

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Historický ústav

Hřbitovy na Nymbursku a Poděbradsku nejen jako místa paměti

Disertační práce

Autor: PhDr. et Ing. Stanislav Svoboda
Studijní program: N 7105 Historické vědy
Studijní obor: Historie
Forma studia: kombinovaná
Vedoucí práce: prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc.

Hradec Králové, 2021

Zadání disertační práce

Autor: PhDr. et Ing. Stanislav Svoboda

Studium: F17DK0005

Studijní program: P7105 Historické vědy

Studijní obor: Historie

Název disertační práce:

Hřbitovy na Nymbursku a Poděbradsku nejen jako místa paměti

Název disertační práce AJ:

Cemeteries in the surrounding of Nymburk and Poděbrady not only as places of memory

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Práce se zaměří na problematiku historických krajin civilních nežidovských hřbitovů na území současného okresu Nymburk (Středočeský kraj) jako krajinotvorného fenoménu. Výzkum okrajově zmíní dobu josefínských reforem i aktuální problematiku správy hřbitovů. Dominantní pozornost bude věnována druhé polovině 19. století a první polovině 20. století. Předmětem studia se stane sledování proměn urbanistické, architektonické, sochařské a sadovnické podoby hřbitovů s přihlédnutím k reprezentativní funkci náhrobků. Vedle hrobů významných osobností se práce zaměří též na proměnu vnímání hřbitovů jako míst paměti. Za účelem komparace ve středoevropském prostoru dojde k porovnání hřbitovů okresu Nymburk s dolnoslezskou (Vratislav a okolí) a dolnorakouskou (Vídeň a okolí) oblastí. Základními prameny ke studiu budou archivy jednotlivých obcí/měst, okresních úřadů, zákonné normy, statistické ročenky a mapové dílo stabilního katastru. Podstatnou součástí výzkumu bude terénní průzkum.

- Phillipe ARIES, *Dějiny smrti, díl I. Doba ležících*, Praha 2000.
- Phillipe ARIES, *Dějiny smrti, díl II. Zdivočelá smrt*, Praha 2000.
- Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.-18. století. Obležená obec*. Díl I., Praha 1997.
- Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.-18. století. Vládní kultura a strach*. Díl II., Praha 1999.
- Lawrence A. DWYER, *Places to remember, placest to enjoy. Boston's Evergreen, Fairview and Mt. Hope Cemeteries*, Boston 1991.
- Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ et alii, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011.
- Jana HRABĚTOVÁ, *Památky Nymburska. Soupis nemovitých památek na okrese Nymburk*, Nové Město nad Cidlinou 1998.
- Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl I-VI., Praha 1998–2004.
- Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Jihlava 2004.
- Olga NEŠPOROVÁ, *O smrti a pohřbívání*, Brno 2013.
- Roman PRAHL, a kol., *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*, Praha 2004.
- Daniela TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis. Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdě osvícenských Čechách*, Praha 2012.
- Howard Evarts WEED, *Modern park cemeteries*, Chicago 1912.

Garantující pracoviště: Historický ústav, Filozofická fakulta
Vedoucí práce: prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc.
Datum zadání závěrečné práce: 13. 2. 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracoval pod vedením školitelky prof. PhDr. Evy Semotanové, DrSc. samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

Ve Staré Lysé dne 18. 7. 2021

.....

Poděkování

Je mou milou povinností vyjádřit svůj vděk všem, kteří přispěli k sepsání této práce. Za zpřístupnění archivních fondů, pomoc při dohledávání dalších pramenů a nadstandardní archivní služby v badatelsky nepříznivé pandemii koronaviru srdečně děkuji zejména Michalu Řezníčkovi, řediteli Státního okresního archivu Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem. Mé školitelce Evě Semotanové děkuji za vzácně přátelský přístup k mému výzkumu a nevídané pracovní nasazení při čtení a připomínkování mých textů.

Anotace

SVOBODA, STANISLAV, *Hřbitovy na Nymbursku a Poděbradsku nejen jako místa paměti*. Hradec Králové: Filosofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2021, 449 s. Disertační práce.

Hřbitov je specifickou částí kulturní krajiny, která dokládá vztah člověka ke smrti a vzpomínku na zemřelého. Většina hřbitovů/pohřebišť byla od okolní krajiny/sídla oddělena zdí/plotem, které měly chránit vnitřní prostor posvátného místa před znesvěcením a současně vnější svět před negativními vlivy hřbitova. Umístění hřbitova v krajině/sídle i jeho forma se proměňovaly dle dobové mentality a později v závislosti na právních předpisech. Je přirozené, že každý region měl svá specifika, která se odvozovala od přírodních podmínek ale také od zažitých tradic pohřební kultury. Okres Nymburk představuje běžný vnitrozemský region, který nebyl zasažen abnormálními společenskými, ekonomickými ani politickými změnami, a proto dobře dokumentuje proměnu hřbitovů a jejich postavení jako specifického prvku v kulturní krajině. Za počátek sledování proměny hřbitovů a krajiny byly zvoleny josefínské reformy z konce 18. století. Práce tak představuje pohled na poslední čtvrt tisíciletí vývoje hřbitovů, přičemž stranou nezůstalo ani téma míst paměti.

Klíčová slova: hřbitov, krajina, okres Nymburk, pohřební kultura, místa paměti

Annotation

SVOBODA, STANISLAV, *Cemeteries in the surrounding of Nymburk and Poděbrady not only as places of memory*. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2021, 449 s. Dissertation thesis.

The cemetery is a specific part of the cultural landscape, which documents man's relation to death and the memory of the deceased. Most of the cemeteries/burial grounds were separated from the surrounding landscape/settlement by a wall/fence, which was to protect the inner space of the sacred place from desecration and at the same time the outer world from the negative influences of the cemetery. The location of the cemetery in the landscape/seat and its form changed according to the mentality of the time and later depending on legal regulations. It is natural that each region had its own specifics, which were derived from natural conditions but also from the deep-rooted traditions of funeral culture. The Nymburk district is a common inland region that has not been affected by abnormal social, economic or political changes, and therefore documents well the transformation of cemeteries and their position as a specific element in the cultural landscape. Josephine reforms from the end of the 18th century were chosen as the beginning of monitoring the transformation of the cemeteries and landscape. The dissertation thus presents a look at the last quarter of the millennium of the development of cemeteries, while the topic of places of memory was not left out either.

Keywords: cemetery, landscape, district Nymburk, funeral culture, places of memory

Obsah

Úvod	str.	10
1. Úvod	str.	10
2. Cíle a předmět výzkumu	str.	11
3. Prameny, literatura a další zdroje	str.	15
4. Použité metody, terénní výzkum a terminologie	str.	36
5. Hřbitov jako krajínotvorný fenomén – pojetí, uchopení tématu, vybrané kapitoly	str.	43
I. Hřbitovy v okrese Nymburk	str.	59
I. 1. Vymezení prostoru	str.	59
I. 2. Vývoj pohřebnictví a hřbitovů v okrese Nymburk	str.	62
I. 2. 1. Od Českého gubernia po zdravotní zákon	str.	62
I. 2. 2. Zdravotní zákon a konec Rakousko-Uherska	str.	71
I. 2. 3. Československá republika (1918–1938)	str.	84
I. 2. 4. Po roce 1945	str.	95
I. 2. 5. Koncepce rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk po roce 1966	str.	107
I. 2. 6. Současnost	str.	114
II. Architektonické prvky hřbitovů okresu Nymburk	str.	117
II. 1. Kostel	str.	117
II. 2. Kaple a kaplové hrobky	str.	125
II. 3. Kostnice	str.	133
II. 4. Márnice	str.	138
II. 5. Zvonice	str.	148
II. 6. Hlavní hřbitovní (a pamětní) kříž	str.	151
II. 7. Oplocení hřbitovů	str.	158
II. 8. Hřbitovní brány	str.	166
II. 9. Umlčí cesty	str.	174
II. 10. Hroby, hrobky a náhrobky	str.	177
II. 11. Sepulkrální plastika	str.	198
II. 12. Krematorium a smuteční/obřadní síně	str.	209
II. 13. Sadové úpravy	str.	212

II. 14.	Vegetační složka	str.	229
II. 15.	Studna a jiné zdroje vody	str.	234
III.	Historickogeografická proměna hřbitovů	str.	239
III. 1.	Použité kartografické prameny	str.	239
III. 2.	Hřbitovy okresu Nymburk	str.	244
IV.	Místa paměti	str.	322
IV. 1.	Památník na hřbitov	str.	322
IV. 2.	Válečné hroby a pietní místa na civilních hřbitovech	str.	325
IV. 3.	Hroby řádové, kněžské a národnostních menšin	str.	330
IV. 4.	Hroby významných osobností	str.	332
IV. 5.	Hroby rodinné	str.	335
IV. 6.	Hřbitovy jako místa paměti a hřbitovní turistika	str.	337
IV. 7.	Festivity	str.	343
V.	Komparace s modelovými příklady ve středoevropském prostoru	str.	348
VI. 1.	Okres Olešnice, Dolní Slezsko	str.	348
VI. 2.	Okres Tulln, Dolní Rakousko	str.	366
Závěr		str.	387
Summary		str.	409
Seznam pramenů a literatury		str.	412
Pramen		str.	412
Literatura		str.	419
Seznam použitých zkratk		str.	431
Seznam odborných termínů		str.	435
Seznam příloh		str.	439
Rejstřík hřbitovů okresu Nymburk		str.	442

Úvod

1. Úvod

Hřbitovy jsou téma, které se v poslední době těší poměrně značnému zájmu. Laická veřejnost včetně četných průvodců a propagátorů se obvykle soustřeďuje na hřbitovy jako místo odpočinku významných osobností. Výjimečně je věnován prostor i architektonické složce hřbitovů, a to zejména s ohledem na turistický potenciál místa.

Odborná veřejnost (historici, památkáři, krajináři, urbanisté aj.) spatřují v tématu hřbitovů kromě studia památek sepulkrálního umění také téma dějin mentalit, zvláště pak v současnosti aktuální paměť místa.

Obvykle je však pozornost věnována dlouhodobě známým lokalitám, mezi kterými má dominantní postavení komplex pražských Olšanských hřbitovů, vyšehradský Slavín, pražské Malvazinky či zaniklé hřbitovy v pohraničí, v tzv. Sudetech. Hřbitovy jako historickogeografická, krajinářská tematika zatím nebyly podrobeny výzkumu jako specifickému konceptu ani podrobné, interdisciplinární analýze modelových území.

Předkládaná práce si klade za cíl představit hřbitovy, nacházející se v běžném vnitrozemském území České republiky, kterému dosud nebyla věnována systematická ani zevrubná odborná pozornost (s výjimkou několika málo specifických lokalit).¹ Vybraným územím je středočeský okres Nymburk, zahrnující historické Nymbursko a Poděbradsko, který zaujímá pouhé 1 % rozlohy státu a žije zde asi 1 % populace. V území se nachází pestrá mozaika různých typů sídel a kulturní krajiny, od které lze očekávat mnohé plošné, typové a konfesní variace hřbitovů, jež se projeví v rámci historického vývoje. Téma nabízí nepřehledné množství směrů výzkumu, z nichž tato práce cílí na hřbitov jako prvek v krajině, resp. krajinotvorný fenomén.

Jelikož tematika krajiny nebyla dosud se hřbitovy příliš spojována, zaměřuje se disertační práce na prostorové a plošné aspekty hřbitovů jako specifických kulturních a historických krajín. Přirozeně, že do ohniska zájmu přitom vstoupí i další aspekty, z nichž zejména architektonické prvky mají podstatný vliv na funkci hřbitovů i jejich celkový význam v krajině. Zvláště zajímavě se jeví pozorování vlivu

¹ Jsou myšleny především vojenské a židovské hřbitovy, dále pak památkově chráněný hřbitov v Poděbradech-Kluku.

právních předpisů a správních orgánů na konečnou podobu současné kulturní krajiny a zdejší hřbitovy.

Výzkum osciluje kolem dvou základních pojmů – *kirchhof* a *friedhof*, které by v českém prostředí bylo možné přeložit jako kostelní hřbitov a (obecný) hřbitov. Od těchto pojmů se odvíjí i časový rámec výzkumu, který je stanoven na poslední čtvrt tisíciletí pohřebnictví. Ke sledovanému tématu rovněž náleží i proměny zvyků, tradic a obyčejů, užívaných v české hřbitovní kultuře i v rámci fenoménu smrti a paměti.

Cílem práce je ověřit, zda hřbitov může být v krajině vnímán jako významný krajinný prvek, popř. zda se skrze své přírodní, kulturní a historické charakteristiky stal krajinným fenoménem, který se odráží ve vnímání české kulturní krajiny. Za tím účelem byly stanoveny „ideální“ typy hřbitovů, jež charakterizují dějinné proměny přístupu ke hřbitovům. Současně mohlo dojít k jejich vzájemnému porovnání nejen v rámci okresu Nymburk, ale také v blízkém středoevropském prostoru. Ze zjištěných poznatků lze odhadnout další vývoj, který by měl zohlednit i ochranu těch nejcennějších sepulkrálních objektů či hřbitovních areálů.

2. Cíle a předmět výzkumu

Cílem výzkumu je studium problematiky hřbitovů jako specifického krajinnotvorného fenoménu. Konkrétně jde o civilní nežidovské hřbitovy ve stanovené oblasti, jíž je modelové území současného okresu Nymburk v období od konce 18. století do současnosti. Byly/jsou skutečně tyto hřbitovy specifickým krajinnotvorným fenoménem v historické/současné krajině? Staly se svébytným přírodním, urbanistickým a architektonickým prvkem staré sídelní krajiny Hercynika?² Má sepulkrální umění, hroby a náhrobky významných osobností a památníky vliv na vnímání hřbitovů jako míst paměti?

Proč jsou předmětem výzkumu hřbitovy? Petr Kovařík ve svém průvodci po českých hřbitovech napsal: „*České venkovské hřbitovy a hřbitůvky jsou kromě jiného i cenným krajinnotvorným prvkem*“.³ Usuzuje tak mimo jiné z poznatku, že skoro každá obec má svůj hřbitov. V České republice se v roce 2019 nacházelo

2 Hercynikum je pojem užívaný pro biogeografickou (živou část popisující) provincii starých pohoří Českého masivu.

3 Petr KOVAŘÍK – Blanka FRAJEROVÁ, *Klíč k českým hřbitovům*, Praha 2013, s. 13.

6 258 obcí.⁴ O rok později bylo evidováno celkem 5 888 hřbitovů (5 843 nezrušených⁵ a 45 zrušených).⁶ Počet zrušených hřbitovů dokládá, že uvedená čísla nebyla v průběhu času konstantní. Znamé jsou lokality, kde se hřbitovy nacházely, ale z dostupných pramenů je patrné, že zanikly, ať byly důvody jakékoli. Již jen z pouhé skutečnosti že existovaly, je zřejmé, že tvořily neoddělitelnou součást krajiny, životního prostředí a dobových mentalit.

Hřbitov jako objekt lidské činnosti podléhá vlivu času. Plynutí času a jeho vnímání společností jsou otázky, jichž se dotýká většina interpretačních témat historie, a to více či méně vědomě. Čím hlouběji se pátrá v minulosti, tím více splývají pojem *čas* a *prostor*, rozhodující je jen sled událostí. Lze něco podobného vysledovat na příkladu hřbitovů? Je pozorovatelné plynutí času na kvalitativní a kvantitativní proměně hřbitova? Jak se proměňuje vztah společnosti ke hřbitovům? Je proměna krátkodobá, nebo je spíše na úrovni *longue durée*?

Prostředím, kde se vše odehrává, je krajina. Ona sama a její charakter nejsou statickou záležitostí, nýbrž fenoménem, který se vyznačuje proměnlivostí a neopakovatelností, vycházející z neobyčejné rozmanitosti přírodních a kulturních podmínek. Je jevem veskrze dynamickým. Pro šíři dotčených oborů se krajina stává především interdisciplinárním konceptem a objektem výzkumů, jejichž cíle a zaměření se velmi často prolínají. Jestliže pojem krajina vychází ze slovanského pojmu *kraj/krájet*, v původním smyslu slova *odřezek/vymezené území*,⁷ pak lze v rámci celku vymezit část území a tu samostatně studovat. Pro řešení daného tématu je proto podstatné stanovit, zda hřbitovy mohou být považovány vzhledem k relativně marginálnímu zastoupení v celku krajiny za zdroj krajinných změn.

4 <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=RSO09&z=T&f=TABULKA&katalog=30829&str=v265> (citováno 27. 1. 2021).

5 <http://www.pohrebiste.cz/stranky/archiv/database/vyhledav.htm?txtObec=&txtKu=&cboOkresS=0&cboKrajS=0&cboVlastS=0&txtNst=&txtNm=&txtNs=&txtNkm=&txtEst=&txtEm=&txtEs=&txtEkm=&txtM2min=&txtM2max=&cboFotoS=0&cboZrusS=1&txtId=&odeslat=+VYHLEDAT> + (citováno 27. 1. 2021).

6 <http://www.pohrebiste.cz/stranky/archiv/database/vyhledav.htm?txtObec=&txtKu=&cboOkresS=0&cboKrajS=0&cboVlastS=0&txtNst=&txtNm=&txtNs=&txtNkm=&txtEst=&txtEm=&txtEs=&txtEkm=&txtM2min=&txtM2max=&cboFotoS=0&cboZrusS=2&txtId=&odeslat=+VYHLEDAT> + (citováno 27. 1. 2021).

7 Karolína PAUKNEROVÁ, *Krajina*, in: Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 356–357.

Krajina není jen pasivním objektem zájmu člověka. Postupně se z přírodní krajiny stala vlivem činnosti člověka krajina kulturní, považovaná z pohledu změn v minulosti za krajinu historickou. Člověk ji kromě užitných vlastností vnímá i v duchovním a uměleckém ohledu. Příkladem může být holandská krajinářská škola, která z krajiny učinila předmět zájmu a obdivu. Průmyslová revoluce krajinu ve znamení pokroku zneužila, aby ji současná postmoderní společnost rehabilitovala. Důvodem je jak environmentální přístup, tak také uvědomění si vlastní identity související s analyzováním kolektivní paměti.⁸ Jestliže je kolektivní identita spojena s pamětí místa, jakou roli v ní hrají hřbitovy? Má podoba hřbitovů vliv na uvědomění si místa paměti, nebo jsou hřbitovy jen pasivním prvkem v krajině?

Na začátku výzkumu byl mimo jiné stanoven okruh podtémat, které nebudou v rámci výzkumu řešeny. Důvodem je jednak jejich specifické postavení z hlediska společnosti (vojenské a řádové hřbitovy) a také výjimečnost jejich historického vývoje (židovské hřbitovy a interiérová pohřebiště). Důraz byl tedy od počátku kladen na výzkum „homogenní“ skupiny civilních nežidovských hřbitovů a unikáty sloužily k případné komparaci.

Časový aspekt je pro hřbitovy více než příznačný. V lineární posloupnosti začíná již v pravěku, ale takový rozsah je v krátkém časovém horizontu disertace obtížně uchopitelný, zejména proto, že vyžaduje neobvykle rozsáhlý interdisciplinární výzkum.⁹ Proto bylo přistoupeno k vymezení časového období ve vazbě na nejvýznamnější novověké legislativní kroky v pohřebnictví, zejména dvorský dekret č. 2591 ze dne 23. 8. 1784 o uzavření hřbitovů v centrech obcí. Nezanedbatelná je také skutečnost, že do stejného období spadá vznik prvního vojenské mapování, které již bylo schopno vzhledem k měřítku podat poměrně „přesnou“ představu o krajině. Souběh těchto opatření lze použít pro časové vymezení počátku výzkumu.

Období josefínských reforem netrvalo dlouho. Některá opatření vztahující se ke hřbitovům byla realizována částečně, jiná vůbec. Je možné s odstupem času

8 Milan HLAVAČKA, *Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“*, Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ et alii, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 10.

9 Příkladem může být příprava publikace k výstavě o pohřebištích v okolí dolnorakouského St. Pölten. Ronald RISY (red.), *Verstorben, begraben und vergessen? Begleitbuch zur gleichnamigen Ausstellung im Stadtmuseum St. Pölten, 12. 9. 2018–12. 4. 2020*, Melk 2019.

vyhodnotit jejich úspěšnost? Jak se reformy promítly do specifické krajiny hřbitovních areálů? Jak ovlivnila postupující sekularizace společnosti a úcta k zemřelým obětem válek proměnu hřbitovní kultury? Napoleonské války rozbouřily nacionální cítění, které zejména v mnohonárodnostním státě výrazně ovlivnilo soutěživost národů. Občanská společnost začala citlivě vnímat místa paměti a svým hrdinům budovala pomníky. Jejich *boom* nastal po první světové válce, jež do středoevropského prostoru přinesla výrazné politické, hospodářské a sociální změny, které završil nástup komunistického režimu v polovině 20. století. Do jaké míry se tyto změny objevily na hřbitovech v politických a hospodářských centrech, je obecně známo. Jak tomu ale bylo v regionu zemědělském, bez výrazné národnostní diferenciaci?

V rámci výzkumu bude kladen důraz na podchycení aktivních center, která působila na okolí a předávala nové podněty a přístupy ke hřbitovům. Tím není myšleno jen společenské uplatnění hřbitovů, ale také modernizace vybavení a snaha o dodržování legislativních pravidel. Lze totiž předpokládat, že rychlost změn a jejich intenzita byly v území odlišné.

Je ovšem otázkou, zda změny souvisely s velikostí sídla. Tedy se opět vracíme k úvodní otázce. Jestliže je kolektivní identita spojena s pamětí místa, jakou roli v ní hrají hřbitovy? Má podoba hřbitovů vliv na uvědomění si místa paměti, nebo jsou hřbitovy jen pasivním prvkem v krajině? Mohou být hřbitovy vzhledem k relativně marginálnímu zastoupení v celku krajiny považovány za zdroj krajinných změn?

Pro ověření nastíněných otázek pramennou analýzou doplněnou o poznatky rozsáhlého terénního výzkumu budou výsledky studia komparovány s vybranými oblastmi s obdobným kulturně-historickým vývojem a bude stanoveno, co je v rámci tématu pro zkoumaný okres Nymburk typické, co je shodné s okolím a v čem jsou spatřována jeho specifika.

3. Prameny, literatura a další zdroje

Archivní prameny

Prameny ke studiu vývoje novověkých hřbitovů jsou deponovány v řadě paměťových institucí i u původců, protože problematika hřbitovů zasahuje do mnoha oblastí státní i církevní správy. Prvotní prameny z ústředních orgánů státu spravuje Rakouský státní archiv ve Vídni.¹⁰ Na základě archivní rozluky po zániku Rakousko-Uherska je řada pramenů (nebo jejich duplikátů či studijních kopií) dostupná i v Národním archivu v Praze.¹¹

Z hlediska přístupnosti a orientace ve fondech Národního archivu lze konstatovat, že fondy podstatné pro předkládanou práci (České gubernium a Stabilmí katastr) jsou vzhledem k celostátnímu významu nejen inventarizovány, ale jsou rovněž opatřeny evidenčními pomůckami, které obsahují základní informace o fondu. S ohledem na dobu vzniku evidenčních pomůcek a velikost fondů je badatelům doporučeno téma a výběr archivních jednotek předem projednat se správcem fondu.

Jelikož je výzkum zaměřen na území okresu Nymburk, dominantní význam mají fondy spravované Státním oblastním archivem v Praze – Státním okresním archivem Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem. Jde především o archivy obcí/měst a fondy okresních institucí. Závažným problémem při jejich studování je skutečnost, že podstatná část fondů není dosud zpracována, natož inventarizována. Některé fondy nemají vůbec žádné evidenční pomůcky, některé disponují jen manipulačními seznamy. Pokud jsou zpracovány tematické katalogy či inventáře, pak nejsou většinou, bohužel, dálkově dostupné.¹² Problematická je z toho důvodu i citace jednotlivých pramenů, která není v některých případech jednoznačná. Tam, kde proběhlo alespoň částečné zpracování fondu, se lze setkat s provizorními

10 Archiv je historicky a provozně členěn na několik samostatných částí. Problematika hřbitovů z hlediska předkládaného výzkumu by spadala nejvíce do působnosti: Das Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv, fondová skupina Unterricht und Kultus, fondová skupina Plan-, Karten- und Fotosammlungen a fondová skupina Sammlungen und Selekte. Druhým pro téma významným archivem je Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv, fondová skupina Sonderbestände, fond Kartensammlung.

11 Jde zejména o prameny spravované 1. oddělením Národního archivu. Blíže k tématu Eva DRAŠAROVÁ et al., *Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka*, Dolní Břežany 2013.

12 Velké poděkování za vyhledávání archiválií a jejich zpřístupnění patří vedoucímu oddělení Státního oblastního archivu v Praze – Státního okresního archivu Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem (dále jen SOKA Nymburk) PhDr. Michalu Řezníčkovi a jeho kolegům Mgr. Igoru Votoupalovi, Vladimíře Jiříčné a Evě Levé.

inventárními čísly. Proto bylo přistoupeno k citaci dle evidence Státního oblastního archivu v Praze, jak je uvedena v Archivním VadeMeCum.¹³ Materiály deponované ve Státních okresních archivech v Mladé Boleslavi, Kolíně a Jičíně, nebyly studovány, neboť z hlediska rozlohy aktuálního okresu Nymburk se tamní prameny dotýkají jen nevýznamné části řešeného tématu, a navíc lze předpokládat, že zejména v metodické a legislativní rovině si jsou velmi podobné.

Při studování pramenů v muzeích standard evidenčních pomůcek zdaleka nedosahuje kvality Národního archivu. V Archivu architektury a stavitelství Národního technického muzea je podstatná část fondů neuspořádaná, mnohé jsou navíc poškozené povodní z roku 2002.¹⁴ Dalším nedostatkem je, že ani inventáře nejsou dálkově dostupné a materiály tedy není možné předem prověřit. V případě Národního zemědělského muzea není k dispozici ani seznam fondů, protože dosud nebyly ukončeny odborné archivní práce.¹⁵ Badatel je odkázán pouze na odborného archiváře a sám nemá možnost aktivně vybírat relevantní prameny. Polabské muzeum sídlící v Poděbradech (a jeho pobočky v Nymburce, Lysé nad Labem a Přerově nad Labem) pouze sděluje, že je správcem Sbírkou Polabského muzea.¹⁶ Bez kontaktu se správcem sbírky jsou fondy pro badatele nedostupné a opět zde není možnost vlastního aktivního studia.

Prameny rukopisné

Nejvýznamnějším pramenem pro úvodní etapu výzkumu byl fond České gubernium – Publicum,¹⁷ který vznikl roku 1748 jako důsledek působnosti byrokratického orgánu. Gubernium realizovalo centralizační snahy panovníka a v rámci reorganizace dvorských úřadů řešilo reformu veřejné správy. V daném

13 Názvy fondů, jejich časová a věcná specifikace vycházejí z evidence SOkA Nymburk viz <http://soapraha.bach.cz/soapraha/NavigBean.action?entity=%28%5En%29%28%28%28localArchiv%2C%5En%2Chot%29%28unidata%29%29%2823370%29%29> (citováno 11. 1. 2021).

14 Přehled archivních souborů a pomůcek je zveřejněn na http://www.ntm.cz/sites/default/files/aktuality/07/17/2013_-_1652/aas_prehled_fondu_jednoduchy_pro_web_mas_2013.pdf (citováno 14. 1. 2021).

15 O archiváliích Národního zemědělského muzea blíže <https://www.nzm.cz/sbirka/archivalie> (citováno 13. 1. 2021).

16 Blíže ke sbírce http://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/detail-ces_us_cat.1-sb0000120-Sbirka-Polabskeho-muzea/?disprec=1&iset=1 (citováno 17. 1. 2021).

17 Národní archiv, fond České guberniu, díl IX. – Publicum (dále jen NA, f. ČG Publicum), část 1., 1748–1805; část 2., 1806–1835; část 3., 1748–1835. Blíže k fondu v inventáři dostupném na <http://www.badatelna.eu/fond/1126> (citováno 13. 1. 2021).

případě je pro úsek zdravotnictví a hygieny nejdůležitější agenda *Pohřbívání, zřizování nových hřbitovů* z let 1786–1795, kde jsou seznamy hřbitovů z jednotlivých krajů.

V agendě *Zřizování, rozšiřování a opravy hřbitovů, márníc atd.* z další dekády se nacházejí záznamy o zřizování márníc. Pro období po roce 1806 agenda *Záležitosti hřbitovů a pohřbívání* klesá na významu. Hodnota fondu spočívá především v evidenci hřbitovů a následné možnosti vyhodnocení úspěšnosti reforem ve vztahu k rušení starých hřbitovů a zakládání nových. Nezanedbatelný je i poznatek vybavenosti pohřebišť, neboť tyto objekty samozřejmě dotvářejí vzhled hřbitovní krajiny.

Širší územní i věcnou působnost v pohřebnictví zastávaly okresní instituce: Okresní úřad Poděbrady,¹⁸ Okresní národní výbor Poděbrady,¹⁹ Okresní úřad Nymburk²⁰ a Okresní národní výbor Nymburk.²¹ Nepřístupnost těchto fondů či torzovitost pramenů bylo možné kompenzovat archiváliemi z archivů obcí a měst, neboť tyto byly původci či adresáty písemností okresních institucí. Výběrem z uvedených fondů lze za zásadní materiál považovat *Koncepci rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk* zpracovanou Okresním národním výborem (dále jen ONV) Nymburk z roku 1968, k níž byly připojeny odpovědní listy ze všech obcí okresu (šlo o 19 otázek z hlediska funkce obecních hřbitovů). Fond ONV Poděbrady obsahoval kolaudační rozhodnutí, projekty i běžné písemnosti k výstavbě nebo rozšiřování hřbitovů.

Vedle okresních institucí shromažďovaly a produkovaly písemnosti jednotlivé obce a města. V jejich fondech se nejčastěji nacházejí zápisy obecních zastupitelstev k řešení potřeb obecního pohřebiště, pohřební řády (aktualizované přibližně každých pět let) a přípisy okresních institucí k jejich schválení, smlouvy na pronájem hrobových míst, stavební plány, cenové nabídky a hřbitovní knihy. Spíše výjimečně se dochovaly žádosti o schválení výstavby náhrobku doplněné o náčrtek nebo plán, které ale většinou podávala stavební firma.

18 SOKA Nymburk, f. Okresní úřad (dále jen OkÚ) Poděbrady (1789) 1850–1942 (1955), celkem 263,13 bm, nezpracováno 254,88 bm.

19 SOKA Nymburk, f. Okresní národní výbor (dále jen ONV) Poděbrady (1850) 1945–1960 (1962), celkem 107,92 bm, nezpracováno 5,07 bm.

20 SOKA Nymburk, f. OkÚ Nymburk 1850–1945 (1948), celkem 95,97 bm, nezpracováno 91,68 bm.

21 SOKA Nymburk, f. ONV Nymburk 1945–1990, celkem 501,76 bm, nezpracováno 501,54 bm.

Prostudovat všechny fondy obcí je nad kapacity disertační práce, nehledě k tomu, že ani zde nejsou fondy plně inventarizované, proto byla jako modelový příklad vybrána Lysá nad Labem.²² Jde o menší město, kde již od středověku fungoval farní hřbitov, po jehož zrušení a přemístění v rámci josefínských reforem bylo třeba opakovaně řešit potřebu nového pohřebiště. Oproti vesnicím zde byla větší tendence písemně podchytit paměti,²³ které se také pro nejstarší dobu staly jediným dohledaným zdrojem informací, byť samozřejmě velmi diskutabilním. První hodnověrné prameny o stavbě nového hřbitova se nacházejí v podacích protokolech.²⁴ Jde o výzvy Okresního úřadu v Mladé Boleslavi k výstavbě nového hřbitova, zápisy z ohledání pozemků vhodných pro stavbu, jednání zastupitelstva o koupi pozemků, projekty, cenové nabídky a objednávky na stavbu a zařízení hřbitova.

Velmi zajímavé informace poskytuje fond města Městec Králové.²⁵ Na rozdíl od jiných sídel obsahuje poměrně podrobnou korespondenci mezi C. k. okresním hejtmanstvím v Poděbradech, patronátním úřadem v Dymokurech a královéhradeckou konzistoří ve věci zrušení starého katolického hřbitova a výstavby nového obecního hřbitova. Jelikož kauza zrušení starého hřbitova trvala zhruba od roku 1905 do roku 1948, jsou zde i písemnosti Místního národního výboru (dále jen MNV) Městec Králové a Okresního národního výboru (ONV) Poděbrady.

Obdobně je významná korespondence ve věci zrušení Svatojiřského hřbitova v Nymburce, obsažená ve fondu Městský národní výbor Nymburk.²⁶ Z hlediska zkoumané problematiky jde o unikátní sbírku listin z let 1963–1968 zahrnující korespondenci s ústředními orgány o ochraně místa, přes jednání orgánů samosprávy o postupu při rušení hřbitova, korespondenci s majiteli rušených hrobů,

22 SOKA Nymburk, f. Archiv města (dále jen AM) Lysá nad Labem 1513–1945 (1948), celkem 91,54 bm, nezpracováno 62,92 bm.

23 Dokladem toho je kniha Romedia Heideho *Památky města Lysé n/L od r. 1893 do konce roku 1895*.

<https://ebadatelna.soapraha.cz/pages/ArchivaliePage/archivalieId/1568/idx/2;jsessionid=AC2599AD9CAA52A61CFC7A28BBA86048?0> (citováno 11. 1. 2021) a soupis místního amatérského historika Josefa Vojáčka *Hroby a hřbitovy*, který se nachází v jeho pozůstalosti SOKA Nymburk, f. Vojáček Josef 1904–1957, celkem 3,78 bm, nezpracováno 3,78 bm.

24 SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem 1513–1945 (1948), Podací protokoly 1882–1892, 1892–1899.

25 SOKA Nymburk, f. AM Městec Králové /1601/ – 1945, celkem 35,25 bm, nezpracováno 35,25 bm.

26 SOKA Nymburk, f. Městský národní výbor (dále jen MěNV) Nymburk (1897) 1945–1999, celkem 23,12 bm, nezpracováno 23,12 bm.

korespondenci s paměťovými institucemi o ochraně cenných náhrobků a exhumacích významných osobností, po hospodářskou smlouvu o úpravě nové parkové plochy a prodeji kamenických objektů.

Řada hřbitovů byla konfesních, proto byly studovány též fondy vikariátních úřadů.²⁷ Hřbitovům je věnováno místo (byť marginální) v pravidelných kanonických vizitacích. Těsnější vztah ke hřbitovům měly farní úřady. Z běžného průměru, pokud se přihlédně k tomu, že většina fondů není inventarizovaných, vybočuje Farní úřad Kostomlaty nad Labem²⁸ a Veleliby,²⁹ které obsahují i hřbitovní smlouvy a dokonce žádosti (včetně nákresů) na stavbu náhrobků/hrobek.

Prameny kartografické

Studium proměny kulturní krajiny, sídel i hřbitovů není myslitelné bez znalosti mapového díla stabilního katastru.³⁰ Pro každou obec byl zpracován soubor map v měřítku 1 : 2 880. Kolorované mapy měly do té doby nevídanou přesnost zobrazení a velké množství detailů. Protože byl stabilní katastr zpracováván pro každou katastrální obec monarchie, trvalo jeho vyhotovení od roku 1826 do roku 1843. Výhodou fondu je, že mapové dílo je dálkově přístupné prostřednictvím portálu Ústředního archivu zeměměřictví a katastru,³¹ a proto mohly být v rámci výzkumu detailně prostudovány mapy všech dotčených katastrálních obcí v rámci okresu Nymburk. Jelikož mapování všech katastrálních obcí trvalo poměrně dlouhou dobu, přirozeně došlo v území k řadě změn. Ty byly následně podchyceny, a tak vznikl tzv. duplikát stabilního katastru.³² Fond opět obsahuje mapové dílo³³ a textovou část. Na portálu Ústředního archivu zeměměřictví a katastru se kromě mapového díla

27 SOKA Nymburk, f. Vikariátní úřad (dále jen VÚ) Nymburk 1699–1948, celkem 12,3 bm, zpracováno 12,3 bm, a VÚ Poděbrady 1714–1956, celkem 5,48 bm, zpracováno 5,48 bm.

28 SOKA Nymburk, f. Farní úřad (dále jen FÚ) Kostomlaty nad Labem 1728–1996, celkem 2,06 bm, nezpracováno 2,06 bm.

29 SOKA Nymburk, f. FÚ Veleliby 1788–1943, celkem 2,72 m, nezpracováno 2,72 m.

30 V rámci stabilního katastru bylo vyhotoveno několik mapových děl. Prvním jsou tzv. indikační skici, které pořizoval měřič přímo v terénu. Z indikačních skic byly následně vyhotoveny císařské povinné otisky dokládající stav k datu zaměření v terénu. Aktualizace se prováděla formou tzv. originálních evidenčních map.

31 <https://ags.cuzk.cz/archiv/> (citováno 7. 7. 2021).

32 NA, f. Stabilní katastr 1826–1878, (duplikát), díl I.; Stabilní katastr 1826–1878, (duplikát), díl II., rejstřík obcí a místních částí. Blíže k fondu v inventáři dostupném na <http://www.badatelna.eu/fond/76> (citováno 13. 1. 2021).

33 Mapy pro stabilní katastr (duplikát) jsou na portálu <https://ags.cuzk.cz/archiv/> (citováno 7. 7. 2021) označeny jako Originální mapy stabilního katastru.

stabilního katastru nacházejí další pozoruhodné soubory, které však nejsou totožné pro každou obec. Nejaktuálnější informace o pozemcích a jejich mapové zobrazení jsou samozřejmě dostupné na Českém úřadu zeměměřickém a katastrálním v sekci nahlížení do katastru nemovitostí.³⁴ Význam těchto kartografických pramenů spočívá jednoznačně v možnosti komparace nejen mezi mapami navzájem, ale i s literaturou a nálezy v terénu.

Kartografické prameny uložené v SOkA Nymburk jsou podstatné pro studium územních celků menšího měřítka. Spíše než o mapách lze hovořit o plánech a plánové dokumentaci, která se povětšinou vztahuje k výstavbě hřbitova, jeho rozšiřování, výjimečně k úpravě plochy po zaniklém hřbitově. Nejvíce plánů je obsaženo ve fondu Sbíрка map a plánů.³⁵ Další se často nacházejí ve fondech obcí a národních výborů. Příkladem může být fond MNV Křinec,³⁶ kde je několik variant plánové dokumentace nového (polovina 20. století) hřbitova, což jsou skutečně mimořádné prameny.

Přestože hřbitovy okresu Nymburk nepatří k zásadním architektonickým objektům, některé jejich projekty se nacházejí ve fondech Národního technického muzea, Muzea architektury a stavitelství. Jsou součástí osobních fondů významných architektů, jakými byli Josef Fanta³⁷ a Bedřich Feuerstein.³⁸ V podstatě to stejné platí pro zahradního architekta Josefa Kumpána ve fondu Archiválie v Národním zemědělském muzeu.³⁹ V uvedených případech jde o rarity, které v rámci okresu nemají obdoby.

Vedle pramenů v paměťových institucích byly studovány i materiály spravované některými vlastníky či provozovateli hřbitovů nebo veřejných prostranství, kde se hřbitovy nacházely.⁴⁰ V rámci okresu Nymburk je mimořádný plán Kříčkova

34 <https://nahliznidokn.cuzk.cz/> (citováno 13. 1. 2021).

35 SOkA Nymburk, f. Sbíрка map a plánů 1796–/2001/, celkem 5,37 bm, nezpracováno 5,37 bm.

36 SOkA Nymburk, f. Místní národní výbor (dále jen MNV) Křinec (1866) 1913–1990, celkem 6,5 bm, nezpracováno 6,5 bm.

37 Národní technické muzeum (dále jen NTM), Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury, f. 10 Josef Fanta.

38 NTM, Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury, f. 109 Feuerstein.

39 Národní zemědělské muzeum (dále jen NZM), f. Archiválie.

40 S ohledem na protiepidemická opatření v rámci pandemie koronaviru (COVID-19) nebylo možné navštívit všechny původce. Osobní jednání proběhlo pouze na 12 obecních úřadech. Dalších 56 subjektů bylo na jaře 2020 dotázáno na existenci projektů, plánů, fotodokumentací apod. prostřednictvím e-mailu. Na dotaz odpovědělo 21 dotázaných, přičemž u osmi byly k dispozici alespoň některé z požadovaných materiálů.

kolumbária na evangelickém hřbitově v Libici nad Cidlinou, který je uložen na tamním obecním úřadě.⁴¹ Nejčastěji se lze setkat s projekty ve specializovaných spisovných stavebních úřadů, kde se nacházejí i aktuálně projednávané projektové dokumentace. Ostatní obecní úřady disponují běžnými evidenčními knihami a orientačními plány rozmístění hrobů. Projekt v pravém slova smyslu se nacházel jen na obecním úřadě v Jiřicích.⁴²

Prameny obrazové

Klasické obrazové prameny, jež by dokumentovaly podobu hřbitovů, jsou velmi vzácné. Náznakově jsou zobrazeny hřbitovy na obrazu panství Lysá z roku 1752,⁴³ kde se kromě lyského hřbitova nachází i hřbitov v Kostomlatech nad Labem a Svatojiřský na západním předměstí Nymburka. Za mimořádný je třeba označit anonymní obraz zámeckého okrsku v Rožďalovicích z roku 1825.⁴⁴ Nepochybně přesnějším a detailnějším pramenem jsou fotografie. Poměrně bohatý soubor fotek se nachází v SOKA Nymburk ve fondu Sbirka soudobé dokumentace (fotografie).⁴⁵ Největší „soubor“ fotografií pro jednu lokalitu byl zhotoven na starém hřbitově v Poděbradech v září 1905 a fotografie jsou unikátní právě tím, že zachytily podobu dnes již neexistujícího hřbitova.

Fotografie jsou obsaženy i v osobním fondu Kořínek Václav.⁴⁶ Jedno fotoalbum je zcela věnováno Svatojiřskému hřbitovu v Nymburce.⁴⁷ Jsou to unikátní záběry z dnes již zrušeného hřbitova. Druhé bylo primárně zaměřeno na dokumentaci sídel na Nymbursku.⁴⁸ Důležitá je datace většiny fotografií do roku 1894. Jde o naprosté unikáty dokumentující v každé vesnici alespoň jedním snímkem typické objekty. Za vzácné lze rovněž pokládat fotoalbum s dokumentací zaniklého evangelického

41 Za jeho zprostředkování patří velké poděkování referentce Obecního úřadu (dále jen OÚ) Libice nad Cidlinou Bc. Anně Steklé.

42 *Návrh na postavení obecního hřbitova pro obec Jiřice* vytvořil v září 1937 stavitel Břetislav Šlechta z Lysé nad Labem. Za jeho zpřístupnění děkuji starostce obce Jiřice paní Miroslavě Mičkové.

43 *Mapa der Herrschaft Lissa sambt Zugehöriger Stadt, Dorffschaften, Mayerhoffen, Seldern, Wieszen und Wäldern*, 1752. Olej na plátně, 120 x 268 cm. SOKA Nymburk, faksimile obrazu ze sbírek NPÚ Pardubice z evidence Hospitálu a zámku v Kuksu.

44 Za jeho naskenování děkuji Elišce Velechovské z Městského úřadu Rožďalovice.

45 SOKA Nymburk, f. Sbirka soudobé dokumentace /1701/ – /2014/, celkem 1387 ks, 34,84 bm, nezpracováno 1387 ks, 34,84 bm.

46 SOKA Nymburk, f. Kořínek Václav, /1860 /–1973, inv. č. 89.

47 Tamtéž, inv. č. 9.

48 Tamtéž, inv. č. 11.

hřbitova v Lysé nad Labem, které vlastní Sbor českobratrské církve evangelické v Lysé nad Labem.⁴⁹

Prameny tištěné

Specifickou oblastí jsou tištěné prameny. K těm nejstarším z konce 18. století náleží Schallerovy *Topografie* jednotlivých krajů Českého království.⁵⁰ Obdobný účel plnily v první polovině 19. století Sommerovy popisy.⁵¹ Bohužel informace o hřbitovech zde nejsou v podstatě vůbec obsaženy. Naopak ucelený přehled o stavu hřbitovů k roku 2006 přináší *Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v České republice*.⁵²

K tištěným pramenům je třeba řadit i právní předpisy, neboť tyto se výrazně promítly do lokace hřbitovů, jejich formální úpravy, vybavení i do vlastní podoby hrobů. Z těch aktuálně nejdůležitějších to jsou zákon č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví a o změně některých zákonů, vyhláška Ministerstva pro místní rozvoj č. 277/2017 Sb. o postupu obce při zajištění slušného pohřbívání a zákon č. 122/2004 Sb. o válečných hrobech a pietních místech a o změně zákona č. 256/2001 Sb. o pohřbívání a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Prameny vydané

Příběhy a tradice mají bezpochyby výrazný podíl na utváření představy o historické kulturní krajině a minulé společnosti. Pověsti přispívají k uchování paměti místa a spoluvytvářejí atraktivitu krajiny. Za jejich shromáždění mohou být na Nymbursku vděčni Bohumilu Tuzarovi, pracovníku Státního okresního archivu Nymburk.⁵³ Méně fantazie lze očekávat od psaných pamětí. Pro venkovské prostředí

49 Materiály ochotně poskytl farář Sboru českobratrské církve evangelické v Lysé nad Labem Mgr. Lukáš Pešout.

50 Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreiches Böhmen, Zehnter Theil. Kaurzimer Kreis*, Prag und Wien 1782; TÝŽ, *Topographie des Königreiches Böhmen, Vierter Theil. Bunzlauer Kreis*, Prag und Wien 1790; TÝŽ, *Topographie des Königreiches Böhmen, Sechzehnter Theil. Bidschower Kreis*, Prag und Wien 1790.

51 Johann Gottfried SOMMER, *Böhmen. Bunzlauer Kreis*, Prag 1834; TÝŽ, *Böhmen. Bidschower Kreis*, Prag 1835.

52 Vojtěch ELIÁŠ – Tomáš KOTRLÝ a kolektiv, *Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v České republice*, Praha 2006.

53 Bohumil TUZAR, *Truhlice pověstí a starých příběhů okresu Nymburk*, Lysá nad Labem 2003; TÝŽ, *Truhlice pověstí a starých příběhů Středního Polabí*, 2. díl, Krchleby 2016.

přelomu 18. a 19. století platí za výraznou autoritu písmák František Jan Vavák z Milčic. Přestože jsou Milčice na samém okraji současného okresu Nymburk, lze předpokládat, že zachycená mentalita nejevila v rámci území výrazné rozdíly.

Z publikovaných obrazových pramenů je pozoruhodná kresba kostela sv. Apolináře v Sadské z roku 1808.⁵⁴ Historicky je rovněž zajímavá kresba hřbitovního kostelíka na Chotuci u Křince z doby před požárem.⁵⁵ Za ojedinělý obrazový pramen lze pokládat pohlednici městského hřbitova v Poděbradech-Kluku asi z roku 1905, kde je unikátně zachycen skleník v areálu hřbitovního zahradnictví.⁵⁶

Hmotné prameny

Příkladem může být archeologický výzkum uskutečněný v roce 2011 na náměstí Bedřicha Hrozného v Lysé nad Labem. Do doby, než byl pracovníky Ústavu archeologické památkové péče středních Čech proveden záchranný archeologický výzkum, nebylo zřejmé v podstatě nic o uspořádání hřbitova, kvalitě a kvantitě hrobů, hřbitovní zdi, kostnici ani o presbytáři starého farního kostela (zbořen 1878). Přestože výzkum dosud nebyl ukončen a nedošlo ani k publikování dílčích poznatků, je možné si na základě komentované prohlídky učinit alespoň dílčí představu o provozu pohřebiště a okolnostech jeho zrušení.

Zajímavé poznatky nabízí i jen pouhé studium náhrobků. Ukázkovým příkladem je sledování autorství sochařských, kamenosochařských a kamenických firem. Nález reklamního štítku nebo signatura na soklu otevírají brány dalšímu výzkumu, který by bylo možné jen stěží pokládat za úplný bez ověření v terénu. Totéž platí pro produkci kovářských a litinových doplňků. V rámci terénního průzkumu je samozřejmě žádoucí sledovat i vegetační prvky. Zejména pak druhové složení a dochovaná kompozice umožňují dohledávat souvislosti o založení hřbitova nebo o vedení umrlčích cest apod. Bez terénní prospekce by rovněž nebylo možné uvažovat o vlivu a funkci míst paměti.

54 Jan Tadeáš PLAČEK, *Sadský kostel*, 1808. Kresba tužkou. in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 1 a 2, 1982, s. 23.

55 Antonín STIFTER, *Kaple Nejsvětější Trojice*, před 1888. in: Leopold NEJL, *Křinecké památky. Poznej, co vykonali tví předkové, a jdi dál*, Nymburk 2006, s. 36.

56 Petr VÁCHA – Jiří STEGBAUER, *Poděbrady město mého srdce*, Praha 2006, s. 146.

Na závěr lze konstatovat, že nejdůležitějším pramenem je stabilní katastr, který zejména v mapové části umožňuje sledovat poměrně detailně proměny hřbitovů, a to bez rozdílu, zda jsou v sídle nebo ve volné krajině. Plánová dokumentace je důležitá spíše pro pochopení architektonického vývoje hřbitovů, i když sama dává též nahlédnout do mentality společnosti alespoň v pohledu estetickém a praktickém.

Mezi písemnými prameny vyniká fond České gubernium – Publicum, kde je možné dohledat prvotní informace k průběhu josefínských hřbitovních reforem. V obdobné rovině lze pohlížet na *Koncepci rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk* ONV Nymburk z roku 1968. Nejen že koncepce je sama výstupem průzkumu pohřebnictví na okrese, ale dotazníkové listy přinášejí velmi podrobné informace z dotčených obcí. Ve světle těchto poznatků patří k mimořádným podkladům soubor písemností o rušení hřbitovů v Městci Králové v první polovině 20. století a Svatojiřského hřbitova v Nymburce v 60. letech 20. století. Konečně nelze pominout ojedinělá fotografická alba, jež umožňují rekonstruovat podobu ideálního hřbitova z přelomu 19. a 20. století. Prameny vybízejí nejen ke studiu architektonické formy, ale i intenzity péče či podoby smuteční květinové dekorace. V neposlední řadě fotografie také přinášejí informaci o původní poloze a stavu objektů před transferem na aktuální stanoviště.

Podkapitolu *Prameny* uzavře ne příliš optimistický názor na smysl a funkci archivní správy v České republice, resp. na zdejší odbornou archivní činnost. V porovnání s dolnoslezskými a dolnorakouskými archivy je badatel v SOkA Nymburk skutečně rozladěn nad tragickou nezpracovaností fondů a absencí elektronických archivních pomůcek. To by snad bylo možné omluvit u Polabského muzea, ale u odborné instituce je to těžko pochopitelné. Výběr pramenů pro tuto disertaci se v podstatě neodehrával na úrovni konkrétního požadavku, ale na dobré vůli pracovníků SOkA Nymburk (za což jim patří velký dík), kteří na základě osobní znalosti fondů předkládali materiály vhodné ke studiu. Přitom se nejednalo o fondy nevýznamné, jak je patrné z jejich bližší specifikace (z toho důvodu byla až dosud u fondů uváděna zpracovanost). Proto lze předloženou disertaci pokládat za úvod do dané problematiky s tím, že bude stále co objevovat.

Odborná literatura

Předložený výzkum se zaměřil na hřbitovy jako specifickou část historických krajin. Je proto příznačné, že jejich studium bylo zahájeno literaturou z oblasti historické geografie, především v kontextu kulturní a historické krajiny, proměny interakce společnosti a prostředí v prostoru a čase, kde se hledá a popisuje role člověka, nebo ve smyslu dnes oceňovaného *land use*. Interdisciplinární přístup ke krajině nabízí řadu vědeckých oborů, přičemž za výchozí oblast byla zvolena archeologie. Výzkumy Martina Gojdy velmi dobře představují vývoj hřbitovů od nejstarších dob.⁵⁷ Navazující téma historické krajiny je v domácím prostředí detailně řešeno nejen v publikacích věnujících se historické krajině,⁵⁸ ale i teorii krajiny jako takové.⁵⁹ Zahraniční historickogeografickou literaturu lze rozdělit na dva proudy – více historizující britskou⁶⁰ a americkou,⁶¹ která směřuje k environmentálním tématům. Všeobjímající pohled na krajinu přináší v rámci historické geografie kolektiv autorů soustředěný kolem Evy Semotanové,⁶² zejména pak v monumentálním *Akademickém atlasu českých dějin*.⁶³

Hovoří-li se o evoluci historické krajiny (a hřbitovů, které jsou její součástí, ať již ve volné krajině, nebo v sídle), je třeba konstatovat, že krajina je složitou strukturou, která se skládá z naturálních a antropogenních prvků, jež mají mezi sebou různě intenzivní vztahy. Jejich kooperaci či konflikty v území řeší památkový urbanismus.

57 Martin GOJDA, *České země v pravěku*, in: Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML a kolektiv, *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014, s. 3–30; Martin GOJDA, *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*, Praha 2000.

58 Příkladně: Jaromír KOLEJKA, *Nauka o krajině. Geografický pohled a východiska*. Praha 2013; Jiří KUPKA, *Krajiny kulturní a historické. Vliv hodnot kulturní a historické charakteristiky na krajinný ráz naší krajiny*, Praha 2010; Jiří SÁDLO – Pavel HÁJEK – Dagmar DRESLEROVÁ – Václav CÍLEK, *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005; Jiří LÖW – Igor MÍCHAL, *Krajinový ráz*, Kostelec nad Černými lesy 2003.

59 Z nepřehledného množství cituji: Čeněk PÝCHA, *Kniha k prohlížení a procházení vizuální reprezentace prostoru severních Čech*, *Dějiny-Teorie-Kritika* 1/2015, s. 61–87; Karolína PAUKNEROVÁ, *Krajina*, in: Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 356–364.

60 Typickými příklady jsou: Henry Clifford DARBY, *The Relations of History and Geography: Studies in England, France and the United States*, Devon 2002; Denis E. COSGROVE, *Social Formation and Symbolic Landscape*, Madison 1998.

61 Zvláště: Donald WORSTER, *The ends of earth: perspectives on modern environmental history*, Cambridge – New York 1988, 3. vydání 1991; Donald WORSTER, *History as natural history. An essay on theory and method*, *Pacific Historical Review* 53, 1984, č. 1, s. 1–19.

62 Výběrově: Eva SEMOTANOVÁ – Pavel CHROMÝ – Zdeněk KUČERA, *Historická geografie. Tradice a modernita*, Praha 2018; Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 2006; TÁŽ, *Historická geografie a její místo v systému věd*, in: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica*, 1, *Z pomocných věd historických* 13, Praha 1996, s. 115–122.

63 Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML a kolektiv, *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014.

Praktické příklady je možné nalézt v mnohasvazkovém díle Karla Kuči postihujícím vývoj měst a městeček v celé republice.⁶⁴ Vztah urbanismu a hřbitovů řešil i Jiří Kupka.⁶⁵

Památkový urbanismus je těsně spjat s památková péče. Její základní kameny (ochrana autenticity a hodnota stáří) formulovali již v rámci památkové péče rakousko-uherské monarchie přední čeští historikové umění Max Dvořák a Alois Riegl.⁶⁶ K drobným památkám stojí za pozornost metodika jejich dokumentace.⁶⁷

Kvalitativní i hmotnou podstatu hřbitovů vytváří architektura. Její vývoj, zejména pro dobu osvícenství a pseudoslohů má četné obdivovatele.⁶⁸ Podskupinou architektury, která se výrazně dotýká podoby hřbitovů, je zahradní architektura. Ta je v současné době v popředí zájmu badatelů, resp. výzkumných úkolů.⁶⁹

64 Karel KUČA – Věra KUČOVÁ, *Principy památkového urbanismu*, Chlumec nad Cidlinou 2000; Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl I.–VI., Praha 1996–2000.

65 Jiří KUPKA, *Hřbitovy a pohřebiště ve městě – Strakonice*, in: Jiří KUGL (ed.), *Člověk, stavba a územní plánování 12*, sborník z konference Man, Building and Urban Planning, říjen 2019, Praha 2019, s. 10–28.

66 Národní památkový úřad pro nadčasovost přístupu a též s ohledem na metodologii památkové péče inicioval překlady a vydání původních děl. Nyní jsou publikovány takto: Max DVOŘÁK, *Katechismus památkové péče*, Praha 2004; Alois RIEGL, *Moderní památková péče*, Praha 2003.

67 Petr HRUBÝ – Eva ALTOVÁ – Antonín KADLEC, *Metodika dokumentace drobných památek*, Ústí nad Labem 2015.

68 Z nepřehledného množství uvádím: Taťána PETRASOVÁ – Helena LORENZOVÁ (edd.), *Dějiny českého výtvarného umění (III/2) 1780–1890*, Český Těšín 2001; Vojtěch LAHODA – Mahulena NEŠLEHOVÁ – Marie PLATOVSÁ – Rostislav ŠVÁCHA – Lenka BYDŽOVSKÁ (edd.), *Dějiny českého výtvarného umění (IV/1) 1890/1938*, Brno 1998; Vojtěch LAHODA – Mahulena NEŠLEHOVÁ – Marie PLATOVSÁ – Rostislav ŠVÁCHA – Lenka BYDŽOVSKÁ (edd.) *Dějiny českého výtvarného umění (IV/2) 1890/1938*, Brno 1998; Taťána PETRASOVÁ, *Utopie a pragmatismus osvícenské architektury: klasicistní hrobky a hřbitovy*, in: Helena LORENZOVÁ – Taťána PETRASOVÁ (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9.–11. března 2000, Praha 2001, s. 65–78; Marie BENEŠOVÁ, *Funerální architektura v tvorbě českých architektů druhé poloviny 19. století*, in: Helena LORENZOVÁ – Taťána PETRASOVÁ (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9.–11. března 2000, Praha 2001, s. 92–105.

69 K neaktivnějším náleží: Roman ZÁMEČNÍK, *Výzkumný projekt Zahradně-architektonická tvorba v období totalitních režimů v letech 1969–1989 na území České republiky*, *Zprávy památkové péče* 79 (1), 2019, s. 89–90; Stanislava OTTOMANSKÁ – Šárka STEINOVÁ, *Život a dílo zahradního architekta Josefa Vaňka (1886–1968)*, Praha 2017; Stanislava OTTOMANSKÁ – Eva SPĚVÁKOVÁ – Pavel VAIDA, *Možnosti využití archivních zdrojů Národního zemědělského muzea (osobní fond Josef Kumpán) pro účely aplikovaného výzkumu*, *Zprávy památkové péče* 76 (5), 2016, s. 535–541; Roman ZÁMEČNÍK, *Zahradní architekti první republiky*, *Zprávy památkové péče* 73 (4), 2013, s. 309–316.

Z hlediska zahraničního lze jako komparační literaturu k oblasti architektury hřbitovů doporučit především dílo Ralpa Gälzera, Wenera Kitlitschky a dalších.⁷⁰

Neopominutelnou složkou hřbitovů je jejich sochařská a kamenická výzdoba. Pro studované období je přirozeně za nejcennější považována figurální plastika z konce 18. a počátku 19. století, kdy ještě doznívá tradice barokní plastiky. V rámci celorepublikového funerálního sochařství patří k předním znalcům Roman Prahl.⁷¹ Mladší období je předmětem zájmu Renaty Skřebské.⁷² Při studiu hřbitovů nebylo možné opominout literaturu zaměřenou na fenomén přelomu 19. a 20. století – litinu.⁷³ Jak sochařství, tak i litina přímo souvisejí s pomocnou vědou historickou – epigrafikou, které se dlouhodobě věnuje Jiří Roháček.⁷⁴ Studium sepulkrálních nápisů je významné jednak z hlediska datace a zařazení náhrobků do kategorií, jednak rovněž podstatnou měrou obohacuje literární studium.⁷⁵

Hřbitov je možná překvapivě místem plným života. Jeho členitost, rozmanitý povrch a nestejná intenzita údržby nabízejí řadu cenných biotopů, které jsou v intenzivně využívané kulturní krajině čím dál vzácnější. Přirozeně, že nejnápadnější biologickou složkou hřbitovů jsou dřeviny. O jejich významu v kompozici hřbitova či krajinné struktury se lze dočíst nejen v odborné sadovnické literatuře,⁷⁶ ale také ve studiích biologů.⁷⁷ Po stránce zoologické je hřbitov často

70 Ralph GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe in Österreich. Zeugen unserer Kultur – Wege zu ihrer Erhaltung*, Gaaden bei Wien 2003; Werner KITLITSCHKA, *Grabkultur und Grabskulptur in Wien und Niederösterreich*, St. Pölten 1987, Marek BURAK – Halina OKÓLSKA, *Friedhöfe des alten Breslaus*, Wrocław 2007; Małgorzata MICHALSKA, *Male formy architektury sakralnej Zaolzia. Krzyże – kapliczky – figury*, Czeski Cieszyn 2001.

71 Roman PRAHL, *Žal, melancholie a sepulkrální sochařství v Čechách kolem roku 1800*, in: Helena LORENZOVÁ – Taťána PETRASOVÁ (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9.–11. března 2000, Praha 2001, s. 111–126; Roman PRAHL a kol., *Umění náhrobku v českých zemích let 1780–1830*, Praha 2004.

72 Renata SKŘEBSKÁ *Sepulkrální památky okresu Přerov*, Ostrava 2019; Renata SKŘEBSKÁ, *Umění ve válce a válka v umění*, *Zprávy památkové péče* 74 (4), 2014, s. 293–302; Renata SKŘEBSKÁ, *Sepulkrální památky okresu Prostějov*, Praha 2010.

73 Jana BĚLOVÁ, *Funerální litina ve Střední Evropě*, Praha 2011; Vratislav GROLICH, *Blanenská umělecká litina. Katalog*, Brno 1991.

74 K epigrafice v památkové péči blíže Jiří ROHÁČEK – Karel MÜLLER – Jan CHLÍBEC – Jiří SLAVÍK, *Sepulkrální památky v praxi památkové péče*, Josefov 2020, Jiří ROHÁČEK, *Epigrafika v památkové péči*, Praha 2007.

75 Příkladem může být C. M. HAMPEIS, *Chronologische Epigraphik der Friedhöfe Wien's: Mit der Ansicht des Orts-Friedhofes in Währing und mehrere Monumente daselbst in sechs Kupferstichen und einem Steindruck*, Wien 1833.

76 Z četných textů k danému tématu jmenuji pro názornost tyto: Eva SOJKOVÁ – Tereza HRUBÁ – Vladka KIRSCHNER, *Ochrana, obnova a rozvoj zeleně malých měst*, in: *Acta pruhoniciana*,

vnímán jako refugium drobných obratlovců, což jej činí atraktivní zvláště v rámci městské rekreace. Méně známá je skutečnost, že hřbitov může být i entomologicky cenným stanovištěm.⁷⁸

Vztah hřbitovů a smrti je z hlediska dějin mentalit všeobecně reflektované téma. Povinnou literaturou je v daném směru ikonické dílo Phillipa Ariese *Dějiny smrti*.⁷⁹ Tím ovšem nelze problematiku mentalit pokládat za vyčerpanou. Naopak se v souvislosti se hřbitovy nabízejí další témata jako je *strach* v díle Jeana Delumeaua a *revenanti* u Jean-Clauda Schmitta.⁸⁰ Pocit strachu, ať již z nemoci či „zdanlivé“ smrti, ve svém díle podrobně rozvedla Daniela Tinková.⁸¹

Aplikovaná zdravotní a hygienická opatření dávají nahlédnout i do problematiky dobového zákonodárství, jež se přirozeně promítlo do podoby a umístění hřbitovů, ale rovněž i do jejich vybavení (fenomémem doby se staly márnice). Právní předpisy v pohřebnictví jsou velmi spleťovou oblastí, proto je třeba vyzdvihnout starší právnickou kompilaci Jana Křtitele Paulyho a mladší práce Olgy Nešporové a Tomáše Kotrlého, ale také nedávno obhájenou absolventskou práci Markéty Dvořákové.⁸²

Průhonice 2006; Bohdan WAGNER, *Sadovnická tvorba I. a II.* Praha 1989 a 1990; Howard Evarts WEED, *Modern park cemeteries*, Chicago 1912.

77 Tomáš KUČERA, *Zeleň a historický urbanismus. Veřejná zeleň IV.*, Ochrana přírody 71 (2), 2016, s. 18–21; TÝŽ, *Dřeviny ve městě a jejich význam pro biodiverzitu. Veřejná zeleň II.*, Ochrana přírody 70 (6), 2015, s. 19–22; Martin KYTKA, *Analýza dřevin na vybraných hřbitovech ve Zlínském kraji ve vazbě na půdní poměry a návrhy konkrétních opatření*, bakalářská práce, Mendelova univerzita v Brně, Lesnická a dřevařská fakulta, Brno 2018.

<https://theses.cz/id/3e0fzr/> (citováno 1. 1. 2021).

78 Libor RŮŽIČKA, *Výskyt hmyzu řádu Lepidoptera na hřbitovech Pelhřimovska*, diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Zemědělská fakulta, České Budějovice, 2015.

<https://theses.cz/id/p2ub9y/> (citováno 1. 1. 2021).

79 Phillipe ARIES, *Dějiny smrti, díl I. Doba ležících*, Praha 2000; Phillipe ARIES, *Dějiny smrti, díl II. Zdivočelá smrt*, Praha 2000.

80 Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.–18. století. Obležená obec*. Díl I., Praha 1997; Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.–18. století. Vládní kultura a strach*. Díl II., Praha 1999; Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti*, Praha 2002.

81 Vladan HANULÍK – Milena LENDEROVÁ – Daniela TINKOVÁ, *Tělo mezi medicínou a disciplínou*, Praha 2014; Daniela TINKOVÁ, *Zákeřná mēfitis. Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdě osvicenských Čechách*, Praha 2012.

82 Jan Křtitel PAULY, *Hřbitovní a pohřební právo: příručka zákonitých předpisů o hřbitovech a pohřbívání pro obce, pro farní a patronátní úřady, pro pohřební ústavy a pro potřebu úřední i soukromou*, Praha 1941; Olga NEŠPOROVÁ, *Století proměn v pohřbívání: od církevního uložení do země ke zpopelnění bez obřadu*. Český lid. 2013, roč. 100, č. 2, s. 183–204.; Tomáš, KOTRLÝ, *Pohřeb a hřbitov v legislativě Kodexu kanonického práva s přihlédnutím k právu České republiky*, disertační práce, Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Praha 2009. TÝŽ, *Pohřebnictví, právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*, Praha 2013; Markéta DVOŘÁKOVÁ, *Vývoj právní úpravy pohřebnictví*, diplomová práce, Masarykova

Podstatný vliv na podobu a využívání hřbitovů měla kremace. Samo téma je diskutováno zejména v konfesním prostředí, ale stranou nezůstávají ani etnografové.⁸³ Vývoj mentality postmoderní společnost dává tušit, že s kremací se na naše hřbitovy rozšíří i nový styl „přírodního“ pohřbu. Pohled mladé generace se odráží v absolventské práci Blanky Dobešové.⁸⁴ Ekologicky řešený pohřeb, jehož původ klademe do Skandinávie, se pozvolna šíří Evropou a získává stále více příznivců.⁸⁵

Primárním účelem hřbitova je pohřeb mrtvého těla. Vedle toho může také mrtvého připomínat. Hřbitov se tak automaticky stává místem paměti. V teoretické rovině se z českých autorů paměti systematicky zabýval Jan Tuček,⁸⁶ který také nastínil řadu možných přístupů. Jan Assmann pokládal písmo/text za jeden z možných pohledů na kulturu a paměť hřbitovů.⁸⁷ Vztah paměti a historie k místům rozvíjel Pierre Nora.⁸⁸ Kolektiv autorů publikace *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*⁸⁹ nabídl pohled na paměť nejen prostřednictvím míst a jejich názvů, ale také skrze státní svátky, hrob neznámého vojína či tolik řešenou identitu v rámci Evropské unie. A právě na toto téma lze hledat odpověď v monografii Simona Schamy *Krajina a paměť*.⁹⁰

univerzita, Právnická fakulta, Brno 2017.

https://is.muni.cz/th/k11a9/Vyvoj_pravni_upravy_pohrebnictvi.pdf (citováno 1. 1. 2021).

- 83 Příkladem mohou být práce: Ronald RISY (red.), *Verstorben, begraben und vergessen? Begleitbuch zur gleichnamigen Ausstellung im Stadtmuseum St. Pölten, 12. 9. 2018–12.4.2020*, Melk 2019; Olga NEŠPOROVÁ, *O smrti a pohřbívání*, Brno 2013; Reiner SÖRRIES, *Ruhe sanft. Kulturgeschichte des Friedhofs*, Kevelaer 2011; Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Jihlava 2004; Milena LENDEROVÁ, „První česká matka po smrti upálena“ aneb *Pohřeb paní Augusty Braunerové*, in: Helena LORENZOVÁ – Taťána PETRASOVÁ (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9.–11. března 2000, Praha 2001, s. 238–244.
- 84 Blanka DOBEŠOVÁ, „Až umřu, zasadte na mně jablko“ *Environmentální a společenské přínosy přírodního pohřbívání*, diplomová práce, Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Brno 2012. <https://is.muni.cz/th/j4pr8/jablon.pdf> (citováno 1. 1. 2021).
- 85 T. Werner BAUER, *Wiener Friedhofsführer. Genaue Beschreibung sämtlicher Begräbnisstätten nebst einer Geschichte des Wiener Bestattungswesens*, Wien 2004.
- 86 Jan TUČEK, *Paměť*, in: Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 244–257.
- 87 Jan ASSMANN, *Kultura a paměť*, Český Těšín 2001.
- 88 Pierre NORA, *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*, in: *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*, no. 13 (4) 194, Praha 1998, s. 7–31.
- 89 Milan HLAVÁČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ et alii, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011.
- 90 Simon SCHAMA, *Krajina a paměť*, Praha 2007.

Regionální literatura

Odborné monografie vztahující se alespoň okrajově ke hřbitovům v regionu Nymbursko a Poděbradsko v podstatě chybí. Čestnou výjimkou z hlediska přístupu k pramenům je především Eva Šmilauerová s obsáhlou prací o Poděbradech⁹¹ a Jana Hrabětová se soupisem památek.⁹² Z kolektivních děl je třeba zmínit publikaci *Historie a současnost podnikání na Nymbursku a Poděbradsku*,⁹³ kde je v souhrnu popsán spletitý vývoj státní správy na Nymbursku a také několik postřehů ke zdejším (kameny)sochařským živnostem. Spíše obecné informace o území přinášely oficiální popisy panství a okresů.⁹⁴

Odborné texty menšího rozsahu jsou publikovány v periodících jako *Středočeský sborník historický*, *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, *Památky středních Čech* a *Studie a zprávy – Historický sborník pražského okolí*. Téma civilních novověkých hřbitovů je v regionu poměrně málo frekventované. Výjimkou byly statě o Svatojiřském hřbitově v Nymburce, který se rušil na konci 60. let 20. století.⁹⁵ Se hřbitovy na Nymbursku je možné se setkat i ve studiích zaměřených na urbanismus.⁹⁶ Ojedinělý byl příspěvek Michala Řezníčka ke vzniku nového hřbitova v Lysé nad

91 Eva ŠMILAUEROVÁ, *Poděbrady v proměnách staletí, II. díl (1850–1948)*, Příbram 2005; TÁŽ, *Poděbrady v proměnách staletí, I. díl (do roku 1850)*, Praha 2001.

92 Jana HRABĚTOVÁ, *Památky Nymburska. Soupis nemovitých památek na okrese Nymburk*, Nové Město nad Cidlinou 1998.

93 Pavel FOJTÍK – Jana HRABĚTOVÁ – Jana KRUMPHOLZOVÁ – František SÝKORA – Petr ŠORM – Bohumil TUZAR – Jan VINDUŠKA, *Historie a současnost podnikání na Nymbursku a Poděbradsku*, Chomutov 2001.

94 Namátkově uvádím: František Josef ČEČETKA, *Královéměstecko. Monografie okresu s obrázky z lidového života*, Praha 1896; Václav KUDRNÁČ, *Úplný adresář a popis politického okresu Poděbradského*, Jičín 1902; Josef SVÁROVSKÝ, *Popis soudního okresu Novobenateckého*, Mladá Boleslav 1920; Josef KONYVKA, *Místopis politického okresu poděbradského*. Poděbrady 1941.

95 Josef POUL, *Starý hřbitov u sv. Jiří v Nymburce*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 3 a 4, 1966, s. 56–58; Svatopluk ŠEBEK, *K likvidaci starého svatojiřského hřbitova v Nymburce*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 1 a 2, 1970, s. 24–26.

96 Stanislav SVOBODA, *Svědectví kartografických pramenů k vývoji obce Starý Vestec*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí* 48, Krchleby 2017, s. 3–34; TÝŽ, *Svědectví kartografických pramenů k vývoji Semic*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí* 47, Krchleby 2016, s. 3–29; TÝŽ, *Svědectví kartografických pramenů k vývoji Přerova nad Labem*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí* 46, Krchleby 2016, s. 37–60; Jiří ČERNÝ, *Urbanisticko-architektonický vývoj a zhodnocení města Nymburka*, seminární práce pro NPÚ, Nymburk 1994; Zdeněk MARTÍNEK – Zdeněk NOVÁK – Eva ŠMILAUEROVÁ, *Kostelní Lhota, 650 let obce 1354–2004*, Kostelní Lhota 2004.

Labem.⁹⁷ V pořadí posledními se staly studie na téma hřbitovní kultura na Nymbursku.⁹⁸

Přestože okres Nymburk nepatří k těm bohatým na kvalitní sochařský kámen, je poměrně významným z hlediska uplatnění plastik. Roman Prahel ve své práci zaměřené na klasicistní funerální plastiku připsal některé zdejší objekty sochařům Františku Xaveru Ledererovi a Josefu Malínskému.⁹⁹ Protože mladší perioda tu dosud nebyla studována, ukázala se významnou potřeba studia literatury z blízkého okolí, zvláště severních Čech.¹⁰⁰

Specifickou skupinou literatury, jejíž kvalitativní i kvantitativní produkce je výrazně proměnná, jsou publikace vydané k výročí vzniku obcí či doložení jejich první písemné zmínky. Na okrese Nymburk se v podstatě nenachází žádná samostatná obec, která by takovýto materiál neměla.¹⁰¹ Výpovědní hodnotu lze spatřovat především v autentických zážitcích autora,¹⁰² neboť ostatní pramenná základna je diskutabilní. Problematika míst paměti v souvislosti se hřbitovy však v literatuře Nymburska nevzbudila žádný větší ohlas. Nebýt novinových pozvánek k uctění památky Bohumila Hrabala na hřbitově v Hradištku, byly by hřbitovy odkázány jen na „běžný“ dušičkový, vánoční a velikonoční standard.

97 Michal ŘEZNIČEK, *Archivní střípky*, Listy města Lysá nad Labem, 1, 2010, s. 11.

98 Stanislav SVOBODA, *Nymburské a dolnoslezské hřbitovy, komparace modelových lokalit v období novověku*, in: Studie a zprávy – historický sborník pražského okolí 8/1 (2020), s. 45–76; TÝŽ, *Hřbitovní kultura první poloviny 20. století v okrese Nymburk*, in: Monika KABEŠOVÁ – Matěj BEKERA – Pavlína PARCHANSKÁ, *České, slovenské a československé dějiny 20. století XIV.*, Břeclav 2020, s. 175–193.

99 Roman PRAHL, *Žal, melancholie a sepulkrální sochařství v Čechách kolem roku 1800*, in: Helena LORENZOVÁ – Taťána PETRASOVÁ (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9.–11. března 2000, Praha 2001, s. 111–126; Roman PRAHL a kol., *Umění náhrobku v českých zemích let 1780–1830*, Praha 2004.

100 Josef V. SCHEYBAL – Jana SCHEYBALOVÁ, *Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách*, Liberec 1985; Zuzana JAKUBCOVÁ – Jana KUREŠOVÁ, *Cestou k zapomenutí. Výrobci a tvůrci náhrobních kamenů na hřbitovech Českolipska od poloviny 19. století do druhé světové války, 1. část*, Fontes Nissae/Prameny Nisy XVIII (2), 2017, s. 51–69; Pavel JAKUBEC – Jana KUREŠOVÁ, *Cestou k zapomenutí. Výrobci a tvůrci náhrobních kamenů na hřbitovech Českolipska od poloviny 19. století do druhé světové války, 2. část*, Fontes Nissae/Prameny Nisy XX (1), 2019, s. 39–53.

101 Jako příklad uvádím: Jan ŘEHOUNEK – Josef VRÁNA, *Stratov se v dějinách neztratil*, Nymburk 2007; Miloslava LOUDILOVÁ, *Milovice 600 let. Pohled do jejich vývoje v průběhu dějin 1396–1996*, Lysá nad Labem 1996; Milan ŠANTRŮČEK – František LUKEŠ – František SÝKORA, *Činěves 700 let*, 1994.

102 Příkladem mohou být: Otta VĚŘÍŠ, *Opočnice, historie obce v běhu staletí 1223–2000*, 2001, rukopis deponován v SOkA Nymburk; Antonín ROBEK – Jiřina SVOBODOVÁ, *Kronika socialistické vesnice. Nymbursko a Poděbradsko*, Poděbrady 1979; Vojtěch JELÍNEK, *Sadská. Popis dějepisný, místopisný a statistický*, Hradec Králové 1912; Antonín STIFTER, *Křinec. Historicko-topografický náčrtek*, Tábor 1880.

Výjimečné postavení v oblasti míst paměti zastává Loučeňsko, které na konci druhé světové války zažilo neobvykle dramatické chvíle.¹⁰³

V souhrnu lze zmínku o literatuře uzavřít názorem, že pro všeobecný přehled a řadu odkazů na prameny (popřípadě další autory) patří k nejcennější *Dějiny smrti* Phillipa Ariese, *Zákeřná mefitis. Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdě osvícenských Čechách* Daniely Tinkové a *Ruhe sanft. Kulturgeschichte des Friedhofs* Reinera Sörriese. Z hlediska metodologie v historické geografii je nejpřínosnější publikace *Historická geografie. Tradice a modernita* od kolektivu autorů Evy Semotanové, Pavla Chromého a Zdeňka Kučery. Pro dokumentaci na základě terénní prospekce byla nejužitečnější kolektivní *Metodika dokumentace drobných památek*. Lucie Storchová a kolektiv nastínili v knize *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě* široké spektrum témat a přístupů k metodologii historické vědy. V oblasti paměti byl nejpřínosnější soubor specificky zaměřených statí v knize *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, který zaštitili Milan Hlavačka, Antoine Marès a Magdaléna Pokorná.

Další zdroje

Jelikož jsou hřbitovy stále živými místy, kde se odehrává každodenní rodinný, společenský i veřejný život, je žádoucí k jejich studiu využít i moderních technologií a aplikací. Důvodů je více. Jedním z nich je fakt, že informace nejsou mnohdy dostupné v jiné než elektronické formě. Dalším je aktuálnost informací, resp. rychlost jejich dostupnosti. Významná je samozřejmě možnost sdílení obsahu a případná rychlá komunikativnost. V této podkapitole jsou zmíněny zdroje odlišné od dosud citované literatury¹⁰⁴ a dálkově přístupných pramenů.¹⁰⁵

103 Zdeněk MAREČEK – Miloš VÁŇA, *Protifašistický odboj na Loučeňsku 1939–1945*, Mladá Boleslav 1988; Jana HRABĚTOVÁ – Jiří LOMÁK, *Soupis památek a památných míst protifašistického odboje, květnové revoluce a osvobození sovětskou armádou na okrese Nymburk 1939–1945*, in: Vlastivědný zpravodaj Polabí, 1 a 2, 1980, s. 118.

104 Prostřednictvím dálkového přístup přes portál Vysokoškolských kvalifikačních prací <https://theses.cz/> (citováno 24. 1. 2021) byly studovány některé relevantní práce, jež jsou uvedeny v přehledu literatury. Zajímavý je také portál k projektu Historické atlasy měst <http://towns.hiu.cas.cz/> (citováno 14. 1. 2021).

105 Mezi prvořadě portály, které zpřístupňují prameny podstatné pro tuto disertaci, patří: Český úřad zeměměřický a katastrální <https://www.cuzk.cz/> (citováno 24. 1. 2021), zejména pak <https://nahlizenidokn.cuzk.cz/> (citováno 24. 1. 2021); Ústřední archiv zeměměřictví a katastru <https://ags.cuzk.cz/archiv/> (citováno 7. 7. 2021), Státní oblastní archiv v Praze <https://ebadatelna.soapraha.cz/pages/IndexPage.jsessionid=9513DD578FECD28225463C96ED95B116?0> (citováno 24. 1. 2021). Ze zahraničních portálů je pro rozsah zpřístupnění kartografických

Na portálu veřejné správy byla v roce 2007 spuštěna interaktivní mapová databáze pohřebišť,¹⁰⁶ která se věnuje provozovaným nebo nezrušeným hřbitovům a pohřebišťům v České republice. Jde o dílčí výstup výzkumu Ministerstva pro místní rozvoj ČR pro veřejnou správu, jež má sloužit ke kontrole provozovaných pohřebišť. Pro odbornou veřejnost je připojen obsáhlý soubor dokumentů, zejména z právního prostředí ombudsmana, judikáty evropského soudu, hřbitovní řády, ale třeba i statistiky provozu krematorií, nebo pozvánky na veletrhy a konference. Dále portál nabízí možnost do formuláře zadat data pro evidenci dosud neuvedeného pohřebiště.

Mezi portály, které se zaměřují v podnikatelském ohledu na hřbitovy, patří Hřbitovy ČR.¹⁰⁷ Provozovatelé stránek nabízejí detailní zmapování hřbitovů a náhrobků, dokonce zprostředkují virtuální ukázkou hřbitova. Pomocí interaktivního vyhledávání lze na zmapovaných hřbitovech nalézt konkrétní osobu. U všech řešených hřbitovů byl dostupný interaktivní plánec hřbitova s umístěním jednotlivých hrobů, fotografií a seznamem pohřbených. Dále zde byla fotodokumentace hřbitova a kontakt na vlastníka/provozovatele, někdy též hřbitovní řád a základní historické údaje. Tyto jsou zvláště přínosné, neboť mnohé obce nebyly na vznesené dotazy schopny či ochotny poskytnout žádné bližší informace.

Velmi cenným zdrojem informací je památkový katalog Národního památkového ústavu, který v souladu se zákonem č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči zpřístupňuje Ústřední seznam kulturních památek.¹⁰⁸ Nacházejí se zde popisné údaje včetně fotografií a odkazu na umístění prvku v katastrální mapě. Vedle vyhledávání v seznamu kulturních památek nabízí památkový katalog také soupis památek.¹⁰⁹

pramenů určitě nejpřínosnější <https://maps.arcanum.com/de/> (7. 7. 2021), který nahradil starší Mapire – Historical Maps Online <https://mapire.eu/de/> (citováno 24. 1. 2021).

106 Dostupné na <http://www.pohrebiste.cz/stranky/archiv/database/mapa.htm> (citováno 24. 1. 2021).

107 Dostupné na www.ceskehřbitovy.cz (citováno 24. 1. 2021). K 24. 1. 2021 bylo v projektu zapojeno 145 obcí se 162 hřbitovy, 39 941 hrobovými místy a 105 868 zesnulými.

108 Ústřední seznam kulturních památek obsahuje údaje ke kulturním památkám, národním kulturním památkám, památkovým rezervacím, památkovým zónám a ochranným pásmům v rozsahu definovaném památkovým zákonem. Je zde také možno vyhledat údaje o kulturních stacích zapsaných na Seznamu světového dědictví UNESCO. <https://pamatkovykatalog.cz/uskp> (citováno 25. 1. 2021).

109 Soupis zpřístupňuje informace o památkových objektech, územích a předmětech, shromažďované v rámci odborné činnosti Národního památkového ústavu. Kromě památkově chráněných věcí evidovaných v Ústředním seznamu kulturních památek obsahuje i záznamy o dalších objektech, které jsou předmětem zájmu památkové péče, např. v rámci vědeckovýzkumné činnosti. Je zde možno zároveň vyhledávat i určité vybrané skupiny památek – indikativní seznamy památek, ohrožené a obnovené památky a tematické soupisy. <https://pamatkovykatalog.cz/soupis> (citováno 25. 1. 2021).

Z uvedeného vyplývá, že portál Národního památkového ústavu je velmi důležitý pro výzkum hřbitovů na Nymbursku a Poděbradsku, protože poskytuje prvotní odborné informace o památkových hodnotách zdejších funerálních objektů.

Přehled o historických hřbitovech přináší specializovaný portál Cimiterium,¹¹⁰ který provozuje zapsaný spolek Omnium z. s. Jednou z hlavních funkcí webu je evidence hřbitovů, která je přístupná prostřednictvím interaktivní mapy na podkladu www.mapy.cz.¹¹¹ Mnohem zajímavější nabídkou je grafická příloha portálu Cimiterium – Databáze obrázků historických hřbitovů.¹¹² Spolek Omnium z. s. propaguje historické hřbitovy a sepulkrální památky i prostřednictvím záchrany a obnovy zničených, ohrožených nebo nevyužívaných památek.¹¹³ Kromě projektového a dotačního poradenství spolek zajišťuje také správu a údržbu hřbitovních areálů, archivní rešerše či dokumentaci hřbitovů. Nejzáslužnější činností je pořádání vzdělávacích akcí (seminářů, přednášek, workshopů, konferencí, výstav apod.) pro laickou i odbornou veřejnost, a to nejen na území České republiky, ale také v zahraničí.

Možná překvapivě je na tomto místě zmíněno Sdružení historických sídel Čech, Moravy a Slezska.¹¹⁴ Jde o dobrovolnou, zájmovou, nestranickou a nevládní organizaci sdružující především historické obce nebo jejich částí, na jejichž území jsou zachovány významné kulturní hodnoty, zejména nemovité památky. Sdružení vzniklo z iniciativy měst v listopadu roku 1990 a svou činnost směřuje především na uchování, ochranu a trvalou využitelnost našeho kulturního dědictví. Od roku 1991 se podílí na organizování akce Dny evropského dědictví (European Heritage Days),¹¹⁵ což je rozsáhlý celoevropský projekt, který vede k neformálnímu uvědomování si kořenů našich národních identit a ochraně kulturního odkazu našich předků. Není přitom pochyb, že hřbitovy do uvedené problematiky patří. Obdobný celoevropský rozsah má projekt Noc kostelů,¹¹⁶ pořádaný na přelomu

110 <http://cimiterium.cz/> (citováno 24. 1. 2021).

111 <http://cimiterium.cz/hrbitovy/mapa> (citováno 24. 1. 2021).

112 <http://cimiterium.cz/hrbitovy/images> (citováno 24. 1. 2021). Ke dni 24. 1. 2021 bylo v databázi 88 150 obrázků.

113 <https://www.omniumos.cz/cz/> (citováno 24. 1. 2021).

114 <https://www.historickasidla.cz/redakce/index.php?xuser=&lanG=cs> (citováno 25. 1. 2021).

115 <https://www.historickasidla.cz/cs/dny-evropskeho-dedictvi/> (citováno 25. 1. 2021).

116 <https://nockostelu.cz/> (citováno 25. 1. 2021).

května a června od roku 2001. Při zpřístupnění kostelů a kaplí se „křesťanské“ pozornosti dostává i hřbitovům, které jsou v jejich bezprostřední blízkosti.

K důležitým internetovým zdrojům, jež mohou být inspirací ke studiu hřbitovů, patří také portál Správy pražských hřbitovů, p. o.¹¹⁷ Kromě obligátních aktivních map hřbitovů,¹¹⁸ vyhledávání hrobů a nabídky volných hrobových míst je zde i krátký exkurz do historie pražských hřbitovů.¹¹⁹ Velký mediální zájem získal projekt Správy pražských hřbitovů – adopce hrobů. Bohužel, projekt, který si kladl za cíl zachránit architektonicky hodnotné náhrobky či náhrobky významných osobností, je od 25. 11. 2020 z důvodu úmrtí poskytovatele hostingu nedostupný.¹²⁰

Po vzoru Správy pražských hřbitovů se samozřejmě snaží i některé obce v okrese Nymburk vytvořit vlastní aplikace, jež by usnadnily orientaci na místních pohřebištích a podaly informace o hřbitově. Vhodným prostředím pro základní informace o hřbitovech jsou nejčastěji mapové portály, které například využívá Loučeň,¹²¹ Lysá nad Labem,¹²² Pátek¹²³ nebo Sadská.¹²⁴

Již několikrát byl zmíněn portál www.mapy.cz. V rámci výzkumu byl používán samozřejmě jak pro ověření existence funkčních hřbitovů v komparaci s ostatními portály, tak k prověření míst, kde se pohřebiště nacházela. Výhodou aplikace je snadné vyhledávání a možnost využití několika typů map, z nichž pro výzkum měly vedle základní mapy největší význam mapy letecké a fotografické, a to i pro studium zahraničních hřbitovů.

V souhrnu lze za nejprínosnější internetový zdroj pokládat památkový katalog Národního památkového ústavu, protože nabízí ucelenou odbornou představu o tom nejcenějším, co se v území nachází. Jeho výstupy rozvádí odborná literatura, avšak ta se zaměřuje na objekt sám, nikoli na proces jeho ochrany. Pro komparaci proměny krajiny a plošného vývoje hřbitovů s mapovým dílem jako je stabilní katastr, je ideální portál www.mapy.cz. Nejen že obsahuje více druhů map, ale je zde

117 <https://www.hrbitovy.cz/> (citováno 25. 1. 2021).

118 <https://mapy.hrbitovy.cz/#/plugin/cemetery> (citováno 25. 1. 2021).

119 https://www.hrbitovy.cz/?page_id=45 (citováno 25. 1. 2021).

120 Aktuálně k projektu <https://www.hrbitovy.cz/?p=8007> (citováno 23. 6. 2021).

121 <https://app.gisonline.cz/loucen/> (citováno 25. 1. 2021).

122 <http://geoportal.mestolysa.cz/mapa/pasport-hrbitovu/?c=-711251%3A-1033716&z=10&lb=orto2014&ly=gp-18-b%2Chroby-typ%2Cphobj&lbo=1&lyo=> (citováno 25. 1. 2021).

123 <https://app.gisonline.cz/patek> (citováno 11. 4. 2021).

124 <https://portal.mapotip.cz/sadska> (citováno 25. 1. 2021).

i několik řad celostátních leteckých snímků pořízených od roku 2003, které umožňují sledovat aktuální vývoj studovaných objektů. Z hlediska předkládané práce patří ke zvláště významným letecké snímky z let 2018 (kdy byl prováděn základní terénní výzkum) a 2020 (které byly využity k aktualizaci). Rovněž nelze pominout webové stránky Správy pražských hřbitovů. Ty se staly v mnoha směrech vzorem pro ostatní správce a provozovatele hřbitovů, ale také pro kulturní veřejnost. Na jejich úspěch navázali mnozí pokračovatelé, ze kterých vyniká spolek Omnium z. s.

4. Použité metody, terénní výzkum a terminologie

Výzkum hřbitovů na Nymbursku a Poděbradsku je založen na sledování proměn specifické části historické kulturní krajiny, která je v souladu s tématem disertace označována jako hřbitov. Tím se rozumí nejen dnes funkční hřbitovy, ale též hřbitovy uzavřené anebo plochy, kde se ve sledovaném období hřbitov nacházel. Metodický přístup bude proto vycházet především z oboru historická geografie, jež je podle Evy Semotanové „*samostatná mezioborová hraniční disciplína, která se dotýká Země i člověka, spojuje prostor s časem a přírodní vědy se společenskými*“.¹²⁵

Historická geografie

Jak je historická geografie chápána dnes? Pro účel této práce je nejbližší pojetí: „*Historická geografie je vědní obor, přispívající rekonstrukcí, analýzou, interpretací a vysvětlením časoprostorových a socioprostorových změn k pochopení jevů, procesů, příčin, mechanismů, důsledků a významů proměn historických krajin (městské, venkovské), regionů a hranic, přírodního a kulturního dědictví, míst, územních komunit a jejich identit*“.¹²⁶ Hlavním úkolem historické geografie je rekonstrukce zaniklé krajiny. Data, která jsou získána studiem písemných, obrazových a kartografických pramenů, závěrů archeologického výzkumu a přímým průzkumem krajiny, se zpracovávají většinou do podoby textu a tematických historických map. Další z forem prezentace výstupů historické geografie může být ztvárnění tzv. simulované krajiny.

Aktuálním předmětem výzkumu české historické geografie jsou především regiony menší a střední velikosti, „*které poskytují topografickou základnu pro*

125 E. SEMOTANOVÁ, *Historická geografie ...*, s. 11.

126 E. SEMOTANOVÁ – P. CHROMÝ – Z. KUČERA, *Historická geografie ...*, s. 15.

modelaci forem a intenzity proměny geografického prostředí na pozadí vývoje (proto)industriální společnosti. Dále pak sociálnědemografické a historicko-geografické analýzy konkrétních regionů, vycházející z kombinace postupů, přístupů a zdrojových materiálů, s nimiž pracují historiografie, geografie a kartografie. Pozornost se věnuje výzkumu dědictví (kulturního i přírodního), identifikaci a ochraně dědictví v kontextu proměn krajiny i vývoje myšlení společnosti, analýzám generačně odlišného historického vědomí populace (pocit sounáležitosti s územím a územní komunitou, vnímání dědictví), roli vzdělání v procesu formování, reprodukce a konverze dědictví¹²⁷. Předkládaná disertační práce velmi dobře zapadá do kontextu současného výzkumu a snaží se nastíněné metodické přístupy plně využít a rozvinout.

Metoda kartografická

Postpozitivistický (až postmoderní) historickogeografický přístup je bez využití metody kartografické pro studium novověké krajiny téměř nepředstavitelný a rozhodně by nesplnil očekávání kladená na výpovědní hodnoty z hlediska územních vztahů v malých regionech nebo dokonce na úrovni mikrohistorie. Oblíbenost kartografické metody je dána poměrně velkým počtem typů dochovaných, a navíc atraktivních archivních pramenů, ať již jde o vlastní mapy/mapová díla (pro velký obsah informací jsou nazývány též *multiobsahové prameny*)¹²⁸, perspektivní plány, nebo veduty a jiná malířská, kresebná a grafická vyobrazení.

Rámcově lze rozdělit kartografické prameny na prameny individuální a srovnávací (komparativní). Tyto kartografické prameny jsou vhodné pro „širší srovnávací studia, tj. taková, která se zabývají k určitému datu nebo období krajinnými změnami globálně nebo ve srovnávacích sondách, na stejném (obdobném) typu mapového díla, ve stejném (obdobném) měřítku (horizontálně) a v jedné či více časových vrstvách (vertikálně)“¹²⁹. Martin Gojda ke kartografické metodě poznamenal, že největší význam mají prameny, které zobrazují krajinu

127 Tamtéž, s. 33.

128 Tamtéž, s. 121.

129 Tamtéž, s. 106–107.

v předindustriální podobě.¹³⁰ Tatiana Hrnčiarová vnímá krajinu jako scénérii, kterou lze zobrazit jak na mapě (průmětem krajiny do mapy), tak i profilem krajiny (vertikální řez krajinou).¹³¹

Metoda komparativní

Metoda komparativní je postavena na principu srovnání obdobných typů objektů. K porovnání lze využít jak hledisko časové (zaměření na přibližně stejné časové období vzniku či přesněji formování objektu), tak formální. Je to tedy pokus porovnávat objekty s podobnou formou využití. Pro komparativní metodu lze využít v podstatě všechny druhy pramenů.

Mezi základní prameny pro posuzování především kvantitativních změn hřbitovů (plocha, prostor, velikost apod.) budou v rámci předkládané práce patřit samozřejmě kartografické prameny, ale nelze vynechat ani letecké měřické snímky, které ke komparaci vysloveně vybízejí. Kvalitativní vývoj (architektura, údržba ad.) bude více dokumentován na pramenech písemných (radní a vizitační protokoly, popisy okresů, stavební povolení, rozpočty ad.) a obrazových (obrazy, fotografie). Požadované objektivitu historického poznání lze ve srovnávací metodě, zvláště pokud se jedná o individuální prameny (uměleckého charakteru), dosáhnout doplněním kauzálně-genetického přístupu o metodou typologickou.¹³²

Metoda typologická

Historická geografie typologickou metodu využívá pro stanovení různých typů krajin a jejich změn v konkrétním i zobecňujícím pohledu. Typologii historických krajin ovlivňují geografická a dějinná specifika, jak již dříve předjímala škola *Annales*. Metoda geografickotypologická pracuje s tím, že určité době odpovídá určitá forma krajiny, zatímco historické přístupy spatřují v krajině prostor pro život.¹³³ Jelikož jsou hřbitovy segmenty zkoumané krajiny, lze analogicky typologickou metodu aplikovat i na ně.

130 M. GOJDA, *Archeologie ...*, s. 101.

131 Tatiana HRNČIAROVÁ – Peter MACKOVČÍN – Ivan ZVARA et al., *Atlas krajiny České republiky*, Praha 2009, s. 28.

132 Veronika STŘEDOVÁ, *Strukturalismus v českém historickém myšlení*, Příbram 2014, s. 49.

133 E. SEMOTANOVÁ – P. CHROMÝ – Z. KUČERA, *Historická geografie ...*, s. 129 a 166.

Počet hřbitovů na Nymbursku a Poděbradsku je poměrně velký. Má-li být jedním z výstupů výzkumu jejich hodnocení, je třeba hřbitovy mezi sebou porovnat. K tomuto účelu bude využita metoda typologická, jejímž cílem se stane vytvoření ideálního typu hřbitova, ke kterému se následně vztáhnou všechny hodnocené objekty. Přirozeně bude typologická metoda v základní struktuře vycházet z jednotlivých skladebných prvků hřbitovů – kostelů, kaplí, ohrazení areálů, vstupních objektů, doprovodných staveb, náhrobků, vegetace apod.

V širším krajinářském hledisku se zohlední vzdálenost hřbitovů od sídla, jejich poloha v krajině, velikost a tvar pozemku atd. Ve vazbě na komparativní metodu by posléze bylo možné pokusit se vytvořit ideální typ hřbitova pro vybrané časové období (před a po josefinských reformách, druhá polovina 19. století, po vzniku ČSR, po převzetí hřbitovů do národní správy apod.).

Metody historických věd

Metody historických věd staví na kritické analýze vztahu mezi minulostí a současností. Mezi těmito dvěma póly se pohybuje vztah k minulosti jedince, společnosti a v řešeném případě též definovanému krajinnému celku. Krajinný celek (nebo jeho vymezená část) je složen z jednotlivých prvků, které ve společné kooperaci vytvářejí vzájemný vztah. Ten je možné rozklíčovat na základě strukturální analýzy, která se zaměřuje na posouzení kontextu, v němž krajina plní své funkce a jedinci konají.¹³⁴

Hřbitov lze označit za specifické prostředí, v němž se odehrává vývoj společnosti, utvářejí se hmotné, společenské a duchovní vztahy moderního národa. Při analýze historického vývoje českých hřbitovů by bylo možné užít Kutnarovu úvahu aplikovanou na české vesnice, které si jednak uchovaly svoji tvář v takřka nezměněné podobě, nebo na sebe naopak nechaly působit fenomény obecného národního vývoje. Hřbitovy tak prošly výraznou proměnou, přičemž každý je unikátem v projevu regionálního dějinného momentu.¹³⁵

V obecné rovině je třeba zmínit, že čím hlouběji se badatel v čase dostane, tím skromnější jsou také hmotné prameny; jsou částečně vytrženy z původního kontextu a jejich interpretace je stále spekulativnější. Historiografie, která

134 TÍŽ, s. 160.

135 V. STŘEDOVÁ, *Strukturalismus ...*, s. 125–126.

se vztahuje i na hřbitovy, má proto vždy charakter hypotetický a každá teze musí být porovnána s její protilehlou prací.¹³⁶ V toku času se uplatňuje dynamický ráz historických pojmů, tj. jejich proměnlivostí. Jejich vyznění je pak značně závislé i na jejich výtvarně uměleckém ztvárnění, a následné interpretaci.¹³⁷ Ta by měla být pojata formou syntézy, aby ukázala hřbitov jako specifický krajinný fenomén s výrazným působením na regionální paměť společnosti.

Terénní výzkum

Renáta Skřebská pokládá terénní výzkum v případě studia hřbitovů, resp. sepulkrální architektury a sochařství, za základní metodu.¹³⁸ Je názoru, že až na jeho základě lze přikročit ke komparaci poznatků a teprve následně přistoupit k interpretaci jevů a formulování syntetických závěrů. Totožný přístup byl v případě studia hřbitovů zvolen mnohými badateli.¹³⁹ Do metodické úrovně jej zpracoval Václav Chvátal v rámci studia židovských hřbitovů,¹⁴⁰ a kolektiv autorů věnující se drobným památkám.¹⁴¹ Dalším vzorem pro výzkum se stal metodický postup manželů Gälzerových, kteří se po stavební stránce věnují německy mluvícímu prostředí, v příslušné odborné literatuře se však více zaměřují na celkový systém a na krajinné rysy než na dějiny umění a památkovou péči.¹⁴² Terénní výzkum je důležitý i z hlediska ověření fyzického stavu a péče o objekt zájmu, resp. v rámci řešení fyzické ochrany objektu před destrukcí a vandalismem.¹⁴³

Vlastní terénní výzkum představoval prověření 119 specifických segmentů krajiny, což byly hřbitovy nebo lokality, kde se hřbitov ve sledovaném období nacházely (příloha č. 1). Každý posuzovaný segment přirozeně vykazoval různé kvalitativní i kvantitativní znaky, které měly být v rámci výzkumu studovány,

136 R. SÖRRIES, *Ruhe sanft ...*, s. 278.

137 V. STŘEDOVÁ, *Strukturalismus ...*, s. 52.

138 R. SKŘEBSKÁ, *Umění ...*, s. 293.

139 Namátkově uvádím: Z. JAKUBCOVÁ – J. KUREŠOVÁ, *Cestou k zapomenutí ...*, s. 51–69; Zuzana SAFRTALOVÁ, *Sepulkrální památky jako pramen pro dějiny odívání*, in: *Epigraphica et Sepulcralia IV.*, Praha 2013; Petr KAŠING, *Ostravské hřbitovy aneb zahrady věčnosti nejsou vždy věčné*, Ostrava 2009; J. ROHÁČEK, *Epigrafika ...*; R. PRAHL a kol., *Umění ...*

140 Václav Fred CHVÁTAL, *Metodika dokumentace a výzkumu židovských hřbitovů*, Tachov 2014.

141 P. HRUBÝ – E. ALTOVÁ – A. KADLEC, *Metodika ...*

142 Ralph GÄLZER – Ilona GÄLZER, *Gärten des Friedens. Ländliche Kirchhöfe und Friedhöfe in Niederösterreich*, Gaaden bei Mödling, 2006.

143 Petr BARTESKA, *Bezpečnostní studie rizik při zabezpečení fyzické ochrany městského hřbitova*, diplomová práce, Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava. Fakulta bezpečnostního inženýrství, Ostrava 2016. <https://theses.cz/id/f30wc1/> (citováno 1. 1. 2021).

aby následně mohlo dojít k vyhodnocení vztahu hřbitovů ke krajině, ale také k porovnání hřbitovů mezi sebou. Mezi posuzovanými znaky bylo umístění hřbitova v krajině (u kostela, v sídle, v krajině, v lese, ...), kompoziční skladba (pravidelnost, výměra), vybavení hřbitova (ohrazení, studna, márnice, kaple, hlavní kříž, ...), vegetační složka (stromy, stálezelené dřeviny, pnoucí dřeviny, ...) a vlastní pohřební objekty (kaplové hrobky, kolumbária, rozptylové louky, ...). Vedle toho se hodnotilo i stáří, konfese, provoz a přítomnost památníků, kulturních památek nebo jiných objektů zajišťujících paměť místa (popis historie, informační panel, tabule osobností, ...).

Tyto znaky byly na počátku výzkumu vzaty jako iniciační s tím, že se zapracují do evidenční karty hřbitova/lokality. V průběhu výzkumu prvních objektů došlo k dílčím úpravám karty, neboť byly nalezeny další znaky, které by měly být ve výzkumu zhodnoceny (neznámá kompozice areálu, forma oplocení, vstup, dům hrobníka, zadržené starší náhrobky/náhrobníky, mimořádná plastická výzdoba figurální/abstraktní...), a o nichž se původně neuvažovalo. Zvláštní zřetel byl kladen na podchycení důvodu/účelu vzniku památníků (první světová válka, druhá světová válka, totalita, výročí 1968, výročí 1989). Poměrně detailně byly zaznamenány i druhy dřevin užitých na hřbitovech, protože ty měly výrazný vliv na celkový dojem/atmosféru hřbitova. Jak bylo uvedeno výše, rozsah sledovaných znaků byl velký, a proto se evidenční karty vyplňovaly již v průběhu rekognoskace terénu.

Po vyhotovení vzorové evidenční karty následovala příprava vlastního terénního výzkumu. Ta byla zahájena studiem aktuálních katastrálních map, někdy doplněných o aktuální letecké snímky, aby v terénu nedošlo k přehlédnutí některých málo zřetelných znaků. Bylo studováno zejména umístění v krajině/sídle, přístupové cesty, vstupní objekty, technické zázemí hřbitovů a kompozice/členění hřbitovů. Ve smyslu evidenčním poskytly mapy informace o vlastníkovi, rozměrech, způsobu využití, popřípadě dalších detailech (např. rozšiřování a modernizaci hřbitovů). Katastrální mapy se staly zásadním podkladem zejména pro ověření existence staveb a hranic pozemků, neboť ne vždy se realita shodovala s mapovými podklady. Proto se jako výhodné ukázalo poznatky z terénu poznamenávat přímo na místě do katastrálních map.

Kromě vyplňování evidenčních karet a přímého zaznamenávání poznatků do katastrálních map se na místě pořizovala poměrně rozsáhlá fotodokumentace. Mimo znaků popsaných výše (ohrazení, studna, márnice, kaple...) byly zvlášť detailně dokumentovány atypické nebo unikátní objekty jako například architektonicky náročně pojaté vstupní objekty, kaplové hrobky, centrální kříže, plastická výzdoba, sepulkrální nápisy, signatury výrobců náhrobků, hroby významných osobností, pamětní desky, rodinné památky na válečné oběti, mimořádné dřeviny apod. Pokud šlo o skutečný unikát, došlo i k jeho z(a)měření (nejčastěji u vzrostlých dřevin). S ohledem na častou absenci označení hrobového místa nebyl tento znak zaznamenáván a ani dále v disertaci uváděn.

Vlastní vyhodnocení zkoumaného objektu bylo provedeno dvoukolově. První vyhodnocení následovalo ihned po terénním výzkumu (v roce 2018), aby nedošlo k opomenutí žádného detailu. Druhé, resp. korekce prvního, se uskutečnilo až po ukončení celého terénního výzkumu. Důvodem byl „odstup“ od zjištěných poznatků, a především snaha objektivně posoudit nalezené znaky ve vztahu k celému výzkumu (okresu Nymburk). Vše se následně, včetně doplňkového komentáře (např. jména významných osobností, cizojazyčné nápisy, převládající architektonický sloh, jméno kameníka, míry vzrostlých dřevin...), zaznamenalo do evidenční karty (příloha č. 2).

Jelikož mezi základním terénním výzkumem a odevzdáním disertace uplynuly tři roky, bylo třeba aktualizovat poznatky z terénu. K tomuto se jako nejpraktičtější ukázal portál www.mapy.cz, ze kterého bylo možné na základě komparace leteckých snímků z let 2018 a 2020 rozpoznat případné změny. Názornou ukázkou jsou hřbitovy v Kostelní Lhotě u kostela Nanebevzetí Panny Marie a v Pátku u kostela sv. Vavřince. Až po ukončení korekce všech evidenčních karet bylo přistoupeno k sumarizaci jednotlivých znaků a jejich numerickému vyhodnocení (příloha č. 3).

Užití toponym a exonym

Studium novověkých hřbitovů na Nymbursku a Poděbradsku, jehož časové rozpětí zahrnuje téměř 250 let, přirozeně přichází v řešeném území do styku s různými toponymy (včetně německých a latinských). V rámci disertace budou používána aktuálně platná toponyma, a to i v případě, že v mezidobí došlo ke změně

právního postavení jejich nositelů (např. sloučení/rozdělení obcí). Výjimkou pro snazší orientaci bude označení hřbitova na vrchu Chotuc u Křince jako Křinec-Chotuc. V případě současného poděbradského hřbitova bude užíváno označení Poděbrady-Kluk. Při komparaci se zahraničními lokalitami budou automaticky užívána exonyma tam, kde jsou všeobecně známá. Pokud exonymum nebude v českém prostředí ustálené, bude užito toponymum.

Terminologie

Předkládaná disertační práce bude kromě pojmů hřbitov, krajina, krajinný fenomén a hřbitovní kultura pracovat i s odbornými termíny specifických oborů lidské činnosti (samospráva, pohřebnictví, zahradnictví, památková péče, ...). Vybraná terminologie je uvedena v připojeném seznamu odborných termínů.

5. Hřbitovy jako krajínotvorný fenomén – pojetí, uchopení tématu, vybrané kapitoly

Pojetí

Hřbitov je pietní místo, kde se do hrobů či hrobek pohřbívají pozůstatky či ostatky mrtvých těl. Předmětem pohřbu může být i popel po kremaci, který bývá ukládán do urnových hrobů nebo na vsypové/rozptylové lou(č)ky. Archaický pojem *krchov*, který je reziduem po německojazyčném prostředí zaniklé rakousko-uherské monarchie, se dnes již neužívá, popř. působí pejorativně. Z metodologického hlediska a také s přihlédnutím ke starším pramenům a aktuální zahraniční literatuře je nicméně vhodné vysvětlit rozdíl mezi dvěma nejvíce frekventovanými pojmy *Kirchhof* a *Friedhof*.

Kirchhof – Ralph Gälzer jej charakterizuje jako nejstarší dochovanou formu křesťanských pohřebišť (v Rakousku). *Kirchhof* (neboli *kostelní/církevní dvůr*) se nacházel v těsné blízkosti kostela, nejčastěji jej přímo obklopoval. Od středověku byl téměř vždy obezděn. Stavěl se zpravidla současně s kostelem a stejně jako samotný kostel byl zasvěceným místem, které se také příležitostně používalo k profánním účelům. Podstatné je, že byl zřetelně uzavřeným pohřebištem.¹⁴⁴

144 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe ...*, s. 7–8.

S jeho názorem pro českou oblast souhlasila Alexandra Navrátilová.¹⁴⁵ Gerhard Lindner pojem vysvětlil tak, že základ slova *kirchhof* je to, co dělalo toto místo zvláštním – původně uzavřený prostor jako nádvoří domu, později kolem kostelů (*atrium ecclesiae*).¹⁴⁶ Na základě výše uvedeného bychom *kirchhof* mohli obecně nazývat *kostelní hřbitov/hřbitov u kostela*.

Friedhof – se objevil v okamžiku, kdy byl *kirchhof* přeplněn a z hygienických důvodů se tam již nemohlo pohřbívat. Proto byl *friedhof* (neboli *dvůr klidu/míru*) postaven později a byl také obvykle prostorově oddělen od původního kostela, často stál mimo město. Dalším důvodem pro vznik *friedhofu* se stala konfesní oblast, resp. požadavky vzešlé z reformace a z ideologických důvodů.¹⁴⁷ Pojem *friedhof* je podle Gerharda Lindnera relativně mladý. Ještě v roce 1888 uváděl Meyersův *Konservations-Lexikon*, že je to *pole mrtvých*.¹⁴⁸ V 19. století získaly některé *friedhofy* speciální architektonickou formu arkádového hřbitova (*campo santo*).¹⁴⁹ V dnešním slova smyslu by šlo o „klasický“ hřbitov.

Uchopení tématu

Tematicky je fenomén hřbitova nesmírně rozsáhlý a poskytuje prostor pro studování řady jevů. Předkládaná disertace se ve smyslu metody historické geografie přednostně věnuje fyzické podstatě hřbitovů a jejímu vztahu k reálnému prostoru. Proto nebudou do větších detailů řešeny otázky religiozity a sekularizace společnosti.¹⁵⁰ Rovněž sociální tematika a otázka demokratizace společnosti, která se na hřbitovech projevuje v mnoha směrech, bude řešena jen ve vazbě na hmotnou podstatu hřbitovů, jako jsou dětská a řeholní oddělení nebo specifické hroby novodobé „honorace“ či hroby „světské“.

145 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození ...*, s. 266.

146 Gerhard LINDNER (ed.), *Friedhof und Denkmal*, St. Pölten 2009, s. 30.

147 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe ...*, s. 7–8.

148 G. LINDNER (ed.), *Friedhof ...*, s. 30.

149 Clemens JÖCKLE, *Memento mori. Historie pohřbívání a uctívání mrtvých*, Praha 2000, s. 42.

150 K tématům blíže Martin OUŘEDNÍČEK – Jana JÍCHOVÁ – Lucie POSPÍŠILOVÁ (eds.), *Historický atlas obyvatelstva českých zemí*, Praha 2017; Miloš HAVELKA, *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*, in: Miloš HAVELKA a kol., *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*, Vimperk 2012, s. 9–42; Magdalena MYSLIVCOVÁ, *Náboženství a veřejný prostor současného českého města na příkladu jihočeského Písku před a po převratu v roce 1989*, in: Miloš HAVELKA a kol., *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*, Vimperk 2012, s. 87–126.

Z hlediska míst paměti nebyly blíže studovány ani okolnosti rodinné reprezentace, se kterými se v podobě pamětních nápisů a fotografií lze stále ještě setkat. Hřbitov, co hmotný a „trvalý“ prvek, bude představen ve vztahu ke krajině na pozadí hřbitovní kultury a pluralitní kolektivní paměti.¹⁵¹ Pod pojmem hřbitovní kultura se v tomto případě rozumí nejen vše, co předchází vlastnímu pohřbu, tedy aktivity od založení hřbitova,¹⁵² přes stavbu hrobu/hrobky až po sochařskou výzdobu a hřbitovní epigrafiku, ale také údržba hrobu,¹⁵³ smuteční dekorace¹⁵⁴ a smuteční/vzpomínkové obřady.¹⁵⁵

Krajina a hřbitovy

Disertační práce je zaměřena na studium *krajiny*, resp. její specifickou část. Co vlastně tento pojem obnáší? Legislativa vidí *krajinu* jako část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořenou souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky.¹⁵⁶ Uvedená definice překvapivě obsahuje základní myšlenku Simona Schamy, který vnímal krajinu jako společné dílo člověka a přírody. „*Krajina se nejdříve stává dílem rozumu a teprve až pak potěchou pro smysly. Její scenerie je stejně tak vytvořena z vrstev paměti jako z vrstev kamene*“.¹⁵⁷

151 Mimo jiné J. TUČEK, *Paměť ...*, s. 247; Miroslav HROCH, *Paměť a historické vědomí v kontextu národní pospolitosti*, in: Radka ŠUSTROVÁ – Luba HÉDLOVÁ (eds.), *Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti*, Praha 2014, s. 21–55; Pierre NORA, *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*, in: *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*, no. 13 (4) 194, Praha 1998, s. 7–31.

152 Příkladně M. DVOŘÁKOVÁ, *Vývoj ...*; Jan KOVÁŘ – Martina PEŘINKOVÁ – Naděžda ŠPATENKOVÁ a kol., *Hřbitov jako veřejný prostor*, Ostrava 2014; R. GÄLZER – I. GÄLZER, *Gärten ...*

153 Mimo jiné Ludmila FIEDLEROVÁ, *Restaurování vrtbovských náhrobků, aneb František Xaver Lederer ve Vrchotových Janovicích*, *Zprávy památkové péče* 76 (4), 2016, s. 441–446; Bořivoj SEDLÁK – Kateřina TŮZAROVÁ, *Hřbitovy, úpravy hrobů, kultura pohřebnictví*, *Zahrada – park – krajina* XIII (4), 2003, s. IV–V; Miroslava JANDOVSKÁ, *Upravujeme hroby*, Praha 2002; Josef VANĚK, *Květinová výzdoba hrobů*, Nový Bydžov 1940.

154 Kupříkladu R. RISY (red.), *Verstorben, begraben und vergessen? Begleitbuch ...*; R. SÖRRIES, *Ruhe sanft...*; A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození ...*

155 Výběrově B. DOBEŠOVÁ, „*Až umřu, zasadte na mně jablko*“ ...; Izolda TOPP-WÓJTOWICZ, *Dolnośląskie miejsca pamięci. Pamięć i zmiana*, in: *Dolny Śląsk*, Nr. 15/2010, Wrocław 2010, s. 69–71; Szczepan SIEKIERKA – Henryk KOMAŃSKI, *Przewodnik. Pomniki, tablice pamięci i mogiły na terenie Polski ofiar ludobójstwa dokonanego na Polakach przez OUN i tzw. UPA 1939–1947*, Wrocław 2007; Jan ASSMANN, *Kultura a paměť*, Český Těšín 2001; Karel STIBRAL, *Řeči pohřební, které na základě různých pramenů konal a sepsal Karel Stibral, arcibiskupský notář a farář v Druztové*, Plzeň 1947; Arnošt OLIVA, *Útěcha u hrobu. Podle promluvy Dr. W. F. Schwierholze*, Praha 1936.

156 § 3 odst. 1 písm. k) zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny, v platném znění.

157 S. SCHAMA, *Krajina ...*, s. 5.

Yi-Fu Tuan napsal, že krajina je zároveň myšlenkovou konstrukcí i fyzickou a měřitelnou entitou. Chápal ji jako kulturně a sociálně podmíněný objekt,¹⁵⁸ který lze podle Martina Gojdy v krajině dekodovat, neboť krajina má povahu palimpsestu a je schopna v sobě uchovávat paměť jak materiální, tak ideovou. Tímto odhalováním se dle Karolíny Pauknerové prezentuje linearita krajiny, která není téměř nikdy viditelná celá, ale musí být znovu odkryta.¹⁵⁹

Obtížně uchopitelným, a přitom pro duchovní rozměr krajiny velmi příznačným, je psychologický rozměr krajiny. Jak uvedl Milan Hlavačka: „*Krajina v nás vzbuzuje pocity sounáležitosti, zakořeněnosti, melodičnosti či melancholie. Vnímání krajiny je tedy do určité míry také emocionální a estetickou záležitostí a interpretací*“.¹⁶⁰ Tento názor člověk obzvláště pociťuje na hřbitovech, kde se k němu může přidružit ještě romantický kult přírody vystavěný na vzájemném vztahu přírodní formy zeleně, sepulkrálních artefaktů a krajiny města i venkova.

Vztahy v krajině jsou ale dynamickou záležitostí. Krajina je fenomén, který se vyznačuje proměnlivostí a neopakovatelností, vycházející z neobyčejné rozmanitosti přírodních, kulturních a historických charakteristik, resp. jejich znaků. Pojmy identita krajiny, její kulturní dědictví, náboženská, umělecká či kulturní asociace a historická osobitost místa předznamenávají existenci nehmotné paměti krajiny, odkud je jen krok k místům paměti.

Obecně lze říct, že čas se ve sledované krajině zhmotnil, a to jak čas událostí, tak zejména Braudelův čas dlouhého trvání označovaný za temporalitu historiografie. Projevem události se stal pohřeb či stavba hrobky, projevem času dlouhého trvání jsou jevy jako topografická kontinuita křesťanských pohřebních areálů. Za hmotný projev kolektivního vnímání křesťanství lze označit místa, kde jsou koncentrovány farní kostely, hřbitovní zdi, umrlčí cesty či boží muka a pojmenováváme je *funerální krajina*. I tato krajina prodělává změny, jež by se mohly členit prostřednictvím zlomových period, kde se střídaly etapy stability, pozvolného vývoje a relativně rychlých změn.

Pojem krajina je v historické geografii často doplněn různými přívlastky, z nichž nejfrekventovanější jsou *přírodní*, *kulturní* a *historická* krajina. Jaký je v nich rozdíl?

158 K. PAUKNEROVÁ, *Krajina ...*, s. 356.

159 Karolína PAUKNEROVÁ, *Krajina*, in: L. STORCHOVÁ a kol., *Koncepty ...*, s. 357.

160 M. HLAVAČKA, *Ztráta ...*, s. 532.

Přírodní krajina je čistý produkt přírody bez zásahů člověka. Na souši se v podstatě již nenachází. Systematickou činností člověka/společnosti vznikla kulturní krajina. Dle míry intenzity zásahů je samozřejmě možné posuzovat krajinu jako více či méně přírodní a recipročně více či méně kulturní. Historická krajina tedy vychází z kulturní, protože bez vlivu člověka nelze dost dobře pozorovat historicitu děje/kultivace. Oproti současné krajině nese historická stopy stáří a vývoje. Rozhraní mezi současným a minulým je ale obtížně definovatelné. Podstatný je v tomto směru zlomový bod, ke kterému se badatelé staví diferencovaně. V domácím prostředí etapizaci krajin českých zemí řešila Eva Semotanová.¹⁶¹

Archeolog Martin Gojda o historické české krajině napsal, že: „... podobu zdejší krajiny zasáhla změna vyvolaná do značné míry ideologickými zájmy vládnoucí elity, jež se plně přimkla ke katolicismu“.¹⁶² Jaromír Kolečka v souvislosti s tím odkázal na politické a sociální faktory kulturní krajiny, jako jsou životní úroveň a mentalita obyvatel, která je v člověku zakořeněna hlouběji než zvyky a tradice. Upozornil na roli vzdělání, když vzdělanému člověku přisoudil aktivnější a rozmanitější vztah ke krajině, který do značné míry odvisel od majetkových (vlastnických) poměrů a organizace obyvatelstva, neboť ty měly vliv na efektivitu hospodaření. Politický a ekonomický systém v krajině uvedl na příkladu totalitního systému projevujícího se velkoplošnými formami využití ploch a absencí vztahu k dochovaným (zvláště duchovním) hodnotám.¹⁶³ Dostalo se tak na vztah, který Karolína Pauknerová označila jako *krajina a moc*, přičemž z (post)marxistického pohledu 80. let 20. století upozornila na vstup majetku a moci či třídních rozdílů do formování krajiny. Proces označila jako *sociální výtvar*.¹⁶⁴

Hřbitovy mezi urbanismem, architekturou a ochranou přírody

Pokud Henry Clifford Darby tvrdil, že krajina je trvale se měnící objekt, ovlivněný vývojem osídlení, vznikem komunikací, obhospodařováním pozemků, těžbou atd.,¹⁶⁵ pak oborem, který může přinést odpovědi na řadu otázek spojených s historickým vývojem území a prostorovým uspořádáním sídel a krajiny,

161 E. SEMOTANOVÁ – P. CHROMÝ – Z. KUČERA, *Historická geografie...*, s. 174.

162 M. GOJDA, *Archeologie ...*, s. 190.

163 J. KOLEJKA, *Nauka ...*, s. 118.

164 K. PAUKNEROVÁ, *Krajina ...*, s. 357.

165 E. SEMOTANOVÁ, *Historická geografie ...*, s. 14.

je urbanismus, resp. historický urbanismus. Vývoj obrazu sídel a architektury lze dobře studovat z obrazových a kartografických pramenů, čímž je historický urbanismus blízký historické geografii. Zvláště se cení zachování průhledů ze sídel do volné krajiny a také uchování hodnotných panoramat sídel při pohledech z okolí. Hřbitov v dané kompozici může zastávat úlohu kulturní/historické dominanty, čímž se jako jedinečný a nezaměnitelný symbol promítne do celkového obrazu krajiny/sídla.

Phillipe Aries pokládal za *střed obhospodařování středověké i novověké krajiny kostelní věž. Její roli v urbanizovanější krajině 19. a začátku 20. století se pokusily převzít hřbitovy nebo pomníky mrtvých*.¹⁶⁶ Obdobný názor zastávali autoři příspěvku o evangelických hřbitovech, když tvrdili, že hřbitovy patří spolu se školami a kostely do nejdůležitějších prvků evangelické krajiny, a to i přes skutečnost, že hřbitovy byly na venkově zakládány daleko od lidských sídel na zalesněných nebo písčítých místech.¹⁶⁷ Šlo vlastně o kulturní a historickou dominantu (symbol), která byla vůči okolní krajině kontrastní, umožnila gradaci kompozice a pro svou jedinečnost a nezaměnitelnost se stala orientačním bodem. Ovšem nikoli v rovině, jak tvrdil Ralph Gälzer. Ten upřednostňoval krajinu kopcovitou, jež měla přirozenou schopnost zdůraznit odlišnosti. Podle členění krajiny pak i hřbitovy získávaly na atraktivnosti.¹⁶⁸

Architektonická hodnota hřbitovů se přirozeně od konce 18. století měnila. Hřbitovy u farních kostelů procházely výraznou proměnou především v souvislosti se zákazem pohřbů a následnou úpravou plochy hřbitova. Nově zakládané hřbitovní areály byly naopak vítanou příležitostí pro architekty a další umělce (sochaři, kameníci, malíři, ...). Z hlediska reprezentace lze hovořit o dvou architektonických oblastech. Zřizovatelé hřbitovů dbali o velkolepý vstupní prostor, kde brána a objekty správy spolu s kaplí/obřadní síní určovaly hlavní architektonický styl. Stavebníci hrobek samozřejmě usilovali o co nejlepší umístění, přičemž architektonické řešení již nemuselo souznít s „obecnou“ architekturou hřbitova. V každém případě se mnohé hřbitovy právě prostřednictvím sepulkrální architektury

166 P. ARIES, *Dějiny smrti, díl II. ...*, s. 220.

167 Dariusz CZWOJDRAK – Bartołomiej KOPACZZYNSKI, *Wiejskie cmentarze ewangelickie w powiecie wschowskim – stan zachowania*, in: Paweł KLINT – Marta MALKUS – Kamila SZYMANSKA (edd.), *Kultura funeralna ziemi wschowskiej*, Wschowa 2010, s. 213.

168 R. GÄLZER – I. GÄLZER, *Gärten ...*, s. 44.

staly galeriemi pod širým nebem. Zvláště nápadné je to v případě arkádových hřbitovů zvaných *campo santo*.

Architektonická forma evropských hřbitovů vycházela ze sakrálního prostředí, kde přirozeně dominovaly křesťanské kořeny, avšak prolínání katolických, protestantských (byzantských), židovských či muslimských památek upozorňovalo na rozmanitost evropských kořenů.¹⁶⁹ Od 18. století byli prostí poddaní pochováváni do hrobů označených obyčejným dřevěným křížem, teprve od přelomu 18. a 19. století se staly součástí sepulkrální kultury drobné hřbitovní plastiky, architektonicky řešené náhrobky či kaplové hrobky.

Na začátku 19. století se objevují první moderní hřbitovy jako Père-Lachaise, Montmartre či Montparnasse. Ty jsou již od počátku založení přijímány za atrakce hlavního města. Z hlediska urbanismu to jsou dnes „klasické“ romantické zastavěné hřbitovy, kde má dominantní postavení architektura.¹⁷⁰

V německé architektuře a umění první poloviny 19. století dominoval berlínský vliv a dílo Karla Friedricha Schinkla.¹⁷¹ Zlom v pojetí funerální architektury v Čechách a odklon od klasicismu znamenala až čtyřicátá léta 19. století, kdy se v Evropě již rozšířil moderní hřbitovní styl.¹⁷² Se vznikem samostatného československého státu došlo k rychlému přimknutí k novému chápání architektury podle světových architektů Amadea Ozenfanta či Le Corbusiera, a jak také příkladně dokládá dílo Bedřicha Feuersteina.¹⁷³ Tato architektura byla užita především na technické/provozní objekty hřbitovů jako krematoria a obřadní síně. Kaple, kaplové hrobky i vstupní objekty si nadále udržovaly tradiční formy.

Z podstaty věci lze hřbitovy přiřadit k oboru památkové péče. Té se již na počátku 20. století věnoval přední český historik, teoretik umění a památkové péče Max Dvořák, který dbal na myšlenkový a estetický soulad krajiny, sídla, stavebních objektů a vegetace. Zvláště nabádal k ochraně drobných památek, které pokládal za nejohroženější z důvodu jejich subtilnosti, ale také z důvodu vazby na lokální

169 Michal KŠIŇAN, *Identita Európskej únie*, Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ et alii, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 128.

170 P. ARIES, *Dějiny smrti, díl II. ...*, s. 281.

171 Marek CZAPLIŃSKI – Elżbieta KASZUBA – Gabriela WAŚ – Rościsław ŻERELIK, *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 289.

172 T. PETRASOVÁ, *Utopie ...*, s. 74.

173 Jan ŘEHOUNEK, *Nymburk, královské město v červených hradbách*, Nymburk 2012, s. 178.

historii a souvztažnost ke společnosti. Za největšího nepřítele pokládal nejen neznalost ale zejména nezáměr o osud drobných památek.¹⁷⁴ Uvedené lze v podstatě beze zbytku pozorovat na hřbitovech.

Dvořákův vídeňský kolega Alois Riegl se zamýšlel nad pojmy *historicitata* a *autenticita* památky. Památky mají hodnotu stáří, která je na první pohled dána nesoučasným vzhledem. Památky mají také historickou hodnotu, „*již reprezentuje jeden zcela určitý jakoby individuální, stupeň vývoje nějaké tvůrčí oblasti lidstva*“.¹⁷⁵ V souvislosti se hřbitovy a místy paměti je třeba zmínit i Rieglův názor na záměrnou pamětní hodnotu, která „*vyjímá nějaký vývojově dějinný moment a staví ho před naše oči tak zřetelně, jako by náležel přítomnosti*“.¹⁷⁶ Památky tak mají relativní uměleckou hodnotu. Ta je dána dílům předchozích generací, jež „*nejsou oceňována jen jako svědectví o překonávání přírody silou lidské tvořivosti, ale i pro své specificky osobité pojetí, svou formu a barvu*“.¹⁷⁷ Co bylo z hlediska památkové péče pro oba autory podstatné, byla *autenticita* poznání historie v konkrétním místě, tedy *studium objektu in situ*. Tento fakt je zřetelný zejména v případě transferů památek a návštěvě lapidárií.

V 19. století se již nepochybovalo o příznivém působení parkové zeleně na zdraví městské populace a odtud byl jen krok k parkovým úpravám hřbitovů. Směrodatné hřbitovy evropského kontinentu počátkem 19. století, např. pařížský Père-Lachaise, ovládlo parkové pojetí (*Park-Friedhof*).¹⁷⁸ První krajinářský hřbitov (*Rural Cemetery*) s nenápadnými náhrobky v trávě pod stromy, nepravidelnými cestičkami, jezírkem, zdmi a impozantní vstupní branou, se objevil v Mount Auburn Cemetery (1831) na východě Bostonu a byl typickým příkladem syntézy anglického krajinářství a pařížského Père-Lachaise.¹⁷⁹ Příroda zde vytěsnila umění a architektonické náhrobky redukovala na pouhé kamenné či kovové nápisové desky. V tomto duchu byl také v roce 1877 založen proslulý ohlsdorfský hřbitov

174 M. DVOŘÁK, *Katechismus ...*, s. 31.

175 A. RIEGL, *Moderní památková péče ...*, s. 39.

176 TÝŽ, s. 47.

177 TÝŽ, s. 67.

178 G. LINDNER (ed.), *Friedhof ...*, s. 32.

179 Rene TORRES, *Cemetery Landscapes of Philadelphia*, master thesis, Philadelphia 1997, s. 11.

v Hamburku, který je se svými 400 hektary, 350 000 hrobovými místy, 17 kilometry silnic, dvanácti kaplemi, 36 000 stromy a 15 rybníky největší v Evropě.¹⁸⁰

Kromě velikosti a věku spočívá význam hřbitovní vegetace též v aspektu estetickém, historickém, kulturním a duchovním (symbolickém), přičemž mnohdy dochází k jejich vzájemné kombinaci. Prvorepublikový zahradní architekt Josef Vaněk to vyjádřil takto: „*Je nesporno, že cypřiše, zeravy, jakož i různé smuteční stromy, dávají starým hřbitovům jakýsi slavnostní ráz a zvláštní klid*“.¹⁸¹

Obor zahradnictví u nás dosáhl vrcholu mezi světovými válkami. Po únoru 1948 se (nejen) architektonická i zahradně-architektonická tvorba předchozího období stala předmětem kritiky. Docházelo k postupnému zániku prakticky všech původních podnikatelských i tvůrčích subjektů a ke snižování jejich úlohy v nově se utvářejících společenských strukturách. Celý další vývoj byl ovlivněn výraznou centralizací.¹⁸² Tvorba se rozvíjela výhradně směrem k plnění socialistických cílů, kam překvapivě spadala i péče o „znárodněné“ hřbitovy. Zvláštním ideologickým cílem, prosazovaným v 70. a 80. letech, byla podpora kremačního hnutí a zakládání urnových hájů a rozptylových luk.

Význam hřbitovů zasahuje i do ochrany přírody. Patrně nejvíce pozitivní efekt mají hřbitovy pro ornitofaunu, což se následně pozitivně projevuje na návštěvnosti hřbitovů. Výsledky ornitologických průzkumů ukazují na jednoznačné upřednostnění zpěvu parkových pěvců (koňadra, pěnkava) a druhů agrární krajiny (strnad, skřivan).¹⁸³ Kromě ptactva poskytují hřbitovy biotop i hmyzu. V rámci biologického průzkumu nočních motýlů na hřbitovech bylo konstatováno, že ve vazbě na živé rostliny housenek jsou hřbitovy poměrně bohatou enklávou v intravilánu měst i kulturní obhospodařované krajiny.¹⁸⁴ Zvláště cenné pro podporu saproxylického hmyzu a saprotrofních druhů hub jsou staré stromy a jejich mrtvé kmeny.¹⁸⁵ V Anglii jsou hřbitovy dokonce jakýmsi lišejníkovými rezervacemi.¹⁸⁶

180 Bořivoj SEDLÁK – Kateřina TŮZAROVÁ, *Hřbitovy, úpravy hrobů, kultura pohřebnictví*, *Zahrada – park – krajina* XIII (4), 2003, s. V.

181 J. VANĚK, *Květinová výzdoba ...*, s. 7.

182 R. ZÁMEČNÍK, *Výzkumný projekt ...*, s. 89.

183 Tomáš KUČERA, *Dřeviny ve městě a jejich význam pro biodiverzitu. Veřejná zeleň II.*, *Ochrana přírody* 70 (6), 2015, s. 20.

184 L. RŮŽIČKA, *Výskyt ...* s. 9 a 46.

185 Tomáš KUČERA, *Dřeviny ve městě a jejich význam pro biodiverzitu. Veřejná zeleň II.*, *Ochrana přírody* 70 (6), 2015, s. 19.

186 B. DOBEŠOVÁ, *"Až umřu, zasad'te na mně jablůň" ...*, s. 21.

Život a smrt na hřbitově

Phillipe Aries život a smrt shrnul do lapidárního konstatování: „*Umírat začínáme hned, jakmile se narodíme, a konec začíná počátkem*“.¹⁸⁷ Podle postoje k mrtvým pak lze vymezit historická období, jež charakterizují různé společnosti. Křesťanské období skončilo v Evropě podle Ariese koncem 18. století. Charakterizoval jej jako „*nekonečnou nepřetržitost ochočené smrti*“, pro kterou bylo typické sblížování živých s mrtvými a pronikání hřbitovů mezi lidská obydlí. Zaniklo ve chvíli, kdy lidé přestali trpět těsné sousedství hrobů a lidských příbytků.¹⁸⁸ Ústředním bodem tohoto vztahu se stal hrob (*domus*), který byl i chrámem (*dómem*), vysvěceným místem, kde se mohly konat bohoslužby. Slovo *domus* později nahradilo slovo *kaple*.¹⁸⁹

Vztah mezi oběma posmrtnými životy, životem eschatologickým a životem v lidské paměti, trval velice dlouho a byl patrný ještě v 19. století. Mezi nebeskou věčností a pozemskou slávou existovala souvislost, která se znovu vynořila v 19.–20. století, kdy vládl romantismus ruku v ruce s pozitivismem. Těmito představami zásadně otráslы válečné konflikty 20. století, které přinesly pohled na smrt jako na absolutní nicotu. Vztah ke smrti završilo kremáční hnutí, které odmítlo kult hrobů a hřbitovů, jenž se vyvíjel od počátku 19. století. „*Člověk má pocit, že mrtvý je zlikvidován lépe a definitivněji než v případě pohřbu*“.¹⁹⁰ Bylo by ale mylné se domnívat, že kremace je znamením lhostejnosti a zapomnění. Příbuzný tím pouze odmítá místo posledního odpočinku spoutaného s tělem i veřejný ráz hřbitova. Připouští však ryze osobní a soukromou povahu zármutku. Kult hrobu proto vystřídal domácí kult vzpomínek.¹⁹¹

Představa klidu a odpočinku je nejstarší, nejoblíbenější a nejvytrvalejší představou onoho světa. Je příznačné, že místo posledního odpočinku si člověk spojoval s přáním spočinout v rodné zemi, neboť podle zakořeněné představy jediné tak bylo možné dosáhnout pokoje a vzkříšení.¹⁹² Podle prastaré a neměnné víry zesnulí spali. Aby tomu tak skutečně bylo, přinášeli živí na hroby oběti. Pro komunitu pozůstalých představovali v díle Jean-Clauda Schmitta zvláštní

187 P. ARIES, *Dějiny smrti, díl I. ...*, s. 127.

188 Tamtéž, s. 48.

189 Tamtéž, s. 58.

190 P. ARIES, *Dějiny smrti, díl II. ...*, s. 336.

191 Tamtéž, s. 337.

192 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození ...*, s. 291.

nebezpečí zavraždění a sebevrazi, ženy zemřelé při porodech a mrtvá novorozeňata. Takoví mrtví byli všeobecně považováni za původce neštěstí.¹⁹³

Hřbitov jako místo je nerozlučně spjat s oslavou svátku zesnulých (Dušiček). Podstatou bylo světlo jako symbol věčného života. Ve shodě s touto symbolikou se zapalovaly svíčky na památku a ochranu zemřelých, a to nejen na hřbitovech, ale i v domech na stole a za okny. Oběti ve formě květinové výzdoby hrobů se nejvíce rozšířily v meziválečném období.¹⁹⁴

Význam hřbitovů jako míst religiózních klesal od konce 18. století ve vazbě na pozemskou soudní pravomoc, která začala zasahovat do pohřbívání, a dovolovat, aby na hřbitovech byli pohřbíváni (byť bez ceremonií) i exkomunikovaní a hříšníci. Druhou příčinou se dle Vojtěcha Kesslera staly napoleonské války, resp. jejich vliv na německé vlastenecké nadšení a religiózní pietu z dob osvobozeneckých válek.¹⁹⁵

V českém prostředí se o odklon vůči římskokatolické religiozitě pokusil Spolek Krematorium, a to vydáváním „... časopisů *Přátelství (lidovější) a Žeh (odbornější)*. *Také chtěl zavést konkurenční „jarní slavnosti“ místo „truchlivých a sentimentálních dušiček“, kterou chtěl pořádat ve spolupráci s Církví československou (husitskou)“.*¹⁹⁶

Z hlediska aktuální religiozity je velmi výstižná studie Magdaleny Myslivcové, která s odkazem na statistická sčítání v roce 2011 uvedla, že 45 % obyvatel ČR nesdělilo na otázku náboženské víry žádnou odpověď, 34 % bylo bez víry. I tak je ale názoru, že téměř polovina české populace v otázce náboženství mlčí.¹⁹⁷ Ve smyslu výše uvedeném by se návštěvník hřbitova dnes setkal spíše s tzv. „populární nebo lidovou religiozitu, která stejně jako v minulosti i dnes osobitým způsobem vynáší na povrch a transformuje sedimentární prvky dominantní náboženské tradice“.¹⁹⁸ Současná česká společnost je výrazně orientována na individualismus, materialismus

193 J. SCHMITT, *Revenanti ...*, s. 15.

194 O. NEŠPOROVÁ, *O smrti ...*, s. 279–280.

195 Vojtěch KESSLER, *Chlumecké bojiště z roku 1813 – pomníky, na které se nezapomíná*, Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ et alii, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 325.

196 Zdeněk R. NEŠPOR, „*Lepší, jasnější a rozumnější názor na život*“ – *žeh. Kremační hnutí v českých zemích na konci 19. a v první polovině 20. století*, in: Miloš HAVELKA a kol., *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*, Vimperk 2012, s. 324.

197 M. MYSLIVCOVÁ, *Náboženství ...*, s. 87.

198 Tamtéž, s. 92.

i konzum a platí to také v duchovní oblasti, kde spirituální revoluce přináší náboženský konzumerismus.

Proměna mentality ve vnímání hřbitovů má svůj historický vývoj. Tradiční pohled přibližuje Marek Vlha: „*V éře biedermeieru se po Evropě rozšířil fenomén návštěv hřbitovů. Také v českých zemích se hřbitovy staly běžným dějištěm vycházek a rozjímání, a pokud byly místem posledního odpočinku předních synů národa, pak dokonce i cílem vlasteneckých poutí a shromáždění*“.¹⁹⁹

Za průkopníky nového životního stylu lze nejspíše považovat viktoriánské Spojené státy americké a jejich *Rural Cemetery*, které sloužily nejen k procházkám, vzdělávání, ale také k zábavě. Nejčastější formou se staly pikniky a tento zvyk se rychle ujal i u jednotlivých přistěhovaleckých menšin. „*Bylo to tím, že převládla sociální potřeba se setkávat, a jelikož zde nebyly jiné historické milníky či památky, tak byl jako vhodné místo zvolen „národní hřbitov*“.²⁰⁰ Aktivní odpočinek v dnešním slova smyslu nejlépe vystihuje sport, zvláště jízda na kole a běh. V americkém prostředí se prosadil i lov ryb, krmení veverek a ptáků, hra s míčem, pouštění draků a leteckých modelů.²⁰¹

Hřbitov jako prostor konstruovaný a užívaný člověkem má svou sociální hierarchii, a proto byl zejména v minulosti dělen dle sociálních skupin. Uprostřed bývá hlavní kříž, kaple nebo dokonce chrám, kde jako v galerii slávy odpočívají nejvýznamnější členové společnosti. Rodová i stavovská reprezentace tu byla zhmotněna ve vynikajících sepulkrálních památkách, jejichž prostřednictvím (zejména pak s pomocí sepulkrální epigrafiky) jsou hřbitovy vnímány. Chudí, pokud nebyli pohřbeni v šachtových hrobech, zůstali na okrajích. Hřbitov tedy zrcadlí vnější tvář společnosti. Ta ale není konstantní.²⁰²

Výjimkou a jakýmsi pokusem o demokratizaci společnosti se staly tzv. toleranční hřbitovy, kde se měla vyjádřit rovnost všech zemřelých před Pánem.

199 Marek VLHA, *Poslední služba zesnulým ve svobodomyšlné Americe a Český národní hřbitov v Chicagu. Sonda do náboženského milieu česko-amerického svobodomyšlného hnutí*, in: Miloš HAVELKA a kol., *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*, Vimperk 2012, s. 341.

200 Tamtéž.

201 Ronald A. DIXON – Jack Ward THOMAS, *Cemeteries can be for the living, too*. Forestry science photo story, No 24. Pennsylvania 1977, s. 1.

202 Milan HLAVAČKA, *Ztráta historické paměti v důsledku umělého přejmenování krajina*, Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ et alii, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 530.

Hojně napodobovaným příkladem byl hřbitov českobratrských exulantů na Hutbergu v Ochranově (Herrnhut). „*Ten nebyl opatřen ohradní zdí, od okolí jej oddělovaly pouze aleje stromů a živý plot. Byl výrazem rovnosti zesnulých i v tom, že byly vyloučeny rodinné hrobky. Zesnulí byli pohřbíváni chronologicky podle data úmrtí, vlevo od vchodu muži, vpravo ženy. Každý hrob byl opatřen prostým kamenem se jménem zemřelého a jeho životními daty*“.²⁰³

Recentní česká společnost k otázce pohřbu a zajištění hrobu přistupuje výrazně nejednotně. Od zcela apatického, kdy je obec nucena řešit sociální pohřeb a následný rozptýl popela, po aktivní jednání dotyčného. Novinář Jiří Macek zaznamenal narůstající poptávku po takzvaném zajištění vlastního pohřbu „dopředu“. Zákazníci jej řeší především proto, že chtějí zajistit obřad. Líbí se jim totiž představa posledního rozloučení přesně podle svých představ.²⁰⁴

Se hřbitovy těsně souvisí téma nemocí. Daniela Tinková k historickému vývoji poznamenala: „*S příchodem renesance narostl počet známých nemocí, navíc se zámořskými objevy a vůbec s rozšiřováním geografického horizontu evropského člověka připutovaly na starý kontinent chřipka, tyfus, žlutá horečka (z Afriky), syfilis (z Ameriky) a další*“.²⁰⁵ Na sklonku 18. století se staly v našich zemích největším postrachem neštovice, v období napoleonských válek to byly klasické „válečné“ nemoci – úplavice, tyfus, břišní tyfus, skvrnivka. Konstantní zůstaly nemoci jako spála, záškrť, spalničky, černý kašel.²⁰⁶

Pro 19. století byla zejména ve vazbě na podvýživu a nekvalitní pitnou vodu velmi rozšířená cholera. Kromě válečného roku 1866 byla cholera častá ve 30. a 70. letech 19. století. Její nápor byl místy tak silný, že se opět přistoupilo k budování specifických hřbitovů (po vzoru morových) nebo zvláštních oddělení v rámci stávajících hřbitovů.²⁰⁷ Především snaha zabránit šíření infekcí byla příčinou, proč církve začala tolerovat kremaci (další tolerovanou okolností se stala válka).²⁰⁸

203 Jindřich NOLL, *Několik poznámek k evangelickým hřbitovům konce 19. století*, in: Helena LORENZOVÁ – Taťána PETRASOVÁ (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9.–11. března 2000, Praha 2001, s. 106.

204 Jiří MACEK, *Objednat si vlastní pohřeb? Proč ne*, příloha Deníku (Nymbursko) Střední Čechy, *Poslední věci člověka*, čtvrtek 25. října 2018, s. 4.

205 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis...*, s. 27.

206 Tamtéž, s. 164.

207 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození ...*, s. 277.

208 T. KOTRLÝ, *Pohřeb ...*, s. 175.

Společnost ovšem na hřbitov nenahlíží jen optikou smutku a strachu. Hřbitov je také vděčným objektem tzv. černého humoru. Zjevně je to lidská potřeba překonat strach ze smrti a „neřešit“ metafyzické otázky, které člověka provázejí od doby, kdy si uvědomil svou smrtelnost. Prostředků je mnoho, přičemž nejadresnější je náhrobní epigrafika, která nekonvenčním způsobem sděluje něco konkrétního či podstatného o zemřelém.²⁰⁹ Výjimečně bývá náhrobek doplněn o grafický humor z dílny předních kreslířů či karikaturistů. Pro české prostředí bude zřejmě typické, že si pohřební humor vydobyl místo i na portálu www.pohrebiste.cz.

Paměť hřbitovů

Jan Assmann uvedl, že: *„Čtyřicet let vyznačuje v kolektivních dějinách hranici mezi epochami, kdy živoucí vzpomínku ohrožuje zánik a formy kulturní vzpomínky se problematizují“*.²¹⁰ Pro vnímání je důležitá síla paměti. Ta je úměrná síle vazby individua ke skupině, ale protože se jedinec nachází v mnoha skupinách (sociálních, společenských, profesích, ...), může se individuální paměť chápat také jako průsečík řady kolektivních pamětí.²¹¹ *„Kolektivní paměť přitom hrála (a možná dodnes hraje) v životě národní společnosti dvojí roli. Mohla jednak připomínat velké činy a hodnoty, jež současnosti chyběly, a zdálo se být v zájmu této pospolitosti, aby byly posíleny. Mohla však také naopak jaksi legitimizovat, opodstatňovat či nacházet historické kořeny a předpoklady toho, co soudobá společnost, respektive její předáci považovali za úspěchy a pozitivní hodnoty“*.²¹² Následná rekonstrukce paměti se dle Maurice Halbwachse musí odehrávat na základě sdílených informací a myšlenek, které se nacházejí zároveň v naší mysli a v myslích ostatních. Tedy vzpomínání jedince je pouze na základě vazby ke skupině; je procesem vědomé rekonstrukce, hodnotové hierarchie a především selekce.²¹³

Z hlediska paměti je třeba uvažovat též o kolektivním zapomínání. Maurice Halbwachs hovoří o tom, že paměť vybírá z minulosti informace, jimiž lze posilovat identitu dané společnosti. Soubor vztahů k minulosti, jenž je možné označit jako „historické povědomí“, má blízko k původnímu pojetí, podle něhož kolektivní

209 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození ...*, s. 289.

210 J. ASSMANN, *Kultura ...*, s. 15.

211 J. TUČEK, *Paměť ...*, s. 247.

212 M. HROCH, *Paměť ...*, s. 48.

213 J. TUČEK, *Paměť ...*, s. 247.

paměti chybí kritická reflexe historického poznání a podíl vědeckého poznání vůbec. „Někteří zahraniční autoři pro tento nebo podobný fenomén užívají termínu „nevědomí“, jiní hovoří o „vzpomínkách“, které se uchovávají mimo vědomí, ale mohou se za jistých okolností stát předmětem rozvzpomínání“.²¹⁴ S tím souvisí též funkční paměť, která je vázána na nositele. Pro historika se nejčastěji jedná o paměťové instituce, jako jsou archivy, muzea, knihovny, památníky anebo právě řešené hřbitovy. Jejich prostřednictvím je paměť zpřístupňována a umožňují její oživování a následné šíření. Aleida Assmannová je nazývá *background funkční paměti*.²¹⁵

Místa paměti jsou vlastně místy v trojím smyslu slova, ve smyslu materiálním, symbolickém a funkčním. Milan Hlavačka je vidí jako jakousi „historií druhého stupně“ či „dějiny více hlasů“. V souvislosti se současným zanikáním národní paměti a ztrátou kontinuity a soudržnosti národní minulosti vyvstala pro historiky aktuální společenská potřeba, totiž velmi rychle vytvořit inventář konkrétních i abstraktních míst, do nichž se kolektivní paměť převtělila, míst, která byla považována za symbolické ztvárnění minulosti. K tomuto výčtu míst paměti řadil zejména státní emblémy, státní svátky, pomníky a památníky, slavnosti, rituály, hřbitovy, mauzolea, bojiště, muzea či lexikony. Zde došlo ke zvěcnění jejich obsahů, sem se přemístila kolektivní paměť poté, co zaniklo její přirozené prostředí a začaly mizet generace, které byly s touto minulostí bezprostředně spojeny. Právě kolem těchto míst paměti mohla být minulost znovu prožívána a ritualizována. Podle Pierra Nory je úkolem „kolektora“ míst paměti především zmapování historie významů, které se k tomuto místu vázaly.²¹⁶

Z hlediska hřbitovů je třeba v souvislosti s pamětí místa zmínit dramatický nárůst pragmatického zacházení s hroby a náhrobky.²¹⁷ Překvapující přitom je, že se tak činilo i z důvodů velmi pochybných, jak tomu bylo v roce 2012 na vyšehradském Slavíně.²¹⁸ Problematická je též ztráta historické paměti místa v případě necitlivé „adopce“ hrobů, kdy jsou „původní umělecky hodnotné náhrobky novými majiteli

214 M. HROCH, *Paměť ...*, s. 38.

215 J. TUČEK, *Paměť ...*, s. 247.

216 M. HLAVAČKA, *Místa ...*, s. 12.

217 R. PRAHL a kol., *Umění ...*, s. 304.

218 <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/1128893-na-vysehradskem-hrbitove-se-tajne-prodavaly-hroby-osobnosti> (citováno 14. 2. 2021).

ve snaze o úpravu nebo zkrášlení znehodnocovány. Dochází nejenom k pochopitelnému odstraňování německých jmen, ale také k rušení dekorativních komponentů nebo natírání kamenů zcela nevhodnými látkami, které dávají vzniknout estetickým paskvilům lidové tvořivosti. Ne vždy se zdaří také renovace náhrobků potomky německých rodin ze zahraničí²¹⁹.

Z povahy míst paměti a podstaty společnosti nelze vypustit časové hledisko. Fixace v čase má být založena na opakujících se rituálech odehrávajících se na daném místě, respektive na místech s událostí spjatých. Zde pak mají vzájemně neznámí lidé prožívat svou totožnou identitu.²²⁰ Na místech paměti tak probíhá systematická cirkulace minulosti, přičemž na sebe často bere podobu performativního vyjádření, resp. festivity. Pokud Pierre Nora tvrdil, že paměť je život, který vždy nesou skupiny živých, a právě proto je v neustálém vývoji otevřena dialektice vzpomínky a zapomnění,²²¹ potom Jan Assmann dovedil, že základním principem každé konektivní struktury je opakování. Typickým příkladem jsou státní svátky, které mají více virtuální charakter. Jejich fyzická podoba je viditelná především v kalendáři, kde se vyznačují červenou barvou.

219 Z. JAKUBCOVÁ – J. KUREŠOVÁ, *Cestou k zapomenutí ...*, s. 56.

220 Jan RANDÁK, *Hrob Neznámého vojína a národní paměť – nástin problematiky*, Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ et alii, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 298.

221 P. NORA, *Mezi pamětí ...*, s. 8–9.

I. Hřbitovy v okrese Nymburk

I. 1. Vymezení prostoru

Okres Nymburk se nachází na východě Středočeského kraje (obr. č. 1). Na severu sousedí s okresy Mladá Boleslav a Jičín, na východě s okresem Hradec Králové, z jihu je okres Kolín a na západě okres Praha-východ. Rozloha okresu Nymburk je přibližně 850 km² (1,1 % ČR). Žije zde okolo 100 000 obyvatel (0,93 % ČR). Od reformy veřejné správy z 1. ledna 2003 se okres člení na tři správní obvody obcí s rozšířenou působností Lysá nad Labem, Nymburk, Poděbrady (obr. č. 2). K 1. 1. 2020 náleželo do okresu Nymburk 87 obcí, z toho sedm měst (dle velikosti Nymburk, Poděbrady, Milovice, Lysá nad Labem, Sadská, Městec Králové, Rožďalovice) a tři městyse (Kounice, Loučeň, Křinec).²²²

Povrch okresu je málo členitý a má charakter výrazně rovinného typu, v podstatě se celý nachází v Polabské nížině, konkrétně ve Středolabské tabuli. Největší část okresu leží v nížině pod 200 m n. m. a jen na severovýchodě území u Chroustova mírně stoupá do výšky nad 290 m n. m. Průměrná roční teplota je okolo 8 °C a průměrné roční srážky činí přibližně 550 mm, čímž většina okresu spadá do klimaticky teplého a suchého regionu.

Pro příhodné podmínky a úrodnost půdy byl region v minulosti čistě zemědělskou oblastí s charakteristikou kukuřičného výrobního typu, což z hlediska geobiocenologické typologie odpovídá dubovému vegetačnímu stupni. Půdy jsou zde výrazně proměnné, ale převahu tvoří sedimenty a náplavy. Labe, resp. povrchová a podzemní voda, jsou také hlavním ekologickým faktorem, který ovlivňuje využívání terénu – osídlení, komunikace, zemědělství, průmysl apod.

Rozvoj průmyslu nastal až s výstavbou Rakouské severozápadní dráhy po roce 1870 (Kolín–Nymburk–Lysá nad Labem–Praha/Mělník). Tradici zde má především průmysl potravinářský (cukrovary, lihovary).

Okres Nymburk je starou sídelní oblastí, která se ve středověku vázala na pražskou přemyslovskou a libickou slavníkovskou doménu. Pod jejich vlivem došlo poměrně záhy k rozšíření křesťanství. Okolo roku 1275 se konstitovalo významné politické/správní, hospodářské a společenské centrum – královské město

²²² https://www.czso.cz/csu/xs/charakteristika_okresu_nymburk (citováno 20. 2. 2021).

Nymburk. Poděbradské osídlení soustředěné v podstatě ve stejné době kolem královského hradu mělo o něco menší význam. V letech 1495 až 1839 byly Poděbrady komorním městem. Západní část okresu, soustředěná okolo poddanského města Lysá nad Labem, byla ve sledované době méně významným centrem, které do dějin státní správy zasáhlo až v rámci poslední reformy z roku 2003. Ostatní sídla měla marginální význam, a to i z hlediska vrchnostenské správy.

Jelikož žádné z uvedených center nedosáhlo nadregionálního významu, byla v rámci reformy státní správy podřazena pod úřady sídlící mimo řešené území. Charakteristické je, že území dnešního okresu Nymburk v podstatě nikdy nepůsobil jednotně a „Nymbursko“ a „Poděbradsko“ bylo přiřazováno do odlišných administrativních celků. V době josefínských reforem (evidence hřbitovů 1787)²²³ bylo Nymbursko (Lysá nad Labem, Nymburk, Rožďalovice ad.) součástí Boleslavského kraje, zatímco Poděbradsko (Dymokury, Městec Králové, Poděbrady, Sadská ad.) spadalo pod Bydžovský kraj. Jihozápadní část okresu (Přerov nad Labem, Kounice ad.) se nacházela v Kouřimském kraji.

Ke změně došlo v letech 1850–1855, kdy byla zřízena okresní hejtmanství (tzv. podkrajské úřady), která měla sídla v Nymburce (pro soudní okres Nymburk a Nové Benátky), Poděbradech (pro soudní okres Poděbrady a Městec Králové) a pro jihozápadní část okresu v Kostelci nad Černými lesy (soudní okres Český Brod).²²⁴ Toto členění v roce 1855 vystřídalo nové, kde byla politická i soudní moc sloučena do tzv. smíšených politickosoudních okresních úřadů.

Smíšený okresní úřad Nymburk a Nové Benátky byly podřízeny krajskému úřadu v Mladé Boleslavi, smíšený okresní úřad Poděbrady spadal pod čáslavský krajský úřad, smíšený okresní úřad Městec Králové pod jičínský krajský úřad a smíšený okresní úřad v Českém Brodě pod pražský krajský úřad. Jmenované krajské úřady byly zrušeny již v roce 1862.

V roce 1868 vzniklo Okresního hejtmanství v Poděbradech, které zahrnovalo soudní a samosprávné okresy Poděbrady, Nymburk, Městec Králové. Hejtmanství spravovalo území o ploše téměř 700 km² s 96 místními obcemi (102 katastrálními)

223 NA, f. ČG Publicum, díl IX, část 1, 1748–1805, karton 3322, inv. č. 2271, sign. 157/1d, opisy z let 1787–1791 a sign. 157/1c, seznamy hřbitovů z jednotlivých krajů 1787.

224 Jan VINDUŠKA, *Vývoj územní samosprávy na Poděbradsku a Nymbursku v letech 1848–1918*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, vol. 36, 2002, s. 161.

a asi 60 000 obyvateli většinou české národnosti.²²⁵ Obvod soudního a samosprávného okresu Nové Benátky (pro Lysou nad Labem a okolí) byl spojen s Mladou Boleslaví v Okresní hejtmánství Mladá Boleslav. Soudní a samosprávný okres Český Brod (pro Kounice, Přerov nad Labem ad.) byl součástí Okresního hejtmánství v Českém Brodě.

Uvedená územně administrativní struktura zůstala v platnosti v podstatě (na místo okresních hejtmánství vznikly v roce 1919 okresní úřady) až do roku 1949, kdy ji na chvíli během války přerušila struktura oberlandrátů v Kolíně, Jičíně a Praze.

V letech 1949–1960 zasahovaly na území současného okresu Nymburk celkem čtyři okresy – Nymburk, Poděbrady, Mladá Boleslav a Český Brod.²²⁶ Ke vzniku okresu Nymburk, tak jak je znám dnes, došlo až v roce 1960 s tím, že průběžně docházelo k drobným úpravám administrativních hranic. Od 1. 1. 1996 nejsou v okrese Nymburk obce Pečky, Poříčany, Ratenice a Vrbová Lhota.²²⁷ Od 1. 1. 2007 jsou součástí okresu Kolín obce Choťovice, Pňov-Předhrádí, Tatce a Žehuň, a naopak byla z okresu Kolín vrácena obec Vrbová Lhota.²²⁸ Poslední administrativní změna se udála k 1. 1. 2021, při které se přičlenila obec Černíky do okresu Kolín.²²⁹

Území okresu Nymburk nebylo jednotné ani z hlediska církevní správy. K výrazným změnám došlo v roce 1784, kdy byly upraveny hranice litoměřické a královéhradecké diecéze. Poděbradsko (Libice nad Cidlinou, Městec Králové, Poděbrady, Sadská aj.) spadalo pod biskupství v Hradci Králové,²³⁰ část Nymbursko (Lysá nad Labem, Nymburk aj.) bylo pod správou Litoměřické diecéze.²³¹ V současné době je okres Nymburk rozdělen mezi Arcidiecézi pražskou (Kounice,

225 Tamtéž, s. 164.

226 P. FOJTÍK – J. HRABĚTOVÁ – J. KRUMPHOLZOVÁ – F. SÝKORA – P. ŠORM – B. TUZAR – J. VINDUŠKA, *Historie ...*, s. 116.

227 Viz Nařízení vlády č. 226/1995 Sb., kterým se mění území některých okresů.

228 Viz Vyhláška č. 513/2006 Sb., kterou se mění vyhláška č. 564/2002 Sb. o stanovení území okresů České republiky a území obvodů hlavního města Praha, ve znění pozdějších předpisů.

229 Od 1. 1. 2021 na základě zákona č. 51/2020 Sb. o územně správním členění státu do okresu nepatří obec Černíky. Jelikož výzkum a práce na disertaci byly zahájeny již v roce 2018, byla obec Černíky do výstupů disertace zapracována.

230 SOKA Nymburk, f. VÚ Poděbrady 1714–1956, kanonická vizitace a zkoušky z náboženství, i. č. 72, karton 12.

231 SOKA Nymburk, f. VÚ Nymburk 1699–1948, kanonická vizitace a zkoušky z náboženství, i. č. 267, karton 6.

Lysá nad Labem, Nymburk, Sadská aj.)²³² a Diecézi královéhradeckou (Libice nad Cidlinou, Městec Králové, Poděbrady aj.).²³³

I. 2. Vývoj pohřebnictví a hřbitovů v okrese Nymburk

I. 2. 1. Od Českého gubernia po zdravotní zákon

Ryze církevní přístup ke hřbitovům a pohřbívání byl s nástupem morových epidemií konfrontován s prvními pokusy státní i vrchnostenské správy o jejich kontrolu a regulaci. V očích společnosti byly příčinou šíření nemocí škodlivé prvky, které se v podobě tzv. *miazmat* dostávaly ze země. Za zvláště škodlivá se pokládala mrtvá těla, zdechliny a další hnijící organická hmota. Alespoň tak to viděla medicína, inspirovaná Hippokratovým spisem O vzduchu, vodách a městech (*De aere, aquis et locis*). Proces šíření byl později pojmenován latinským názvem *infectio*.²³⁴

Osvícenství začalo vnímat geografické prostředí a klima jako důležitý předpoklad pro zajištění čisté vody a vzduchu. Přirozeně, že již v průběhu morových epidemií byly hledány prostředky, které měly přispět k očištění prostředí od *miazmat* a „otrávených (*mefitických*) výparů“. Byly to především nehašené vápno, vinný ocet, ledek (sanytr) a síra. Většinou šlo o opatření realizovaná jedinci v domácnostech, malou skupinou obyvatel, méně často městskými radami a výjimečně přicházely instrukce od centrálních orgánů. To se s osvícenstvím měnilo, neboť vědci, intelektuálové a politici na problém nahlíželi již z pozice nadřazenosti státního zájmu nad zájmy individua.

Za jakýsi základ zdravotně-hygienických opatření lze pokládat nařízení pro zeměpanská města z 8. 6. 1751, které zakázalo pohřbívání v kostelech a na přilehlých hřbitovech, přičemž mělo současně dojít k založení hřbitovů mimo města.²³⁵ Toto nařízení v rámci Českého království publikovalo ještě místodržitelství a jeho Zemská zdravotní komise. V roce 1763 jej nahradilo České gubernium (*Oberste Landesstelle*) se specializovaným zdravotnickým oddělením, v jehož čele stál

232 <https://katalog.apha.cz/web/vikariaty/1714> a <https://katalog.apha.cz/web/vikariaty/1710> (citováno 20. 2. 2021).

233 <http://www.bihk.cz/dieceze/vikariat/kutnohorsko-podebradsky/> (citováno 20. 2. 2021).

234 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mēfitis ...*, s. 35.

235 M. DVOŘÁKOVÁ, *Vývoj ...* s. 18.

od roku 1773 zemský protomedikus (*Landesprotomedicus*), který byl nejvyšším řídicím a kontrolním orgánem zemského veřejného zdravotnictví.²³⁶

Ke dni 3. 9. 1772 gubernium vyhlásilo všeobecná pravidla pro pohřbívání mrtvých, která sice nebyla tak radikální jako předchozí z roku 1751 a pohřbívání v kostelech nezakázala, ale byla stanovena podmínka, že vchod do krypty musí být z vnější strany kostela či jiné budovy.²³⁷ Pravidla o všeobecném pohřbívání na předměstských a mimoměstských hřbitovech vyhlásilo České gubernium v roce 1773.²³⁸ Patent z 4. 10. 1773 stanovil lhůtu pro bezpečný rozklad těla na devět let. Pohřbívat se mělo postupně po řadách, přehledně a chronologicky, aby bylo vidět, kam lze pohřbívat znovu. Snahu o praktické nakládání se hřbitovním pozemkem dokládal zákaz stavět na hroby náhrobní kameny či náhrobky. Za úplatu se tolerovalo jen umístění náhrobních desek na hřbitovní zeď.²³⁹

Přílišná ukvapenost a nedomyšlenost některých josefínských reforem byla příčinou častých novelizací. Nejinak tomu bylo i v oblasti pohřebnictví. Dne 22. 12. 1783 vydal Josef II. pro celou monarchii dekret o potřebě neprodleného uzavření všech hřbitovů (i rodinných hrobů uvnitř obcí) a jejich přemístění za městské hradby či okraje vesnic.²⁴⁰ Podmínek pro založení nového hřbitova bylo několik: minimální vzdálenost hřbitova od posledního obydleného místa čtvrt hodiny pěší chůze, půda vhodná pro rychlý rozklad těl, pozemek neohrožovaný vodou, povinnost zřídit ohradní zeď (proti mefitickým výparům). V té době se na řešeném území okresu Nymburk nacházelo 39 katolických hřbitovů. Mimo sídlo se nacházelo pouze pět, a to:

- Hřbitov u barokně přestavěné hřbitovní kaple Nejsvětější Trojice na temeni vrchu Chotuc u Křince.²⁴¹
- Svatojiřský hřbitov, který stál minimálně od 16. století před bránou na západním předměstí Nymburka. Součástí hřbitova byl renesanční hřbitovní kostelík sv. Jiří.²⁴²

236 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis ...*, s. 55.

237 M. DVOŘÁKOVÁ, *Vývoj ...*, s. 19.

238 Tamtéž.

239 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis ...*, s. 194.

240 Tamtéž, s. 192.

241 A. STIFTER, *Křinec ...*, s. 12.

242 J. POUL, *Starý hřbitov ...*, s. 57.

- Hřbitov u pozdně gotického (tzv. havířského) kostelíka Nanebevzetí Panny Marie, který byl vybudován poblíž labského brodu (dnes silniční most) u Poděbrad, a kde se pohřbívalo od třicetileté války.²⁴³
- Hřbitov u osamocené kostela sv. Václava (původní gotický kostel) v polích u Velelib.²⁴⁴
- Patrně již opuštěný hřbitov u zrušeného kostela (zbořen snad 1780) na místě zaniklé obce Výkleky (mezi obcemi Chleby a Netřebice).²⁴⁵

Obsahově obdobný byl dvorský dekret č. 2591 z 23. 8. 1784 (v Českých zemích publikovaný 2. 9. 1784), ve kterém Josef II. nařídil, aby se uzavřely všechny hrobky a hřbitovy, které se nacházely uvnitř sídel. Z měst to byly pouze Poděbrady, které ještě v roce vydání dekretu uzavřely starý farní hřbitov u kostela Povýšení svatého Kříže a otevřely nový hřbitov severně od města při silnici na Pátek.²⁴⁶

Následovalo je město Lysá nad Labem, kde se naposledy pohřbívalo u hřbitovně kaple sv. Barbory (původního farního chrámu sv. Jana Křtitele) v lednu 1785. V témže měsíci pak došlo k vysvěcení nového lyského hřbitova severně za městem.²⁴⁷

V roce 1785 byl uskutečněn poslední pohřeb u kostela Božího Těla v Kersku, ale „náhradní“ hřbitov nebyl založen.²⁴⁸ V roce 1786 byl uzavřen hřbitov u kostela sv. Markéty v Městci Králové a nahradil jej nový severně za městem.²⁴⁹ V Nymburce se u farního kostela sv. Jiljí pohřbívalo do roku 1787 (než byl rozšířen stávající Svatojiřský hřbitov). K jeho fyzické likvidaci došlo až v roce 1821.²⁵⁰ Hřbitov rušili v roce 1788 i v Loučeni. Měl se nacházet u kostela na dolní vsi, blízko dvora.²⁵¹

Dekret z 23. 8. 1784 dále opakoval předchozí příkaz, že hřbitovy se měly zakládat v určité vzdálenosti od obydlených míst, měly být obehnané zdí a současně

243 Jarmila HELLIHOVÁ, *Poděbradské hřbitovy*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí 3–4*, Poděbrady 1977, s. 65.

244 František FORMÁNEK, *Velelibský kostel v proměnách času*, Nymburk 2018, s. 35.

245 B. TUZAR, *Truhlice pověstí a starých příběhů okresu Nymburk ...*, s. 70.

246 J. HELLIHOVÁ, *Poděbradské hřbitovy ...*, s. 65.

247 Josef VOJÁČEK, *Kostel sv. Jana Křtitele v Lysé n. L.*, Lysá nad Labem, 1941, s. 10.

248 Bronislav KUBA, *O zaniklé vesnici Kří a další zajímavosti z historie Kerska*, Kersko 2016, s. 81.

249 NA, f. ČG Publicum, díl IX, část 1, 1748-1805, karton 3322, inv. č. 2271, sign. 157/1c, Soupis Bydžovského kraje ze dne 22. 6. 1787.

250 Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl IV. Ml–Pan, Praha 2000, s. 530.

251 Zdeněk MAREČEK, *Loučeň a Thurn Taxisové. Pohledy do doby minulé i nedávné*, Nymburk 2006, s. 27.

opatřeny křížem. Byly tu specifikovány i technické parametry hrobu – šest stop hloubky, čtyři stopy šířky a rozstup mezi hrby rovněž čtyři stopy. Kontroverzní dekret velmi necitlivě nařizoval pohřbít mrtvého bez rakve, pouze v pytli, aby došlo k rychlejšímu rozkladu těla a tím se uvolnilo hrobové místo pro další pohřeb. Pro odpor veřejnosti byl dekret v tomto bodu zmírněn 24. 1. 1785.²⁵²

Upřesnění stran rušení starých a zakládání nových hřbitovů přinesl dvorský dekret ze 7. 10. 1784. Nutně nemuselo docházet k rušení hřbitova u každého již existující kostela, ale bylo možné nový hřbitov vybudovat například v blízkosti již existujících far nebo na nepoužívaných a opuštěných místech. Podstatnou součástí dekretu byla otázka financování. Tíži nákladů na stavbu hřbitovní zdi nesla církev, o materiál a práci se měly postarat obce a panství.²⁵³ Církev také měla pro založení hřbitova nabídnout nějaký vhodný pozemek. V případě, že nebyl k dispozici, mohla náklady na pořízení pozemku hradit obec.²⁵⁴ Tak tomu bylo například v Lysé nad Labem²⁵⁵ nebo Poděbradech.²⁵⁶

K osudu pozemků po zrušených hřbitovech byly vydány další instrukce 24. 1. 1785. Nově se mohly využít jen na základě dobrozdání lékařské fakulty za podmínky, že exhumace proběhla nejdříve po 10 letech od pohřbu. Pozemky nesměly být využity pro stavby, ale pouze pro založení zahrady, louky či pole, nikoli však pro stavbu.²⁵⁷

Dosud byly zmíněny jen katolické hřbitovy. Dne 13. 10. 1781 vydal Josef II. Toleranční patent, který umožňoval zakládat hřbitovy i příslušníkům tolerovaných církví. Toleranční patent byl vyhlášen na Poděbradsku 7. 12. 1781 a přihlásilo se k němu asi 3 000 věřících. Evangelické sbory (helvetského vyznání) tu vznikaly postupně a měly sídlo v Hořátvi (1781), Lysé nad Labem (1782), Velenicích (1782), Bošíně (1783), Chlebech (1783), Libici nad Cidlinou (1783), Sánech (asi 1784).²⁵⁸

252 NA, f. ČG Publicum, díl IX, část 1, 1748–1805, karton 3323B, sign. 90/1.

253 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis ...*, s. 192.

254 M. DVOŘÁKOVÁ, *Vývoj ...*, s. 51.

255 SOKA Nymburk, f. Pozůstalost Josef Vojáček, Hroby a hřbitovy, s. 249.

256 J. HELLIHOVÁ, *Poděbradské hřbitovy ...*, s. 65.

257 Tato tradice se uchovala poměrně dlouho, neboť ještě v roce 1926 biskupská konzistoř v Litoměřicích tyto podmínky uvedla v dopise č. 647 ze dne 4. 2. 1926 jako podklad pro trhovou smlouvu, když město Lysá nad Labem chtělo starý a uzavřený hřbitov odkoupit. SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), hřbitov.

258 J. B. JESCHKE, *Toleranční sbory v našem Polabí*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 1 a 2, 1965, s. 14–19.

Reformy pohřebnictví se přirozeně vztahovaly i na hroby evangelíků a Josef II. musel ve snaze provést toleranci i mezi mrtvými řešit pohřby jinověrců. Proto stanovil, aby mrtvoly nekatolíků, pokud tito neměli vlastní hřbitov, byli pochováni na hřbitovech katolických. To ale vzbudilo vlny nevole. Příkladem mohou být události z prvních nekatolických pohřbů v Kostelní Lhotě v únoru a březnu 1782.²⁵⁹

V důsledku nepokojů při pohřbech jinověrců byl 7. 11. 1782 vydán dvorský dekret, povolující evangelíkům zřizovat na vlastní náklady modlitebny a hřbitovy, které začaly vznikat v různém časovém odstupu. Impulzem k tomu byly další nepokoje jako v roce 1783, když katolíci z Lysé nad Labem odmítli pohřbít evangelíka na katolickém hřbitově. „*Proto údové církve se obrátili s žádostí ku krajskému úřadu o rozhodnutí. Krajský komisař Vokoun vykázal na poli Jana Jirky, se svolením majitele, evangelíkům místo na hřbitov, za což se dostalo Jirkovi kousek louky od obce. To se stalo 6. 5. 1784.*“²⁶⁰

František Vavák zaznamenal obdobný incident ze hřbitova u (havířského) kostelíka Nanebevzetí Panny Marie u Poděbrad. „*V Kluku zemřel 10. 2. 1783 pastýř Jan Jindrák, evangelického vyznání. Místní katolíci, a zvláště ženy, bránili pohřbu. Chtěli ho pohřbít v koutě hřbitova, kde hrob byl vyházený, aby však k tomu cíli došli, plaňkový plot si vobořili a tudy jej do hrobu dali a svou přítomností hřbitov neznesvěcovali.*“²⁶¹ Na nestandardní pohřeb navázalo úřední vyšetřování, kam mělo být pozváno k výslechu na 200 žen.

Evangelíci se proto rozhodli vybudovat si vlastní hřbitovy. V letech 1782–1790 to byly hřbitovy v Bošíně, Hořátvi (východně od obce, již zrušen), Chlebech, Lysé nad Labem (severně od obce, již zrušen) a Sánech. Obecně měly být zakládány na zvláštních, osamělých místech – na příkrých svazích, skalnatých pláních, v roklich. Od katolických se lišily absencí hlavního kříže a formou náhrobků, které tvořily nízké, podomácku tesané kamenné tabule s textem.²⁶²

Na josefínskou reformu krajských úřadů z roku 1784 a reorganizaci diecézí (a vlastně i farností) z téhož roku navázalo podle Daniely Tinkové pozdně osvícenské zdravotnictví, které vymezila roky 1785–1825. V jeho rámci bylo ke 14. 8. 1786

259 Z. MARTÍNEK – Z. NOVÁK – E. ŠMILAUEROVÁ, *Kostelní Lhota ...*, s. 24.

260 *Ze sborů tolerančních seniorátu poděbradského, II. vydání*, Nymburk 1931, s. 31.

261 Ivana MUDROVÁ, *Tajnosti českých hřbitovů*, Brno 2013, s. 143.

262 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození ...*, s. 275.

aktualizováno ustanovení 16 krajských lékařů-fyziků.²⁶³ Krajští zdravotníci měli dohlížet, informovat a provádět příslušná opatření v kraji při epidemiích lidských i zvířecích.

Aby centrální instituce měly představu o plnění stanovených povinností, byl učiněn pokus o vypracování komplexní evidence hřbitovů. Gubernium proto v roce 1787 rozeslalo dotazníky na krajské úřady s cílem získat soupisy hřbitovů v rámci krajů. Dotazovalo se, zda hřbitovy již splňují požadavky, kolika obcím slouží, jak jsou časově vzdáleny od obce, jaká je délka a šířka (jsou dostatečně prostorné/kapacitní).

Pro řešené území jsou podstatné individuální výkazy krajů Boleslavského,²⁶⁴ Bydžovského²⁶⁵ a Kouřimského²⁶⁶, kde byly uvedeny položky přibližně tohoto obsahu a v následujícím pořadí: panství, farnost, pro které osady, je hřbitov mimo sídlo, pohřbívá se podle nových předpisů, proč ne? Evidence tedy měla být skutečně detailní.

Do napoleonských válek vznikly podle josefínských reforem nové katolické hřbitovy v Poděbradech (1784), Lysé nad Labem (1785), Městci Králové (1786),²⁶⁷ Mladé (1787)²⁶⁸ a Loučeni (1788).²⁶⁹ Zachovány zůstaly hřbitovy u kostelů v centrech obcí Běrunice, Bříství, Dymokury, Chroustov, Kněžice, Kostelní Lhota, Kostomlaty nad Labem, Kounice, Libice nad Cidlinou, Přerov nad Labem, Rožďalovice, Sadská, Sány, Semice, Úmyslovice, Velenka, Vrbice u Poděbrad, Vykář, Záhornice a Žitovlice. Provoz nepřerušily ani hřbitovy u kostelů na tehdejších okrajích sídel v Bošíně, Činěvsi, Hrubém Jeseníku, Chotěšicích, Kovanicích, na vrchu Chotuc u Křince, ve Mcelích, na Svatojiřském hřbitově před nymburskými hradbami, v Pátku, u havířského kostelíka před Poděbrady, v Podmokách, Velelibech a Vlkově nad Lesy.

263 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis* ..., s. 56.

264 NA, f. ČG Publicum, díl IX, část 1, 1748-1805, karton 3322, inv. č.2271, sign. 157/1c, Soupis Boleslavského kraje byl vypracován ke dni 21. 8. 1787.

265 NA, f. ČG Publicum, díl IX, část 1, 1748-1805, karton 3322, inv. č.2271, sign. 157/1c, Soupis Bydžovského kraje byl vypracován ke dni 22. 6. 1787.

266 NA, f. ČG Publicum, díl IX, část 1, 1748-1805, karton 3322, inv. č.2271, sign. 157/1d, Soupis Kouřimského kraje byl vypracován ke dni 25. 6. 1787.

267 NA, f. ČG Publicum, díl IX, část 1, 1748-1805, karton 3322, inv. č.2271, sign. 157/1c, Soupis Bydžovského kraje byl vypracován ke dni 22. 6. 1787.

268 SOKA Nymburk, f. FÚ Milovice, 1794-1997, *Liber memorabilium* 1793-1904.

269 SOKA Nymburk, f. FÚ Loučeň, 1713-1991, hřbitovní záležitosti 1870-1928, odpověď Farního úřadu Loučeň ze dne 28. 6. 1928 na dotazník Okresní správy politické v Poděbradech,

V rámci fondu České gubernium – Publicum se dochovala i korespondence, která se vztahovala především k nejasnostem při aplikaci „hřbitovních“ dvorských dekretů či jiných nařízení. Příkladem může být nařízení z 2. 10. 1788 ve věci pohřbívání do sklípků privátních rodů.

Za Nymbursko je názornou ukázkou plnění dekretu přístup rodiny Czerninů v Dymokurech. Od roku 1789 byli členové rodu pohřbíváni na rodinném pohřebišti na severovýchodním okraji obce (dnes náves) a nikoli v jejich blízkém patronátním kostele Zvěstování Panny Marie. Z hlediska aristokratického prostředí jde o unikátní hřbitovní areál, kdy nedošlo k výstavbě „tradiční“ hrobní kaple s kryptou, ale k navýšení malého kruhového pahorku (asi 1,5 metrů výšky a 20 metrů v průměru) mezi zámkem a kostelem. Neveřejné rodové pohřebiště je stále funkční.²⁷⁰ Objektu si povšiml i František Jan Vavák: „*Toho dne [28. 1. 1815] vezen byl z Prahy mrtvý Excelenc p. hrabě Josef Koloredo [Josef Colloredo–Wallsee]²⁷¹ na své panství Dymokury a tam v obzvláštní hrobce mezi kostelem farním a zámkem v jednom malém kopečku – již od jeho otce Kamila Koloredo [Camill Colloredo–Wallsee] udělané, kde on již taky dříve pohřben jest – dne 31. ledna pochovane.*“²⁷²

Kromě zákazu pohřbů v kostelech a kaplích obsahovalo nařízení i ustanovení k obecným hřbitovům: „...*následovně také žádný nový tam dělaný, tím méně ale nové kaple k tomu cýly a koncy stavené, nýbrž všeliký takový pohřebni sklípkove pryvátních rodů jak v městách, tak také na statcích na všeobecných krchovech dělaný býti mají, a to syce vždy s potřebnou pozorností, aby skrze nemirnau velikost, aneb množství takových sklípků všeobecnym krchovům velmi mnoho míst se nevyjmalo.*“²⁷³ Mnoho diskusí vyvolalo i nařízení z 28. 8. 1788 ke společnému

270 Poslední pohřbený byl Theobald hrabě Czernin z Chudenic 7. 7. 1936–12. 7. 2015.

271 Nápis na náhrobním desce zní:

+++ *Hic requiescunt in Domine, Eleonora com. Colloredo-Wallse e com. Wrba de Freudenthal nata die II. juni MDCCXLII obitt die II. aprili MDCCLXXXIX*

Franciscus Car: com: Colloredo-Wallsee Dominus in Dymokur n. die XVIII. maii MDCCXXXVI o. die X. martii MDCCCVI

Josephus com. Colloredo-Wallsee Dominus in Dymokur n. die XXIX. julii MDCCLXVIII o. die XXVII. januarii MDCCCXV ejusque uxor

Rosina alteris nuptiis com. Cavriani e. com. Hartmann de Klarstein n. die XXVII. oct. MDCCLXXXIV o. die XXI martii MDCCCXXIX +

272 František Jan VAVÁK, *Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816, kniha VI–VII (1810–1816)*, edice Stanislava Jonášová, Praha 2009, s. 350.

273 NA, f. ČG Publicum, díl IX, část 1, 1748–1805, karton 3322, inv. č. 2271, sign. 157/1a, guberniální nařízení a císařské patenty v záležitostech pohřebních.

pohřbu lidí rozličného náboženství. Z jednotlivých bodů citovaného nařízení jsou pro předkládanou práci zvláště významné tyto:

„Předně: Všudy, kde jedenkaždý spolek rozličně věřících obyvatelů jedné obce v držení zvláštního krchova jest, má také na budaucý čas v užívání toho hřbitova zůstati. Na ten týž způsob zůstává také obyčej (usus) společného pohřbu lidí rozličného náboženství, kdekoli se až posavád vykonával, v nynějším stavu (in statu quo). ...

Za čtvrté: Jest každému svobodno, veřejnau slavností té víry, kterau vyznával, se pochovat, v místě se vynacházejících zvonů potřebovat, a znamení na svůj hrob, jaké víra jeho sebau přináší, však bez přivlastňování sobě aneb svým spolunábožníkům skrz to nějakého zvláštního práva k ujmě druhého spolku jiného náboženství, postavit dáti, duchovní pak a obec té jiné víry, ku kteréž týž krchov vlastně náleží, činiti, a tím méně taková podle obyčeje země k rozeznání náboženství, ku kterému mrtvý se přiznával, vystavená znamení potomně rušiti.

Za páté: Při všech obcích, které obyvatele rozličného náboženství v sobě obsahují (kdežto se vždy mimo katolického náboženství jen ty tak nazvané trpěné víry, totiž: evangelická, helvetská, a nesjednocených Řeků srozumívají), když o založení nového hřbitova, co činiti jest, musý od krajských úřadů o to pečováno býti, aby jeden společný krchov udělán byl, lečby taková obec pro množství lidí, aneb pro své místné položení více nežli jednoho krchova potřebovala.

Za šesté: Kde pro dva neb více spolků náboženství společný krchov se zakládá, má se na svobodné vůly těch spolků zanechati, zdaliž týž krchov mezy sebe na strychy rozdělití, aneb po pořádku bez rozdílu náboženství pochování býti chtějí. Kdyby se o to snesti nemohli; tedy má tu věc krajský úřad tak rozhodnauti, aby se mrtvá těla, jak k pohřbu přicházejí, w jednom řadě do země kladla... Pohřební sklípkové pryvátních rodů v kostelích mají jak v městách, tak na statcích, jako všeobecní sklípkové bez odkladu zamezeny a podle mého vydaného předpisu na všeobecních krchovech dělany býti“.²⁷⁴

Krátce poté byl dvorskými dekrety ze 17. 7. 1790 a 16. 8. 1793 formulován názor, že pohřeb se měl odehrát zcela mimo zraky veřejnosti a pozůstalých.

274 Tamtéž.

Dle Daniely Tinkové se tak „... hřbitovy měly stát skutečně výlučným panstvím mrtvých, kam měl přístup jen hrobník, pacholek a farář“.²⁷⁵

Následovala řada dalších předpisů včetně korekce vzhledu náhrobního kamene a náhrobku. František Jan Vavák to uvedl slovy: „*Od gubernium i konzistoře oznámení měsíce srpna [1814]. Kdo by na hrob kříž, pyramid neb jakoukoliv postavu s nápisem postaviti chtěl, má u konzistoře a u gubernium o dovolení žádati a ten nápis též tam odeslati. Ale těch kamenů, jenž na hrobích ležejí, se to netejče*“.²⁷⁶

Období napoleonských válek zapříčinilo, že problematika civilních pohřbů přestala být státními orgány tolik sledována. Jejich pozornost se přesunula k pohřbům vojenským, zatímco na civilní hřbitovy opět dohlížela církev. Jelikož však stále přetrvávala nerovnost mezi církvemi, vydal František Josef I. dne 8. 4. 1861 tzv. Protestantský patent, který stavěl protestanty na roveň katolíkům.²⁷⁷

Praktický postup deklaroval zákon č. 142/1867 říšského zákoníku (dále ř. z.) o obecných právech občanů státních v královstvích a zemích v radě říšské zastoupených. Pokud někdo požádal o vykonání pohřebního obřadu příslušného duchovního, náležel pohřeb do jeho pravomocí a pohřeb se tak stal vnitřní záležitostí náboženskou.²⁷⁸ Podle zákona č. 49/1868 ř. z., kterým se upravovaly mezikonfesní vztahy státních občanů, byl zaručen důstojný pohřeb nečlena náboženské obce na jejím hřbitově.

V intervalu mezi napoleonskými válkami a účinností zákona č. 68/1870 ř. z. o organizaci veřejné služby zdravotní (tzv. zdravotní zákon) vzniklo v okrese Nymburk deset konfesních hřbitovů:

- Evangelický v Libici nad Cidlinou v roce 1811.²⁷⁹
- V roce 1824 v souvislosti s přestavbou kostela sv. Ondřeje v Sánech byl zrušen starý hřbitov u kostela. Nový katolický hřbitov založili vedle staršího evangelického hřbitova.²⁸⁰

275 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis ...*, s. 189.

276 F. J. VAVÁK, *Paměti ...*, s. 335.

277 František Xaver KRYŠTŮFEK, *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s o obzvláštním zřetelém k zemím Koruny české*, díl II., Praha 1899, s. 314.

278 J. K. PAULY, *Hřbitovní a pohřební právo ...*, s. 186.

279 SOKA Nymburk, f. Archiv obce (dále jen AO) Libice nad Cidlinou 1842–1945 (1948), Kronika obce 1914–1964, s. 124.

280 Zdroj (výťah z farní kroniky) <https://ceskehřbitovy.cz/scripts/mapa.php?graveyard=114> (citováno 21. 4. 2020).

- Ve Velenicích vznikl evangelický hřbitov v roce 1825.²⁸¹
- Z důvodu přestavby kostela sv. Jakuba v Kounicích byl v roce 1837 zrušen starý hřbitov u kostela. Nový katolický postavili jižně od obce.²⁸²
- Pravděpodobně v roce 1841 byl otevřen hřbitov na Pražském předměstí Městce Králové a nahradil starší, který ležel na severním okraji města.²⁸³
- Před rokem 1842 založili katolický hřbitov v Budiměřicích²⁸⁴ a nový evangelický hřbitov západně od Hořátve (patrně nahradil starý evangelický hřbitov východně od obce).²⁸⁵
- Po deseti letech otálení uvedli v roce 1848 do provozu nový katolický hřbitov v Sadské. Současně uzavřeli starý hřbitov u kostela sv. Apolináře.²⁸⁶
- Jen pár desítek metrů jižně od kostela Nanebevzetí Panny Marie (a starého kirchhofu) v Kostelní Lhotě posvětili 3. 5. 1857 nový katolický hřbitov.²⁸⁷
- Nový katolický hřbitov v Rožďalovicích vznikl v roce 1869 severně od obce. Nahradil tak starý u kostela sv. Havla.²⁸⁸

I. 2. 2. Zdravotní zákon a konec Rakousko-Uherska

Podstatný zásah do pohřebnictví a vzhledu hřbitovů přinesl zákon č. 68/1870 ř. z. o organizaci veřejné služby zdravotní neboli zdravotní zákon (platil do roku 1951). Obce měly dohlížet na dodržování zákonných předpisů a tam, kde se o to nemohly nebo nechtěly postarat náboženské společnosti, měly obce uloženu povinnost založit hřbitov. Hřbitovy se staly veřejnými zdravotnickými ústavy, což bylo dáno především tím, že jejich zřízení a provoz byl již regulován právními předpisy,

281 M. ŠANTRŮČEK – F. LUKEŠ – F. SÝKORA, *Činěves ...*, s. 17.

282 Informace ve formě stručného výpisu ze *Stavebně-historického průzkumu kostela sv. Jakuba v Kounicích* z roku 1994 byly umístěny na nástěnce v předsíni kostela.

283 https://www.mestcekralove.cz/e_download.php?file=data/editor/53cs_8.pdf&original=kronika+me%CC%8Csta+data.pdf (citováno 12. 3. 2021).

284 Datace je odvozena od indikační skic katastrů obou obcí. Jiné materiály dosud nebyly dohledány.

285 Datace je odvozena od indikačních skic katastru obce. Jiné materiály dosud nebyly dohledány.

286 V. JELÍNEK, *Sadská ...*, s. 174–175.

287 Data jsou uvedena na informačním panelu *Historie obecné školy v Kostelní Lhotě*, který byl umístěn u základní školy v Kostelní Lhotě v souvislosti s rekonstrukcí areálu kostela v roce 2020.

288 Data jsou uvedena na informačním panelu *Z historie hřbitova*, který byl umístěn u hřbitovní kaple sv. Kříže v souvislosti s rekonstrukcí hřbitova v roce 2013.

a také tím, že poplatky za pronajmutí hřbitovního místa se řídily veřejným, popřípadě i soukromým, právem.

Tím došlo k rozdělení pohřebnictví na církevní a „živnostenské“ a hřbitovů na konfesní a komunální (obecní).²⁸⁹ V souvislosti s posvěcením komunálního hřbitova docházelo ke sporům, o jaký hřbitov jde. Nakonec došlo k dohodě, že hřbitov se považoval za konfesní v těchto případech:

1. byl v pozemkových knihách zapsán jako majetek kostelní, zádušní anebo byl zapsán jako svůj vlastní majitel,
2. byl zřízen od farní osady a jako takový byl co majetek farní osady zapsán do pozemkových knih,
3. věnovací listinou byl určen k pohřbívání členů určité konfese a byl také příslušnou církví vysvěcen,
4. obec požádala určitou konfesi o vysvěcení hřbitova postaveného na náklady obce a zároveň pokud obec tento hřbitov před vysvěcením prohlásila za její konfesní hřbitov.²⁹⁰

Obce

Založit hřbitov se pro obec stalo povinností sekundární. Mohla k tomu být donucena okresním hejtmánstvím jedině v případě, že konfesní hřbitov musel být uzavřen nebo ho jeho správa odmítala rozšířit. Toto nastalo příkladně v roce 1903 v Městci Králové. C. k. okresní hejtmánství v Poděbradech za účasti starosty a městského lékaře provedlo šetření a zjistilo, že z důvodu provozu okresní nemocnice je starý katolický (v roce 1888 rozšířený) hřbitov přeplněn.

Proto dopisem ze dne 9. 8. 1903 sdělilo starostovi: „... že dosavadní patronátní hřbitov již nepostačuje, je přeplněn a že potřeba nového hřbitova již nutnou se vidí. ... Vedle § 3 odst. 3 zákona ze dne 30. 4. 1870 (ř. z. č. 68) náleží obci zřizovati a v dobrém stavu udržovati komory umrlčů a hřbitovy i nad nimi dozor míti, pročez Vás žádám, byste se v zřízení nového hřbitova postaral a buď na zřízení nového naléhal aneb ve shodě s patronátním úřadem v Dymokurech k rozšíření stávajícího

289 M. DVOŘÁKOVÁ, *Vývoj ...*, s. 27.

290 J. K. PAULY, *Hřbitovní a pohřební právo ...*, s. 11.

*přikročil, aby tím naléhavé potřebě odpomoženo bylo. Do 4. neděl budiž sem zpráva podána, co městský úřad v té záležitosti zaříditi hodlá“.*²⁹¹

Obce se k plnění povinnosti založit hřbitov mohly spojit a zřídit či opravit hřbitov společně, jak učinily obce Chudíř, Patřín a Loučeň v rámci dohody uzavřené dne 18. 5. 1876,²⁹² nebo Vinice, Stříhov a Městec Králové dne 26. 5. 1885.²⁹³ Komunální hřbitovy nebyly omezeny vyznáním zemřelého, jako tomu bylo často u hřbitovů konfesních. Podstatné bylo, zda místo úmrtí náleželo do pohřebního okrsku hřbitova.

To mohlo v očích duchovních správců činit problémy. Příkladem je korespondence z let 1894 a 1895 mezi obcí Stratov a děkanským úřadem v Lysé nad Labem.²⁹⁴ Obec Stratov hodlala založit vlastní hřbitov, protože nechtěla docházet do 5 km vzdálené Lysé. Tomu se lyský děkan bránil a nechtěl svolit ke zřízení obecního hřbitova. Důvody uváděl různé, kromě zaneprázdnění výukou náboženství ve škole se obával, že „... *nekonaly by se pak ve Stratově pohřby po katolicku, nýbrž jako u jinověrců, an ve Stratově není žádné kaple ku sloužení mše svaté. Byl by to první krok k odpadnutí od víry a počátek nesčíslných mrzutostí a svárů mezi občany stratovskými a duchovní správou lyskou. ...*“.²⁹⁵ Nymburský vikář musel lyskému duchovnímu pastýři důrazně domluvit. Lyský děkan si nakonec vymohl, že na každý pohřeb bude do Lysé pro kněze poslán krytý dvojsprežní vůz a odveze jej i zpět.

Povinnosti obcí se vztahovaly především k vlastnímu provozování komunálních hřbitovů, jejich financování, opravám a určení výše hřbitovních poplatků. Archivy obcí jsou plné jednacích protokolů zastupitelstev a hřbitovních komisí, kdy byla řešena potřeba stavby či rozšíření hřbitova, protokolů o výběru vhodných pozemků, cenových nabídek, rozpočtů, projektů, účtů a inventarizací obecních hřbitovů. Vzácností nejsou ani potvrzení o zakoupení hrobu na standardní dobu 40 let. Z hlediska předkládané práce jsou nejcennější soutěžní návrhy situačních plánů na umístění nových hřbitovů, resp. návrhy na jejich rozšíření. Zvlášť bohatý soubor se dochoval pro Lysou nad Labem a Městec Králové.

291 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962, dopis č. j. 28737.

292 SOKA Nymburk, f. FÚ Loučeň, 1713–1991, hřbitovní záležitosti 1870–1928.

293 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

294 SOKA Nymburk, f. AO Stratov, (1701) 1850–1945 (2005).

295 SOKA Nymburk, f. AO Stratov, (1701) 1850–1945 (2005), dopis ze dne 29. 6. 1894.

Raritou v zachovaných pramenech je spor o proplacení dlužné částky za stavbu hřbitovní zdi v Loučeni. Stavitel Antonín Cibulka z Loučeně v roce 1877 postavil novou hradební zeď za částku 453 zl. 7 kr. Prostřednictvím advokáta JUDr. Hudce z Nymburka 2. 10. 1881 uvedl: „*Poněvadž vzdor upomínání zaplacení této mě zbytkové pohledávky per. 34 zl. 29 kr. nedocházím, jsem nucen žalovati a prositi. Slavný c. k. okresní soude, račiž nejprve dle řízení upomínacího obci Loučeni ... platebním rozkazem naříditi, aby mi do 14 dnů pod následkem exekuce ... i s 6 % úrokem z prodlení ...*“.²⁹⁶ K věci budiž uvedeno, že došlo k dohodě a stavitel pro obec Loučeň následně realizoval další projekty.

Okresní hejtmanství

Okresní hejtmanství dohlížela na plnění hygienických a zdravotních předpisů, kontrolovala technický stav, zdravotní vybavení, ale i vzhled hřbitovů, a v případech zjištěných závad ukládala nápravná opatření. Praktickou ukázkou je výzva C. k. okresního hejtmanství v Poděbradech ze dne 30. 3. 1909 pro Městec Králové: „*Revizí zeměpanského lékaře ze dne 18. 3. 1909 zjištěno, že cesty na novém hřbitově [zkolaudován 27. 3. 1906] jsou příliš prohloubeny, zvonek do umrlčí komory dosud není zavěšen a chybí zde umyvadlo. ... Konečně není ještě řád hřbitovní schválený. Žádám pana starostu v základě platných nařízení, aby závady tyto byly co nejdříve odstraněny a řád hřbitovní ku schválení předložen*“.²⁹⁷

Především však okresní hejtmanství vydávala stavební povolení (vynesení) na nové hřbitovy či jejich rozšiřování a úpravy. V rámci okresu Nymburk se jako mimořádná okolnost pro rozšiřování hřbitovů ukázala existence a provoz okresních nemocnic v Městci Králové a Nymburce. V případě Městce Králové napsalo 9. 8. 1903 C. k. okresní hejtmanství v Poděbradech, že: „*Přeplnění jest hlavně podmíněno tím, že zřízením nové okres. nemocnice v Kr. Městci [zprovozněna 1896] nejméně o 40 osob více na hřbitově se pohřbívá proti letům dřívějším a následkem toho mnoho místa zabráno bylo*“.²⁹⁸

296 SOKA Nymburk, f. FÚ Loučeň, 1713–1991, hřbitovní záležitosti 1870–1928.

297 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962, č. j. 11925.

298 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962, č. j. 28737.

U nových staveb hřbitovů okresní hejtmanství prováděla kolaudace a schvalovala uvedení hřbitovů do provozu, a to včetně hřbitovních řádů. Rovněž rozhodovala o způsobech financování, jak je patrné z dopisu C. k. okresního hejtmanství v Poděbradech ze dne 7. 5. 1875 obci Loučeň.

Okresní hejtmanství připojovala i ověřovací doložku/připis ke smlouvám a protokolům, které se dotýkaly hřbitovů, jako například u protokolu z 2. 7. 1876 sepsaného v Loučeni *s příčiny pronajmutí stavby zdě hřbytovní (!) v Loučeni*²⁹⁹ nebo u tržové smlouvy ze dne 14. 12. 1886 na rozšíření katolického hřbitova v Městci Králové.³⁰⁰

Řešila ale také zcela nezvyklé žádosti, kupříkladu od rady města Městec Králové ze dne 6. 9. 1887 „*Slavné c. k. Okresní hejtmanství račíž, povozy výše pojmenované pro opravu a rozšíření hřbitova určené od poplatků mýtních dobrotivě osvoboditi a o tom potřebný certifikát nám vydati*“.³⁰¹

Farní úřady

Na úrovni církevní správy byly prvoinstančním orgánem v pohřebnictví farní úřady, které spravovaly konfesní hřbitovy nejen z titulu vlastníka, ale také z titulu správce posvátného místa. Pokud se hřbitov nacházel v blízkosti kostela či fary, dbal farní úřad na jeho úpravu více, protože plnil i reprezentační funkci.

To je patrné třeba ze zápisů v pamětní knize fary v Kostomlatech nad Labem, kde je k roku 1869 uvedeno: „*Posázení hřbitova stromy smrkovými, lípami a agáty stálo velmi mnoho práce právě pro veliká sucha, a proto se žádají všichni následující duchovní správcové, aby majíce k tomu zřetel, bez túze nutné potřeby žádný strom na hřbitově a u kostela káceti nedali. Při této příležitosti, byl také hřbitov trochu urovnán, na starých bývalých zdech byly udělány pěšinky a pískem posypány a starý sešlý už dřevěný kříž uprostřed hřbitova byl nahrazen novým z cihel vystaveným. Tak byl hřbitov upraven v pěknou zahradu ku potěšení všech osadníků na útraty Kaplana*“.³⁰²

299 SOKA Nymburk, f. FÚ Loučeň, 1713–1991, hřbitovní záležitosti 1870–1928.

300 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

301 Tamtéž.

302 SOKA Nymburk, f. FÚ Kostomlaty nad Labem, 1728–1996, kniha *Liber memorabilium* 1738–1900, s. 60.

Obdobný charakter má zápis v pamětní knize farnosti v Mladé k roku 1874 „... farář upravit hřbitov, nechal udělati cesty a vysadit nové křoví a květiny. Lid to přijal vděčně a od té doby zdobějí mnohé dost nákladně kříže a pomníky, hroby...“.³⁰³

Ve smyslu hřbitovní správy farní úřady spolupracovaly i s dalšími institucemi. Pozoruhodná je zmínka o evidenci válečných hrobů, kterou již ke dni 4. 3. 1916 řešilo C. k. okresní hejtmánství v Poděbradech. Na hřbitově v Kostomlatech nad Labem byly v tu dobu již dva pro vojíny z Lán: Josefa Krumpholze († 5. 1. 1915) a Josefa Touše († 3. 2. 1915). Do konce války přibylo ještě dalších šest hrobů.³⁰⁴

V případě pochybností se faráři obraceli i na kolegy, jako například 25. 12. 1905 farář z Městce Králové oslovil děkana v Chlumci nad Cidlinou (mimo vikariát Poděbrady) ve věci samostatných oddělení pro jinověrce na hřbitově. V Městci Králové totiž stavěli nový komunální hřbitov a tamní farář nevěděl, jak se k tomuto postavit. Požádal tedy kolegu o sdělení: „Zdali při novém hřbitově v Chlumci nad Cidlinou [otevřen podzim 1904] jest zvláštní oddělení pro katolíky a zvláštní oddělení pro evangelíky, anebo zadali jest společný hřbitov pro oboje tohoto vyznání, jak tomu chtějí v Králové Městci, odvolávajíce se na Chlumec. U nás zřízen hřbitov obecní tak, že pro židy je zvláštní hřbitov pro sebe zdí obehnan a pro křesťanská vyznání to tedy pro evangelíky a katolíky je hřbitov společný. Ten by se cele nemohl posvětit, kdyby nebylo ustanoveno zvláštní oddělení pro jinověrce“.³⁰⁵ Odpověď byla poznamenána tužkou po straně listu. „Pro křesťanská vyznání (totiž katolíky a evangelíky) jest hřbitov společný, avšak je vykázáno oddělení pro evangelíky“. Obdobnou odpověď zaslal 29. 12. 1905 do Městce Králové farář z Rychnova nad Kněžnou.³⁰⁶

Farní úřad v Městci Králové komunikoval samozřejmě i s radou tamního města. Důvodem byl třeba „... návrh pohřebních poplatků dle tříd pro Králové Městec a pro Vinici a zároveň přikládá kvůli orientaci slavné městské rady pohřební poplatky, jaké zavedeny jsou v Chlumci nad Cidlinou“. Dopis byl odeslán 10. 2. 1906 s cílem schválení navržených poplatků pro I.–V. třídu pohřbů.³⁰⁷

303 SOKA Nymburk, f. FÚ Milovice, 1794–1997, *Liber memorabilium 1793–1904*, nestránkováno.

304 SOKA Nymburk, f. FÚ Kostomlaty nad Labem, 1728–1996, kniha *Pamětnice farní osady kostomlatské 1901–1996*, nestránkováno.

305 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

306 Tamtéž.

307 Tamtéž.

Konfesní spory při pohřbech jinověrců byly stále aktuální, což dokládá jednání v Loučeni. Obec pozvala na 23. 1. 1907 důvěrníky přífařených obcí Patřín, Studečky a Chudíř (šlo o posvěcený společný komunální hřbitov) a děkana. Důstojný pan děkan k věci uvedl: „... že jest hřbitov katolický, že nemá nikdo jiný práva býti pohřbíván na zdejším hřbitově než katolíci, a trvá na tom by ty poměry zůstaly tak, jak bylo usnešeno při úpravě zdi v roce 1877. Přítomní páni důvěrníci s tím nesouhlasí ...“.³⁰⁸

Obranu rodiny zemřelého ve vztahu k interkonfesionálnímu pohřbu řešilo okresní hejtmanství s odkazem na ustanovení § 12 zákona č. 49/1868 ř. z. Názornou ukázkou je sdělení C. k. okresního hejtmanství v Jičíně ze dne 12. 11. 1896 k informaci Farního úřadu Žitovlice o vysvěcení tamního nového zádušního katolického hřbitova. „Přitom upozorňuji však důstojný farní úřad nato, že byť i nově zřízený a toliko ze zádušního jmění kostela tamního pořizený hřbitov byl katolickým, dle § 12 zákona z 25. května 1868 čís. 49 říš. zák., jímž upraveny byly interkonfessionální poměry státních občanů, odpírati nelze pohřbení na něm mrtvolý osoby jiného vyznání, pakli se v obvodu místní obce nenachází pro vyznavače jiného vyznání určený hřbitov“.³⁰⁹

Farní úřady také uzavíraly smlouvy o přenechání rodinného hrobu (hrobky) na konkrétní hrobová místa. V případě zádušních hřbitovů se smlouva opatřovala souhlasem patronátního úřadu,³¹⁰ následně smlouvu schvalovala biskupská konzistoř. Základní dobou bylo 40 let, ovšem naleznou se i výjimky.

Příkladem může být trvalá smlouva na velkou rodinnou hrobku pro Jana Mazánka, majitele velkostatku Zdonín. Jelikož hrobka měla mít neobvykle velkou výměru 19,11 m² (obr. č. 53), byl nejprve Farním úřadem ve Velelibech dne 28. 2. 1914 za účasti dvou svědků, stavebníka a zástupce patronátního ústavu sepsán protokol o zakoupení pohřebního místa (dle přiloženého *polohorysu*).³¹¹ Až následně byla 17. 10. 1914 vyhotovena smlouva, kterou schválila biskupská konzistoř

308 SOKA Nymburk, f. FÚ Loučeň, 1713–1991, hřbitovní záležitosti 1870–1928.

309 SOKA Nymburk, f. FÚ Žitovlice v rámci f. Děkanství úřad Rožďalovice, 1608–1999/, č. j. 48724.

310 K patronátním úřadům blíže J. KUPKA, *Hřbitovy ...*, s. 15–16.

311 Jde o *Situační nákres hrobky rodiny pana Jana Mazánka, patronátního komisaře chrámu Páně sv. Václava ve Velelibech a majitele velkostatku Zdonín u Nymburka, na hřbitově ve Velelibech*. Nákres v měřítku 1 : 50 vyhotovil ke dni 29. 2. 1912 pod č. j. 312/2/1912 za Technickou kancelář Ing. Jan Mysliveček, úředně autor. a přísežný civilní geometr a kulturní technik. SOKA Nymburk, f. FÚ Veleliby, 1788–1943, hřbitov 1926–1951.

v Litoměřicích dne 17. 12. 1914.³¹² K době platnosti se následně vedla ještě další jednání.³¹³

Z titulu správců hřbitovů musely farnosti posílat ke schválení hřbitovní řády na biskupské konzistoře. Stejně tak žádaly biskupskou konzistoř o souhlas k posvěcení nových hřbitovních křížů, jako třeba v Loučeni v roce 1877, kdy kříž na obecní hřbitova věnovala kněžna Eleonora z Thurn--Taxisu. Souhlas byl vydán dne 24. 8. 1877, přičemž byla uvedena zajímavá poznámka: „*Zjednání tohoto kříže budiž dle nařízení konzistoř. z dne 23. 8. 1855 l. 3897 kurz. č. 32.B.VII. Ve farním seznamu k tomu určeném řádně dle předepsaných rubrik zanešen, a věrný dochovaný opis toho na půlarchu nám co nejdřív předložen*“.³¹⁴

Vikariátní úřady

Kontrolními orgány nad dodržováním právních předpisů na zádušních hřbitovech v okrese Nymburk byly vikariátní úřady v Nymburce a Poděbradech. Pravidelný přehled o stavu hřbitovů se nachází ve zprávách o kanonických vizitacích biskupských okresních vikářů. Poděbradský vikariát prováděl vizitace samozřejmě každoročně, a proto se ve fondu zachovalo více záznamů.³¹⁵

Starší vizitační protokoly jsou skromnější. Nejobsáhlejší je kanonická vizitace poděbradského vikariátu z roku 1886, kde je ke hřbitovům poznamenáno: „*Hřbitovy jsou zděmi ohrazeny a postačitelny; v Činěvsi se rozšíření provedlo; v Oumyslovicích o opravu zdě se jedná; v farnosti Vrbické v Opočnici nový obecní hřbitov zařízen. Acatolici mají své hřbitovy v Chlebech, Libici, Velimi*“.

Z hlediska celého vikariátu je pro porovnání cenný *Pořádek kanonické visitace a zkoušek ze sv. Náboženství v roce 1915*, pořizený na všech farách vikariátu v době 8.–26. 5. 1915. I zde byla předmětem hodnocení posvátná místa (farní chrám;

312 SOKA Nymburk, f. FÚ Veleliby, 1788–1943, hřbitov 1926–1951, č. j. 15.020.

313 Dne 4. 11. 1931 se pod č. j. 12.047 vyjádřila kapitulní konzistoř v Litoměřicích s odkazem na: *ordinariátní list č. 94 z roku 1930 hřbitovního řádu § 10 c/ jest smlouvy o přenechání pohřebních míst všude pravidelně uzavíratí na dobu 40 let. Dle ord. listu č. 21 z roku 1921 lze propachtovati pohřební místo výjimečně na 80 let. Smlouvu týkající se stávající hrobky jest zrušiti a uzavřítí novou o přenechání obou hrobních míst, t. j. hrobky a místa nově zakoupeného. ...*“.

SOKA Nymburk, f. FÚ Veleliby, 1788–1943, hřbitov 1926–1951.

314 SOKA Nymburk, f. FÚ Loučeň, 1713–1991, hřbitovní záležitosti 1870–1928, č. j. 206.

315 Veškeré uvedené písemnosti jsou obsaženy ve fondu SOKA Nymburk, f. VÚ Poděbrady, 1714–1956, kanonická vizitace a zkoušky z náboženství, i. c. 72, karton 12.

hřbitov; filiální kostel, kaple, hřbitov, kříže, sochy) a duchovní správa. V jednotlivých farních osadách bylo ke hřbitovům zjištěno:

- *Činěves, katolický hřbitov*
- *Chleby, katolický hřbitov; řád hřbitovní schválen není dosud*
- *Kostelní Lhota, katolický hřbitov; církevní (!) řád schválen. Je dobře obezděn.*
- *Kovanice, katolický hřbitov; řád hřbitovní jest*
- *Libice nad Cidlinou, katolický hřbitov; není řádu hřbitovního*
- *Oumyslovice, zádušní hřbitov uzavřen, hřbitov obecní; filiální hřbitov; hřbitovy jsou tu majetkem obce v stavu náležitém*
- *Předhrádí, konfesionální zádušní hřbitov; v Sokolči hřbitov obecní rázu římskokatolického*
- *Sadská, konfesionální hřbitov; hřbitovního řádu schváleno není*
- *Vrbice, katolický zádušní hřbitov; filiální kostel v Podmokách; hřbitovní řád není.*

V nedatovaném doplňujícím dopise č. 465 pro Farní úřad ve Mcelích je na adresu hřbitovů uvedeno: „Hřbitovy jsou všude zádušní, mimo Poděbrady a Úmyslovice, v kterých to poslednějších místech hřbitovy jsou zrušeny a zřízeny hřbitovy komunální. V obou těchto místech nakazily se i přífařené obce a zjednaly sobě komunální hřbitovy. Jsou to obce Velké Zboží, Křečkov, Kouty a Netřebice, Opočnice. V ostatních místech jsou hřbitovy u kostela krom Sadské, kde hřbitov jest od kostela oddělen – i Podmokách jest hřbitov zádušní u kostela. Vesměs všechny hřbitovy jsou v náležitém pořádku. Hřbitov Koutský potřebuje rozšíření – o něž se jedná. Taktéž Libický hřbitov jest nedostatečný – není však místa pro jeho rozšíření, jest ohraničen řekou Cidlinou a veřejnými cestami. Zde bude třeba nového hřbitova. Všecky komunální hřbitovy jsou posvěceny až na jeden v Netřebicích, jenž však posvěcení dosud postrádá“.

Pokud bylo možné z pramenů a literatury odvodit rozdíl mezi konfesním a komunálním hřbitovem, pak po vydání zdravotního zákona č. 68/1870 ř. z. vzniklo na Nymbursku do konce monarchie 22 hřbitovů. Za konfesní hřbitovy lze považovat následující:

- Samostatný evangelický hřbitov založený v Poděbradech-Kluku v roce 1896 (v roce 1920 byl začleněn do celoměstského hřbitovního komplexu).³¹⁶ Ve stejném roce otevřeli evangelický hřbitov v Senicích³¹⁷ a katolický v Žitovicích.³¹⁸
- Evangelický hřbitov v Opolanech postavený v roce 1899.³¹⁹
- Patrně v roce 1902 byl založen hřbitov v Úmyslovicích, kde je samostatná katolická i evangelická část.³²⁰
- Nový katolický hřbitov postavený v Milovicích v roce 1907 jako náhrada za zrušený hřbitov v nedaleké obci Mladá.³²¹
- V Libici nad Cidlinou³²² a Sokolči byl nový hřbitov posvěcen v roce 1908.³²³
- Podle architektury a datace pohřbů na náhrobcích by do uvedené periody měly patřit i katolické hřbitovy v Kněžicích a Stříhově.³²⁴

Komunální hřbitovy vzniklé mezi lety 1870 a 1918 by měly být tyto:

- Nový obecní hřbitov postavený v Běrunicích v roce 1883.³²⁵
- V Opočnici vznikly v roce 1886 v rámci jednoho hřbitova katolická a evangelická část.³²⁶
- Ve Stratově³²⁷ a v Lysé nad Labem³²⁸ posvětili nové hřbitovy na konci roku 1894.
- Patrně v roce 1902 byl postaven hřbitov v Koutech.³²⁹

316 J. HELLIHOVÁ, *Poděbradské hřbitov ...*, s. 65.

317 Jitka ANDERLOVÁ, *Region Nymburk. Města a obce*, Poděbrady 2001, s. 154–155.

318 SOKA Nymburk, f. FÚ Žitovice v rámci f. Děkaný úřad Rožďalovice, 1608–1999/.

319 Miroslav HEJL, *Jednotný hřbitov Českobratrské církve evangelické v Opolanech*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 3 a 4, 1970, s. 39.

320 Informace o založení hřbitova neposkytl ani Obecní úřad Úmyslovice (elektronická komunikace ze dne 25. 2. 2021). Datace dle nápisu na fasádě márnice.

321 Vendula ČAPKOVÁ – Petra TATAROVÁ, *Milovice aneb 100 let od založení vojenského cvičiště*, Milovice 2004, s. 42.

322 SOKA Nymburk, f. VÚ Poděbrady, 1714–1956, hřbitov Libice.

323 Datace je dle nápisu na pamětním kameni 29. 3. 1908.

324 Informace o založení hřbitova v Kněžicích neposkytl ani obecní úřad (elektronická komunikace ze dne 7. 4. 2020). Nejstarší datovaný pohřeb je k roku 1895. Informace o založení hřbitova ve Slovcích neposkytl ani Obecní úřad Slovec (elektronická komunikace ze dne 10. 4. 2020). Nejstarší datované pohřby jsou k roku 1907.

325 F. J. ČEČETKA, *Královéměstecko ...*, s. 74.

326 O. VĚŘÍŠ, *Opočnice ...*, s. 43.

327 J. ŘEHOUNEK – J. VRÁNA, *Stratov ...*, s. 25.

328 SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), hřbitov

329 Informace o založení hřbitova v Koutech neposkytl ani obecní úřad (elektronická komunikace ze dne 25. 2. 2021). Datace dle nápisu na fasádě márnice.

- Výstavba komunálního hřbitova v Poděbradech-Kluku byla zahájena v roce 1903 (dokončen 1904, i když se na něm pohřbívalo již v roce 1903).³³⁰ V roce 1920 došlo ke spojení s evangelickým hřbitovem (založen 1896) a židovským hřbitovem (založen 1898). V roce 1903 patrně postavili i komunální hřbitov s kaplí v Poděbradech-Velkém Zboží.³³¹
- V Semicích³³² a Křečkově³³³ otevřeli komunální hřbitovy v roce 1904.
- Komunální hřbitov v Nymburce-Drahelicích se po deseti letech od schválení projektu dočkal prvního pohřbu v roce 1905.³³⁴
- V Městci Králové vznikl komunální hřbitov souběžně s přílehlým židovským v roce 1906.³³⁵ Také obec Netřebice založila hřbitov v roce 1906.³³⁶

Rozšířeno bylo celkem jedenáct hřbitovů:

- V Přerově nad Labem v roce 1872 byl přikoupen pozemek východně od kostela.³³⁷
- Loučeňští spolu s přífařenými obcemi nechali hřbitov rozšířit v roce 1876.³³⁸
- Na rozšíření starého hřbitova ve Mcelích věnoval pozemek tamní velkostatek v roce 1880.³³⁹
- V roce 1884 Poděbrady rozšířily hřbitov v dnešních Purkyňových sadech.³⁴⁰
- Malý hřbitov v barokním areálu kostela sv. Václava v Činěvsi byl rozšířen východním směrem v roce 1886.³⁴¹
- Smutná slavnost posvěcení rozšířeného hřbitova na vrchu Chotuc u Křince se konala těsně po vyhoření hřbitovní kaple v roce 1888.³⁴²
- Hřbitov v Městci Králové (jih) byl rozšířen také v roce 1888.³⁴³

330 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 85.

331 Jana MRAČKOVÁ, *Historie obce Velké Zboží sestavená k příležitosti 50. výročí připojení Velkého Zboží k městu Poděbrady*, Poděbrady 2014, s. 12.

332 SOKA Nymburk, f. AO Semice, 1811–1945, *Pamětní kniha obce Semice I., 1923–1947*, s. 22.

333 Datace dle zápisu v *Hřbitovní knize obce Křečkov* uložené na Obecním úřadě v Křečkově.

334 Jiří ČERNÝ (ed.), *Krok za krokem Nymburkem. Manuál turistického průvodce 70 zastavení v královském městě a 10 bonusů*, Nymburk 2017, s. 304.

335 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

336 Informace o založení hřbitova v Netřebicích neposkytl ani obecní úřad (elektronická komunikace ze dne 10. 4. 2020). Datace dle nápisu na fasádě márnice.

337 Jaroslav ŠPAČEK, *Přerov nad Labem*, Čelákovice 2017, s. 15.

338 SOKA Nymburk, f. FÚ Loučeň, 1713–1991, hřbitovní záležitosti 1870–1928.

339 Berenika KOPŘIVOVÁ, *Mcely 1252–2002*, Mcely 2002, s. 74.

340 J. HELLIHOVÁ, *Poděbradské hřbitovy ...*, s. 65.

341 SOKA Nymburk, f. VÚ Poděbrady 1714–1956, kanonická vizitace a zkoušky z náboženství, i. č. 72, karton 12, zápis kanonické vizitace z roku 1886.

342 L. NEJL, *Křinecké památky ...*, s. 36.

- V Kostomlatech nad Labem rozšiřovali hřbitov dvakrát – v letech 1868 a 1898.³⁴⁴
- Město Sadská zvětšilo hřbitov v roce 1907.³⁴⁵
- Okrouhlý hřbitov u kostela sv. Vavřince v Pátku byl rozšířen na sever v roce 1911.³⁴⁶
- Nový hřbitov v Městci Králové z roku 1906 rozšiřovali již v roce 1912, a to z důvodu provozu zdejší okresní nemocnice.³⁴⁷

Naopak uzavřeno bylo v letech 1870–1918 deset hřbitovů:

- U kostela Narození Panny Marie v Běrunicích uzavřeli hřbitov v roce 1883.³⁴⁸
- Poslední pohřeb na katolickém hřbitově v Lysé nad Labem se konal v roce 1894.³⁴⁹
- Stejně tak byl v roce 1896 uzavřen hřbitov u kostela sv. Václava v Žitovlicích.³⁵⁰
- Poslední výkrop hrobu na nedávno rozšířeném (1884) hřbitově v Poděbradech Purkyňových sadech se konal v květnu 1903.³⁵¹
- Hřbitov v obci Mladá byl zrušen k roku 1904, kdy se obec stala součástí vojenského výcvikového prostoru.³⁵²
- Po roce 1904 měl být uzavřen hřbitov v Semicích u kostela sv. Máří Magdalény.³⁵³
- Nedávno rozšířený hřbitov (1888) v Městci Králové byl uzavřen již v roce 1907.³⁵⁴

343 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

Dopis Farního úřadu Městec Králové ze dne 25. 2. 1948.

344 SOKA Nymburk, f. FÚ Kostomlaty nad Labem, 1728–1996, kniha *Liber memorabilium 1738–1900*, s. 129.

345 V. JELÍNEK, *Sadská ...*, s. 233.

346 J. ANDERLOVÁ, *Region ...*, s. 120.

347 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

348 F. J. ČECETKA, *Královéměstecko ...*, s. 74.

349 SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), hřbitov. Opis dopisu Biskupské konsistoře v Litoměřicích z roku 1926.

350 SOKA Nymburk, f. FÚ Žitovlice v rámci f. Děkaný úřad Rožďalovice, 1608–/1999/.

351 J. HELLIHOVÁ, *Poděbradské hřbitovy ...*, s. 65.

352 V. ČAPKOVÁ – P. TATAROVÁ, *Milovice ...*, s. 42.

353 SOKA Nymburk, f. AO Semice, 1811–1945, *Pamětní kniha obce Semice I., 1923–1947*, s. 22.

354 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

Dopis Farního úřadu Městec Králové ze dne 25. 2. 1948.

- Po roce 1907 měl být uzavřen hřbitov v Kněžicích u kostela sv. Petra a Pavla.³⁵⁵
- V roce 1909 měl být uzavřen katolický hřbitov u kostela sv. Leonarda v Úmyslovicích.³⁵⁶
- Hřbitov u kostela sv. Vojtěcha v Libici nad Cidlinou byl uzavřen v roce 1914.³⁵⁷

Fond Farního úřadu v Žitovlicích dává nahlédnout i do další povinností a vztahů mezi farnostmi, vikariátem a biskupskou konzistoří. Příkladně v případě schválení plánů na zádušní hřbitov v Žitovlicích biskupská konzistoř v Litoměřicích požádala 22. 9. 1896 vikariátní úřad Nymburk, aby zaslal k nahlédnutí plány nově zřízené hřbitovní kaple. „*Spolu žádáme důst. pana vikáře, aby se osobně přesvědčil a dal nám zprávu, zdali zřízení kaple zvlášť pak oltář vším potřebným opatřen jest, aby se po případě i mše sv. tamtéž mohla sloužiti*“.³⁵⁸ Pro stejný hřbitov biskupská konzistoř 13. 10. 1896 nymburskému „... *panu vikáři uděluje se potestate subdelegadi právo, by hřbitov i novou kapli dle předepsaného ritu posvětil. Posvěcení kaple děj se dle obřadu pobožného v Římském ritu pod nápisem: Ritus benedicendi novam Ecclesiam sui oratorium publicum, ut ibi sanctissimum missae sacrificium celebravi possit. Spolu nechť i posvěti ostatní rituální předměty pro kapli nově pořizené*“.³⁵⁹

Ještě před rozpadem monarchie a zjevně ve vazbě na probíhající válku došlo ke změně postoje ke kremaci. Římskokatolická církev ji tradičně odmítala, a proto také odmítala ukládat popel do rodinných hrobů. Tento nesouhlas vyvrátilo rozhodnutí č. 483 C. k. správního soudního dvora ze dne 16. března 1915. Nově nemohla správa hřbitova zakázat uložení urny na katolickém konfesním hřbitově.³⁶⁰

355 Informace o uzavření hřbitova neposkytl ani Obecní úřad Kněžice (elektronická komunikace ze dne 7. 4. 2020 a 25. 2. 2021). Datace je odvozena z náhrobku Marie Vodákové († 10. 2. 1894).

356 *Z kronik obce Úmyslovice a okolí*, 1969, s. 4.

357 SOKA Nymburk, f. FÚ Libice nad Cidlinou, 1785–1990, hřbitov, dopis ze dne 9. 11. 1939, č. j. 476.

358 SOKA Nymburk, f. FÚ Žitovlice v rámci f. Děkaný úřad Rožďalovice, 1608–1999/, č. 7009.

359 Tamtéž, č. j. 7595.

360 M. DVOŘÁKOVÁ, *Vývoj ...*, s. 28.

I. 2. 3. Československá republika (1918–1938)

Konec rakousko-uherské monarchie nepřinesl do pohřebnictví dramatickou změnu. Nadále platil zákon č. 68/1870 ř. z. o organizaci veřejné služby zdravotní neboli zdravotní zákon (platil s úpravami do roku 1951). Vztah nově vzniklé Československé republiky k církvi byl ale problematický, protože v ní viděla staré pořádky. V oblasti pohřebnictví proto raději zvolila v souladu s nacionálním hnutím, které odkazovalo na žárové pohřby a popelnicové hroby starých Slovanů, cestu kremace.

Za ideový vzor posloužil „národní mučedník“ mistr Jan Hus. Jeho osobou se zaštiťoval už Vojtěch Náprstek, když prohlásil: „*Když se Mistr Jan Hus a Jeroným Pražský nebáli dát se upálit za živa, nebudeme se bát ani my po smrti*“.³⁶¹ Následně se ke zpopelněným ostatkům postavila vstřícně Československá církev husitská, která učinila kolumbária součástí svých sborů/kostelů.

První tuzemské krematorium, které bylo postaveno v Liberci v letech 1915–1916, zprovoznili již 31. 10. 1918.³⁶² Právní podporu dal kremacím zákon č. 180/1919 Sb. o fakultativním pohřbívání ohněm. Zákon více rozvedlo nařízení vlády č. 517/1919 Sb., kde se mimo jiné řešily detaily ohledně krematoria, uložení nádoby s popelem na hřbitovech, v popelnicových hájích, síních nebo jiných místech určených k tomuto účelu.

Stavby nových krematorií se v českých zemích začaly provádět v souladu se zákonem o pohřbívání ohněm č. 464/1921 Sb. zákonů a nařízení (dále jen z. a n.). Snad s ohledem k evangelické tradici na Nymbursku bylo jedno z prvních krematorií v Československé republice dostavěno v roce 1925 na novém komunálním hřbitově v Nymburce-Drahelicích.³⁶³

Činnost krematoria vyžadovala specializovaná pohřebiště. Pozoruhodný já záznam v kronice města Městec Králové (doplněný o řadu fotografií) z roku 1933. „*Okrašlovací jednota v Městci Králové zřídila nový urnový háj a kolumbárium, na naše poměry velice nákladné, ale s takovým okrášlením města nemůže se pochlubiti žádné z dalekého okolí. Výbor okrašlovací jednoty tvořili: předseda*

361 O. NEŠPOROVÁ, *O smrti ...*, s. 120.

362 Z. R. NEŠPOR, „*Lepší, jasnější a rozumnější názor na život*“ ..., s. 316.

363 J. ŘEHOUNEK, *Nymburk ...*, s. 178.

MUDr. Stanislav Rejthárek, primář v. v.; ... náklad na zřízení urnového háje s kolumbáriem obnášel 45 254,42 Kč. Okrašlovací jednota se sice zadlužila obnosem 22 140,- Kč, ale městské zastupitelstvo dluh uvedený přijímá za vlastní a usneslo se, že jej zaplatí.“ Příznačné k výše uvedenému je, že slavnostní otevření se konalo 15. 10. 1933 při současném uložení urny řídicího učitele Nováka do nového kolumbária. Obřad se konal za doprovodu legionářů a členů učitelské jednoty Budče Královéměstce (!) za působení pěveckého spolku Hlaholu.³⁶⁴

Obce

Povinnosti obcí v oblasti pohřebnictví se v podstatě nezměnily. Nadále se řešil především provoz, finance a hřbitovní řády komunálních hřbitovů. Proto i pramenná základna neobsahuje odlišné typy dokumentů od předchozí etapy. Nově se zde objevily žádosti o místo hrobníka. Z hlediska architektury a sochařství jsou pozoruhodné žádosti kameníků či kamenosochařů k postavení náhrobků, obrubníků, soch apod. Automatickou přílohou žádostí byl návrh textu a jednoduchý návrh/nákres náhrobků v měřítku 1 : 10 – 1 : 50.

Zajímavé jsou spíše dokumenty ve vztahu k údržbě či rušení konfesních/zádušních hřbitovů. Vhodným příkladem je likvidace starého hřbitova v Městci Králové, o kterou usilovalo město od roku 1919.³⁶⁵ Starosta dne 23. 8. 1919 napsal patronátnímu úřadu v Dymokurech: *„Městská obec Králové Městec propůjčila svého času záduši pozemek, na němž stojí nyní tak zvaný „starý hřbitov“. Kaply postavila obec svým nákladem a poněvadž celý objekt tento není udržován, nachází se ve stavu zbědovaném a plodí pouze ostudu městu. Žádáme, aby celý starý hřbitov byl městu vrácen. Již dlouhá léta se tam nepohřbívá [poslední pohřeb 1906], zdi se boří, vše pustne a místo toto stává se rejdištěm neplech. Nebude-li ve smyslu přípisu tohoto vyhověno nařizujeme z moci úřadu – co úřad stavební, aby neprodlené byly nutné opravy, jinak pořídíme tyto na náklady záduše.“*

Ve výzvě pro tamní farní úřad ze dne 12. 5. 1939 starosta uvedl: *„Jelikož na starém farním hřbitově v Městci Králové zjištěny byly různé stavební závady ohrožující bezpečnost občanstva, zvláště pak dětí, podle rozhodnutí městské rady*

³⁶⁴ SOKA Nymburk, f. AM Městec Králové /1601/ – 1945, Kronika města do roku 1944, s. 493–494.

³⁶⁵ Veškeré uvedené písemnosti jsou obsaženy ve fondu SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

co stavebního úřadu první instance-ukládá se Vám, abyste do čtyř neděl dali řádně opravit celou ohradní zeď starého hřbitova, na cementovou maltu dali osadit znovu posouvající se krycí desky pískovcové na zdi, dali do řádného stavu vstupní vrata konečně dali zaházeti starou, stále odkrytou studnu na hřbitově. Na několika místech možno vstoupiti na starý hřbitov; pošlité desky na zdi, jakož i nakloněné staré pomníky-mohou pádem zraniti kolemjdoucí, nebo děti mohou i utonouti v nezakryté studni. Celý hřbitov je ve schátralém (!) stavu; po celá leta vůbec neudržován působí velice neesteticky při okresní silnici a hlavním vjezdu do našeho města.“ Touto výzvou ale kauza starého hřbitova neskončila a byla řešena až do roku 1948.

Obce dále řešily evidenci válečných hrobů (na výzvu okresních úřadů). V této agendě jednaly i s jinými organizacemi, jako například s Jednotou pro pohřbívání ruských pravoslavných občanů a pro ochranu a udržování jejich hrobů v Československu, jak vyplývá z dopisu doručeného 28. 12. 1931 radě města Městec Králové.

Okresní úřady

Kontrolními orgány v pohřebnictví se staly okresní úřady, které vykonávaly v podstatě stejnou agendu jako předchozí okresní hejtmanství. To lze vysledovat na příkladu konfesního hřbitova ve Velelibech při zjištění naplnění jeho kapacity. Jelikož Okresní úřad v Poděbradech (!) zjistil, že hřbitov je zcela zaplněn, vyzval 5. 12. 1933 přífařené obce Čilec, Dvory a Vsechlapy a Farní úřad ve Velelibech k jednání ve věci rozšíření tamního konfesního hřbitova. K tomu byl již v listopadu 1933 vypracován návrh na rozšíření hřbitova, který obsahoval stavbu nové márnice, pitevny, 44 hrobek, 76 hrobů a 61 dětských hrobů. Předpokládané náklady byly 27 000 Kč. Druhou možností byl návrh na zřízení nových obecních hřbitovů opět s potřebným technickým vybavením.³⁶⁶

Samozřejmě každá obec věc řešila především po finanční stránce. Obec Dvory se rozhodla pro stavbu vlastního hřbitova a začala v tomto směru jednat s vlastníky pozemků.³⁶⁷ Okresní úřad v Nymburce (!) svolal dne 12. 8. 1938 kontrolní prohlídku pozemku s tím, že „*Pana starostu vybízím, aby dal na příslušném pozemku vykopati*

366 SOKA Nymburk, f. FÚ Veleliby, 1788–1943, hřbitov 1926–1951, výzva č. j. 54.032/33.

367 Veškeré níže uvedené písemnosti jsou obsaženy ve fondu SOKA Nymburk, f. AO Dvory, 1575–1945, hřbitovní záležitosti, 1938–1944.

po 2 jámách asi 2 m hlubokých, jednu na nejvyšším místě, druhou na nejnižším. Pro komisi buď připraven výkaz o počtu zemřelých osob v posledních 10 letech (dospělí zvlášť a děti do 10 let rovněž zvlášť). Dále připravte kat. mapu a parcel. protokol a jednoduchý náčrtek navrženého hřbitova.“

Povolení ke stavbě hřbitova o výměře 3 120 m² ve Dvorech bylo vydáno 26. 8. 1938. *„Hranice pozemku je vzdálena od posledního domku v obci Dvory 166 m. ... Okolní pozemky jsou obhospodařovány zemědělsky. Volná poloha pozemku zajišťuje dokonalý přístup vzduchu i světla. Směr panujících větrů v obci jest severozápadní, takže i v tom směru pozemek vyhovuje a případně vzniklý zápach ze hřbitova nikterak by nepřicházel do obce. Spodní vody, jak se dá důvodně souditi, mají dokonalý spád směrem od západu k východu a v okolí není žádného veřejného toku. ... Stavění žádná v okolí nejsou a voda potřebná ku zalévání květin opatří se zřízením studny na hřbitově.“*

Jelikož náklady na stavbu hřbitova ve Dvorech byly 60 000 Kč a obec neměla dostatek finančních prostředků, požádala okresní úřad o schválení půjčky 30 000 Kč. Půjčka byla s podmínkami schválena dne 25. 11. 1938. Stavba probíhala dle plánu (ke dni 15. 4. 1939 byla konečná částka za stavbu hřbitova 56 176,60 Kč), a proto mohl obecní úřad ve Dvorech již 17. 4. 1939 požádat okresní úřad o termín kolaudace hřbitova.

Okresní úřad dne 17. 4. 1939 svolal termín kolaudace hřbitova ve Dvorech na 25. 4. 1939. Protože nebyly shledány závady, byl hřbitov ve Dvorech 11. 5. 1939 uveden povolením okresního úřadu do provozu. V odůvodnění se mimo jiné psalo: *„Současně schvaluji předložený sem hřbitovní řád po stránce zdravotní a veřejné piety mimo jeho část poplatkovou odst. X. a XI., jež nutno projednati odděleně ve sborech obecní samosprávy se zřetelem k zák. č. 15/28 Sb. z. a n. a předložiti pak na vzorných předepsaných formulářích prostřednictvím zdejšího úřadu zemskému úřadu ku schválení dle § 28 zákona č. 329/21 Sb. z. a nař.“*

Mezitím vydal Okresní úřad v Nymburce 25. 6. 1938 na vlastní žádost Římskokatolického farního úřadu ve Veleliblech zákaz pohřbívat obyvatele ze Dvorů, Čilce a Všeclap na přeplněném konfesním hřbitově ve Veleliblech. Povoleno bylo pohřbívání jen do hrobek a již stávajících rodinných hrobů. Nové zakládání hrobů a hrobek, stejně jako jejich rozšiřování, se nepovolilo.

Pozoruhodný je další vývoj situace, kdy obec Dvory podávala na okresní úřad několikrát stížnost na porušení stanoveného zákazu. Poprvé to bylo již na pohřeb Anny Holé z 21. 5. 1939 (10 dní po schválení provozu hřbitova ve Dvorech). Obec Dvory namítala, že pokud nebude tělo přeneseno na obecní hřbitov, musí rodina zaplatit poplatek za hrob obci.

Okresní úřad na stížnost reagoval dne 25. 6. 1939 „*Vzhledem k tomu ukládám tam. úřadu, aby se postaral o pohřbení Anny Holé na obec. hřbitově ve Dvorech, nebo zcela výjimečně, aby do 14 dnů na místě toho rodina zemřelé zaplatila příslušné hrobové poplatky u obec. úřadu ve Dvorech, ježto k pohřbení byl příslušný jedině obecní hřbitov tam. Současně dávám tam. úřadu na vědomost, že jsou zřízeny nové obec. hřbitovy ve Dvorech a Čilci, kde jedině z těchto obcí možno pochovávat. Kdyby někdo z těchto obcí dle vlastního přání chtěl být pochován jinde, musí přes to zaplatiti příslušné poplatky také ve své obci, kde je hřbitov.*“

Situace se nezlepšila, a proto Obecní úřad ve Dvorech 27. 7. 1940 podal na Zemský úřad v Praze stížnost na nerespektování zákazu pohřbívat na katolickém hřbitově ve Velelibech. Stěžuje si na to, že obce Čilec a Dvory si musely postavit hřbitovy (obec Dvory se zadlužila), a zatím obec Všechlapy pohřbívá stále na uzavřeném katolickém hřbitově ve Velelibech. „*Jednání farního úřadu ve Velelibech pobuřuje klidné občanstvo naší obce, když vidí pohřbívat na uzavřený hřbitov a vyčítá zástupcům obce, že hřbitov nebyl v obci potřebí, když pro všechny zemřelé v obci jest místa dosti a právě dnes jest na onen hřbitov pohřbívána Kateřina Řeháková do obyčejného hrobu. ... a aby bylo nařízeno obci Všechlapy rovněž postaviti svůj hřbitov ...*“

Ani poté nedošlo k nápravě a Obecní úřad Dvory si opakovaně stěžoval dne 30. 12. 1944 na další nepovolený pohřeb Jaroslava Krejčíka do nového hrobu, který se konal 28. 12. 1944 na uzavřený hřbitov ve Velelibech. Obec chtěla prostřednictvím Okresního úřadu v Nymburce po vdově doplatek.

Do kompetencí okresních úřadů patřily i tradiční spory o společné pohřby v rámci jednoho hřbitova. Příkladem je stížnost V. Beneše ze dne 24. 9. 1923 na pohřby nekatolíků na obecním hřbitově v Krchlebech, postaveném v roce 1923.

Okresní výbor v Nymburce 28. 8. 1924 nevyhověl jeho stížnosti a souhlasil se společným pohřbíváním.³⁶⁸

Okresní úřady vedly též evidenci hřbitovů, jak dokládá žádost Okresní správy politické v Poděbradech ze dne 21. 6. 1928 adresovaná všem městským a obecním úřadům a všem farním a matričním úřadům.³⁶⁹ Předmětem žádosti bylo:

- *Jméno obce, v níž se hřbitov nalézá, a zda běží o hřbitov katol., evangelický, židovský neb obecní.*
- *Rok, kdy hřbitov byl zřízen, a od kdy jest používán a schválen.*
- *Zda a kdy schválen příslušný hřbitovní řád, kterým úřadem.*
- *V kterém roce provedeny opravy neb rozšíření hřbitova a kterého obecního, konfesionelního/, v které obci, s jakým nákladem.*
- *Jména obcí přiřazených/ a osad, jež na jmenovaném hřbitově pohřbívají.*

Poměrně málo známou roli v pohřebnictví sehrály okresní úřady i za války, jak vyplývá z instrukce Okresního úřadu v Nymburce ze dne 9. 7. 1941. Všem správám hřbitovů bylo sděleno, že: „... podle § 4 nařízení o použití německého práva na německých státních příslušnících v Protektorátu Čechy a Morava ze dne 20. 7. 1939 ř. z. přísluší v Protektorátu Čechy a Morava osvědčování osobního stavu německých státních příslušníků německému stavovskému úředníku, který vede také knihy zemřelých, jež slouží k potvrzování úmrtí německých státních příslušníků. Podle § 39 zákona o osobním stavu ze dne 3. 11. 1937 ř. z. ... smí býti zemřelý v zásadě vůbec pochován jen po provedení zápisu úmrtí do úmrtní knihy. O provedení úmrtního zápisu vydává něm. stavovský úředník bezplatně osvědčení“.³⁷⁰

Farní úřady

Funkce farních úřadů nedoznala v oblasti pohřebnictví rovněž podstatných změn. Farní úřady nadále řešily především konfesní záležitosti. Namátkově lze uvést spor na konfesním hřbitově v Kostomlatech nad Labem, kde farní úřad zkoumal, zda lze umožnit stavbu náhrobku zde pohřbeného evangelíka Františka Berky z Lán († 22. 9. 1936). Náhrobek byl povolen na 10 let dle doby propůjčení hrobového

368 SOKA Nymburk, f. FÚ Veleliby, 1788–1943, hřbitov 1926–1951, č. j. 125.181/23/11.

369 Tamtéž, č. j. 24.540.

370 SOKA Nymburk, f. AO Dvory, 1575–1945, hřbitovní záležitosti, 1938–1944, č. j. 27.106/2.

místa, přičemž „*nápis na pomníku musí souhlasiti s rázem katol. hřbitova, ne proti aneb musí aspoň býti indiferentní.*“ Ke kauze se přidal evangelík Miloslav Váša z Lán s náhrobkem pro svého otce Miroslava († 10. 8. 1936). Následně shledal, že na 10 let stavěti „*pomník by za to nestálo, a proto proplatil jen místo hrobové*“.³⁷¹

Téma konfese bylo živé i v rámci výše uvedeného sporu o pohřbívání na uzavřeném velelibském hřbitově. Farní úřad na stížnost odpověděl Okresnímu úřadu v Nymburce 30. 5. 1939 takto „*Mimo to je podepsaný přesvědčen, že v celém případě běží ne snad o zájem na plnění úředních ustanovení určitým osobám jako spíše o teror vůči katolíkům, poněvadž ti, kteří případu zneužívají jsou sami jinověrci nebo osoby bez vyznání*“.³⁷²

Stejně jako archivy obcí, i archivy farních úřadů jsou plné smluv na přenechání rodinných hrobů (hrobek) a žádostí o povolení postavení náhrobků (včetně schválení znění textu). K uvedené době se dochovalo i několik písemností od patronátních úřadů, které z titulu své funkce spolu s farními úřady dbaly na stav hřbitovů, popř. se vyjadřovaly k jejich údržbě, rozšiřování či likvidaci. Jedním z dokladů jejich činnosti je společné oznámení patronátního úřadu v Dymokurech a Farního úřadu v Městci Králové ze dne 7. 9. 1939 ve věci: „*... starý hřbitov při okresní silnici k Dlouhopolsku bude zrušen a vybízí proto majitele pomníků na tomto hřbitově, aby se o své pomníky přihlásili během měsíce září a října na farním úřadě v Městci Králové. Pomníky, o které se majitelé nejdéle do konce října t. r. nepřihlásí, stanou se majetkem záduše*“.³⁷³

Vikariátní úřady

Kontrolní činnost vykonávaly nadále vikariátní úřady v Nymburce a Poděbradech. Zjištěné závěry se uváděly ve zprávách o kanonických vizitacích biskupských okresních vikářů. Biskupství v Litoměřicích užívalo předtištěný formulář *Zpráva bisk. okresního vikáře*. Například na faře v Nymburce odpověděli 1. 6. 1933 a 5. 6. 1934 na otázky pod položkou VII. Hřbitov takto:³⁷⁴

371 SOKA Nymburk, f. FÚ Kostomlaty nad Labem, 1728–1996, kniha Pamětnice farní osady kostomlatské 1901–1996, nestránkováno.

372 SOKA Nymburk, f. FÚ Veleliby, 1788–1943, hřbitov 1926–1951.

373 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

374 SOKA Nymburk, f. VÚ Nymburk, 1699–1948, kanonická vizitace a zkoušky z náboženství, i. č. 267, karton 6.

- *Je hřbitov dost veliký? Jak daleko od farního kostela? Kdo je majitelem? Kdo jej udržuje? = 1 hřbitov jest čistě církevní, 2 jsou komunální, ano – 5 minut, záduš. pokladna děk. kostela*
- *Jsou hřbitovy filiální? Kolik? Jak daleko od úřadu farního? Kdo je majitelem? Kdo je vydržuje? = jeden je v Budiměřicích, 1 hodinu, majitelem je sám filiál. kostel*
- *Je hřbitov církevně posvěcen? Zachovávají se církevní předpisy o pohřbu jinověrců? = 2 - ostatní jsou komunální*
- *Které hřbitovy jsou inretkonfessionální? = 3 městské*
- *Přihází se spalování mrtvol? Kolik v minulém roce? Kde se ukládá urna s popelem? = cizí mrtvoly, domácí 2–3 ročně, v urnovém háji, k tomu účelu zřízeném*
- *Konaly se při spalování církevní obřady pohřební? Který zvláštní důvod o tom rozhodoval? Datum povolení od církevního úřadu. = nekonaly*
- *Bývají-li dospělí zemřelí pouze vykropováni? Proč nebývají pohřbíváni v řádném průvodě? = bývají pohřbíváni v řádném průvodu*
- *Bývají také civilní pohřby? Kolik v minulém roce? Toho příčiny? = jen lidé bez vyznání*
- *Jsou hroby kněží, tu pohřbených, v důstojném stavu? = ano*

Biskupství v Hradci Králové užívalo předtištěný formulář *Protokol o kanonické visitaci*. Duchovní správa v Libici nad Cidlinou odpověděla vikariátu Poděbrady dne 17. 5. 1928 na otázky pod položkou A. Posvátná místa, II. Hřbitov toto:³⁷⁵

- *Jakého rázu je hřbitov? Jest benedikován? Bývají na něm pohřbíváni i jinověrci? V řadě či na zvláštním (!) oddělení? Bývá tam ukládán popel ze spálených mrtvol? Kdo jest zapsán jako Vlastník hřbitova? = Hřbitov je konfesní a je benedikován. Jsou na něm pohřbíváni i jinověrci ve zvláštním (!) oddělení. Popel byl zde uložen jednou ve hrobce. Vlastník je: Katolíci farní osady Libické n. C.*
- *Jest schválen zvláštní řád hřbitovní? = Hřbitovní řád není dosud schválený.*

375 SOKA Nymburk, f. VÚ Poděbrady, 1714–1956, kanonická vizitace a zkoušky z náboženství, i. č. 72, karton 12.

Pod položkou B. Duchovní správa IV. Zřízení při kostele a hřbitovu, bod 4. Hrobař jsou otázky a odpovědi:

- *Jméno, stáří, kdo jej ustanovuje a platí? = Václav Fořt, hřbitovní výbor, 77 roků.*
- *Plní-li své povinnosti jako katolík? = plní*
- *Chová se slušně a uctivě k tělesným pozůstatkům ve hrobě? = chová se slušně.*

Dále je přiložen protokol o stavu kostela, fary a hospodářských budov, ze kterého mimo jiné vyplývá, že „ohradní zeď hřbitovní třeba omítkou opatřiti a částečně přikrýti. Omítku na hrobárně spraviti.“

Zdravotní a hygienické důvody přirozeně vedly obce k zakládání nových hřbitovů (či rozšiřování starých). Za dvacet let na Nymbursku a Poděbradsku přibýlo 31 hřbitovů:

- Ve Vrbici u Poděbrad vznikl z podnětu Okresního úřadu Poděbrady v roce 1923 horní (katolický) hřbitov. Obec si v témže roce založila dolní (obecní) hřbitov.³⁷⁶ Ze stejného důvodu postavili v Kovanicích v roce 1923 nový hřbitov. Impulz k tomu mělo dát okresní zastupitelstvo a důvodem bylo, že: „... dosavadní je již nedostačující a postrádá umrlčí komory. ... Dne 23. 2. 1923 se losem rozhodlo, že na pravé straně ke Kovanicům budou pohřbeni katolíci, na straně levé v první čtvrti evangelíci, na zbytku příslušníci jiných vyznání“.³⁷⁷ A do třetice Okresní úřad Poděbrady donutil v roce 1923 obce Písková Lhota a Vrbová Lhota, aby si postavily vlastní hřbitovy, protože starý hřbitov v Kostelní Lhotě (za školou) byl přeplněn.³⁷⁸ Z vlastního podnětu jednala jen obec Krchleby, která v roce 1923 otevřela vlastní komunální hřbitov, protože nechtěla užívat starý a přeplněný katolický ve Velelibech.³⁷⁹
- V roce 1924 postavily vlastní hřbitovy obce Dobšice³⁸⁰ a Hradčany.³⁸¹

376 700 let Vrbice, 2005, s. 13.

377 Jan ŘEHOUNEK, *Kovanice 750 let*, Praha 2016, s. 45.

378 SOKA Nymburk, f. AO Písková Lhota, 1842–1945, *Pamětní kniha obce Pískové Lhoty 1919–1937*, nestránkováno.

379 SOKA Nymburk, f. FÚ Veleliby, 1788–1943, hřbitov 1926–1951.

380 Informace byly uvedeny na informačním panelu *Hřbitov v Dobšicích*, který byl umístěn u hřbitova jako panel projektu Města a obce Polabí v roce 2007.

381 SOKA Nymburk, f. AO Hradčany, 1866–1945 (1949), hřbitov.

- Jelikož byl starý katolický hřbitov v Kostelní Lhotě (za školou) přeplněn, vyzval Okresní úřad Poděbrady obec k založení nového hřbitova. V roce 1925 byl postaven obecní hřbitov při silnici na Pečky. Po náboženských neshodách si místní katolíci postavili v roce 1927 vlastní hřbitov při silnici na Pískovou Lhotu.³⁸²
- Na základě dohody obcí Vestec, Chotěšice, Nová Ves a Malá Strana byl v roce 1925 dokončen společný hřbitov ve Vestci.³⁸³
- Obec Okřínek si postavila vlastní hřbitov v roce 1926.³⁸⁴ V témže roce otevřeli v Záhornici nový komunální hřbitov.³⁸⁵
- V roce 1927 prvně pohřbívali na hřbitově v Seleticích.³⁸⁶
- Společným úsilím obcí Štolmíř a Černíky byl v roce 1928 otevřen hřbitov v Černíkách,³⁸⁷ týž rok byl postaven hřbitov v Podmokách.³⁸⁸
- V roce 1930 vznikl obecní hřbitov v Jíkvi.³⁸⁹
- Z důvodu přeplnění starého hřbitova v Bříství otevřela obec Starý Vestec po 18 letech naléhání v roce 1931 vlastní hřbitov.³⁹⁰ Ve stejném roce založili hřbitov v Dlouhopolsku.³⁹¹
- Přestože byl hřbitov v nedalekém Kersku zrušen již v roce 1785, nový hřbitov byl v Hradištku otevřen až v roce 1933.³⁹² Týž rok postavili nový hřbitov v Milčicích.³⁹³
- Protože byl v roce 1904 z důvodu zřízení vojenského výcvikového prostoru uzavřen hřbitov v Mladé, rozhodlo vedení obce Jiřice, že si postaví vlastní hřbitov, než aby docházeli do Milovic, kde byl zřízen hřbitov náhradní.

382 Z. MARTÍNEK – Z. NOVÁK – E. ŠMILAUEROVÁ, *Kostelní Lhota ...*, s. 34.

383 SOKA Nymburk, f. AO Vestec, 1842–1945 (1948), hřbitovní řád.

384 SOKA Nymburk, f. AO Okřínek, 1909–1945, hřbitov 1926–1944.

385 Lenka SVOBODOVÁ, *Záhornice v běhu staletí*, Praha 2000, s. 12.

386 Informace o založení hřbitova v Seleticích poskytl tamní obecní úřad (elektronická komunikace ze dne 12. 4. 2021).

387 SOKA Nymburk, f. AO Černíky, 1841–1945, Pamětní kniha obce Černíky, s. 69.

388 Datace dle hřbitovního řádu uloženého na Obecním úřadě Podmokly.

389 J. ANDERLOVÁ, *Region ...*, s. 46.

390 SOKA Nymburk, f. AO Starý Vestec, 1861–1944, kniha č. 76, zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva 1906–1924.

391 *Dlouhopolsko 1395–1995*, Nymburk 1995, s. 109.

392 Datace dle prvního zápisu v hřbitovní knize uložené na Obecním úřadě v Hradištku.

393 J. ANDERLOVÁ, *Region ...*, s. 96–99.

Nový hřbitov byl vyprojektován v roce 1937.³⁹⁴ Obec Svídnice hřbitov otevřela také v roce 1937.³⁹⁵

- Okresní úřad v Nymburce v roce 1938 rozhodl, že z důvodu přeplnění uzavře zádušní hřbitov u kostela sv. Václava ve Velelibech pro obce Čilec, Dvory a Všechlapy. Obec Čilec svůj hřbitov otevřela ještě v roce 1938.³⁹⁶
- Obec Dvory z důvodu velké finanční náročnosti otevřela hřbitov až v roce 1939.³⁹⁷ Téhož roku dokončili hřbitov ve Staré Lysé.³⁹⁸
- Až v roce 1940 byl dokončen hřbitov ve Vinici.³⁹⁹
- Podle architektury a datace pohřbů na náhrobcích by do uvedené periody měly patřit i komunální hřbitovy v Chotěšicích,⁴⁰⁰ Chrástu, Nouzově a Strakách.⁴⁰¹

Rozšířeno bylo celkem osm hřbitovů: Poděbrady-Kluk (1920), Sány (1922),⁴⁰² Běrunice (1926),⁴⁰³ Hrubý Jeseník (1930),⁴⁰⁴ evangelický hřbitov v Libici nad Cidlinou (1925),⁴⁰⁵ Městec Králové (1933),⁴⁰⁶ Lysá nad Labem (1935)⁴⁰⁷ a Rožďalovice (1936).⁴⁰⁸

394 Datace dle projektu *Návrh na postavení obecního hřbitova pro obec Jiřice*, Obecní úřad Jiřice.

395 Informace byly uvedeny na informačním panelu Stezka Svídnice – informační tabule č. 1 – vlaková zastávka, který byl umístěn na vlakové zastávce ve Svídnicí v roce 2012.

396 F. FORMÁNEK, *Velelibský kostel ...*, s. 87.

397 SOKA Nymburk, f. AO Dvory, 1575–1945, hřbitovní záležitosti, 1938–1944.

398 SOKA Nymburk, f. AO Stará Lysá, 1835–1945 (1958), karton 2, inv. č. 35, 1925–1939.

399 *Knihy hřbitova obce Vinice*, uložena u paní Hany Novotné ve Vinici.

400 Informace o založení hřbitova neposkytl ani Obecní úřad Chotěšice (elektronická komunikace ze dne 25. 2. 2021). Nejstarší datované pohřby jsou k roku 1928. Přitom právě zde by bylo zajímavé sledovat důvody pro založení, protože v roce 1924 se obec Chotěšice spolu s Novou Vsí a Malou Strana dohodly, že zafinancují společný hřbitov ve Vestci. Viz SOKA Nymburk, f. AO Vestec, 1842–1945 (1948), hřbitovní řád.

401 Informace o založení hřbitova v Chrástu neposkytl ani obecní úřad (elektronická komunikace ze dne 4. 4. 2020 a 24. 2. 2021). Nejstarší datované pohřby jsou k roku 1921. Informace o založení hřbitova v Nouzově neposkytl ani Obecní úřad Chotěšice, který spravuje část obce Nouzov (elektronická komunikace ze dne 25. 2. 2021). Nejstarší datované pohřby jsou k roku 1926. Informace o založení hřbitova ve Strakách neposkytl ani obecní úřad (elektronická komunikace ze dne 10. 4. 2020 a 25. 2. 2021). Nejstarší datované pohřby jsou k roku 1926.

402 Karel GALLA, *Sány. Příspěvek k sociologii družstevnictví v československé vsi*, Praha 1937, nestránkováno.

403 J. ANDERLOVÁ, *Region ...*, s. 5.

404 SOKA Nymburk, f. AO Hrubý Jeseník, 1842–1945 (1957), umrlčí komora.

405 SOKA Nymburk, f. AO Libice nad Cidlinou 1842–1945 (1948), Kronika obce 1914–1964, s. 72.

406 SOKA Nymburk, f. AM Městec Králové, /1601/ – 1945, Kronika města do roku 1944, s. 493.

407 SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), hřbitov

408 Informace byly uvedeny na informačním panelu *Z historie hřbitova*, který byl umístěn u hřbitovní kaple sv. Kříže v souvislosti s rekonstrukcí hřbitova v roce 2013.

Vysledovat proces uzavírání a rušení hřbitovů v řešeném období je poměrně složité, neboť prameny v tomto směru nebyly nalezeny nebo jsou nedostupné. Literatura téma většinou opomíjí a při komparaci s evidencí hřbitovů je mnoho nejasného.⁴⁰⁹ Předložený výčet šesti hřbitovů je tedy jen orientační a bude třeba jej ještě aktualizovat.

Okolo roku 1923 mohl být uzavřen starý hřbitov ve Vrbici u Poděbrad, protože se jako náhrada otevřely dva nové.⁴¹⁰ Stejně tomu mohlo být v roce 1923 v Kovanicích u kostela sv. Václava a v roce 1925 v Kostelní Lhotě (za školou).⁴¹¹ V roce 1926 byl obdobný vývoj v Záhornici u kostela sv. Matouše⁴¹² a v roce 1928 u kostela sv. Bartoloměje v Podmokách.⁴¹³ Status starého katolického hřbitova u kostela Rozeslání sv. apoštolů v Chotěšicích je dnes nejasný. Jde o velice málo užívaný hřbitov v obecním vlastnictví (dle náhrobků se zde naposledy pohřbívalo v letech 1985 a 2010).⁴¹⁴

I. 2. 4. Po roce 1945

Pohřebnictví za okupace neprodělalo žádné podstatné změny, které by se významně promítly do vzhledu a funkce civilních nežidovských hřbitovů. Ani válečné události nezanechaly na fyzické podobě zdejších hřbitovů výraznou negativní stopu.⁴¹⁵ Obecně lze konstatovat, že doba nepřála vzpomínce na legionáře a založení Československé republiky. Pouze byl kladen důraz na specifický přístup k zemřelým osobám německé státní příslušnosti, nad jejichž stavem a úmrtím měl bdít německý stavovský úředník.⁴¹⁶

409 V. ELIÁŠ – T. KOTRLÝ a kolektiv, *Přehled ...*

410 *700 let Vrbice*, 2005, s. 13.

411 Informace o uzavření hřbitova neposkytl ani FÚ Poděbrady (elektronická komunikace ze dne 5. 3. 2021).

412 Informace o uzavření hřbitova neposkytl ani FÚ Městec Králové (elektronická komunikace ze dne 2. 3. 2021).

413 Informace o uzavření hřbitova neposkytl ani FÚ Poděbrady (elektronická komunikace ze dne 2. 3. 2021).

414 Informace o uzavření hřbitova neposkytlo ani Biskupství královéhradecké (elektronická komunikace ze dne 5. 3. 2021).

415 Na rozdíl od oblastí, kde byl hřbitov blízko strategických cílů, jako například ve Strakonících. J. KUPKA, *Hřbitovy ...*, s. 17.

416 Blíže § 4 nařízení o použití německého práva na německých státních příslušnících v Protektorátu Čechy a Morava ze dne 20. 7. 1939 ř. z.

Politická a společenská situace po druhé světové válce nebyly na Nymbursku a Poděbradsku tak dramatické jako v pohraničí. Vzhledem k téměř ryze českému obyvatelstvu zde nedocházelo k masivnímu odsunu obyvatelstva, a tedy ani k rušení opuštěných hřbitovů. Hřbitovy byly na okraji veřejného zájmu a společnost je vnímala jako běžnou součást občanské vybavenosti. Pohřebnictví plnilo své funkce v duchu zákona č. 68/1870 ř. z. o organizaci veřejné služby zdravotní neboli zdravotního zákona a jeho pozdějších novelizací.

Složitější byla situace po stránce materiální, jak je patrné z fondu MNV Křinec.⁴¹⁷ Prezidium ministerstva techniky (zmocněnec pro dvouletý plán) 15. 3. 1948 povolilo MNV v Křinci výjimku pro stavbu nového obecního hřbitova dle § 2 odst. 3 zákona č. 42/1947 Sb.

Technické oddělení ONV v Poděbradech následně vydalo poukaz na stavební materiál: 140 kg železa, 100 q cementu, 4 m³ řeziva, 15 000 ks cihel. Věc byla odůvodněna: „Podle ustanovení § 3 odst. 8 zákona ze dne 7. 5. 1946, č. 107 Sb. smí býti přidělených vázaných stavebnin použito jedině pro tu stavbu, pro niž byly přiděleny. Ty z nich, kterých z jakýchkoliv důvodů nebylo pro stavbu použito, musí stavebník neprodleně hlásiti úřadu, který mu je přidělil, a nakládati s nimi podle pokynů.“ Místní národní výbor v Křinci zahájil stavbu nového komunálního hřbitova, ale již 28. 4. 1948 žádal Prezidium ministerstva techniky (zmocněnec pro dvouletý plán): „Jelikož potřeba stavebního materiálu Vámi nám přiděleného nám nedostačuje, prosíme by nám bylo tamním ministerstvem dle možností další určité množství stavebních hmot (tj. cementu a cihel) ještě přiděleno, a to buď ještě na druhé čtvrtletí a nebude-li to možné, tedy na čtvrtletí třetí“.

Až v roce 1948 s nástupem komunistické ideologie došlo k vypořádání s vírou, církvemi a hřbitovy. Za tím účelem byl vydán zákon č. 217/1949 Sb., kterým se zřídil Státní úřad pro věci církevní. Následoval zákon č. 218/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, který zrušil všechny předpisy, jež dosud upravovaly právní poměry církví a náboženských společností, a určil, že stát má dozírat na majetek církví a náboženských společností. Tím bylo nepřímě rozhodnuto o správě konfesních hřbitovů, resp. nadále již farní ani vikariátní úřady neměly světským zákonem stanoveny kompetence v péči o hřbitovy.

417 Níže uvedené písemnosti jsou obsaženy ve fondu SOkA Nymburk, f. MNV Křinec, (1866) 1913–1990, zřízení nového hřbitova 1948.

Komunální hřbitovy byly nepřímo ovlivněny zákonem č. 279/1949 Sb., o finančním hospodaření národních výborů. Především bylo stanoveno, že obecní hřbitovy jsou národním majetkem, který je nově svěřen do správy národních výborů. Tím došlo k jejich „znárodnění“.⁴¹⁸

Městské a místní národní výbory

Městské a místní národní výbory byly po druhé světové válce základními organizačními prvky pohřebnictví. Jejich povinnosti se alespoň z počátku skládaly ze správy a údržby komunálních hřbitovů, kterou vykonávaly ze setrvačnosti z předválečného období. Nadále se uzavíraly nájemní smlouvy na hrobová místa a vedla se evidence válečných hrobů. V prvních letech po válce se samozřejmě také dbalo na výstavbu nových válečných hrobů a pietních míst.

Příklady poválečné hřbitovní administrativy, kterou mohly národní výbory řešit v samostatné působnosti, jsou obsaženy v korespondenci Městského národního výboru (dále jen MěNV) Městec Králové.⁴¹⁹ Šlo o údržbu pozemku již zmíněného zrušeného hřbitova, o jehož úpravu usilovala rada města od roku 1919. Činovníkům tehdejšího MNV (!) došla 2. 12. 1947 trpělivost a naposledy žádali biskupskou konzistoř v Hradci Králové, patronátní úřad v Dymokurech, Farní úřad v Městci Králové a záduší římskokatolického kostela v Městci Králové, aby ve lhůtě do března 1948 učinily nápravu.

K tomuto se dochovala pozoruhodná odpověď Farního úřadu v Městci Králové ze dne 25. 2. 1948. „... farní úřad v Městci Králové, příp. jeho nynější správce ..., usiloval vždy o provedení úpravy zmíněného hřbitova. Ještě jako člen rady MNV žádal MNV, aby mu byli dáni k dispozici v r. 1945 buď zajatci nebo internovaní Němci, s nimiž nejnáze mohla býti úprava provedena, zvláště když tito byli nuceni pracovat i v domácnostech a podnicích soukromých. Nestalo se tak. ... Farní úřad má však přesto snahu, aby aspoň trochu vzhled starého hřbitova byl upraven a pomýšlí tak učiniti na jaře svépomocnou akcí. Žádá však, aby nebyla bezpečnost pracujících nikým ohrožována, jak se stalo v létě 1947, kdy též z popudu farního úřady byla učiněna ona náprava, že – jak píše MNV – byl vzhled hřbitova poněkud

418 M. DVOŘÁKOVÁ, *Vývoj ...*, s. 54.

419 Níže uvedené písemnosti jsou obsaženy ve fondu SOkA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

zlepšen –, ale dobrovolní pracovníci i sám duchovní správce byli některými občany z blízkosti starého hřbitova hrubě napadeni a vyhrožováno jim přímo násilím.“

Jelikož nápravy nebylo dosaženo, podal MNV Městec Králové 11. 3. 1948 na ONV Poděbrady žádost o vyvlastnění starého hřbitova ve prospěch obce. Žádost byla mimo jiné odůvodněna: *„Po skončení vyvlastňovacího řízení a předání obci Městec Králové do vlastnictví výše uvedených pozemků, upraví obec Městec Králové tyto pozemky vhodným a účelu odpovídajícím způsobem (park) občanskou svépomocí, která jest již pro tento účel zajištěna. Tímto navrhovaným způsobem odstraněna a vyřízena bude tato otázka, o kterou se již téměř 30 roků usiluje, t. j. místo starého hřbitova bude s ohledem na pozůstatky (pokud se ještě na místě nacházejí) předků občanů z Městce Králové pietně upraveno a s hlediska vzhledu a výstavby města, odstraněna bude závada, která při vstupu do města činí nepěkný dojem.“* Svou žádost myslel MNV vážně, protože 22. 3. 1948 objednal návrh parkové úpravy bývalého hřbitova a následně objednal sadbu dřevin.

Neporovnatelně významnější je z hlediska hřbitovů fond MěNV Nymburk, kde je doložena příprava i vlastní likvidace patrně nejceněnějšího hřbitova v okrese Nymburk v druhé polovině 20. století.⁴²⁰ Šlo o Svatojiřský hřbitov na západním předměstí Nymburka, který se připomínal již v 16. století, a který se po roce 1787 stal hlavním městským pohřebištěm. O jeho likvidaci rozhodl MěNV v Nymburce 22. 2. 1963 nařízením č. j. SMP/63 dle § 22 odst. 1 nařízení ministerstva zdravotnictví č. 8/1955 Sb. takto:

- 1. Městský hřbitov v Tyršově ulici v Nymburce (zvaný starý hřbitov) na pozemkové parcele č. kat. 210 a kat. č. 279 se dnem vyhlášení tohoto nařízení zrušuje jako pohřebiště, protože již nevyhovuje zdravotnímu a obecnímu zájmu města. Stanovená tlečí doba od uložení ostatků posledního zemřelého již uplynula.*
- 2. Do 31. 12. 1965 mohou pozůstalí přenéstí ostatky svých zesnulých a popelnice na jiné pohřebiště a odstraniti náhrobky a součásti hrobů z propůjčených hřbových míst.*
- 3. Po projití lhůty dle čl. 2 budou hřbová místa se vším ohledem a pietou přizpůsobena okolnímu terénu a parkově upravena, při čemž bude zachována*

⁴²⁰ Níže uvedené písemnosti jsou obsaženy ve fondu SOkA Nymburk, f. MěNV Nymburk, (1897) 1945–1999, agenda hřbitova 1960–1974.

poloha dosavadních hlavních cest hřbitova. Popelnice, o jejichž nové uložení se pozůstalí nepostarali, se otevrou a zpopelněné ostatky se smísí se zemí. Neodstraněné náhrobky, obrubníky, desky apod. přecházejí do vlastnictví Městského národního výboru v Nymburce, který je odklidí a naloží s nimi dle svého uvážení.

4. *Zrušením hřbitova nevzniká pozůstalým nárok na odškodnění.*
5. *Ke zrušení hřbitova dal souhlas okresní hygienik.*

Překvapující je rozmanitost prostředků využitá k likvidaci hřbitova. Na jeden z příkladů poukázala žádost adresovaná 12. 1. 1965 MěNV Nymburk, neboť z ní vyplývá, že MěNV podal do tisku inzerát s nabídkou pomníků a náhrobních kamenů z rušeného hřbitova. O koupi náhrobků s příslušenstvím projevil zájem pan Hrabánek z Prahy 4 Nuslí, který v žádosti uvedl: „*Při návštěvě hřbitova za uvedeným zájmem nám matrikářka sdělila, že po 31. 12. 1965, bude mít MNV (!) k dispozici neodklizené pomníky a další náhrobní kameny. S přihlédnutím k tomu, že jsme vícečlenná rodina a že je nutné brát v úvahu i případné vytižení povozu, žádáme o koupi materiálu na tři hroby. Bude-li to možné máme zájem o kamenné části z hrobů o kterých informovaní občané předpokládají, že zůstanou k dispozici MNV a jsou to hroby č. 239/2, ...“*

Nařízení o likvidaci hřbitova vzbudilo vlnu nevole mezi řadou obyvatel i osobností,⁴²¹ což dokládá také korespondence s Ministerstvem školství a kultury. Příkladně dne 14. 10. 1965 psal vedoucí oddělení státní památkové péče, ochrany přírody a muzeí předsedovi MěNV Nymburk a upozornil jej: „*... dovolujeme si Vás se zřetelem na další intervence občanů požádat o opětovné uvážení záměru likvidace tohoto hřbitova, který tvoří areál hřbitovního kostela, zapsaného do státního seznamu kulturních památek. Zkušenosti, které ministerstvo školství a kultury získalo z podobných akcí i v jiných místech, ukazují, že při podobných akcích bylo dosaženo spíše kulturních škod než společenského prospěchu.*“ Doloženy jsou i dopisy/žádosti Národního technického muzea v Praze z 18. 1. 1965, Pedagogického muzea J. A. Komenského (doručen 2. 5. 1968) i pozůstalých po zde pohřbených, aby se při

421 Proti likvidaci hřbitova se postavil i pracovník nymburského muzea, který k tomuto publikoval text: Josef PAUL, Starý hřbitov u sv. Jiří v Nymburce, in: Vlastivědný zpravodaj Polabí, 3 a 4, 1966, s. 56–58. Zpětně o hřbitovu psal ještě Svatopluk ŠEBEK, K likvidaci starého svatojiřského hřbitova v Nymburce, in: Vlastivědný zpravodaj Polabí, 1 a 2, 1970, s. 24–26.

asanaci hřbitova zachovaly hrobky významných osobností nebo hrobky umělecky cenné.

Městský národní výbor Nymburk svůj názor nepřehodnotil, ale pověřil některé své organizační složky, aby vypracovaly interní dokumenty, které měly zajistit ochranu nejcenějších náhrobků a případnou exhumaci významných osobností. Jelikož likvidace hrobů (náhrobků i případná exhumace) probíhala poměrně pomalu, byl MěNV Nymburk nucen prodloužit stanovenou lhůtu (schváleno 14. 1. 1966 Radou MěNV) o jeden rok (do 31. 12. 1966). Přesto ještě 29. 9. 1966 byla na hřbitově řada neprovedených exhumací, jak vyplývá z pořízených seznamů.

Fyzická likvidace starého hřbitova měla proběhnout v době od 1. 4. 1967 do 30. 9. 1967 a měla být realizována na základě hospodářské smlouvy (na likvidaci náhrobních kamenů) ze dne 16. 2. 1967. Smlouvu uzavřely MěNV Nymburk a MNV Svojetice (okr. Praha-východ) a předmětem byly náhrobky v hodnotě 47 800 Kčs. *„Tato částka nebude fakturována MěNV v Nymburce. Místní národní výbor ve Svojeticích (provozovna žulový lom) dodá v protihodnotě, tj. v hodnotě Kčs 50 000,- dle požadavků MěNV v Nymburce materiál příp. výrobky lomu.“* Způsob likvidace, podmínky a postup byly dohodnuty takto:

1. *Likvidaci prostoru provádět po částech dle dohody s odpovědnými pracovníky z MěNV.*
2. *Provést likvidaci všech kamenů i náhrobků. Nepotřebné kameny použít pro zásyp.*
3. *Likvidaci hrobek provést do hloubky 50–60 cm.*
4. *Zásyp-dorovnání vzniklých prohlubní zajistí dle dohody MěNV Nymburk.*
5. *Zbýlé železo bude brigádně vytríděno a předáno Kovošrotu.*
6. *Likvidaci provádět tak, aby nedošlo k poškození chráněných pomníků příp. objektu kostela. Seznam chráněných objektů se přikládá ke smlouvě.*
7. *Odběr kamenů bude prováděn zadní částí hřbitova a k tomu účelu souhlasí MěNV s vybouráním ohradní zdi.*
8. *Bezpečnost v době likvidace zajistí si přejímající organizace.*
9. *Městský národní výbor v Nymburce zajistí dozor v době odběru kamenů.*
10. *Městský národní výbor v Nymburce zajistí uzavření (definitivní) hřbitova od 16. 2. 1967.*

Uvedený seznam chráněných památek se u smlouvy nedochoval. Orientačně si o jeho obsahu lze učinit představu ze zápisu MěNV v Nymburce, který ke dni 29. 8. 1968 vyhotovil odbor pro vnitřní věci – školství a kulturu. *„Komise upřesnila návrh transferu a to tak, že na místě zůstane pomník prof. Amorta, který patří zemř. Ing. Červinkovi, prof. vys. učení techn. a stavitel nádraží v Drážďanech. Dále kaplička Tuzarova a hrobka Červinkova (4 sloupy a stříška, odstraněn bude anděl). Jinak ostatní navržené náhrobky budou přemístěny ke stěně kaple mimo empírového pomníku – Zdeněk Kulich, který byl přemístěn neznámo kam a kým. Dále komise navrhuje, aby transfer pozůstatků Otakara Theera byl proveden jak exhumací, tak náhrobku, a to na nový hřbitov. Práce mají být provedeny k 50. výročí úmrtí Ot. Theera (20. 12. 1917).“*

Jelikož se práce nepodařilo zrealizovat v čas (do 30. 9. 1967) došlo 25. 1. 1968 k sepsání dodatku hospodářské smlouvy s tím, že práce měly být dokončeny k 30. 6. 1968, aby mohla proběhnout úprava prostranství v rámci Akce Z. Poslední administrativní stopy po Svatojiřském hřbitově jsou z roku 1971. Městský národní výbor v Nymburce, odbor komunálního hospodářství a služeb, řešil proplacení odhadní částky za náhrobek, který majitelka předala MNV Svojetice, ale neobdržela finanční náhradu. Rada MěNV rozhodla, že náhradu zajistí.

V souvislosti s likvidací Svatojiřského hřbitova nelze nezmínit jednu okolnost, která velmi výstižně vypovídá o době. Je jím usnesení vyšetřovatele okresní prokuratury v Nymburce ze dne 24. 11. 1969. Vyšetřovatel zahájil trestní stíhání s F. K., zaměstnaným jako hrobník, protože: *„V přesně nezjištěné době od roku 1965 do roku 1966 zneužil svého zaměstnání hrobníka MěNV v Nymburce a při likvidaci starého hřbitova v Nymburce si od občanů nechával proplácet práce na exhumaci na starém hřbitově a za přemísťování pomníků ze starého hřbitova, ačkoliv za tuto práci byl odměňován MěNV v Nymburce. Tímto způsobem pro sebe neoprávněně získal částku více než 6.000,- Kčs, čímž spáchal trestný čin zneužívání socialistického podnikání podle § 120 odst. 1 trestního zákona. ... Obdobně si počíнал i při přemísťování pomníků, obrubníků a náhrobků z hrobů na starém hřbitově v Nymburce na jiné hřbitovy“.*

V rámci komunistické reformy pohřebnictví bylo zpopelňování postaveno na roveň pohřbům do země. V praxi to znamenalo značné zjednodušení

administrativy pro žadatele kremace. Počet kremací posléze významným způsobem narůstal, což mělo dopad i na podobu hřbitovů, protože zatímco na malých venkovských hřbitovech se pohřbívalo především do země, v městském prostředí (a zvláště v těsném sousedství krematoria) bylo třeba tento úsek pohřebnictví modernizovat a systematicky podchytit.

Město Nymburk jako první a dlouhou dobu samotné na okrese mělo přitom s kremací vlastní zkušenosti (zkušební kremace proběhla 15. 3. 1924), neboť zde byla v roce 1921 založena místní odnož spolku Krematorium, z níž se později vyvinul Spolek přátel žehu.⁴²² Spolek na profesní úrovni shromažďoval informace v rámci republiky. Příkladem může být dopis pro MěNV Nymburk, odbor výstavby, ze dne 7. 10. 1964 se sdělením, že technická komise spolku má připravit (patrně v rámci okresu) dokumentaci všech stávajících urnových hájů a smutečních obřadních síní. Za tím účelem byly k dopisu přiloženy dotazníky na urnový háj/loučku a na smuteční síň.

Městský národní výbor Nymburk nezůstal vůči podnětům zvenčí uzavřený. V květnu 1965 vyslal pracovníky Komunálních služeb města Nymburka (mimo jiných i kamenosochaře Věcheta),⁴²³ aby navštívili pražský urnový háj při krematoriu v Praze Motole. V září 1966 to byl urnový háj i rozptylová loučka na Zbraslavi.

V rámci propagace kremace MěNV navázal v roce 1965 spolupráci se Střední průmyslovou školou kamenickou v Hořicích za účelem zpracování návrhu plastiky pro rozptylovou louku. S tím také souvisel dopis Spolku přátel žehu místního odboru Nymburk z 28. 4. 1966 k úpravě nymburského urnového háje, kde upozornili na růst počtu kremací. Ročně jich bylo asi 2 000 z okolí okresu, a to znamenalo asi 80 000 smutečních hostů (autobus pro 40 osob).

Následně 21. 10. 1966 krajský obvod spolku Krematorium adresoval MěNV v Nymburce sdělení, že 30. 9. 1966 provedl kontrolu urnového háje (návrh vypracoval spolek již v roce 1961) a rozptylové loučky na novém hřbitově. K tomu byla vyhotovena technická zpráva, jež obsahuje popis závad a návrh řešení.

422 J. ŘEHOUNEK, *Nymburk ...*, s. 177–178.

423 Bezpochyby jde o člena rodiny, která se na Nymbursku věnovala výrobě náhrobků, resp. sochařské produkci. V živnostenských rejstřících ONV Nymburk je sochařská živnost Vojtěcha Věcheta z Nymburka zaevidována již 7. 2. 1911. Živnost byla pozastavena 20. 11. 1952. Náhrobky byly nejčastěji signovány V. Věchet; Věchet Nymburk; V. Věchet Nymburk; F. Věchet.

Nejvýznamnějším nedostatkem bylo nepietní skladiště uren v domku hrobníka. Znepokojivý stav vzbudil dokonce zájem tisku, takže MěNV v Nymburce, odbor pro služby a místní průmysl (dále MP), musely reagovat a dne 30. 1. 1967 bylo redakci Svoboda (orgán KV KSČ) ke zrušení kolumbária adresováno následující vysvětlení: *„Kolumbárium v Nymburce je umístěno na novém hřbitově v samostatném domku. V tomto domku předtím býval byt hrobníka ... Zřízení kolumbária v těchto místnostech bylo provedeno jako opatření nouzové, prozatímní a krátkodobé. Bohužel trvá již asi 17 let. ... Věříme, že dokončena bude také rozptylová loučka pro nový způsob ukládání. K tomuto potřebovali bychom větší pomoci místních občanů než dosud.“*

Okresní národní výbory

Zájem státu a důraz na centralizované řízení národních výborů příliš nepřál rozvoji samosprávy. Například mělo být postupováno především v souladu s celostátní politikou, na jejíž dodržování dohlížely okresní národní výbory. Ty získaly v oblasti pohřebnictví významnou funkci ve vazbě na zákon č. 4/1952 Sb. o hygienické a protiepidemické péči, z jehož zmocnění bylo vydáno Nařízení ministerstva zdravotnictví č. 8/1955 Sb. o pohřebnictví.

Podstatným reformním krokem bylo odnímání správy konfesních hřbitovů církvím a podřízení hřbitovů pod činnost národních výborů a správ místních komunálních podniků. Zlomovým datem se stal 1. 1. 1957. Změna se připravovala dlouhodobě, což dokládá mimo jiné i korespondence MNV Milovice.⁴²⁴ Na okrese Nymburk reformu řídila Rada ONV v Nymburce, odbor pro místní hospodářství.

Rada zaslala všem národním výborům výtisk společné instrukce Ministerstva místního hospodářství a Státního úřadu pro věci církevní ve věci převedení konfesních pohřebišť do správy MNV, v jejichž obvodu ležela.⁴²⁵ Výjimku tvořily hřbitovy židovské a kolumbária, která byla součástí bohoslužebných budov. Na základě instrukce se převáděla jen správa, nikoli vlastnictví. Nově bylo potřeba k založení hřbitova povolení okresního hygienika a dále muselo být pro pohřebišť

424 SOKA Nymburk, f. MNV Milovice 1908–1990 (1996), hřbitovní záležitosti 1956–1973, dopisy ze dne 17. 3. 1953 a 23. 10. 1953 č. j. I-293.5/ka-53.

425 Č. j. 11-061/11-29.4-1956 SÚC a MMH Sbirka instrukcí pro výkonné orgány národních výborů, ročník 1956, částka 9, pořadové číslo 57 ze dne 29. 4. 1956.

zvoleno takové místo, které vyhovovalo hygienickým a pietním požadavkům. To bylo aplikováno při zakládání hřbitovů v Chroustově (1958)⁴²⁶ a Vlkově pod Oškobrhem/Kolajích (1960)⁴²⁷ a při rozšiřování hřbitovů v Hradčanech (1959)⁴²⁸ a Koutech (1957).⁴²⁹

Obdobně se postupovalo při zrušení pohřebiště, pokud nevyhovovalo zdravotnímu nebo jinému obecnímu zájmu. V řešeném území se jednalo o hřbitovy Křinec-Chotuc (1953)⁴³⁰ a Svatojiřský v Nymburce (1963).⁴³¹ V tom případě okresní hygienik zakázal pohřbívání a následně byl hřbitov zrušen, k čemuž mohlo dojít až poté, co uplynula tlecí doba od posledního pohřbu. Pokud měl být zrušený hřbitov využit k jinému účelu, kde se předpokládaly terénní práce, mohlo k tomu dojít až po uplynutí 20 let od posledního pohřbu.

V rámci rušení hřbitova určoval zákon č. 4/1952 Sb. o hygienické a protiepidemické péči i náležitosti pro nakládání s náhrobky a popelnicemi. Ohledně náhrobků platilo, že když do šesti týdnů ti, kterým bylo propůjčeno místo pro hrob nebo popelnici, neodstraní po předchozím upozornění náhrobek, smí je na jejich náklad odklidit a uskladnit správa pohřebiště. Místo pro hrob muselo být propůjčeno správou pohřebiště na tlecí dobu a místo pro popelnici na dobu 10 let od prvního uložení. Po uplynutí lhůty mohla správa pohřebiště s ostatky, popelnicemi a náhrobky naložit, jako v případě zrušení pohřebiště. Tento postup se netýkal hrobů a popelnic s kulturním významem, které, pokud nebylo pohřebiště zrušeno, nesměly být odstraněny ani po uplynutí této doby.

V rámci zmíněné instrukce se také řešil plán investic, plán pracovníků, plán materiálního a technického zásobování. Tyto informace si v poměrně krátkém termínu vyžádala Rada ONV dopisem ze dne 15. 6. 1956. Současně národní výbory vyzvala: „*Vzhledem k tomu, že správu hřbitovů budete přejímat již 1. ledna 1957,*

426 SOKA Nymburk, f. ONV Poděbrady (1850) 1945–1960 (1962), karton 556, hřbitov Chroustov.

427 Tamtéž, karton 719, hřbitov Vlkov pod Oškobrhem/Kolaje.

428 Tamtéž, karton 732, hřbitov Hradčany.

429 Tamtéž, karton 633, hřbitov Kouty.

430 SOKA Nymburk, f. ONV Nymburk 1945–1990, Koncepce rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk, rok uzavření hřbitova vychází z odpovědního dotazníku MNV v Křinci, kde je uvedeno, že 15 let se na hřbitově nepohřbívá. Na skutečnost, že na náhrobcích byla v rámci terénní prospekce zjištěna data mladších pohřbů, jako František Bečka († 1968), uvedla Gabriela Paulová z Městyse Křinec: „*Podle našich dostupných podkladů se přestalo na hřbitově na Chotuci pohřbívát v roce 1953. Pokud došlo k uložení ostatků později, stalo se tak bez vědomí úřadu.*“ (elektronická komunikace ze dne 11. 3. 2021).

431 K rušení katolického hřbitova v Lysé nad Labem zatím nebyly dohledány materiály.

*žádáme Vás, abyste vešli ve styk s nynějšími správci hřbitovů ...“.*⁴³² Místní národní výbor Milovice v písemné odpovědi ze dne 17. 7. 1956 uvedl: *„Dosavadní farní správa, která hřbitov spravovala neprováděla již dlouhou dobu žádnou údržbu a nyní je hřbitov značně schátralý (!) jak hradební zeď, tak i márnice. Na opravu je nutno zajistit následující materiál a mzdy: 5 000 ks struskových cihel, 25 m³ písku do betonu, 15 q vápna, 50 q cementu, 3 ocel. okna vel. 100/150 cm, 2 dvěře o vel. 100/200 cm, 1 500 ks obyčejných tašek. Zednické a pomocné práce si vyžádají 5 500,-Kčs“.*⁴³³

Mnohé z investic se staly součástí Akce Z. Příkladně obec Hradčany řešila rozšíření hřbitova postaveného v roce 1924. Odbor pro výstavbu a vodní hospodářství Rady ONV Poděbrady dne 4. 12. 1958 obci sdělil: *„V příloze Vám zasíláme výpis z plánu Akce Z 1958 pro MNV Hradčany – rozšíření hřbitova, kde se snižují osobní náklady o 2 100,-Kčs vzhledem k tomu, že odborné práce nebyly dosud provedeny a budou provedeny v I. čtvrtl. 1959 brigádně zdarma“.*⁴³⁴

Předávání a převzetí pohřebišť včetně staveb, mobiliáře, zádušních knih, pohřebních knih, nájemních smluv apod. probíhalo protokolárně za účasti dosavadního správce hřbitova, zástupce rady národního výboru a okresního církevního tajemníka ONV. Kupříkladu MNV v Milovicích přijal 15. 1. 1957 do správy márnici, inventář hřbitova (dřevěné máry, příkrývku na máry), knihu (soupis zádušního hřbitova, plánek, zápisy od roku 1907), smlouvy, hřbitovní řády, seznam zakoupených hrobů, seznamy pohřbených. Zástupe římskokatolické církve požádal, *„aby 2 kněžské hroby byly zajištěny a osvobozeny od poplatku.“* Na závěr protokolu bylo uvedeno: *„Tímto odevzdáním a převzetím se nemění nic na vlastnictví hřbitova. MNV v Milovicích bude správu hřbitova vykonávat podle platných ustanovení ...“.*⁴³⁵ Místní národní výbor v Milovicích informaci o změně správce zveřejňoval i obecním rozhlasem, přičemž současně vyhlásil část provozního řádu pohřebiště.⁴³⁶

432 SOKA Nymburk, f. MNV Milovice 1908–1990 (1996), hřbitovní záležitosti 1956–1973, č. j. 56/MH.

433 Tamtéž, č. j. MH-455/Tk-VII.56.

434 SOKA Nymburk, f. ONV Poděbrady (1850) 1945–1960 (1962), karton 719, hřbitov Vlkov pod Oškobrhem/Kolaje, č. j. Výst/Jt.

435 SOKA Nymburk, f. MNV Milovice 1908–1990 (1996), hřbitovní záležitosti 1956–1973, protokol ze dne 15. 1. 1957.

436 Tamtéž, oznámení pro místní rozhlas ze dne 23. 5. 1957.

Pro úplnost je třeba uvést, že k předávání hřbitovů mohlo dojít i dříve. Třeba MNV Poděbrady 19. 4. 1948 oznámil ONV Poděbrady, že převzal do vlastnictví obce Poděbrad hřbitov Českobratrské církve evangelické v k. ú. Kluk. Církev nemovitost postoupila zdarma pod podmínkou, že na hřbitově budou nadále pochováni evangelíci. Odůvodnění bylo následující: „*MNV převzal již dříve židovský hřbitov a připojením evangelického hřbitova dospívá cíle jeho snaha vytvořit centrální hřbitov*“.⁴³⁷ V souhrnu se na okrese Nymburk předávání týkalo 41 hřbitovů.

Okresní národní výbory na hřbitovy působily i skrze jiné právní předpisy. V souvislosti se hřbitovy to byla především památková péče. Asi nejvíce byla tato agenda řešena v rámci již zmíněného Svatojiřského hřbitova. Kompetentním orgánem byl ONV v Nymburce, odbor školství a kultury, na který se obraceli nejen znepokojení občané, ale také ústřední orgán památkové péče. Ministerstvo školství a kultury v dané věci intervenovalo dne 28. 7. 1965 u odboru školství a kultury ONV v Nymburce. V dopise jsou mimo jiné uvedeny důvody pro zachování Svatojiřského hřbitova:

- 1) *V areálu hřbitova je umístěna hodnotná historická památka, a to kostel sv. Jiří ze 12. (!) století, nejstarší nymburský kostelík ještě s románskými prvky.*
- 2) *Na tomto hřbitově je pohřbeno velké množství významných osobností jako: básník Otakar Theer, básník Jan z Wojkowicz, purkmistr a historiograf města Nymburka MUDr. Jan Dlabač a Dr. Emil Zimler – dále jsou tam hroby a hrobky starých nymburských rodin, které se jistě hodně zasloužily o vlastní vybudování města z různých hledisek.*
- 3) *Dle názoru podepsaných občanů není tento prostor vhodný pro vybudování parku neb dětského hřiště, jak s tímto od 1. ledna 1966 počítá MěNV v Nymburce (a Nymburk má tolik parků a krásný velký „Ostrov“).*⁴³⁸

Okresní národní výbor v Nymburce 24. 9. 1965 ke zrušení starého hřbitova v odpovědi pouze uvedl postup dosavadního jednání. Tedy ONV v Nymburce již v roce 1964 jednal se Střediskem státní památkové péče a ochrany přírody v Praze.

437 SOKA Nymburk, f. ONV Poděbrady (1850) 1945–1960 (1962), karton 171, hřbitov Poděbrady, č. j. 3298-I-48.

438 SOKA Nymburk, f. MěNV Nymburk, (1897) 1945–1999, agenda hřbitova 1960-1974, č. j. 33431/65-V/2.

Středisko následně 13. 6. 1964 jednalo s tajemníkem MěNV v Nymburce s tím, že pouze konstatovalo: „*Areál hřbitova při kostele sv. Jiří je nutno pokládat za kulturní památku ve smyslu zákona 22 ze dne 17. dubna 1958 č. 8/Sb.*“

V červenci a září 1965 ONV v Nymburce jednal s vedoucím odboru výstavby MěNV Nymburk, který k věci uvedl, že: „*MěNV Nymburk nezamýšlí žádnou úpravu areálu hřbitova.*“ Izde se památková ochrana redukovala na pouhé sdělení: „... *s objektem je nutné nakládat jako s kulturní památkou a všechny změny musí být včas projednány se Střediskem státní památkové péče a ochrany přírody v Praze.*“ Výsledek památkové péče byl, že hřbitov byl zlikvidován, a kolem osamocené hřbitovního kostela vznikla zelená plocha, ve které zbyly pouze dvě kaplové hrobky. Cenné náhrobky byly přemístěny do areálu Starého děkanství, kde vzniklo lapidárium.⁴³⁹

I. 2. 5. Koncepce rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk po roce 1966

Roku 1966 byl vydán zákon č. 20/1966 Sb. o péči o zdraví lidu, který platil se změnami do roku 2012. Na základě zmocnění § 82 vydalo Ministerstvo zdravotnictví vyhlášku č. 47/1966 Sb. o pohřebnictví. Ta mimo jiné určovala, že pohřebiště byla zřizována místními národními výbory a do hrobu mohl být uložen jen jeden mrtvý. Bylo přidáno ustanovení, za jakých okolností lze zrušit hřbitov ještě před uplynutím tlecí doby. To bylo možné v případě obecného zájmu hodného zvláštního zřetele. Současně muselo dojít k převozu ostatků na jiný hřbitov. Pokud se jednalo o hrob, u kterého ještě neuplynula tlecí doba, byla stanovena povinnost převézt celý hrob i jeho příslušenství (pomníky, kříže, obrubníky aj). V takovém případě náklady hradil ten, v jehož zájmu byl hřbitov zrušen.⁴⁴⁰

Od roku 1988 se postupovalo dle vyhlášky Ministerstva zdravotnictví ČSR č. 19/1988 Sb. o postupu při úmrtí a o pohřebnictví (platila se změnami až do 31. 3. 2012), která se vztahovala na správu pohřebišť. Nadále se propůjčovala hrobová místa minimálně na tlecí dobu a místo pro popelnici na 10 let od prvního uložení. Správy pohřebišť měly povinnost vést evidenci. Propůjčením vzniklo právo na užívání místa tomu, komu bylo poprvé propůjčeno.

⁴³⁹ <https://www.historickasidla.cz/dr-cs/614-stare-dekanstvi-a-kaplanka.html> (citováno 25. 1. 2021).

⁴⁴⁰ M. DVOŘÁKOVÁ, *Vývoj ...*, s. 57.

Jelikož účinnost zákona o péči a zdraví lidu nebyla v souvislosti s událostmi roku 1989 zrušena, byl standard péče udržován v setrvačnosti a příležitostně byl novelizován. Změna v roce 1990 nastala především ve vztahu k orgánům státní správy, kdy byly národní výbory nahrazeny úřady stejné hierarchie. V souvislosti se zákonem o obcích č. 367/1990 Sb. se obcím navrátila jejich samosprávná činnost, která byla zákonem č. 69/1967 Sb. o národních výborech v podstatě zrušena.

Rovněž církev prostřednictvím zákona č. 308/1991 Sb. o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností opět získaly právo aktivně zasahovat do správy konfesních hřbitovů.

Spíše z hlediska územní působnosti, než aktivity je třeba zmínit, že v roce 2002 ukončily v souladu se zákonem č. 147/2000 Sb. o okresních úřadech svou činnost okresní úřady, které mohly případné koncepce pohřebnictví aktualizovat.

Okresní národní výbory (a okresní úřady)

Nový zákon a vyhláška iniciovaly aktualizaci politiky pohřebnictví, která v roce 1968 dostala podobu *Studie na rekonstrukci krematorií a další výstavbu na území Středočeského kraje*. Na území okresu ji inicioval ONV Nymburk, průmyslový odbor, přičemž s ohledem na zajištění dalších služeb v pohřebnictví požadoval dopisem ze dne 12. 3. 1968 po všech národních výborech doplnit v termínu do 16. 3. 1968 vyžádané podklady. Na uvedenou žádost reagovaly národní výbory poměrně rychle. Místní národní výbor Milovice již 14. 3. 1968 odpověděl na vznesené dotazy takto:

- podnik či organizaci mající pohřební služby = nemá pohřební služby
- počet autofurgonů (pohřebních vozů), jejich stáří a typy = nemá žádný autofurgon ani pohřební vůz
- počet pohřbů v roce 1967, z toho kolik bylo provedeno žehem a v kterém krematoriu = 17 úmrtí, z toho 7 pohřbů do země, 7 pohřbů žehem v krematoriu v Nymburce, 3 pohřby žehem v krematoriu Strašnice
- jmenovitý seznam hřbitovů s uvedením, kde jsou hřbitovní kaple = jeden hřbitov v obci
- současný stav a výhled:
smutečních obřadních síní = není a nedá se ani adaptací zřídit

urnových hájů = MNV bude nucen urnový háj na stávajícím hřbitově zříditi asi s počtem 40 míst (boxů) – místo je na hřbitově vyhrazeno

kolumbárií = není

rozptylových louček = není.⁴⁴¹

Dalším koncepčním materiálem měla být *Koncepce rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk*.⁴⁴² Aby mohla být vytvořena, musel ONV Nymburk, odbor místního průmyslu a služeb, obeslat všechny národní výbory s dotazníkem. Stalo se tak 28. 6. 1968. Dotazník obsahoval celkem 19 otázek typu: počet trvale hlášených obyvatel na spravovaném území k 30. 6. 1968; zesnulí z naší obce jsou pohřbíváni v obci; na území spravovaném naším národním výborem je kolik hřbitovů a o jaké celkové rozloze; hřbitov slouží též pro jaké obce; stav hřbitova; voda na hřbitov zavedena; márnice; stav márnice; druh ohrazení, stav ohrazení, náklady na hřbitov v roce 1967; zaplnění plochy v %; hrobník; urnový háj; kolumbárium; rozptylová loučka; smuteční místnost; ... Národní výbory odesílaly vyplněné dotazníky v červenci a srpnu 1968.⁴⁴³

Na základě doručených dotazníků byla koncepce zpracována a dne 28. 1. 1969 byla předložena Komisi pro služby a dopravu ONV k projednání. Komise ji schválila, přičemž v souladu s vyhláškou č. 47/1966 Sb. stanovila pohřební obvody. Současně doporučila radám národních výborů, na jejichž území je hřbitov:

- a) *projednat současný stav pohřebišť a jejich vybavení a určit časový program jejich úpravy na potřebnou úroveň ve smyslu schválené koncepce;*
- b) *zrušit neudržované a zpustlé hřbitovy, u nichž prošla nájemní lhůta, či projednat s pozůstalými uvedení neudržovaných hrobů do náležitého stavu;*

441 Níže uvedené písemnosti vztahující se k MNV Milovice jsou uloženy v SOkA Nymburk, f. MNV Milovice 1908–1990 (1996), hřbitovní záležitosti 1956–1973.

442 Níže uvedené písemnosti ke koncepci pohřebnictví jsou uloženy ve fondu SOkA Nymburk, f. ONV Nymburk 1945–1990, Koncepce rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk.

443 Místní národní výbor Chleby ve své odpovědi ze dne 5. 7. 1968 v bodě poznámky, návrhy, vysvětlení uvedl, že pohřbívají též pro obce Budiměřice, Bobnice, Rašovice, Netřebice, Kovansko, Všechlapy, Krchleby, Vestec, Nový Dvůr, což „... se může zdát značný počet obcí, které pohřbívají na těchto hřbitovech. Pro Vaši informaci podotýkáme, že se jedná o hřbitovy církevní, a proto příslušné obce patří dle nějakých náboženských směrnic do této tak zvané kolátoř. Pohřbívá se zde tradičně i když také je využíváno krematorium v Nymburce. MNV povoluje urny uložit do hrobek nebo k tomu zhotovených betonových krytů, které jsou umístěny v záhlaví hrobu. Hřbitovy jsou jinak pěkně upravené, jenom zdě a chrámy potřebují okamžitou opravu.“

Místní národní výbor Křinec v odpovědi ze dne 3. 7. 1968 v bodě poznámky, návrhy, vysvětlení uvedl, že: „Do země se málo ukládá, v Křinci zřízený nový hřbitov v roce 1950 má nevýhodu, že v hloubce 120 cm je již voda. Proto je založen urnový háj. ...“

- c) *posoudit možnost ukládání uren v urnovém háji apod. či založení rozptylové loučky;*
- d) *věnovat zejména pozornost běžné údržbě pohřebišť, jejich cest, trávníků, márníc, zřízení obezděné jímky pro ukládání odpadků z květin, věnců apod. a dále jejich likvidaci;*
- e) *projednat možnost zřízení obřadní síně, kde se to bude jevit účelné;*
- f) *počítat ve svých ročních rozpočtech s nezbytnými částkami pro realizaci těchto opatření, příp. použít i fondů rezerv a rozvoje;*
- g) *po obdržení vzorového hřbitovního řádu od odboru místního průmyslu a služeb ONV upravit vlastní hřbitovní řád, veřejně vyvěsit na pohřebišti a kontrolovat jeho dodržování.*

Důvodová zpráva koncepce obsahovala sdělení, ze kterého vyplynulo, že ONV „... provedl průzkum stavu hřbitovů a jejich zařízení v okrese Nymburk. Na jejich správě se v Nymburce a Poděbradech podílejí technické služby, v ostatních obcích okresu je spravují výhradně samy Měst a MNV.“ Z textu dále vyplynulo, že v roce 1967 se na okrese konalo 1 155 pohřbů, přičemž 802 bylo žehem (69 %).

Nymburské krematorium bylo velmi žádané, neboť v témže roce zpopelnilo ještě dalších 2 018 lidských pozůstatků, a byl předpoklad, že zpopelňování se bude dále rozšiřovat. Ve zprávě je též uvedeno, že nymburská rozptylová loučka byla založena jako první na okrese a s ohledem na předchozí provizorium je právě rušeno neestetické kolumbárium v bývalém domku hrobníka.

Možnost uložení uren byla pouze v Nymburce, Poděbradech, Pečkách (dnes okres Kolín), Městci Králové „... a dále v Křinci bez náležitého cílevědomého architektonického ztvárnění. Na venkovských hřbitovech až na malé výjimky vymezena místa pro urny nejsou. Jsou ukládány do dosavadních hrobů či náhrobků“. V rámci koncepce bylo prověřeno i financování údržby hřbitovů v roce 1967 a výhled zřizování a úprav pohřebišť a jejich zařízení.

Pohřbívání se obvykle uskutečňovalo v obvodu, kde dotyčný zemřel. V roce 1968 bylo na území současného okresu Nymburk celkem 84 hřbitovů v 70 obcích.⁴⁴⁴ Stálo zde 58 márníc, které plnily spíše funkci skladu náradí, pouze 19 sloužilo

⁴⁴⁴ Bylo zohledněno, že v současné době do okresu Nymburk nepatří obce Pečky (jeden hřbitov), Pňov (dva hřbitovy), Poříčany (jeden hřbitov), Ratenice (jeden hřbitov). Naopak do okresu Nymburk patří obec Jiřice (jeden hřbitov).

původnímu účelu. Osm z nich bylo v havarijním stavu (citovány byly Hrubý Jeseník, Chotěšice, Kostelní Lhota, Vlkov pod Oškobrhem/Kolaje). Na osmi hřbitovech nebyla zavedena voda.

Velkých urnových hájů existovalo pět, malých bylo 16 a v dalších 18 lokalitách se jejich zřízení plánovalo. Kolumbárium stálo jedinečně v Nymburce, přičemž se plánovala výstavba dalších v Křinci, Městci Králové, Poděbradech a Vrbové Lhotě (!).

Hřbitovy zaujímaly celkovou plochu 46,84 hektarů. *„Ve Slovcích je hřbitov umístěn uvnitř obce, je přeplněn, pro další rozšíření nevhodný. Bylo by třeba hřbitov přemístit mimo obec, a to i z hygienických důvodů. Stejná situace je i ve Velence a Vykání“*. Přeplněn byl i hřbitov ve Stratově. Velmi omezené místo bylo na 12 hřbitovech, na 14 bylo dostatek volného prostoru, zbývající počet byl zaplněn z 50–80 %. O rozšíření či zřízení nových hřbitovů usilovaly obce Hořátek, Kostelní Lhota, Kovanice, Krchleby, Pečky (dnes okres Kolín), Poděbrady, Rožďalovice, Stratov a Žitovlice.

Místním národním výborům se kladla za vinu malá údržba hřbitovů, a to zvláště u hrobů s propadlou smlouvou. Dle § 21 odstavce 1 zákona č. 20/1966 Sb. o pohřebnictví se totiž zkrátila doba na propůjčení hrobového místa ze 40 na 10 let. Pokud uživatel nezajišťoval péči, bylo možné s vyjádřením hygienika hrob zrušit, nejdříve však po uplynutí desetileté tlečí doby. Samostatnou otázkou bylo zakládání skládek květin a technický stav márnice na venkovských hřbitovech. Příkladem v péči se staly hřbitovy v Netřebicích, nový hřbitov v Křinci, Slovcích, Staré Lysé, Stratově a Vlkově pod Oškobrhem/Kolajích.

Péči o hřbitovy zajišťovaly podniky komunálních služeb v Křinci, Lysé nad Labem, Městci Králové, Nymburce, Poděbradech a Rožďalovicích. *„Hřbitovní služby, jako vysazování a zalévání květin, úprava hrobů a podobně jsou prováděny individuálně na základě projednání pozůstalých s hrobníkem nebo zřídka podnikem komunálních služeb. ... Obřadní síň pro rozloučení se zesnulými při pohřbu žehem je vybudována v Poděbradech a počítá se s ní po adaptaci kaple u nového hřbitova v Křinci. V Nymburce se používá obřadní síň krematoria. V souvislosti se stoupajícím počtem pohřbů tohoto druhu počítá se zřízením smuteční síně MNV v Městci Králové ...“*.

Koncepce rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk byla po schválení Komisi pro služby a dopravu ONV zaslána 25. 2. 1969 všem dotčeným národním výborům s tím, že komise „požádala o sdělení termínu rady MěNV (MNV), v které bude tato koncepce projednávána, abychom mohli zajistit účast našeho zástupce“.

Místní národní výbor Milovice sdělil Odboru průmyslu a služeb ONV Nymburk k zaslání koncepci 31. 3. 1969: *„Rada MNV projednala materiál – koncepci rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk dne 22. 3. 1969. K tomuto materiálu zaujala následující stanovisko: Rada MNV souhlasí s předloženou koncepcí a bude žádat finanční prostředky na opravu márnice, hřbitovní zdi a posléze i na vybudování urnového háje. Hřbitovní řád má náš MNV zpracován již řadu let a postupuje podle něj.“*

Přes navrženou systematickou činnost se koncepci příliš nedařilo prosadit, jak dokládá nedatovaný dopis Odboru místního hospodářství ONV Nymburk určený všem správám hřbitovů při národních výborech.⁴⁴⁵ Okresní národní výbor upozornil, že: *„V současné době při rozvíjejícím se turistickém ruchu je často kromě jiného poukazováno i na neuspokojivý stav místních hřbitovů. Vyskytují se zde hrobky, které svým stavem a vzhledem nevyjadřují předpokládanou kulturnost a pietu těchto míst. Jsou to hroby po dlouhou dobu neudržované a zanedbané, mnohdy i v havarijním stavu. ... Vzhledem k požadavku o novelizaci vyhlášky č. 47/66 Sb., o pohřebnictví, žádá ministerstvo vnitra ČSR o sdělení některých důležitých údajů, shrnutých v přiložené tabulce, kterou nám obratem vraťte k dalšímu celostátnímu a dále celokrajskému zpracování pro ministerstvo vnitra ČSR“.* Z uvedeného je zřejmé, že přednostní péče měla být věnována hrobovým místům cizích státních příslušníků a současně hospodárnému nakládání s místy na hřbitovech. Místní národní výbor Milovice na požadované informace odpověděl dne 26. 11. 1973 takto:

- 1) Celkový počet civilních hrobových míst na místním hřbitově = 221
- 2) Kolik hrobových míst z celkového počtu zůstává neproplaceno = 0;
Z tohoto počtu míst cizích státních příslušníků = 0
- 3) Počet hrobů, které jsou po řadu let zanedbávány a neudržovány = 0
- 4) Kolik hrobových míst je proplaceno na delší dobu než dobu tlecí (asi 10 let) = 0; Kolik z nich patří cizím státním příslušníkům = 0;

⁴⁴⁵ Na MNV Milovice doručen dne 26. 11. 1973 pod č. j. 740/73.

- 5) Počet hrobových míst, která jsou proplacena na věčné časy = 8 (hrobky);
Kolik z nich patří cizím státním příslušníkům = 0
- 6) Kolik je hrobových míst, jež jsou po řadu let neudržována, zanedbávána,
nebo dokonce v havarijním stavu = 0
- 7) Počet hřbitovů v obci = 1; Jejich celková plocha = 0,30 hektaru

Výsledek dotazníkové akce pravděpodobně vedl ke zrušení evangelického hřbitova v Lysé nad Labem v roce 1977.⁴⁴⁶

Městské a místní národní výbory (městské a obecní úřady)

Ve stínu ONV v Nymburce vykonávaly ostatní národní výbory pouze běžnou správu a údržbu hřbitovů. Větší sídla za tím účelem zřídila komunální podniky, které v zastoupení národních výborů uzavíraly nájemní smlouvy na hrobová místa, schvalovaly návrhy hrobů a samozřejmě řešily rozvoj hřbitovů. Rozvoj představoval nejen modernizaci technického zázemí (instalaci vody a elektřiny, výstavbu WC, řešení nakládání s odpady apod.), ale též výstavbu hřbitovních objektů.⁴⁴⁷

- Smutečních síní – postaveny byly v Nymburce (1924),⁴⁴⁸ Poděbradech (1965),⁴⁴⁹ Lysé nad Labem (1986)⁴⁵⁰ a Městci Králové (1987).⁴⁵¹ Plánovali ji také v Křinci formou adaptace kaple sv. Jana Nepomuckého, k čemuž ale nedošlo.
- Kolumbárií – v roce 1968 kolumbárium plánovali v evangelickém kostele v Bošíně, v Městci Králové jej chtěli v roce 1969/1970 rozšířit, v roce 1969 měla dle plánů vzniknout v Nymburce (náhrada za staré nevyhovující), Poděbradech a Vrbové Lhotě.

446 Písemnosti k uzavření a zrušení hřbitova nebyly dosud nalezeny. Datace dle památníku na místě zrušeného hřbitova.

447 Správu, údržbu i plán investic jednotlivé národní výbory uvedly v červenci a srpnu 1968 v rámci odpovědných dotazníků na Koncepti rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk.

448 Smuteční síň je součástí krematoria postaveného v roce 1924.

449 Koncepte rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk, s. 5.

450 Sdělení Jaroslava Pšeničky, provozovatele smuteční síně v Lysé nad Labem. (elektronická komunikace ze dne 3. 3. 2021).

451 Sdělení Pavla Kopeckého z MÚ Městec Králové. (elektronická komunikace ze dne 3. 3. 2021).

- Rozptylových louček – v roce 1968 ji plánovali v Nymburce,⁴⁵² o rok později v Lysé nad Labem, v roce 1970 v Poděbradech. Založení rozptylových louček v Kounicích a Křinci se nepodařilo dohledat.⁴⁵³
- Urnových hájů – v roce 1969 plánovali založení v Běrunicích, Chrástu, Milovicích, Staré Lysé, Vestci, Vrbové Lhotě, v roce 1970 měl vzniknout v Činěvsi, Dymokurech, Hořátvi, Koutech, Přerově nad Labem, Vykání, po roce 1971 byl v plánu v Opolanech, Poděbradech (!), Vlkově pod Oškobrhem/Kolajích a Chlebech.

I. 2. 6. Současnost

Současnost v pohřebnictví vymezuje zákon č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví a o změně některých zákonů (a jeho novela č. 193/2017 Sb.), který nabyl účinnosti 1. 1. 2002. Zákon řeší rozdíl mezi veřejným a neveřejným pohřebištem, přičemž zohledňuje specifika církví.

Z ustanovení § 13 odst. 1 zákona vyplývá: *„Provozování veřejného pohřebiště je službou ve veřejném zájmu zajišťovanou obcí v samostatné působnosti nebo registrovanou církví nebo náboženskou společností (dále jen „provozovatel pohřebiště“). Nemůže-li obec zajistit provozování veřejného pohřebiště v územním obvodu své působnosti, je povinna zajistit provozování veřejného pohřebiště v jiné obci v okolí na základě dohody s provozovatelem pohřebiště.“* Zřízení veřejného pohřebiště je dle § 17 možné: *„... na návrh obce nebo registrované církve a náboženské společnosti jen na pozemku v jejich vlastnictví ... Dotčenými orgány jsou vždy také krajská hygienická stanice, která vydává stanovisko z hlediska ochrany veřejného zdraví, obecní úřad obce s rozšířenou působností ... a vodoprávní úřad, který vydává stanovisko z hlediska ochrany podzemních vod. ... Ke zřízení jednotlivých hrobů, hrobek, úložišť jednotlivých uren a hrobových zařízení na pohřebišti není třeba rozhodnutí o jejich umístění podle zvláštního právního předpisu ani povolení stavby.“*

452 Příprava terénu na založení rozptylové loučky je zmíněna v *Technické zprávě o stavu urnového háje v Nymburce, zjištěném při prohlídce dne 30. 9. 1966*, kterou ke dni 18. 10. 1966 vypracoval technik Spolku Krematorium arch. Hynek Svoboda.

453 Informace o založení rozptylových louček neposkytly ani tamní obecní úřady. (elektronická komunikace ze dne 20. 4. 2020 a 3. 3. 2021).

Nadále je dodržována minimální tlecí doba 10 let, stejně tak jako podmínky pro zrušení veřejného pohřebiště, které může být dle § 24 odst. 1 zákona zrušeno jen ve veřejném zájmu a na základě rozhodnutí krajského úřadu, kterým je současně vyhlášen i zákaz pohřbívání, je-li to nutné. Detaily k vlastním pohřbům řeší vyhláška Ministerstva pro místní rozvoj č. 277/2017 Sb. o postupu obce při zajištění slušného pohřbívání.

Z výše uvedeného vyplývá, že dozorčím orgánem státní správy v oblasti pohřebnictví jsou krajské úřady a krajské hygienické stanice. V rámci okresu Nymburk je jejich činnost v porovnání s obdobím koncepce jen marginální. Krajská hygienická stanice Středočeského kraje územní pracoviště Nymburk neřeší a ani nemá zpracovávánu žádnou koncepci v oblasti pohřebnictví. Rovněž nevede evidenci hřbitovů. Jejich činnost se na hřbitovy zaměřuje v podstatě jen z hlediska zákona č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví. Jinými slovy, vše koncepční a evidenční řeší provozovatelé hřbitovů, kterými jsou příslušné obce.⁴⁵⁴

Stejný přístup k agendě pohřebnictví má Krajský úřad Středočeského kraje, odbor zdravotnictví,⁴⁵⁵ a odbor legislativně právní a krajský živnostenský úřad. Ani zde není řešena koncepce pohřebnictví či evidence hřbitovů (s výjimkou vojenských). Ke vznesenému dotazu JUDr. Malá mimo jiné uvedla: „*V každém případě je to velmi zajímavý podnět. Pohřebnictví a hřbitovy jsou v samostatné působnosti jednotlivých obcí a na nich záleží, zda v této oblasti bude nutné konat či nikoli. V současné době je zřejmý nárůst počtu obyvatel zejména v bezprostředním okolí Prahy a již se to projevuje na nedostatku míst k pronájmu na hřbitovech těchto obcí. Naopak dál od Prahy, je situace jiná.*“⁴⁵⁶ Z hlediska okresu Nymburk je toto patrné pouze v Milovicích.

V současné době je „nejaktuálnější“ přehled o aktivních hřbitovech dostupný na portálu www.pohrebiste.cz. V roce 2006 bylo v okrese evidováno celkem 94 hřbitovů.⁴⁵⁷ V mezidobí ale došlo k úpravě správní hranice okresu Nymburk.

454 Sdělení Ing. Mileny Marečkové, zástupkyně vedoucího oddělení hygieny obecné a komunální pro okres Mělník a Nymburk. (elektronická komunikace ze dne 4. 1. 2021).

455 Sdělení Ivany Kohoutové, vedoucí oddělení EIM, odboru zdravotnictví. (elektronická komunikace ze dne 4. 3. 2021).

456 Sdělení JUDr. Jaroslavy Malé, Krajský úřad Středočeského kraje, oddělení správních agend. (elektronická komunikace ze dne 4. 3. 2021).

457

<http://www.pohrebiste.cz/stranky/archiv/database/vyhledav.htm?txtObec=&txtKu=&cboOkresS=>

Navíc byly v souhrnu započítány i zrušené a židovské hřbitovy. Ve smyslu předkládaného výzkumu lze tedy hovořit pouze o 85 hřbitovech.

Od účinnosti zákona č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví se v okrese udály jen dva podstatné zásahy do hřbitovů. V roce 2019 byla dokončena revitalizace hřbitova v Pátku podle projektu architekta Tomáše Podrázského. Podstatou zásahu se stalo moderní kolumbárium s rozptylovou loučkou.

V roce 2021 byla zahájena I. etapa rozšíření komunálního hřbitova v Milovicích podle projektu MgA. Mikuláše Medlíka. K drobnějším zásahům patří založení rozptylové loučky na hřbitově v Sadské v roce 2014. Ostatní stavební činnosti lze označit za běžnou údržbu obecního majetku, kam nejčastěji spadá:

- Oprava ohradních zdí v Dobšicích (2005 a 2006), Kostomlatech nad Labem (2016), Kounicích (2015), na katolickém hřbitově v Libici nad Cidlinou (2005) a Nymburce (2010).
- Rekonstrukce přístupů – Kouty (2017), Křinec (2016).
- Oprava památkově chráněné márnice v areálu barokního kostela v Činěvsi (2018).
- Nové chodníky – Dlouhopolsko (2018), Městec Králové (2017), Nymburk (2005, 2016), Opočnice (2008, 2017).
- Nové sadové úpravy – Milčice (2015).
- Komplexní revitalizace hřbitova v Rožďalovicích (2012) a komplexní revitalizace bývalého hřbitova u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Kostelní Lhotě (2019).

II. Architektonické prvky hřbitovů okresu Nymburk

Hřbitov je specifické území, které muselo být vybaveno pro zajištění všech požadovaných funkcí řadou objektů. Přirozeně, že žádný hřbitov nemohl obsahovat všechny objekty současně. To záviselo na době založení, konfesi, mísu, tradici, ale třeba i finanční náročnosti.

Níže uvedené objekty jsou základními stavebními prvky, které ve společné kooperaci vytvářejí/vytvářely funkční provozní, architektonickou, estetickou, biologickou ... strukturu. V rámci kapitoly byla snaha řadit studované objekty podle významu historického, architektonického, provozního atd. Jako první jsou proto řešeny kostely, které pro vývoj hřbitovů měly zakládací význam. Následují další větší objekty: kaple a kaplové hrobky, kostnice, márnice, zvonice. Poslední skupinou jsou menší prvky: hlavní hřbitovní (a pamětní) kříž, oplocení hřbitovů, hřbitovní brány, umrlčí cesty, hroby, hrobky a náhrobky, sepulkrální plastika, krematorium a smuteční/obřadní sítě, sadové úpravy, vegetační složka, studna a jiné zdroje vody.

Pozemek bude jako samostatný prvek hřbitovní krajiny řešen v rámci následující kapitoly historickogeografická proměna hřbitovů.

II. 1. Kostel

Kostel je sakrální stavba sloužící k modlitbě a pravidelným bohoslužbám. Na rozdíl od kaple je v něm trvale uchovávána eucharistie a v podstatě pravidelně se zde konají bohoslužby. Podle funkce se dělí do několika typů. Z hlediska předkládané práce bude nejčastěji řešen typ farní (hlavní kostel farnosti), filiální (vedlejší kostel farnosti) a hřbitovní (určený především pro pohřební obřady).

Kostel je ale také právnická osoba, která vlastní a spravuje majetek, ze kterého je následně financována jeho údržba a samozřejmě i údržba přilehlého hřbitova. V této souvislosti jsou vysloveně zmiňovány tzv. zádušní kostely a hřbitovy. Pro pojem hřbitovní kostel/kaple však panuje značná nejednotnost, která je zapříčiněna i historickým vývojem a místní tradicí.

Farní kostel byl centrem duchovního života společnosti a jako místo posvěcené poskytoval ochranu nejen živým, ale i mrtvým. Podle Phillipa Ariese začínalo založení hřbitova v raném středověku stavbou kostela, neboť panoval dobový zvyk

pohřbu *ad sanctos*. Od toho se odvodilo označení hřbitova s kostelem – *kirchhof*. Pro založení bylo vybíráno místo chráněné jak před člověkem, tak i před přírodními živly. V každém případě si středověká společnost velmi hájila existenci kostela, mimo jiné proto, že jeho absence znamenala pro obec, že své zemřelé pochovávala na hřbitově v jiném, obvykle poměrně vzdáleném místě. Nebylo totiž myslitelné, aby hřbitov vznikl v místě, kde nebyl kostel. To se změnilo až s osvěcenskými reformami a pozdějším zesvětštěním společnosti.

Rozhodujícím krajinnotvorným prvkem je na Nymbursku a Poděbradsku voda, která má přirozeně zásadní vliv na založení stavby jako je kostel i na funkci a provoz hřbitovů. Proto se zdejší kostely a hřbitovy zakládaly v rámci možností dále od vody. V některých lokalitách to bylo velmi obtížné, a proto si stavebníci museli vypomáhat drobnou úpravou přilehlého terénu, nejčastěji dosypáním a výstavbou ohradní/opěrní zdi.

Nápadné je to u kostela sv. Václava v Kovanicích, který se nachází na levém labském břehu, a přestože byl jeho hřbitov jistě velmi podmáčený, došlo k založení hřbitova na vhodnějším pozemku až v roce 1923. V době josefinských reforem, která transfer hřbitovů přímo vyžadovala, byla na otázku „Proč nedošlo k založení hřbitova dle nových nařízení?“ dána tato odpověď: „*Protože je hřbitov mimo sídlo a všude je příliš vody, nelze využít jiné místo*“.⁴⁵⁸

Obdobně na tom byl kostel sv. Vojtěcha v Libici nad Cidlinou. Zatímco kostel měl existenci na stávajícím místě jistou, osud zdejšího hřbitova byl již v roce 1787 předmětem jednání: „Pozemek, který měl vhodné vlastnosti potřebné pro hřbitov v těchto vesnicích, a který majitel nechtěl kvůli dobré půdě uvolnit, zmařil záměr vrchního úřadu, aby bylo možné za městem založit nový hřbitov“.⁴⁵⁹ Situace se až do roku 1915 nezlepšila, protože ve zprávě z kanonické vizitace je poznamenáno: „*Taktéž Libický hřbitov [u kostela] jest nedostatečný – není však místa pro jeho rozšíření, jest ohraničen řekou Cidlinou a veřejnými cestami*“.⁴⁶⁰

458 NA, f. ČG Publicum, díl IX, část 1, 1748–1805, karton 3322, inv. č. 2271, sign. 157/1c seznamy hřbitovů z jednotlivých krajů 1787, Bydžovský kraj.

459 Tamtéž.

460 SOKA Nymburk, f. VÚ Nymburk, 1699–1948, kanonická vizitace a zkoušky z náboženství, inv. č. 72, karton 12, zápis z roku 1915.

Kostel Povýšení svatého Kříže v Poděbradech byl natolik blízko řeky, že „*Při povodních bývala hřbitovní zed' silně poškozována a musela být opravována*“.⁴⁶¹ To bylo zřejmě důvodem, proč transfer hřbitova nevzbudil velké problémy, a uskutečnil se již v roce 1784. Přerovský kostel sv. Vojtěcha a tamní hřbitov byly pro změnu ovlivněny vodou z nedalekého Salvátorského (též Zámeckého) rybníka. Podmáčení základů kostela se stalo důvodem, proč musel být původní barokní kostel v roce 1865 stržen a na jeho místě vystavěn nový.⁴⁶² Stejný osud měl kostel sv. Ondřeje v Sánech v roce 1824.⁴⁶³ Pozoruhodná je situace u kostela sv. Matouše v Záhornici, kde má přílehlý Záhornický potok charakter obranného prvku vůči kostelu.

Ve větším měřítku lze na obrannou funkci vodního toku hledět v případě královského města Nymburka, které bylo ve středověku obklopeno unikátními vodními valy a cihlovou hradbou. Kostelní náměstí, jemuž dominuje kostelem sv. Jiljí se hřbitovem, bylo situováno na nejvyšším místě nad řekou. Tamní *kirchhof* měl podle kostelního inventáře z roku 1836 plochu jen 230,5 sáhu (asi 720 m²), což mělo být o 1/5 méně, než byla plocha kostela. Na zbytek náměstí a cesty připadalo 1075,5 sáhu.⁴⁶⁴ Z toho lze usuzovat, že hřbitov nemohl stačit tak velkému městu a muselo být ještě jiné pohřebiště. Cena pozemků v ohrazeném městě byla důvodem, proč druhý hřbitov musel být před branami. Je více než pravděpodobné, že hřbitov u kostela sv. Jiljí byl právě pro exkluzivitu místa vyhledávaným objektem osobní, rodové i stavovské reprezentace. Ostatní obyvatelé byli pohřbíváni na jiném místě.

Snaha po symbolickém přiblížení k nebesům a Bohu přirozeně vybízela stavebníky kostela k vyhledávání vyšších poloh. Jiří Kupka k tomu uvádí: „*Hora náleží zemi, ale zvedá se k nebi, je vysoká, blízká nebi, je místem setkávání obou základních elementů. Proto byly hory považovány za „centra“, jimiž prochází axis mundi. Z kompozičního hlediska se jedná o nejvýraznější polohy s velkým účinkem v interiéru sídla i při pohledu na jeho siluetu, která mnohdy bývá tak nápadná a čitelná, že se stává symbolem a dominantou širšího regionu. Blízký poloze hory*

461 J. HELLIHOVÁ, *Poděbradské hřbitovy ...*, s. 64.

462 S. SVOBODA, *Svědectví kartografických pramenů k vývoji Přerova ...*, s. 45.

463 <https://ceskehrbitovy.cz/scripts/mapa.php?graveyard=114> (citováno 25. 4. 2020).

464 J. POUL, *Starý hřbitov ...*, s. 57.

je terénní ostroh“.⁴⁶⁵ Jelikož terén okresu Nymburk nenabízí příliš mnoho výrazných vrchů (snad s výjimkou Chotuce a Sadské), zakládaly se kostely a přilehlé hřbitovy na vyvýšených polohách (Činěves, Dymokury, Chotěšice, Mcely, Rožďalovice, Sloveč, Veleliby, Vrbice u Poděbrad). Pozitivní efekt vyšších poloh později ocenili osvěceni lékaři a zdravotníci, kteří dbali na odvádění škodlivého vzduchu ze hřbitovů. Příkladně je to uvedeno v soupisu pohřebišť Bydžovského kraje z 22. 6. 1787 pro obec Dymokury a tamní hřbitov u kostela Zvěstování Panny Marie „*Kostel a hřbitov jsou umístěny na kopci mimo obec, provoz nemůže škodit, hřbitov ještě není ohrazen*.“ Obdobný záznam je doložen ve Slovcích: „*Hřbitov leží na západ na vyvýšeném místě a stranou obytných domů*.“ a Chotěšicích „*Kostel a hřbitov jsou umístěny na kopci zcela mimo vesnici*“.⁴⁶⁶

Tam, kde byl terén pro založení kostela či úpravu jeho okolí nedostatečný, byly provedeny terénní úpravy formou dosypání. Důvody mohly být různé. Počínaje „obránnými“, které se uplatňovaly od středověku u tzv. obranných kostelů, kdy zvýšený terén napomáhal obráncům hájit objekt (v řešeném území by tomuto mohl odpovídat areál kostela v Bříství a možná i v Kostomlatech nad Labem, Vlčkově nad Lesy a Vykání), po důvody provozní a estetické, jako třeba v Chotěšicích, Chroustově, Úmyslovicích, Velence a Žitovlicích, kde byl terén dorovnan s ohledem na stavbu ohradní zdi.

Kostely na Nymbursku a Poděbradsku ale nejsou pravou ukázkou středověkých obranných kostelů. Tou by mohl být snad jedině kostel sv. Jakuba Většího v Kounicích, ještě v době před přestavbou z let 1834–1837.⁴⁶⁷ U ostatních starších kostelů jako například v Činěvsi, Chotěšicích, Kovanicích nebo Libici nad Cidlinou se z důvodu přestaveb bohužel nedochovaly žádné artefakty ani terénní situace, které by toto mohly potvrdit.⁴⁶⁸

V některých případech je možné zvýšený terén u kostela dávat do souvislosti s navyšováním terénu hřbitova.⁴⁶⁹ Tomu by mohl odpovídat stav pozemků zejména

465 J. KUPKA, *Krajiny ...*, s. 107.

466 NA, f. ČG Publicum, díl IX, část 1, 1748–1805, karton 3322, inv. č. 2271, sign. 157/1c seznamy hřbitovů z jednotlivých krajů 1787, Bydžovský kraj.

467 Informace ve formě stručného výpisu ze *Stavebně historického průzkumu kostela sv. Jakuba v Kounicích* z roku 1994 byly umístěny na nástěnce v předsíni kostela.

468 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 30, 36, 46 a 51.

469 Eva SOJKOVÁ – Michaela GLOSOVÁ – Jiří KUPKA – Petr ŠÍŘINA, *Zeleň městských památkových zón Středočeského kraje*, Brno 2014, s. 87–88.

u původních středověkých kostelů v Bošíně, Kounicích, Lysé nad Labem, Poděbradech apod. Byly to tzv. etážové hřbitovy, kam byl do stíněného prostoru dosypáván terén na původní hroby. V rámci archeologického výzkumu náměstí B. Hrozného v Lysé nad Labem (u původního farního kostela) bylo v roce 2011 zjištěno 12 vrstev pohřbů. Nejstarší horizont nepřímo zasahoval do raného středověku.⁴⁷⁰

Právě nedostatek místa si již v raném novověku vynutil, aby některá větší sídla založila další pohřebiště a ulevila hřbitovům u farních kostelů. Nemohlo se ovšem jednat „jen“ o pohřebiště. Musel zde být objekt, který by umožnil vykonat pohřební obřad a v duchu dobových mentalit zajistil ochranu duší zemřelých. Tím objektem měl být hřbitovní kostel nebo kaple, které by byly podřízeny farnímu kostelu. Svatyně mohla pocházet z předlokační doby, nebo mohla být na hřbitově založena *ad hoc*. K založení nového hřbitova mohly vést také prestižní důvody (velkoryse zakládané hřbitovy na předměstích s výstavnými hřbitovními kostely byly jedním z prvků městské reprezentace) a eventuálně i důvody konfesní.

V řešeném území se nacházel pouze jeden cíleně založený hřbitovní kostel, a to Svatojiřský na západním předměstí Nymburka u Pražské brány. Nyní již nepůsobí monumentálním dojmem, ale v době svého založení, a ještě v polovině 19. století šlo o dominantu a významný prvek křesťanské krajiny, která byla hodna poznamenání. Kostel je datován v portálu rokem 1569. Prostá obdélná stavba s polygonálním presbytářem a sedlovou střechou patrně nahradila starší, zničenou roku 1508.⁴⁷¹ Hřbitovní kostel se v roce 1787 stal jen hřbitovní kaplí a svému účelu sloužil do roku 1963, kdy byl zdejší hřbitov zrušen.

Podobný osud sdílel ještě starý farní kostel v Lysé nad Labem, který se od roku 1741 (po vysvěcení nového farního chrámu) stal pouhou hřbitovní kaplí sv. Barbory a v roce 1788 byl odsvěcen a prodán vojenskému eráru. Demolice proběhla v roce 1879.⁴⁷²

470 Výsledky záchranného archeologického výzkumu, který prováděl Ústav archeologické památkové péče středních Čech nebyly dosud publikovány. Informace poskytl archeolog Mgr. Lukáš Baloun dne 6. 5. 2011 a 4. 1. 2021.

471 J. ČERNÝ (ed.), *Krok ...*, s. 294.

472 Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl III. Kolín–Míro, Praha 1998, s. 724 a 733.

Vedle farních kostelů se na okrese Nymburk nacházely i filiální kostely, které měly nejen lépe zpřístupnit duchovní služby poddaným, ale měly také svým způsobem ulevit přeplněným farním hřbitovům. O stavu a počtu kostelů a hřbitovů k roku 1787 vypovídají soupisy pořizované jednotlivými krajskými úřady pro České gubernium.

V Bydžovském kraji se nacházely fary v Činěvsi, Kněžicích, Kovanicích, Libici nad Cidlinou, Městci Králové, Poděbradech, Sadské a Vrbicích u Poděbrad. Lokálie byly v Chlebech, Kostelní Lhotě, Předhrádí (mimo jiné pro osadu Sokoleč) a Úmyslovicích. Seznam nezmiňuje farnosti ani lokálie v Dymokurech, Chotěšicích, Pátku, Slovci a Záhornici. Pouze je poznamenává jako osady (*Ortschaften*), kde jsou kostely a hřbitovy.

Boleslavský kraj evidoval fary v Kostomlatech nad Labem, Křinci, Lysé nad Labem a Rožďalovicích. Dále zde bylo děkanství v Nymburce a lokálie v Bošíně, Loučeni, Mladé a Žitovicích. Kouřimský kraj měl fary v Bříství a Kounicích, lokálie byla ve Vykání. Ze všech soupisů vyplývá těsná vazba mezi kostelem a hřbitovem.

V době pořizování soupisů ještě nevznikaly evangelické kostely. Přípustné byly pouze modlitebny, které nesměly být nápadné a nemohly být na veřejných místech. Navíc nebylo s ohledem na hřbitovní nařízení dost dobře možné založit hřbitov u modlitebny v obci.

Pokud se v současné krajině projevuje spojení evangelického kostela a hřbitova, pak proto, že oba vznikly na samém okraji sídla. Příkladem jsou obce Bošín a Chleby. Nejde sice o jediné obce na okrese, kde se nachází společně katolický i starší evangelický kostel, tam by patřily ještě Libice na Cidlinou, Lysá nad Labem a Nymburk, ale rozhodně jde o největší evangelické kostely okresu Nymburk.

Nařízení o zákazu pohřbů v kostelech a kostelních kryptách nepřímou zvýšila zájem o bezprostřední okolí kostela. Nyní sem svou pozornost ještě více namířili duchovní a nižší šlechtici, kteří si zde konkurovali s městskou (a vesnickou) honorací. Naopak vysoká i „průmyslová“ šlechta stejně jako továrníci dali přednost vlastním hrobkám, které ani nemusely být umístěny na hřbitovech.

Některé starší náhrobníky a epitafy se v rámci „očisty“ interiérů kostela (nebo ochrany umělecky cenných děl) umísťovaly i na vnější stěnu kostela. Příkladem mohou být renesanční náhrobníky zasazené do zdí kostelů v Činěvsi

a Rožďalovicích.⁴⁷³ Vnější stěny kostela se zvláště v 19. století staly atraktivní pro umístování náhrobních (nápísových) desek i destiček. Na okrese je můžeme nalézt na kostelech v Běrunicích, evangelickém kostele ve Chlebech, Kovanicích, Pátku, na kostele Nanebevzetí Panny Marie v Poděbradech, Přerově nad Labem, Salské a Úmyslovicích. Zvláště v Běrunicích a Poděbradech je třeba zmínit, že nebýt osazených náhrobních desek, nebylo by v místě vůbec zřejmé, že se tam hřbitovy nacházely.

Jižní strana kostela v Kovanicích zase poskytla oporu pro opravdu unikátní náhrobní desku rodiny Karla rytíře Görtze († 1840) a jeho manželky Josefiny rozené baronky von Larisch († 1864). Na poměry okresu Nymburk je skutečnou raritou zachovaný německý text. Poněkud anachronicky byl umístěn secesní náhrobek na severní stěnu kostela sv. Vojtěcha v Libici nad Cidlinou. Novodobou ukázkou osazení náhrobků na fasádu kostela představuje záchranný transfer ze zrušeného Svatojiřského hřbitova v Nymburce na jižní stěnu bývalého hřbitovního kostela sv. Jiří rovněž v Nymburce.

Objekt kostela mohl plnit i funkci pozadí při komponování „monumentálního“ pohřebiště. Zvláště nápadné je to u hrobů duchovních v ose presbytáře kostela sv. Václava v Činěvsi, méně nápadné je to v Bříství. Kompozice hřbitovního areálu vztahená k ose kostela je patrná ještě na hřbitově ve Slovči a Činěvsi, kde jsou v prodloužení osy márnice. Členitý půdorys kostela Zvěstování Panny Marie v Dymokurech se stal důvodem pro založení obdobně členitého půdorysu ohradní zdi tamního hřbitova.

Jelikož je kostel na *kirchhofu* největším stavebním objektem, určuje do značné míry celkový dojem ze hřbitova. Jeho architektonický projev je dán především posledními výraznými stavebními úpravami než dobou založení.⁴⁷⁴ Slohově čisté stavby jsou velmi vzácné. Většinou jde o úpravy z konce 19. století, které zasáhly do členění fasády, tvaru oken a střechy, popř. přístaveb předsíní či střešních zvoníc. V řešeném území se nacházejí na hřbitovech či alespoň místech, kde byly hřbitovy,

473 Jiří NEHYBA, *Dva renesanční náhrobky v našem kraji*, in: Vlastivědný zpravodaj Polabí, 1 a 2, 1963, s. 32.

474 Níže uvedená data v závorce za obcí odkazují na ukončení nejvýraznějších stavebních úprav kostelů. Data vesměs vycházejí z publikace J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*

„gotické“ kostely v obcích Bříství (po 1350), Mcely (1930), Sadská (1375) a hřbitovní kostel v Nymburce (1569).

K barokní periodě se vzhledově hlásí kostely v obcích Běrunice (1718), Bošín (druhá polovina 18. století), Dymokury (1725), Hrubý Jeseník (1766), Chroustov (1785), Kostomlaty nad Labem (1778), Rožďalovice (1760), Velenka (1734), Žitovlice (1769) a patřil by sem i zaniklý kostel v Mladé (stržen 1935).⁴⁷⁵ Pozdní baroko reprezentují strohé kostely v obcích Činěves (1882), Chleby (1856), Chotěšice (1813), Kněžice (1780), Kostelní Lhota (1817), Kovanice (1897), Podmoky (1817), Vykáň (po 1769)⁴⁷⁶ a Záhornice (druhá polovina 18. století).⁴⁷⁷

Prvky klasicismu lze vysledovat na kostelích v Kounicích (1836), Libici nad Cidlinou (1836), Pátku a Sánech (1824).⁴⁷⁸ Velmi populární pseudorománský sloh se uplatnil v Bošíně na evangelickém kostele (1886),⁴⁷⁹ Budiměřicích (1881), na evangelickém kostele ve Chlebech (1874),⁴⁸⁰ Městci Králové (1856),⁴⁸¹ Přerově nad Labem (1865),⁴⁸² Slovči (1886)⁴⁸³ a Velelibech (1878). Pseudogotika není s výjimkou havířského kostela v Poděbradech (1896) tak nápadná. Patřily by sem kostely v Úmyslovicích (1858)⁴⁸⁴ a snad Vlkově nad Lesy (před polovinou 19. století).⁴⁸⁵

Stavební sloh kostelů většinou neovlivnil současný vzhled a slohovou jednotu náhrobků a hrobek hřbitovního pole. Je to dáno především tím, že náhrobky mají v plynutí času mnohem menší trvanlivost hmotnou i ideovou. To platí zvláště u „aktivních“ hřbitovů ve městech. Více se dbalo na slohovou vazbu hřbitovního příslušenství, jako jsou zdi, brány, márnice apod.

Výjimkou by mohly být evangelické hřbitovy v Bošíně (součást vesnické památkové rezervace)⁴⁸⁶ a Chlebech, kde přetrvává poměrně velký počet

475 Informační panel Kostel sv. Kateřiny umístěný v roce 2016 na místě zbořeného kostela.

476 <https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-havla-2150667> (citováno 10. 3. 2021).

477 <https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-matouse-2153015> (citováno 10. 3. 2021).

478 Zdroj (výťah z farní kroniky) <https://ceskehrbitovy.cz/scripts/mapa.php?graveyard=114> (citováno 21. 4. 2020).

479 <https://pamatkovykatalog.cz/evangelicky-kostel-2173509> (citováno 10. 3. 2021).

480 J. ANDERLOVÁ, *Region ...*, s. 37.

481 K. KUČA, *Města ...*, Díl III. Kolín–Míro, Praha 1998, s. 832.

482 S. SVOBODA, *Svědectví kartografických pramenů k vývoji Přerova ...*, s. 45.

483 <http://slovec.eu/index.php/obec/historie> (citováno 10. 3. 2021).

484 *Z kronik obce Úmyslovice a okolí*, 1969, s. 4.

485 <https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-jana-krtimele-2174757> (citováno 10. 3. 2021).

486 <https://pamatkovykatalog.cz/bosin-7663726> (citováno 10. 3. 2021).

antikizujících náhrobků, které skutečně vytvářejí jakousi jednotu s novorománským slohem kostelů, kterou zde navíc velmi výrazně doplňují četné a prastaré zeravy východní.

Gotický původ kostela sv. Václava ve Mcelích také poměrně dobře souzní s novogotickými náhrobky a výšinnou polohou tamního hřbitova. Barokní inspirace je patrná na starém hřbitově u kostela sv. Havla v Rožďalovicích (hřbitov s náhrobky je kulturní památkou).⁴⁸⁷ K podmanivé atmosféře místa přispívají kovaná náhrobní mříž, pískovcová torza figurálních náhrobků a stinné koruny jírovců.

Rožďalovický kostel s areálem bývalého hřbitova je ještě v jednom ohledu pozoruhodný, a to svým uplatněním v kulturní krajině coby její dominanta. Je totiž zřejmé, že hřbitov sám v krajině příliš pozornosti neupoutá. Naopak jeho spojení s kostelem z něj činí jasný duchovní, sociální, kulturní i historický střed malých společenství. Ta byla ve středověku členěna do dominií a farností, od josefínských reforem se ale stále více koncentrovala do společenství jednotlivých obcí. Kostel se hřbitovem jako zvlášť výrazné dominanty v ploché zemědělské krajině, které vytvářejí a uchovávají tradiční obraz křesťanství, se nacházejí i v Činěvsi, Sadské a Velelibech. Dominantou v jiném slova smyslu jsou evangelické kostely v Bošíně a Chlebech. Jejich existence a „konkurenční“ uplatnění v katolické krajině dává spíše vyniknout konfesnímu rozměru.

II. 2. Kaple a kaplové hrobky

Druhým nejnápadnějším hřbitovním objektem, který spoluvytváří jeho charakter, je kaple. Ta může mít funkci veřejně přístupné hřbitovní kaple, kde se konají církevní pohřební obřady dle potřeby, a nahrazuje tak vzdálený kostel. Jinou formou je privátní/rodinný prostor spojený s rodinnou hrobkou/kryptou v suterénu/podzemí, kam se po obřadu ukládají zemřelí členové rodiny.

Hřbitovní kaple mohou být památkou na morové hroby/hřbitovy, což může prozradit jejich zasvěcení sv. Rochu, Šebestiánu nebo Rozálii. Přestože na Nymbursku a Poděbradsku byla doložena poslední morové epidemie v Nymburce (1713)⁴⁸⁸ a podobně se hledělo na oběti hladomoru (s doprovodem skvrnivky *febris*

⁴⁸⁷ <https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-havla-2169960> (citováno 10. 3. 2021).

⁴⁸⁸ J. ČERNÝ, *Urbanisticko-architektonický vývoj ...*, s. 12.

putrida – Hungarfeber)⁴⁸⁹ doloženého v Sadské (1770)⁴⁹⁰ a Lysé nad Labem (1772, 1782),⁴⁹¹ žádný obdobný objekt se zde nenachází.

Pro „běžné“ hřbitovy bylo od středověku obvyklé zasvěcení tamních kaplí sv. Michalovi, Barboře a Mikuláši.⁴⁹² V tomto směru je možné připomenout nové zasvěcení původního farního kostela v Lysé nad Labem, který se po roce 1741 stal hřbitovní kaplí sv. Barbory.⁴⁹³ Jako ochránce mrtvých byl patrně v 16. století zvolen i sv. Jiří jako patron výše zmíněného hřbitovního kostela a později kaple na západním předměstí Nymburka.

Kaple mohly mít různou formu. K těm jednodušším patřily prosté výklenkové, jež mohly být umístěny samostatně, jako třeba kaple sv. Starosty v Lysé nad Labem na náměstí u farního kostela, východně od vrat na hřbitov (před č. p. 18). Měla být datována rokem 1709 a v jejím výklenku stála plastika sv. Starosty.⁴⁹⁴ Od kaple se zahajovaly pohřby vesnických obyvatel, jak je to zmíněno v případě Stratova: „*Své mrtvé pohřbívali stratovští na hřbitůvku kolem kostelíka v Kostomlatech. Když byl Stratov přifařen k Lysé, pochovávalo se kolem kostela v Lysé, po roce 1783 na hřbitov za lyskou školou. Pohřební cesta do Lysé byla daleká. Lyský farář čekal na pohřební průvod u kapličky svatého (!) Starosty.*⁴⁹⁵

Když v roce 1878 zbořili kapli, byli venkovští zemřelí nošeni od plastiky sv. Františka.⁴⁹⁶ Pravděpodobně stejný průběh obřadů se konal u kapličky Sedmibolestné Panny Marie ve Střihově, postavené v roce 1908 u silnice Nymburk – Městec Králové. Jana Hrabětová je názoru, že kaple byla postavena až po založení hřbitova.⁴⁹⁷ Na mapách prvního i druhého vojenského mapování je ale ve stávajícím místě kaple zobrazena také.⁴⁹⁸ Pravděpodobně se tedy jedná o starší objekt,

489 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis* ..., s. 131.

490 K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl VI. ..., s. 568.

491 K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl III. ..., s. 721.

492 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe* ..., s. 84.

493 K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl III. ..., s. 724.

494 SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), Památky města Lysé nad Labem od r. 1893 do konce roku 1895, sepsal Romedius Heide, s. 68r.

495 J. ŘEHOUNEK – J. VRÁNA, *Stratov* ..., s. 25.

496 SOKA Nymburk, f. AM města Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), Památky města Lysé nad Labem od r. 1893 do konce roku 1895, sepsal Romedius Heide, s. 68r.

497 Jana HRABĚTOVÁ, *Kříže, boží muka, kapličky a zvoničky na Nymbursku. Příspěvek ke studiu drobných sakrálních památek*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, vol. 37, 2003–2004, s. 205.

498 <https://maps.arcanum.com/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1707736.8708553137%2C6483184.708692408%2C1711119.209356933%2C6485095.634399538&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 30. 4. 2021).

který v roce 1908 nahradila kaple nová. Tomu by odpovídala i datace nejstarších náhrobků na hřbitově, které jsou z roku 1907.⁴⁹⁹ Do té doby Střihovští pohřbívali na hřbitově v Městci Králové.⁵⁰⁰

Jinou formou byly výklenkové kaple zasazené do ohradních zdí hřbitovů, jak je tomu v pozdně barokním areálu kostela sv. Václava v Činěvsi. Čtyři nárožní výklenkové omítané kaple mají niku uzavřenou konchou, prejzová stříška má segmentový oblouk, fasáda je členěna plastickými volutami a ozdobným klenákem. V nikách jsou druhotně umístěny funerální plastiky pocházející ze zrušených hrobů. V nedávné době byl památkově chráněný areál, naposledy rozšířený v roce 1886, rekonstruován.

Výklenkové kapličky až dosud zdobí i hřbitov v Sadské. Celkem 14 kaplí ve vzdálenosti 10 metrů rytmizujících ohradní zeď mělo symbolizovat zastavení Křížové cesty. Na rozdíl od Činěvsi jde o prosté, plasticky nečleněné objekty s trojúhelníkovým štítem a stříškou z betonových desek. V některých nikách se nachází náhrobní deska či náhrobek, jiné jsou prázdné. Zdejší hřbitov byl vysvěcen v roce 1848.

Kaple jako samostatný hřbitovní objekt je tradičně lokalizována do Kerska, do místa zvaného Na Kostelíku. Tamní Kaple Božího Těla (někdy označována jako kostelík) vznikla dle doložených pramenů po třicetileté válce a je zmiňována k roku 1671. Měla půdorys 12 × 10 m, na bočních stranách tři okna. Bohoslužby se zde konaly naposledy v roce 1780, poslední pohřeb byl odsud vypraven v roce 1785. Dne 3. 3. 1786 byl objekt zavřen a zapečetěn, v roce 1789 je již zbořen.⁵⁰¹ Jan Hellich k místu poznamenal: „*Kolem kaple bylo pohřbíváno celou plochou, jak svědčily tu i tam zachované kopečky po hrobech. ... Kaple stávala uprostřed skrovného oválného hřbitova, po kterém nevysoká hliněná ohrada 37 kroků široká se dosud zachovala. Bývala ohrazena plotem a nízkým porostem*“.⁵⁰² Na místě kaple nechal majitel poděbradského panství Filip Arnošt Hohenlohe ze Schillingfürstu postavit železný kříž, který byl dne 31. 5. 1891 posvěcen. Dnes je uprostřed lesního

499 Informace o založení hřbitova neposkytl ani Obecní úřad Sloveč (elektronická komunikace 10. 4. 2020).

500 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962, dopis z 8. 9. 1889.

501 B. KUBA, *O zaniklé vesnici ...*, s. 77–83.

502 Tamtéž, s. 78–79.

porostu pietně upravená plocha, v jejíž centrální části se nachází původní zrekonstruovaný kříž z roku 1891.

Terminologicky a funkčně nevyjasněný je status havířského kostelíka Nanebevzetí Panny Marie v Poděbradech. Jde o původně gotickou stavbu z roku 1516 postavenou v blízkosti bývalého popraviště. V objektu měly být dle zprávy z roku 1682 pohřbeny ostatky popravených kutnohorských havířů (1496).⁵⁰³ Havířský kostel byl roku 1784 zrušen. V soupise hřbitovů Bydžovského kraje z roku 1787 není ke zdejšímu hřbitovu pro obce Přední Lhota, Kluk a Polabec uvedeno nic. Za dva roky jej koupil František Klofec za 355 zlatých, aby ho nechal 2. 5. 1788 znovu vysvětit.⁵⁰⁴ Nadále byl využíván jako hřbitovní kaple. „*Posledním zde oficiálně pohřbeným byl 22 letý obuvník František Rovný, který se za války 1866 nakazil plicní nemocí*“.⁵⁰⁵ Exteriérová regotizace objektu proběhla v roce 1896. V roce 2013 se uskutečnila v rámci projektu regenerace parku kompletní úprava terénu a porostů. V současné době je jedinou památkou na hřbitov zazděná náhrobní tabulka rodiny Rovných.

Velmi málo informací se dochovalo ke kapli na obecním hřbitově konfesijního rázu v Městci Králové, který byl založen v roce 1841 na Pražském předměstí. Dne 23. 8. 1919 psala městská rada Patronátnímu úřadu v Dymokurech, že: „... *propůjčila svého času záduši pozemek, na němž stojí nyní tak zvaný 'starý hřbitov'. Kaply (!) postavila obec svým nákladem a poněvadž celý tento objekt není udržován, nachází se ve stavu zbědovaném ...*“.⁵⁰⁶ Dle dobrozdání ke schůzi konané 12. 4. 1938 ve věci rušení starého hřbitova je uvedeno, že „... *stavební parcela č. 330 [patrně původní kaple] jest celkem velmi malá (39 m²), takže sama o sobě zvláštní ceny nemá*“.⁵⁰⁷

Přechodovou fází mezi volnou neuspořádanou kulturní krajinou a organizovanou kompozicí hřbitova je krajinářský přístup uplatněný v první čtvrtině 18. století na panství Kuncberg/Křinec. Na vrchu Chotuc byla již ve středověku vystavěna hřbitovní kaple Nejsvětější Trojice a založen hřbitov. Kaple je jednodlní menší

503 I. MUDROVÁ, *Tajnosti ...*, s. 142.

504 J. G. SOMMER, *Böhmen. Bidschower Kreis*, Prag 1835, s. 60.

505 I. MUDROVÁ, *Tajnosti ...*, s. 145.

506 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

507 Tamtéž.

stavba podélného půdorysu s pravoúhlým presbytářem, v jádru gotická, datovaná rokem 1697.

Umístění hřbitova na vrchu neodporovalo josefínským nařízením, a proto se v soupise Boleslavského kraje z roku 1787 uvedlo pouze: „*Je úplně mimo sídlo, je přemístěn na Chotuc.*“ V roce 1834 byl objekt popsán jako kaple s přilehlým *Gottesacker* (Obr. č. 3).⁵⁰⁸ Do nynější podoby byla kaple přestavěna po požáru v roce 1888.⁵⁰⁹ K osudu kaple Leopold Nejl uvedl: „*Osud kaple na Chotuci zpečetil rok 1973. Tehdy byla zařazena jako druhá největší akce plánu obnovy památek v nymburském okrese, včetně opravy hřbitova. Byl zpracován projekt, zajištěny finance, stanoveno další využití kaple jako deponiář barokních plastik z počátku 18. století z okolí zajištěny atypické trámy na střešní konstrukci a dopraveny na vrchol Chotuce. Na základě pochybného úsudku jednoho z vlivných funkcionářů ONV v Nymburce, že obnova kaple se nevyplatí z finančního hlediska, pak z celé akce sešlo. Kaple Nejsvětější Trojice na Chotuci byla vyškrtuta ze seznamu státem chráněných památek.*“⁵¹⁰ Jako památka je opět chráněna od roku 1994.⁵¹¹ Rekonstrukce pláště a střechy objektu proběhla v letech 1997 a 1998. V roce 2018 byla kaple nezajištěná, interiérové renesanční a klasicistní náhrobníky byly vytrženy ze zdí, pohozeny v lodi kaple a poškozeny.

Zmíněná hřbitovní kaple Nejsvětější Trojice byla spolu se zříceninou středověkého hradu Kuncberg na nedalekém návrší nad Křincem součástí barokní krajinářské kompozice panství. Od křineckého zámku totiž vybíhala přes údolí potoka Blatnice a tamní oboru až na temeno vrchu Chotuc oboustranná alej. Součástí kompozice byla i barokní novostavba panské hřbitovní kaple sv. Jana Nepomuckého z let 1712–1714. Kaple byla jako pohřebiště rodiny hrabat Morzinů zrušena 19. 11. 1788.⁵¹² Po druhé světové válce se stala vhodným základem pro založení nového komunálního hřbitova,⁵¹³ dokonce bylo v rámci *Koncepce rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk* plánováno, že v kapli bude zřízena smuteční síň.⁵¹⁴

508 J. G. SOMMER, *Böhmen. Bunzlauer Kreis*, Prag 1834, s. 36.

509 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 50.

510 L. NEJL, *Křinecké památky ...*, s. 38.

511 <https://pamatkovykatalog.cz/kaple-nejsvetejsi-trojice-12588210> (citováno 12. 3. 2021).

512 L. NEJL, *Křinecké památky ...*, s. 92

513 SOKA Nymburk, f. MNV Křinec, (1866) 1913–1990, zřízení nového hřbitova 1948.

514 SOKA Nymburk, f. ONV Nymburk 1945–1990, *Koncepce rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk*, odpovědní dotazník MNV v Křinci ze dne 3. 7. 1968.

K otevření nového hřbitova jižně od kaple došlo skutečně v roce 1949,⁵¹⁵ ale kaple v komplexu hřbitova nezískala aktivní roli smuteční síně. Stala se pouze „dominantou“ moderního hřbitova.

Racionálně organizovanou vnitřní formu hřbitova bez většího ohledu na okolí reprezentovaly hřbitovy přelomu 18. a 19. století. Ty byly pojaté geometricky a vyznačovaly se symetrií. Linie cest zdůrazňovaly kompoziční osy, do jejichž průsečíku se u bohatších zádušních hřbitovů umístila kaple, u chudších kříž. Alternativně mohly stát naproti vchodu. Bohužel takový typ hřbitova z uvedené doby se v okrese nezachoval. Vzhledem ke konzervativnímu přístupu při zakládání mladších hřbitovů lze ale zmíněné principy přeci jen nalézt. Nejstarší ukázkou je kaple sv. Kříže, kterou pro nový hřbitov v Rožďalovicích vyprojektoval na průsečíku hlavních cest čtvercového hřbitova stavitel Theodor Bauer. Novorománská kaple byla vysvěcena v roce 1870.⁵¹⁶

Hřbitov ve Velkém Zboží má netradiční tvar kosočtverce, v jehož středu je historizující kaple. Datum založení kaple ani hřbitova není zatím známo. Je ale doložen souhlas C. k. okresního hejtmánství v Poděbradech ze dne 11. 10. 1903 k vydržování kapličky na obecním hřbitově.⁵¹⁷

Příkladem symetrie je nový katolický hřbitov v Žitovlicích, který byl vysvěcen žitovlickým farářem (spolu s kaplí, umrlčí komorou a komorou na nářadí) 8. 11. 1896.⁵¹⁸ Tamní novorománská kaple Bolestné Panny Marie je umístěna při východní ohradní zdi naproti vstupu a spolu s objekty márnice a domku hrobníka po stranách vstupní brány dotváří architektonicky skutečně mimořádný hřbitovní areál (obr. č. 4).

Princip symetrie byl uplatněn i na nepravidelném pozemku obecního hřbitova konfesijního rázu v Sokolči. Kaple inspirovaná gotickým slohem o půdorysu písmene „T“ byla postavena v roce 1907 při severní zdi naproti hlavnímu vstupu.⁵¹⁹ Současné sadové úpravy bohužel původní kompoziční záměr výrazně zastírají.

515 SOKA Nymburk, f. MNV Křinec, (1866) 1913–1990, zřízení nového hřbitova 1948.

516 Informace byly uvedeny na informačním panelu *Z historie hřbitova*, který byl umístěn u hřbitovní kaple sv. Kříže v souvislosti s rekonstrukcí hřbitova v roce 2013.

517 J. MRAČKOVÁ, *Historie ...*, s. 12.

518 SOKA Nymburk, f. FÚ Žitovice v rámci f. Děkaný úřad Rožďalovice, 1608–1999/, sdělení ze dne 9. 11. 1896, č. j. 30.

519 Informace ke hřbitovní kapli neposkytl ani Obecní úřad Sokoleč (elektronická komunikace 24. 2. 2021). Datace dle nápisu na fasádě kaple.

Architektonicky nejpropracovanějším hřbitovem počátku 20. století se stal nový katolický hřbitov v Poděbradech-Kluku. Architekt Josef Fanta v roce 1904 vymezil nástupní prostor ze západu domkem hrobníka a z východu kaplí s márnicí. Secesní kaple je cihlová stavba s půdorysem ve tvaru písmene „L“, se strmými sedlovými střechami a zubatými štíty. V nižší části stavby se nachází márnice s předsíní, větší prostora slouží za hřbitovní kapli. K vybavení kaple se zachoval dopis Proboštského úřadu v Poděbradech ze dne 25. 4. 1904 adresovaný městské radě v Poděbradech, kde je mimo jiné uvedeno: „*Na zdejší žádost 20. t. m. zaslala bisk. konsistoř v Hradci Králové oltářní kámen s ostatky sv. mučedníků Urbana a Vitalise pro zdejší hřbitovní kapli s oznámením, že nejd. bisk. Ordinariát rozhodnutím ze dne 18. 2. 1904 č. 1504 pro tuto kapli mešní licence udělil, aby tam v některých všedních dnech mše svatá sloužena býti mohla, pokud by tím farní služby Boží újmy netrpěly*“.⁵²⁰ Dnes je kaple zasvěcena sv. Jíří a využívá ji pravoslavná církev.

Ve fondu Národního technického muzea, Muzea architektury a stavitelství jsou uloženy ještě další Fantovy návrhy hřbitova v Poděbradech-Kluku z doby okolo roku 1900.⁵²¹ V návrhu I. s centrální dispozicí a v gotickém slohu rozehrál Fanta na nepravidelném půdorysu radiální uspořádání, přičemž márnice a domek hrobníka nerámovaly oproti současnému stavu vstup tak těsně. Od vstupu byly poměrně vzdálené, ale ohraničovaly arkádu segmentového půdorysu s 20 hrobkami (podobné té na vídeňském Ústředním hřbitově). Návrh II. působí spíše jako formální zámecká zahrada s velkolepým parterem před hřbitovní kaplí. Vstup nebyl jako v předchozím případě ze severozápadního nároží, ale ze západní strany. Po stranách brány byly objekty márnice a bytu zahradníka. Zastupitelé města se zjevně přiklonili k centrální dispozici, a proto Josef Fanta dopracoval další návrh v duchu novorenesance s objekty kaple s márnicí a domu zahradníka již těsně u nárožního vstupu.

Pod termín hřbitovní kaple lze podřadit i soukromé objekty, byť je v současné době obtížně zjištělné, zda se jedná jen o privátní hrobku, nebo i sakrální prostor. K tomuto vývoji uvedl Phillipe Aries, že hrob (*domus*) je i chrámem (*dómem*) –

520 SOKA Nymburk, f. AM Poděbrady, 1567–1945 (1951), hřbitov 1898–1905, č. j. 213.

521 NTM, Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury, f. 10 Josef Fanta, hřbitovy 010/bal.071

vysvěceným místem, kde lze vykonat bohoslužby. Odtud slovo *domus* později nahradilo slovo *kaple*.⁵²²

Kapličkový hrob se zrodil na počátku 19. století, jako „náhrada“ za pohřeb v kostele. Tvořila jej malá *cella* s křížkem na zdi a oltářem pod ním. Uváděla se tu jména zesnulých a epitafy zdobily vnitřní zdi *cell*. Nejčastěji byl proveden v novogotickém slohu s obligátním označením „hrobka rodiny XY“.⁵²³ Jak píše Gerhard Lindner, tento typ hrobu byl: „... vedle vily jedním z nejvýznamnějších stavových symbolů konce 19. a začátku 20. století. ... V době historismu patřily hrobky s kaplí k nejvyšším stupňům hřbitovního umění a reprezentace“.⁵²⁴ Na Nymbursku jsou dochovány skutečně vzácně. Je to dáno tím, že zde nebyla zámožná a politicky angažovaná společnost, která cítila potřebu reprezentace. Navíc tento způsob reprezentace byl cizí evangelíkům,⁵²⁵ kteří zde měli nezanedbatelné zastoupení.

Typologie kaplových hrobek je dosti různorodá. Od velmi náročných podob, až k jednoduchým, náznakovým stavbám ve formě nik a portiků. Pro účely předkládané práce byly vybrány tyto:

- Křinec-Chotuc, novorenesanční kaplová hrobka rodiny Františka Vonky, továrníka a zpracovatele vaječného bílku, dextrinu, rýžového škrobu, melasy apod. Hranolová hrobka s fasádou členěnou pilastry byla postavena v roce 1891 při východní straně hřbitova.⁵²⁶ Objekt je v havarijním stavu (obr. č. 5).
- Nymburk – Svatojiřský hřbitov, novogotická kaplová hrobka rodiny Tuzarovy z roku 1886. V rámci jednání MěNV v Nymburce, odboru pro vnitřní věci, školství a kulturu, dne 29. 8. 1967 bylo v rámci upřesnění návrhu na transfer vybraných osobností na starém hřbitově uvedeno: „*Kaplička Tuzarova zůstane na svém původním místě, komise navrhuje odstranit vstupní dveře, ...*“.⁵²⁷ Hranolová hrobka s křížovou střechou a lomeným obloukem vstupu stojí při západní hranici pozemku, je zdevastovaná a zarostlá v neudržovaném porostu.

522 P. ARIES, *Dějiny smrti, díl I. ...*, s. 58.

523 P. ARIES, *Dějiny smrti, díl II. ...*, s. 286.

524 G. LINDNER (ed.), *Friedhof ...*, s. 9.

525 J. NOLL, *Několik poznámek ...*, s. 108.

526 L. NEJL, *Křenické památky ...*, s. 37.

527 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

- Nymburk – Svatojiřský hřbitov, antikizující sloupová hrobka rodiny Antonína Červinky. Při jednání 29. 8. 1967 se v rámci upřesnění návrhu uvedlo: „... rovněž Červinkova hrobka – čtyři sloupy se stříškou bude zachována, odstraněn anděl, provedena dlažba a na zadní stěnu bílý štuk“. Čtvercová otevřená stavba se čtyřmi sloupy v korintském řádu a dřevěným skládaným tympanonem stojí při jižní hranici pozemku, je v havarijním stavu a zarostlá v neudržovaném porostu dřevin.
- Poděbrady-Kluk, novogotická kaplová hrobka rodiny Josefa Hyrosse, šlechtice z Kisviczapu (1852–1939), ředitele *liechtensteinských cukrovarů*.⁵²⁸ Stavbu z pískovcových neomítaných kvádrů navrhl architekt František Blažek a provedl J. Jedlička z Vojic (obr. č. 6). Objekt stojící při východní hranici hřbitova je po rekonstrukci. Poslední pohřeb se zde konal v listopadu 2011.⁵²⁹
- Poděbrady-Kluk, historizující kaplová hrobka rodiny Obereignerovy, Josef z Obereignerů (1807–1894), civilní geometr; Ing. arch. Dr. Josef Pošmourný, významný odborník v oblasti památkové péče. Stavba čtvercového půdorysu se zvýrazněnými štíty a sedlovou střechou. Vchod do hrobky je ve zvýrazněném rizalitu.
- Sadská, novorománskou kaplovou hrobku rodiny Bürgermeisterovy postavili v roce 1864. Zadavatelem byl Jan Bürgermeister, který v letech 1849–1850 vykonával funkci purkmistra města. Hrobka je prostá hranolová stavba se sedlovou střechou, která stojí v hlavní ose nejstarší části hřbitova. Svým umístěním a velikostí mohla plnit i funkci veřejné hřbitovní kaple.⁵³⁰

II. 3. Kostnice

Kostnice patřily ve středověku k nezbytnému vybavení hřbitovů. V minulosti se jim dostávalo různého označení *carnarium*, *ossuarium*, *ossium conditorium*. V německojazyčném prostředí Ralph Gälzer jmenoval *Karner*, *Beinhaus*, *Totenbarhaus*. Současně ale dodal, že uvedeným pojmům byly dříve přiřazeny velmi

528 Uvedeno na hrobce.

529 https://nymbursky.denik.cz/zpravy_region/pdy-hyross20111107.html (citováno 13. 3. 2021).

530 Informaci o příležitostném užívání kaple pro bohoslužby potvrdil farář Jaroslav Krajl z Římskokatolické farnosti Nymburk (elektronická komunikace ze dne 13. 3. 2021).

odlišné významy.⁵³¹ Jejich účelem bylo shromažďovat kosti z již zrušených hrobů, neboť omezený prostor hřbitova nutil hrobníky po uplynutí tlecí doby (5–10 let) využít místo k dalšímu pohřbu. Při výkopu nového hrobu byly nalezené kosti vyskládány na veřejných místech hřbitova anebo v k tomu zřízených objektech.

Jednou za čas ovšem nastala i u kostnice chvíle, kdy kosterní pozůstatky nebylo kam umístit. V tom případě se praktikovalo jejich drcení či pálení. Takto „zmenšený“ objem byl opět „pohřben“. Konec staleté tradici učinila až hygienická a zdravotnická opatření v závěru 18. století. Přesto všude nedošlo ke zrušení kostnic, ba dokonce v některých místech nedošlo ani k likvidaci naskládaných kosterních pozůstatků. Dnes jde nejen o stavební a umělecké památky, ale také o turisticky atraktivní objekty.

Kostnice měly různou podobu, ale nejčastěji to byly okrouhlé kamenné stavby se silnými zdmi bez oken. Stejně tak, jako jsou typologicky tříděny kostely a kaple, jsou děleny i kostnice/karnery:⁵³²

- Samostatná dvoupatrová budova, která je na hřbitově vždy blízko kostela. Sklepní/suterénní místnost sloužila k uložení kostí, horní místnost byla jako posvátná prostora využívána pro mše a pohřební slavnosti. Tento typ karneru je podobný kaplím.
- Samostatná malá jednopodlažní budova.
- Nejmenší typ se skládá z místnosti, která je přímo spojená s kostelem nebo je jeho součástí. Prostora je často napůl pod úroveň sousedního hřbitova a je s ním spojena dveřmi nebo padacími dveřmi. Byl to asi nejčastější typ karneru, protože zabíral málo místa a jeho výstavba byla snadná.
- Zřídka měl karner podobu samostatného sklepa, polozapuštěného a překrytého zemí.

Okres Nymburk není na tento druh objektů bohatý. Přesto se dochovalo několik zmínek o jejich existenci. Jednou z nich byla kostnice v Budiměřicích, která patřila k původnímu gotickému kostelu. Kostel v polovině 19. století vyhořel a nahradil jej

531 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe ...*, s. 64.

532 Tamtéž, s. 82.

nový na jiném místě. Dle zádušních register se vedle starého kostela měla nacházet zmíněná kostnice.⁵³³ Její místo ani podoba nejsou známy.

Obdobně složitý vývoj měl starý hřbitov a kostnice v Hrubém Jeseníku. František Mikolášek napsal: „*O starém hřbitovu v Jeseníku víme, že se nalézal mezi nynější farní zahradou a školní zahradou, kudy silnice vede. Obehnán byl zdi krytou šindelem. V tomto hřbitově, v místě, kde dnes stojí kříž, před kostelem postavena byla roku 1738 zděná kostnice. ... Na místě bývalé kostnice postaven byl dne 22. 7. 1792 dřevěný kříž, jež darovala vrchnost. Kříž tento byl roku 1852 na plechu malovaném obrazem Ukřižovaného opatřen*“.⁵³⁴ Po kostnici se nezachovaly žádné stopy.

Stejně tak není známá podoba kostnice, jež měla být u zrušené hřbitovní kaple Božího Těla v Kersku. Bronislav Kuba ke kostnici dohledal pouze zmínku: „*Na hřbitově stála kostnice, ke které se konal o posvícení v pondělí po mši svaté průvod věřících*“.⁵³⁵ Na hřbitově u mcelského kostela postavili přifaření osadníci roku 1841 kříž do míst, kde byly dříve uloženy kosti ze zrušené kostnice.⁵³⁶

Již zmíněný nedostatečně velký hřbitov u děkanského chrámu sv. Jiljí v Nymburce kostnici mít musel, ale zanikla v roce 1821, když se rušily zdi tamního hřbitova.⁵³⁷ U děkanského kostela sv. Kříže v Poděbradech přestavěli v polovině 19. století kostnici na oratoř.⁵³⁸ Stavba kostnice je v Přerově nad Labem doložena k roku 1693.⁵³⁹ Její umístění není známé. Severně od původního kostela ve Velelibech stála stará kostnice. První velelibský farář Antonín Vedral ve svých pamětech uvedl, že: „... když v roce 1864 přišel do Velelib, stály zde, kromě starého kostela, pouze dva domy a kostnice, která se stala jeho obydlím. Do nové fary se nastěhoval až v listopadu 1867 ...“.⁵⁴⁰ Objekt se nacházel v severozápadním nároží hřbitova a z uvedeného lze usoudit, že spíše šlo o márnici než o kostnici.

Graficky doložená kostnice stála v Sadské u kostela sv. Apolináře. Na kresbě z roku 1808 je vidět v severozápadním cípu hřbitova hranolová stavba

533 Leopold DOLEŽAL, *Povšechný popis býv. Panství nyní velkostatku Poděbradského*. Poděbrady 1891, s. 17.

534 František J. MIKOLÁŠEK, *Jeseník*, Mladá Boleslav 1883, s. 17–18.

535 B. KUBA, *O zaniklé vesnici ...*, s. 83.

536 Věnceslava ZEMANOVÁ, *Dějiny zámku a obce Mcely*, písemná práce 1939, rukopis uložen v SOKA Nymburk, s. 10.

537 František HRNČÍŘ, *Královské město Nymburk nad Labem. Obraz minulosti a přítomnosti*, Nymburk 1894, s. 117.

538 K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl V. ..., s. 292.

539 J. ŠPAČEK, *Přerov ...*, s. 36.

540 Informace ve formě nástěnky k jubilejnímu roku 2003 byly umístěny v předsíni kostela.

s mansardovou střechou (obr. č. 7).⁵⁴¹ „Roku 1833 byla stará kostnice u kostela stržena a na jejím místě hrobárna postavena. Kostí z kostnice byly do země uloženy a sice na dvou místech: za kostelem, jak povýšené místo ukazuje a na něm kovaný železný kříž – a potom také v cípu či výběžku za hrobárnou. – Když v listopadu roku 1887 část zdiva se zřítily, ukázala se hromada lidských kostí, které opět novou zdí zazděny byly. Místo to jest nedůstojné pro tělesné pozůstatky proto, že tam má hrobař chlévky pro kozy a vepřový dobytek. – Nápadno jest rozdělení kostí. Proč všechny do společného hrobu nebyly dány? Jsou tam ty kosti z hrobů nekatolíků před rokem 1620? – Nejspíše proto byly zahrabány v nejzazším koutě u samé zdi“.⁵⁴²

Vedle písemných zmínek o kostnicích se v území nacházejí i hmotné objekty. Architektonicky cenná je barokní kostnice z poloviny 18. století, jež je součástí jižní zdi hřbitova v Činěvsi. Jde o hranolovou stavbu se skosenými rohy, která stojí ve svahu, kde spolu s opěrnou zdí vytváří mohutnou hradbu v předpolí dosypaného terénu hřbitova. Kostnice měla nahradit starou, která byla v roce 1749 zrušena i se starým hřbitovem a starým kostelem.⁵⁴³ Nyní je objekt užíván jako márnice a z důvodu vysoké architektonické hodnoty je chráněn v rámci areálu kulturní památky.⁵⁴⁴

Pro obec Kostomlaty nad Labem je příznačné, že zde také stála kostnice. Dle zápisu ve farní pamětnici se nacházela „dole pod věží“.⁵⁴⁵ Měl to být suterénní prostor současné zvonice, jež získala aktuální podobu v roce 1895.⁵⁴⁶ Kostnice byla součástí starého hřbitova, který přímo odklopoval původní kostel, a stála na jihozápadním okraji památkově chráněného kostelního okrsku.⁵⁴⁷ Ten je oproti okolí výrazně převýšen, což umožnilo, aby kostnice byla zapuštěna do terénu (obr. č. 8).

Nápadně podobnou terénní situaci lze vyzorovat v Lysé nad Labem. Kostnici u starého farního kostela sv. Jana Křtitele (pozdější hřbitovní kaple sv. Barbory) uzavřeli v roce 1788 a v roce 1793 se stala spolu se hřbitovem a kostelem majetkem

541 J. T. Plaček, *Sadský kostel ...*, s. 23.

542 V. JELÍNEK, *Sadská ...*, s. 174–175.

543 M. ŠANTRŮČEK – F. LUKEŠ – F. SÝKORA, *Činěves ...*, s. 14.

544 <https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-vaclava-2145547> (citováno 13. 3. 2021).

545 SOKA Nymburk, f. FU Kostomlaty nad Labem, 1728–1996, kniha Pamětnice farní osady 1901–1996, s. 3.

546 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 41.

547 <https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-bartolomeje-2140194> (citováno 13. 3. 2021).

vojenského eráru, který zde zřídil skladiště. Údajně to byla věžovitá hranolová stavba „nová věž“ s šindelovou mansardovou střechou a dřevěnou pavlačí, kterou nechal v jihozápadním rohu starého hřbitova v roce 1672 postavit farář Reich.⁵⁴⁸

K fyzické likvidaci objektu došlo roku 1857.⁵⁴⁹ Přitom se zjistilo: „... *sotvaže podlaha vyzvednuta a vrstva hlíny odstraněna byla přišlo se na kosti lidské a tu seznáno, že komora ta původní kostnice při kostele a hřbitově, který kol kostela stával byla. Zpočátku myslelo se, že jenom vrstva kostí zde nahromaděná jest, však brzi (!) seznáno, že spodek této komory hluboko dolů sahající vyzděný, omýtnutý za skladiště kostí našich předků sloužil. Kostí ty s hloubi na půl druhého sáhu ve čtverhranu pravidelně uložené, a jaké množství těžko bylo lze posouditi toho, že po celých čtrnácte dnů 6 nádeníků zde zaměstnáno bylo, který kostí ty na hřbitov na vozíkách převážené byly, kde potěž opět církevně vykropené a zaházené byly“.⁵⁵⁰*

Na místě bývalé kostnice je dnes plastika Immaculaty. V rámci záchranného archeologického výzkumu náměstí B. Hrozného v Lysé nad Labem, který se konal v roce 2011, byla při severní základové zdi původního farního kostela zjištěna menší vyzděná prostora čtvercového půdorysu, kde byly v mocnosti asi 70 cm nalezeny zbytky spálených kostí (obr. č. 9).⁵⁵¹

Památkou na zaniklou dřevěnou kostnici v Městci Králové je tři metry vysoký trojboký pískovcový jehlan na trojbokém soklu umístěný u severovýchodní zdi presbytáře kostela sv. Markéty (obr. č. 10). Na místě shořelé kostnice jej dal roku 1792 postavit farář Alois Dvorský. Na čelní straně jehlanu je v zrcadle reliéf lebky s hnáty a nápis „*PiorVM OssIbVs HIC VstIs ALoIsIVs DVorsKI CVratVs*“ (Zbožným kostem zde spáleným Alois Dvorský, farář).⁵⁵²

Pro úplnost je třeba uvést, že v blízkosti kostnic/karnerů se ve středověku instalovaly architektonicky náročně pojaté světelné sloupy, tzv. *Totenlauchte*. Jejich účel spočíval v ochraně mrtvých duší a současně symbolice věčného světla/života.

548 B. TUZAR, Truhlice pověstí a starých příběhů Středního Polabí ..., s. 96.

549 SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), Památky města Lysé nad Labem od r. 1893 do konce roku 1895, sepsal Romedius Heide, s. 64v.

550 Tamtéž, s. 65r.

551 Výsledky záchranného archeologického výzkumu, který prováděl Ústav archeologické památkové péče středních Čech nebyly dosud publikovány. Informace poskytl archeolog Mgr. Lukáš Baloun dne 6. 5. 2011 a 4. 1. 2021.

552 F. J. ČEČETKA, *Královéměstecko* ..., s. 69.

Pro chudší oblasti bylo proto akceptovatelné umístění světla i na tyč či kůl.⁵⁵³ V okrese Nymburk se nezachoval žádný takový objekt, ani nebyla nalezena informace o jeho existenci.

II. 4. Márnice

Na konci 18. století se márnice (komnaty smrti, umrlčí komory, *Totenhaus*, *Totenbarhaus*, *Tod(t/en)kammer*, *Leichenkammer*, *Scheintdkammer*) staly povinnou součástí hřbitovů. Příčin bylo několik. „*S jistou nadsázkou lze říci, že šlo o téměř učebnicový příklad dobového „kolektivního strachu“ či přímo „kolektivní psychózy“, jež byla ještě živena vyprávěním o „nemrtvých“ a „vampýrech“ ze 40. let 18. století z Čech, Moravy, Slezska“*.⁵⁵⁴

Z lékařského hlediska bylo třeba po ohledání zemřelého poskytnout tělu dostatečně dlouhou lhůta mezi úmrtím a pohřbem (s výjimkou infekčních nemocí) k prokázání „skutečné“ smrti. Současně bylo třeba redukovat styk živých s mrtvými a omezit zápach. Proto byl v habsburské monarchii vydán již 7. 3. 1771 dvorský dekret o povinnosti zřídit márnice.⁵⁵⁵ Nařízení k provozování márnice nemělo být vynucováno násilím. „*Konzistoř by měla naříditi okresnímu vikáři, aby během každoročních návštěv kostelů a škol věnoval pozornost umrlčím komorám...*“.⁵⁵⁶

Založení márnice do jisté míry korespondovalo se založením hřbitova. Joseph Helfert k tomu ve svém „historickém“ přehledu uvedl: „*Při výběru lokality pro výstavbu márnice je třeba použít místa v okolí. Pro města by márnice měla být umístěna na svatém poli (31. ledna 1756); ... Rovněž bylo povoleno, aby místo nové budovy mohly být po předběžném šetření krajským úřadem použity a připraveny již existující tzv. kostnice, pastýřské nebo jiné obecní domy (28. března 1799, 9. dubna 1807, 11. ledna 1813). V případě vesnic, které nemají ani svůj vlastní kostel ani vlastní hřbitov, a kde také není farní sál, by taková komora měla být postavena alespoň v místě, které je pro tento účel nejvhodnější, aby mrtvá těla nebyla přenášena ze vzdálené márnice příliš nákladně. Na druhé straně je zdánlivě mrtvé tělo vystaveno nebezpečí úplného zmrznutí v zimě, zejména při překročení míle*

553 R. SÖRRIES, *Ruhe sanft ...*, s. 58–59.

554 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis ...*, s. 173.

555 Tamtéž, ..., s. 174.

556 Joseph HELFERT, *Von der Erbauung, Erhaltung, und Herstellung kirchlicher Gebaude*, Wien 1823, s. 140.

vzdálenosti, a tím se stává záměr časového odstupu pohřbu zbytečný (28. března 1799).⁵⁵⁷

Umístění márnice na hřbitově bylo ovlivněno i osvícenským vnímáním estetiky, tradicemi architektonického vývoje a samozřejmě praktickým užíváním. Na symetricky rozděleném hřbitově se vlevo od brány měla situovat márnice a vpravo domek hrobníka.⁵⁵⁸ Přestože se z řešené doby na okrese Nymburk nedochoval žádný hřbitov, lze pozorovat setrvačnost tohoto členění hřbitovů hluboko do 20. století. Typickými příklady jsou márnice na hřbitovech v Čilci (1938), Jíkvi (1930), Lysé nad Labem (1894), Městci Králové (1906), Poděbradech-Kluku (1904), Vinici (1940) a Žitovlicích (1896). V uvedených příkladech skutečně jde o urbanisticky komponovaný nástupní a reprezentativní prostor hřbitova.

V méně lidnatých oblastech pochopitelně přikročili ke zjednodušení (a zlevnění) předchozí kompozice. Odstoupili od stavby domku hrobníka a márnice se stala jedinou stavbou na hřbitově. Márnice byla častěji umístěna naproti vstupu jako u obcí Dobšice (1924), Chroustov (1958), Jiřice (1937), Vlkov pod Oškobrhem/Kolaje (1960), Kounice (1837), Křinec (1948), Libice nad Cidlinou katolický (1908), Nouzov (asi 1926), Okřínek (1926), Opočnice (1886), Podmoky (1928), Sloveč (umístěna za kostelem v první polovině 20. století),⁵⁵⁹ Stará Lysá (1939), Úmyslovice (1902), Vestec (1925), Záhornice (1926). Jen v obcích Kouty (1902), Netřebice (1906), Velenka (první polovina 19. století) a Velké Zboží (1903) byla márnice umístěna ve středu hřbitova.

O tom, jak měly márnice vypadat, si lze učinit představu z výnosů z 10. 9. 1796 a 5. 8. 1797, které reagovaly především na návrhy a požadavky dobových lékařů. Měly být zděné se zamřížovanými okny, vytápěné, v noci osvětlené, nebožtík měl být v otevřené rakvi jen na nízkém katafalku. Podstatné ale bylo, aby uložené tělo mělo na dosah šňůra se zvonkem, aby ji slyšela strážní osoba v přilehlé místnosti.⁵⁶⁰

K dobové pravomoci ke kontrole márnice poznamenal Joseph Helfert: *„Na jedné straně je pravda, že samotná státní správa, konzistoř a pastoři důrazně a opakovaně ukládají povinnost spolupracovat na zřízení márnice a odstranění předsudků,*

557 J. HELFERT, *Von der Erbauung ...*, s. 142.

558 T. PETRASOVÁ, *Utopie ...*, s. 69.

559 Informace o založení márnice neposkytl ani Obecní úřad Sloveč (elektronická komunikace ze dne 10. 4. 2020 a 25. 2. 2021).

560 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis ...*, s. 187.

kteřé proti nim stojí, v důsledku čehož současně přispívají nejen k zásahu do duchovní reputace. ... Vzhledem k tomu, že účast na jejich zřícení a dohled nad těmi zřícenými jsou však také uloženy politickým orgánům, nejsou vyloučeny ze sekulární jurisdikce“.⁵⁶¹ Proto se České gubernium prostřednictvím cirkulářů dotazovalo, jak postupuje stavba márnice. Zdůrazňovalo se přitom, že by márnice měla mít nejen každá fara ale i každá obec.⁵⁶²

Velkou změnou v oblasti pohřebnictví bylo vydání zdravotního zákona č. 68/1870 ř. z., kterým došlo v ust. § 3 k přenesení subsidiární povinnosti zakládat a spravovat hřbitovy a umrlčí komory. Zřícení umrlčích komor, jejich udržování a dozor nad nimi patřil mezi zdravotně-policejní úkoly obce, a ta tak mohla vydat stavební povolení k její stavbě, nebo mohla povolit rozšíření konfesního hřbitova s podmínkou, že dojde k postavení umrlčí komory.

Důkazem naplňování zdravotního zákona je výzva C. k. okresního hejtmanství v Poděbradech ze dne 30. 3. 1909.⁵⁶³ Starosta Městce Králové byl vyzván, aby zajistil nápravu závad nalezených zeměpanským lékařem 18. 3. 1909 na nedávno zkolaudovaném obecním hřbitově. Mimo jiné šlo o osazení zvonku v umrlčí komoře a dokončení stropu, aby do márnice nepadaly nečistoty.

Podobný význam měl podnět okresního zastupitelstva, aby se obec Kovanice postarala o vybudování nového hřbitova, protože dosavadní u kostela sv. Václava již nedostačoval, a především postrádal umrlčí komoru. Nový hřbitov s márnicí byl postaven v roce 1923.

Márnice byly sledovány i z hlediska dostatečné kapacity. Nemocnice v Nymburce řešila problém nevyhovující staré pohřební síně a umrlčí komory. Protože si sousedé stěžovali na četné pohřby vedené přes město, požádal okresní výbor v roce 1918 město, aby uvažovalo a postavení nové pohřební síně s příslušenstvím, a to společným nákladem obce a okresu.⁵⁶⁴

Správa všeobecné veřejné okresní nemocnice v Městci Králové nařídila dne 23. 1. 1935 obci: „... pohřby necht' se konají z márnice na místním hřbitově,

561 J. HELFERT, *Von der Erbauung ...*, s. 147.

562 NA, f. ČG Publicum, díl IX, část 1, 1796–1805, karta 4724, inv. č. 2395, sign. 134/30–35, cirkulář z 27. 3. 1797, č. 1721 a další dokumenty k budování márnice v českých krajích.

563 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962, č. j. 11925.

564 J. ŘEHOUNEK, *Nymburk ...*, s. 177.

*kam třeba mrtvoly z nemocnice před pohřbem převézt. Na základě toho žádáme, aby márnice na hřbitově byla dána do stavu takového, aby kdykoliv mohl býti z této vypraven slušný pohřeb“.*⁵⁶⁵

S provozem márnice se samozřejmě pojila i finanční otázka. Například v písemnostech o hřbitově v Městci Králové byly v rámci *Seznamu poplatků při výpravě pohřbu* ze dne 5. 2. 1929 zcela vynechány provozní náklady. Položkově tam byly rozepsány náklady pohřbů I. třídy – 6 635 Kč; II. třídy – 3 830 Kč; III. třídy – 1 845 Kč; IV. třídy – 1 367 Kč, V. třídy – 850 Kč.

V Lysé nad Labem vedli ceník jinak. Ve hřbitovním řádu pro rok 1935 stálo v položce vedlejší poplatky – umrlčí komora:

- *za uložení zemřelého do umrlčí komory před pohřbením za dítě do 14 let 12,50 Kč, jinak 25 Kč*
- *za použití komory k neúřední pitvě 50 Kč.*⁵⁶⁶

Povinnost dozoru nad umrlčími komorami, stejně tak jako nad hřbitovy, přešla zákonem č. 332/1920 Sb. z. a n. na stát. Na základě § 9 vyhlášky ministerstva zdravotnictví č. 47/1966 Sb. o pohřebnictví bylo nově upraveno dočasné uložení mrtvého. To stanovilo, že u veřejných smutečních síní musí být vybudována místnost pro uložení mrtvých, do které se mělo uložit tělo mrtvého, který zemřel mimo zdravotnické zařízení. Tělo mělo být dočasně uloženo do této místnosti, nebo v márnici na pohřebišti nebo v krematoriu.

Konec márnice jako „historických zdravotnických zařízení“ k dočasnému (48–96 hodin) uchovávání mrtvých těl přinesla vyhláška ministerstva zdravotnictví č. 19/1988 Sb. o postupu při úmrtí a pohřebnictví, která vyžadovala uložení těl v prostorech vybavených chladicím zařízením. Takováto investice na místech často vzdálených od sídla byla pro správce hřbitovů signálem k opuštění márnice, což vedlo k zanedbání péče a následnému havarijnímu stavu, či k jejich adaptaci na sklady vybavení a nástrojů/vozidel.

V okrese Nymburk je 85 aktivních hřbitovů. Z toho je pouze šest míst, kde márnice není zachována. Jsou to Budiměřice, Chroustov u kostela, Kostelní Lhota (katolický hřbitov), Pátek, Veleliby a Vlkov nad Lesy. Rozsah práce

⁵⁶⁵ SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962, č. j. 66/35.

⁵⁶⁶ SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), hřbitov.

nedovoluje věnovat se detailně všem lokalitám, proto jsou v této kapitole prezentovány jen ty márnice, které dokumentují obecný vývoj anebo výrazná specifika.

Příkladem obecného vývoje jsou Běrunice. U kostela Narození Panny Marie byl hřbitov bez márnice. Nový komunální hřbitov postavený v roce 1883 ji také ještě neměl. K výstavbě márnice došlo až v roce 1925.⁵⁶⁷ Rok poté byl hřbitov rozšířen o 40 arů severním směrem (až za márnici).⁵⁶⁸ K běrunické farnosti patřilo Dlouhopolsko. Dne 15. 3. 1931 se dlouhopolští občané na schůzi shodli na stavbě vlastního hřbitova. Dne 27. 5. 1931 hřbitovní rada oslovila stavitele Josefa Šmelhause o plány a rozpočet. Již 2. 7. 1931 zadala obec stavbu dvoumetrové zdi, márnice a pitevny, vše z bílých cihel od firmy Kerhart Poděbrady.⁵⁶⁹

Pozoruhodný je naopak stavební vývoj márnice u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bošíně, kde bezpochyby došlo k adaptaci staré okrouhlé kostnice na márnici (obr. č. 75). Jana Hrabětová k objektu uvádí: „*Barokní stavba půdorysu elipsy, zděná, s kuželovou střechou, na vrcholu kovaný železný kříž. Původní fasáda byla členěna pilastry, nyní je jen nahrubo omítnutá. Na východní straně vchod s dřevěným ostěním a vraty., se nachází na západní straně hřbitova*“.⁵⁷⁰

Prastarý hřbitovní areál kostela Nalezení sv. Kříže v Bříství byl v dosud neznámé době obohacen o márnici. Prostý obdélný objekt se sedlovou střechou je specifickým umístěním na soklu mimo půdorys hřbitova, kdy překonává výraznou terénní nerovnost kostelního pahorku. V tom je velmi podobný márnici barokního areálu u kostela sv. Václava v Činěvsi. Tato čtvercová stavba z opuky a cihel se skosenými rohy, vsazená do zdi na západní straně hřbitova, má stanovou střechu s klíny na nárožích a fasádu členěnou pilastry a podstřešní římsou. Charakter objektu a jeho umístění dávají tušit, že objekt byl využíván jako kostnice.

Ke pozdně barokním márnícím, jejichž architektonická či kulturněhistorická hodnota je předmětem památkové ochrany, náleží také objekty v Chotěšicích u kostela Rozeslání svatých apoštolů (asi 1813),⁵⁷¹ ve Velence u Dientzenhoferova

567 Informace o založení márnice neposkytl ani Obecní úřad Běrunice (elektronická komunikace ze dne 2. 4. 2020). Datace dle nápisu na fasádě márnice.

568 J. ANDERLOVÁ, *Region ...*, s. 5.

569 *Dlouhopolsko 1395–1995*, Nymburk 1995, s. 109.

570 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 26.

571 Tamtéž, s. 36.

kostela sv. Petra v okovech (první polovina 19. století, obr. č. 11)⁵⁷² a Vykání u kostela sv. Havla (první polovina 19. století). Naopak již zanikla márnice u kostela sv. Apolináře v Sadské, která byla postavena v roce 1833 na místě zrušené kostnice. Využívání stavby ztratilo smysl v roce 1907, když při rozšíření obecního hřbitova postavili i novou márnici.⁵⁷³ Stejně tak zanikla před rokem 1960 márnice ve Vrbici u Poděbrad.⁵⁷⁴ Ta vznikla po adaptaci staré kostelní zvonice. Její základy jsou dosud patrné v jihovýchodním nároží starého hřbitova.

Památkově i urbanisticky nejcenějším hřbitovem na okrese je katolická část městského hřbitova v Poděbradech-Kluku, realizovaná v secesním duchu dle projektu Josefa Fanty v roce 1904. Po levé straně brány je kaple s márnici, přičemž márnice s předsíní jsou v nižší části stavby. Pro úplnost je třeba uvést, že v těsném sousedství katolického hřbitova v Poděbradech-Kluku se nacházel evangelický hřbitov, založený v roce 1896. Jeho součástí byla také márnice a obdobné to bylo na sousedním židovském hřbitově.

Příkladem vzniku márnice na malém venkovském hřbitově, doloženém písemnými i obrazovými prameny, je objekt v Hradčanech (dříve Račany). Hřbitovní výbor pro stavbu katolického hřbitova pro katolíky z Vrbice u Poděbrad, Srbců, Vlkova pod Oškobrhem, Kolají, Okříinku a Senic podal v roce 1923 žádost o jeho povolení. K tomuto si nechali od stavitele Františka Janaty z Městce Králové vypracovat *Rozpočet výloh na stavbu obecního hřbitova v obci Račanech*. Celkové náklady na hřbitov měly být 44 891,26 Kč, z toho márnice měla stát 25 507,84 Kč. Týž v lednu 1924 vyhotovil *Plán ku stavbě nového obecního hřbitova na čís. parc. 198 v Račanech*. Márnici spolu s pitevnou umístil po levé straně vstupu, při východní hranici pozemku.⁵⁷⁵

Stavební povolení na hřbitov v katastru obce Hradčan (!) vydala Okresní správa politická v Poděbradech 15. 3. 1924. K objektu márnice bylo uvedeno: „... *zříditi na něm umrlčí komoru, která musí obsahovati pitevnu a márnici. Pitevna musí míti stůl na pitvání 2 m dlouhý a 70 cm široký, pak psací stůl, 2 židle, umývadlo*

572 Tamtéž, s. 99.

573 V. JELÍNEK, *Sadská ...*, s. 174–175 a 234.

574 Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech 4 T-Ž*, Praha 1982, s. 273.

575 SOKA Nymburk, f. ONV Poděbrady (1850) 1945–1960 (1962), karton 732, hřbitov Hradčany.

a kamna na vytápění. Pitevna musí být dostatečně velkým oknem zamřížovaným osvětlena, podlaha musí být nepropustná se sklonem k jamce na vybírání splašků.“

Kolaudační rozhodnutí vydala Okresní správa politická v Poděbradech 27. 9. 1924. K márnici bylo poznamenáno: „*Okno v pitevně v horní části budiž zařízeno na sklápění kol vodorovné osy pomocí táhla od podlahy. ... Předpis zařízení o úpravě pitevny musí být přesně dodržen, jak byl nařízen při místním šetření dne 7. 3. 1923.*“ V rámci hřbitovního řádu je ve všeobecném ustanovení k márnici uvedeno pouze: „*Plány hřbitovní musí být aspoň dva, jeden jest vyvěšen u správy hřbitova a druhý v márnici*“.⁵⁷⁶

Počet zainteresovaných obcí a zájem o nový hřbitov byl velký, a proto se již v roce 1949 začalo řešit rozšíření hradčanského hřbitova. K tomu byl 15. 4. 1949 pořízen opět Františkem Janatou *Rozpočet výloh na přístavbu hřbitova v obci Hradčany* na celkovou částku 140 945,30 Kčs. Položka č. 14 v hodnotě 50 000 Kčs se vztahovala k stavbě nové márnice: „*Výzdění márnice z vybouraného materiálu stávající márnice s upotřebením veškerého materiálu, stavebního dříví, krytiny, s dodáním potřebného písku do zdiva a omítek, vápna a všeho potřebného odhadem proti vyúčtování neb veškerá práce se provede svépomocí*“. K rozpočtu byl přiložen *Plán na přístavbu hřbitova obce Hradčany*. Jeho součástí byl návrh objektu márnice a pitevny, ovšem na jiném místě, a to v jihozápadním rohu hřbitova.⁵⁷⁷

Nedostatek hrobových míst nebyl pravděpodobně tak závažný (na rozdíl od hřbitova v Křinci), a proto ke stavbě v poválečné době materiálního nedostatku nedošlo. Práce byly zahájeny až v roce 1958, jak vyplývá z přípisu Odboru pro výstavbu a vodní hospodářství rady ONV v Poděbradech ze dne 4. 12. 1958. Přípis sděloval, že rozšíření hřbitova se zařadilo do plánu Akce Z 1958, ale o brigádách se uvažovalo i v roce 1959.⁵⁷⁸ Stará márnice u vstupu byla skutečně odstraněna, avšak nová nebyla postavena v rohu, ale při jižní zdi naproti vchodu.

Představu o konkurenčním prostředí mezi stavitelskými firmami si lze učinit z přípravy stavby nové márnice na hřbitově u kostela sv. Václava v Hrubém Jeseníku. U barokního jednolodního orientovaného kostela z roku 1766 stála v jihozápadním rohu hřbitova márnice. Pro sešlost jejího stavu a v souvislosti

576 SOKA Nymburk, f. AO Hradčany, 1866–1945 (1949), hřbitov.

577 SOKA Nymburk, f. ONV Poděbrady (1850) 1945–1960 (1962), karton 732, hřbitov Hradčany.

578 Tamtéž.

s rozšířením hřbitova byla na jejím místě postavena márnice nová. V archivu obce se dochovalo několik rozpočtů stavby:⁵⁷⁹

- *Rozpočet výloh na postavení umrlčí komory při kostele sv. Václava v Hrubém Jeseníku z 6. 11. 1926 na 37 561,60 Kč od Technické kanceláře Emila Prücknera, architekta a stavitele z Nymburka.*
- *Rozpočet práce a výloh na stavbu pitevný a márnice pro obec Jeseník a okolí z 7. 12. 1926 na 14 779,51 Kč od Stavební kanceláře Antonína Hurycha z Křince.*
- *Rozpočet na stavbu márnice a pitevný v Hrubém Jeseníku z 24. 6. 1930 na 13 308,36 Kč od Stavební kanceláře Antonína Hurycha z Křince.*
- *Rozpočet na stavbu márnice a pitevný v Hrubém Jeseníku z 11. 9. 1930 na 12 008,46 Kč od Podnikatelství staveb Antonína Mansfelda, mistra zednického a tesařského z Nymburka-Drahelic.*
- *Rozpočet na stavbu márnice a pitevný v Hrubém Jeseníku z 12. 9. 1930 na 12 605,06 Kč od Stavební kanceláře Antonína Hurycha z Křince.*
- *Rozpočet na stavbu márnice a pitevný v Hrubém Jeseníku z 12. 9. 1930 na 13 170,92 Kč od Ing. Josefa Pfeifera, úředně autorizovaného civilního inženýra a stavitele z Nymburka.*

Pouze k prvnímu uvedenému rozpočtu se dochoval *Nákres na postavení umrlčí komory při kostele sv. Václava v Hrubém Jeseníku*. V listopadu 1926 jej zpracovala Technická kancelář Emila Prücknera, architekta a stavitele z Nymburka (obr. c. 12). Márnice byla nakonec postavena dle jiného projektu a z výše uvedeného lze předpokládat, že také podle jiného rozpočtu.

Márnice, zvláště ty u vstupů na hřbitov, svým architektonickým ztvárněním dotvářejí nebo přímo určují celkový dojem hřbitovů. Zvláště ve spojení s protějškovým domkem hrobníka a vstupní branou umožnily architektům, aby rozehráli různé slohové variace. V tomto směru jsou pozoruhodné návrhy pro nový obecní hřbitov v Lysé nad Labem, otevřený na sklonku roku 1894.⁵⁸⁰

Pravděpodobně 1. 11. 1893 vznikl ideový záměr pro vyhlášení „architektonické soutěže“ pro stavbu hřbitova, jehož reprezentativní částí měl být vstupní prostor.

579 SOKA Nymburk, f. AO Hrubý Jeseník, 1842–1945 (1957), umrlčí komora.

580 SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), hřbitov.

Anonymní *Návrh na zřízení nového hřbitova v Lysé nad Labem* překvapuje optickou nevyvážeností a zjevným porušením symetrie, která byla zachována pouze v členění hřbitovních polí. Márnici (všechny návrhy obsahují pitevnu, komoru, kůlnu) a domek hrobníka neumístil autor symetricky po obou stranách vchodu/brány, ale pouze po její pravé straně, přičemž márnice byla od vstupu zcela nelogicky vzdálenější.⁵⁸¹

K tomuto návrhu, který by z dnešního pohledu mohl být označen za „studii k využití území“, zpracoval stavitel Antonín Marek z Lysé nad Labem 15. 12. 1893 *Návrh na postavení domku pro hrobníka a umrčí (!) komory na obecním hřbitově v Lysé nad Labem*. Jde o velmi úsporné řešení bez invence a patrně i dosti nepraktické, protože místnosti márnice nebyly vzájemně komunikačně propojeny.⁵⁸²

Mnohem zajímavější je *Nástin na postavení nového hřbitova v Lysé nad Labem*, který 25. 1. 1894 vypracoval František Maglen, přísežný stavitelský znalec. Velkoformátový návrh obsahoval i pohledy na fasádu márnice, domku hrobníka, vstupní bránu a zední pole. Na stavebních objektech se objevil plastický vlys typický pro novorománský sloh. Objekt márnice byl navíc doplněn o středový rizalit se štítem pro zvýraznění efektu. Nástin ale stále pracoval s verzí umístění všech objektů vpravo od vstupu/brány.⁵⁸³

Urbanisticky nejzdařilejší bylo řešení Emila Prücknera, úředně zkoušeného stavitele a architekta z Nymburka. Jeho nedatovaný návrh *Nový hřbitov v Lysé n. L.* neměl sice tak zdobnou fasádu stavebních objektů (šlo o tradiční členění fasády římsami), ale oba základní objekty stály po stranách vstupu/brány, čímž se dosáhlo harmonie a reprezentace nástupního prostoru.⁵⁸⁴

Zarážející ovšem je, že tento návrh nebyl podkladem pro stavební povolení. Tím se stal až *Nástin pro ctěnou městskou radu v Lysé nad Labem na postavení obytného stavení pro hrobníka a komoru na novém hřbitově*, který v březnu 1894 v podstatě „obkreslil“ pozdější stavitel hřbitova Antonín Marek z Lysé nad Labem. Na návrhu je doložka: „Schváleno a stavba dle plánu toho povolená ze stavebního úřadu v Lysé n/L. Dne 1. 3. 1894“.⁵⁸⁵ Pro úplnost je třeba uvést, že ani jeden

581 SOKA Nymburk, f. Sbirka map a plánů 1796–/2001/, inv. č. H1-61/729.

582 Tamtéž, inv. č. H2-12/747.

583 Tamtéž, inv. č. H1-64/732.

584 Tamtéž, inv. č. H1-65/733.

585 SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), hřbitov.

z předložených návrhů neřešil umístění střešní zvoničky. Ta byla navržena později, až na základě samostatného projektu, a je doložena dvěma návrhy.

Tím ale nejsou vyčerpány projekty k objektu márnice v Lysé nad Labem. Městská rada 31. 5. 1919 dospěla k názoru, že je třeba modernizovat. V dubnu 1919 firma Podnikatelství staveb Šlechta & Herajn z Lysé nad Labem zpracovala návrh *Adaptace bytu hrobníka na obec. hřbitově v Lysé*.⁵⁸⁶ Přiložen byl i rozpočet na adaptaci z 22. 4. 1919 v částce 6 806,45 Kč. Šlo především o vnitřní dispozici márnice (na úkor kůlny byla zřízena oblékárna) a domku hrobníka (přepažení kuchyně za účelem vzniku spíže).

Poslední významná úprava nastala po rozšíření hřbitova v roce 1935, kdy byl k západní straně márnice přistaven sklad pohřební služby v celkové délce šesti metrů. Přístavba sice narušila symetrii vstupního prostoru, ale ctěla architektonický ráz márnice, takže celkový dojem nepůsobí rušivě. Jelikož se prováděcí projektová dokumentace nedochovala, musel být v roce 1993 vytvořen „pasport stavby“ *Dokumentace současného stavu objektů*. Autorem byl Ing. Václav Mrkvička z Lysé nad Labem.⁵⁸⁷

Poměrně bohatá projektová dokumentace se dochovala také k márnícím v Chroustově (asi 1958, zde navržena i obřadní síň),⁵⁸⁸ Křinci (únor a prosinec 1947),⁵⁸⁹ Okříнку (1926)⁵⁹⁰ a Stratově (1893).⁵⁹¹

Márnice byla na hřbitově také jakýmsi orientačním bodem. Na novém katolickém hřbitově v Libici nad Cidlinou byly po pravé straně márnice hroby samovrahů. Na plánu *Rozdělení míst hrobových na řím-katolickém hřbitově v Libici n. C.*, který v roce 1928 vypracoval J. Radechovský, je zakreslených devět hrobů, na pozdějším nedatovaném plánu jich je třináct. Přes cestu se nacházeli jinověrci.⁵⁹²

Katolický hřbitov v Lysé nad Labem (založen v roce 1785) byl rozdělen takto: „*Umrčí komora prý bývala v rohu jihovýchodním a vedle místo pro sebevrahy a nekřtěňátka*.”⁵⁹³

586 Projekt je uložen na MÚ Lysá nad Labem, odbor výstavby a životního prostředí, složka hřbitov.

587 Tamtéž.

588 SOKA Nymburk, f. ONV Poděbrady (1850) 1945–1960 (1962), karton 556, hřbitov Chroustov.

589 SOKA Nymburk, f. MNV Křinec, (1866) 1913–1990, zřízení nového hřbitova 1948.

590 SOKA Nymburk, f. AO Okřínek, 1909–1945, hřbitov 1926–1944.

591 SOKA Nymburk, f. AO Stratov, (1701) 1850–1945 (2005), karton 3, inv. č. 42, 1893–1904.

592 SOKA Nymburk, f. FÚ Libice nad Cidlinou, 1785–1900, plány u kostela.

593 SOKA Nymburk, f. Pozůstalost Josef Vojáček, Hroby a hřbitovy, s. 251.

II. 5. Zvonice

Zvonice na rozdíl od márnice nepatří z povahy věci k základnímu vybavení hřbitovů, ale je pevně spojena s pohřebním obřadem. Doprava zemřelého na hřbitov byla nemyslitelná bez kolektivního rozloučení s nebožtíkem, které se dle Alexandry Navrátilové opakovalo ještě na dalších místech: při zastavení pohřebního průvodu u církevních symbolů jako byly kříž, boží muka, zvonička, kaplička, a také na hranici obce (byl-li hřbitov mimo vesnici) nebo na hřbitově.⁵⁹⁴ Smuteční průvod se ubíral na hřbitov zpravidla po umrlčí cestě za vyzvánění zvonů a někdy také za vyhrávání smutečního pochodu.

K funkci zvonů z hlediska hřbitovních předpisů se vztahovalo třeba nařízení Českého gubernia z 28. 8. 1788 ve věci společného pohřbu lidí rozličného náboženství a pohřebních sklípků privátních rodů, kde stálo: „... *Jest každému svobodno, veřejnau slavností té víry, kterau vyznával, se pochovat, v místě se vynacházejících zvonů potřebovat, a znamení na svůj hrob ...*“.⁵⁹⁵

Užívání zvonů při pohřbech se řešilo i ve vazbě na zdravotní zákon č. 68/1870 ř. z. a ustanovení § 1 nařízení ministerstva vnitra, obchodu a kultu č. 183/1907 ř. z., které zní: „... *nečiní se újma právům církví a náboženských společností na výhodné konání bohuslužebných slavností při pohřbech, nechť se slavnosti konají v domě úmrtním, v chrámu, na hřbitově neb kdekoliv jinde, pak na dodání předmětů k výkonům těm potřebným, konečně na obstarání kostelního zvonění, jakož i kostelní hudby a všelikých jiných ...*“.⁵⁹⁶

Tradičně plnily zvony i funkci varovnou či ochrannou, stačí vzpomenout na klekání: „*Duchové zemřelých obcházejí zejména od večerní zvonění Ave Maria až do ranního zvonění*“.⁵⁹⁷

Zajímavou zmínku o výstražné/poplašné funkci zvonů na hřbitově přinesl František Jan Vavák. Nejde sice o území okresu Nymburk, ale dobová mentalita byla jistě na sousedním panství stejná. Co se stalo? O Velikonocích roku 1782 zemřela ve vsi Žhery Dorota Procházková evangelického vyznání. Při plánovaném pohřbu

594 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození ...*, s. 235.

595 NA, f. ČG Publicum, díl IX, část 1, 1748–1805, karton 3322, inv. č. 2271, sign. 157/1a, guberniální nařízení a císařské patenty v záležitostech pohřbívání.

596 M. DVOŘÁKOVÁ, *Vývoj ...*, s. 27.

597 Robert WEITZENHOFER, *Geburt, Hochzeit und Tod*, in: *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Wien und Niederösterreich. 2. Abteilung: Niederösterreich, Wien 1888, s. 243.

ve Skramníkách povstalo místní katolické obyvatelstvo. „Na hřbitově a v okolí se shromáždilo přes 900 lidí a ti mrtvou pochovati nedovolili. Tak se stalo ve středu i ve čtvrtek, kdy se dostavil vrchní z Kostelce s pěti rychtáři. Zvoněno na poplach, lidu se seběhlo ještě více a vrchní musel utéci, sice by ho byli uškrtili. Přivolána vojenská pomoc z Prahy spojila se s posádkou brodskou a kouřimskou, mrtvolu vzali doprostřed a nesli na hřbitov, jež opět i okolí naplněn byl lidem. Nejsmělejší zatarasili vrata těžkými kameny. Vojsko razilo si cestu šavlemi. Vyzvání k pokoji ani nabíjení na ostro nepomohlo. Teprve když vojsko vypáčilo dveře fary a vniklo na hřbitov, nastal útěk přes hřbitovní zeď. Jiní se skovali do kostela, do márnice a na věž a odtud kamení házeli. Když byla mrtvola pohřbena, vyhledání ukrytí a potrestání; každému vysázeno 25 ran holí. Vojsko bylo vyčastováno na útraty faráře a obyvatelstva, a teprve když učiněn závazek, že se Procházkovi nikdo mstíti nebude, odtáhl“.⁵⁹⁸

Důstojnější roli měly zvony v roce 1894. „Při stavbě nové silnice z Loučeneš do Studce, ... , kde se říkalo „Na krchovku“, se vykopalo velké množství lidských kostí. Křinecký lékárník Antonín Stiffter, zabývající se archeologií, nález kostí prohlédl a usoudil, že se nejedná o nález pravěkého pohřebiště, ale o hrob hromadný z doby nedávné, pravděpodobně následek nějaké místní epidemie. ... snad v lese tábořící ruští vojáci z roku 1813, nebo následek cholery, která vypukla v Loučeni v roce 1836. Kostí byly naloženy na pět vozů, zeleně ověnčeny a s panem farářem Šťastným za zvonění všemi zvony a doprovodu celé obce odvezeny na nový hřbitov a zde uloženy do krechtu přímo u hřbitovní zdi“.⁵⁹⁹

Význam zvonice, resp. zvonu, dokumentuje sdělení biskupské konzistoře v Litoměřicích ze dne 22. 7. 1896 určené pro nymburský vikariátní úřad: „K žádosti farního Žitovlického dne 15. června t. r. - č. 15. splnomocňujeme pana faráře, aby posvětil zvonek na hřbitovní kapli v Žitovlicích dle ritus simplex benedicendi campanam“.⁶⁰⁰

Objekt „hřbitovní“ zvonice lze rozlišit na tři základní typy. Prvním typem je zvonice jako součást kostela. Tento typ zvonice není v disertační práci samostatně řešen, neboť po stavební stránce se na něj vztahuje totéž, co na kostel.

598 I. MUDROVÁ, *Tajnosti ...*, s. 135–136.

599 Z. MAREČEK, *Loučeň ...*, s. 28.

600 SOKA Nymburk, f. FÚ Žitovlice v rámci f. Děkaný úřad Rožďalovice, 1608–1999/, č. j. 5098.

Druhým jednodušším, levnějším (a v některých okamžicích blízkým povinnému vybavení márnice) je typ „střešní“ zvoničky umístěné na střeše márnice, domku hrobníka, popř. hřbitovní kaple. Většinou jsou to jednoduché dřevěné konstrukce, místy oplechované s jehlanovou střechou (Dvory, Vlkov pod Oškobrhem/Kolaje, Kostelní Lhota, Kouty, Milčice, Nouzov, Senice, Stará Lysá, Straky, Svídnice, Vestec, Vrbice evangelický hřbitov, Záhornice), vzácně cibulovou stříškou (Lysá nad Labem, Podmoky, Stratov).

Zděné zvoničky, které jsou integrální součástí stavebních objektů, souzní s jejich celkovým charakterem a mívají spíše netradiční architektonickou formu (Čilec, Dobšice, Jíkev, Jiřice, Kněžice, Žitovlice). Funkce střešních zvoniček je dnes výrazně ovlivněna rekvizicí zvonů za druhé světové války. V chudších oblastech anebo tam, kde to nedovolily politické poměry, nebyly zvony doplněny a zvoničky jsou dnes jen „němým“ architektonickým prvkem (obr. č. 13).

Třetí typ tvoří samostatné zděné zvonice, které jsou výraznými stavebními objekty areálů hřbitovů a kostelů. Spolu s kostelem, ohradní zdí, márnicí a hlavním křížem vytvářejí hřbitovní krajinu. Svou výškou a kontrastem k horizontále hřbitovních zdí dávají hřbitovům prostorovou dynamiku.

Jedna z nejvýraznějších zvonice okresu stojí u kostela sv. Bartoloměje v Kostomlatech nad Labem. Je to věžovitá stavba obdélného půdorysu, v jejímž suterénu byla kostnice a v patře zvonové stolice pro umístění nejcennějších zvonů na okrese (nejstarší je z roku 1359).⁶⁰¹ Zvonice s mansardovou střechou získala svou konečnou podobu v roce 1895.

Obranným dojmem působí nevysoká zvonice v ohrazeném areálu původního gotického kostela sv. Matouše v Záhornici. Hranolová patrová stavba, vestavěná do hřbitovní zdi na sever od kostela, má v přízemí dva vchody s pískovcovým ostěním a v patře v každé stěně segmentové okno v půlkruhovém rámu. Zvonice byla postavena v roce 1840,⁶⁰² ale svým charakterem navozuje atmosféru obranných kostelů (obr. č. 14).

601 SOKA Nymburk, f. FÚ Kostomlaty nad Labem, 1728–1996, kniha Pamětnice farní osady 1901–1996, s. 1.

602 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 103–104.

Patrně nejstarší zcela zachovaná zvonice je v těsném sousedství původně gotického kostela sv. Havla a hřbitova ve Vykání. Opět jde o hranolovou zděnou patrovou stavbu s jehlanovou střechou, pocházející patrně z 18. století.⁶⁰³

Materiálově skromnější je patrová zvonice u kostela sv. Václava ve Mcelích. O to více je nápadné členění stavby na zděné přízemí a bedněné patro zakončené jehlanovou střechou s šindelem. Protože se zvonice nachází na terénním zlomu nad vesnicí a zemědělskou krajinou, jde o zvláště působivou dominantu, která je i z toho důvodu chráněna v rámci památkového (kostelního) areálu.⁶⁰⁴

V podstatě stejná je stavba zvonice u havířského kostelíka v Poděbradech. Roku 1786 koupil František Klofec pro potřeby obce zdejší zrušený kostelík se zvonící. Od roku 1788 sloužila zvonice jako hřbitovní.⁶⁰⁵

Celodřevěná zvonice (*Hölzernen Glockenturm*) stála v severozápadním rohu hřbitova u zrušeného kostela sv. Kateřiny v Mladé.⁶⁰⁶ Zanikla v souvislosti se vznikem vojenského výcvikového prostoru v roce 1904.

Ve Vrbici u Poděbrad se asi do roku 1960 nacházela zděná hranolová zvonice v jihovýchodním rohu starého hřbitova u původního kostela sv. Havla. Po jeho zboření a výstavbě nového velkolepého chrámu (po roce 1887)⁶⁰⁷ bylo její přízemí využíváno jako márnice. Dosud jsou zachovány rozpadlé základy.

II. 6. Hlavní hřbitovní (a pamětní) kříž

Kříž je univerzální křesťanský symbol, který měl v dobové mentalitě oddělovat dva světy – vlastní lidský, osvojený *orbis interior*, a nelidský, neosvojený *orbis exterior*. Přitom plnil roli obrany před „zlými“, neznámými silami.⁶⁰⁸ Hřbitovní kříž sloužil nejprve celé obci věřících, později stále více jednotlivcům, až se nakonec stal hlavním prvkem nového hrobu, který vznikl na přelomu 17. a 18. století.

Kříže byly dary věřících. Některé sloužily liturgickým potřebám: „*Na hřbitově se konal i průvod s ratolestmi o Květné neděli. V ten den sloužil hymnický kříž jako odkladový oltář (repositorium) a na kamenný pultík, jenž někdy býval jeho součástí,*

603 Tamtéž, s. 102.

604 <https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-vaclava-2154716> (citováno 14. 3. 2021).

605 E. ŠMILAUEROVÁ, *Poděbrady v proměnách staletí, I. díl ...*, s. 163.

606 SOKA Nymburk, f. AO Mladá, (1842) 1869–1908 (1940), inv. č. 16, 1906, tvy.2.

607 <https://www.vrbiceupodebrad.cz/historie-obce-vrbice/d-2315/p1=2268> (citováno 14. 3. 2021).

608 M. MICHALSKA, *Male formy ...*, s. 9.

se při zpěvu pašijí kladl evangeliář (na francouzském venkově se o Květné neděli dodnes světlí památka zesnulých – lidé na hroby přinášejí posvěcené ratolesti)⁶⁰⁹.

V německojazyčném prostředí se pro hlavní hřbitovní kříž užíval termín *Hochkreuz* nebo *Friedhofskreuz*. Ralph Gälzer rozeznával několik jeho podob od prostého dřevěného po plastiku z Golgoty nebo skupinu Ukřižování, kříž s lebkou (*Schädelkreuz*).⁶¹⁰ Hlavní hřbitovní kříže byly (spolu se hřbitovy a hřbitovními kaplemi) předmětem kontrol kanonických vizitací.

Josef II. nařídil dekretem č. 2591 ze dne 23. srpna 1784, aby nově zakládané hřbitovy byly mimo jiné opatřeny křížem. Důraz již nebyl kladen na kostel či hřbitovní kapli, ale právě na kříž, který měl být iniciačním prvkem.⁶¹¹ Při zakládání hřbitova se kříž se Spasitelem měl umístit do jeho středu. Tím došlo (patrně nezáměrně) k naplnění principu prostorové hierarchie hřbitova, která dala celému záměru určitý smysl a dojmovou dynamiku.⁶¹² Obliba motivu kříže se Spasitelem stoupla v době romantismu a novogotiky.⁶¹³ Na rozdíl od křížů na náhrobcích ale nebyl hlavní hřbitovní kříž kombinován s dalšími křesťanskými symboly, jakými byly kotva, anděl, planoucí srdce apod.

Patrně nejstarší dochovaný hlavní hřbitovní kříž se nachází v Městci Králové v Tyršově ulici a pochází ze hřbitova, který byl severně od města založen v roce 1792 (obr. č. 15).⁶¹⁴ Pískovcový kříž datovaný rokem 1816 se skládá z patky, volutami rozšířeného podstavce s nápisovou kartuší (text nečitelný) a hlavice, na které je jetelový kříž s lebkou. V zadní části podstavce je signatura Ferdinand Kofránek, mistr sochařský z Oujezda. Po uzavření hřbitova v roce 1841 došlo k přemístění kříže. Na místě bývalého hřbitova se nyní nachází školní hřiště.

Kříže (nebo jeho podstavec) se stal nositelem epigrafických památek, nejčastěji inspirovaných textem písmo a odkazujícími na rok založení a fundátora.⁶¹⁵ Na okrese bylo nalezeno 14 textů na hlavních křížích – namátkově:

- Dobšice „*Ponížil' sebe sám až ku smrti, a to k smrti kříže*“. Filip 2.8.
- Hrubý Jeseník „*Requiescant in pace!*“

609 P. ARIES, *Dějiny smrti, díl I. ...*, s. 87.

610 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe ...*, s. 86.

611 M. MICHALSKA, *Male formy ...*, s. 8.

612 František MAREČEK, heslo Hřbitov, *Zahradnický slovník naučný*, díl 2 Č–H, Praha 1996, s. 506.

613 R. PRAHL a kol., *Umění ...*, s. 209–213.

614 SOKA Nymburk, f. AM Městec Králové /1601/ – 1945, *Kronika města do roku 1944*, s. 19–20.

615 M. MICHALSKA, *Male formy ...*, s. 8.

- Chotěšice u kostela „*Obnoveno nákladem a prací Stanislava Janatky a jeho synů, Chotěšice – Poděbrady, L. P. 3. 11. 2002*“
 - Lysá nad Labem „*Zde jsme, ó Pane, hlasu Tvého čekající*“.
 - Městec Králové „*Já jsem vzkříšení a život. Kdo věří ve mne, nezemře na věky*“
 - Netřebice a Stříhov „*Já jsem vzkříšení a život, kdo věří ve mne, byť také umřel, živ bude; a každý kdo jest živ a věří ve mne, neumře na věky*“.
- Jan 11, 25, 26.
- Vrbice „*Uloženo jest lidem jednou umřítí a potom soud!*“ K Židům 9. 27.

Hlavní hřbitovní kříž je také jedním z charakteristických prvků, který detekuje rozdíl mezi katolickým (nebo posvěceným obecním) a evangelickým hřbitovem. Na evangelických hřbitovech v Bošíně, Hořátvi, Chlebech, Libici nad Cidlinou, evangelické části v Opočnici, Opolanech, evangelické části v Poděbradech, evangelické části v Sánech, Senici, Velenicích a Vrbici totiž chybí. Chyběl i na zrušeném evangelickém hřbitově v Lysé nad Labem.

Přítomnost hlavního hřbitovního kříže byla příčinou sporů při zakládání nového hřbitova v Dlouhopolsku (1931). Nejprve se místní dohodli, že „*hroby budou mít betonové obrubníky a uprostřed hřbitova bude socha nebo kříž. Pro rozpory s příslušníky církvi z toho sešlo*“.⁶¹⁶

Obdobný spor byl v Kovanicích (1923). Zástupci přífařené obce Chvalovice chtěli hřbitov bez symbolu. Kříž si měl každý umístit podle chuti na vlastní hrob. Současně byl vznesen protest proti rozdělení hřbitova pro různá náboženství.⁶¹⁷ Kříž byl patrně zdrojem sporů i v Kostelní Lhotě (1925).⁶¹⁸

V souvislosti s výše uvedeným je třeba zmínit, že hlavní hřbitovní kříž na obecním hřbitově v Úmyslovicích není umístěn ve středu ani naproti vstupu (tam je márnice), ale ve středu východní poloviny. Ze symboliky náhrobků a s přihlédnutím k umístění hlavního kříže je i při absenci jiných pramenů možné odvodit, že východní část byla katolická a západní evangelická.

⁶¹⁶ Dlouhopolsko 1395–1995, Nymburk 1995, s. 110.

⁶¹⁷ J. ŘEHOUNEK, *Kovanice ...*, s. 45.

⁶¹⁸ Z. MARTÍNEK – Z. NOVÁK – E. ŠMILAUEROVÁ, *Kostelní Lhota ...*, s. 34.

Na katolických hřbitovech byl hlavní hřbitovní kříž v 18. a 19. století vyhledávaným místem posledního odpočinku farářů.⁶¹⁹ Na okrese Nymburk toho využili na hřbitově v Kněžicích (farář Jan Polykarp † 1895), Libici nad Cidlinou (vikář Josef Pátek † 1929, administrátor Josef Schovanec † 1980), Lysé nad Labem (katecheta Josef Janeček † 1903, děkan Václav Krupička † 1904, arciděkan Karel Kopal † 1949, arciděkan Antonín Vičar † 1991) a Velelibech (farář Antonín Vedral † 1882, děkan Václav Knížek † 1895, farář Václav Šoreys).

K velelibskému kříži František Formánek dohledal: „*Ve své závěti velelibský farář P. Václav Šoreys odkázal 800 zlatých na stavbu litinového kříže na zdejším hřbitově a menšího kříže, který dle přání stojí v záhlaví jeho hrobky. Oba kříže jsou dochovány dosud na místním hřbitově*“.⁶²⁰

Exkluzivita kříže byla také příležitostí pro uložení pamětní schránky do základu nebo soklu. Jedna schránka byla objevena v dubnu 2012 v rámci restaurování hlavního hřbitovního kříže v Lysé nad Labem. Obsahovala Národní listy z 24. 10. 1894, Národní politiku z 25. 10. 1894 a 10 mincí z let 1861–1893 (obr. č. 16).

Hlavní hřbitovní kříže byly nalezeny na celkem 40 hřbitovech okresu Nymburk. Jejich slohové i materiálové zpracování je variabilní. Atypické jsou figury Krista malované na plechu, jako například na katolickém hřbitově v Kostelní Lhotě, Lysé nad Labem (na zrušeném hřbitově),⁶²¹ Přerově nad Labem a Staré Lysé. Pouze dřevěný kříž byl nalezen na hřbitově v Chotuci, Milovicích a Vlkově nad Lasy. Kombinaci dřeva a kovu využili v Pátku (do rekonstrukce hřbitova) a Poděbradech-Kluku.

Poděbradský kříž od Josefa Fanty byl navíc proveden tak, že se mohl rozebírat a v různých kombinacích sestavovat dle aktuální potřeby. Kámen/cihla s kovářsky zpracovaným křížem byl nalezen v Budiměřicích, u kostela v Chotěšicích, Kostomlatech nad Labem, Kounicích, Křečkově, Libici nad Cidlinou, Lysé nad Labem, Milčicích, Sokolči, Vrbici u Poděbrad. Unikátní je kovový kříž od sochaře Jana Dostála se skleněnou sošou Ježíše a s podmalbou od akademického malíře Attily Vöröse, který od rekonstrukce v roce 2019 zdobí hřbitov v Pátku (obr. č. 17).

619 P. ARIES, *Dějiny smrti, díl I. ...*, s. 115.

620 F. FORMÁNEK, *Velelibský kostel ...*, s. 76.

621 SOKA Nymburk, f. Pozůstalost Josef Vojáček, Hroby a hřbitovy, s. 251.

Zvláště oblíbená se stala litina, resp. kombinace pískovcového soklu a kovového kříže. Umělecká litina se prezentovala produkcí podle klasických i moderních vzorů. V řešeném území se projevuje až v polovině 19. století, přestože se začala odlévat v Blansku již na začátku 19. století.⁶²² Průmyslová výroba přinesla propagaci ve formě katalogových obrázků funerální litiny (tabule na hřbitovní mříž, desky z křížové cesty, korpus Ukřižovaného pro kříž, ...).

Pro polabský venkov byla ovšem dostupnější produkce sléváren v Komárově na Berounsku. Jejich litinový kříž na pískovcovém postamentu stojí na návsi ve Velenicích a také v Opočnici (datovaný rokem 1854).⁶²³ Kontakt s Knížecí Hanauskou (!) železárnou v Komárově je doložen také z cenové nabídky ze dne 6. 8. 1895 na poptávku informativních tabulek/ukazatelů hřbových oddělení a číselníky hrobů pro město Lysá nad Labem.⁶²⁴

Od 40. let 19. století se obecně ujímaly litinové pozdně klasicistní, novogotické (Běrunice, Hrubý Jeseník, Semice, Stratov) a novorenesanční (Loučeň) krucifixy, ke kterým se na počátku 20. století na poslední chvíli přidala secese (Opočnice). Tvarově střízlivá forma krucifixu byla nalezena na zrušeném hřbitově v Poděbradech a ve Strakách.

Celokamenné (pískovcové) hlavní kříže jsou spíše vzácností a nacházejí se v obcích:

- Dobšice, hranolový podstavec s patkami
- Kněžice – obecní hřbitov, barokní forma v podobě oltáře s menzou, štítovým tabernáklem a plastickým reliéfem kalicha s hostií, hřbitovní deska faráře a fotka v oválném medailonku, autor V. Bydžovský v Novém Bydžově
- Kouty, hranolový podstavec s patkami, autor J. Havlíček z Poděbrad
- Městec Králové, hranolový několikastupňový podstavec, renovace 1994
- Netřebice, historizující podstavec s volutami a reliéfem Panny Marie, autor J. Zolman z Nymburka – Vojic, 1906
- Stříhov, hranolový podstavec s patkami, autor Bratři Novotní z Podhorního Újezdu

622 V. GROLICH, *Blanenská umělecká litina ...*, s. 39.

623 J. HRABĚTOVÁ, *Kříže ...*, s. 199.

624 SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), hřbitov.

- Úmyslovice obecní hřbitov, hranolový podstavec s patkami, ze tří stran nápisy, 1902

Z dosud uvedeného je patrné, že téma hřbitovních křížů je velice bohaté a detailní studium přesahuje možnosti předkládané práce. V následujícím textu budou zmíněny jen vybrané lokality, které doplní povšechný vývoj.

Do popisované skupiny hlavních křížů byl zařazen i zvláštní typ „pamětní kříž“, který se osazoval nad místem druhotného umístění kostí z kostnic. Třeba v Hrubém Jeseníku byl „*na místě bývalé kostnice postaven 22. 7. 1792 dřevěný kříž, jež darovala vrchnost. Kříž tento byl roku 1852 na plechu malovaném obrazem Ukřižovaného opatřen. Malbu provedl Rektorys, malíř z Rožďalovic. Kolem kříže stály čtyři mohutné lípy, která farář Drbohlav při odvážení země dal vyvrátit*“.⁶²⁵

O křížích na místě sebraných kostí ze zrušeného hřbitova u hřbitovní kaple v Kersku a na místě uložených kostí ze zrušených kostnic ve Mcelích a Sadské již byla zmínka. Poněkud jiný druh paměti reprezentuje kříž v Poděbradech v Purkyňových sadech. Jde o železný kříž na mohutném pískovcovém soklu, který sem byl přemístěn ze středu tamního zrušeného hřbitova. Údajně má být v místě pohřbených děkanů.⁶²⁶ K tomuto kříži ze starého katolického hřbitova se dochovala i korespondence z roku 1902, když patronátní úřad v Poděbradech nesoouhlasil s přemístěním kříže na nový městský hřbitov v Poděbradech-Kluku.⁶²⁷ V lidovém podání se také traduje zmínka o jednom zvláštním místě v Sadské, zvaném U Třech křížů. Místo má být na západní straně dnešního hřbitova. Do těchto míst, do třech dolíků, se pochovávali sebevrazi a jiní vyvrhelové.⁶²⁸

Stavba nového kříže v Kostomlatech nad Labem je prameny doložena k roku 1869. „*Při této příležitosti, byl také hřbitov trochu urovnán, na starých bývalých zdech byly udělány pěšinky a pískem posypány a starý sešlý už dřevěný kříž uprostřed hřbitova byl nahrazen novým z cihel vystaveným*“.⁶²⁹ Za deset let u „*příležitosti památky všech věrných dušiček darovala ku kříži uprostřed hřbitova stojícímu, panna Anna Neumannova, dcera po † Janu Neumannovi, učiteli*

625 F. J. MIKOLÁŠEK, *Jeseník. ...*, s. 18.

626 J. HELLIHOVÁ, *Poděbradské hřbitovy ...*, s. 65.

627 SOKA Nymburk, f. AM Poděbrady, 1567–1945 (1951), hřbitov 1898–1905.

628 B. TUZAR, *Truhlice pověstí a starých příběhů Středního Polabí*, 2. díl ..., s. 174.

629 SOKA Nymburk, f. FÚ Kostomlaty nad Labem, 1728–1996, kniha *Liber memorabilium 1738–1900*, s. 60.

*kostomlatském, pěknou lucernu, a když mnozí zbožní věřící darovali ochotně příspěvky na olej, může se nyní lampa tato každý den rozsvěceti, což na mnohého vidoucího zdaleka ve tmě světélko na hřbitově se kmitati, sobě účinkuje a od mnohého hříchu ho ochrání“.*⁶³⁰

Náhrada kříže na zrušeném hřbitově v Lysé nad Labem je připomenuta takto: *„Kříž uprostřed hřbitova, katolíkům obvyklý, byl původně dřevěný, dubový s plechovým omalovaným obrazem Krista. Když r. 1872 byl na hřbitov postaven nový železný kříž na kamenném podstavci, dali ten dřevěný za pivovar a později za cihelnu směrem k Ostré. A když tam ho nahradili r. 1885 křížem kamenným dali plechový obraz Krista na misionářský kříž kostelní“.*⁶³¹ Zmíněný plechový obraz dosud stojí u jižního vstupu farního kostela.

Na hřbitově v Mladé byl do roku 1874 hřbitovní kříž bez těla Páně. *„Jiřický občan Pavel Šmíd vida, že se dříve pustý hřbitov upravuje, byl tím pohnut, že dal tělo Páně a bolestnou Pannu Marii zjednatí. Obé zhotovil akademický malíř František Maischeider za 35 Zl.“*⁶³²

V Lysé nad Labem se ke stavbě kříže na městském hřbitově dokonce dochoval revers z ledna 1895. Umělecký kovář Augustin Drimel z Kostelce nad Labem se zaručuje dodat podle objednávky ze dne 12. 9. 1894 kříž v ceně 120 zl. do konce ledna 1895 a do 1. 2. 1895 jej osadit na místo. V případě prodlevy je svolný k náhradě. Z toho lze usuzovat, že kříž nebyl dodán ke slavnostnímu posvěcení hřbitova 31. 12. 1894.⁶³³ Kamenické práce dodal František Michálka z Toušeně, který k vysekání soklu použil pískovce ze Záp (obr. č. 18).⁶³⁴

Impulz k posvěcení hlavního hřbitovního kříže mohl přijít z různých míst. Příkladně v Loučeni k tomu 1. 8. 1877 v rámci žádosti o posvěcení napsal farář Dvořák. *„J. J. Princezna Eleonora z Thurn-Taxissů dala letošním rokem na vlastní náklad postaviti slušný dřevěný kříž s plechovým obrazem našeho Spasitele na hřbitově loučeňském. Přifařené obce tento dar rády přijaly a na schůzi obecního výboru loučeňského, jakož i zástupců obcí přifařených dne 29. července se usnesly*

630 Tamtéž, s. 71.

631 SOKA Nymburk, f. Pozůstalost Josef Vojáček, Hroby a hřbitovy, s. 251.

632 SOKA Nymburk, f. FÚ Milovice, 1794–1997, *Liber memorabilium* 1793–1904, s. 14.

633 SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), hřbitov

634 Tamtéž, Památky města Lysé nad Labem od r. 1893 do konce roku 1895, sepsal Romedius Heide, s. 78v.

a zavázaly tento kříž vždy v dobrém stavu udržeti. Nížepsaný oznamuje tento dar vznešené kněžny Nejdůstojnější Biskupské Konzistoři, prosí o milostivé splnomocnění, by jmenovaný kříž v pondělí post festum Sc. Angelorum Custo dne 3. září, kteréhožto dne pobožnost za mrtvé osadníky na hřbitově se koná, dle ritu církevního posvětití mohl a směl.“ Souhlas byl pod vydán dne 24. 8. 1877.⁶³⁵

Specifickým ve svém provedení je kříž na hřbitově v Poděbradech-Kluku. Hlavní hřbitovní kříž je dřevěný, ozdobně kovaný, vysoký přes šest metrů. Je sestaven z několika dílů, které lze vyměnit. Střední a spodní část (motivy lilií) a konce ramen jsou zdobeny kovářím. Ve středu kříže je tepaný symbol IHS, kolem písmen stylizovaná trnová koruna a paprsky. Kříž je chráněnou památkou v rámci hřbitovního areálu.

II. 7. Oplocení hřbitovů

Nejcharakterističtějším prvkem hřbitovní krajiny je oplocení/ohrazení hřbitova. Ohrazení má nečekaně mnoho funkcí, jejichž význam se v průběhu času měnil. Ve smyslu duchovním rozdělovalo ohrazení sakrální prostor od profánního. Martin Gojda viděl ohrazená místa jako kategorii historické krajiny zahrnující rozmanitou škálu objektů, které plnily rozličné funkce praktického i symbolického významu, a jež se v literatuře často označují pojmem *rituální krajina*.⁶³⁶

Mrtví byli pod ochranou svatých na posvěceném a vymezeném/ohrazeném místě chráněni před ďáblem a očekávali tu den posledního soudu. Aby nedošlo k narušení jejich věčného klidu, ne(s)měli být na hřbitov pochováni nepokřtění členové společnosti, osoby před smrtí nesmířené s Bohem ani osoby, které spáchaly smrtelný hřích (včetně sebevrahů). Hřbitovní zeď recipročně chránila i živé před spícími/ležícími (*hic iacet*) a zdánlivě mrtvými (revenanty) a zabraňovala jim v návratu do života.⁶³⁷

Katolická církev a stát řešily hřbitovní zdi i v rámci konkordátu z roku 1855, který stanovoval, že na katolickém hřbitově by měl být pro nekatolíky zřízen hrobový prostor jasně ohraničený zdi, živými ploty apod.⁶³⁸ Příkladem takového

635 SOKA Nymburk, f. FÚ Loučeň, 1713–1991, hřbitovní záležitosti 1870–1928.

636 M. GOJDA, *Archeologie ...*, s. 115.

637 J. SCHMITT, *Revenanti ...*, s. 14–15.

638 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe ...*, s. 115.

oddělení je na okrese Nymburk areál hřbitovů v Poděbradech-Klukku a Sánech, byť je třeba poznamenat, že tamní hřbitovy nevznikaly současně, a zdi jsou pozůstatkem odlišného stavebního vývoje. Na druhou stranu ale stále nedošlo k jejich úplnému odstranění, přestože zdi již neplní „ohradní“ funkci.

Osvícenské zdravotnictví určilo hřbitovní zdi preventivní funkci. Zatímco v ohrazeném městě se jakákoliv zeď stala překážkou proudění čistého vzduchu, a tedy nepřímo umožňovala šíření epidemií, ve volné krajině zastávala hřbitovní zeď preventivní funkci proti šíření chorob.

Při pořizování soupisu hřbitovů v jednotlivých krajích se v roce 1787 věnovala pozornost i hřbitovním zdem. V Městci Králové na otázku, proč se nepohřbívá podle nových nařízení, uvedli jako důvod nedokončenou stavbu zdi u nového hřbitova: „*Místo na nový hřbitov je už připraveno, ale protože pozemek ještě není oplocen, jsou mrtvoly pohřbívány stále na starém hřbitově*“. Obdobně se vymlouvali na nedostatek dělníků v Kostelní Lhotě: „*Pohřbívá se postaru ve vzdálené farnosti Sadská, protože pro nedostatek dělníků nemohl být zdejší hřbitov postaven dle zákonných požadavků*“. V Žitovlicích již nový hřbitov stál, ale také ještě neměl oplocení: „*Nový hřbitov tam již je, ale není oplocen*“.

Ve fyzickém světě ohrazení chránilo prostor hřbitova před znesvěcením nežádoucí lidskou činností či zneuctěním, například zvěří. Ještě na konci 19. století nebylo dokončeno oplocení u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chroustově, což bylo příčinou nespokojenosti. „*Nyní čeká pouze hřbitov kol chrámu na své oplocení, aby odstraněna byla příčina mnohých pohoršení*“.⁶³⁹

Pocit bezpečí/záštity měly hřbitovní zdi již ve středověku, kdy byly součástí „opevnění“ kostelů, ale i v průběhu nedávných válečných konfliktů, jak dokazují fotografie vojáků na frontách I. světové války. V tomto směru lze také správně pochopit archaický/literární výraz pro hřbitov jako *pohřební zahradu*, neboť skutečně se jedná o místo „za hradbou“. František Hoffmann k tomu uvádí: „*Pohřbívalo se na hřbitově u farního kostela, býval ohrazen plotem či zdí a osazován stromy (jalovec a smrk) – proto byl hřbitov dlouho nazýván pohřební zahrada, teprve později pronikal název krchov (něm. Kirchhof)*“.⁶⁴⁰

639 F. J. ČEČETKA, *Královéměstecko ...*, s. 104.

640 František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992.

Po stránce architektonické je ohrazený křesťanský hřbitov nazýván *campo santo* neboli svaté pole. Takový typ hřbitovů se ve zkoumaném území nenachází. Nejbližší k němu měl návrh č. I. (centrální dispozice) hřbitova v Poděbradech-Kluku z doby okolo roku 1900 od Josefa Fanty.⁶⁴¹

Přirozeně je mnohem častější ohrazení pouhou zdí. Materiálově v okrese Nymburk dominuje cihelné oplocení (59 lokalit), následuje kamenné (45), kované (29), betonové (19) a drátěné (7). Dřevěné oplocení ve formě plaňkového plotu bylo nalezeno pouze ve Mcelích, další jsou doložena v pramenech. Příkladně František Vavák jej zaznamenal při líčení událostí pohřbu evangelíka Jindráka u poděbradského havířského kostelíka 10. 2. 1783. Chtěli ho pohřbít „v koutě hřbitova, kde hrob byl vyházený, aby však k tomu cíli došli plaňkový plot si vobořili a tudy jej do hrobu dali ...“.⁶⁴²

Dřevěným plotem byl obehnán i „nový“ hřbitov v Poděbradech, který byl založen v roce 1784. Náhrada za zeď se uskutečnila až v roce 1832.⁶⁴³ Stejný postup je doložen v Kostomlatech nad Labem v roce 1898, kdy patron kostela „*baron Leitenberger nechal zaplatit opravu oplocení na jihu a místo dřevěného plotu tam vznikla zeď za 300 Zl.*“.⁶⁴⁴

Hřbitovní zeď skýtala architektům řadu příležitostí k uplatnění umělecké konvence, a to zvláště v místech pohledově exponovaných – nejčastěji u vstupů, ale i ve frekventovaných ulicích. Architektonicky náročnější je *Nákres na rozšíření hřbitova v Poděbradech* Purkyňových sadech, který 20. 3. 1879 vypracoval stavitel Jan Kaloun (obr. č. 19).⁶⁴⁵ Zeď členil pilíři s trojúhelníkovými tympanony zakončenými akroteriiemi v duchu antické architektury. Zední pole jsou ve středu zdobena drobným plastickým reliéfem řeckého kříže a nahoře jsou zakončena římsou a zubořezem. Po zrušení hřbitova byla odstraněna i zeď a na místě vznikl park.

Příkladem tradičního členění hřbitovní zdi pilíři a zedními poli s lizénovými rámy může být *Nástin na postavení evangelického hřbitova v Poděbradech*, který patrně

641 NTM, Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury, f. 10 Josef Fanta, hřbitovy 010/bal.071

642 I. MUDROVÁ, *Tajnosti ...*, s. 143.

643 J. HELLICHOVÁ, *Poděbradské hřbitovy ...*, s. 65.

644 SOKA Nymburk, f. FÚ Kostomlaty nad Labem, 1728–1996, kniha *Liber memorabilium 1738–1900*, s. 129.

645 SOKA Nymburk, f. Sbirka map a plánů 1796–/2001/, inv. č. A3-17/54.

v roce 1895 vypracovala Stavební kancelář Josefa Dršaty z Poděbrad.⁶⁴⁶ Zeď je sice zachována v rámci ohradní zdi komplexu městského hřbitova, ale nyní postrádá jakoukoli plasticitu. Praktické a jednoduché řešení z vápenocementových cihel a betonových prefabrikovaných dílců bylo navrženo zednickým mistrem Bedřichem Paroulkem z Libice nad Cidlinou v květnu 1926.⁶⁴⁷ Jeho *Plán na stavbu obecního hřbitova pro obec Okřínek* nebyl realizován v původním návrhu – chybí betonové prefabrikáty v podezdívce a pilíře brány jsou skromnější. Ze srpna 1924 pochází *Plán ku stavbě nového obecního hřbitova na čís. parc. 198 v Račanech*, který vypracoval stavitel František Janata z Městce Králové.⁶⁴⁸ Návrh vycházel z kombinace několika typů betonových tvárnic (odlišné do podezdívky, pilířů a zedních polí), které korespondovaly s geometricky navrženými kovanými dvoukřídlými vraty. Návrh patrně nebyl realizován a dnes je na rozšířeném hřbitově v Hradčanech obyčejná betonová podezdívka a drátěná plotová pole uchycená na kovových sloupcích, čímž se celý areál hřbitova podobá běžné venkovské zahradě.

Ohradní zdi byly často využívány jako pozadí pro reprezentativní rodinné hrobky. Proto také u zdí, zvláště v předních částech hřbitovů, byla vyhrazena zvláštní oddělení, která byla „regulována“ ve smyslu vzhledu a rozmístění hrobek. V tomto ohledu je rozhodně nejhodnotnější hřbitovní zdí okresu severovýchodní zeď městského hřbitova v Poděbradech-Kluku, která je současně památkově chráněná. Zeď navrhl Josef Fanta a táhne se od hřbitovní kaple v délce asi 200 metrů. Zední pole bylo primárně určeno pro dva hroby s tím, že každý měl vlastní segmentový „výklenek“. Oddělovala je sgrafita s texty žalmů a černé terakotové medailony, na nichž se opakovaly čtyři motivy. Autorem medailonů se stal poděbradský sochař Milan Havlíček.⁶⁴⁹ Celkem šest textů se opakovalo:

- *Odpočívajte v svätém pokoji.*
- *Světlo věčné at' Vám svítí.*
- *Hospodin ukaž Vám milosrdenství své.*
- *Přibliž se k duším Vaším a vyprošť je.*

646 Tamtéž, inv. č. A3-12/49.

647 SOKA Nymburk, f. AO Okřínek, 1909–1945, hřbitov 1926–1944.

648 SOKA Nymburk, f. AO Hradčany, 1866–1945 (1949), hřbitov.

649 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 85.

- *Spasení své dej Vám.*
- *Bože Pomoc Jsi a Vysvoboditel.*⁶⁵⁰

Návrh dělení zdi je uložen ve sbírce Národního technického muzea pod názvem *Rozdělení hrobů při ohradní zdi hřbitova poděbradského*. Detail medailonů a ukončení zdi je tamtéž pod názvem *Ohradní zeď – pohled ze silnice*.⁶⁵¹ Na jednom z návrhů je doplněn Fantův popis: „*Sokl a svršek pilířů z kamene, ostatní zdivo z cihel, tvrdou ostrou omítkou ohozené pečlivě zahlazené. Medailony pilířů jsou z tvrdé pálené hlíny a usazeny jsou při omítání pod nimi vynechána jest náležitá kapsa pro osazení sienitových desek pro nápisy zvěčnělých. Kvůli připevnění desek zasazeny jsou do zdiva bronzové vrtané čepy. Ve vrchní části výklenků bud' hliněné nepolované neb polejvané reliéfy pod nimi kapsy pro osazení sienitových desek. Zeď kryta jest polejvanými prejzy. Nad oblouky destičky hliněné do malty zasazené. Nápisy do omítky vyškrabávané, eventuálně též výzdoba ve výklencích*“.

Ve fondu je i Fantův starší „soutěžní“ návrh *Poděbrady – Nový hřbitov* z doby okolo roku 1900. Tam je zeď z režného zdiva ukončena segmentovým obloukem krytým prejzy a pilíře jsou završeny stylizovaným cimbuřím.⁶⁵² Hrobky v řešeném úseku patří městské honoraci, vysokým duchovním hodnostářům i vyšším státním úředníkům. Proto je také jejich umělecké ztvárnění nadprůměrné, což dokládá řada významných umělců a architektů včetně již zmíněného Josefa Fanty a jeho několik návrhů na *Rodinný náhrobek pana lékárníka Hellicha* nebo ředitele Geisselreitera (obr. č. 20).⁶⁵³

Obdobnou funkci ohradní hřbitovní zdi lze nalézt ještě na hřbitovech v Lysé nad Labem a Městci Králové. V Lysé nad Labem se hrobky městské honorace nacházejí vlevo od vstupní brány podél západní poloviny jižní zdi a podél celé západní zdi. Slohová nejednotnost hrobek ale nepůsobí příznivě.

V Městci Králové hrobky rámuji levou a pravou stranu staré části hřbitova. Celek vytváří v rámci okresu unikátní hřbitovní areál a je škoda, že se nepodařilo naplnit ideu radiálního uspořádání hrobů ve střední části, jak bylo navrženo v projektu *Nákres na postavení nového městského hřbitova katolického a israelského*

650 SOKA Nymburk, f. AM Poděbrady 1567–1945 (1951), hřbitov 1898–1905, sign. 4/7/8, kart. 198.

651 NTM, Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury, f. 10 Josef Fanta, hřbitovy 010/bal. 048.

652 Tamtéž, bal. 071.

653 Tamtéž, bal. 048.

na čís. parc. 1586 v Král. Městci, který zpracovala Stavební a podnikatelská kancelář Václava Tlapáka v Králové Městci.⁶⁵⁴ Vzhledem k tomu, že nový hřbitov v Městci Králové vznikl v roce 1906, lze předpokládat, že se autor inspiroval návrhy na hřbitov v Poděbradech-Kluku, které vznikaly v letech 1899–1904. V tomto směru by tedy bylo možné poděbradský hřbitov označit za ideový vzor.

Svým způsobem je jedinečný hřbitovní plot u kostela sv. Václava ve Velelibech. Východní hranici hřbitova vymezuje kovaný plot s kamennou podezdívkou krytou betonovou deskou (ostatní zdi jsou kamenné nebo z novodobých betonových tvárnic). Naproti baldachýnové hrobce Jana Mazánka († 1911) bylo do oplocení vloženo odpočívadlo ve formě besídky vymezené dvěma pylony z umělého kamene a mozaikou. Mezi pylony je lavička z umělého kamene, jejíž opěradlo má podobu kované mříže. Celek tvoří unikátní hrobku v duchu geometrické secese (obr. č. 52).

Autorem celkové kompozice a grafického návrhu *Situační nákres hrobky rodiny pana Jana Mazánka, patronátního komisaře chrámu Páně sv. Václava ve Velelibech a majitele velkostatku Zdonín u Nymburka, na hřbitově ve Velelibech* z roku 1912 je Ing. Jan Mysliveček, úředně autorizovaný a přísežný civilní geometr a kulturní technik (obr. č. 53).⁶⁵⁵ Plot a ohradní zeď jsou památkově chráněny.⁶⁵⁶

Výrazně menší zásah do integrity ohradních zdí představuje jedno z levnějších řešení náhrobku – náhrobní deska. Prostá či ornamentálně zdobená deska menších rozměrů opatřená sepulkrálním nápisem byla jako epitař osazena do vnitřní strany ohradní hřbitovní zdi, a to výhradně v hlavě hrobu. Jde o poměrně hojně užívanou formu náhrobku, která se objevuje s rozvolněním josefínských zákazů stavby náhrobků na hřbitově a mizí s pádem Rakousko-uherské monarchie.

Na okrese byly takto využívány hřbitovní zdi v Běrunicích, v Bošíně na evangelickém hřbitově, Činěvsi, Dymokurech, Hořátvi, v Kostelní Lhotě u kostela, Kostomlatech nad Labem, Koutech, Libici nad Cidlinou u kostela, Lysé nad Labem, Městci Králové, Milovicích, Přerově nad Labem, v Sadské u kostela i na městském hřbitově, Záhornici u kostela a v Žitovicích.

Na ohradní zdi hřbitovů byly umísťovány i starší náhrobní desky. Důvodem byla nejčastěji snaha starý, popřípadě památný náhrobek/náhrobní desku ochránit před

654 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

655 SOKA Nymburk, f. FÚ Veleliby, 1788–1943, hřbitov 1926–1951.

656 <https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-vaclava-2169506> (citováno 21. 3. 2021).

poškozením či krádeží. Tak došlo k osazení barokní náhrobní desky s plastickým reliéfem krucifixu (1772) do jižní hřbitovní zdi u kostela v Dymokurech, barokního hranolového náhrobku s motivem lebky a zakončený kovaným křížem do východní zdi u kostela v Kostelní Lhotě, barokního hranolového náhrobku zakončeného kamenným křížem do jižní zdi hřbitova u kostela v Sadské. V nedávné době byl tento postup zvolen i ve Velenicích. Do nové severní zdi z betonových prefabrikátů byly druhotně umístěny hrobní desky z předchozí zdi.

Spojitosť ohradní zdi s kostelem či celým areálem hřbitova je také důvodem, proč řada ohradních zdí požívá památkové ochrany. Zvláště zajímavá je zeď u kostela Zvěstování Panny Marie v Dymokurech, která byla ve 20. letech 18. století komponována patrně Janem Blažejem Santinim do půdorysu hvězdy. Po rozšíření hřbitova k jihu se původní koncepce hřbitova rozpadla.⁶⁵⁷

V Chroustově u kostela Nanebevzetí Panny Marie má pískovcová zeď opěrnou funkci, a proto je její součástí dvoustranné schodiště s odpočívadlem. Ohradní zeď u kostela sv. Matouše v Záhornici již byla zmíněna v souvislosti s vestavěnou mohutnou zvonici a přilehlým vodním tokem. Běžnou památkovou hodnotu mají zdi v Hrubém Jeseníku, Chlebech u kostela sv. Vavřince, Chotěšicích u kostela Rozeslání sv. apoštolů, Kněžicích u kostela sv. Petra a Pavla, Kostelní Lhotě u kostela Nanebevzetí Panny Marie, Kovanicích u kostela sv. Václava, Libici nad Cidlinou u kostela sv. Vojtěcha, Rožďalovicích u kostela sv. Havla, Sadské u kostela sv. Apolináře, Velence, Vykáni, Žitovlicích u kostela sv. Václava.

V materiálové ani technické podstatě se neliší katolické, evangelické ani židovské hřbitovy okresu Nymburk. Pro zkoumané období jsou vývojově nejstarší zdi kamenné z opuky a slínovců. Vzácnější byl pískovec, který se pro svou větší trvanlivost užíval pro krycí desky nebo opěrné zdi. Detaily jsou nejčastěji obsaženy v cenových nabídkách na opravy či stavby nových zdí. Příkladně v Městci Králové v roce 1889 k rozšíření hřbitova potřebovali: „... *mimo jiné 100 m pískových ploten na přikrytí nových hradebních zdí 10 cm silných, 65 cm dlouhých z pískového lomu ve Vojicích*“.⁶⁵⁸ Po padesáti letech řešili opravu téže zanedbané/havarijní zdi: „... *řádně opravit celou ohradní zeď starého hřbitova, na cementovou maltu dali*

657 K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl I. ..., s. 807.

658 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962, dopis z 8. 9. 1889.

*osaditi znovu posouvající se krycí desky pískovcové na zdi, dali do řádného stavu vstupní vrata a konečně dali zaházeti starou, stále odkrytou studnu na hřbitově“.*⁶⁵⁹

Z hlediska použitého materiálu zasluhuje pozornost hřbitovní zeď z neomítaných pískovcových kvádrů v Chotěšicích u kostela Rozeslání sv. apoštolů, Chroustově u kostela Nanebevzetí Panny Marie, Slovčí u kostela sv. Martina a Žitovlicích u kostela sv. Václava.

Údržba hřbitovních zdí je také největším problémem jejich správy (viz kauza údržby/rušení starého hřbitova v Městci Králové). Při stavbě hřbitova v Okříncu v roce 1926 položka na výstavbu zdi činila 32 508,98 Kč, márnice s pitevnou 13 292,96 Kč a studna 1 265 Kč.⁶⁶⁰ Náklady na nový hřbitov v Křinci spočítal Ing. Miloslav Hurych z Křince v únoru 1947 na částku 337 248,35 Kčs za ohradní zeď a 65 238,80 Kčs za márnici a pitevnu.⁶⁶¹ Oprava hřbitova v Hradčanech měla být dle rozpočtu z 15. 4. 1949, který vypracoval stavitel František Janata z Městce Králové, za 90 945,30 Kčs za opravu a dostavbu ohradní zdi a 50 000 Kčs za vyzdění márnice.⁶⁶² Tedy náklady na stavbu zdi činily asi 2/3 nákladů na stavbu hřbitova.

V řešeném území nebyl nalezen jediný funkční hřbitov, který by neměl stabilní oplocení. Kupodivu se nikde nenacházel ani živý plot, který je využíván v Rakousku.⁶⁶³ Naopak lze říct, že podle oplocení či jeho zbytků lze detekovat, kde se bývalý hřbitov nacházel, popř. i jeho rozlohu. Platí to o bývalých hřbitovech v Běrunicích u kostela Narození Panny Marie (podezdívka), Kersku (zemní valy v místě zdi), Lysé nad Labem na hřbitově u kostela (archeologické nálezy) i jeho nástupci v Komenského ulici (opěrné zídky parku), Poděbradech u kostela Povýšení sv. Kříže (podezdívka) a Sánech u kostela sv. Ondřeje (areál kostela).

Hřbitovní zeď je natolik významným prvkem, že je posuzována i v rámci typologického dělení. Minimálně je posuzována v rámci struktury, architektury, zahradní architektury, dochovanosti historického stavu a opuštěnosti.⁶⁶⁴

659 Tamtéž, dopis z 12. 5. 1939 č. j. 1527/1939.

660 SOKA Nymburk, f. AO Okřínek, 1909–1945, hřbitov 1926–1944.

661 SOKA Nymburk, f. MNV Křinec, (1866) 1913–1990, zřízení nového hřbitova 1948.

662 SOKA Nymburk, f. AO Hradčany, 1866–1945 (1949), hřbitov.

663 R. GÄLZER – I. GÄLZER, *Gärten ...*, s. 68.

664 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe ...*, s. 10.

II. 8. Hřbitovní brány

Hřbitovní brány jsou vnímány jako symbolický předěl mezi dvěma světy. Na rozdíl od ohradních zdí jsou ale místem přechodu a koncentrace toku energie. Alexandra Navrátilová se v tomto směru vyjádřila: „Předěl mezi profánním a náboženským světem symbolizovala brána hřbitova jako vstupní prostor, kde se oba světy setkávaly. Tento její význam dokládá i skutečnost, že např. sebevrahy nepronášeli bránou, přehazovali je přes hřbitovní zeď, jak je u nás doloženo ještě v 19. století. Bránou nevjížděly ani pohřební vozy – rakev s nebožtíkem byla k hrobu nesena na marách“.⁶⁶⁵

Symboliku brány převzaly i některé náhrobky, jejichž ústředním motivem se stala brána či dveře.⁶⁶⁶ Nadčasovost přechodového rituálu je vyjádřena ve zvoleném slohu náhrobku – zvláště emotivně působí brány inspirované egyptskou architekturou, které lze příkladně nalézt na hřbitovech v Kněžicích (obr. č. 21), Městci Králové a obecním hřbitově v Poděbradech-Kluku.

Naproti tomu brány hřbitovů byly natolik konzervativně vnímané objekty, že zde v 19. století převládlo klasické pojetí vycházející z antického vítězného oblouku. To se projevovalo honosným členěním vstupu na tři části – širší střední, užívanou jako vjezd, a dvěma menšími bočními, užívanými jako vstup pro pěší. Příkladem mohou být hřbitovy v Křinci (moderní pojetí), Lysé nad Labem, Městci Králové, Milčicích (zaklenutý), Opolanech, Poděbradech-Kluku, městský hřbitov v Sadské, Seleticích, Senicích, Sokolči, Staré Lysé (zaklenutý), Starém Vestci, Strakách, Velkém Zboží, Vrbové Lhotě a obecní hřbitov v Žitovlicích.

Tato pravidelná forma byla uplatněna i na poměrně malých a nevýznamných hřbitovech právě z hlediska reprezentace a vyššího estetického účinku architektury. To je patrné v některých menších sídlech, kde se druhý z menších bočních vchodů neužívá. Proto byl druhotně zazděn, nebo byl dokonce zazděný od počátku a jen svou hmotou a rytmem pilířů dotvářel atmosféru (Senice, Stará Lysá, Starý Vestec).

Další inspiraci lze spatřovat v zaklenutí vstupu obloukem, jako na katolickém hřbitově v Bošíně (jižní brána), severní brance v Bříství, v Budiměřicích, u kostela v Sadské, v katolické části hřbitova v Sánech, ve Velence a na evangelickém hřbitově v Libici nad Cidlinou jsou dokonce dvě zaklenuté hřbitovní brány.

665 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození ...*, s. 267.

666 R. PRAHL a kol., *Umění ...*, s. 163–167.

Jistým kontrastem proti předchozímu archaickému typu zaklenuté brány jsou příklady moderní architektury 20. a 30. let 20. století v Čilci, Jíkvi, Jiřicích, Milčicích a Staré Lysé.

Zcela unikátně je řešen vstupní objekt/brána na hřbitově ve Vinici, který má formu „průjezdu“ skrze domek hrobníka. Hřbitov byl dostavěn v červenci 1940. „*Návrh na hřbitovní stavby provedla stavební kancelář Josefa Jirsáka, mistra zednického v Městci Králové. Stavba provedena v režii obce vinické za celkovou částku K 76 000,- ... Železná vrata a plot zhotovil J. Strnad, strojí zámečnictví v Městci Králové. Umělecké reliéfy na průčelí hřbitova, symbolisující Život a Smrt, provedl V. Koukolíček, výtvarník z Rokycan. Sadovou úpravu navrhl a provedl J. Menčík, okr. pomolog v Městci Králové*“.⁶⁶⁷ Umělecké reliéfy – plastická modelace fasády – se zachovaly do současnosti a v prostředí zemědělské krajiny působí vskutku neobvykle. Bohužel, celkový estetický dojem značně snižují husté smrky před objektem.

Přístup na hřbitov je v některých místech zprostředkován několika vstupy/vjezdy. Záleží ovšem na účelu jejich zřízení a také na velikosti hřbitovů. Podle toho je druhotný vstup také umělecky a architektonicky ztvárněn. Hřbitovy s vícero vstupy/vjezdy jsou v Bošíně (katolický), Bříství, Dymokurech, Hrubém Jeseníku, Chotěšicích (katolický), Jíkvi, Kněžicích (obecní), Kostelní Lhotě (u kostela), Kostomlatech nad Labem, Libici nad Cidlinou (u kostela a evangelický), Mcelích, Městci Králové, Nymburce, Opočnici, Pátku, Poděbradech-Kluku, Přerově nad Labem, Rožďalovicích (u kostela), Sadské (obecní), Sánech (evangelický i katolický), Sokolči, Úmyslovicích (u kostela) a Velence. Naproti tomu některé hřbitovy mají pouze jeden společný vchod i pro přístup do kostela, což je příklad obcí Činěves, Chleby (evangelický), Chroustov, Kovanice, Sadská, Sány, Veleliby, Vlkov nad Lesy, Vykáň, Záhornice a Žitovlice.

Památková péče pracuje s kategorizací významných objektů a ploch. Pro hřbitovy jsou hlavními charakteristickými prvky (vedle ohradních a opěrných zdí) brány, portály, doplňkové plastiky, oblouky, mříže, lucerny, sloupy, kříže, nápisy ad.⁶⁶⁸

Okres Nymburk se v oblasti památkové funerální architektury nevyznačuje přílišnou bohatostí. Přesto je zde několik odlišností, které nelze pominout.

⁶⁶⁷ *Knihy hřbitova obce Vinice*, s. 4. Kniha je uložena u paní Hany Novotné ve Vinici.

⁶⁶⁸ K. KUČA – V. KUČOVÁ, *Principy ...*, s. 65.

Většinové zastoupení mají kované brány osazené do zděných omítaných i neomítaných pilířů (83 lokalit). Kované brány osazené do pilířů z neomítaných pískovcových bloků jsou mnohem vzácnější a byly zjištěny na katolickém hřbitově v Bošíně, u kostelů v Chotěšicích a Chroustově, Kostomlatech nad Labem, Lysé nad Labem, na obou hřbitovech v Rožďalovicích a v Žitovlicích. Celokovové brány včetně nosných sloupků jsou pouze na soukromém pohřebišti rodu Czerninů v Dymokurech, v Hradčanech, okolo zrušeného hřbitova v Kersku a Opočnici. Naprostým unikátem v rámci okresu jsou dvě prosté brány a postranní branky s dřevěnými vraty v oválné ohradní zdi *kirchhofu* v Kněžicích.

Plastická výzdoba spojená s hřbitovní bránou je doložena na katolickém hřbitově v Bošíně. Tamní ohradní zeď, na jižní straně prolomená klenutou bránou, měla být zdobena pískovcovými koulemi a šiškami (obr. č. 22). Východní brána měla mít na obou pilířích sochy sv. Floriána a sv. Jana Nepomuckého z 18. století (v podživotní velikosti), ovšem na fotografii z roku 1894 nebyly zachyceny (obr. č. 23).⁶⁶⁹

Zděné pilíře kované brány v Činěvsi zdobili klečící andělé z konce 19. století.⁶⁷⁰ U kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chroustově se dochovala na poměry okresu unikátní ohradní zídka z pískovcových kvádrů s kovaným železným plotem. Vstup do kostela a na terasu *kirchhofu* je zvýrazněn dvoustranným schodištěm s odpočívadlem. Zídka schodiště je členěna pilířky a soklíky, zdobena římsami a vpadlými poli, nahoře kryta pískovcovými deskami. Na pilířích byly osazeny vázy, nyní je tu jen jedna.

V Kostelní Lhotě jsou po stranách průčelí kostela dva vchody. Severní branku zdobí dvě pískovcové pyramidy stojící na čtyřech koulích. Jižní bránu tvoří dva osmihranné pilíře, které byly završeny rustikálními sochami sv. Gotharda a sv. Václava z doby okolo roku 1740 v podživotní velikosti.⁶⁷¹ Dnes je zde jen socha sv. Gotharda.

Ochuzená o plastickou výzdobu je brána *kirchhofu* ve Velelibech. Na mohutných pilířích s obloučkovým vlysem pod římsou stály plastiky sv. Vojtěcha a sv. Prokopa v nadživotní velikosti. Plastiky měly pocházet nejspíše od žáka M. B. Brauna, sochaře z nedalekých Benátek nad Jizerou Františka Adámka a byly datována

669 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 26.

670 Tamtéž, s. 30.

671 Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech 2 K–O*, Praha 1978, s. 115.

do 40. let 18. století.⁶⁷² Původně zdobily starý velelibský kostel, ale v roce 1880 byly dány na pilíře brány před nově dostavěný kostel.⁶⁷³ V roce 1969 byly sochy pro špatný stav sejmuty a po restaurování byly uloženy ve hřbitovním kostelíku sv. Jiří v Nymburce.⁶⁷⁴

Velmi neobvyklé bylo umístění váz na pilíře brány evangelického hřbitova v Sánech (dnes již zbyly jen patky), protože evangelíci neholdovali zbytečným okrasám. Navíc na sousední bráně katolického hřbitova žádné stopy po plastické výzdobě nejsou zachovány.

Poněkud jednodušší plastickou výzdobu představují betonové prefabrikované jehliny na pilířích z vápenocementových cihel hřbitovní brány v Okříinku. Při porovnání s *Plánem na stavbu obecního hřbitova pro obec Okřínek* z května 1926,⁶⁷⁵ který vytvořil zednický mistr Bedřich Paroulek z Libice nad Cidlinou, je patrné, že projekt schválený Okresní správou politickou v Poděbradech jako podklad pro stavbu, nebyl realizován ve všech detailech. Zvláště navržená trojdílná brána s převýšenými středními pilíři s hlavicemi „japonského“ stylu nedošly realizace a nahradily je střídmější a v provedení tradiční zděné pilíře. V Semicích na mohutné pilíře z vápenocementových cihel osadili dvě betonové prefabrikované koule na podstavcích.

Uměleckořemeslné zpracování bran, resp. jejich vrat či kovářských částí, je kvalitativně rozkolísané. V rámci okresu Nymburk rozhodně nelze pominout unikátní vstupní bránu městského hřbitova v Poděbradech-Kluku, která vznikla dle návrhu Josefa Fanty v roce 1904. Brána je navržena v secesním stylu, má kovaná dvoukřídlá vrata a po obou stranách symetricky umístěné obdobné dvoukřídlé branky. Velká kovaná vrata zhotovil poděbradský umělecký kovář a zámečník Jan Mareš. Nad vrata byla připevněna scéna ukřižování z měděného plechu, původně barevně ciselovaná, dnes bohužel přetřená černým lakem.⁶⁷⁶ Grafické návrhy *Poděbrady hřbitov – kovaná vrata* a detail ukřižování *Poděbrady hřbitov – vršek*

672 Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech 4 T–Ž*, Praha 1982, s. 185.

673 F. FORMÁNEK, *Velelibský kostel ...*, s. 14.

674 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 98.

675 SOKA Nymburk, f. AO Okřínek, 1909–1945, hřbitov 1926–1944.

676 Jana HRABĚTOVÁ, *Poděbrady. Průvodce po přírodních a historických zajímavostech města a okolí. po muzeích a místech, vztahujících se k významným osobnostem*, Nové Město 1999, s. 68.

kovaných vrat jsou uloženy v depozitáři Národního technického muzea.⁶⁷⁷ Při bližším studiu je patrné, že při realizaci došlo k drobným úpravám v oblasti Kristových rukou a svatozáře.

Druhou umělecky pojatou bránu (resp. dvě stejné brány) lze spatřit od roku 2019 na hřbitově v Pátku. Moderní cortenová⁶⁷⁸ vstupní vrata zdobí symbolický motiv podaných rukou. Vrata navrhl sochař Jan Dostál. Patrně nejstarší dochovaná kovářsky zpracovaná hřbitovní dvoukřídlá vrata se zachovala v Tyršově ulici v Městci Králové. Vrata zjevně patřila ke hřbitovu uzavřenému v roce 1841. Nápadné jsou zvláště dva středověké motivy složené z kruhu spleteného z větví a obkrouženého vavřínovým věncem se stuhou.

Jiné uměleckořemeslné práce se v podstatě na branách neobjevují, což by naznačovalo, že šlo o nákladnou složku reprezentace, kterou si nemohl dovolit každý provozovatel hřbitova. Jedinou v terénu nalezenou výjimkou jsou kovářské práce na vrcholu pilířů brány hřbitova v Lysé nad Labem. Patrně to jsou pozůstatky kovaných luceren, které ale nejsou doloženy na žádném projektu.

Architektonicky je pozoruhodná brána *kirchhofu* v Kovanících. Je tvořena dvěma mohutnými zděnými pilíři s barokně prolamovaným půdorysem, pocházejícími z doby barokní přestavby kostela v letech 1763–1772.⁶⁷⁹ Pilíře jsou zakončeny volutovými hlavicemi, na něž nasedají profilované pískovcové desky, které byly v minulosti završeny plastikami světců. Jde o památkově mimořádně hodnotnou bránu, která byla nedávno opravena.

Z hlediska uplatnění hřbitovní brány v urbanistické kompozici je třeba zmínit areál kostela v Dymokurech. Příchozí jdoucí z dolní části obce vystupuje po západním svahu po dlouhém schodišti ke kostelu a *kirchhofu*. Přitom se uplatňuje dojmová gradace, kdy na konci schodiště je v konvexním oblouku hřbitovní zdi osazena kovaná brána, skrze kterou je vidět honosný pískovcový portál kostela. Je to skutečné stoupání do výšin až ke kostelnímu oltáři. Brána tady symbolicky vytváří právě ono rozhraní světského a duchovního (obr. č. 82).

677 NTM, Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury, f. 10 Josef Fanta, hřbitovy 010/bal.092.

678 Cortenová ocel je označení pro povětrnostně odolnou ocel, též korozi odolnou, nejznámější pod obchodní značkou COR-TEN (též Corten).

679 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 46.

Podobná situace se opakuje v Rožďalovicích u kostela sv. Havla. Rozdíl výšky terénu mezi návší na jihu a kostelním okrskem s *kirchhofem* na severu je téměř dvojnásobný proti Dymokurům, takže efekt stoupání do „výšin“ byl patrný i z volné krajiny, jak to zachytil anonymní malíř v roce 1825.⁶⁸⁰

Patrně nejmodernější hřbitovní brána se nachází na obecním hřbitově v Křinci. V současné době tvoří trojdílnou bránu nízké zděné pilíře z režného zdiva, výplně otvorů jsou z lisované oceli. Nástupní prostor je zpevněn šedou zámkovou dlažbou. Celkový moderní dojem působí chladně. Pro porovnání vývoje vstupního prostoru nového kříneckého hřbitova jsou zajímavé plány z fondu MNV v Křinci.⁶⁸¹ *Plán na stavbu hřbitova pro obec Křinec a Zábrdovice* vyhotovil v únoru 1947 Ing. Miloslav Hurych z Křince. Vstupní prostor šířky 15 metrů byl konkávně prolomen do plochy hřbitova a „zastřešen“ pravoúhlými překlady do podoby jednodílné brány se třemi stejně velkými otvory. Před bočními brankami byly navrženy dva celokamenné pylony přesahující výšku oplocení, které měly zdůraznit monumentalitu prostoru.

V prosinci téhož roku byl stejným autorem vypracován levnější projekt *Stavba hřbitova pro obec Křinec – Zábrdovice*. Konkávní prolomení vstupního prostoru zůstalo zachováno, ale překlady nad bočními brankami jsou výrazně menší než nad středovým průjezdem. Celokamenné pylony před brankami byly zrušeny.

Symbolický význam brány zdůrazňovalo osazení různých znamení, nejčastěji kříže nebo kalicha. Umělecké či řemeslné ztvárnění těchto znamení bylo integrální součástí bran a branek. V řešeném území bylo zjištěno znamení kříže na kovaných bránách (osazených do zděných pilířů) na 24 hřbitovech: v Bříství, katolickém hřbitově v Bošíně, Činěvsi, Dymokurech, Hrubém Jeseníku, Jiřicích, obecním hřbitově v Kněžicích, v Kostelní Lhotě na katolickém hřbitově i u kostela, v Kovanicích na obecním hřbitově i u kostela, na katolickém hřbitově v Libici nad Cidlinou, na katolické části hřbitova v Opočnice, Poděbradech-Kluku (kalvárie), na hřbitově v Sadské, Sokolči, Starém Vestci, Strakách, Stratově, Svídnici, u kostela v Úmyslovicích, na katolickém hřbitově ve Vrbici u Poděbrad, Vykání a na obecním hřbitově v Záhornici.

680 Anonymní malba městečka z roku 1825 je uložena na MÚ Rožďalovice.

681 SOKA Nymburk, f. MNV Křinec, (1866) 1913–1990, zřízení nového hřbitova 1948.

Znamení kalicha bylo pouze na kovaných bránách evangelické části hřbitova v Opočnici a ve Velenicích. Bez jakéhokoliv symbolu byly kované brány na 63 hřbitovech.

Některé hřbitovní brány v okrese Nymburk jsou doplněny i krátkými texty. Jejich umístění, provedení a znění je velmi variabilní:

- Kovaná písmena jako součást dvoukřídlé brány jsou v Běrunicích u kostela – *Pomni kam, když jdeš tam.*
- Provedení kovových písmen na nápisové pásce v bráně budiměřického hřbitova se zněním: *Kdo v srdcích žije, neumírá,* velmi silně asociuje nechvalně známý text z brány koncentračního tábora v Osvětimi.
- Barevná štuková písmena jsou na fasádě vstupního objektu v Čilci – *Pokoj vám.*
- Kovaná písmena jsou součástí dvoukřídlé brány v Činěvsi – *Pomni kam, když jdeš tam.*
- Kovaná písmena jako součást dvoukřídlé brány jsou ve Dvorech – *Pokoj vám.*
- Barevná štuková písmena zdobí fasádu vstupního objektu v Jíkvi – *Pokoj vám.*
- Kovaná písmena jako součást dvoukřídlé brány na katolickém hřbitově v Kostelní Lhotě nesou text – *Já jsem wzkrříšení a život.*
- Barevná štuková písmena na fasádě evangelického hřbitova v Libici nad Cidlinou sdělují – *Pokoj vám!* (obr. č. 91).
- Samostatná kovová písmena jsou na nápisové pásce nad vraty v Loučeni – *Zde jsme, ó pane, čekajíce hlasu tvého.* (obr. č. 98).
- Nápis na fasádě v Milčicích informuje – *Životů našich brázdy doorány.*
- Kovaná písmena jsou součástí dvoukřídlé brány na katolické části hřbitova v Opočnici – *Budiž vám země lehká.*
- Rovněž jsou kovaná písmena součástí dvoukřídlé brány na evangelické části hřbitova v Opočnici – *Pokoj vám!*
- Nepříliš patrná jsou kovářsky zpracovaná písmena na rozpoře hlavní brány v Poděbradech-Kluku – *Světlo věčné at' vám svítí, odpočívajte v svatém pokoji.*

- Nápis na fasádě ve Vinici zní – *Pokoj vám!*

Hřbitovní brány a vlastně celá vstupní pohledová fronta hřbitovů většinou vyjadřovaly příslušnost společnosti ke křesťanským hodnotám. V některých obcích ale došlo skrze náboženské neshody k drobným modifikacím, které v podobě rarit přetrvávají dosud. Nejnapadnějším dokladem toho je opravený areál hřbitova v Opočnici (2008, 2017). V roce 1886 zde byl založen hřbitov s evangelickou a katolickou částí, jež nebyly vzájemně odděleny zdí (patrně z finančních důvodů). Vstup do těchto částí byl samostatnými bránami. Při nedávné rekonstrukci oplocení dostaly obě dvoukřídlé brány nový vzhled, přičemž byla zachována jejich odlišnost. Katolická brána je vyskládána z kovových prutů tak, že symbolizuje kříž, na jehož ramenou je nápis *Budiž vám země lehká*. Evangelická brána je vyskládána do podoby kalicha, po jehož stranách je nápis *Pokoj vám!*

Několikrát bylo zmíněno, že v rámci rekonstrukcí hřbitovů došlo i k náhradě/výměně kované brány, jako třeba v Křinci nebo již zmíněné Opočnici. V případě zrušeného katolického hřbitova v Lysé nad Labem se dochovala informace o druhotném použití umělecky cenné kované dvoukřídlé brány. Ta byla osazena v letech 1971–1972 do nového vstupu zámeckého parku v Komenského ulici, tedy v podstatě zůstala zachována skoro ve stejném místě.⁶⁸²

Na závěr je vhodné podotknout, že brány a jejich nejbližší okolí jsou místem, kde se koncentruje pohyb osob a s nimi i tok informací. Tak jako Martin Luther podle legendy přibil na kostelní vrata ve Wittenbergu svých 95 tezí, aby rychle a efektivně informoval společnost, jsou hřbitovní brány využívány k předávání informací.

Současná společnost má samozřejmě jiné měřítko hodnot, a proto zveřejňované informace jsou především charakteru provozního (hřbitovní řády, provozní doby apod.), reklamního (nabídky kamenických a hrobnických prací) a informačního (historie místa, významné osobnosti apod.). Velmi vzácně se na branách hřbitovů či v jejich těsné blízkosti objevují informace o nedávno zemřelých osobách. Je to tím, že obce a správy hřbitovů nezařizují pohřby, a protože pohřební služby sídlí většinou mimo hřbitov, jsou smuteční oznámení zveřejňována jinde. Hřbitov tak

682 Jan ONDŘEJ, *Zámecký park v Lysé nad Labem – jeho historie a současnost*, in: Zahradnické listy 10/1973, s. 318.

ztrácí jeden ze svých sociálních významů. Výjimkou v tomto směru je snad pouze Lysá nad Labem, kde se ihned za branou nachází tabule smutečních oznámení.

II. 9. Umrličí cesty

Vznik umrlčí cesty (umrlčice, smrtelné cesty, umrdlenčiny, umrlice, funebrácké cesty, *Totenweg*)⁶⁸³ souvisel s transportem mrtvého těla ke smutečním obřadu z domu smutku do farního či hřbitovního kostela/kaple a následně na místo posledního odpočinku. Cesta s nebožtíkem mezi obcemi obvykle probíhala po trase běžně užívaných cest.

Jiné to bylo v případě transportu z kostela na hřbitov. Zatímco ve středověku a raném novověku byla většina posledních cest z kostela na hřbitov redukována na poměrně krátkou vzdálenost (s výjimkou velkých sídel, kde byly zřízeny hřbitovy před hradbami), neboť vše zásadní se v případě pohřbu na *kirchhofu* odehrávalo téměř na jednom místě, s josefínskými reformami došlo k výraznému prodloužení vzdálenosti. Příčinou byl především dekret z 22. 12. 1783, kterým bylo rozhodnuto o neprodloužení uzavření všech hřbitovů uvnitř obcí a jejich přemístění za městské hradby či okraje vesnic. Podmínka minimální vzdálenosti hřbitova čtvrt hodiny pěší chůze od posledního obydleného místa přímo stanovila délku umrlčí cesty a staletá praxe v terénu stabilizovala její trasu.

Ralph Gälzer tvrdí, že umrlčí cesta byla ustálenou součástí rituálu pohřbu. Držela se, i když později byla k dispozici lepší a pohodlnější silnice. Průchod umrlčí cestou přes soukromý pozemek u příležitosti obřadu byl také právně zajištěn jako zvykové právo.⁶⁸⁴ Cesta mrtvých se vyznačovala v terénu většinou polními kříži a božími muky, někdy mohla být navržena jako křížová cesta s kaplemi jako zastaveními. Konec umrlčí cesty představovala architektonicky pojatá brána hřbitova, která vyjadřovala již zmíněný pomyslný předěl dvou světů.

V kontrastu k tomu Daniela Tinková k cestám uvádí: „*Jen odsouzení zločinci a sebevrazi byli z tohoto prostoru [posvěcený hřbitov] vykázáni, i jejich těla často končila u cesty či křižovatky, a následovala tak někdejší osud pohanů, kteří své zemřelé pochovávali právě podél cest vedoucích z města*“.⁶⁸⁵

683 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození ...*, s. 233.

684 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe ...*, s. 18.

685 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis ...*, s. 180.

Obdobně mohly být využity křižovatky cest, které byly tradičně obávaným místem plným zlých sil. Někdy se zde pohřbívali exkomunikovaní hříšníci, např. lichváři.⁶⁸⁶ Patrně tento osud sdílel kooperátor kostomlatské farnosti Antonín Šubert, který se v roce 1789 „*při koupání v Labi náhodou utopil, stár jsa 29 roků a pohřben jest na bývalém starém hřbitově za mostem Švand'ákem u cesty vpravo k silnici lyské vedoucí na levé straně, kde o Křížových dnech bývá druhé zastavení*“.⁶⁸⁷

Původně byla doprava zemřelého na hřbitov nemyslitelná bez kolektivního rozloučení s nebožtíkem. Podle představ osvícenských reformátorů nebylo žádoucí tento staletý zvyk uchovávat, a naopak bylo rozhodnuto zabránit vstupu lidí na hřbitov, a tedy nepřímou zrušit veřejný obřad na hřbitově. K tomu byl 23. 8. 1784 vydán dekret, který určoval, že obřady se napříště budou konat zcela v klidu a beze svědků. Další dekret ze 17. 7. 1790 specifikoval, že „... *převoz mrtvého těla se má konat v létě nejdříve po 21. hodině a v zimě nejdříve po 18. hodině, ... a zároveň bylo zakázáno těm, kteří mrtvoly měli za úkol převézt, aby se po cestě kdekoliv zastavovali*“.⁶⁸⁸ Tato opatření ale postupně ztrácela na síle a komunita se po čase vrátila ke starým praktikám.

V řešeném území se dochovalo několik zmínek o umrlčích cestách. Do souvislosti se hřbitovem v Běrunicích se kladla jedna z polních/lesních cest vedoucí od Dlouhopolska k Běrunicím. „*Bylo to v dobách, kdy se tudy odebíraly smutné pohřební zástupy. Dlouhopolští si vlastní hřbitov vybudovali až v roce 1931*“.⁶⁸⁹ V dlouhopolských pamětech je k tomuto uvedeno: „*Při špatném počasí dlouhopolští jezdili přes Kněžičky, jinak jezdili Umrlčí alejí v lese Vacinku*“.⁶⁹⁰ Šlo o lesík východně od obce. Se hřbitovem pro katolíky v Sadské je spojena Umrlčí cesta z Píst do Zvěřínka.⁶⁹¹ Naproti tomu se dle pověsti zdejší evangelíci pochovávali na tzv. Umrlčí cestě v lese zvaném V Bořích (západně od Zvěřínka). Po postavení tolerančního kostela a hřbitova v Hořátvi, byli evangelíci ze Zvěřínka pochovávaní na hořátevský hřbitov.⁶⁹²

686 J. SCHMITT, *Revenanti ...*, s. 178.

687 SOKA Nymburk, f. FÚ Kostomlaty nad Labem, 1728–1996, kniha *Liber memorabilium 1738–1900*, s. 62.

688 M. DVOŘÁKOVÁ, *Vývoj ...*, s. 24–26.

689 B. TUZAR, *Truhlice pověstí a starých příběhů Středního Polabí ...*, s. 10.

690 *Dlouhopolsko 1395–1995*, Nymburk 1995, s. 20 a 109.

691 B. TUZAR, *Truhlice pověstí a starých příběhů okresu Nymburk ...*, s. 259.

692 B. TUZAR, *Truhlice pověstí a starých příběhů okresu Nymburk ...*, s. 382.

Ve Stratově měli situaci složitější proto, že nejprve své mrtvé pohřbívali na hřbitůvku kolem kostelíka v Kostomlatech nad Labem. Když byl Stratov přifařen k Lysé nad Labem, pochovávali je tam. „V kostomlatských úmrtních matrikách najdeme, že stratovští byli i přes farní příslušnost k Lysé pochováváni v Kostomlatech. Patrně proto, že odtud pocházeli a měli zde rodinné hroby. Pohřební cesta do Lysé byla daleká. Lyský farář čekal na pohřební průvod u kapličky svatého (!) Starosty – stával proti vratům čp. 18“.⁶⁹³

Hmotnou památkou na umrlčí cestu je vysoký dřevěný kříž na východním okraji obce Hradištko. Ke kříži se zachovala pověst: „Tento kříž je postaven na místě, kde v dobách, kdy v Hradištku nebyl hřbitov, končil smuteční průvod pozůstalých a zemřelý byl odsud odvezen na hřbitov do Sadské nebo Nymburka. První kříž byl zbudován kolem roku 1800. Tento, celkově třetí v pořadí, je vyroben z obecního dubu z lesa Vinohrádek a zhotovil ho pan Jaroslav Červenka z Hradištka. Kříž byl vztyčen 18. X. 2006“.⁶⁹⁴ Místo zvaném U Kříže se dnes nachází naproti obecnímu hřbitovu. Po stranách dřevěného jetelového kříže rostou staré lípy (obr. č. 24).

Jinou hmotnou památkou se mohly stát aleje, které alespoň v krátkém úseku lemovaly umrlčí cesty těsně před hřbitovy. Zvláště vhodný ke zdůraznění efektu smutku byl strnulý habitus vlašských topolů (*Populus nigra Italica*), jak to donedávna dokládaly aleje v Lysé nad Labem a ve Staré Lysé. Otázkou je, zda jako umrlčí cesty byly využívány i krajinářsky komponované aleje na panství Křinec/Kuncberg. Jedna vedla z Křince na vrch Chotuc přímo ke hřbitovu, druhá ke kostelu v Hrubém Jeseníku. Pozoruhodná alej se nacházela také ve Mcelích, kde spojovala faru na dolní návsi s kostelem na jižním okraji výrazné terénní hrany. Lipovou alej uvozoval kříž a zakončovala brána hřbitova. Alej vysadili v roce 1880 na počest sňatku následníka trůnu Rudolfa Habsburského s princeznou Štěpánkou Belgickou, a proto se nazývala Štěpánčino stromořadí. Obnova stromořadí byla provedena v roce 2011.

Z uvedeného lze konstatovat, že v podstatě každá venkovská obec měla svou umrlčí cestu, po které byli zemřelí dopravováni na hřbitovy. S odstupem času se na ně většinou zapomnělo, ale v rámci „... průzkumu jejich pozůstatků, můžeme potvrdit, jak stále další a další objevené komunikační souvislosti v určitém regionu

693 J. ŘEHOUNEK – J. VRÁNA, *Stratov ...*, s. 25.

694 Text je uveden na malé informační tabulce přímo na kříži.

*dávají krajině nový rozměr, jak nás zprostředkovaně vtahují do historie, umožňují krajině více porozumět, a hlavně jí dávají výrazný emoční náboj, který do té doby nebyl vnímán. Umožnit takové obohacení prožitků i jiným lidem, dát jim jeden z možných návodů, jak získat vztah ke krajině, kde bydlí nebo kam jezdí, ...“.*⁶⁹⁵ To je patrně také důvod, proč jsou umrlčí cesty zajímavou součástí tzv. hřbitovní turistiky. Příkladem je instalace panelu č. 5 Umrlčí cesta před hřbitovem u Netřebic.

II. 10. Hroby, hrobky a náhrobky

Přestože hřbitovy na jedince i společnost působí jako celek, jsou až hroby a hrobky těmi objekty, které vyprávějí kroniku obce. Teprve prostřednictvím sepulkrální epigrafiky lze zjistit, kdo byl starosta, továrník, řezník, sedlák, rolník, kdo spravoval panství, ale také kdo zde byl mistr zednický, poštmistr i hrobník. Staré náhrobky zase hovoří o zručných kamenících, kovářích a písmomalířích. Tak jsou představeny dva základní okruhy zájmu o hrob – zájem o osobnost a zájem o hmotnou podstatu hrobu.

*Ráz a vzhled hřbitovů se přirozeně v různých krajinách mění. „V Německu či v Litvě jsou hřbitovy formované jako velké parky s nepravidelně rozmístěnými náhrobky. V Polsku se udržují v rozsáhlém množství kompletní hroby zasazené do propojujících se alejí vysokých stromů. V Černé Hoře najdeme hřbitovy plné červeno-modro-bílých křížů. Ve Francii strohé trávníky vojenských hřbitovů. Na Sibiři se vztyčí na hrobě dřevěný kříž. Když se rozpadne a zetlí, nastává konec“.*⁶⁹⁶

Clemens Jöckle charakterizoval britské a americké hřbitovy jako venkovské parkové a přírodní zahrady (*Rural Cemetery*), kde převládá travnatá plocha a náhrobky z přírodního kamene dotvářejí celkovou atmosféru. Od nich odvozoval zájem Němců na zakládání lesních hřbitovů s umístěním náhrobních destiček na stromy. Skandinávské země zase viděl jako kolébkou ekologických tendencí, kde náhrobek dostává podobu přírodniny či stromu.⁶⁹⁷

695 Pavel BOLINA – Tomáš KLIMEK – Václav CÍLEK, *Staré cesty v krajině středních Čech*, Praha 2018, s. 7.

696 M. JANDOVSÁ, *Upravujeme hroby ...*, s. 3.

697 C. JÖCKLE, *Memento mori...*

V českém prostředí je přístup ke hrobům velmi konzervativní a v podstatě od konce druhé světové války neprodělal zásadní architektonickou a ideovou proměnu. Nadále se v souvislosti se hrobem objevují pojmy: jednotlivý, dětský, rodinný, dvojhrob, rodinný hrob, hrobka, urnový hrob, kolumbárium či rozptylová loučka.⁶⁹⁸

Vývoj hrobů byl poměrně bohatý a odráží v sobě střet duchovního a racionálního myšlení. V novověku se vynořila snaha označit do té doby anonymní místo hrobu. Pozůstalí obvykle dali osadit na místo kamenný nebo dřevěný kříž (často s malou sedlovou stříškou), jak je dosud patrné ve střední Evropě, aby následně mohli být pohřbeni v blízkosti svého příbuzného. Druhou variantou se stala obyčejná kamenná deska na venkovních zdech *canarií*. Až do 18. století se totiž hroby označovaly nápísem jen vzácně. Tuto možnost měli jen vyvolení, a ještě menší počet jedinců si mohl dovolit pořídít na hrob podobiznu.

V řešeném území se dochovalo nemnoho pozdně barokních funerálních památek. Patří k nim náhrobní pomník Františky Kotíkové pocházející z konce 18. století a nacházející se u jižní zdi kostela Nanebevzetí Panny Marie v Kostelní Lhotě. Trojboký pískovcový podstavec s nápísem byl završen obeliskem s plastickou lebkou.⁶⁹⁹ V roce 2018 stál nepovšimnutý a bez obelisku v neudržovaném areálu kostela (obr. č. 25). Rehabilitace se pomníku dostalo v roce 2020 při celkové rekonstrukci plochy bývalého hřbitova (obr. č. 26).

Po levé straně hlavního vchodu kostela sv. Jiljí v Nymburce stojí v druhotné poloze jednoduchý kamenný kříž z červeného pískovce. Původně byl náhrobním křížem a pochází ze zdejšího zrušeného *kirchhofu*. Staršího původu jsou rovněž torza křížů v areálu kostela sv. Apolináře v Sadské. Jižně od presbytáře je pískovcový náhrobek stylově podobný náhrobku Františky Kotíkové z Kostelní Lhoty (a podobný památníku na vyhořelou kostnici u kostela sv. Markéty v Městci Králové). Zde se zachoval i obelisk s plastickou lebkou. Náhrobek patřil Rozině Havelkové. V jižní ohradní zdi hřbitova je zazděn rustikální jednoduchý pískovcový podstavec se skosenými rohy a s nápísem (náhrobek patřil Kateřině). Podstavec je završen torzem pískovcového krucifixu.

Výrazný zásah do podoby hrobů přinesly josefínské reformy, zejména všeobecná pravidla pro pohřbívání mrtvých vyhlášená pro Království české 3. 9. 1772 a dekret

698 K jednotlivým pojmům blíže v připojeném seznamu odborných termínů.

699 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 40.

z 23. 8. 1784 (v Českých zemích publikovaný 2. 9. 1784). Pro hrob byly stanoveny rozměry 6 stop na hloubku (asi 1,8 m) a 4 stopy na šířku (asi 1,2 m), přičemž mezi hroby měla být dodržována vzdálenost 4 stop. Z hlediska náhrobků byl zásadní patent ze 4. 10. 1773, který „stanovil lhůtu pro bezpečný rozklad těla na devět let, proto se mělo pohřbívat postupně po řadách, přehledně a chronologicky, aby bylo vidět, kam lze pohřbívat znovu. Tuto recyklaci hrobů měl podpořit zákaz stavět na hroby náhrobní kameny. Tolerováno bylo jen umístění desek/kamenů na hřbitovní zed'. Za pomníky se platila zvláštní taxa“.⁷⁰⁰

Definitivní podoba hrobu se ustálila na přelomu 18./19. století, kdy se prosadila myšlenka každému mrtvému zříditi samostatný hrob. Důvody byly opět hygienické (hřbitovy neměly páchnout v důsledku otvírání hrobů předchozích zesnulých). Z hygienické nutnosti se nakonec stala obrana důstojnosti a piety. Uctívání hrobů se opět stalo součástí křesťanství. Náhrobek později zevšedněl, rozšířil se a takto se důsledně používal až do 20. století.⁷⁰¹

Podle Taťány Petrasové se „Dekret císaře Josefa II. o zákazu pohřbívání uvnitř města stal mimoděk nejpřínosnějším císařovým krokem pro rozvoj umění“.⁷⁰² Duchovenstvo a vysoká aristokracie, kteří byli se svými náhrobíky, epitafy či náhrobními deskami vyhnána z kostelů, se na hřbitovech museli utkat se svým nárokem na úctu a reprezentaci s městskou honorací. Umělecké ztvárnění náhrobků a hrobek bylo k tomu ideálním prostředkem, a proto není divu, že se na počátku 19. století zrodil hrob kapličkový, jako „náhrada“ za pohřeb v kostele. Kapličkový hrob se proměnil v poutní a návštěvní místo.

Typologie kaplových hrobek je podle Marie Benešové dosti různorodá: od samostatných „hřbitovních kaplí“, kterým byl v rámci disertační práce věnován prostor výše, až k jednoduchým, náznakovým stavbám ve formě nik a portiků. Johann Philipp Joendl v roce 1829 v Čechách kodifikoval zákonné normy vídeňské dvorské kanceláře k pohřebnictví do příručky o stavitelství. V té době to byla jediná původní domácí literatura osvětlující podobu četných klasicistních hrobek.⁷⁰³ Stavba hrobek se stala jedním z projevů osvícenského racionálního přístupu k duchovním

700 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis* ..., s. 194.

701 P. ARIES, *Dějiny smrti, díl II.* ..., s. 236.

702 T. PETRASOVÁ, *Utopie* ..., s. 72.

703 M. BENEŠOVÁ, *Funerální architektura* ..., s. 97.

věcem. V okrese Nymburk se bohužel hrobky z této periody nezachovaly a z fotografických sbírek starých hřbitovů v Nymburce a Poděbradech nevyplývá, že by tento druh funerální architektury byl na nich zastoupen.

Nejhojnějším typem funerální architektury druhé poloviny 19. století se stal náhrobek. Mohl mít honosnou podobu anebo jednodušší tvar kamenného, případně dřevěného malovaného kříže. Zatímco dřevěné kříže se nezachovaly ani v muzejních sbírkách, kamenné kříže, resp. velké kamenné kříže na soklu, jsou stále ještě v jednotlivých kusech patrné na některých starších především katolických hřbitovech. Asi nejhonosnější a nejpočetnější jsou na obecních hřbitovech v Běrunicích, Loučeni, Lysé nad Labem a na katolických hřbitovech v Hrubém Jeseníku, Chotěšicích, Chroustově, Kovanicích, Mcelích, Rožďalovicích a Záhornici. Naopak na evangelických hřbitovech se náhrobek s křížem nevyskytuje vůbec.

Od konce 19. století je zjevný (zvláště ve městech) nárůst prestižního významu hrobů. Zámožní obyvatelé začali napodobovat šlechtu nákladnou úpravou hrobů s tumbami či sarkofágy a obstarávali si kamenné náhrobky, jejichž základní formy byly rozlišeny podle konfese – u římských katolíků to byly kříže, u evangelíků sloupy (tabulové náhrobníky) a u židů kamenné stély s judaistickými symboly a hebrejskými texty.⁷⁰⁴

Skutečnosti, že náhrobek je vlastně svého druhu stavba, odpovídal pohled na hrob jako dům zesnulého. Roman Prahl vidí jako základní architektonické formy náhrobku tyto:⁷⁰⁵

- Sarkofág, tumba a rakev jsou objekty, do kterých se ostatky již neukládaly. Sarkofág odloučený od zdi ožil v pozdním 18. století díky dobové mánii pro zahrady a zahradní pomníky, často ve spojení s vysokou vázou (urnou) nebo umělou jeskyní. Na okrese Nymburk je až barokně komponovaná figurální kompozice na hřbitově v Loučeni, kde na malém „sarkofágu“ sedí dvě děti (obr. č. 27). Náhrobek rodiny Šulcovy vznikl kolem roku 1913. Vzdáleně se sarkofágu přiblížil dětský náhrobek Karla Kramáře (1880–1885) na městském hřbitově v Sadské a dětský náhrobek Aničky Birnbaumové (1875–1877) od Bohuslava Schnircha, druhotně umístěný na městský hřbitov

704 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození ...*, s. 278.

705 R. PRAHL a kol., *Umění ...*, s. 163–209.

v Poděbradech-Kluku (obr. č. 28). Z moderních náhrobků získal inspiraci v sarkofágu snad jen hrob rodiny Kryšpínovy (asi 30. léta 20. století) od architekta K. Mauermanna z Mladé Boleslavi. Po roce 1800 se také šířil „typický hřbitovní náhrobek“ pozdějšího hřbitova – totiž volně stojící svislý náhrobek doplněný nízkou tumbou nebo jen vodorovnou zapuštěnou deskou. Vodorovný útvar zvýšeného krytu hrobové desky zřejmě často vévodil náhrobku na hřbitově barokní doby. Hrob tedy míval dominantu odlišnou od té, která převládla v 19. století. Příkladem takové vodorovné desky je dvojhrob rodiny Vaisovy na katolickém hřbitově ve Chlebech, hrob děkana P. Václava Krupičky († 1904) v Lysé nad Labem, děkana Františka Šorejse († 1807) za presbytářem kostela v Rožďalovicích, kapelníka Antonína Chromského († 1920) v Rožďalovicích, nebo hrob před západním průčelím kostela v Chotěšicích.

- Urna a váza v novoklasicismu také neobsahovaly ostatky. Na rozdíl od vázy má urna víko. Někdy může dojít k záměně s flambonem, což je nádoba, ze které šlehají plameny či vystupuje dým. Tyto formy náhrobku nebyly na Nymbursku a Poděbradsku příliš rozšířené. Několik dochovaných příkladů ze staršího období je druhotně umístěno v lapidáriu Starého děkanství v Nymburce. Urna tu však není hlavním objektem, ale doplňuje figurální kompozici. Další je na evangelickém hřbitově v Bošíně. Urna je umístěna na vrcholu obelisku lékaře Františka? z Křince († 1875). Obdobně je zakončena edikula náhrobku rolníka Josefa Němce († 1894) od J. Havlíčka z Poděbrad na evangelickém hřbitově v Sánech. Urna a váza se na nymburských náhrobcích uplatnily významně až ve druhé čtvrtině 20. století. Předně je to „kolonáda“ před hlavním vstupem do nymburského krematoria, kde je po obou stranách nástupního prostoru vztyčeno asi 30 urnových pilířů, z nichž asi 10 je završeno urnou, vázou nebo flambonem (obr. č. 29). Stylově i tematicky jsou velice podobné tři urnové pilíře rodiny Hlavatých na evangelickém hřbitově v Sánech a pilíř rodiny Novákovy v Sadské.
- Obelisk, pyramida a pylon jsou tvarově podobné objekty, u kterých až dosud nepanuje názorová jednota v charakteristice. Začaly se „rozlišovat“ až v novoklasicismu, kdy na oblibě získal „erární“ obelisk, který

symbolizoval sílu, líbivost a triumf. Proto byl využíván zejména vojáky a kněžími. Současně umožňoval umístění reliéfního portrétu, čímž splňoval požadavek reprezentace. Pyramida byla majestátní, ale pro velkou plochu základny se málo užívala. Podstatou pyramidy je, že v průřezu má čtvercovou základnu na rozdíl od rovnostranného trojúhelníku (obr. č. 30) či obdélníku obelisku. Obdélníkový průřez může mít i pylon, který na rozdíl od obelisku není zakončen špičkou. Obelisk a pylon je v okrese zastoupen v poměrně velkém počtu v podstatě na všech hřbitovech založených před rokem 1918. Může jít buď o obelisk/pylon na malém soklu, nebo u honosných náhrobků završuje bohatě formovanou hmotu podstavce. Ty honosnější náhrobky s obeliskem/pylonem se přirozeně nacházejí ve městech a v sídlech velkostatků, kde kromě majitelů byli investoři i správci a ředitelé velkostatků. To je nápadné v Loučeni, Nymburce a Poděbradech-Kluku. Zvláštní oblibu v obeliscích měli evangeličtí faráři, což je patrné na všech evangelických hřbitovech a částech evangelických hřbitovů (vyjma Opolan, kde byla honosná forma náhrobku nepřijatelná). Pyramida je mnohem vzácnější a čítá jen pár exemplářů. Její klasickou formu vycházející z barokní tradice lze spatřit na evangelických hřbitovech v Bošíně, Hořátvi, Chlebech a Velenici. Ze zrušeného evangelického hřbitova v Lysé nad Labem se zachovala jedna pyramida, která byla přenesena na zahradu evangelické fary v Lysé nad Labem. Shodou okolností to je náhrobek rodiny Hrozných, z níž pocházel místní evangelický farář Václav Hrozný († 1896) a jeho syn prof. Bedřich Hrozný († 1952), který rozluštil jazyk Chetitů. Na ostatních hřbitovech se pyramidy nacházejí jen v Křinci na Chotuci – rodina turnovského měšťana Jana Černovického († 1890), v Nymburce – rodina řezníka Bedřicha Poupy († 1916), Rožďalovicích – rodina Václava Karla († 1924) a u kostela v Žitovlicích – rodina rolníka Jana Vondráka († 1892) od Fr. Zolmana z Vojic – Nymburka. Do nymburského lapidária byla přemístěna pyramida dr. Mikoláše Mikše († 1874). Ze starých snímků Poděbradského katolického hřbitova je patrný náhrobek s pyramidou zvaný Dittrichův kříž,⁷⁰⁶ který by měl být v expozici muzea v Poděbradech.

706 SOKA Nymburk, f. Sbirka soudobé dokumentace /1701/ – /2014/, 1905/IX Poděbrady, Starý

- Sloup představoval součást antické tradice memoriálního umění. Nebyl však skutečným náhrobkem. Sloup s patkou a hlavicí, nebo častěji zkrácený, se uplatňoval od 18. století. Později se rozšířila varianta zlomeného sloupu, která symbolizovala pomíjivost nebo osudové přervání života. V období biedermeieru si přelomený sloup, často doplněný o věnce a nápisy, oblíbilo měšťanstvo. Klasicistní náhrobky ve formě samotného sloupu se nedochovaly a nejsou známé ani ze starých fotografií. Známé jsou pouze klasicistní sloupy jako součást figurálních náhrobků (s truchlící ženou), které je možné vidět v lapidáriu Starého děkanství v Nymburce. Zachovaly se až samostatné sloupy na postamentech, které byly ve druhé polovině 19. století velmi oblíbené u evangelíků. Skutečně mimořádný soubor se nachází na evangelickém hřbitově ve Chlebech severně za presbytářem. Zde jsou zlomené kanelované sloupy doplněny ještě klasicistními vavřínovými festony a věnci (obr. č. 31) nebo kalichem (obr. č. 32). Další sloupy jsou na evangelickém hřbitově v Bošíně, Libici nad Cidlinou, Velenici a v lapidáriu na zahradě evangelické fary v Lysé nad Labem.
- Stéla a edikula. Stéla je na výšku postavený kámen označující hrob. V novoklasicismu se rozšířila přízdní stéla s trojúhelníkovým štítem. Vedle stély je dalším novoklasicistním vzorem plochého výškového náhrobku edikula (portál, jednoduchý chrámek). Jde o nejběžnější formy náhrobku, které se vyskytují v různých mutacích (s výjimkou evangelického hřbitova v Opolanech) na všech hřbitovech. Nejstarší zachované formy jsou součástí lapidária náhrobků ze Svatojiřského hřbitova v Nymburce, další jsou druhotně umístěny na městském hřbitově v Poděbradech-Kluku. Na původním místě dosud stojí na hřbitově u kostela sv. Havla v Rožďalovicích. K těm starším patří ještě stély a edikuly na městském hřbitově v Křinci-Chotuci, Městci Králové, Sadské nebo na evangelickém hřbitově ve Velenici. Mimořádně dobře zachované a bohaté v provedení jsou na malém hřbitůvku ve Strihově (obr. č. 33). Z památkově chráněných náhrobků sem patří pomník Eugenie Ryglové z roku 1895, pomník dr. Jana Čermáka z roku 1857, pomník dr. Jana Dlabače z roku 1850,

všechny původně umístěné na Svatojiřském hřbitově v Nymburce – dnes ve Starém děkanství.

- Boží muka/Marterl. Je sloupek nebo pilíř ukončený kaplicí, lucernou, sanktuářem nebo prostorovou hlavicí, na jejíhož vrcholu býval kříž. Vztyčoval se na křížovatkách, v místech hromadných pohřbů lidí zemřelých bez posledního pomazání nebo v místech, kde byly kopány hroby sebevrahům a lidem neznámého náboženství.⁷⁰⁷ V okrese Nymburk je na hřbitově ve funkci náhrobku doložen pouze jeden sloupovitý, a to v těsné blízkosti Tuzarovy hrobky na Svatojiřském hřbitově v Nymburce. Při rušení hřbitova zanikl. Podoba je známa pouze z fotografie.⁷⁰⁸

Pro zvýšení efektu byl hrob či hrobka doplněn kovaným či litinovým plůtkem, popř. dalšími doplňky jako byly sloupky s řetězy, lucerny nebo květinové koše. Starší období a tradici barokních kovářských výrobků reprezentuje už jen jediný kus na hřbitově v Rožďalovicích. Zde se také nachází unikátní celolitinový náhrobek nadlesního Georga Fuchse (1764–1828), který se skládá z useknutého jehlanu na nožkách, završeného mohutným křížem bez korpusu (obr. č. 34). Obdobný je k vidění už jen na katolickém hřbitově ve Chlebech, kde je kříž sice subtilnější v provedení, ale výškou výrazně převyšuje ostatní náhrobky. Náhrobek patřil P. Antonínu Bouchalovi (1828–1893).

Druhá polovina 19. století už byla výrazně bohatší, a proto se továrně vyráběné díly mříží objevily téměř na každém hřbitově, byť v jednotkách kusů. *„Mříží ohrazené hrobové místo, které bylo vzhledem ke své vysoké nákupní ceně vyhrazeno pouze exkluzivní části obyvatelstva, může být pokládáno vedle vily za jeden z nejvýznamnějších stavových symbolů konce 19. a začátku 20. století. Mříž poskytovala možnost vzdáleného vymezení od sousedních hrobů a mohla být také použita s individuálně navrženou výzdobou pro zesílení autonomně reprezentativního účinku systému hrobů.“*⁷⁰⁹ Objednatelem byla samozřejmě místní honorace. V Běrunicích řídící učitel František Obešlo, na evangelickém hřbitově v Bošíně rolník Pšenský, nebo evangelický farář Samuel z Tardy, na evangelickém hřbitově v Hořátvi mlynář Urbánek a ředitel Národní záložny v Praze Urbánek,

707 J. V. SCHEYBAL – J. SCHEYBALOVÁ, *Umění ...*, s. 210.

708 SOKA Nymburk, f. Kořínek Václav, /1860 / – 1973, inv. č. 9.

709 G. LINDNER (ed.), *Friedhof ...*, s. 9.

v Kostomlatech nad Labem Ing. C. Václav Tuzar, na evangelickém hřbitově v Libici nad Cidlinou rolník Jan Kubka, nebo evangelický farář František Šustr, v Loučeni knížecí vrchní správce Romuald Schmidt, nebo místodržitelství úředník Josef Otta, ...

Pozoruhodné je, že opět převažují zachované kovářské práce na evangelických hřbitovech. Z hlediska slohového vesměs šlo o ornamentální ozdobné mříže. Z běžného výčtu zasluhuje pozornost torzo hrobového oplocení v novogotickém slohu rolníka Václava Vrbenského († 1914) na katolické části hřbitova v Opočnici (obr. č. 35). Po umělecké stránce je nejhodnotnější soubor funerálních mříží, plůtků a sloupků s řetězy na městském hřbitově v Poděbradech-Kluku.

Čistě kovářsky zpracované náhrobky jsou ojedinělé. Patrně nejznámější je na hrobě významného historika umění Vojtěcha Birnbauma ml. (1877–1934). Druhotně osazený kříž pochází z barokní doby. Několik barokních kovaných a litinových křížů se nachází v expozici Polabského národopisného muzea v Přerově nad Labem. Litina je především ukázkou „náhrobního pragmatismu“, kdy novoklasicismus otevřel dveře laciné náhražce i mechanické reprodukci a zároveň přispěl vzniku nového smyslu pro uměleckou originalitu sochařství.⁷¹⁰

Proto se litinové kříže rozšířily na přelomu století po celém řešeném území. Dnes jich je nejvíce soustředěno na *kirchhofu* v Libici nad Cidlinou a na hřbitově v Lysé nad Labem, Nymburce a Rožďalovicích. Jejich počet je však v porovnání s kovovým oplocením hrobů menší. Pokud je litinový kříž na hřbitově zachován, pak bezpochyby patří k těm nejstarším dochovaným náhrobkům dotčeného hřbitova. Na závěr je třeba zmínit naprostý unikát, kterým jsou dva litinové křížky v dětském oddělení hřbitova v Kounicích (obr. č. 36).

Uvedené lze komparovat s názory etnografky Alexandry Navrátilové, že: „Venkovské hřbitovy byly neopatrované, zarostlé drnem a trávou a jen zřídkakdy opatřeny prostými dřevěnými kříži, které od poloviny 18. století začaly nahrazovat kříže litinové a kované“.⁷¹¹ „Venkovské hřbitovy bývaly na sklonku 19. století

710 R. PRAHL a kol., *Umění ...*, s. 225.

711 A. NAVRÁTILOVÁ, *Hřbitov jako místo kontaktu dvou světů*, in: *Folia ethnographica* 32, ročník LXXXIII, 1998, s. 156.

*skromnější než městské a jejich výzdobě nebyla věnována přílišná péče. Někde byly využívány hrobníkem k pěstování jetele, pastvě koz či vypouštění slepic“.*⁷¹²

Jistě není pochyb, že v malých agrárních sídlech byly finanční prostředky využívány především pro zajištění obživy rodiny, a proto i přes veškerou snahu nebylo možné zajistit trvalejší podobu hrobu i památku na zemřelého. Ještě v roce 1940 zahradník Josef Vaněk k venkovským hřbitovům napsal: *„Na venkově a v menších městech všude, ve velkých městech také ještě částečně jest zvykem dělati vyvýšené hroby ve tvaru jakoby rakve. Tento zvyk je dnes již dosti zastaralý; nejen že je dosti pracný a nákladný a udržování takového hrobu vyžaduje stálého ošetřování – jest mimo to také nevkusný“*. Přitom poznamenal, že vysoké hroby mohly mít výšku až 40 cm, střední 15 cm, nízké 8 cm.⁷¹³ V současné době se takové úpravy hrobů v řešeném území nacházejí jen bezprostředně po pohřbu, než je postaven náhrobek. „Obednění“ nového hrobu dřevěnými dočasnými konstrukcemi zde není běžné, byť je doloženo na fotografii Svatojiřského hřbitova.⁷¹⁴

Terénní výzkum v okrese Nymburk také odhalil, že některé venkovské hřbitovy měly samostatná dětská oddělení. Na městských hřbitovech zvláště vyhrazená dětská oddělení nebyla nalezena. Jsou ale doložena písemně nebo pamětníky. Například na městském hřbitově v Nymburce bylo dětské oddělení zrušeno a na jeho místo byl rozšířen urnový háj s odůvodněním: *„Komise služeb a MP Měst NV schválila, aby byla část dětského hřbitova použita jako urnový háj vzhledem k tomu, že úmrtí dětí se v posledních letech zmenšila na minimum. Jedná se o neobsazená místa jedné části dět. oddělení a místa (hroby), které nejsou proplaceny či udržovány“*.⁷¹⁵

V Lysé nad Labem se dětské oddělení údajně nacházelo při východní zdi. Na městském hřbitově v Poděbradech-Kluku patrně nebylo zřízeno vůbec, což nepřímo potvrzuje první tamní pohřeb sedmiměsíční Arnošky Nezavdalové († 1903), která byla uložena ve střední části hřbitova při cestě. V okolí jejího hrobu, který je vnímán jako „turistická památka“, se žádné dětské hroby nezachovaly.

712 Tamtéž, *Narození ...*, s. 278.

713 J. VANĚK, *Květinová výzdoba ...*, s. 10.

714 SOKA Nymburk, f. Kořínek Václav, /1860 / – 1973, inv. č. 9.

715 SOKA Nymburk, f. MěNV Nymburk, (1897) 1945–1999, agenda hřbitova 1960–1974, dopisy z 9. 6. 1965 č. j. MH/65.

Kontrastně k výše uvedenému působí projekt *Stavba hřbitova pro obec Křinec – Zábrdovice*, který v prosinci 1947 vytvořil architekt a stavitel Ing. Miloslav Hurych z Křince.⁷¹⁶ V tabulce rozdělení navrhl oddělení č. 12 pro 104 dětských hrobů. Obecně lze říct, že dětské hroby jsou v terénu vyznačeny jen prostou obrubou a litinovým křížem (již zmíněné Kounice) nebo malou stélou, často s fotografií dítěte. Vzhledem k době úmrtí dítěte (většinou do roku 1960), je překvapující nezvykle časté osázení hrobů letničkami a vysokou intenzitou péče.

Účel soustředění dětských hrobů měl být dle Miroslavy Jandovské psychologický, protože: „*lidé postižení stejnou ztrátou si snáze poskytlí pochopení*“.⁷¹⁷ Dětská oddělení byla nalezena na hřbitovech v Hrubém Jeseníku (západně od kostela), Jíkvi (pod vícekmennou lípou v severním rohu hřbitova), Jiřicích (před márnici), Kněžicích (severovýchodní roh), na obecním hřbitově v Kostelní Lhotě (jižní část), Kounicích (severně od márnice), Kovanicích (jižní část hřbitova), Krchlebech (severozápadní roh), Loučeni, Městci Králové (západní konec hřbitova), Okříнку (vlevo od hlavní cesty), Opolanech (levý střed hřbitova), Podmokách (západní strana), Sánech (před jižní zdí evangelické části hřbitova), Seleticích (u márnice), Sokolči (jihozápadní čtvrt' hřbitova), Strakách (vlevo od středu), Velelíbech (při západní zdi kostela), Velkém Zboží (západně od kaple), Vestci (severovýchodní čtvrt' hřbitova), obecním hřbitově v Záhornici (východně od márnice). Některá dětská oddělení byla zakreslena i v projektech hřbitovů, jako například v Jiřicích, Křinci, Městci Králové a Okříнку.

Jinou specifickou částí křesťanských hřbitovů bylo tzv. svaté pole neboli *campo santo*. Svaté pole oddělovala od běžného pohřbívání a ostatní plochy hřbitova zeď, do které byly včleněny náhrobky, často vysoké umělecké a architektonické hodnoty. Pro české země je typické, že tohoto úkolu se v době bouřlivého zakládání nových hřbitovů v 50. a 60. letech 19. století zhostila generace architektů Národního divadla.⁷¹⁸ Jediný náznak vzniku svatého pole v řešeném území lze vysledovat v návrzích nového městského hřbitova v Poděbradech-Kluku, které okolo roku 1900 projektoval Josef Fanta. Nakonec vznikla jednodušší varianta v podobě

716 SOKA Nymburk, f. MNV Křinec, (1866) 1913–1990, zřízení nového hřbitova 1948.

717 M. JANDOVSÁ, *Upravujeme hroby ...*, s. 11.

718 M. BENEŠOVÁ, *Funerální architektura ...*, s. 102.

severovýchodní ohradní zdi, do které byly včleněny náhrobky a hrobky bez prostorově výrazné architektury.

V jistém slova smyslu by za *campo santo* bylo možné považovat i západní zeď staré části hřbitova v Lysé nad Labem, kde je řada hrobek v malém svahu a jejich pozadí tvoří architektonicky upravená fasáda zdi členěná do malých antických chrámků či palácových fasád. Převládající sloh je novorenesance, ale nachází se zde i kubizující a secesní fasády.

Dominující architektonický sloh konce 19. století byl historismus a jeho neoslohy. Ve tvorbě náhrobků se zvláštní oblibě těšila novogotika (především vysoké stély, často s postavou světce) a novorenesance (užívaná pro edikuly se sdruženými nikami). Zdařilé náhrobky v novogotickém slohu jsou na hřbitovech v Běrunicích (od F. Stýbla z Oujezda),⁷¹⁹ Činěvsi (od A. Myslivce, sochaře z Hořic), Dymokurech (od Kofránka), Hořátvi (od Josefa Vondráčka), katolickém hřbitově ve Chlebech, u kostela v Chotěšicích (od Josefa Militkého z Vojic), u kostela v Chroustově (od Bílka z Vojic, Josefa Vondráčka z Kolína), na obecním hřbitově v Kněžicích (od Kofránka z Vojic), u kostela v Kovanicích (od J. Havlíčka z Poděbrad), na evangelickém hřbitově v Libici nad Cidlinou (od J. Vondráčka z Kolína), Mcelích, Městci Králové, Sadské, Slovči, Velelibech, Velenicích, na katolickém hřbitově ve Vrbici u Poděbrad, u kostela v Záhornici (od Josefa Vondráčka z Kolína) a u kostela v Žitovlicích.

Novorenesanční náhrobky byly zjištěny v Běrunicích, Hořátvi (od Zolmana), Hrubém Jeseníku (od Františka Zolmana z Vojic), katolickém hřbitově ve Chlebech (od Zolmana z Nymburka), u kostela v Chotěšicích, u kostela v Chroustově, na obecním hřbitově v Kněžicích, na katolickém hřbitově v Kostelní Lhotě, Kounicích, Křinci-Chotuci (od F. Věcheta z Nymburka), Loučeni, Lysé nad Labem, na Svatojiřském hřbitově, v Opočnici (od V. Semíka z Vojic), v Poděbradech-Kluku, v Rožďalovicích, Sánech (od J. Havlíčka z Poděbrad), Sokolči (od Krále z Peček), Střihově (od Čermáka z Městce Králové, Jana Novotného z Podhorního Újezda, J. Krause ze Sobčic, J. Novotného z Hlušiny), Velelibech (od F. Věcheta), Velenicích, Velence, katolickém hřbitově ve Vrbici u Poděbrad (od J. Čermáka z Městce Králové), u kostela v Záhornici a u kostela v Žitovlicích. Výjimečné jsou

⁷¹⁹ Jména pocházejí ze signatur na náhrobkách. Jednotlivé stavební, kamenické, kamenosochařské a sochařské firmy jsou uvedeny v příloze č. 4.

novobaroční formy na katolickém hřbitově v Chlebech (od Jos. Vondráčka, sochaře z Kolína) a Kostomlatech nad Labem. Pro jejich výrazné sochařské zpracování budou řešeny v podkapitole sochařství.

České umění kolem roku 1900, označované na příkladu Vídně „*secese*“, představovalo komplikovaný konglomerát několika tendencí. V pojmu secese se snoubily tři dobové tendence: emocionální naturalismus, symbolismus a ornamentální dekorativnost.⁷²⁰ Náhrobek jako architektonický objekt nabízel k využití nejen vlastní hmotu, ale zejména plochu pro uplatnění florálního stylu, který zdůrazňoval rostlinné a biologické elementy, ale samozřejmě také křesťanskou symboliku. Ornament místy přecházel až do plastického vlysu a v některých případech se osamostatnil a vystoupil z hmoty náhrobku do samostatné plastiky. Florální styl náhrobku byl na okrese Nymburk velmi oblíbený, což je patrné z bohatého výčtu motivů:

- Hlava Krista s trnovou korunou je na hřbitovech v Běrunicích, Okříinku, Opočnici, Rožďalovicích (od J. Krause ze Sobčic).
- Hlava bolestné Panny Marie se nachází na hřbitovech v Běrunicích, Přerově nad Labem (od Em. Klose z Lysé nad Labem), Rožďalovicích, Vestci (od Čermáka z Městce Králové).
- Olivová ratolest s plody se vyskytuje na hřbitovech v Běrunicích (od Al. Khuna z Vojic), evangelickém hřbitově v Bošíně, Rožďalovicích, Úmyslovicích (od výrobce pomníků J. Čermáka v Městci Králové).
- Palmová ratolest zdobí náhrobky na obecním hřbitově v Kněžicích, Poděbradech (od Zdeňka Vondráčka z Hořic) a v Sadské.
- Palmová a olivová ratolest je v Loučeni (od J. Krause ze Sobčic), Nymburce a Opočnici.
- Lipová ratolest byla zjištěna na hřbitovech u kostela v Chroustově a v Krchlebech.
- Velmi oblíbený motiv zlomeného strom se nachází v Běrunicích, na evangelickém hřbitově v Bošíně, na obecním hřbitově v Chotěšicích

720 Taťána PETRASOVÁ – Rostislav ŠVÁCHA (eds.) *Dějiny umění v českých zemích 800–2000*, Praha 2017, s. 625.

a Kněžicích (od J. Čermáka z Městce Králové), Koutech, Loučeni, Městci Králové, Nymburce, Poděbradech a Velelibech.

- Stylizovaný květ (lotos nebo snad velkokvětá chryzantéma) se vyskytuje na neobvykle početném souboru sedmi identických náhrobků na hřbitově v Běrunicích (obr. č. 37a–37g), na obecním hřbitově v Kněžicích a na katolických hřbitovech v Bošíně, Chroustově, Kovanicích a Vrbici u Poděbrad.
- Klasy obilí rámuji hlavu Krista na náhrobcích v Běrunicích a na obecním hřbitově v Chotěšicích.
- Květy máku a makovice byly nalezeny jen na hřbitově v Běrunicích (od Zdeňka Vondráčka z Hořic).
- Dokonalou secesní linii mají květy srdcovky na evangelických náhrobcích v Bošíně (od J. Vondráčka z Nymburka).

V některých případech se florální ornament nachází jen na černé skleněné náhrobní desce, která je upevněna na malém plochém náhrobku. Zjevně se jedná o finančně důvody, které majitele v Lysé nad Labem, Sánech a Záhornici donutily zvolit tuto variantu.

Naproti tomu geometrický secesní styl založený na živých liniích spíše abstraktního než funkčního aspektu se příliš neujal. Nejčastěji jde o stělu s geometricky pojatou nikou, kde je umístěna hlava Krista, jako tomu je v Běrunicích a Nymburce. V Sokolči je trojdílná stěna s nikou pro sochu Panny Marie od J. Keila z Chocně.

Pozoruhodná svým provedením je hrobka rodiny Josefa Špitálského, vrchního ředitele Živnostenské banky († 1943), která ve své monumentalitě připomíná egyptské zádušní chrámy (obr. č. 38). Ke geometrické secesi se hlásí i již zmíněná kaplová hrobka rodiny Jana Mazánka, majitele velkostatku Zdonín († 1911), kterou v roce 1912 vyprojektoval Ing. Jan Mysliveček (obr. č. 50–53). Originální hmotové propojení kříže s geometrickými tvary je též na náhrobcích v Loučeni a Městci Králové.

Marie Benešová k produkci náhrobků počátku 20. století uvedla, že: *„Ačkoli to není produkce malá nepodnítila pokračování v následující generaci, která už sledovala nové tendence. Avšak ani ty nejsou na našich hřbitovech*

příliš patrné. Převládá totiž běžná produkce stavitelská a kamenická ...“.⁷²¹ Výjimkou je městský hřbitov v Poděbradech-Kluku představující ve vztahu k funerálnímu umění první poloviny 20. století unikátní architektonický soubor. „Umělecky nejpůsobivěji vyznívá jednotně upravená severovýchodní hřbitovní zeď, pročleněná slepými arkádami a doplněná reliéfními medailony, sgrafity biblických textů a jednotlivými náhrobky. Vedle Josefa Fanty se na návrzích jednotlivých hrobek podíleli i další architekti, jako Vojtěch Kerhart či Antonín Engel. Výrazově působivá sochařská výzdoba byla svěřena vynikajícím umělcům, zejména Františku Bílkovi a jeho žáku Milanu Havlíčkovi, Bohuslavu Schnirchovi, Karlu Lidickému, Čeňku Vosmíkovi, Hanuši Folkmanovi a Františku Anýžovi“.⁷²² Z památkově ceněných objektů sem patří:

- Náhrobek rodiny Markovy z roku 1890 – čtvercová hrobka se záhonem uprostřed, kolem žulový obrubník, po stranách šest hranolových sloupků, propojených řetězem. Při zdi je pískovcová architektura se sedlovou kamennou stříškou, v horní polovině náhrobku kruhový výklenek, v dolní části mělký sokl s římsami a na něm plastika ženy v řasnatém oděvu.
- Hrobka Vojtěcha Birnbauma z doby okolo roku 1881 – na čtvercové základně z bosovaného kamene se schůdky jsou čtyři hranolové kónické sloupky, které nesly železnou ozdobnou mříž ve tvaru stanové stříšky. Vlastní pomník tvoří zadní stranu náhrobku, je z černé leštěné žuly a jeho součástí byla Birnbaumova busta od H. Folkmana. Náhrobek byl zhotoven podle návrhu Antonína Engla.
- Hrobka (urnová) rodiny Kerhartovy – základ tvoří čtverec ze silných pískovcových desek, ve středu jednoduchý hranolový postament a na něm stylizovaná plastika truchlící ženy v podživotní velikosti, zahalené v dlouhém řasnatém rouchu. Architektonické řešení hrobky pochází od V. Kerharta.⁷²³
- Z bývalého městského hřbitova v Purkyňových sadech sem byly postupně přeneseny některé náhrobky. Nejstarší klasicistní jsou u zdi, oddělující katolickou část hřbitova od evangelické. První v řadě patří rodu purkmistra

721 M. BENEŠOVÁ, *Funerální architektura ...*, s. 104.

722 Jiří JUNEK – Šárka KOUKALOVÁ – Zdeněk LUKEŠ, *100 staveb moderní architektury Středočeského kraje*, Praha 2006, s. 64.

723 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 85.

Martina Paroubka († 1839). Poslední náhrobek připomíná rod Jana Kulicha, děda sochaře Bohuslava Schnircha z matčiny strany. Pěkný klasicistní náhrobek je i na hrobě básníka a spisovatele Bohumila Jandy-Cidlinského poblíž vchodu v druhé řadě († 1875).⁷²⁴

Vlivem sekularizace společnosti, a navíc s rozšířením kremací, postupně ubývalo církevních symbolů a na významu získávala forma a funkce náhrobku. V meziválečném období byly upřednostňovány čisté linie a geometrické tvary. Příkladem čistých linií jsou náhrobky ve stylu moderny doplněné o strojově vyráběné artefakty – vázy a urny. Zvláště zdařilé exempláře se nacházejí na hřbitovech v Běrunicích (od Prskavce z Mladé Boleslavi), Nymburce a Poděbradech (od architekta A. Mezery).

Náhrobky se ale daleko více staly užitým uměním, kterému hrozilo nebezpečí civilismu především v důsledku prosazování národního slohu (rondokubismu). Hladké půlválce a strojově produkované válce z leštěných kamenů zakomponované do lehce rytmicky zvláště průčelí, představovaly svébytný krok na cestě k purizování architektonických představ.⁷²⁵ Takových náhrobků je na okrese Nymburk nepřehledné množství a podle signování je možné si učinit představu o kamenické a kamenosochařské produkci v regionu. Navíc se v některých archivech dochovaly původní návrhy náhrobků se žádostí kamenických firem o schválení. K raritám patří žádost Sochařství a kamenictví Antonín Podpěra, hlavní závod ve Světlé nad Sázavou, z 15. 8. 1935 nebo Kamenoprůmysl Antonín Dinybyl Kralupy nad Vltavou z 13. 9. 1935.⁷²⁶

Jmenovitě se s náhrobky v rondokubistickém slohu lze setkat na hřbitovech v Běrunicích, na evangelickém hřbitově v Bošíně (od Prskavce z Mladá Boleslavi Obr. č. 39), Dlouhopolsku, Hrubém Jeseníku, na obecních hřbitovech v Chotěšicích, Kovanicích (od V. Věcheta z Nymburka) a Kněžicích (od Kusého z Chlumce nad Cidlinou), katolickém hřbitově v Kostelní Lhotě, Kostomlatech nad Labem, Krchlebech (od Josefa Zmítka z Velkých Kunětic – Nymburka), na evangelickém

724 Tamtéž, s. 68.

725 Vojtěch LAHODA – Mahulena NEŠLEHOVÁ – Marie PLATOVSKÁ – Rostislav ŠVÁCHA – Lenka BYDŽOVSKÁ (edd.), *Dějiny českého výtvarného umění (IV/1) 1890/1938*, Brno 1998, s. 349.

726 Žádosti i s návrhy jsou uloženy na MÚ Lysá nad Labem, odbor výstavby a životního prostředí, složka hřbitov.

hřbitově v Libici nad Cidlinou (od Antonína Podpěry z Poděbrad), Lysé nad Labem (od Antonína France z Lysá nad Labem), Městci Králové (od Zdeňka Vondráčka z Hořic, Svoboda--Horáček z Městce Králové), Nymburce (od Antonína Podpěry z Poděbrad, Antonína Podpěry ze Světlé), Okříinku (od Antonína Podpěry z Poděbrad), Poděbradech a Sánech.

Zcela mimo jakékoli přirovnání je rondokubistická hrobka rodiny Ing. arch. Čenka Kříčky, (1858–1948), starosty Kolína, podnikatele a stavitele. Hrobka podle jeho vlastního návrhu byla postavena v roce 1925 uprostřed nové části evangelického hřbitova v Libici nad Cidlinou. Impulzem byla smrt jeho manželky Katuše († 8. 1. 1925). „Dne 28. 10. 1926 převezena urna s jejím popelem do Libice a zde slavnostně uložena v nákladném kolumbariu, postaveném na evangel. hřbitově, v té době značně rozšířeném“.⁷²⁷ Jde o dvoupodlažní válcovitou stavbu. V přízemí je vlastní hrobka, kterou v patře završuje sloupovitý gloriét (s dnes již prázdným podstavcem pro urnu/vázu) zakončený zvonovou střechou (obr. č. 40). V roce 1957 bylo kolem hrobky navrženo kolumbárium (obr. č. 41).

Zvláštní pozornost zaslouží již zmíněné urnové sloupky v Nymburce před krematoriem z přelomu 20. a 30. let 20. století, které vzhledem ke své početnosti reprezentují řadu architektonických směrů od moderny přes rondokubismus k funkcionalismu (obr. č. 29). Jejich výrobci byli Vojtěch Věchet a Josef Šebek z Nymburka. Návrh měl vzejít od architekta Bedřicha Feuersteina, spoluautora krematoria v Nymburce,⁷²⁸ který byl okouzlen japonskou (zahradní) architekturou (zvláště japonskými zahradními lucernami tachi-gata) a vycházel z buddhistické náboženské a kulturní tradice spalování zemřelých.⁷²⁹ Jeho vlastní originální urnový sloupek stojí na hřbitově v Loučeni.

Velmi neobvyklý je hrob rodiny Skřivánkovy ve stylu Josipa Plečnika v Semicích. Moderní architektura ovlivnila také hrob rodiny Libichovy v Loučeni, kde je ve středu půlválcové balustrády umístěna busta předčasně zemřelého syna Josefa († 1939). Svým pojetím je dosti podobná Mazánkově hrobce ve Velelibech.

Českým specifikem byl architektonický kubismus. Všeobecně je známý unikátní kubistický areál hřbitova v Praze-Ďáblicích od Vlastislava Hofmana. Okres Nymburk

727 SOKA Nymburk, f. AO Libice nad Cidlinou 1842–1945 (1948), Kronika obce 1914–1964, s. 72.

728 J. JUNEK – Š. KOUKALOVÁ – Z. LUKEŠ, *100 staveb ...*, s. 112.

729 Helena ČAPKOVÁ, *Bedřich Feuerstein, cesta do nejvýtvarnější země světa*, Praha 2014, s. 24.

má také několik náhrobků hlásících se k tomuto směru. Jedním je hrob rodiny Rybovy v Dobšicích, jehož podstavec i stéla jsou složeny z různě osekávaných geometrických tvarů. Na katolickém hřbitově v Libici nad Cidlinou je plochá stéla hrobu rodiny Taberyovy složená z osekávaných hranolů. Tomuto provedení je blízký hrob rodiny Černých v Městci Králové, který je osazen na osekávaném soklu s předsazenou vegetační nádobou, se kterou vytváří harmonický celek. Výrobce byl Procházka z Chlumce nad Cidlinou.

Nezvykle mnoho kubistických prvků je spojeno se hřbitovem v Lysé nad Labem. Do západní zdi hřbitova byla vložena hrobka rodiny Vodňanských a Šulcovy (obr. č. 42). Fasáda z tvrdé břizolitové omítky, v hranách zdůrazněná lištou, je členěna dvěma šestihrannými částečně zapuštěnými sloupy s patkami členěnými rozšířeným ozubem. Ozub přechází i do podstavce. Podobný motiv hlubokého ozubu je též na soklu stély hrobky rodiny Cirýnovy při hlavní cestě lyského hřbitova.

Ve fondu Národního technického muzea se nacházejí návrhy architekta Bedřicha Feuersteina k rodinným hrobkám, z nichž dvě byly určeny pro Lysou nad Labem.⁷³⁰ Jedna je datována srpnem 1916. Návrh řešil stěnu dvou identických hrobek, přičemž plastické ztvárnění vycházelo z kubistické formy kříže, kde se režné cihlové zdivo kombinovalo s bloky světlého kamene. Druhý návrh (pro rodinu Zemanovu a Uhrovu) rozvíjel první téma. Návrh není datován, ale je proveden na firemním „hlavičkovém“ papíru stavitele Rudolfa Volfa a je opatřen razítky Parní pila Josef Veselý, architekt a stavitel Lysá nad Labem (obr. č. 43). Pokud skutečně měly být umístěny v Lysé nad Labem na městském hřbitově, pak s největší pravděpodobností při západní ohradní zdi, kde bylo místo vyhrazené pro hrobky.

Opakem honosných hrobek a náhrobků jsou stále ještě zachované náhrobní „tabule“, které si mohli pořídit ti nejméně majetní. Na hřbitově v Běrunicích se zázračně dochoval litinový rám (asi 60 × 40 cm) ve tvaru osekávaných větví a završený křížkem s vloženou kamennou nápisovou deskou s prostým nápisem Rodina Kakrdova z Běrunic. Tabule je umístěna v hlavě dvojhrobu rámovaného prostým obrubníkem.

⁷³⁰ NTM, Archiv architektury Národní technické muzeum, f. 109 Feuerstein, položka 13 náhrobky a hroby, 1916–1918, plány 41. Položka 13 obsahuje více návrhů hrobek, avšak bez bližšího určení místa a data. Frekventované je jméno rodiny Schmidovy.

Obdobně unikátní je náhrobní tabule na hřbitově v Poděbradech-Kluku. Rám kované konstrukce nese kamennou nápisovou desku (asi 40 × 60 cm) s dnes již nečitelným nápisem. Rám završený křížkem je doplněn o jednoduchou kovanou, stále ještě zasklenou, lucernu. Plocha hrobu není nijak vymezena.

Velmi neobvyklá je i náhrobní tabule na evangelické části hřbitova v Sánech. Plocha hrobu je vymezena kovaným plůtkem, dnes renovovaným. V ploše hrobu jsou nepravidelně umístěny tři nízké kamenné patky. Dvě nesou menší nápisové tabulky (asi 40 × 60 cm). Třetí (asi 80 × 50 cm) má patrně funkci „památníku“ a nese nápis: „Ladislav B. Fikejz, první farář ev. ref. sboru Opolanského, narozený v Bučině 14. června 1863, zesnul v Pánu 8. února 1898.“ Na tabuli jsou ještě dva texty z Písma a dole je zmínka o Jarmilce Fikejzové, která zemřela v roce 1895 ve věku rok a půl.

Vedle této ukázky sociální rozmanitosti náhrobků je třeba zmínit i institut tzv. obecního hrobu/hrobky. Ten měl plnit roli dočasného pohřebiště jedince, který ještě neměl dostavěnou rodinnou hrobku, ale v krátké době se očekávalo její dokončení a přenesení rakve s tělem zemřelého na konečné místo. Její právní existence je doložena například v *Pravidlech pro vybírání obecních poplatků za používání obecního hřbitova*, která vycházela z ustanovení § 28 zákona č. 329/1921 Sb., a § 3 (10) zákona č. 77/1927 Sb., kde se stanovila platba dle § 2 písm. i) se „za propůjčení hrobky obecní k prozatímnímu uložení zemřelého: za rakev a den 2,-Kč“.⁷³¹

Citovaná pravidla byla metodickým předpisem pro zpracování konkrétních hřbitovních řádů a průběžně se v intervalu přibližně pěti let aktualizovala. Třeba v Lysé nad Labem pravidla ze dne 5. 7. 1940 stanovila pro období 1. 8. 1940 – 31. 12. 1945 částku 1 Kč; pravidla ze dne 19. 9. 1928 stanovila pro období 1. 1. 1929 – 31. 12. 1934 částku 1 Kč.

V rámci terénní prospekce byly nalezeny obecní hroby zhruba dvou kategorií:

- Úplně nenápadné, kde náhrobní desku tvoří prosté betonové překlady, které jsou v úrovni trávníku. Hrob není označen ani stélou. Takové jsou na hřbitovech v Dymokurech, Křinci, Lysé nad Labem, Staré Lysé, Svídnici, Vinici a na evangelickém hřbitově ve Vrbici u Poděbrad.

⁷³¹ SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), hřbitov.

- Hrob běžné podoby se stélou nesoucí nápis. Tyto byly nalezeny na hřbitovech v Černíkách s označením *Obecní hrob* a Hrubém Jeseníku *Společný hrob*. V Nouzově je kromě nápisu *Obecní hrob Chotěšice, Nouzov, Malá Strana, Nová Ves, Břístev* doplněn i obecní znak.

Poválečná společnost pokračovala ve stavbě náhrobků jen s velkými problémy, neboť byl závažný nedostatek stavebního materiálu (zvláště exkluzivního leštěného kamene) a samozřejmě finančních prostředků. V některých oblastech byla situace řešena druhotným užitím starých náhrobků ze židovských hřbitovů. Blanka Rozkošná k tomuto uvádí: „V České republice je evidováno 225 židovských hřbitovů zcela zaniklých v průběhu 20. st. ... Šlo především o systematické likvidování za druhé světové války a v letech 1948–1989. Způsob likvidace, ať již byl zastírán jakýmikoliv záminkami, byl různý“.⁷³² V řešeném území se tímto způsobem zacházelo se hřbitovy:

- V Křinci byla na počátku 80. let 20. století započata demolice již zpustlého hřbitova, založeného v roce 1884. Areál je dnes zrekonstruován a nalézá se zde 157 náhrobních kamenů.⁷³³
- V Lysé nad Labem se židovský hřbitov založený v roce 1898 nacházel v těsném sousedství městského hřbitova. Již 3. 7. 1951 rada města rozhodla o zbourání márnice s odůvodněním: „Podle usnesení rady má se provést zbourání márnice na židovském hřbitově tak, aby to nic nestálo. Snad by se našel někdo, kdo by to za materiál zbořil“.⁷³⁴ Záměr ale předem 20. 6. 1951 schválila Židovská náboženská obec v Poděbradech i ONV v Nymburce usnesením ze dne 18. 6. 1951. V 60. letech areál rychle chátral, a proto byly zbylé náhrobky odvezeny a obvodové zdi hřbitova zbořeny. Dnes je zde park a památník připomínající zaniklý hřbitov.⁷³⁵

732 Blanka ROZKOŠNÁ – Pavel JAKUBEC, *Židovské památky Čech. Historie a památky židovského osídlení Čech*, Brno 2004, s. 53–55.

733 B. ROZKOŠNÁ – P. JAKUBEC, *Židovské památky ...*, s. 211.

734 Sdělení Technického referátu je uloženo na MÚ Lysá nad Labem, odbor výstavby a životního prostředí, složka hřbitov.

735 B. ROZKOŠNÁ – P. JAKUBEC, *Židovské památky ...*, s. 238–239.

- V Městci Králové byl židovský hřbitov založen rok 1899 a následně k němu přistavěli městský hřbitov. Dochovalo se 27 novodobých náhrobních kamenů a obřadní síň.⁷³⁶
- Z nymburského židovského hřbitova se nezachovalo nic.
- Poděbradský hřbitov byl založen v roce 1898 v těsném sousedství evangelického hřbitova z roku 1898. Následně k nim byl přistavěn městský hřbitov a vznikl centrální hřbitovní komplex. Za války se všechny náhrobky až na jeden odvezly. Hřbitov byl poté znovu používán. Obřadní síň postavená kolem r. 1900 podle projektu Josefa Fanty se po válce adaptovala pro potřeby městského hřbitova.⁷³⁷
- V Rožďalovicích se ze židovského hřbitova nezachovalo nic.

Vládnoucí komunistická strana a jí podřízený Svaz československých výtvarných umělců prosazovaly socialistický realismus, který mělo v 70. letech vystřídat tzv. socialistické umění.⁷³⁸ Na místních hřbitovech se tento přístup neprosadil. Hřbitovy i urnové háje ovládl unifikovaný design umělého kamene a černých skleněných náhrobních desek s vybroušeným písmem. Signatury výrobců náhrobků se již nedělaly. Ruku v ruce s tím došlo i k rovnostářskému přístupu k hřbitovní epigrafice, která postrádala předchozí individualismus a hřbitovy se nově staly normalizovaným prostředím bez zájmu o detail.

Za jednu z mála výjimek lze označit Hrabalův „tunel do světla“ na hřbitově v Hradištku. Hrabal sám hřbitov v Hradištku zmínil ve svých Dopisech Dubence: „*Tak jsme jeli do Hradištku, tam za vesnici až k lesu, tam kde je náš pomník, pomník naší rodiny, kterou jsme vykopali z hrobů v Nymburce a pochovali všechny do dubové rozpadající se bedny od piva z pivovaru v Polné ... Vyšli jsme na hřbitov a tam je ten pomník, dělaný podle Moodyho, hrubý kámen s kulatým otvorem, takovým, o jakém snil i Jerome Bosch, v Benátkách je ten obraz, ten gigantický tunel, kterým prolítávají zemřelí do prudkého světla ...*“.⁷³⁹ Jinými slovy – jde o inspiraci obrazem Hieronyma Bosche *Vize ze záhrobí*, respektive jeho detailu, nazvaného *Příchod duší do empyrea*. „*Na hrobě nerostou žádné květiny. Po smrti své ženy Hrabal celý povrch hrobu*

736 Tamtéž, s. 248.

737 Tamtéž, s. 303–304.

738 T. PETRASOVÁ – R. ŠVÁCHA (eds.) *Dějiny ...*, s. 618.

739 I. MUDROVÁ, *Tajnosti ...*, s. 133.

vysypal drobnými oblázky, kamínky, které si spolu navozili na upomínku ze společných dovolených od světových moří⁷⁴⁰.

Po roce 1990 byl sice nastartován podnikatelský sektor, ale nabídka kamenických firem a katalogy náhrobků nepřekročily běžnou produkci vesměs nevalné kvality a přežitě estetiky, což bezpochyby souvisí s poptávkou. Současná kamenická tvorba se v řešeném území zúžila na několik málo firem, které lze detekovat na základě signatur na nových náhrobcích.⁷⁴¹ Výjimečně se v rámci terénní prospekce podařilo nalézt „nekatalogové“ výrobky jako v Čilci urnový hrob rodiny Hanzlíkovy nebo hrob rodiny Svobodovy v Sokolči.

Na závěr podkapitoly o hrobech a hrobkách je třeba zmínit specifické hroby tzv. světských. Tato skupina obyvatel si oblíbila městský hřbitov v Lysé nad Labem, kde zakoupila několik poměrně velkých hrobek, které se staly kultem osobnosti význačných členů rodiny/rodu. Na rozdíl od ostatní společnosti příslušníci této skupiny vynakládají neobvykle velké finanční obnosy na zřízení a vybavení nových hrobek, které dalece překračují místní zvyklosti. Nové hrobky jsou velikostně naddimenzované a na hřbitově ohromují zdobností a leskem kamenických prvků. Příkladnou ukázkou jsou dvě téměř identické hrobky členů rodiny Růžičkovy z černé leštěné žuly s pilíři a kovanými řetězy, kdy v jedné leží otec a syn a druhá je připravena pro přenesení syna do vlastní hrobky. Na obou hrobkách je přítom vypískován portrét i životní data zemřelého. Celek působí neskutečně, protože hrobky jsou od sebe vzdálené jen pět metrů.

II. 11. Sepulkrální plastika

„Po zrušení jezuitského řádu a rozpuštění těch církevních řádů, které nesplňovaly představu Josefa II. o vzdělávací či charitativní činnosti (1784), ztratili sochaři v českých zemích zakázky související s reprezentací katolické církve. Šlechtické stovební úkoly jim příliš příležitostí neposkytly, protože proměna vkusu omezila dekorativní využití plastiky a vyžadovala znalost antických předloh, s nimiž se měli

740 Informace byly uvedeny na informačním panelu *Hřbitov Hradištko*, který byl umístěn ke hřbitovu u příležitosti 100. výročí narození Bohumila Hrabala v roce 2014.

741 Vladimír Medvid' Nymburk-Dvory, Kamenictví Ladislav Kůrka Pardubice více <https://www.kamenictvi-kurka.cz/> (citováno 30. 3. 2021), TOP GRANITE s. r. o. více <https://topgranite.cz/> (citováno 30. 3. 2021), kamenické práce Pšánky více <http://kamenepomniky.cz/> (citováno 30. 3. 2021).

*sochaři seznámit přímo v Římě nebo prostřednictvím akademické výuky. Hlavní podnět pro rozvoj neoklasicistního sochařství v českých zemích mimoděk vzešel z politiky osvícenského státu: zákaz pohřbívání v kostelích, který vycházel z dekretů císaře Josefa II. (1783), vedl k budování veřejných hřbitovů a privátních pohřebišť se sochařskou výzdobou náhrobků“.*⁷⁴²

Sochařství rozvíjelo své vlastní možnosti uměleckého sdělení, hlavně znázorněním lidské figury a vyjádřením duševních stavů člověka – smutku a žalu. V době kolem roku 1800 převládlo zjednodušení náhrobku na (ženskou) figuru se stélou, sarkofágem nebo urnou. Pro sepulkrální kulturu se stala nezbytná postava „plačky“, často interpretovaná jakožto truchlící a hroučící se ženská postava. Podle Romana Prahla proměnu sepulkrálního umění v 18. století přitom charakterizuje zjednodušení alegorických programů, významové přesuny v rámci původních alegorických sestav a osamostatňování figur.⁷⁴³ Sochařská forma uplatněná na náhrobku byla indikátorem kvality a prestiže zemřelého, jeho rodiny, ale i hřbitova. Nejznámějšími autory doby, kteří jsou doloženi v okrese Nymburk, byli:

- František Xaver Lederer (1758–1811) jako zástupce stylu Ludvíka XVI. vztyčil po roce 1796 nedaleko Loučeně pomník majiteli panství K. E. Fürstenbergovi. Génus v Loučeni je konvenčně okřídlen, svým postojem se podobá někdejšími barokními andělům smrti.⁷⁴⁴
- Josef Malínský (1752–1827) kolísal mezi barokem a klasicismem. Později také jako první v českém vnitrozemí uplatnil novogotiku. Za Malínského dílo je považován náhrobek Anny Paroubkové v Poděbradech (asi 1810) a náhrobek N. J. Červinky v Nymburce původně na bývalém hřbitově u kostela sv. Jiří, dnes na starém děkanství (asi 1814).⁷⁴⁵ Malínského pískovcový náhrobek V. K. Nováka († 1811) v Mladé Boleslavi na hřbitově u kostela sv. Havla je nápadně podobný náhrobku J. A. Schneiderové v Rožďalovicích u kostela sv. Havla.

742 T. PETRASOVÁ – R. ŠVÁCHA (eds.) *Dějiny ...*, s. 656.

743 R. PRAHL, *Žal ...*, s. 117.

744 R. PRAHL a kol., *Umění ...*, s. 58.

745 Tamtéž, s. 65 a 73.

- Josef Max (1804–1855) byl spíše zástupcem romantismu. Kromě návrhů a výroby pomníků se věnoval i náhrobkům. Pro Svatojiřský hřbitov v Nymburce zhotovil pomník Tomáši Černému a vojenskému lékaři nymburské posádky Wachenreiterovi.⁷⁴⁶

Na půlstoletí novoklasicismu (1780–1830) navázal biedermeier, potom romantický historismus, zvláště gotizující. V poněkud jiném smyslu působil romantismus, radikalizující některé vlastní ideje novoklasicismu – před figurací dával přednost symbolům (pochodeň, pelikán, fénix, vavřínový věnec, květiny, květinové věnce, girlandy, břečťan, ratolesti lípy a dubu, osekane větve stromu, makovice, okřídlené přesýpací hodiny, uroboros, sova, ...).

Romantismus a novogotika obnovily klíčovou roli kříže, ať už jako kříž hlavní, litinový, s rouškou, s krucifixem, ... V téže době působila tendence k negeometrickým, organickou přírodou asociujícím motivům a tvarům, jako byl odumřelý strom. Strom s mrtvými větvemi se stal už ve 20. letech 19. století neobyčejně oblíbený typ náhrobku v Čechách. Novoklasicismus došel k myšlence archaické ruiny a romantismus miniaturizací kyklopského zdíva k motivu „skalky“. Spolu s nimi se samozřejmě uplatňovaly univerzální křesťanské motivy (Ukřižovaný, anděl, kotva, srdce, Boží oko, palmové ratolesti, rouška, vinná réva, lilie, hostie, ...). Jmenované symboly přetrvaly v podstatě až do konce monarchie a při terénní prospekci byly nalezena na hřbitovech:

- Anděl klečící: Dymokury od Josefa Vondráčka v Kolíně, obecní hřbitov Úmyslovice od sochaře O. Holase.
- Anděl klečící s pochodní: u kostela v Chroustově, katolický hřbitov Libice nad Cidlinou, Mcery.
- Anděl polosedící: Běrunice od Aloise Khuna z Vojic, obecní hřbitov Chotěšice od bratří Erbenů z Podhorního Újezda. Sochařsky mimořádně kvalitní díla ve stylu barokní kompozice jsou na katolickém hřbitovech v Chlebech od sochaře Josefa Vondráčka z Kolína, Kostomlaty nad Labem.
- Anděl sedící: u kostela v Libici nad Cidlinou s pochodní, Stratov.
- Anděl stojící: katolický hřbitov Chleby a Chotěšice, obecní hřbitov Chotěšice, s urnou a pochodní v Křečkově, Lysá nad Labem od F. Wurzely –

746 V. KOŘÍNEK, *Jak bývalo v Nymburce ...*, s. 99.

Praha, Městec Králové, Milovice, Nouzov, Pátek, Poděbrady, s pochodní v Rožďalovicích, Sadská, Semice, Svídnice od Kofránka, Veleliby, Velké Zboží od V. Schejbala, katolický hřbitov Vrbice u Poděbrad, Vykáň od J. Formánka z Českého Brodu, u kostela v Záhornici. Sochařsky mimořádně kvalitní díla jsou na hřbitovech v Dymokurech od Čermáka z Městce Králové, na obecním hřbitově v Kněžicích od sochaře J. Jedličky z Vojic, Městci Králové od Zdenka Vondráčka z Hořic, Opočnici od Jar. Jedličky z Vojic. Náleží sem i památkově chráněné náhrobky původně umístěné na Svatojiřském hřbitově v Nymburce, dnes umístěné v areálu Starého děkanství v Nymburce (obr. č. 44).

- Anděl stojící s křížem: Běrunice od V. Bydžovského, Bříství, Dlouhopolsko, Hradčany, Hrubý Jeseník od Fr. Zolmana z Vojic – Nymburka, katolický hřbitov ve Chlebech a Chroustově, obecní hřbitov v Kněžicích a Kovanicích od A. Vondráčka z Hořic, Kouty, Křečkov, Křinec-Chotuc, u kostela Libici nad Cidlinou od J. Vondráčka z Nymburka, Lysá nad Labem, Mcely od A. Věcheta, Rožďalovice, Sloveč, Sokoleč, Veleliby, Velenka, Vykáň od J. Formánka z Českého Brodu, u kostela v Záhornici a obecní hřbitov v Žitovlicích. Patří sem i památkově chráněný náhrobek původně umístěný na Svatojiřském hřbitově v Nymburce, dnes umístěný v areálu Starého děkanství v Nymburce.
- Anděl stojící u torza stromu: katolický hřbitov v Bošíně, Činěves, Hrubý Jeseník, u kostela v Chotěšicích od J. Krause ze Sobčic, u kostela v Chroustově a Libici nad Cidlinou, městský hřbitov v Nymburce, Veleliby.
- Anděl stojící u (zlomeného) sloupu: Běrunice, katolický hřbitov v Bošíně od J. Krause ze Sobčic, Kouty od V. Šejbala z Poděbrad.
- Andělíček klečící: katolický hřbitov v Chlebech od Zolmana z Vojic – Nymburka, Mcely, Veleliby, Vlkov nad Lesy, na katolickém hřbitově ve Vrbici u Poděbrad.
- Andělíček s křížem: Dymokury, Hrubý Jeseník, u kostela v Libici nad Cidlinou, na obecním hřbitově v Žitovlicích.
- Bolestná Panna Marie: Mcely, Městec Králové. Mimořádně kvalitní plastika se nachází na hřbitově v Rožďalovicích.

- Dítě spící: Poděbrady-Kluk od Bohuslava Schnircha (obr. č. 28).
- Děti stojící u kříže: u kostela v Záhornici.
- Děti u „sarkofágu“: Sochařsky mimořádně kvalitní dílo v barokním stylu je v Loučeni (obr. č. 27).
- Holčička s křížem: obecní hřbitov v Kněžicích a Žitovlicích, Sloveč.
- Immaculata: Činěves, Opočnice, Sokoleč, katolický hřbitov Vrbice.
- Kotva s křížem: Běrunice, katolický hřbitov Chleby, Loučeň.
- Kristus: Hradčany, Opočnice od Jedličky z Vojic, Opočnice, Poděbrady, obecní hřbitov Záhornice.
- Kristus s křížem: Bříství, Poděbrady.
- Kristus žehnající: u kostela v Libici nad Cidlinou od J. Šejbala z Poděbrad, Mcely, Městec Králové, Nymburk od Svobody z Peček, Přerov nad Labem, Rožďalovice.
- Matka s dítětem: Nymburk od A. Podpěry z Poděbrad, Opočnice od Jedličky z Vojic.
- Muž antický: Sadská od Jana Štursy, památkově chráněný.
- Panna Marie: Činěves, katolický hřbitov Vrbice u Poděbrad, obecní hřbitov Žitovlice.
- Panna Marie s Ježíškem: Běrunice.
- Poustevník s křížem: Loučeň, Lysá nad Labem, Rožďalovice.
- Rodina s kolébkou: u kostela v Libici nad Cidlinou.
- Sv. Jan Křtitel: Rožďalovice od J. Krause ze Sobčic.
- Sv. Josef: katolický hřbitov ve Chlebech.
- Sv. Václav: katolický hřbitov ve Chlebech od J. Vondráčka z Nymburka.
- Torzo stromu: Křinec-Chotuc, Nymburk, u kostela v Podmokách, Sadská. Velmi zvláštní pojetí náhrobku bylo zvoleno na hřbitově v Rožďalovicích pro lesníka Františka Nohu († 1907). Torzo stromu bylo doplněno o pušku a lesní roh. Sousední torzo má nápisovou tabulku řešenou formou plechové tabulky ve tvaru odřené kůry. Autorem je Al. Khun z Vojic (obr. č. 45).
- Truchlící žena na lavičce: Poděbrady Purkyňovy sady – dnes Poděbrady-Kluk od Bohuslava Schnircha, Veleliby. Náhrobky pojetím blízké barokní funerální

plastice se nacházejí na hřbitovech v Běrunicích (obr. č. 46), Městci Králové a Rožďalovicích.

- Truhlíci žena stojící: Běrunice, Opočnice, Poděbrady, Sloveč, Stratov, Veleliby, katolický hřbitov Vrbice u Poděbrad, Vrbová Lhota od Krále z Peček, u kostela v Záhornici. Mimořádně kvalitní plastiky se nacházejí na hřbitovech v Budiměřicích od Jana a F. Krausů z Podhorního Újezdu (obr. č. 47), Činěvsi od Stuchlíka z Jičina, na obecním hřbitově v Chotěšicích, Milovicích od Zdeňka Vondráčka z Hořic a Opočnici.
- Truhlíci žena s křížem: katolický hřbitov Bošín, Hrubý Jeseník od J. Fr. Zolmana z Vojic – Nymburka, obecní hřbitov Kněžice, Kostomlaty nad Labem, Opočnice, Rožďalovice, Sány, Stratov, u kostela v Úmyslovicích, katolický hřbitov Vrbice u Poděbrad, Vykáň, obecní hřbitov Záhornice od Josefa Kysely z Podhorního Újezdu.
- Truhlíci žena u torza stromu: Běrunice.
- Truhlíci žena s palmovou ratolestí: Hrubý Jeseník.
- Truhlíci žena u (zlomeného) sloupu: Opočnice, Pátek od Šejbala z Poděbrad, katolický hřbitov Vrbice u Poděbrad a dále památkově chráněný náhrobek původně umístěný na Svatojiřském hřbitově v Nymburce, dnes umístěný v areálu tamního Starého děkanství.
- Truhlíci žena s urnou: Poděbrady Purkyňovy Sady dnes Poděbrady-Kluk. Patří sem i památkově chráněný náhrobek původně umístěný na Svatojiřském hřbitově v Nymburce, dnes umístěný v areálu Starého děkanství (obr. č. 44).
- Truhlíci žena klečící: Opočnice, Poděbrady.
- Uroboros: Křinec-Chotuc.

Architektura i sochařská výzdoba hřbitovů okresu Nymburk do značné míry souvisela se zdrojem kvalitního kamene. Již Johann Gottfried Sommer poznamenal, že na severu Bydžovského okresu je zdroj kvalitní žuly, zrnitého vápence, červeného pískovce a čediče, přičemž pískovec měl umělecký potenciál.⁷⁴⁷ Šlo zvláště o tzv. Hořický chlum s ložisky kvalitního pískovce, tvořících přirozený předěl mezi Polabím a podhůřím Krkonoš, který zajistil kamenickou slávu Hořic. Ve fondu města Poděbrady jsou k roku 1902 doloženy nabídky z lomů v Podhorním Újezdu

747 J. G. SOMMER, *Böhmen. Bidschower Kreis ...*, s. XV–XVIII.

a Ostroměře.⁷⁴⁸ V současné době je v provozu pouze lom v Podhorním Újezdu. Ložiska pískovců jsou na území Čech soustředěna do oblasti České křídové tabule. Pískovce z těchto oblastí mají různé složení zrnitostí a jsou rozličné barevnosti. Tradičními ložisky, využívanými pro náhrobky v řešeném území, byly také Nehvizdy u Prahy.⁷⁴⁹

Největší rozmach kamenictví, které se v Hořicích často dědilo přes generace, nastal ve druhé polovině 19. století. V roce 1884 tu navíc byla založena odborná škola na zapracování kamene, která vychovala mnoho mistrů kameníků a sochařů. Méně známá je skutečnost, že v roce „1889 byla otevřena průmyslová škola pokračovací ve Vojicích, kterou vedl řídicí učitel místní obecné školy; ve školním výboru ale zasedali odborníci: kamenický mistr Alois Mádle a sochaři Alois Khun a Karel Kofránek“.⁷⁵⁰ Lze předpokládat, že absolventi této školy se rovněž významnou měrou podíleli na výstavbě i výzdobě hřbitovů na okrese Nymburk.

Městské muzeum v Hořicích v rámci expozice představuje přelom 19. a 20. století jako zlatou epochu českého funerálního umění, kdy kamenný náhrobek byl vlivem bohatnutí střední měšťanské třídy dostupný širší klientele. V rámci drobnější lokálních dílen fungovaly interní vzorníky předloh, z nichž klienti vybírali vhodný motiv. I řadoví sochaři však tíhli k napodobování vzorů, a tak se například Myslbekův Krucifix stal předobrazem ukřižovaného Krista na četných hřbitovech. „Doba vstupu českého sochařství do 20. století byla poznamenána neobyčejným rozkvětem sochařství. Proti střídmé praxi 19. století, kdy se stěžilo uživilo několik dílen, se vyznačuje přelom století nástupem početné generace nesporných talentů, která konečně mohla povýšit české sochařství na úroveň společensky uznávaného volného umění a získat vhodné zázemí pro jeho tvůrčí rozvoj“.⁷⁵¹

Kameno-sochařství si povšiml již Jaroslav Schaller ve své topografii Boleslavského kraje. V roce 1790 napočítal celkem 51 živností, z toho dvě evidoval

748 SOKA Nymburk, f. AM Poděbrady, 1567–1945 (1951), hřbitov 1898–1905, cenová nabídka kamenického mistra Josefa Mádleho z Podhorního Újezdu a cenová nabídka majitele lomu Josefa Jirky z Ostroměře.

749 Viktor BLAŽEK, *Meziválečná pomníková tvorba na Jičínsku a odkaz architekta Václava Weinzettla*, Zprávy památkové péče 74 (4), 2014, s. 319.

750 J. HRABĚTOVÁ, *Kříže ...*, s. 199.

751 Vojtěch LAHODA – Mahulena NEŠLEHOVÁ – Marie PLATOVSKÁ – Rostislav ŠVÁCHA – Lenka BYDŽOVSKÁ (edd.), *Dějiny českého výtvarného umění (IV/1) 1890/1938*, Brno 1998, s. 95.

v Rožďalovicích.⁷⁵² Pozdější autoři v řešeném území zaznamenali řadu sochařů, mezi nimi:

- Sochař Alois Khun z Vojic je autorem sochy Panny Marie z roku 1890 ve Stříhově.⁷⁵³ „Venkovské obyvatelstvo se nesmířilo s tím, že barok odumřel už v josefínské době; ještě koncem 19. století žádají sedláci z Jičínska, aby jim Alois Khun z Vojic, akademicky vzdělaný sochař a člen výboru místní kamenické školy, tesal na náhrobky křestní patrony zemřelých příbuzných, ...“⁷⁵⁴
- Sochař Kofránek z Vojic umístil v roce 1875 sochu Panny Marie před kostel ve Slovči. V roce 1897 K. Kofránek z Vojic vytvořil pro náves ve Slovči kříž.⁷⁵⁵ K rodu Kofránků uvádějí Scheybalovi: „Je možné, že s tímto lomem [Vojice] souvisí produktivní kamenický mistr Ferdinand Kofránek, který v letech 1790–1830 zdobil vesnice na Jičínsku půvabnými kamennými kříži a sochami světců. Je to jediný sochař, který v tomto kraji svoje práce signoval a který se takřka výhradně soustředil na venkovského zákazníka. ... Kofránkovy sochy a kříže mívají barokně tvarované podstave s dřívky, lemovanými po stranách volutami, z nichž „vyrůstají“ stylizované úponky, vrcholící někdy poupaty a květy. ... Také v rodině Kofránků se dědilo kamenické řemeslo po generace. ... vyšel z vojické tradice kofránkovské kamenické dílny známý pražský sochař Ladislav Jan Kofránek, autor plastické výzdoby některých monumentálních budov v Praze a Plzni, pomníků padlých a vynikajících portrétů“.⁷⁵⁶
- Sochař J. Kraus ze Soběšic vysekal v roce 1906 sv. Václava pro Stříhov.⁷⁵⁷ Kamenosochaři František a Jan Krausovi působili v Podhorním Újezdu u Hořic.⁷⁵⁸

„V českém meziválečném sochařství, které z jedné strany obměňovalo akademická témata Jana Štursy, zaměřená především na stojící ženské figury,

752 Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreiches Böhmen, Vierter Theil. Bunzlauer Kreis*, Prag und Wien 1790, s. 5 a XXXII.

753 J. ANDERLOVÁ, *Region ...*, s. 156–158.

754 J. V. SCHEYBAL – J. SCHEYBALOVÁ, *Umění ...*, s. 243.

755 J. ANDERLOVÁ, *Region ...*, s. 156–158.

756 J. V. SCHEYBAL – J. SCHEYBALOVÁ, *Umění ...*, s. 290.

757 J. ANDERLOVÁ, *Region ...*, s. 156–158.

758 V. BLAŽEK, *Meziválečná pomníková tvorba ...*, s. 321.

bylo z druhé strany stimulováno vlnou stále se rozměňujícího gutfreudovského civilismu. Jedním ze zjevných rysů nastupujících autorů je odklon od tradičních figurálních témat, která vedla k bezobsažnému, čistě formálnímu projevu, uspokojivému jak dobové publikum, tak oficiální zákazník⁷⁵⁹. Za nemnohé příklady lze uvést plastiky žen na hřbitovech v Jíkvě – hrob rodiny Milerovy (obr. č. 48), Pátku – hrob rodiny Rosovy (obr. č. 49) a Poděbradech-Kluku – hrobka rodiny Kerhartovy s plastikou s názvem *Smutek* od Karla Lidického.

K dalším autorům pracujícím na poděbradském hřbitově patřili František Bílek a jeho žáci Milan Havlíček, Bohuslav Schnirch, Čeněk Vosmík, Hanuš Folkmann a František Anýž.⁷⁶⁰ V Nymburce jsou doložena díla Bohumila Kafky a bratrů Václava a Viléma Amortů.⁷⁶¹

Osobnost sochaře Františka Bílka je ve fondu poděbradského hřbitova zmíněna několikrát, a to jak v dopisech architekta Josefa Fanty, tak především v Bílkových autografech z roku 1902, vztahujících se k návrhu a výrobě plastických reliéfů na ohradní zeď. Bílek 9. 12. 1902 mimo jiné napsal: „Byl jsem zpraven panem architektem Fantou v tom, že slavné zastupitelstvo není plně s prací mou spokojeno a cenu za mou práci že přemrštěnou uznalo. Proto chci práce ty vystavět, aby veřejnost umělecká sama veřejně cenu jejich určila. Že cena umluvená za mé dření a namáhání má mi být zkracována to mne bolestí ranilo“.⁷⁶²

Kromě kamene je třeba zmínit i rozšíření tzv. galvanoplastiky (produktu kovolitectví), která se v řešeném území začala projevovat až na počátku 20. století. Kovolitecké portréty a ženské smuteční postavy, které navazovaly na starověké plačky, spolu s vysokými nápisovými kameny vyrobenými z vynikajících druhů mramoru nebo žuly, vyústily v umělecké soubory s podnětným účinkem. Volná plastika je v okrese Nymburk skutečně vzácná a byla nalezena vedle poděbradského městského hřbitova vlastně jen na velelidské hrobce Jana Mazánka (obr. č. 50). Autorem plastické výzdoby je E. Kodet (obr. č. 51).⁷⁶³ Pravděpodobně autorská

759 V. LAHODA – M. NEŠLEHOVÁ – M. PLATOVSKÁ – R. ŠVÁCHA – L. BYDŽOVSKÁ (edd.)

Dějiny českého výtvarného umění (IV/2) 1890/1938, Brno 1998, s. 368.

760 J. JUNEK – Š. KOUKALOVÁ – Z. LUKEŠ, *100 staveb ...*, s. 48.

761 Václav KOŘÍNEK, *Jak bývalo v Nymburce*, Nymburk 2012, s. 99.

762 SOKA Nymburk, f. AM Poděbrady, 1567–1945 (1951), hřbitov 1898–1905,

763 Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech 4 T–Ž*, Praha 1982, s. 185.

plastika polopostavy truchlícího Krista se nachází na hrobce kamenosochaře Emanuela Klose v Lysé nad Labem.

Častěji se objevují plastické reliéfy. Kromě Nymburka (např. pomník Ing. Červinky od Viléma Amorta) a Poděbrad-Kluku je pozoruhodný reliéf na hrobce Josefa Špitálského v Přerově nad Labem (obr. č. 38) a plaketa na hrobě MUDr. Stanislava Rejthárka v Městci Králové nebo hlava Krista na hřbitově v Rožďalovicích. Do secesního slohu je řazen i poškozený sochařsky zpracovaný náhrobek při severní stěně presbytáře kostela v Libici nad Cidlinou symbolizující rodinu u kolébky. V soklu je umístěn odlitý reliéf Krista v hrobě. Náhrobek Boženy Dostálové a syna Jana z doby okolo roku 1900 by měl být dílem S. a J. Suchardy.⁷⁶⁴ Galvanoplastiky jsou však z povahy materiálu výrazně ohroženy krádežemi, a to i v případě kovářských doplňků hrobů jako luceren, krucifixů a květinových košů, proto jejich výčet nemohl být úplný.

Naopak materiál, který není předmětem krádeží, ale rychle podléhá přirozené zkáze, je dřevo. *„Hroby byly zpočátku označovány drobnými dřevěnými křížky, krytými obyčejně lomenými prkennými stříškami. Víme o nich ze starých vyobrazení; ... Ještě v našem století se stavěly nízké dřevěné kříže nad rovy chudých lidí, dětí a vojáků zemřelých za první světové války na následky nezhojených ran, epidemií a vojenského nepořádku. Někdy na ty dřevěné křížky dávali oválné porcelánové tabulky se jménem zemřelého, daty a průpovídkami o tom, jak v našich srdcích věčně žije, nebo na prostý prkenný kříž přibíli dřevořezbu Krista“.*⁷⁶⁵

Dřevěné kříže se na dnešních hrobech vyskytují většinou dočasně a jsou nahrazovány v okamžiku dokončení náhrobku. Někdy jsou pořizovány jako náhrada za rozpadlý náhrobek ve snaze uchovat paměť na dávno zemřelého člena rodiny. Nejvíce takových bylo nalezeno na uzavřeném hřbitově v Křinci-Chotuci.

Psychologický návrat k dřevěnému kříži je výsledkem tzv. ekopohřbů. Ty se však na řešeném území v podstatě nikde nevyskytují, resp. jejich umístění na „betonové“ hřbitovy působí nepatřičně.

Novinkou ve stavebnictví 20. století bylo uplatnění umělého kamene a cementového průmyslově vyráběného zboží. I s těmito výrobky je možné se setkat při terénním průzkumu hřbitovů a ze studia pramenů se zdá, že to byla významná

⁷⁶⁴ E. POCHE, *Umělecké památky Čech 2 K-O*, Praha 1978, s. 246.

⁷⁶⁵ J. V. SCHEYBAL – J. SCHEYBALOVÁ, *Umění ...*, s. 238.

oblast podnikání. Okresní úřad v Poděbradech dne 6. 12. 1935 píše všem hřbitovním správám v politickém okrese Poděbrady: „*Ministerstvo obchodu již vícekrát s konečnou platností rozhodlo, že výrobci cementového zboží a umělého kamene dále kamenosochaři nejsou oprávněni stavěti na místě určení t. j. na hřbitovech náhrobky, třeba vyzděné hrobky nebo úpravu základu provedl stavitel neb zednický mistr. Přes to se stále opakují případy, že výše zmínění živnostníci stavby náhrobků t. j. obrubních kamenů, krycích desek, pomníků apod. provádějí. Poněvadž dohled na hřbitovy, zvláště konfesijní jest bezpečnostním orgánům stížen, žádám Vás, co správu hřbitova, abyste v každém jednotlivém případě, kdy dáváte povolení k postavení nebo úpravě náhrobku, zkoušeli, zda příslušné práce bude prováděti oprávněný živnostník, t. j. kamenický mistr případně stavitel neb zednický mistr a abyste v záporném případě Vaše svolení k provedení takových prací odepřeli*“.⁷⁶⁶

Pro představu je v příloze č. 4 uveden přehled kameníků, kamenosochařů, sochařů, výrobců cementového zboží a umělého kamene, jejichž signatury byly na hřbitovech okresu Nymburk nalezeny. Jejich produkce po roce 1940 výrazně poklesla a po roce 1950 se řada provozovatelů vzdala živnosti.⁷⁶⁷

Vývoj sepulkrální plastiky po roce 1945 všeobecně velmi upadal.⁷⁶⁸ Jedinými dohledanými kontakty se sochařským prostředím je již zmíněná korespondence Spolku přátel žehu, MěNV Nymburk, odbor pro služby, a MP a Střední průmyslové školy kamenické v Hořicích v letech 1965–1967 ve věci objednávky symbolu PAX pro novou nymburskou rozptylovou loučku. Ta měla být vysekána z bílého slezského mramoru.⁷⁶⁹

Při terénním průzkumu byla na nymburské rozptylové loučce v roce 2018 nalezena pouze symbolická urna na nízkém pískovcovém soklu v popředí a klasicistní urna na vysokém sloupu na nejvzdálenějším konci loučky. K nejnovějším kamenosochařským prvkům patří poměrně mohutná plastika symbolizující plamen, kterou v roce 1988 zhotovili J. Malátová a H. Povolný pro

766 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962, č. j. 40730-15-1/873.

767 SOKA Nymburk, f. OkÚ Poděbrady, rejstřík živností svobodných, řemeslných a koncesovaných 1891–1922, 1923–1942 (1946).

768 Tomáš SKALÍK, *Tiché dominanty veřejného prostoru. Opavské soch III. umění opavských hřbitovů*, Opava 2015, s. 17.

769 SOKA Nymburk, f. MěNV Nymburk, (1897) 1945–1999, agenda hřbitova 1960–1974, dopisy z 12. 10. 1965 č. j. 1606/65, ze dne 28. 4. 1966 a ze dne 11. 4. 1967 č. j. MH/67.

novou část hřbitova v Nymburce. Plastika je umístěna v geometrickém středu pravidelně uspořádané a dosud nevyužívané kompozice (obr. č. 54). Sochařskou práci nejnovějšího období reprezentuje busta českého malíře a slovanského etnomuzikologa Ludvíka Kuby (1863–1956), kterou pro jeho hrob v Poděbradech vytvořil Karel Otáhal.

II. 12. Krematorium a smuteční/obřadní síň

Clemens Jöckle byl názoru, že *„odluka církve a hřbitova znamená pro obec nutnost stavby obřadní síně pro různé typy smutečních obřadů. Zvláštností jsou krematoria pro pohřeb žehem, která se v průběhu 19. století chápou jako vědomé proticírkevní hnutí, organizované prostřednictvím samostatně zřizovaných pohřebních spolků. Tyto spolky také financují architektonicky náročná krematoria“*.⁷⁷⁰

Ve Vídni byl kremační přístroj k vidění již na světovém veletrhu roku 1873 a právě Vídeň se stala místem konání hned dvou velkých kremačních výstav v letech 1894 a 1898. Rozvoj kremačního hnutí úzce souvisel s postupem urbanizace kvůli častému argumentu, že omezené městské prostory by měly „sloužit živým“, nikoli hřbitovům. Budování krematorií a spalování mrtvol bylo v této souvislosti prezentováno jako nezbytná podmínka urbanizace.⁷⁷¹

Z popudu českých průkopníků kremací v čele s Jaroslavem Kvapilem vznikl v roce 1909 spolek Krematorium. Ten kromě pražské centrály začal budovat síť místních odborů. První krematorium vzniklo v českých zemích na samém sklonku monarchie roku 1918 v Liberci. Zpopelňování v něm ale nebylo ještě povoleno. Až po vzniku republiky se zde uskutečnilo 83 kremací.⁷⁷²

Zákon o fakultativním pohřbívání ohněm byl schválen 1. dubna 1919 a byl nazýván právě dle jména jeho předkladatele Jaroslava Kvapila „Lex Kvapil“. Již v roce 1930 bylo v provozu devět schválených krematorií, která ovšem mohla spalovat těla jen na základě dokladu, že si nebožtík tento způsob pohřbu přál.⁷⁷³ Nárůst počtu krematorií byl patrně zapříčiněn i pozitivním ekonomickým výsledkem,

770 C. JÖCKLE, *Memento mori ...*, s. 14.

771 Z. R. NEŠPOR, *„Lepší, jasnější a rozumnější názor ...“*, s. 314–315.

772 M. LENDEROVÁ, *„První česká matka ...“*, s. 243.

773 Tamtéž.

jak uváděl spolek Krematorium: „Krematoria jsou podniky výnosné a náklad na ně se dobře zúročí (v Liberci vydělávají aspoň 80 K na každé kremaci), proto prý mohly by býti as 2 miliony jako polovina stavebního nákladu započteny na účet krematoria. ... Podnik bude sice nákladný, leč dnes [červen 1919] i nejprostitší pohřeb stojí 300 K“.⁷⁷⁴ V roce 2018 bylo na území republiky v provozu celkem 27 krematorií s 54 pecemi.

Olga Nešporová k tomuto dodala, že „po kremaci byly zpopelněné tělesné ostatky vkládány do uren, které byly posléze ukládány do urnových/popelnicových pohřebišť v okolí krematorií či na hřbitovy, a to buď do tzv. urnových hájů, nebo kolumbárií. Urny s popelem však mohly být ukládány na jakémkoli hřbitově do rodinného hrobu nebo i v domácnostech pozůstalých, přičemž tato druhá možnost nebyla na počátku 20. století některými dobovými autory propagujícími pohřeb žehem z pietních důvodů schvalována. Rozptyl popela na trávník či jinde byl v první polovině 20. století zakázán. ... Změna nastala až v roce 1958, kdy podle nových směrnic byl rozptyl možný. Zájem byl hlavně ve městech“.⁷⁷⁵

Na Nymbursku a Poděbradsku se myšlenky kremace chopili jako první nymburští občané Antonín Rajman, Josef Oplt a Václav Martínek, kteří založili spolek Volná myšlenka, jehož posláním byla propagace kremace. Jejich aktivitu pravděpodobně podnítil povoz okresní nemocnice, poněvadž její stará pohřební síň a umrlčí komora již nevyhovovaly svému účelu. Po vzájemné dohodě města a okresního úřadu byla v únoru 1920 vypsána veřejná soutěž na projekt pohřební síně v centrální části nového hřbitova. „Z 12 podání byl shledán nejvhodnějším návrh místního stavitele ing. Josefa Pfeifera. V porotě zasedal i předseda pražského spolku Krematorium ing. František Mencl. Ten přesvědčoval ostatní, že by bylo užitečné počítat s možností přístavby kremačního zařízení“.⁷⁷⁶

Dopracování Pfeifera projektu po stránce architektonického vzhledu a technického dovybavení bylo následně zadáno architektu Bedřichu Feuersteinovi (1892–1936), který měl již z roku 1919 zkušenost s návrhem krematoria v Pardubicích (za návrh obdržel 3. cenu). Na nymburském krematoriu spolupracoval s Dr. Bohumilem Slámou (1887–1961). „Feuersteinovo krematorium reprezentovalo

774 Vilém HÖFER (red.), *Pražské krematorium*, in: *Krematorium*, ročník X, 4 (1919), s. 2.

775 O. NEŠPOROVÁ, *O smrti ...*, s. 231.

776 J. ŘEHOUNEK, *Nymburk ...*, s. 177.

umění architektonické sekce Devětsilu (členem je od roku 1919) na výstavě Bazar moderního umění v Praze 1923. Je výrazem nového chápání architektury podle světových architektů Armédea Ozenfanta či le Curbisiera, kteří se stali Feuersteinovými vzory. V roce 1922 předložil Feuerstein model budovy s obřadní síní, kolumbáriem a technologickou křemáční částí. ... stavba byla svěřena firmě architekta Prücknera z Nymburka. Náklady dosáhly 570 tisíc Kč, pec s příslušenstvím 130 tisíc Kč, vnitřní zařízení a sadová úprava 60 tisíc Kč. Zkušební křemace se uskutečnila 15. 3. 1924 a slavnostní zahájení provozu bylo 21. 9. 1924“.⁷⁷⁷

Objekt se skládá z obřadní síně, zvýšené stavby oválného půdorysu, na kterou z boku navazují přízemní půlkruhová křídla. Na jižní straně je hlavní vchod a před ním hluboká předsíň, nesená sloupy. V průčelí a v bočních stěnách se nachází dvojice oken, střecha nad obřadní síní je plochá, obdélného tvaru (obr. č. 55). Před průčelím se rozkládá žulové schodiště po celé šířce stavby, z vnějších stran je kolumbárium (obr. č. 56). Za krematoriem byla přistavěna novější provozní budova. Krematorium je památkově chráněno od roku 1958. Za národní kulturní památkou bylo prohlášeno 1. 7. 2017. Výjimečná stavba byla zařazena jako zastavení č. 23 do naučné turistické trasy městem.

Stále funkční krematorium je využíváno také jako smuteční/obřadní síň. Její interiér je veřejnosti znám od roku 1996, když zde byla natáčena filmová scéna z filmu Kolja (violoncellista František hraje na obřadu posledním rozloučení, a přitom smyčcem rozptyluje zpěvačku Kláru).

Kromě Nymburka se smuteční/obřadní síně nacházejí ještě v Lysé nad Labem (1986)⁷⁷⁸ a Městci Králové (1987).⁷⁷⁹ Tyto síně jsou ale mimo půdorys hřbitovů. Smuteční síň plánovali také v Křinci formou úpravy kaple sv. Jana Nepomuckého, k čemuž ale nedošlo. V Poděbradech adaptovali v roce 1965 smuteční/obřadní síň ze zrušené židovské obřadní síně, vystavěné v roce 1900 podle projektu Josefa Fanty.⁷⁸⁰ Objekt stojí při severní hranici pozemku. Z architektonického hlediska jde o nenápadný minimalistický objekt s plochou střechou. Z jihu jsou do stěny umístěna

⁷⁷⁷ Tamtéž, s. 178.

⁷⁷⁸ Sdělení Jaroslava Pšeničky, provozovatele smuteční síně v Lysé nad Labem. (elektronická komunikace ze dne 3. 3. 2021).

⁷⁷⁹ Sdělení Pavla Kopeckého z MÚ Městec Králové. (elektronická komunikace ze dne 3. 3. 2021).

⁷⁸⁰ B. ROZKOŠNÁ – P. JAKUBEC, *Židovské památky ...*, s. 303–304.

dvě menší kolumbária. Objekt nenavazuje na kompozici hřbitova a působí v ploše cizorodě.

Z hlediska koncepčního přístupu ke smutečním/obřadním sáním v rámci okresu je třeba zmínit připravenou anketu Spolku přátel žehu z roku 1964, který žádal obce, aby vyplnily přiložený dotazník s otázkami typu: Kde již stojí? Vznikla adaptací? Je to nová stavba? Jaké byly/budou náklady? Bude i pro okolní obce? Kdo projektoval? apod.⁷⁸¹ Odpovědi byly následně mimo jiné zahrnuty i do *Koncepce rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk* z roku 1968.⁷⁸²

II. 13. Sadové úpravy

Specifickou součástí hřbitovů je vegetační složka, která plní mnoho funkcí, od mikroklimatické, ekologické po symbolickou a estetickou. V průběhu času společnost na vegetační složku nahlížela odlišně. Ve středověku šlo o náhodnou a nezáměrnou existenci na okraji hřbitovního areálu, protože hřbitov byl neustále překopáván v důsledku dalších pohřbů. Až v novověku v rámci budování formálních zahradních úprav získala vegetace architektonickou/urbanistickou funkci. Šlo především o dojmovou gradaci při doplnění a zdůraznění kompozičních prvků, jako byly věže, zvonice, sochy a kříže.

Zahradní teoretik Christian Cay Hirschfeld v roce 1785 definoval v *Theorie der Gartenkunst* hřbitov jako melancholickou zahradu. Kromě esteticko-umělecké funkce měl hřbitov také funkci přírody a současně symbolizoval kruh života s odkazem na vzkříšení. Již tehdy patřily stálezelené zeravy a břečťan mezi tradiční symboly trvalého života.⁷⁸³

S osvěcenskými reformami a novým hygienickým přístupem se vegetace (především dřeviny) stala překážkou proudění vzduchu, a tedy odvádění mefitických výparů ze hřbitovů. Proto bylo rozhodnuto, že by hřbitovy měly být umístěny mimo město, a ještě lépe až za lesem, který by bránil šíření zkaženého ovzduší do sídla. Kde nebyl les, doporučoval Johann Peter Frank ve své knize *System einer*

781 SOKA Nymburk, f. MěNV Nymburk, (1897) 1945–1999, agenda hřbitova 1960–1974, dopis ze 7. 10. 1964.

782 SOKA Nymburk, f. ONV Nymburk 1945–1990, Koncepce rozvoje pohřebnictví v okrese Nymburk.

783 G. LINDNER (ed.), *Friedhof ...*, s. 10.

vollständigen medizinischen Polizey alespoň stranu hřbitova k obci osázet vysokými topoly.⁷⁸⁴

Na hřbitově měla být při rozmístění vegetace aplikována nová vědecká kritéria převzatá ze zahradního umění, které v té době bylo na jednom z vrcholů své urbanistické role. V roce 1825 se k vegetaci vyjádřil Ludwig Sckell, který doporučil sázet okolo hřbitovů řady stromů jako topoly a lípy s nízkými kvetoucími keři jako pustoryl (*Jasmin*), zimolez kozí list (*Geißblatt*), šerík (*Flieder*).⁷⁸⁵ Uvedené poznatky měly být uplatněny v dekretem z 18. 5. 1832, kterým „bylo nařízeno, že kolem hřbitova vysázeti se mají vysoké stromy za tím účelem, aby v letní době chránily půdu před palčivostí slunce“.⁷⁸⁶

Výsadby stromů okolo hřbitovů jsou obecně nejužívanějším zahradně-krajinářským uplatněním stromů v řešeném území. Bohužel z doby osvěcenských reforem či první poloviny 19. století se zde nedochovaly ani ojedinělé „památné“ stromy. Lze je však předpokládat minimálně kolem hřbitova v Kněžicích, jak to dokládá indikační skica stabilního katastru z roku 1842,⁷⁸⁷ a kolem nového hřbitova v Loučeni (založen v roce 1788), protože jsou zobrazeny na mapě druhého vojenského mapování.⁷⁸⁸

Z prostorového hlediska přirozeně docházelo k výsadbě linie dřevin primárně vně hřbitova, jak je patrné v obcích Jiřice, Kouty, Lysá nad Labem (zřejmě nejstarší v území), Netřebice, Stará Lysá. Většinou je ale liniová výsadba stromů pouze před zdí s hlavním vstupem: Dobšice, Hrubý Jeseník (navazuje na alej památných lip), obecní hřbitov Chotěšice, Kněžice, Kolaje, obecní hřbitov Kovanice, Krchleby, Milovice, Nouzov, Nymburk, Pátek, Sány, Sloveč, Starý Vestec, Svídnice a Velenice. Vlastně jediný hřbitov s výsadbou po vnitřní straně ohradní zdi je v Milčicích.

Druhé složení starších výsadeb vychází z domácí tradice, kdy dominantní zastoupení měly lípy (17 lokalit), topol černý vlašský byl do roku 2015 kolem hřbitova v Jiřicích, břízy rostly před hřbitovem ve Svídnicí. Období komunistické

784 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis ...*, s. 194.

785 G. LINDNER (ed.), *Friedhof ...*, s. 32.

786 SOKA Nymburk, f. AM Městec Králové /1601/ – 1945, Kronika města do roku 1944, s. 174.

787 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD173018420> (citováno 30. 4. 2021).

788 <https://maps.arcanum.com/de/map/secondsurvey-bohemia/?layers=7&bbox=1670547.1580450602%2C6495775.685003208%2C1673939.051175215%2C6496731.147856772> (citováno 30. 4. 2021).

vlády připomínají liniové výsadby zeravů západních před obecním hřbitovem v Chotěšicích a Nouzově.

Reiner Sörries na příkladu německých hřbitovů ukázal, že v průběhu 19. století to byly *friedhofy* obdélníkového nebo čtvercového půdorysu, které křížení cest dělilo na čtyři stejně velká pole, přičemž u křížení hlavních cest byly pro reprezentativní účely vytvořeny záhony. Někdy bylo zřízeno zvláštní oddělení (např. pro děti, malomocné apod.). V původním záměru byl osvícenský hřbitov rozdělen na obdélníkové pohřebiště s bezejmennými řadovými hroby obyčejných lidí, zatímco podél hlavních cest byly rozloženy hrobky a pomníky, ale již při rozšiřování hřbitovů na počátku 19. století docházelo k jejich zahradnickému pojetí.

Parkovou úpravu (*Parkfriedhof*) získaly hřbitovy až v poslední čtvrtině 19. století. Typickými parkovými prvky jsou aleje, louky, rybníky, rododendronové háje, a hodně růží jako typický příklad „Ráje“.⁷⁸⁹ Na okrese Nymburk se nenachází žádný *parkfriedhof*. Ten se objevuje maximálně v souvislosti s úpravou urnového háje a rozptylové loučky v Městci Králové a Nymburce, které pocházejí až ze 60. let 20. století. U ostatních hřbitovů jsou v podstatě dodržovány osvícenské principy pravidelného geometrického členění buď formou jednodušší osové souměrnosti podle hlavní osy/cesty s oběma polovinami přibližně stejné velikosti (33 lokalit), nebo dělení na čtvrtě či jiné pravidelné útvary (27 lokalit).⁷⁹⁰ Byly tak naplněny základní principy pojetí úprav hřbitovů – vytvoření vyššího stupně jejich důstojnosti, velkorysé rozmístění ploch, jejich převážně harmonické uspořádání. To je zvláště nápadné na hřbitovech v Lysé nad Labem, Poděbradech-Kluku (obr. č. 57) a bohužel pouze z nedatovaného *Nákresu na postavení nového městského hřbitova katolického a israelského na čís. parc. 1586 v Král. Městci*, který zpracovala Stavební a podnikatelská kancelář Václava Tlapáka v Králové Městci (obr. č. 58).⁷⁹¹ Velkorysost založení hřbitovů nelze upřít obcím Čilec, Jiřice, Jíkev a Žitovlice, kde je hřbitov skutečnou architektonickou dominantou obce.

Gerhard Lindner zkoumal v Rakousku vývoj evangelických hřbitovů. K evangelickému hřbitovu v Obergrafendorfu z roku 1837 uvedl: „*Uprostřed*

789 R. SÖRRIES, *Ruhe sanft ...*, s. 133–134.

790 Blíže ke kompozici hřbitovních areálů v příloze č. 3 – Vyhodnocení hřbitovů/lokalit v okrese Nymburk.

791 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

venkovské přírody obklopené stinnými dubovými alejemi je tato krásná lokalita opravdovým místem klidu a pohody mezi loukami“;⁷⁹² což je velmi podobné charakteristice evangelických hřbitovů vzniklých podle saského Herrnhutu. „Ten nebyl opatřen ohradní zdí, od okolí jej oddělovaly pouze aleje stromů a živý plot“.⁷⁹³ Přestože na Nymbursku a Poděbradsku je poměrně hodně evangelických hřbitovů, a dokonce hřbitov v Opolanech je hodnocen jako kulturní památka dokládající rovnostářský a skromný přístup ke hřbitovům, nelze tu vysledovat uvedené principy ve vztahu k vegetaci. V Opolanech „až do roku 1935 byly hroby o velikosti 80 × 200 cm obkládány hrobařem drny s trávnikem. Od roku 1935 byly povolené jednoduché betonové obrubníky. Za druhé světové války byly na některé hroby položeny tmavé desky“.⁷⁹⁴ Všechny hřbitovy jsou oploceny, nikde není zachován živý plot, hřbitovy postrádají výrazné liniové výsadby. Je ovšem pravda, že květinová výsadba na evangelických hřbitovech je skromnější než na katolických.

Naproti tomu se v průběhu 19. století některé staré katolické *kirchhofy* proměnily v parky a někdy, jak Lindner dodal, i na přírodní plochy *Naturraum*.⁷⁹⁵ Přestože v okrese Nymburk bylo nalezeno celkem 33 lokalit, které již neplní funkci pohřebiště, za parkovou úpravu ve smyslu výše uvedeném by bylo možné označit pouze zaniklé kostelní hřbitovy v Lysé nad Labem, Městci Králové, Svatojiřský hřbitov v Nymburce, plochu u havířského kostelíka v Poděbradech a Rožďalovicích. V ostatních případech jde o prostou zahradní úpravu, která spočívala v zatrávnění a dosazení maximálně několika keřů, jako tomu je v Běrunicích, Kněžicích, Kostelní Lhotě, Kostomlatech nad Labem, Kounicích, Libici nad Cidlinou, Poděbradech, Podmokách, Sadské, Sánech, Semicích, Úmyslovicích a Záhornici. Za čistě přírodní plochu lze označit snad jen bývalé kostelní hřbitovy v Hradištku-Kersku, Mladé, Vrbici u Poděbrad a Žitovlicích, přičemž poslední dva jmenované jsou spíše zpustlé než záměrně udržované jako přírodní.

Prozatím nelze spolehlivě doložit hospodářské využívání hřbitovů – pasení dobytka, pěstování jetele nebo ovocných stromů. Z terénních poznatků by za „hospodářsky“ využívaný hřbitov bylo možné označit evangelický hřbitov v Senicích

792 G. LINDNER (ed.), *Friedhof ...*, s. 32.

793 J. NOLL, *Několik poznámek ...*, s. 106.

794 M. HEJL, *Jednotný hřbitov ...*, s. 40.

795 G. LINDNER (ed.), *Friedhof ...*, s. 33.

(založen 1896). Z doby založení pochází mohutná hrušeň (obvod kmene 260 cm) rostoucí v severozápadním rohu hřbitova u márnice. Až z druhé poloviny 20. století pocházejí třešně a višně na severní nevyužité polovině hřbitova. Pouze z fotografií lze výskyt ovocných stromů doložit při jižní zdi evangelického hřbitova v Bošíně a západně od kostela v Hrubém Jeseníku.⁷⁹⁶

Unikátní hospodářskou/provozní stavbou v rámci posuzovaných hřbitovů se stal skleník v Poděbradech-Kluku. Byl to objekt částečně zapuštěný do terénu, složený ze zděné střední části (o rozměrech asi 3,6 × 5,5 m), kde bylo umístěno topeniště. Po stranách se nacházely dvě samostatné litinové konstrukce (o rozměrech 10 × 5 m) pro studený a teplý skleník. Rostliny se pěstovaly na stolech. Projekt skleníku vytvořil 17. 8. 1903 architekt a stavitel Edmund Chaura z technické kanceláře v Kolíně (obr. č. 59).⁷⁹⁷ Stavba byla schválena obcí Kluk 24. 10. 1903. Ve skleníku se pěstoval oostlinný materiál pro smuteční vazby a dále sadba květin pro sezonní uplatnění. Podle pohlednice *Pozdrav z Poděbrad* (obr. č. 60) a katastrální mapy evidenční z roku 1932 (obr. č. 61) byla postavena jen polovina skleníku. Skleník zanikl před rokem 1954 v souvislosti s rozšířením hřbitova.

Sadovnická úprava hřbitovů celého 20. století se v podstatě omezovala hlavně na aleje podél cest.⁷⁹⁸ Přestože jde o nejjednodušší formu, byla nalezena pouze na obecním hřbitově v Kněžicích (břízy, javory mléče), na obecním hřbitově v Kovanicích (lípy), v Křinci (tvarované javory mléč), Lysé nad Labem (lípy), Městci Králové (břízy, javory mléče), Milovicích (zerav západní), Nouzově (kulovité trnovníky akát), Pátku (lípy), Pískové Lhotě (zerav západní), Poděbradech-Kluku (lípy, jalovce viržinské), na městském hřbitově v Rožďalovicích (zerav západní), Senicích (zerav západní), Svidnici (smrk pichlavý, jalovec obecný), katolickém hřbitově ve Vrbici u Poděbrad (tvarované javory mléče) a na obecním hřbitově v Záhornici (cypřišek Lawsonův, obr. č. 62). Dalším lidovým prvkem zahradně-krajinářské úpravy hřbitovů je umístění čtveřice stromů kolem hlavního hřbitovního kříže. Tyto skupiny rostou na hřbitovech v Městci Králové (lípy), Milčicích (kulovité jasany ztepilé) a Strakách (lípy). Alternativně byla vysazena jen dvojice stromů

796 SOKA Nymburk, f. Kořínek Václav, /1860 / – 1973, inv. č. 11.

797 SOKA Nymburk, f. AM Poděbrady 1567–1945 (1951), hřbitov 1898–1905, sign. 4/7/8, karton č. 198.

798 Blíže ke kompozici hřbitovních areálů v příloze č. 3 – Vyhodnocení hřbitovů/lokalit v okrese Nymburk.

po stranách hlavního kříže v Křečkově (zerav západní) a Dobšicích (zerav řasnatý, obr. č. 63). Pokus o symetrickou výsadbu byl učiněn i na hřbitově v Okříнку před márnici (lípy).

Výsadby často respektují širší vztahy v území. Jejich bohatost dotváří celkovou prostorovou působnost sídla, jeho siluetu a stávají se významným pokračováním vnější krajinné zeleně. Zvláště nápadné je to na evangelickém hřbitově v Bošíně, u kostela v Dymokurech, evangelickém hřbitově ve Chlebech, obecním hřbitově v Kněžicích, Lysé nad Labem, Městci Králové, Milčicích, Milovicích, Opočnici, Poděbradech-Kluku, u kostela v Rožďalovicích, na městském hřbitově v Salské, Staré Lysé, Velenicích a na obecním hřbitově v Záhornici.

Vedle výše popsaných lidových forem krajinářských úprav je žádoucí upozornit i na některé profesionální zahradně-architektonické. Pro uložení zpopelněných lidských pozůstatků byla využívána kolumbária, urnové háje a rozptylové loučky.⁷⁹⁹ V řešeném území je pouze šest kolumbárií. Na evangelickém hřbitově v Libici nad Cidlinou je již zmíněné tzv. Kříčkovo kolumbárium z roku 1925. V Městci Králové bylo kolumbárium umístěno při západní ohradní zdi rozšířené části hřbitova. Před kolumbáriem se nachází rozptylová loučka. Nymburské kolumbárium bylo zabudováno do vnější jižní a západní obvodové zdi krematoria (obr. č. 56). Kolumbárium v Poděbradech je zabudováno do vnější jižní stěny smuteční síně.

Architektonicky i kulturně historicky je ale na poděbradském hřbitově mnohem zajímavější drobné hranolové kolumbárium při severovýchodní ohradní zdi, postavené v roce 1933.⁸⁰⁰ Jde o dva metry vysokou stavbu z umělého kamene se dvěma úrovněmi pro uložení urn. Objekt je zastřešen betonovou deskou se symbolem kříže. Po obvodu jsou umístěny drobné bílé mramorové náhrobní destičky a větší pamětní deska s nápisem: „*Дорогим товаришам, яким доля не судила повернутися на Батьківщину – Персонал Української Господарської Академії, р. б. 1933*“ (Ukrajínští emigranti, jimž osud nedopřál návratu do své Vlasti). Zatím poslední kolumbárium vzniklo v roce 2019 v Pátku. Je tvořeno samostatnými sloupy pro uložení urny (obr. č. 64).

799 Blíže ke jednotlivým pojmům v seznamu odborných termínů.

800 Bohdan ZILYNSKYJ, *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917–1945 (1994)*, Praha 1995, s. 100.

Rozptylových louček je devět a nacházejí se v Kounicích, Křinci, Lysé nad Labem, Městci Králové, Nymburce, Pátku, Poděbradech, Sadské a na obecním hřbitově v Záhornici. Urnové háje jako samostatná oddělení hřbitovů se zvýšeným podílem zeleně, zejména ve formě tvarovaných živých plotů, se nacházejí/nacházely pouze na hřbitovech ve Dvorech (zeravy vykáceny v roce 2016), Chrástu, na evangelickém hřbitově v Libici nad Cidlinou, v Lysé nad Labem, Městci Králové, Nymburce, Poděbradech a Sadské. U ostatních obcí jako například Jiřice a Křinec, kde se o zřízení urnového háje v projektech uvažovalo, lze polemizovat, zda linii urnových hrobů podél ohradní zdi je možné považovat za urnový háj. Cíleně založený lesní hřbitov či alespoň úprava části hřbitova blízka parkovému pojetí lesního hřbitova nebyla na okrese založena vůbec a z dostupných pramenů není ani zřejmé, že by se o podobném druhu pohřebišťe uvažovalo.

Ve vazbě na uvedené zahradnické a zahradně-architektonické úpravy je žádoucí upozornit i na konkrétní zahradní architekty, kteří se podíleli na tvorbě hřbitovů na okrese Nymburk. K těm nejznámějším patřili:

- František Thomayer (1856–1938) pracující v letech 1884–1894 jako pražský městský zahradník. V té době zcela přetvořil nebo založil více pražských parků i hřbitovů. Založil rovněž řadu okrasných sadů a zahrad v českých zemích. František Thomayer měl navrhnout zahradní úpravu hřbitova v Poděbradech-Kluku.⁸⁰¹ V Nymburce údajně projektoval v letech 1918–1920 pro tamní Ostrov park v anglickém stylu.⁸⁰²
- Josef Vaněk (1886–1968) byl zahradník a architekt, jehož sadovnická kancelář v Chrudimi zpracovala přes 4 000 projektů zahradních a parkových úprav. Z uvedeného počtu se 70 návrhů vztahovalo ke hřbitovům, úpravám areálů krematorií a rozlučkových síní, kolumbárií, hrobů a hrobek.⁸⁰³ V okrese Nymburk řešil v roce 1948 úpravu hřbitova a urnového háje

801 J. JUNEK – Š. KOUKALOVÁ – Z. LUKEŠ, *100 staveb ...*, s. 48.

802 J. ČERNÝ, *Urbanisticko-architektonický vývoj ...*, s. 19.

803 Stanislava OTTOMANSKÁ, *Dětská hřiště, dětské koutky a prostory pro děti první poloviny 20. století v projektech zahradního architekta Josefa Vaňka*, *Zprávy památkové péče* 79 (1), 2019, s. 53.

v Městci Králové. Projekce Vaňkovy kanceláře pro okres Nymburk zahrnuje dalších 16 obcí.⁸⁰⁴

- Josef Kumpán (1885–1961) založil v roce 1919 v Praze ateliér na projektování zahrad a parků. Ve fondu Národního zemědělského muzea se mezi 891 položkami nacházejí i jeho plány urnového háje v Nymburce z roku 1942,⁸⁰⁵ z roku 1948,⁸⁰⁶ městského hřbitova v Nymburce z roku 1945⁸⁰⁷ a hřbitova v Křinci z roku 1950.⁸⁰⁸

Kumpánův návrh urnového háje v Nymburce z roku 1942 byl situován severně na osu krematoria. Střední část zaujímal snížený čtvercový parter, na který navazovalo válcovité kolumbárium obklopené půlkruhovou výsadbou nižších stromů. Po stranách sníženého parteru a kolem kolumbária stály v řadách urnové sloupky podobné těm před jižní stranou krematoria. Z jižní strany byla plocha urnového háje oddělena od krematoria převislými listnatými stromy (obr. č. 65). Návrh této dílčí části hřbitova nebyl realizován, protože se severním směrem rozšířilo krematorium. Přesto bylo s urnovým hájem nadále počítáno, což je patrné z celkového plánu hřbitova z roku 1945, kde byl urnový háj posunut více na západ.

Celkový plán *Městský hřbitov v Nymburce n./L.* z roku 1945 je členěn na několik samostatných částí, navzájem oddělených dvouřadými alejemi nižších kulovitých stromů. Jednotlivé části hřbitova byly dále členěny klasickými pravoúhlými cestami, ale i diagonálními cestičkami, které do plochy hřbitova vnášely dynamický prvek. K umocnění celkového dojmu byly jednotlivé plochy osázeny v pravidelném rastru stromy různého habitu od úzce sloupovitých (typu sloupovité jalovce) po vysoké převislé (typu smuteční vrby). Z návrhu jednoznačně vyplývá převaha listnatých dřevin. Konifery zaujímaly jen doprovodnou roli a například dřeviny jako smrky a borovice zde nebyly navrženy vůbec. Intimní prostor měly zajistit tvarované živé ploty. V ploše hřbitova byly navrženy i drobné stavby jako pergoly, menší kolumbária, hlavní kříž a kaple. Bezpochyby šlo o dokonale propracovaný plán, který mohl směle konkurovat poděbradskému městskému hřbitovu. Bohužel,

804 Stanislava OTTOMANSKÁ – Šárka STEINOVÁ, *Život a dílo zahradního architekta Josefa Vaňka (1886–1968)*, Praha 2017, s. 192, 236.

805 NZM, f. Archiválie, inv. č. 464/V/Z/311.

806 Tamtéž, inv. č. 536/V/Z/311.

807 Tamtéž, inv. č. 2079/V/Z/1205.

808 Tamtéž, inv. č. 2106/V/Z/1406.

k realizaci nedošlo a ze současného stavu hřbitova si lze učinit představu o poklesu estetických nároků druhé poloviny 20. století na vzhled hřbitova.

Druhý návrh urnového háje v Nymburce z roku 1948 byl vytvořen jako variantní řešení návrhu z roku 1945. Od počátku s ním bylo počítáno severozápadně od krematoria. Podstatou návrhu byla intimita na rozdíl od předchozího návrhu s centrálním parterem. Tento návrh se skládal z několika uzavřených segmentů, které se ztrácely v nepravidelné parkové kompozici. Na ploše byly nepravidelně rozmístěny urnové sloupky i menší kolumbária. Ani tento návrh nedošel realizace. Urnový háj sice na hřbitově vznikl, ale z výše uvedené korespondence MěNV Nymburk se Spolkem přátel žehu z října 1966 vyplývá, že realizace byla opožděna o více než jednu dekádu, a přestože zřizovatel měl k dispozici všechny výše uvedené návrhy, nechal si od spolku v roce 1961 zpracovat další ideový návrh. Městský národní výbor Nymburk nepostupoval ani podle návrhu spolku a hledal inspiraci na urnových hájích v Motole a Zbraslavi.⁸⁰⁹ Současný urnový háj zaujímá severozápadní čtvrt' městského hřbitova. Cestní síť je řešena osově téměř symetricky, ale porosty i trávníky jsou blízké parkové úpravě. Jediné, co je společné s druhým návrhem urnového háje od Josefa Kumpána, je intimita hájků. Navíc je sem vložena rozptylová loučka a památník sovětským vojákům.

Kumpánův návrh *Křinec nový komunální hřbitov* z roku 1950 měl s návrhem pro nymburský hřbitov několik společných znaků (Obr. č. 66). Předně to bylo konkrávní formování zdi a brány hlavního vstupu, osová úprava, členění plochy nízkými živými ploty a uplatnění skupiny pyramidálních topolů na konci hlavní osy. Z návrhu není zřejmé, zda autor uvažoval o zřízení kolumbária, urnového háje či rozptylové loučky. Zato je zde zobrazeno alespoň několik konifer (patrně smrků pichlavých). Návrh byl pro malou obec příliš velkorysý a je celkem pochopitelné, že v poválečné době nedošlo k jeho realizaci. Naplněny ovšem nebyly ani vize, které vycházely ze stavebních plánů Ing. Miloslava Hurycha z Křince, vypracovaných v únoru a prosinci 1947.⁸¹⁰ Z Kumpánova plánu byla alespoň převzata myšlenka hlavní aleje zakončené objektem márnice, kterou Ing. Hurych původně umístil do severovýchodního rohu hřbitova.

809 SOKA Nymburk, f. MěNV Nymburk, (1897) 1945–1999, agenda hřbitova 1960–1974.

810 SOKA Nymburk, f. MNV Křinec, (1866) 1913–1990, zřízení nového hřbitova 1948.

Z uvedeného vyplývá, jak málo zahradních architektů se věnovalo zdejším hřbitovům. Většina dochovaných ideových návrhů a stavebních plánů na zřízení hřbitovů obsahuje pouze základní dělení plochy, umístění márnice/pitevny, hlavního kříže, studny, domku hrobníka, hrobek a hrobů. Sadové úpravy v nich byly řešeny výjimečně. Pokud řešeny byly, pak většinou jen schematicky formou zakreslením liniové výsadby stromů, jak je patrné z plánu *Hřbitov Lysá*, který pro Město Lysá nad Labem vytvořil asi v roce 1894 stavitel a architekt Emil Prückner z Nymburka. Plán představuje rozdělení plochy do čtyř oddělení a rozmístění hrobů.⁸¹¹ Sadové úpravy zde byly znázorněny schematicky a bez ohledu na druhové složení. Podstata návrhu spočívala ve výsadbě stromů po obvodu každé čtvrtě hřbitova, tedy nikoli členění hřbitova alejemi, jak by se mohlo očekávat. Kolem hlavního kříže ve středu hřbitova měly vzniknout v nárožích každé čtvrti záhony, přičemž v jihovýchodní stála studna.

Emil Prückner vytvořil ještě jeden nedatovaný návrh *Nový hřbitov v Lysé n. L.*⁸¹² Hřbitov rozdělil do čtvrtí, ale výsadba stromů se soustředila jen podél středové cesty a v blízkosti márnice a domu hrobníka. Alej menších listnatých stromů v poměrně hustém sponu (přibližně délky jednoho hrobového místa) směřovala ke středovému kříži, který stál v kruhové ploše beze studny, a pokračovala severním směrem ke konci hřbitova, kde byl umístěn ještě jeden kříž. Jediná další místa, kam architekt navrhl výsadbu, byla nároží hřbitova. Výsadba lip byla nakonec realizována dle prvního návrhu – tedy po obvodu jednotlivých čtvrtí, a po rozšíření hřbitova v roce 1936 byl aplikován stejný princip.

Více konkrétní je *Projekt hřbitova v Chroustově*, který vznikl okolo roku 1957. Téměř čtvercový hřbitov je symetricky rozdělen na dvě poloviny a každá následně na osm řad, přičemž mezi každou druhou řadu je vložen tvarovaný živý plot. V nárožích jsou navrženy lípy, ve střední části kolem kruhové nádrže a u vstupu jsou solitérní zeravy (obr. č. 67). V příložené technické zprávě je k vegetační složce dále uvedeno: „Mezi zadními čely jednotlivých hrobů jest předpokládán stříhaný porost keřový (bez, zimní ptačí zob nebo stříhaný smrček), který zakryje nevzhledné zadní stěny náhrobků a utvoří pozadí jednotlivých hrobek. ... U silnice jest předpokládáno vysazení dvou smutečních vrb u vchodu a kaštanová alej podél silnic.

811 SOKA Nymburk, f. AM Lysá nad Labem, 1513–1945 (1948), hřbitov.

812 SOKA Nymburk, f. Sběrka map a plánů 1796–/2001/, inv. č. H1-65/733.

Na hřbitově samém mimo vpředu uvedené keřovin budou pak thuie a lípy“.⁸¹³ Sadové úpravy se realizovaly jen částečně, protože dosud není zaplněna ani polovina hřbitova. Z doby založení se zachovalo ještě několik vzrostlých zeravů, místo kaštanové aleje vysadili lipovou, kruhová nádrž na vodu uprostřed hřbitova nebyla realizována vůbec.

Poměrně vzácné jsou plány menších měřítek. Jedním z nich je nedatovaný kolorovaný plánec *Urnové oddělení na hřbitově v Lysé*, který kolem roku 1936 vyhotovil Josef Holubec. Zobrazuje půdorys s osazovacím plánem navrženého urnového háje.⁸¹⁴ Připojen je axonometrický pohled na ideální stav urnového háje (obr. č. 68). Háj měl být členěn vysokokmeny myrobalánu nebo „dvakrát kvetoucího trnovníku“ podsazených kvetoucími keři štědřence, mezi kterými by měla být samostatná oddělení pro tři urnové sloupky. Tvarované živé ploty ze zeravu západního a ptačího zobu tvořila pozadí a rytmizovala prostor, u zdi byl navržen břečťan. Návrh nebyl realizován.

Nedatovaný *Návrh urnového pohřebiště na obec. hřbitově v Lysé* vyprojektoval asi v roce 1936 za Krematorium, spolek pro pohřbívání žehem v Praze, Emil Edgar.⁸¹⁵ Z návrhu je zjevná inspirace rondokubismem, který se projevoval v obloukovém tvarování části živých plotů před urnovými sloupky. Živé ploty měly být opět ze zeravů západních, ale stromy neměly být kvetoucí. Vysazeny měly být jilmy s deštníkovitou korunou (*Ulmus montana* Horizont). Místo břečťanu byl navržen loubinec. Urnový háj byl nakonec vymezen pouhým živým plotem ze zeravů západních, místy doplněný sloupovitým jalovcem obecným (*Juniperus communis* Hibernica). Na východním a západním konci urnového háje byly vysazeny solitérní smrky pichlavé, dnes již pokácené.

Skutečně jen schematický návrh vegetačních úprav je zobrazen na plánu *Urnový háj v Libici n./Cidl. založ. v květnu 1957*.⁸¹⁶ Z jižní strany k válcovité stavbě Kříčkova kolumbária přiléhá obdélný urnový háj, jehož tři první řady kopírují kruhový půdorys kolumbária. Mezi řadami je navržen tvarovaný živý plot (dnes z ptačího zobu a pámelníku), který vytváří pozadí jednotlivým urnovým hrobům.

813 SOKA Nymburk, f. ONV Poděbrady (1850) 1945–1960 (1962), karton 556, hřbitov Chroustov.

814 Projekt je uložen na MÚ Lysá nad Labem, odbor výstavby a životního prostředí, složka hřbitov.

815 Tamtéž.

816 Projekt je uložen na OÚ Libice nad Cidlinou. Za jeho zpřístupnění děkuji Bc. Anně Steklé.

Další výsadba drobnějších listnatých stromků měla být situována do volné travnaté plochy v nárožích. Dnes v ploše nové části evangelického hřbitova dominují pyramidální dřeviny – zerav západní (*Thuja occidentalis* Malonyana) a vlašské topoly (*Populus nigra* Italica), které zdůrazňují vertikálu Kříčkova kolumbária. Celkově záměr působí velice důstojně a rozhodně patří k nejzdařilejším hřbitovním kompozicím v okrese (obr. č. 41).

Ke hřbitovu v Lysé nad Labem se dochovaly i dva *Návrhy pomníku padlých rudoarmějcům na hřbitově v Lysé nad Labem* od architekta Ing. Stanislava Semráda z Prahy-Vokovic z roku 1948.⁸¹⁷ V průvodním dopise ze dne 7. 4. 1948 je uvedeno: „Pomník je navržen v jednoduché vojensky střízlivé formě. Svažité terén při hlavní hřbitovní aleji je vyrovnán do roviny. Hrob je vyznačen orámováním vyvýšeným žulovým obrubníkem. Památník sám je vytvořen jako jednoduchý, žulový hrubě opracovaný komolý jehlan, spočívající na nízkém žulovém soklu, osazeném na betonový základ. Jehlan nese výsostný znak SSSR vytesaný do žuly a ve spodní části ev. Bronzový reliéf akad. Sochaře Rudolfa Semráda (!) s nápisem PADLI, ABYSTE ŽILI“. Příložený akvarel zobrazuje vyvýšený záhon s výsadbou (letniček?) ve tvaru hvězdy. Po stranách památníku jsou navrženy dva převislé listnaté stromy. V plánech je ale navržena trojice listnatých stromů až za památníkem.

Kromě návrhů a plánů hřbitovů či jejich úprav se dochovaly i návrhy na úpravy pozemků, kde se hřbitovy nacházely. Zajímavý je plánek na úpravu okolí pomníku na severní straně presbytáře kostela sv. Vojtěcha v Libici nad Cidlinou. Nedatovaný plán vyhotovil J. Kuklík a představuje osazovací plán dílčí plochy bývalého hřbitova. Jednoduchá geometricky pojatá kompozice využívala rámování živým plotem z ptačího zobu. Plocha měla být zpevněna betonovými dlaždicemi, ve které měly být nepravidelně vysazeny zeravy, břízy a dvě smuteční vrby (patrně *Salix alba* Tristis).⁸¹⁸ Návrh bez bližšího označení účelu nebyl realizován. Je ale zřejmé, že měl navazovat na celkovou úpravu bývalého hřbitova dle *Plánu na úpravu hřbitova v Libici v Park*, který v dubnu 1940 vyhotovil J. Kuklík.⁸¹⁹ Parková plocha byla zpřístupněna okružní mlatovou cestičkou, která jihovýchodně od presbytáře vytvářela menší kruhové odpočívadlo. Plán řešil výsadbu drobnějších dřevin,

817 Projekt je uložen na MÚ Lysá nad Labem, odbor výstavby a životního prostředí, složka hřbitov.

818 SOKA Nymburk, f. FÚ Libice nad Cidlinou, 1785–1900, plány u kostela.

819 Tamtéž.

ale nikde nebyly zohledněny staré náhrobky, které se v místě zachovaly do současnosti. Důvodem mohla být skutečnost, že libický farní úřad nabídl v roce 1939 bývalou márnici a domek hrobníka pro vznik „dětské besídky“ a tedy bylo uvažováno o transferu náhrobků.⁸²⁰ Bývalý hřbitov je nepřístupný. Zachované dřeviny (břízy, trnovníky a šejíky) neodpovídají návrhu. Lze tedy předpokládat, že návrh nebyl realizován.

Obdobný účel měl nákres úpravy plochy po zrušeném hřbitově v Městci Králové z roku 1948, který vyhotovil Josef Menčík, správce Okresní ovocnické (!) školky v Králové Městci. Návrh představoval formálně pojatou tradiční úpravu otevřenou směrem do ulice. Po stranách pomníku měly být středně vzrůstné listnaté stromy, pozadí pomníku měly vytvářet pyramidální konifery. Nejbližší okolí pomníku lemoval tvarovaný živý plot.⁸²¹ Místní národní výbor Městec Králové následně objednal u Františka Nováka, vedoucího n. p. Fruta, závod Městec Králové, sadbu rostlinného materiálu. Rozpočet sadby představoval náklad 13 390 Kčs a mělo se jednat o 2 ks smuteční vrby (*Salix alba Tristis*), 2 ks pestrolistých javorů klen (*Acer pseudoplatanus Schwedleri*), 22 ks topolů černých vlašských (*Populus nigra Italica*), 10 ks kulovitých javorů mlč (*Acer platanoides Globosum*), 2 ks červenolistých lísek (*Corylus avellana Purpurea*), 2 ks myrobalánu (*Prunus pisardii*), 2 ks cyprišků Lawsonových, 500 ks ptačího zobu, 2 ks stříbrného smrku pichlavého (*Picea pungens Argentea*), 10 ks jedle normandské, 60 ks břízy bradavičnaté, 150 ks různých okrasných keřů v šesti sortách a 30 ks smrku ztepilého. Přes výše uvedené projekt nebyl realizován. Předně nebyl zřízen památník na zrušený hřbitov. Došlo i ke změně navržených dřevin. V současné době je v parku poměrně chudý sortiment dožívajících dřevin, z nichž dominantní postavení zaujímají borovice černé a stříbrné smrky pichlavé (*Picea pungens Argentea*). Vlašské topoly (*Populus nigra Italica*) podél západní strany hřbitova již byly vykáceny. Z keřů je nejvíce zastoupena zlatice a zimolezy.

Naopak k realizaci úpravy plochy, kde se v Lysé nad Labem nacházel do roku 1977 evangelický hřbitov, došlo přesně dle projektu *Lysá nad Labem, parková úprava v prostoru bývalého hřbitova*. Projekt pro Technické služby Lysá nad Labem vypracovala v roce 1984 Ing. Stočesová za Státní statek Katusice n. p. - Středisko

820 Tamtéž, dopis č. j. 476 z 9. 11. 1939.

821 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

sadů Spikaly.⁸²² Území bylo využito částečně ke stavbě nové komunikace (jižní strana) a částečně ke stavbě bytových domů (severní strana). Na zbylé ploše vznikla parková úprava, kterou diagonálně přetínala cesta. Z původních porostů byly zachovány nejcennější stromy – lípa velkolistá a dva převislé jasany ztepilé (*Fraxinus excelsior* Pendula). Po obvodu parkové plochy byly navrženy borovice černé, borovice Jeffreyovy, jedle normanské a modřiny japonské (*Larix leptolepis*). Z listnatých stromů byla vybrána katalpa nádherná. Keřové skladbě dominovaly pestrolisté jalovce čínské (*Juniperus chinensis* Old Gold, Pfitzeriana Compacta a Glauca) a obligátní zlatice, šeříky, pustoryly, zákuly, svídy, tavolníky a tamaryšky. Celkové náklady činily dle předávacího protokolu 13 690 Kčs. Parková úprava je dosud plně funkční.

K nejnovějším projektům sadových úprav hřbitovů v okrese Nymburk patří projekt k záměru *Rozšíření hřbitova v Milovicích – I. etapa*, který v únoru 2019 pro investora Město Milovice zpracovala Ing. Jana Vrbasová za projekční kancelář HEXAPLAN international.⁸²³ Projekt předpokládá rozšíření hřbitova východním směrem o přibližně 2/3 stávající plochy a výstavbu parkoviště a infrastruktury. Bude založeno kolumbárium s altánem a vsypová loučka. Ve staré části budou upraveny cesty formou šterkového trávníku. V rámci sadových úprav již byly pokáceny liniové výsadby starých zeravů západních a ošetřeny staré lípy. Nový rostlinný sortiment představuje lípy velkolisté a plnokvěté hlohy obecné (*Crataegus laevigata* Paul's Scarlet), které budou vysazeny v nových liniích. Pestrolisté javory mléče (*Acer platanoides* Royal Red, Drumondii) a drobné kvetoucí keře budou vysazeny soliterně. Živé ploty jsou navrženy ze sloupovitých tisů (*Taxus baccata* Hicksii). Projekt rovněž předpokládá založení menších záhonů růží a travin.

Pokud se nezachovaly projekty ani plány, jsou k dispozici alespoň objednávky či cenové nabídky. Velmi pěkným příkladem je nabídka pro městský hřbitov v Poděbradech-Kluku. Tamní zahradnický závod Bohuslav Balcer, umělé (!) a obchodní zahradnictví Poděbrady, zaslal 14. 2. 1903 městu Poděbrady nabídku *Offerta stromů a konifér na hřbitov poděbradský mimo poplatek za dopravu*. Byly to následující dřeviny: 30 ks školkovaných bříz o výšce 1,5 m za částku 15 K,

822 Projekt je uložen na MÚ Lysá nad Labem, odbor správy majetku, složka hřbitov.

823 Projekt je uložen na MÚ Milovice, stavební úřad, složka hřbitov.

30 ks zeravů západních o výšce 1,2–1,4 m za částku 60 K, 15 ks kulovitých akátů za částku 30 K, 15 ks javorů za částku 37,50 K a 15 ks lip za částku 37,50 K.⁸²⁴

Obecně lze konstatovat, že architekti, zahradníci i zahradní architekti postupovali dle názoru Josefa Vaňka: „*Výsadba má skýtat nejen vhodný rámeček hrobům, ale má působiti přitažlivě na návštěvníky, t. j. aby se tam necítily jako na tragickém, pochmurném pohřebišti, nýbrž jako by byli v příjemné, pěkné zahradě*“.⁸²⁵ S tím souvisel i přístup k navrhování hrobů a jejich údržbě, neboť úprava hrobů měla být jednotná a nemohla být ponechána libovůli jednotlivců. Ideální představou bylo: „*Každé oddělení proto soustředí náhrobky určité velikosti, příbuzné materiálem a barvou. Lidé si pak zakoupí hroby v takovém oddělení, kde náhrobky odpovídají jejich vkusu*“.⁸²⁶ K tomu ale nikde nedošlo. Jediná forma regulace vzhledu hrobů tak vycházela ze hřbitovních řádů, stejně jako podmínka předem projednat se správcem hřbitova výsadbu stromů na hrobě či v jeho blízkosti.

Několikrát bylo uvedeno, že sadové úpravy a vegetační složka patří pro svou živou podstatu k nejproměnlivějším prvkům hřbitovní krajiny. Mnohé prvky vegetace se ve struktuře uplatňují jen krátce. Proto je vhodným pramenem k jejich studiu fotodokumentace. Z fotoalba Václava Kořínka *Nymbursko v obrazech*, datovaného k roku 1894,⁸²⁷ jsou nejpřínosnější snímky:

- Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Bošíně (pohledy od západu, obr. č. 22 a od východu, obr. č. 23). Areál byl bez vzrostlých stromů a rovněž podél hřbitovní zdi nebyla žádná významná vegetace. Hlavní cesta byla mlatová a vede kolem kostela. Náhrobky měly podobu mohutných kamenných podstavců s kříži, jeden podstavec s andělem a jeden s andělem a křížem. Hroby neměly vegetaci. Jen výjimečně rostly drobné keře – zerav východní (*Thuja orientalis*) při jižní zdi, stromková růže vpravo od vstupu do kostela a mladý stromek (snad javor) v jihovýchodním nároží hřbitova.
- Evangelický kostel v Bošíně (pohled od severu). V ploše hřbitova byly mladé listnaté stromky, které lze ztotožnit se stávajícími vzrostlými lípami před severním průčelím kostela. Při jižní zdi hřbitova rostla linie několika menších

824 SOKA Nymburk, f. AM Poděbrady 1567–1945 (1951), hřbitov 1898–1905, sign. 4/7/8, kart. 198.

825 J. VANĚK, *Květinová výzdoba ...*, s. 4.

826 František JANSÁ – Bohdan WAGNER – Václav HURYCH, *Sadovnictví. Učebnice pro zemědělské technické školy a mistrovské školy*, Praha 1961, s. 390.

827 SOKA Nymburk, f. Kořínek Václav, /1860 / – 1973, inv. č. 11.

ovocných stromů (snad slivoně). Plocha hřbitova byla travnatá a bez cestiček. Na hřbitově stály jen dva vysoké kamenné náhrobky.

- Evangelický kostel ve Chlebech (pohled od jihozápadu). Ze snímku je patrná pouze vzrostlá stromová vegetace v jižní části hřbitova a mohutný porost šeráku vlevo před vstupem do kostela. Konifery nejsou patrné žádné. Kolem hřbitova nerostla žádná vegetace (pole je až ke hřbitovní zdi) na rozdíl od současného stavu, kdy je podél západní zdi bujný porost trnovníků. Přes západní hřbitovní zeď vyčnívaly pouze vrcholky kamenných náhrobků.
- Kostel sv. Vavřince ve Chlebech (pohled od jihu). Těsně ke hřbitovní zdi přiléhalo pole. Po obvodu hřbitova nebyly žádné dřeviny. Jediné vzrostlé lípy rostly mezi farou a západním vstupem do kostela a na hřbitov. Kamenné náhrobky včetně figurálních přesahovaly ohradní zeď. Zeď přerůstalo jen několik keřů, které by bylo možné ztotožnit s koniferami. Severovýchodně od presbytáře rostl středně velký strom, kterým by snad mohl být převislý jasan (*Fraxinus excelsior* Pendula).
- Kostel sv. Václava v Hrubém Jeseníku (pohled od jihozápadu z roku 1913). Zobrazen byl areál před rozšířením. Západní ohradní zeď přesahovalo jen několik vrcholků kamenných náhrobků. Mezi západní zdí a vstupem do kostela byl porost středně velkých stromů, jejichž habitus i uspořádání je velice blízké ovocnému sadu. V jihozápadním nároží rostly větší listnaté stromy, které nahradily při rozšíření hřbitova konifery. Důležitější je zachycení přístupové nezpevněné cesty pro pěší od západu, která vedla mezi poli. Pro její malou šířku lze odvodit, že neplnila funkci umrlčí cesty, neboť by tudy smuteční průvod neprošel. Zemřelí z Oskořínku tedy museli být dopravováni na hřbitov stávající památnou lipovou alejí.
- Kostel sv. Václava v Kovanicích (pohled od severu). Nižší kamenná zeď oddělovala farní sad od areálu hřbitova. Ten byl bez vzrostlých dřevin, pouze z jihu přiléhala k ohradní zdi skupina lip. Kamenné náhrobky zakončené kříži byly viditelné jen v jihozápadním rohu hřbitova.

Neobvykle mnoho snímků se naštěstí zachovalo ke zrušenému Svatojiřskému hřbitovu v Nymburce. Autorem byl opět Václav Kořínek, i když tentokrát ve fotoalbu není uvedena datace.⁸²⁸

- Na nejstarším snímku pohledu na hřbitovní kostelík od jihu (konec 19. století?) je hřbitov bez stromů (výjimkou je malý stromek na jižní straně presbytáře hřbitovního kostelíka). Stromy nejsou patrné ani za ohradní zdi. Cestičky na hřbitově nebyly vytvořeny dokonce ani u hlavního (dřevěného?) kříže, neboť se nedostávalo místa. Hroby byly v těsných řadách, ale náhrobky nestály všude a měly různou formu – od litinových křížů po kamenné stély. Náhrobní desky nebyly nikde. Některé hroby měly jen formu zvýšeného „záhonu“, jehož boky zpevňoval travní drn (drnový hrob) a vlastní plocha hrobu se využívala jako záhon. Jiné měly formu dřevěného „obedněného zvýšeného záhonu“ (obr. č. 109).
- Mladší snímek Svatojiřského hřbitova od jihu (30. léta 20. století?) zachytil několik vzrostlých stromů jižně od hřbitovního kostelíka. Vidět je i několik keřů zimostrázu a zerav. V mezidobí došlo k proměně hrobů, protože jsou vidět již jen kamenné náhrobní desky a kamenné náhrobky. „Záhonové“ hroby tu již nebyly.
- Na dalším snímku od jihovýchodu lze rozpoznat detail schodiště do zvonice hřbitovního kostelíka. Před jižní fasádou rostla poměrně řídká konifera (snad zerav západní) a větší smuteční jasan (*Fraxinus excelsior* Pendula). Kompozice hřbitova není zřetelná. Náhrobky byly litinové, kamenné a je vidět i stojící anděl.

V albu se nacházejí i fotografie jednotlivých hrobů, které pořídil A. Spoutil z Nymburka. U kamenné pyramidy Anny Baštecké († 1883) kvetlo několik keřových a stromkových růží. Hrob M.Dr. Jana Dlabače († 1873) pokrýval jen bujný bylinný porost. Po stranách kamenné pyramidy Dr. Mikuláše Miksche († 1874) rostly zeravy západní. Na snímku Tuzarovy hrobky je za západní ohradní zdi hřbitova vidět několik mladých vlašských topolů (*Populus nigra* Italica).

Dnes je parková plocha rozdělena do dvou částí, které diagonálně kříží asfaltové komunikace. Na původním místě zůstaly skryté v neudržovaných porostech jen

828 SOKA Nymburk, f. Kořínek Václav, /1860 / – 1973, inv. č. 9.

Tuzarova a Červinkova hrobka. Ve středu bývalého hřbitova (na samém okraji asfaltové silnice) je velmi poškozený náhrobek Ing. Gustava Červinky († 1907). Severně od kostela byla založena dvouřadá alej lip, která odděluje plochu bývalého hřbitova od ulice Tyršova. Přestože je místo ve středu města, má charakter vnitřní periferie.

II. 14. Vegetační složka

Stejně jako je sochařská výzdoba podstatná pro náhrobek, je pro sadové úpravy a celkový dojem hřbitovů zásadní vegetační složka. Na rozdíl od architektury vnáší vegetační prvky do kompozice prvek života a s ním i proměny. Přirozeně největší význam mají dřeviny, které coby dlouhověké prvky fixují po desítky let původní kompozici hřbitova. Jejich životnost mnohdy napomáhá identifikovat místa, kde se hřbitov historicky nacházel, ale v mezidobí byl již zrušen a zanikl. To je zvláště nápadné v pohraničí, kde došlo k odsunu obyvatelstva a hřbitovní objekty byly užity jako zdroj stavebního materiálu.

V řešeném území se jedná spíše o rarity, protože období rušení hřbitovů v rámci josefínských reforem je již velmi vzdálené, nehledě ke skutečnosti, že v té době vegetace na hřbitovech nebyla ještě tak častým kompozičním prvkem. K dispozici je vegetace mladší, především hřbitovů zrušených ve 20. století, jako byl výše zmíněný evangelický hřbitov v Lysé nad Labem nebo sousední katolický hřbitov. Tamní největší dřeviny – dub letní (obvod kmene 345 cm, výška 24 m) a ořešák černý (obvod kmene 260 cm, výška 26 m) byly dokonce prohlášeny za památné stromy právě s ohledem na zaniklý hřbitov (obr. č. 69).⁸²⁹

Dokonalou ukázkou fixace hřbitova prostřednictvím stromů je židovský hřbitov v Lysé nad Labem, kde lípy a javory rostly po obvodu hřbitova. Obdobný příklad nežidovského hřbitova se v okrese Nymburk nedochoval, a to dokonce ani v případě Městce Králové, Nymburka, Poděbrad či Sadské, natož ve zrušené obci Mladá.

Konec 19. století je obecně hodnocen jako vrchol zahradně-architektonické tvorby, která k umocnění barevného a dynamického efektu využívala introdukovaných a šlechtěných dřevin, jež obvykle na hřbitovech zaujímaly dominantní postavení v pohledově exponovaných místech. Pomyslného vrcholu

829 https://drusop.nature.cz/customer_data/vyhlasiky/v_27241_1.pdf (citováno 5. 4. 2021).

u nás obor zahradnictví dosáhl mezi světovými válkami. Přirozeně se cenné dřeviny uplatňovaly především ve městech, ale prostředí hřbitova a budování kultu osobnosti přímo vybízely k uplatnění mimořádných dřevin i na venkově. Po únoru 1948 se zahradně-architektonická tvorba předchozího období stala předmětem kritiky, a proto se zahradní tvorba rozvíjela výhradně směrem k plnění socialistických cílů, s čímž souvisel i výběr dřevin a jejich dostupnost.⁸³⁰

*„Druhovú skladbu porostů měla vyjadřovat vhodný poměr mezi požadovanou důstojností a přirozenou rozmanitostí vegetace. Tmavé a strnule rostoucí jehličnany jsou jedním z předpokladů vážnosti a důstojnosti hřbitovů. Opadavé listnáče a květinové výsadby naopak vyjadřují životní proměnlivost a naději. Zvláštnost hřbitovního prostředí vytváří podmínky pro použití specifického sortimentu rostlin, který v mnoha jiných případech sídelní zeleně nepřichází v úvahu“.*⁸³¹ Opadavé převislé/smuteční formy symbolizovaly soucítění mezi žítím a smrtí, stálezelené dřeviny zase zosobňovaly naději na věčný život.

Přehled nalezených druhů a kultivarů dřevin uplatněných na hřbitovech je uveden v příloze č. 5. Na základě terénního výzkumu lze potvrdit dominanci lípy mezi listnatými stromy. Byla zjištěna na 41 místech, následovaly břízy na 14 lokalitách a javory mléč na 12 hřbitovech. Mimořádné lípy se mají nacházet na bývalém hřbitově u kostela Narození Panny Marie v Běrunicích, který byl uzavřen v roce 1883. *„Roku 1908 byly vysazeny královské lípy u kostela na počest 60ti letého panování Františka Josefa I.“*⁸³²

Zmínka o historických lípách se vztahuje k areálu hřbitova v Hrubém Jeseníku. *„Na místě bývalé kostnice byl 22. 7. 1792 vztyčen dřevěný kříž, ... Kolem kříže stály čtyři mohutné lípy, které farář Drbohlav při odvážení země dal vyvrátit. ... Na jejich místě postaveno roku 1854 v den svatby Františka Josefa I. a Alžběty pět akátů“.*⁸³³ K dvoustleté památné lípě (obvod kmene 285 cm, výška 20 m) u brány kostelního

830 Roman ZÁMEČNÍK, *Výzkumný projekt Zahradně-architektonická tvorba v období totalitních režimů v letech 1969–1989 na území České republiky*, Zprávy památkové péče 79 (1), 2019, s. 89.

831 F. MAREČEK, heslo Hřbitov ..., s. 507.

832 J. ANDERLOVÁ, *Region ...*, s. 5.

833 F. J. MIKOLÁŠEK, *Jeseník ...*, s. 18.

hřbitova v Kovanicích se vztahuje pověst: „*Lípu měl vysadit kostelník, jako poděkování za vyslyšenou modlitbu a narození syna*“.⁸³⁴

Ve smyslu výše uvedené specifičnosti hřbitovů a symboliky je pochopitelné, že hřbitovy jsou především doménou konifer. Celkem na 71 hřbitovech byl zaznamenán zerav západní (*Thuja occidentalis*) a jeho kultivary. Nejmhutnější stromy rostou na hřbitovech v Kounicích (obvod kmene 257 cm), Loučeni (obvody kmenů 130 a 140 cm), Mcelích (138 a 145 cm), Netřebicích (142 cm). Pozoruhodné jsou vzhledem k velikosti kulovité formy zeravu západního (*Thuja occidentalis* Globosa), které se nacházejí u vstupů na hřbitovy v Čilci a Městci Králové.

Na druhém místě byl s počtem 37 nálezů překvapivě zjištěn sloupovitý kultivar jalovce obecného (*Juniperus communis* Hibernica). Skutečně mimořádní jedinci se nacházejí na obecních hřbitovech v Běrunicích, Loučeni, Městci Králové, Nouzově, Opočnici, Seleticích a Svídnici. Cypřišky jsou mezi koniferami vnímány jako tradiční hřbitovní stromy jižní Evropy. Místní klimatické podmínky nedovolují jejich pěstování, a proto byly nahrazeny cypřiškem Lawsonovým (*Chamaecyparis lawsoniana*), který je třetím nejpočetněji zastoupeným druhem konifery v řešeném území. Nalezen byl na 20 lokalitách. Jedinečné kusy rostou patrně od roku 1926 ve středové aleji na obecním hřbitově v Záhornici. Cypřišky dorůstají výšky 12–14 m a mají obvod kmenů 102–133 cm (Obr. č. 62). Další velcí jedinci rostou na evangelickém hřbitově v Bošíně (74–108 cm), Jíkvi (130 cm), Křinci-Chotuci (134 cm), Mcelích (105 cm), Nymburce, Seleticích (obvod kmene 195 cm a výška 18 m) a katolickém hřbitově ve Vrbici u Poděbrad (62–91 cm).

O čtvrté místo se s počtem 19 lokalit podělily smrk pichlavý se stříbrnými kultivary, smrk ztepilý a zerav východní (*Thuja orientalis*). Mimořádně velké zeravy východní rostou na katolickém hřbitově v Bošíně (120 cm), evangelickém hřbitově ve Chlebech (obvody kmenů od 71–130 cm) a Kounicích (obvody kmenů 130–150 cm). Zeravy v Kounicích byly v roce 2017 odborně ošetřeny a stabilizovány vrtanými vazbami.

Vedle běžných druhů dřevin je třeba zmínit i ty vzácnější, které se sice vyskytují v nepatrném množství, ale názorně dokládají vývoj hřbitovů jako specifických míst zahradní kultury a veřejného prostranství. Jalovec viržinský (*Juniperus virginiana*)

834 Bohumil TUZAR, *Truhlice pověstí a starých příběhů Středního Polabí*, 2. díl, Krchleby 2016, s. 77.

byl vysazen jako součást aleje na městském hřbitově v Poděbradech-Kluku. Mohutný jedinec s obvodem kmene 117 cm a výškou 10 m roste na obecním hřbitově v Sadské.

Unikátní zeravy řasnaté (*Thuja plicata*) s obvody kmenů 341 a 353 cm a výškou 14 m byly vysazeny asi v roce 1924 po stranách hlavního kříže na hřbitově v Dobšicích (Obr č. 63). Zerav řasnatý v Seleticích má sice obvod kmene „pouhých“ 225 cm, ale je 20 m vysoký.

Ze zakrslých forem konifer byl zvláště na hřbitovech oblíbený smrk sivý (*Picea glauca* Conica). Nalezen byl na hřbitovech v Běrunicích, Bošíně, Černíkách, Hrubém Jeseníku, na evangelickém hřbitově ve Chlebech (vysoké 3 m), na obecním hřbitově v Chotěšicích, Kounicích, Krchlebech, Městci Králové (vysoké 3 m) a Poděbradech.

Introdukované listnaté druhy jsou poměrně vzácné. K těm nejstarším písemně doloženým patří jerlín japonský (*Sophora japonica*) v parkové úpravě bývalého hřbitova u kostela sv. Maří Magdaleny v Semicích. Stromy tam v roce 1937 vysadil zahradník Forejt z Poříčan.⁸³⁵ Jerlín rostou na pozemku dosud. Písemně je doložena i výsadba na hřbitově ve Starém Vestci. Podle obecní kroniky: „Osázení hlavní cesty na hřbitově štěpnými hlohy⁸³⁶ a osázení prostranství před hřbitovem velkolistými lípami proběhlo 22. 3. 1933“.⁸³⁷ Zatímco hlohy se již na hřbitově nevyskytují, lípy před hřbitovem stále rostou.

Z hlediska rozmanitosti druhů je v rámci okresu Nymburk nezvykle bohatý areál hřbitova v Městci Králové. Před vstupem je u východní ohradní zdi pyramidální dub letní (*Quercus robur* Fastigiata). Bohužel se nepodařilo dohledat informace, zda jde o pozůstatek liniové výsadby, nebo šlo pouze o solitéru. Po rozšíření tamního hřbitova v roce 1933 byl při západní zdi vysazen jerlín japonský a červenolistý buk lesní (*Fagus silvatica* Atropunicea). Urnový háj v nové části městeckého hřbitova lemovala ze severu alej bříz, z jižní strany byla vysazena alej červenolistých javorů mléč (*Acer platanoides* Schwedleri). Ve vstupním prostoru urnového háje nechyběla oblíbená smuteční forma břízy bradavičnaté (*Betula verrucosa* Yungii).

835 Obecní úřad Semice, *Pamětní kniha obce Semice I.*, 1923–1947, s. 120–125.

836 Patrně se jednalo o plnokvětý hloh obecný *Crataegus laevigata*.

837 SOKA Nymburk, f. AO Starý Vestec, kniha č. 77, zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva 1924–1938.

Převislé/smuteční formy listnáčů nejsou zdaleka tak běžné, jak by bylo možné očekávat. Již zmíněná smuteční forma břízy se nachází ještě v Hrubém Jeseníku a Poděbradech u rozptylové loučky. Patrně nejznámější smuteční forma listnatého stromu, která navíc byla často projektována (viz Kumpánovy návrhy na hřbitovy v Nymburce a Křinci či plánek hřbitova v Chroustově), je vrba bílá (*Salix alba* Tristis). Protože jde o rychle rostoucí mohutnou dřevinu, byly její starší exempláře nalezeny jen v Křečkově a Staré Lysé. Mladé stromy rostou na městském hřbitově v Nymburce.

Smuteční forma jasanu ztepilého (*Fraxinus excelsior* Pendula) patří k osvědčeným druhům, který byl s úspěchem využíván již v 19. století. V řešeném území byly nalezeny stromy na evangelických hřbitovech v Bošíně a Vrbici u Poděbrad, na již zmíněném bývalém evangelickém hřbitově v Lysé nad Labem a na obecním hřbitově v Sadské. Staré fotografie dokumentují výskyt smuteční formy jasanu na starém hřbitově v Poděbradech a na Svatojiřském hřbitově v Nymburce.

Park na místě Svatojiřského hřbitova skrývá ještě dvě mimořádné dřeviny. První je smuteční forma buku lesního (*Fagus silvatica* Pendula) s obvodem kmene 268 cm. Strom pravděpodobně pochází až z doby po zrušení hřbitova, neboť dřevina s takto mohutnou převislou korunou by na hřbitově zabírala příliš mnoho místa. Naprostým unikátem je druhý nalezený strom. Je jím lípa karolínská (*Tilia caroliniana* subsp. *Floridana*),⁸³⁸ která roste nepovšimnuta na západní straně Červinkovy hrobky. K unikátům patří též dřezovec trojtrnný (*Gleditsia triacanthos*) na hřbitově v Činěvsi. Velmi neobvyklé bylo užití kulovité formy trnovníku akát (*Robinia pseudoacacia* Umbraculifera) pro rozčlenění venkovského hřbitova v Nouzově (obr. č. 70).

Vegetační složku hřbitovů studovali i etnografové, kteří vyzorovali, že květinová výzdoba se rozšířila nejvíce v meziválečném období. Do té doby se hroby obkládaly drny, někde se zdobily vápnem a ohrádkou z proutí a osazovaly ponejvíce brčálem, zimozrázem a břechťanem, někde jalovcem a tisem, v novější době tújemi. „*Barvínek a rozmarýn byly považovány zároveň za svatební i pohřební zeleň a používaly se proto především při pohřbech svobodných.*“ V období po první

838 Za určení druhu děkuji vedoucímu Dendrologické zahrady v Průhonicích Zdeňku Kiesenbauerovi.

světové válce přišly do módy chryzantémy (dušičky) a vysazovaly se především takové květiny, které nepotřebovaly péči a dlouho kvetly (sedmikrásky, macešky, pivoňky).⁸³⁹

Na hřbitovech okresu Nymburk se v roce 2018 vyskytoval barvínek celkem přirozeně, protože jde o domácí druh rostoucí ve volné přírodě. Mezi stálezelenými dřevinami dominoval zimostráž, nalezený celkem na 56 hřbitovech. V početnosti výskytu jej následoval břečťan na 45 lokalitách a mahonie na 13 hřbitovech. Rozmarýn rostl jen na městském hřbitově v Poděbradech-Kluku. Z okrasných dřevin byl zaznamenán ještě poměrně častý výskyt šeríku na 22 místech.

Zahradníci na úpravu hrobu hleděli prakticky i symbolicky, což je patrné z volby ornamentů: spirála (nekonečno), jednoduchý obdélník (omezenost), trojlist (Nejsvětější Trojice), kříž, půlkruh, lomený pruh (pila), řeka života (meandrovitá), quadrilob či replika historického vzoru (kartuše), srdce, iniciály, ...⁸⁴⁰ Sortiment květin býval omezen z důvodu náročnosti údržby záhonu. Pro jaro se doporučovaly cibuloviny, primule, vřesovce, dvouletky (macešky, sedmikrásky, pomněnky, pryskyřníky). V létě se sázely letničky (voskovky, afrikány, lobelky, ...), balkonové (muškát, molice, otočník/vanilka, ...) i běžné hrnkové květiny jako netýkavky, hlíznaté begónie, fuchsie ... Pro podzim byly tradiční již zmíněné chryzantémy, vřes, brambořík, japonské sasanky, podzimní astry. Zimu reprezentovala jen choj, jmelí a břečťan.

Při terénním průzkumu hřbitovů rozhodně nebylo možné potvrdit, že by chryzantémy byly „typické“ trvalky pro hřbitov. Nacházely se pouze na evangelickém hřbitově ve Chlebech. Z ostatních druhů trvalek se spíše jen okrajově vyskytovaly pivoňky čínské, hortenzie a juky. Pěstování růží bylo vzhledem k náročnosti péče zjištěno jen na 11 lokalitách. Sortiment letniček a dvouletek se nejlépe prověřoval na venkovských hřbitovech.

II. 15. Studna a jiné zdroje vody

Studna sice nepatří k výrazným architektonickým prvkům hřbitovů, má však výrazný provozní a symbolický význam. Podstatou studny je podzemní voda, tedy živel, který na druhé straně zásadním způsobem determinuje založení hřbitova.

839 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození ...*, s. 279–280.

840 M. JANDOVSKÁ, *Upravujeme hroby ...*, s. 60–78.

O jejím zřízení rozhodovaly nejprve prohlídky terénu a místní znalost, které v současné době nahradily závěry hydrogeologického průzkumu. Na příliš suchých místech (např. vrchol kopce) studnu nahradila nádrž na zachytávání dešťové vody a nebo samozřejmě vodovod.

Důležitý byl účel zřízení studny. V případě užitkové vody se nejdříve myslelo na stavební práce, jak to dokládá záznam z Dlouhopolska: „*Nejprve se vybuďovala studna a pak ohradní zeď*“.⁸⁴¹ V tomto případě kvalita vody v podstatě nehrála roli. Voda pro zajištění provozu hřbitova již byla sledována více. Ve stavebním povolení na hřbitov ve Vlkově pod Oškobrhem/Kolajích ze dne 28. 12. 1958 je uvedena podmínka: „*Studna bud' označena tabulkou „nepitná voda“*“. Pro rozšíření hřbitova v Koutech stavební povolení z 19. 6. 1957 obsahovalo podmínku „*Studna bud' opravena tak, aby vyhovovala studničnímu řádu*“.⁸⁴²

Jeden z mála konkrétních požadavků pro umístění studny na hřbitově je obsažen v protokolu z komisionálního šetření Okresního úřadu Nymburk ze dne 26. 8. 1938 ve věci stavby nového hřbitova v obci Dvory: „*Studna bud' zřízena nejméně ve vzdálenosti 10 m od márnice a jinak opatřena dle předpisů stavebního řádu*“.⁸⁴³

Pro pitné účely se kvalita vody posuzovala více již ve středověku, jak to zmínil Clemens Jöckle na příkladu opevněných kostelů a hřbitovů.⁸⁴⁴ V rámci osvícenského lékařství a hygieny bylo zjištěno, že škodlivé látky ze hřbitovů a dalších nečistých městských provozů (např. jatka) jsou zdrojem nemocí. Z toho důvodu se posuzovala vzdálenost hřbitovů od zdrojů pitné vody. Ralph Gälzer k tomu uvedl: „*Protože neexistoval žádný vědecký výzkum, byly tyto vzdálenosti měřeny v komunitách podle místních podmínek, konkrétně, pokud je nyní možné určit, mezi 35 a 213 m. Dnes je prokázáno, že vzdálenost mezi pohřebištěm a studnou nemá vliv na filtraci půdy a tedy ani vliv na kvalitu vody*“.⁸⁴⁵

Problematika ochrany pitné vody nebyla brána na lehkou váhu, jak dokládá přímo z regionu příběh o čaroději Jandulákovi z obce Jíkev. „*Havel Jandulák také vyznal, že k čárům užíval i hlínu ze hrobů a sypal ji do studnice suseda Kouteckého,*

841 Dlouhopolsko 1395–1995, Nymburk 1995, s. 110.

842 SOKA Nymburk, f. ONV Poděbrady (1850) 1945–1960 (1962), karton 633, hřbitov Kouty.

843 SOKA Nymburk, f. AO Dvory, 1575–1945, hřbitovní záležitosti, 1938–1944, č. j. 22285/2-IX 10 h/1.

844 C. JÖCKLE, *Memento mori ...*, s. 76.

845 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe ...*, s. 60.

*Hubatky a Burjana. ... za to byl hrdla odsouzen“.*⁸⁴⁶ Na druhou stranu se překvapivě nikdo příliš nestaral o kvalitu vody, kterou užívala rodina hrobníka bydlícího na hřbitově (a majícího suchý záchod vedle domku). V protokolu C. k. okresního hejtmanství v Poděbradech z 29. 3. 1904, který byl sepsán při výběru místa na nový hřbitov v Městci Králové, je ke studni uvedeno pouze: „*Pro potřebu hrobníka a veřejnou, budiž upravena studna na příhodném místě a vyskružená cementovým roubením až k vodonosné vrstvě sahajícím*“.⁸⁴⁷

V průběhu terénní prospekce se jedna studna s ruční pumpou nacházela na 55 hřbitovech. Po dvou studnách měly hřbitovy v Rožďalovicích a Sánech (jedna na evangelické a jedna na katolické části). Studna s čerpadlem byla v provozu na šesti hřbitovech a vodovod byl doveden na 18 hřbitovů. Šest hřbitovů sice bylo vybaveno cisternou/zásobníkem na vodu, ale někde šlo již jen o historický relikt (obecní hřbitov v Kněžicích a Rožďalovicích). Pouze na evangelickém hřbitově v Bošíně a obecním hřbitově v Sokolči byla zřízena nádrž na zachytávání dešťové vody. Sedm hřbitovů mělo více zdrojů vody. Nikde ale nezískala studna či jiný zdroj vody výrazné architektonické ani umělecké ztvárnění.

Zcela bez zdroje vody byly hřbitovy u kostela v Chroustově, katolický ve Vrbici u Poděbrad a překvapivě i ve Velelibech. K dlouhodobé absenci studny na hřbitově ve Velelibech byl nalezen zajímavý doklad. Okresní úřad v Nymburce dne 20. 6. 1940 rozhodoval o oprávněnosti poplatku za užívání obecní studny pro potřeby hřbitova. Obec Dvory totiž vystavila Farnímu úřadu ve Velelibech výměr ročního poplatku 100 Kč za roční používání obecní studny, proti čemuž se farní úřad odvolal.⁸⁴⁸

Zmínky o studnách byly nejčastěji spojeny s cenovými nabídkami a rozpočty, když se obce rozhodly zřídit vlastní hřbitov. Již byl zmíněn příklad obce Okřínek, která si nechala v roce 1926 zpracovat *Rozpočet práce a výloh na postavení obecního hřbitova márnice a pitevní síně pro sl(avnou) obec Okřínek*. Pod položkou B. Zřízení studny, se nachází popis:

846 B. TUZAR, *Truhlíce pověstí a starých příběhů Středního Polabí ...*, s. 54.

847 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962, dopis z 8. 9. 1889.

848 SOKA Nymburk, f. AO Dvory, 1575–1945, hřbitovní záležitosti, 1938–1944, č. j. 10923/2.

- *Výkop studny do hloubky pramenité vody, t. j. as 7,00 m v zemi prostředně tvrdé za práci vyhození a vnošen na vzdál. do 10 m od studny ost. ... 7,00 m × 40,-Kč = 280,- Kč*
- *Vyskružení otvoru studny cementovými skružemi č. 4 o šířce 80 cm ve hlíně kolo posazeno na dřevěný rám s vyskružením 50 cm nad terén, se stáhnutím posledního kola skruží železným pasem za práci za dodání skruží a ost. materiálu ... 7,50 m × 70,-Kč = 525,-Kč*
- *Dodání a osazení cementového deklu s otvorem pro pumpu o průměru 110 cm s řádně vyztuženým železem se vším = 50,-Kč*
- *Dodání a osazení dřevěné pumpy na zdviž do hloubky 7,00 m ze zdravého dřeva dodati a osaditi, vrchní část 2 × fermezovým nátěrem opatřen se vším = 7,00 m × 55,-Kč = 385,-Kč*
- *Zřízení cementového podkladu pod výlevkovou rouru se zřízením otvoru pro odpad se vším = 25,-Kč*

Kopaná studna byla navržena celkem ze 1 265 Kč. Ostatní náklady na stavbu hřbitova činily: stavba ohradních zdi 32 508,98 Kč, stavba márnice a pitevny 13 292,96 Kč. Celkové náklady představovaly 47 066,94 Kč.⁸⁴⁹

Otázka financování založení, údržby a opravy hřbitovů odvisela od zřizovatele a výše stanovených poplatků. Farnosti mohly využít i sbírky, jak se o tom zmínil kronikář v Kostomlatech nad Labem ve vztahu k nové studni, která je v rámci okresu Nymburk unikátní svým provedením. „V měsíci květnu 1938 zřízena nová studna na novém hřbitově v koutě na severní straně a sice ze sbírky konané v přifařených obcích. Sbírka vynesla v Kostomlatech 694,-Kč, v Kamenném Zboží 183,-Kč, v Kostomlátkách 152,-Kč, v Hroněticích 164,-Kč, v Doubravě 75,-Kč, ve Vápensku 74,-Kč, ve Šnepově 68,-Kč. Ze hřbitovních příjmu far. uř. 300,-Kč. Celkem 1710,-Kč. Dáno Hlavičkovi Al. Staviteli v Kostomlatech za zhotovení studny a kanálu do potoka 1509,45 Kč, Ant. Duškovi za 4 konve 151,55 Kč, Bílkovi lakýrníku v Nymburce za 2 tabulky na pumpu a vrata hřbitovní 70,-Kč. Celkem 1731,-Kč. Studna nová byla prohloubena až pod dno farského potoka a kanálkem s ním spojena, takže studna

849 SOKA Nymburk, f. AO Okřínek, 1909–1945, hřbitov 1926–1944.

*napájena vodou potoční, a tak není možno studnu vypumpovati, vody ve studni neubývá“.*⁸⁵⁰

Nedostatek finančních prostředků není překvapivým konstatováním. Problémy s ním měla již zmíněná farnost v Městci Králové a její patronátní úřad v Dymokurech. Ve spisech k rušení bývalého katolického hřbitova se nachází i zmínka ze dne 12. 5. 1939 o studni. Tentokrát ale z hlediska bezpečnosti, neboť hřbitov byl volně přístupný a nezajištěná studna mohla být příčinou neštěstí. Město požadovalo, aby farnost dala „... *zaházeti starou, stále odkrytou studnu na hřbitově“.*⁸⁵¹

850 SOKA Nymburk, f. FU Kostomlaty nad Labem, 1728–1996, kniha Pamětnice farní osady 1901–1996, s. 221.

851 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962, dopis z 12. 5. 1939 č. j. 1527/1939.

III. Historickogeografická proměna hřbitovů

Hřbitovy jsou součástí kulturní krajiny, která se v průběhu času mění. Z předchozích písemných a obrazových pramenů bylo možné seznámit se s jejich proměnou bez ohledu na okolní krajinu. V této kapitole budou hřbitovy představeny jako její součást. Na základě rozsáhlého terénního výzkumu všech dotčených lokalit budou podchyceny hlavní proměny, resp. proměny, které byly z hlediska mapových pramenů vyhodnoceny jako závažné.

Z nepřeberného množství kartografických pramenů byly jako zásadní s ohledem na datum vzniku a měřítko provedení vybrány mapy/mapová díla prvního a druhého vojenské mapování (dále jen PVM a DVM), stabilní katastr (indikační skici, císařské povinné otisky a originální mapy), státní mapy a katastr nemovitostí (katastrální mapy evidenční, aktuální katastr nemovitostí). Z povahy věci sem byly zařazeny i letecké měřické snímky. S ohledem na kapacitní možnosti disertace byly zmíněny jen tam, kde zásadním způsobem doplnily nedostatečné kartografické prameny, což bylo především ve 30. letech 20. století.

III. 1. Použité kartografické prameny

První vojenské (Josefské) mapování 1764–1768, rektifikované 1780–1783

První (Josefské) vojenské mapování je soubor map vycházejících z Müllerovy mapy Čech zvětšených do měřítka 1 : 28 800.⁸⁵² Mapy byly pořizovány v terénu na základě pouhého pozorování metodou „od oka.“ Důraz byl kladen především na podchycení komunikací, vodních toků a strategicky či topograficky významných objektů. Souběžně byl pořizován vojenskotopografický popis území, jehož některé oblasti (soupis obcí, počet obyvatel apod.) byly formou rubriky připojeny po straně mapy. Rektifikace mapování proběhla v letech 1780–1783.

Pro poznání proměny hřbitovní krajiny na konci 18. století (pod vlivem osvícenských reforem) jsou zásadní mapy zpřístupněné na portálu <https://maps.arcanum.com/de/browse/country/firstsurvey/>, kde je dostupné mapové dílo *Königreich Böhmen (1764–1767) – Josephinische Landesaufnahme* v mnohem

⁸⁵² Kolorované originály map prvního vojenského mapování jsou uloženy v Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv Wien. Černobílé fotokopie v Národním archivu v Praze a v Mapové sbírce Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

lepším rozlišení, než na starším českém portálu <http://oldmaps.geolab.cz/>. Mladší portál také umožňuje vyhledávání místa podle sídel, a především okamžité porovnání s nabízenými mapovými prameny, např. druhým vojenským mapováním. Naopak starší český portál umožňuje nahlédnout i do doplňkových informací po stranách jednotlivých mapových listů.

Studium hřbitovů na těchto mapách je specifické v tom směru, že pro hřbitov nebyla zavedena samostatná značka, a jeho přítomnost je proto třeba odvozovat především z historických souvislostí, od reliéfu, sídla, kostelů, kaplí a křížů. Nevýhodou je i poměrně velké měřítko, které neumožňuje sledovat detaily, zejména přítomnost dalších stavebních objektů a kompozici hřbitovů. V rámci mapového portálu <http://oldmaps.geolab.cz/> je k tomuto účelu připojen interpretační klíč.⁸⁵³ Z něho je zvláště důležitá charakteristika pro církevní objekty:

- Kaple a kostely jsou reprezentovány buďto červeným plným kruhem o průměru do 2 mm spojeným s rovnoramenným křížem (malé kaple) nebo stylizovanou podobou církevní stavby (věžička s křížkem, kostel) v případě významnějších a větších objektů.
- Kříže jsou znázorňovány pomocí schematizovaného křížku, někdy s patkou připomínající malé „t“. Lze rozlišit kříže dřevěné (černé) a kříže kamenné nebo s podezdívkou (červené).

Z předchozího popisu historického vývoje hřbitovů je třeba soustředit se především na staré farní kostely, u kterých lze automaticky předpokládat přítomnost pohřebiště.

Druhé vojenské (Františkovo) mapování 1836–1852

Druhé vojenské (Františkovo) mapování mělo za účel zpřesnit předchozí vojenské mapy.⁸⁵⁴ Za tím účelem nejprve proběhla vojenská triangulace, která vytvořila geodetický základ. Podkladem byly mapy Stabilmního katastru v měřítku 1 : 2 880. Podstatnou změnou je zvýšení přesnosti a zanesení výšek trigonometrických bodů. Protože ve sledovaném období nastoupila

853 http://projekty.geolab.cz/oldmaps/vav_mzp/klic1.htm (citováno 18. 4. 2021).

854 Kolorované originály map druhého vojenského mapování jsou uloženy v Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv Wien. Černobílé fotokopie v Národním archivu v Praze a v Mapové sbírce Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

průmyslová revoluce a došlo k výraznému nárůstu zemědělské půdy, dokumentují mapy zpracované v měřítku 1 : 28 800 výraznou změnu užívání krajiny. Bohužel velké měřítko je pro studium proměn hřbitovů méně vhodné. Mapy jsou dostupné na starším českém portálu <http://oldmaps.geolab.cz/>. Pro porovnávání a vyhledávání míst je ale výhodnější mladší portál <https://maps.arcanum.com/de/browse/country/secondsurvey/>, kde jsou mapy dostupné pod názvem *Böhmen (1842–1853) – Franziszeische Landesaufnahme*.

V rámci mapového portálu <http://oldmaps.geolab.cz/> je ke studiu map připojen interpretační klíč.⁸⁵⁵ Z něho je zvláště důležitá charakteristika pro objekty:

- Sídla jsou znázorněna jako červené půdorysy budov s černými doplňky, místy stínováním. Půdorysy jsou zakreslovány s větší přesností oproti prvnímu vojenskému mapování. Některé stavby jsou zakresleny pouze černou barvou. Je možné se domnívat, že červeně byla zakreslena zděná stavení a černě čistě dřevěné spíše hospodářské budovy. Tento předpoklad je však nutné verifikovat dalším studiem.
- Kříže jsou reprezentovány černými stylizovanými křížky, někdy doplněnými patkou nebo symbolem stylizovaného křížku na podstavci.
- Komunikace jsou znázorněny pomocí čárkovaných, čerchovaných a plných čar v černé barvě, vytažené hnědým inkoustem. Významné trasy a tzv. komerční (poštovní) silnice jsou značeny rovnoběžnými plnými čarami černé barvy s hnědou výplní. Císařské silnice jsou znázorněny jako tři rovnoběžné červené linie, přičemž prostřední je obvykle silněji vytažená.

Mapy stabilního katastru 1826–1843, reambulace 1869–1881

Neporovnatelně větší význam pro studium proměny krajiny a sídel má stabilní katastr ve všech jeho souborech. Pro Čechy bylo toto nesmírně rozsáhlé mapové dílo zpracováváno v letech 1826–1843, přičemž aktualizace (reambulace) probíhala v letech 1869–1881. V rámci zpracování katastrálního operátu stabilního katastru bylo vyhotoveno několik dílčích souborů, a to vceňovací operát s dokumenty pro ocenění pozemků, písemný operát s údaji k jednotlivým parcelám a měřický operát.

⁸⁵⁵ http://projekty.geolab.cz/oldmaps/vav_mzp/klic2.htm (citováno 18. 4. 2021).

Základní „sáhové“ měřítko 1 : 2 880 bylo desetkrát podrobnější než první vojenské mapování. Detaily (především centra města) se zobrazovaly v měřítku 1 : 1 440 a 1 : 720. Součástí byla bohatá legenda,⁸⁵⁶ která kromě hřbitovů/pohřebišť (*Beerdigungs-Platze mit Mauer, mit Einplankung, der Israelite*) obsahuje detaily jako různé formy oplocení (*Hecken, Zäune, Zaun mit steineren Pfeilern, Mauer*) a provedení křížů (*Steinernes-, Hölzernes-Kreutz*). Mapy jsou dostupné na portálu <https://ags.cuzk.cz/archiv/>. V průběhu mapování bylo zpracováno několik verzí map: indikační skici,⁸⁵⁷ císařské povinné otisky a originální mapy.⁸⁵⁸

V rámci studia hřbitovů byly nejčastěji využívány indikační skici, které vznikaly jako kopie originální mapy. Proti nim obsahovaly navíc jména držitelů, čísla domů, druhy kultur apod. Takto upravené indikační skici byly porovnány se skutečností a tím se ověřil výsledek měření (záznamy o revizi se vyznačily červeně). Katastrální území se dělilo na pojmenované polní tratě. Doplňkově byly užity originální mapy stabilního katastru, které se po určitou dobu vedly jako mapy evidenční, a byly do nich červeně dokreslovány změny. Dodatečným zákresem změn se originální mapy zásadně liší od císařských povinných otisků, které dokumentují stav v době měření.

Katastrální mapy evidenční 1826–1956

Katastrální operáty musely být vyhotoveny podle výsledků jednorázové reambulace stabilního katastru a následně udržovány v souladu se skutečným a právním stavem. Proto bylo užíváno měřítko 1 : 2 880. Sledované období zahrnovalo léta 1826–1956. Platnost originálních map stabilního katastru, využívaných do té doby jako mapy evidenční, byla postupně ukončována. Evidence byla dále prováděna na jednom z jejich otisků, považovaném za novou platnou katastrální mapu.

856

https://cs.wikipedia.org/wiki/Stabiln%C3%AD_katastr#/media/Soubor:Legend_for_Franciscan_Cadastral_Maps_1824.jpg (citováno 18. 4. 2021).

857 Indikační skici jsou fyzicky uloženy v NA f. Indikační skizy 1826–1843 (1879), I. díl Berounsko–Hradecko; II. díl Chrudimsko–Plzeňsko; III. díl Prácheňsko–Žatecko–Chebsko. Blíže k fondu v inventáři dostupném na <http://www.badatelna.eu/fond/75> (citováno 13. 1. 2021).

858 Originální mapy Stabilního katastru jsou uloženy v Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv Wien, Duplikáty spravuje NA v rámci f. Stabilní katastr 1826–1878, (duplikát), díl I.; Stabilní katastr 1826–1878, (duplikát), díl II., rejstřík obcí a místních částí. Blíže k fondu v inventáři dostupném na <http://www.badatelna.eu/fond/76> (citováno 13. 1. 2021).

Zákon ukládal ohlašovací povinnost, proto se každá změna musela oznámit bernímu nebo katastrálnímu měřickému úřadu, který zajistil její zaměření. Výsledky byly podkladem pro údržbu katastrálních map, která spočívala v přeškrtnání neplatného stavu a v doplnění stavu nového, vše červeně. Ukončení platnosti katastrálních map se provádělo formálně zápisem: K reprodukci připraveno podle stavu ke dni 31. 12. 19..., následovala nová obnova reprodukcí, ke které nedocházelo v pravidelných intervalech, ale podle potřeby. Dochované katastrální mapy evidenční (asi pro polovinu řešených lokalit) jsou dostupné na portálu <https://ags.cuzk.cz/archiv/>.

Letecké měřické snímky

Černobílé letecké měřické snímky zemského povrchu celé republiky byly od roku 1936 pořizovány z podnětu ministerstva obrany jako strategický materiál, který měl sloužit k zajištění obranyschopnosti země.⁸⁵⁹ Snímky dokumentují stav a vývoj krajiny v jednotlivých lokalitách, a proto mohou být používány např. při rekonstrukci původní krajiny či pro plánování rozvoje území. Český úřad zeměměřický a katastrální je zveřejnil ve své webové aplikaci *Letecké měřické snímky* <https://ags.cuzk.cz/archiv/>.

Pro úplnost je třeba uvést, že aktuální barevné letecké snímky jsou dostupné na portálech www.mapy.cz nebo spolu s katastrální mapou na portálu <https://nahlizenidokn.cuzk.cz/VyberKatastrMapa.aspx>.

Státní mapy 1 : 5 000 – odvozené

Obsahem mapy byl polohopis, výškopis a popis území. Pro první vydání byl polohopis odvozen z katastrálních map a výškopis z nejvhodnějších existujících podkladů, případně i z topografických sekcí 3. vojenského mapování. Mapy vycházely od padesátých let minulého století zhruba v desetiletých intervalech. Užívalo se měřítko 1 : 5 000. Z hlediska předkládané práce byly využívány státní mapy spravované a následně zpřístupňované na portálu Českého úřadu zeměměřického a katastrálního na portálu <https://ags.cuzk.cz/archiv/>.

⁸⁵⁹ Letecké měřické snímky jsou archivované v analogové formě v Archivu leteckých měřických snímků Vojenského geografického a hydrometeorologického úřadu v Dobrušce.

Katastrální mapy

Dne 1. 1. 2014 nabyl účinnosti zákon č. 256/2013 Sb., o katastru nemovitostí (katastrální zákon). Je to veřejný seznam, který obsahuje soubor údajů o nemovitostech a zahrnuje jejich soupis, popis, jejich geometrické a polohové určení a zápis práv k těmto nemovitostem. Nezbytnou součástí je katastrální mapa, která je polohopisnou mapou velkého měřítka s popisem, která zobrazuje všechny pozemky, jež jsou předmětem katastru, katastrální území a další prvky polohopisu. Pozemky se v katastrální mapě zobrazují průmětem svých hranic do zobrazovací roviny, označují se parcelními čísly a značkami druhů pozemků. Aktuální mapové podklady jsou dostupné na stránkách Českého úřadu zeměměřičského a katastrálního <https://nahliznidokn.cuzk.cz/VyberKatastrMapa.aspx>.

III. 2. Hřbitovy okresu Nymburk

Běrunice, hřbitov

Obecní hřbitov založený v roce 1883 se nachází na severním okraji obce, mezi komunikacemi do Městce Králové a Běruniček. Na mapách PVM i DVM byla plocha zobrazena jako pole. Prvně se hřbitov „objevil“ až na reambulované originální mapě stabilního katastru z roku 1873.⁸⁶⁰ Červenou barvou byla zakreslena ohradní zeď, vstup od jihu a malá márnice uprostřed severní ohradní zdi (naproti vstupu).

Hřbitov se rozšířil v roce 1926 severním směrem na pole. Rozšíření je doloženo na katastrální mapě evidenční z roku 1936.⁸⁶¹ Změna byla zakreslena červenou barvou a šlo pouze o rozšíření plochy (patrně jen příkoupení pozemku). Stará i nová plocha měly červenou značku pro hřbitov (symbol hrobu), stará část měla navíc černě vyznačený kříž s patkou. Původní objekty zůstaly v ploše zachyceny beze změny. Stávající márnice datovaná rokem 1925 zobrazena nebyla.

Aktuální stav – rozšíření hřbitova na celou plochu, odstranění severní ohradní zdi s márnicí, nová márnice uprostřed západní ohradní zdi, je zřetelný až ze státní mapy

⁸⁶⁰ https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_206_3 (citováno 19. 4. 2021).

⁸⁶¹ https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevidc&idrastru=B2_a_14C_205-1A_03 (citováno 19. 4. 2021).

z roku 1981.⁸⁶² Z leteckých snímků je patrné, že severní čtvrtina hřbitova ještě nebyla využita.

Pozemek využívaný jako pohřebiště o výměře 7 964 m² je s ohledem na absenci výrazných dominant poměrně nenápadný, smutný a nevybízí k návštěvě přesto, že skrývá neobvykle bohaté sochařsky a kamenosochařsky zpracovaná náhrobky.

Běrunice, u kostela Narození Panny Marie

Barokní kostel nahradil v roce 1718 původní. Na mapě PVM je zobrazen uprostřed návsi kostel s křížovým půdorysem bez náznaku ohradní zdi. Plochu vymezovala z jihu hlavní cesta a ze severu pouhá pěšina. DVM již zachytilo ohrazení prostoru ve tvaru obdélníku, který byl velmi těsný.⁸⁶³

Indikační skica SK z roku 1841 zobrazila pouze podélnou stavbu kostela a nepravidelný obdélný půdorys areálu hřbitova, kde byly symbolické křížky.⁸⁶⁴ Oproti císařskému povinnému otisku má indikační skica výrazně zkosený severozápadní roh hřbitova. Hřbitov neměl žádné doplňkové stavby. Státní mapa z roku 1962 dokumentovala stejný stav ale již bez symbolických křížků.⁸⁶⁵

V současné době je areál obkroužen nízkou (opěrnou) zídkou, téměř elipsoidním tvarem, kterou lze prostorově ztotožnit s původní zdí. Na hřbitově se kromě dvojice vzrostlých lip před západní branou a vstupem do kostela (vysazeny v roce 1908) nachází jen travnatá plocha a zbytky nízkého živého plotu. Pozemek je veden jako zastavěná plocha a nádvoří s výměrou 1 349 m², a kromě dvou zazděných náhrobních desek nic nepřipomíná zaniklý hřbitov.

Bošín, u evangelického kostela

Areál hřbitova se nachází v jihozápadní části obce. Sbor zde vznikl v roce 1783 a hřbitov před rokem 1790, proto je na mapě PVM zobrazeno na jeho místě jen pole (na nepatrné výšině), které vymezují dvě polní cesty. Zástavba sem ještě

862 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_0-0_1981 (citováno 19. 4. 2021).

863 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1702981.4670421514%2C6476305.425235705%2C1709746.1440453893%2C6480127.276649965&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 19. 4. 2021).

864 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD031018410> (citováno 19. 4. 2021).

865 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_0-0_1962 (citováno 19. 4. 2021).

nezasahovala, ta byla kolem návsi na východě. Areál hřbitova i první modlitebna se objevily až na mapě DVM.

Obdélný areál protažený k jihu svíraly dvě polní cesty, ke kterým již dosahovala obecní zástavba. V severní polovině areálu stál dům kazatele/pastora, jižně je zachycena první (dřevěná) modlitebna, která byla opatřena symbolem kříže.⁸⁶⁶ Indikační skica z roku 1842 zachytila obdélný areál hřbitova s křížky (obr. č. 71).⁸⁶⁷ Uprostřed areálu byla poměrně velká podélná modlitebna (téměř stejně velká jako katolický kostel), orientovaná východ-západ. Dům kazatele stál více na sever mimo areál. Oba objekty byly zobrazeny jako zděné.

Císařský povinný otisk z roku 1842 překvapivě nezachytil žádnou modlitebnu. Stejně tak nebyl areál hřbitova vyznačen křížky, ale vypadal jako obyčejné pole (obr. č. 72).⁸⁶⁸ Velice zajímavá je mapa reambulace z roku 1876 (obr. č. 73).⁸⁶⁹ Areál hřbitova symbolizovaly křížky, uprostřed stála stará (zděná) modlitebna, na kterou ze západu navazoval nový kostel (stavěn od roku 1887). V jihozápadním nároží hřbitova byla márnice. Ke kostelu vedla z hlavní silnice/návsi samostatná výrazná přístupová cesta. Státní mapa z roku 1954 potvrdila demolici staré modlitebny a stavbu nového kostela (obr. č. 74).

Od roku 1954 zde nedošlo k žádné změně. Plocha o výměře 3 079 m² je využívána jako pohřebiště. Pro výraznou dominantu kostela a bohatý doprovodný porost je považován za důležitý krajinný prvek, který má s ohledem na mimořádné náhrobky vysokou historickou a kulturní hodnotu.

Bošín, u kostela Nanebevzetí Panny Marie

Původní gotický kostel prošel ve druhé polovině 18. století barokní přestavbou. Na mapě PVM byl zakreslen s podélnou orientací, na středu byl po obou stranách rozšířen o přístavby. Areál kostela poměrně těsně obklopovala zeď o půdorysu

⁸⁶⁶ <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1681282.8611397787%2C6494472.814139069%2C1682974.0303905883%2C6495428.276992633&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 19. 4. 2021).

⁸⁶⁷ <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL047018420> (citováno 19. 4. 2021).

⁸⁶⁸ https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_426-1_2 (citováno 19. 4. 2021).

⁸⁶⁹ https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_7046_5 (citováno 19. 4. 2021).

obdélníku. Při západní ohradní zdi není zobrazen žádný objekt (stará márnice). Areál kostela v podstatě uzavíral západní stranu návsi, za ním je už jen pole.

Mapa DVM zachytila areál obklopený zástavbou. V západní ohradní zdi stála kruhová márnice. Na rozdíl od evangelické modlitebny nebyl katolický kostel v mapě DVM nijak nápadně označen.⁸⁷⁰ Indikační skica z roku 1842 představila areál nepravidelného půdorysu se symbolickými křížky a kruhovou márnici na západní straně. Kostel měl velmi členitý půdorys a byl označen křížem, areál hřbitova byl travnatý (obr. č. 71).⁸⁷¹ To potvrdila i reambulovaná originální mapa z roku 1876 (obr. č. 73), kde je na ploše hřbitova písmeno „W“ (*Weiden*/pastvina). Naproti tomu evangelický hřbitov měl barvu obyčejného pole (*Aecker*).⁸⁷² Státní mapa z roku 1954 zobrazila stav (obr. č. 74),⁸⁷³ který je shodný s aktuálním. Všechny uvedené mapové podklady postrádaly jakýkoli náznak architektonicky pojaté brány v ohradní zdi, přestože jsou doloženy celkem tři.

Dnes je areál využíván jako pohřebiště o výměře 1 349 m². Umístění areálu v obci při hlavní silnici, dominanta kostelní věže, ohradní zdi a absence stromů činí ze hřbitova významný urbanistický prvek. Přítomnost okrouhlé márnice a starých náhrobků je mimořádná z hlediska architektonického.

Bříství, u kostela Nalezení svatého Kříže

Malý gotický kostel měl na mapě PVM půdorys obdélníku, který na rozvolněné návsi obklopoval malý ohrazený obdélný hřbitov. Ze západu ke hřbitovu přiléhal větší jižně orientovaný ohrazený prostor s velkou budovou, což byla fara a její hospodářské zázemí. Půdorys kříže získal kostel až na mapě DVM, kde jej obklopoval téměř čtvercový hřbitov zasahující až do středu návsi.⁸⁷⁴

870 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1681311.788199303%2C6494463.228082764%2C1683002.9574501126%2C6495418.690936328&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 19. 4. 2021).

871 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL047018420> (citováno 19. 4. 2021).

872 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_7046_5 (citováno 19. 4. 2021).

873 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_6-4_1954 (citováno 19. 4. 2021).

874 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1651268.9851652747%2C6469120.5940028615%2C1652960.1544160843%2C6470076.0568564255&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 19. 4. 2021).

Indikační skica z roku 1841 zachytila kostel o půdorysu kříže s přístavbou kněžiště na východní straně (přistavěno 1722). Areál hřbitova měl tvar pětiúhelníku kopírujícího půdorys kostela. Ze severní strany ke hřbitovní zdi přiléhala kamenná márnice. Na místě se při severní ohradní zdi nacházela dřevěná stavba, snad původní márnice. Hřbitov byl označen křížky a kostel velkým křížem.⁸⁷⁵ Stejnou situaci dokládá reambulovaná originální mapa z roku 1873. Až na státní mapě z roku 1953 nebyla na hřbitově zobrazena žádná stavba.⁸⁷⁶ Od té doby nedošlo k žádné změně.

Zcela zaplněné pohřebiště má výměru 1 130 m², a proto je překvapivé, že zde zůstaly zachovány staré náhrobky. Hřbitov s kostelem je prostorovou dominantou návsi, kterou vlivem výrazného navýšení terénu v podstatě rozděluje na jižní a severní část. Ve staré sídelní krajině, která je charakteristická mírně zvlněným terénem, je prastarý kostel však především duchovním a historickým centrem.

Budiměřice, starý kostel

Podle mapy PVM stál původní kostel asi 500 metrů na západ od současného, mezi hlavní cestou a potokem Mrlinou.⁸⁷⁷ Kostel měl patrně obdélný půdorys a výraznou jižní předsíň. Areál umístěný na okraji zástavby obklopovala zeď o půdorysu obdélníku. Kostel po požáru v roce 1803 zanikl, a proto byl v roce 1881 postaven nový, zasvěcený sv. Prokopovi.⁸⁷⁸ Dle zádušních register se po zřícení kostela měla v Budiměřicích nacházet kostnice.⁸⁷⁹ Její bližší lokace není známa.

Budiměřice, hřbitov

Mapa DVM zachytila vesnici Budiměřice bez kostela, avšak daleko za východním okrajem obce již byl pod cestou do Rašovic zobrazen hřbitov.

875 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=KRM040018410> (citováno 19. 4. 2021).

876 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Cesky_Brod_4-0_1953 (citováno 19. 4. 2021).

877 <https://maps.arcanum.com/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1679680.3689453434%2C6479726.318124389%2C1681371.538196153%2C6480966.031176889&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 19. 4. 2021).

878 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 28.

879 L. DOLEŽAL, *Povšechný popis ...*, s. 17.

Plocha nebyla nijak označena, ale její šedá barva je v zelených loukách výrazná.⁸⁸⁰ Na indikační skice z roku 1842 je přibližně obdélníkový hřbitov zakreslen v ploše „GW“ (*Gemeinde Weiden*/obecní pastvina). Na hřbitově jsou symbolické křížky a patrně jeden hlavní kříž při východní hranici pozemku.⁸⁸¹

Katastrální mapa evidenční pořízená před rokem 1931 obsahuje jak půdorys nového kostela, tak i hřbitov, kde stála uprostřed východní zdi márnice (dnes nedochovaná). Ke hřbitovu se po severní straně cesty rozrostla zástavba, která vymežila spolu s kostelem novou náves.⁸⁸² Státní mapa z roku 1954 toto potvrdila.

Dnes je na návsi mezi kostelem a hřbitovem extenzivní ovocný sad. Jelikož k pohřebišti o výměře pouhých 1 083 m² přiléhá z východu zástavba a hřbitov postrádá vzrostlou vegetaci, jde o poměrně nenápadný urbanistický prvek, který má charakter chudého venkovského hřbitova.

Černíky

Obecní hřbitov v Černíkách postavili až v roce 1928, a to severně od obce na mírném návrší dnes zvaném U Hřbitova, při polní cestě k cihelně a do Kounic. Na leteckém měřickém snímku z roku 1938 je patrný prostý obdélný hřbitov mezi poli, dělený jen středovou cestou na dvě poloviny.⁸⁸³ Státní mapa z roku 1953 zachytila hřbitov v aktuální podobě s márnicí v jihozápadním nároží pozemku.⁸⁸⁴

Aktuálně je pohřebiště o výměře 1 653 m² stále obklopené polem. Jelikož je hřbitov porostlý velkými dřevinami, a navíc se nachází na terénní hraně u cesty, jde o poměrně nápadný krajinný prvek.

Čilec

V roce 1938 postavili obecní hřbitov v Čilci. Nachází se jižně od obce při silnici do Dvorů v místě zvaném Na Dolíku. Jako novostavbu jej zachytil letecký měřický

880 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1679984.6084022315%2C6479644.663781394%2C1681675.777653041%2C6480600.126634958&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 19. 4. 2021).

881 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD053018420> (citováno 19. 4. 2021).

882 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevide&idrastru=B2_a_14C_637-1A_03 (citováno 19. 4. 2021).

883 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.CBRO51.02487> (citováno 28. 4. 2021).

884 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Cesky_Brod_5-2_1953 (citováno 19. 4. 2021).

snímek z roku 1938. Ze snímku je patrné rozdělení podlouhlého hřbitova na dvě poloviny, přičemž uprostřed a po obvodu byly široké mlatové cesty, hroby ještě nebyly postavené.⁸⁸⁵ Na státní mapě z roku 1953 byl zachycen oddělený pozemek, v jehož severní části ve tvaru obdélníku (dnešní hřbitov) je znak pro neplodnou půdu. Při jižní hranici stál pro vesnické prostředí neobvykle velký vstupní objekt.⁸⁸⁶

Pohřebiště o výměře 1 982 m² obklopuje z jihu a západu menší parková úprava s geograficky nepůvodními druhy, z ostatních stran je pole. Celkově hřbitov působí jako okrasná zahrada, avšak v krajině se vlivem doprovodných porostů ztrácí. To je škoda, protože po stránce architektonické jde o pozoruhodný objekt, který vystihuje prvorepublikovou oblibu pro funkcionalismus a veřejnou hygienu.

Činěves, u kostela sv. Václava

Nový kostel sv. Václava byl v Činěvsi postaven v roce 1729 na výrazné terénní hraně, východně nad obcí. Na mapě PVM je zachycen kostel, který těsně obklopoval okrouhlý areál hřbitova. Ze západu se ke kostelu přibližovala cesta, z jihu tekla malý potok z nedalekého rybníka Zásadník. Mapa DVM zachytila kostel i hřbitov dosti nezřetelně, navíc chybí i jakýkoli symbol, který by pomohl objekty identifikovat.⁸⁸⁷

Indikační skica z roku 1842 zachytila kostel ve stávajícím půdorysu. Areál hřbitova s křížky měl tvar obdélníku s vpadlými rohy. Ve středu západní zdi stála márnice.⁸⁸⁸ Na reambulované originální mapě z roku 1873 zakreslili červenou barvou záměr rozšíření hřbitova dále na východ (asi o třetinu plochy). K rozšíření došlo v roce 1886, přičemž se ctíla původní forma ohrazení se skosenými/oblými rohy.⁸⁸⁹ Teprve až na katastrální mapě z roku 1938 byl zachycen kompletně rozšířený hřbitov (včetně symbolu hrobu).⁸⁹⁰ Od té doby nedošlo k žádné změně.

885 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.BRAN07.02383> (citováno 28. 4. 2021).

886 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1 Brandys nad Labem 0-7 1953> (citováno 19. 4. 2021).

887 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1693243.7459102415%2C6485472.573756518%2C1694934.915161051%2C6486428.036610082&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 19. 4. 2021).

888 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD088018420> (citováno 19. 4. 2021).

889 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2 a 4C 1060 3> (citováno 19. 4. 2021).

890 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevide&idrastru=B2 a 14C 1025-1A 03> (citováno 19. 4. 2021).

Pohřebiště o výměře 2 985 m² je stále na samém východním okraji zástavby, ze severu k němu přes cestu přiléhá areál fary, z jihu zástavba a z východu pole. Kostelní areál s výraznou ohradní zdí, výklenkovými kapličkami a hranolovou márnicí je významný urbanistický prvek. Zvonice kostela, která vystupuje nad koruny vzrostlých stromů, zosobňuje v dálkových pohledech duchovní centrum širokého okolí, neboť zdejší kostel byl po staletí centrem velké farnosti.

Dlouhopolsko

Obecní hřbitov v Dlouhopolsku založili v roce 1931 v mírné terénní depresi na obecních pastvinách západně od obce u křižovatky silnic Poděbrady – Chlumeck nad Cidlinou – Městec Králové. Letecký měřický snímek z roku 1938 dokumentoval pozemek rozdělený na dvě poloviny. Středem a po západní straně vedly mlatové cesty. Hřbitov byl teprve ze čtvrtiny zaplněný.⁸⁹¹ Na státní mapě z roku 1954 byl zachycen téměř čtvercový hřbitov, označený křížky, s márnicí v jihozápadním nároží.⁸⁹² Východní stranu hřbitova lemovala polní cesta, kterou dnes nahradila skládka výkopového materiálu.

Pohřebiště o výměře 1 762 m² je situováno ve volné krajině, a přestože je umístěno na křižovatce, má charakter nenápadného objektu. Důvodem je jednak absence výrazné vegetace, opticky nenápadná kovaná oplocení a márnice v zadním rohu hřbitova.

Dobšice

Obecní hřbitov v Dobšicích založili v roce 1924 jižně od obce na rovinatých polích západně od polní cesty v místě zvaném Luční. Na katastrální mapě evidenční z roku 1931 je hřbitov zakreslen v podobě, jakou má dnes. Byl to téměř čtvercový pozemek, ke kterému vedl z polní cesty zvláštní přístup. Vstupní prostor měl podobu konkávního prolomení. Při západní zdi naproti vstupu stála márnice.

891 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.KOLI10.02427> (citováno 28. 4. 2021).

892 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_1-0_1954 (citováno 19. 4. 2021).

Hřbitov označoval kříž s patkou a z popisu lze usuzovat, že jej založili na farním poli.⁸⁹³ Státní mapa z roku 1954 postrádala jen zobrazení detailu vstupu.

Dnes pohřebiště o výměře 2 477 m² přímo sousedí se zemědělskou účelovou komunikací, kterou lemují oboustranná alej mladých lip. Hřbitov je v intenzivně zemědělsky využívané krajině ostrůvkem zeleně, ze kterého jsou nejnápadnější lípy u vstupu na východní straně areálu (vysazené v roce 1932). Významově je ale dostihuje výrazný porost konifer rostoucích po celé ploše hřbitova. Márnice se střešní zvonící je skryta v husté zeleni. Hřbitov působí harmonicky a velmi klidně.

Dvory (u Nymburka)

Jižně od obce na mírném svahu při polní cestě k vršku Hájek vznikl v roce 1939 obecní hřbitov. Podle indikační skici z roku 1841 zde bylo obecní pole, což je patrné i na leteckém měřickém snímku z roku 1938. Ze státní mapy pořízené v roce 1953 je patrné, že hřbitov vznikl mezi dvěma cestami. Západní byla jen drobná polní cesta, východní měla větší význam, a proto z ní byl vytvořen nástupní prostor na hřbitov.⁸⁹⁴ Obdélný hřbitov vede po vrstevnici, v severovýchodním rohu stojí márnice.

Dnes je pohřebiště o výměře 3 151 m² více jak z poloviny pouhou travnatou plochou bez vzrostlé vegetace a celkově působí prázdně. Jelikož je hřbitov obklopen sady, je součástí obecní „klidové“ zóny.

Dymokury, pohřebiště Czerninů

Rodové pohřebiště Czerninů založené na konci 18. století bylo situováno ve volné ploše mezi dymokurským zámekem a kostelem Zvěstování Panny Marie, tehdy na severovýchodním okraji obce. Objekt lze tušit až z mapy DVM, kde měl podobu kruhu zvýrazněného tmavší zelenou barvou proto, že šlo z hlediska okolní plochy o malý pahorek. Velikostně byl srovnatelný s kostelem.⁸⁹⁵

893 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevidc&idrastru=B2_a_14C_1221-1A_05 (citováno 19. 4. 2021).

894 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_0-7_1953 (citováno 19. 4. 2021).

895 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1691838.9271554144%2C6488855.6250544395%2C1693530.096406224%2C6489811.0879080035&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 19. 4. 2021).

Indikační skica z roku 1842 zachytila osmihrannou plochu šedé barvy s pyramidálními listnatými stromy a písmeny „VW“ a „D“, což naznačilo, že v ploše byl luční porost s několika listnatými stromy (jako na zámecké zahradě přes silnici) a patřil k dominiu. Areál obklopovaly obecní pastviny (obr. č. 77).⁸⁹⁶ Císařský povinný otisk je přesnější v tom směru, že zachytil oktogonální plochu, v jejímž středu je kruhová travnatá plocha. Ani zde není zobrazen křížek (obr. č. 78).⁸⁹⁷

Reambulovaná originální mapa z roku 1873 dokumentovala po obvodu pohřebiště porost dřevin (obr. č. 79).⁸⁹⁸ Na státní mapě z roku 1954 objekt zakreslen nebyl, ale na jeho místě evidovali lesní pozemek (obr. č. 80).⁸⁹⁹ Od roku 1964 až do současnosti pohřebiště nebylo samostatně zakresleno a vždy bylo součástí parkové plochy návsi (využívané jako zeleň).⁹⁰⁰

Jelikož je plocha po obvodu osázena volně rostoucími tisy a areál pohřebiště je oplocen prostým drátěným pletivem, je pohřebiště vnímáno jen jako „zelený“ prvek, ne nepodobný zemním vodojemům (obr. č. 81). Teprve až při bližším zkoumání je možné z exkluzivity náhrobků usoudit, jaký objekt má návštěvník před sebou.

Dymokury, u kostela Zvěstování Panny Marie

Barokní kostel dostavěli v roce 1725. Na mapě PVM byl zobrazen jako podélná stavba, kterou obklopoval spíše eliptický areál hřbitova. Velký symbol kříže byl zakreslen jižně od kostela, v místě, kde se nacházelo rodové pohřebiště Czerninů. Šrafovaní naznačuje, že kostel stál na vyvýšeném místě.

Na mapě DVM získal kostel svou členitou půdorysnou podobu, ale na druhou stranu zase schází jakýkoli náznak ohrazení. Zobrazení zdůraznilo existenci svahu a „výšinné“ umístění kostela.⁹⁰¹ Až indikační skica z roku 1842 doložila členitý

896 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD094018420> (citováno 19. 4. 2021).

897 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2 a 6C 1638-1 4> (citováno 19. 4. 2021).

898 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2 a 4C 1566 5> (citováno 19. 4. 2021).

899 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1 Nymburk 4-6 1954> (citováno 19. 4. 2021).

900 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1 Nymburk 4-6 1964> (citováno 19. 4. 2021).

901 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1692109.0072977024%2C6489018.815321177%2C1692954.5919231072%2C6>

půdorys ohraní zdi hřbitova (přibližně tvar čtverce s vloženým kruhem), který do značné míry kopíroval půdorys kostela. V zelené travnaté ploše byly vyznačeny kříže a v severovýchodním nároží zděná márnice. Patrně zde byla snaha zakreslit i schodiště vedoucí od západu ke hřbitovu (obr. č. 77).⁹⁰²

Ovšem na císařském povinném otisku je plocha západně od kostela vyznačena jen jako jednolitý prostor návsi bez zohlednění poměrně velkého svahu. Povrch hřbitova nebyl zakreslen zeleně jako travnatý, ale okrovou barvou jako ostatní plocha (obr. č. 78).⁹⁰³ Státní mapa z roku 1954 přinesla změnu jen v rozčlenění pozemků na západním svahu pod kostelem, ale ani zde nezakreslili schodiště vedoucí ke hřbitovní bráně (obr. č. 80).⁹⁰⁴ Na státní mapě z roku 1964 je zobrazeno rozšíření hřbitova v jihozápadním nároží.

Dnes je situace složitá v tom směru, že stará část pohřebiště s výměrou 1 345 m² patří římskokatolické církvi, zatímco nová o ploše zhruba 1 500 m², situovaná jižně, není vlastnický vypořádána ani geometricky oddělena a nachází se na pozemku vedeném jako ostatní plocha – zeleň, kterou vlastní (stejně jako rodinné pohřebiště Czerninů) Ing. Tomáš Czernin.

Přes výše uvedené patří areál kostela i hřbitov k výrazné dominantě návsi a spolu s areálem zámku a hospodářského dvora vymezuje duchovní a správní centrum někdejšího dymokurského dominia. Vzhledem k mohutnému porostu stromů na západním svahu se kostel příliš neuplatňuje v dálkových pohledech.

Hořátev, bývalý evangelický hřbitov

Evangelický sbor v Hořátvi vznikl již v roce 1781. Jeho první hřbitov měl dle tradice vzniknout do roku 1790 východně od obce. „*Původně pochování evangelíci na poli vzdáleném od obce na 80 metrů*“.⁹⁰⁵ Konkrétní místo se zatím nepodařilo

[489496.54674796&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7](https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD094018420) (citováno 19. 4. 2021).

902 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD094018420> (citováno 19. 4. 2021).

903 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_1638-1_4 (citováno 19. 4. 2021).

904 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_4-6_1954 (citováno 19. 4. 2021).

905 http://www.horatev.cz/e_download.php?file=data/editor/53cs_3.pdf&original=pohled_do_historie.pdf (citováno 23. 2. 2021).

na mapě PVM dohledat. Na mapě DVM je patrný pouze hřbitov na západ od obce a lze tedy předpokládat, že v uvedené době starší hřbitov již neexistoval.⁹⁰⁶

Je ovšem možné, že v rámci místní paměti mohlo dojít ke zkrácení informace o původním pohřebišti. Důvodem je fakt, že na místě č. p. 5 (jihovýchod obce) v roce 1899 objevili při kopání písku staré pohřebiště. To mělo pocházet z 11. století.⁹⁰⁷ Nebo mohlo jít o hromadný válečný hrob na východním okraji sídla u památné lípy. Tam měli být pohřbeni buď Napoleonovi vojáci, kteří zemřeli po tažení do Ruska, nebo také italští vojáci z prusko-rakouské války v roce 1866.⁹⁰⁸ Jedinou možností prověření lokace by bylo studium popisu území pořízeného při zpracování PVM, písemného operátu stabilnímu katastru, kde by snad mohla být zmínka o bývalém hřbitově, nebo studium mapy panství.

V současné krajině nebylo možné vůbec odvodit, kde se mohl starý evangelický hřbitov nacházet. Příčinou může být i skutečnost, že na východním okraji obce došlo k výraznému rozšíření zástavby, a tedy případné hmotné památky zanikly.

Hořátev, hřbitov

Nový hřbitov v Hořátvi lze datovat dle mapy DVM a indikačních skic stabilního katastru před rok 1842. Podle mapy DVM se nacházel západně od obce poměrně hluboko v polích. Vedla k němu účelová cestička, která se oddělovala od polní cesty směřující k samotě Lada. Hřbitov byl zakreslen jako téměř čtvercový ohrazený areál se symbolickým křížem.⁹⁰⁹

Na indikační skice stabilního katastru z roku 1842 měl hřbitov tvar kosodélníku se zvýrazněným ohrazením, písmeno „G“ značilo, že plocha pole, kde byl hřbitov založen, patřila obci. Místo obvyklého znaku kříže se na hřbitově vyskytovaly křížky se stříškou (na císařském povinném otisku již byly standardní křížky).⁹¹⁰

906 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1673286.582704358%2C6471180.453580564%2C1676668.9212059772%2C6473091.379287694&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 20. 4. 2021).

907 Informace jsou uvedeny na informačním panelu *Staré pohřebiště* č. 8 školní naučné stezky.

908 Informace jsou uvedeny na informačním panelu *Lipa malolistá* č. 10 školní naučné stezky.

909 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1672789.6706186212%2C6472008.000546064%2C1674480.8398694308%2C6472963.463399628&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 20. 4. 2021).

910 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD140018420> (citováno 20. 4. 2021).

Reambulovaná originální mapa stabilního katastru z roku 1879 zachytila na hřbitově kromě kříže i znaky drobných stromků. Katastrální mapa evidenční z roku 1913 červeným inkoustem dokumentovala záměr na rozšíření hřbitova západním směrem. Při severozápadním rohu byla zakreslena márnice.⁹¹¹ Státní mapa z roku 1953 přináší pohled na rozšířený hřbitov s márnicí, jehož půdorys odpovídá aktuálnímu stavu.

Dnes je obecní pohřebiště o výměře 2 574 m² zcela zaplněné. Vstup na hřbitov je z východní strany, kde bránu lemují dvě staré lípy. Přestože zástavba obce výrazně postoupila k západu, hřbitov je stále osamocen v polích. Vzhledově jde o průměrný venkovský hřbitov s extenzivní péčí. Uplatnění v krajině je však minimální, neboť hřbitov je při pohledech z obce zakryt lipovou alejí.

Hradčany

Obecní hřbitov postavili v Hradčanech v roce 1924 na jižním svahu hřebene Báň (v tu dobu využívaném jako sad), jižně od komunikace vedoucí do Opočnice. Na poli v lokalitě Pod Koryty se poměrně bouřlivě vyvíjel půdorys hřbitova.

Původní podobu lze spatřit na leteckém měřickém snímku z roku 1938. Byl to téměř čtvercový pozemek přiléhající z jihu k silnici. V jihovýchodním rohu stála márnice, prvních pár větších hrobek stálo při jižní hranici. Středem hřbitova vedla mlatová cestička.⁹¹² Státní mapa z roku 1954 potvrdila původní podobu,⁹¹³ ale státní mapa z roku 1962 již dokumentovala rozšíření pozemku na jih do podoby písmene „L“, přičemž márnice stála na původní místě při východní straně areálu, blíže k silnici.⁹¹⁴

Dnes má hřbitov podobu obdélníků (zmenšil se o jihozápadní výběžek písmene „L“) vedoucího souběžně s komunikací. Původní márnice byla odstraněna a nová vznikla po roce 1959 v rámci Akce Z, přibližně uprostřed západní strany

911 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevidc&idrastru=B2_a_14C_2206-1A_05 (citováno 20. 4. 2021).

912 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.KOLI31.02447> (citováno 28. 4. 2021).

913 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_2-1_1954 (citováno 20. 4. 2021).

914 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_2-1_1962 (citováno 20. 4. 2021).

hřbitova, naproti vstupu.⁹¹⁵ Obecní pohřebiště se tak skládá ze dvou pozemků o souhrnné výměře 1 620 m². Starší (severní) pozemek je zcela zaplněn, mladší (jižní) je využíván především pro urnové hroby. Vzhledem k „výšinnému“ situování hřbitova v kopcovité zemědělské krajině a oplocení z jednoduchých drátěných dílců působí hřbitov nadměru vzdušně a „nečesky“ (téměř jako v Toskánsku).

Hradištko

Obecní hřbitov v Hradištku otevřeli v roce 1933 na východním okraji katastru, jižně od silnice do Sadské. Hřbitov se dnes nachází na okraji lesního komplexu Kersko-Bory (dříve Dubice), na terase nad údolní nivou Labe.

Na leteckém měřickém snímku z roku 1938 byl zachycen nový hřbitov dělený mlatovými cestami na čtvrtě, ovšem v okolí byla jen pole.⁹¹⁶ Státní mapa z roku 1951 zobrazila oddělený pozemek na kraji lesa bez symbolických křížů. Od silnice vedla ke hřbitovu zvláště oddělená komunikace (dnes parkoviště). Márnice zakreslena nebyla, ale za silnicí byl zobrazen starý kříž, od kterého měly vycházet pohřební průvody do Sadské.⁹¹⁷

Dnes je hřbitov z východní strany lemován vzrostlými stromy, které rostou podél odvodňovacího/melioračního průlehu. Ze západu ke hřbitovu přiléhá polní cesta. Obecní pohřebiště o výměře 2 831 m² působí svou odlehlostí jako zapomenuté místo ukryté v lesním komplexu.

Hradištko-Kersko, bývalý hřbitov

Poslední pohřeb se na zdejším hřbitově uskutečnil v roce 1785. Areál zrušeného kostelíka Božího Těla je patrný ještě na mapě PVM, kde podlouhlou stavbu na bezlesé mýtině mezi lesními cestami obklopovala eliptická plocha se symbolem kříže. Vedle byl nápis Krsko (!).⁹¹⁸

915 <http://sgi-nahlizenidokn.cuzk.cz/marushka/default.aspx?themeid=3&&MarQueryId=6D2BCEB5&MarOParam0=646628&MarQParamCount=1&MarWindowName=Marushka> (citováno 20. 4. 2021).

916 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.BRAN29.02432> (citováno 28. 4. 2021).

917 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_1-9_1951 (citováno 20. 4. 2021).

918 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1659572.9955357232%2C6473039.947780913%2C1662955.3340373423%2C6>

Mapa DVM zachytila pouze lesní pozemek a v místě, kde se měl kostelík a hřbitov nacházet, bylo šrafováním zvýrazněno převýšení terénu nad nivu Labe. Mapy stabilního katastru neobsahovaly žádnou památku na hřbitov ani kostel. Až na státní mapě z roku 1961 byl v místě bývalého kostela a hřbitova nezřetelný symbol kříže.⁹¹⁹

Dnes jde o lesní pozemek, který byl v rámci dávné parcelace pozemků v Kersku určen pro výstavbu rekreačního objektu.

Hrubý Jeseník, u kostela sv. Václava

Původní kostel v roce 1763 vyhořel, a proto na jeho místě vybudovali v roce 1766 nový. Specifické je ovšem umístění kostela, který byl podobně jako kostel ve Velelibech určen pro více obcí. Kostel se nacházel při jedné z hlavních kompozičních krajinných os/cest na panství (Nový) Ronov.

Z mapy PVM je zřejmé, že k osamoceně v polích stojícímu kostelu vedla dlouhá oboustranná alej (dnes alej památných lip). Kostel měl protažený křížový půdorys a kolem něho byl obdélný ohrazený areál. Ze šrafování terénu je poznat, že kostel se hřbitovem zaujímaly v krajině vyvýšené místo a musely působit jako výrazná dominanta. Ještě více je to patrné z mapy DVM, kde kostel opticky uzavíral jižní ulici Hrubého Jeseníku.

Zatímco východní polovina areálu složila jako farní zahrada, západní polovina byla hřbitovem.⁹²⁰ Tuto situaci výborně dokumentuje indikační skica stabilního katastru z roku 1842. Z ní je také patrné, že hřbitov měl půdorys nepravidelného čtyřúhelníku, v jehož jihozápadním rohu stála zděná márnice.⁹²¹ Zvláště zajímavé je umístění kostelního areálu na samém okraji katastru obce.

Když v roce 1930 rozšiřovali hřbitov západním směrem, museli použít pozemky v katastru obce Oskořínek. Fyzickou podobu krátce po rozšíření zachytil letecký měřický snímek z roku 1938. Lze na něm spatřit hřbitov bez vegetačního pokryvu,

474950.8734880425&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7 (citováno 20. 4. 2021).

919 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_2-9_1961 (citováno 20. 4. 2021).

920 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1678593.135806067%2C6488119.3875450045%2C1681975.474307686%2C6490030.313252134&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 20. 4. 2021).

921 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL195018420> (citováno 20. 4. 2021).

a především pozůstatky zmíněné krajinné kompozice.⁹²² Velmi schematicky je členění hřbitova patrné ze státní mapy z roku 1952.⁹²³

Na katastrální mapě evidenční pořízené v roce 1966 je vidět více detailů. Především to byla úprava cestní sítě podél západní a jižní strany hřbitova. Neobvyklé je, že stará část hřbitova nebyla označena symbolickými křížky, zatímco nová část byla. Ještě zajímavější je, že došlo k rozšíření hřbitova jižním směrem, aniž by to bylo z map patrné.⁹²⁴

Dnes se hřbitov skládá ze tří pozemků o celkové výměře 4 653 m². Pro své umístění na samém okraji sídla je výraznou dominantou (zvláště při pohledech od jihu). Hřbitov s ohledem na množství starých náhrobků, původní konifery, přiléhající starou alej lip, omšelé zdi a fasádu kostela vyzařuje atmosféru počátku 20. století.

Chleby, u evangelického kostela

Evangelický sbor založili ve Chlebech v roce 1783 a do roku 1790 zřídili i hřbitov. Na mapě PVM bylo pole v místě budoucího hřbitova (severně od obce na mírném svahu nad cestou do Oskořínku).

Modlitebna se symbolem kříže a malý obdélný areál bez přístupové cesty byly vyobrazeny na mapě DVM v polích severně od obce (obr. č. 83).⁹²⁵ Indikační skica stabilního katastru z roku 1842 zobrazila původní obdélnou modlitebnu (označena jako *Bethaus*) na pozemku, který postrádal znaky hřbitova. Pozemek se zakreslenými pyramidálními listnatými stromy byl poměrně vzdálen od cesty, a proto k němu byla vedena samostatná přístupová cesta. Severně od modlitebny se nacházela polní trať pojmenovaná Za Kostelem (obr. č. 84).⁹²⁶ Na císařském povinném otisku je už i znak hřbitova.

922 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB76.02360> (citováno 20. 4. 2021).

923 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_7-5_1952 (citováno 20. 4. 2021).

924 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=menkyc&idrastru=B5_1_VS-IX-13-12 (citováno 20. 4. 2021).

925 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1678582.853892943%2C6484299.411842063%2C1681965.192394562%2C6486210.337549193&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 20. 4. 2021).

926 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD060018420> (citováno 20. 4. 2021).

Katastrální mapa evidenční vyhotovená k roku 1930 zachytila červenou barvou rozšíření hřbitova, stavbu márnice v severozápadním rohu, ale především superpozici staré modlitebny a nového kostela,⁹²⁷ který nebyl na reambulované originální mapě z roku 1876 ještě zobrazen, přestože měl být postaven v roce 1874 (obr. č. 85).⁹²⁸ Státní mapa z roku 1952 již představuje situaci, která se neliší od dnešní doby.⁹²⁹

Pohřebiště o výměře 2 857 m² působí v krajině severně od obce jako tichý hájek vzrostlých stromů, který má ve spojení s mimořádně kvalitními antikizujícími náhroby a unikátními vzrostlými zeravy východními podmanivou atmosféru klasicistního hřbitova přelomu 18. a 19. století.

Chleby-Výkleky, bývalý hřbitov

Dle pověsti starý kostel (a hřbitov) zanikl před rokem 1780. Nový kostel dostavěli na východním okraji Chleb v roce 1782. Původní kostel měl stát asi v půli cesty mezi obcí Chleby a samotou/statkem Havransko, v polích na mírném návrší. Zobrazen je na mapě PVM v podobě podélného orientovaného kostela, který obklopoval patrně obdélný hřbitov. V mapě lokalitu pojmenovali *Rudera der Wikleker Kirches*.⁹³⁰

Na mapě DVM ani indikační skice stabilního katastru obce Chleby z roku 1842 nebyla o bývalém kostela ani zmínka. Polní trať, kde měl stát kostel, se jmenuje Nad Havranskem. V terénu nejsou patrně žádné stopy, je zde pouze orná půda.

Chleby, u kostela sv. Vavřince

Nový kostel sv. Vavřince dostavěli na východním okraji obce Chleby v roce 1782. Dle mapy PVM šlo o podélnou orientovanou stavbu těsně ohrazenou

927 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevidc&idrastru=B2_a_14C_2486-1A_03_ad03 (citováno 20. 4. 2021).

928 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_867_3 (citováno 20. 4. 2021).

929 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_7-7_1952 (citováno 20. 4. 2021).

930 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1679960.8576784232%2C6483059.762453111%2C1686725.534681661%2C6486881.61386737&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 21. 4. 2021).

obdélným zděným oplocením. Objekt byl vklíněn mezi dvě polní cesty stejně jako na mapě DVM (obr. č. 83).⁹³¹

Indikační skica stabilního katastru z roku 1842 zachytila obdélný areál hřbitova se zkosenými nárožími na východní straně. Ke kostelu vedla od fary přes část hřbitova zřejmě dlážděná cesta. V severozápadním rohu hřbitova stála zděná márnice (obr. č. 84).⁹³² Zvonici kostela (dostavěna v roce 1856) zachytila až reambulovaná originální mapa stabilního katastru z roku 1876.

Katastrální mapa evidenční z roku 1930 dokumentovala hřbitov rozšířený na východ a současně obsahovala zákres připravovaného rozšíření k jihu. Státní mapa z roku 1952 už zachytila hřbitov rozšířený jižním a východním směrem v současné podobě.⁹³³ Zachytila i rozrůstající se zástavbu východně od kostela, která dnes hřbitov úplně obklopuje.

Aktuálně má pohřebiště výměru 1 651 m², je zcela zaplněno, a proto bez vzrostlých dřevin. Protože je hřbitov uzavřen v zástavbě, není ani nápadným prvkem v krajině. Pod vlivem provozu přilehlé mini ZOO a četných parkovišť není chlebský hřbitov příjemným místem k rozjímání.

Chotěšice, u kostela Rozeslání sv. apoštolů

Původní gotický kostel vystavěli na vrchu, západně od obce. Z jižní strany jej obtékal Smíchovský potok, ze severu vedla komunikace spojující Chotěšice a Břístev. Za komunikací byl hospodářský dvůr.

Mapa PVM dokumentovala pouze kostel křížového půdorysu (snad centrální dispozice). Na mapě DVM byl kostel obklopen obdélným ohrazením. Fara stála samostatně, východně od kostela.⁹³⁴ Indikační skica stabilního katastru z roku 1842 zachytila kostel podélné dispozice (přestavěn 1813). Areál hřbitova měl obdélný

931 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1679356.6779760884%2C6484334.197025476%2C1681047.847226898%2C6485289.65987904&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 21. 4. 2021).

932 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD060018420> (citováno 21. 4. 2021).

933 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_7-7_1952 (citováno 21. 4. 2021).

934 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1698908.5316785958%2C6493679.117537653%2C1700599.7009294054%2C6494634.580391217&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 21. 4. 2021).

půdorys s nezvyklým výstupkem k jihu, márnice nebyla zakreslena.⁹³⁵ Nepatrné rozšíření hřbitova k jihu a východu zachytila reambulovaná originální mapa z roku 1875.⁹³⁶ Státní mapa z roku 1954 nepřinesla žádnou podstatnou změnu, ovšem ani na ní nebyla zakreslena márnice, která se minimálně od konce 19. století nacházela v jihovýchodním rohu hřbitova.

Dnes má pohřebiště (v majetku obce) výměru 1 494 m². Jeho poloha nad komunikací i nad obcí činí ze hřbitova osamělé a zapomenuté místo, které spolu s poměrně pestrou mozaikou remízů vykazuje znaky romantické přírodní krajiny.

Chotěšice, hřbitov

Obecní hřbitov založili v Chotěšicích patrně v roce 1928. Místo zvolili východně od obce na bývalých obecních pastvinách, blízko odbočky polní cesty k Malé Straně. Podobu hřbitova zdokumentoval letecký měřický snímek z roku 1936. Šlo o obdélný tvar pozemku vedoucí souběžně s komunikací, v severozápadním rohu stála márnice a před jižní stranou opocení rostly menší listnaté dřeviny.⁹³⁷ Na státní mapě z roku 1954 (i na pozdějších) byl uprostřed polí zakreslen prostý obdélník se třemi symbolickými křížky.⁹³⁸

Dnes má obecní pohřebiště výměru 3 452 m² a je intenzivně udržováno. Přestože je hřbitov při silnici a na kraji obce, je nenápadným prvkem v krajině, protože před ním roste neproniknutelná živá stěna ze zeravů. Hřbitov působí nehostinným, sterilním a prázdným dojmem, který umocňují strohé liniové výsadby zeravů, jež dělí hřbitov na čtvrtě.

Chrást

Severně od obce založili okolo roku 1921 obecní hřbitov. Nachází se na mírném návrší zvaném Paleček svažujícím se k obci. Státní mapa z roku 1953 zachytila

935 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD072018420> (citováno 21. 4. 2021).

936 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_937_5 (citováno 21. 4. 2021).

937 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1936.NYMB25.03180> (citováno 21. 4. 2021).

938 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_1-5_1954 (citováno 21. 4. 2021).

obdélný hřbitov uprostřed polí na konci polní cesty. Zakreslena byla i márnice v jihozápadním rohu pozemku.⁹³⁹

Obecní pohřebiště má výměru 2 347 m² a asi nejlépe vystihuje osvícenskou snahu odsunout hřbitovy zcela mimo společnost. Neútné, emocionálně prázdné místo alespoň trochu zlidšťuje jednostranná alej bříz podél přístupové komunikace.

Chroustov, u kostela Nanebevzetí Panny Marie

Kostel v Chroustově byl rozšířen v letech 1780–1785. Podle mapy PVM se nacházel v samém středu obce na návsi vymezené dvěma komunikacemi. Kostel měl podélnou orientaci a byl ohrazen zdí přibližně obdélného půdorysu. Na mapě DVM měl kostel spíše centrální orientaci a obklopovala jej zeď kruhového půdorysu.⁹⁴⁰

Indikační skica stabilního katastru z roku 1842 zachytila nepravidelný půdorys hřbitova, obklopený ze všech stran návěsním prostorem. Pozoruhodné je chybné uvedení zasvěcení kostela sv. Janu.⁹⁴¹ Reambulovaná originální mapa stabilního katastru z roku 1876 doložila novou výstavbu okolo hřbitova a v jeho severním cípu podchytila objekt, který by mohl být do té doby scházející márnici. Architektonicky náročné dvoustranné schodiště před západním průčelím kostela nebylo zakresleno.⁹⁴² Až státní mapa z roku 1954 zachytila změnu půdorysu hřbitova, který získal tvar skoro pravidelného pětiúhelníku s výklenkem v místě dvoustranného schodiště na západní straně areálu. Objekt márnice zmizel.⁹⁴³

Pohřebiště, které je v majetku obce, má výměru 1 688 m² a je zcela zaplněno. Umístění hřbitova v centru obce na zvýšené terase, architektonicky cenný kostel, schodiště s kovaným oplocením a přítomnost starých náhrobků činí ze hřbitova místo velmi příjemné, ale bohužel chátrající. Rozhodně se ale jedná o výraznou duchovní a historickou dominantu obce.

939 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Cesky_Brod_3-1_1953 (citováno 21. 4. 2021).

940 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1707580.3331353993%2C6495551.674595507%2C1709271.5023862089%2C6496507.137449071&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 21. 4. 2021).

941 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD074018420> (citováno 21. 4. 2021).

942 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_993_3 (citováno 21. 4. 2021).

943 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Horice_9-4_1954 (citováno 21. 4. 2021).

Chroustov, hřbitov

Po dvou stoletích snah o přesunutí hřbitova mimo centrum byla v roce 1958 zahájena výstavba obecního hřbitova. Vybráno bylo místo na malém návrší severně za obcí, při západní straně silnice do Slavhostic. Na mapě indikační skici bylo místo nazváno Za Zahradama.

Státní mapa z roku 1962 hřbitov ještě nezachytila, objevil se až na státní mapě z roku 1979.⁹⁴⁴ Měl téměř čtvercový půdorys a před vstupem se z východu nacházela menší parková plocha. Márnice stála při západní zdi, naproti vstupu. Dnes je pohřebiště o výměře 3 292 m² zelenou oázou ticha v intenzivně zemědělsky využívané krajině.

Jíkev

V polích jižně od Jíkve při polní cestě k Luhu založili v roce 1930 obecní hřbitov. Letecký měřický snímek z roku 1938 zachytil nový hřbitov jako intenzivně se rozvíjející plochu. Středem hřbitova a po stranách vedly mlatové cesty, které sahaly až do poloviny hřbitova. Severní polovina byla zatím pouze travnatá a bez hrobů.⁹⁴⁵ Dlouhý obdélný pozemek, kopírující původní parcelaci polí, s poměrně velkým vstupním objektem při jižní hranici (výrazná podobnost se hřbitovem v Čilci), je patrný ze státní mapy z roku 1952.⁹⁴⁶ Na mapě ale nic nenavědčovalo tomu, že šlo o hřbitov.

Řádně byl hřbitov označen až na státní mapě z roku 1982. Současně s tím se objevila přístupová cesta ke vstupnímu objektu.⁹⁴⁷ Obecní pohřebiště o výměře 2 255 m² bylo navrženo velmi pečlivě, což je patrné nejen z architektonického hlediska, ale také podle parkové úpravy před vstupem. Jelikož je hřbitov umístěn na konci cesty, až za zemědělskou/průmyslovou zónou, neuplatňuje se v krajině jako výrazný prvek.

944 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Horice_9-4_1979 (citováno 21. 4. 2021).

945 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB84.02860> (citováno 22. 4. 2021).

946 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_8-5_1952 (citováno 22. 4. 2021).

947 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_8-5_1982 (citováno 22. 4. 2021).

Jiřice

Obecní hřbitov založili v Jiřicích v roce 1937. Hřbitov je umístěn jižně od obce, na temeni výrazného vrchu po západní straně silnice do Benátecké Vrutice.

Podle indikační skici stabilního katastru byla na zvoleném místě pole s názvem U Čihadla a východně za cestou byl malý lesní porost, který dnes hřbitovu vytváří „pozadí“. Z leteckého měřického snímku pořízeného v roce 1938 je vidět novostavbu hřbitova, zatím v podstatě bez náhrobků. Zajímavější je parková úprava plochy před vstupem na hřbitov, kde byly v trávniku (stejně jako na hřbitově) patrné ornamenty. Ve skutečnosti to byly geometrické úpravy cest.⁹⁴⁸

Státní mapa z roku 1963 zobrazila obdélný pozemek. Po obvodu hřbitova rezervovali plochu pro založení liniové výsadby stromů tak, aby nezasahovala do plochy hřbitova ani do pole.⁹⁴⁹ Objekt márnice zakreslen nebyl, ale lze jej předpokládat v místě západního výklenku hřbitovní zdi.

Dnes je pohřebiště o výměře 2 800 m² z více jak poloviny prázdné. Původní liniová výsadba topolů po vnějším obvodu byla před pár lety pokácena, čímž se hřbitov stal nenápadným objektem v předpolí menšího nekvalitního lesního porostu.

Kněžice, u kostela sv. Petra a Pavla

Barokní kostel ve středu obce dostavěli v roce 1780. Podélně orientovaná svatyně byla obehnaná oválným ohrazením. Blízko kostela se nacházela řada menších vodních ploch a severně protékal Záhornický potok.

Mapa DVM zdokumentovala křížový půdorys kostela a kruhové ohrazení na menší návsi.⁹⁵⁰ Indikační skica stabilního katastru z roku 1842 zachytila spíše eliptický půdorys hřbitova a zcela nezvykle také symbol menších kulovitých listnatých stromů po obvodu. Kolem ohrazeného areálu byla jen mlatová úprava návsi. Symbol oplocení naznačuje, že šlo o plaňkový plot.⁹⁵¹

948 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.BRAN53.00629> (citováno 22. 4. 2021).

949 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_4-4_1963 (citováno 22. 4. 2021).

950 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1706244.5433451117%2C6490440.683016112%2C1707935.7125959212%2C6491396.145869676&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 22. 4. 2021).

951 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD173018420> (citováno 22. 4. 2021).

Reambulovaná originální mapa z roku 1875 zachytila přístavba dvou domků k jižní a východní zdi hřbitova, čímž kostelní areál přestal být solitérem na návsi.

Pohřebiště o výměře 1 677 m² je dnes zcela prázdné (smrky po vnitřním obvodu hřbitovní zdi byly vykáceny před nedávnem) a působí dojmem dokončené asanace se ztrátou paměti místa. Protože je na návsi poměrně bohatý porost vysokých stromů, je zkoumaný kostel a bývalý hřbitovní areál vnímán jen v přímé konfrontaci pěšího návštěvníka návsi.

Kněžice, hřbitov

Obecní hřbitov v Kněžicích založili patrně v roce 1895, a to východně od obce při komunikaci do Hlušic. Šlo o místo mírně vyvýšené a původně užívané jako pole.

Letecký měřický snímek z roku 1936 představil obdélný areál hřbitova, který byl členěn na čtvrtě stromořadími podél cest. Z hlediska provozu je patrné, že nejprve byly hroby stavěny na západní polovině hřbitova.⁹⁵² Státní mapa z roku 1954 odlišila hřbitov od ostatních pozemků jen symbolickými křížky. Stará márnice nebyla zakreslena, přestože již stála.⁹⁵³

Dnes je mezi hřbitovem a obcí sportovní areál, a proto hřbitov spadá do „klidové zóny“. Vzhledem k poměrně velké výměře 3 577 m² mohlo být na hřbitově vysazeno mnoho stromů, které ve spojení s lipovou alejí před hřbitovem vytvářejí z místa stinnou zahradu a významný prvek zeleně v zemědělské krajině.

Kolaje

Patrně nejmladší hřbitov na okrese vznikl v roce 1960 na malém návrší doslova na rozhraní katastrů obcí Kolaje, Odřepsy a Vlkov pod Oškobrhem. Místo pro založení bylo vybráno při jižní straně velmi frekventované silnice II. třídy Poděbrady – Chlumeck nad Cidlinou, na místě bývalých polí s názvem polní trati U Sloupu.

Prostý malý hřbitov téměř čtvercového půdorysu byl zachycen až na státní mapě z roku 1987. Po obvodu hřbitova byl vymezen úzký pás (patrně jako ochrana před

⁹⁵² <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1936.NYMB06.03162> (citováno 22. 4. 2021).

⁹⁵³ https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_0-6_1954 (citováno 22. 4. 2021).

zemědělskou technikou). Ve středu jižní zdi (na katastru obce Odřepsy) postavili márnici. Většina hrobů je v severní části (na katastru obce Kolaje).

Jelikož je hřbitov umístěn na návrší nad frekventovanou komunikací, je místo nepříjemně hlučné. Bohatý porost po obvodu hřbitova i ochranná clona lip u komunikace zakryly hřbitov tak, že není v krajině téměř vidět.

Kostelní Lhota, u kostela Nanebevzetí Panny Marie

Mapa PVM zachytila ještě původní kostel na východní straně otevřené ulicové návsi. Kostel měl křížovou dispozici a byl obehnán zdí o eliptickém půdorysu. Východně od kostela byla rozsáhlá niva potoka Výrovky. Kostel v roce 1813 vyhořel, a proto na jeho místě postavili nový, podélně orientovaný.⁹⁵⁴

Indikační skica stabilního katastru z roku 1842 zachytila poměrně malý, nepravidelný areál hřbitova těsně u kostela (zasvěcen sv. Prokopu). Zdá se, že v tu dobu již hřbitov nebyl hlavním pohřebišťem, neboť o několik desítek metrů jižně byla pro nový hřbitov adaptována plocha staré zahrady.⁹⁵⁵ Na reambulované originální mapě z roku 1870 byla plocha u kostela již bez symbolů hřbitova. Značky kříže byly na zahradě zachyceny ještě na státní mapě z roku 1982.⁹⁵⁶

Bývalý hřbitov u kostela je dnes využíván jako zastavěná plocha a včetně kostela má výměru 1 009 m². Jde o nově upravenou plochu v centru obce, kde byl instalován informační panel o historii místa. Je to místo vybízející k posezení a není divu, že obec byla v roce 2016 oceněna titulem Zelená stuha České republiky za péči o zeleň a životní prostředí a přijala nominaci k účasti v mezinárodní soutěži Entente Florale Europa 2017, kde získala stříbrnou medaili.

Na paměť historického účasti obce bylo v roce 2017 na bývalém hřbitově založeno rozárium.⁹⁵⁷ V roce 2020 došlo k restaurování starých náhrobků. Při úpravě terénu byly odkryty některé staré hroby. Všechny nalezené ostatky byly důstojně

954 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1672716.591260894%2C6468005.527773813%2C1674407.7605117036%2C6468960.990627377&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 22. 4. 2021).

955 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD218018420> (citováno 22. 4. 2021).

956 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_9-2_1982 (citováno 22. 4. 2021).

957 Informace jsou z informačního štítku u růží v záhonu u Kostela Nanebevzetí Panny Marie v Kostelní Lhotě. Informace ale není pravdivá, protože při prvním terénním průzkumu v roce 2018 bylo místo zanedbané a neudržované prostranství u kostela, kde růže vůbec nebyly.

uloženy ve východní části areálu kostelního hřbitova. Místo je označeno tabulkou s latinským nápisem.

Kostelní Lhota, za školou

Nový hřbitov jen pár desítek metrů jižně od kostela měl být posvěcen 3. 5. 1857. Prvně byl zachycen (červeným inkoustem) již na indikační skice stabilního katastru z roku 1842. Na císařském povinném otisku ale zobrazen nebyl. Na jeho místě se nacházel nepravidelný pozemek situovaný mezi zahradami a hospodářskými stavbami jižně od návsi.

Nový hřbitov umístili zcela v rozporu s hygienickými principy v těsné blízkosti farní školy.⁹⁵⁸ Z reambulované originální mapy z roku 1870 je patrné, že pozemek pro nový hřbitov byl oddělen z původního většího, přičemž menší část zůstala k dispozici škole.⁹⁵⁹ V roce 1927 hřbitov uzavřeli z důvodu nedostačující kapacity. Značky kříže se na pozemku objevily naposledy na státní mapě z roku 1982.⁹⁶⁰

Bývalý hřbitov o ploše 1 421 m² je dnes využíván jako školní pozemek, kde v roce 2013 založili malé školní arboretum, kam instalovali i zázemí pro venkovní výuku. Z původního hřbitova se zachovala jen západní a severní kamenná ohradní zeď. Na ulici před školou je instalován informační panel o historii školy a hřbitova.

Kostelní Lhota, obecní hřbitov (jih)

Nevyhovující starý hřbitov v centru obce nahradil v roce 1925 nový obecní hřbitov. Situován byl na jihu obce při silnici do Peček v místě zvaném Za Humny.

Dle indikační skici stabilního katastru z roku 1842 se místo vyznačovalo mozaikou polností a malých hájků.⁹⁶¹ Letecký snímek z roku 1938 zachytil hřbitov obdélného půdorysu s useknutým severozápadním rohem. Nápadná je stylizace cesty do podoby kříže a také asymetricky umístěný vstup, který je u nově založených

958 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD218018420> (citováno 22. 4. 2021).

959 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_3103_4 (citováno 22. 4. 2021).

960 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_9-2_1982 (citováno 22. 4. 2021).

961 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD218018420> (citováno 22. 4. 2021).

hřbitovů skutečně vzácný.⁹⁶² Na státní mapě z roku 1954 je sice v místě hřbitova patrné oddělení pozemku z původního lánu a zřízení objektu márnice v severovýchodním rohu, ale symboly hřbitova chyběly a neobjevily se ani na mladších státních mapách.⁹⁶³

Dnes má pohřebiště stejný půdorys (obdélník s useknutým severozápadním rohem) jako v době založení. Přestože výměra pohřebiště činí 2 504 m², nerostou na hřbitově žádné vzrostlé dřeviny. Zelenou kulisu totiž hřbitovu poskytuje okolní lesní porost, který z něj činí téměř „lesní“ hřbitov.

Kostelní Lhota, katolický hřbitov (východ)

Pro náboženské neshody si místní katolíci postavili v roce 1927 svůj vlastní hřbitov. Pozemek vybrali východně od obce, hluboko v polní trati Pod Hrází, severně od silnice do Poděbrad.

Dle indikační skici stabilního katastru z roku 1842 se na místě nacházela pole, protože místo bylo nad údolní nivou potoka Výrovka.⁹⁶⁴ Ještě na státní mapě z roku 1954 převládala v místě pole (první lesíky byly zakresleny severně a východně od hřbitova). Hřbitov měl půdorys malého obdélníku a vedla k němu úzká a nezvykle dlouhá (150 m) účelová cesta od silnice. V ploše hřbitova byly zakresleny symbolické křížky.⁹⁶⁵

Na státní mapě z roku 1987 se lesní porosty „přiblížily“ až ke hřbitovu a dnes je hřbitov zcel pohlcen lesním porostem. Vzhledem ke své nepatrné výměře 920 m² je část hřbitovu zakryta korunami lesních stromů, které se nad něj naklánějí. Hřbitov tak má charakter „lesního“ hřbitova, což v době založení vůbec nepřicházelo v úvahu.

962 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.CBRO02.02497> (citováno 22. 4. 2021).

963 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_9-2_1954 (citováno 22. 4. 2021).

964 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD218018420> (citováno 22. 4. 2021).

965 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_9-1_1954 (citováno 22. 4. 2021).

Kostomlaty nad Labem, bývalý hřbitov

Podle jednoho záznamu ve farní kronice měl být v roce 1789 skutečně pohřben utopeného kooperátora kostomlatské farnosti Antonína Šuberta na starém hřbitově. Záznam zní: „... pohřben jest na bývalém starém hřbitově za mostem Švand'ákem u cesty vpravo k silnici lyské vedoucí na levé straně, kde o Křížových dnech bývá druhé zastavení“.⁹⁶⁶ Z mapy PVM místo nelze určit.

Pokud skutečně šlo o „oficiální“ pohřebiště, mohlo by snad odpovídat zákresu v mapě DVM na samém západním okraji obce, u kříže a odbočky polní cesty do Rozkoše. Větší detail nabídla indikační skica stabilního katastru z roku 1842. V místě stál kříž a skupina stromů na malé trojúhelníkové ploše obecní pastviny.⁹⁶⁷ Dnes je tam kamenný kříž s nápisem „*Tento kříž jest zřízen nákladem obce Kostomlatské. Leta P. 1852.*“ Kolem kříže rostla čtveřice lip. Pozemek je využíván jako ostatní komunikace. Z charakteru umístění šlo však spíše o tradiční kříž na okraji sídla.

Kostomlaty nad Labem, u kostela sv. Bartoloměje

V Kostomlatech se nacházel starý farní kostel, na jehož místě byl v letech 1775–1778 postaven nový pozdně barokní. Kostel stál na malém terénním ostrohu mezi Farským potokem (též zván Vlkava) a hlavní cestou spojující Lysou nad Labem a Nymburk.

Podle mapy PVM se zdá, že obdélný orientovaný kostel stál v ohraničeném eliptickém areálu a fara se nacházela dále k východu. Terénní převýšení kostelního okrsku je patrné až z mapy DVM, kde kostel obklopovala hustě šrafovaná volná plocha.⁹⁶⁸ Indikační skica z roku 1842 věrně zachytila půdorys kostela a těsně k němu přiléhající nepravidelný areál hřbitova, kde se mělo pohřbívat do roku 1813. Jižní ohradní zeď byla značně zvlněná, což odpovídalo opěrné funkci zdi a členitému terénu. V jihozápadním nároží pozemku stála zděná márnice/zvonice.

966 SOKA Nymburk, f. FÚ Kostomlaty nad Labem, 1728–1996, kniha *Liber memorabilium* 1738–1900, s. 62.

967 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL231018420> (citováno 22. 4. 2021).

968 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1664051.97084551%2C6477777.579352242%2C1665743.1400963196%2C6478733.042205806&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 22. 4. 2021).

Malý hřbitov zjevně nestačil, a proto se východně od kostela rozšířil na další pozemek, původně patřící k faře. Nepravidelný tvar rozšířeného pohřebiště kopíroval složitý terén, který se svažoval severně k potoku a jižně ke komunikaci.⁹⁶⁹ Reambulovaná originální mapa z roku 1877 přinesla informaci o „dočasném“ rozšíření hřbitova na západ od kostela, kde byl na louce zakreslen kříž.

Hřbitov se v roce 1868 rozšiřoval především na východ, kde jsou patrné nové hranice pozemku, a hlavně márnice v severovýchodním rohu.⁹⁷⁰ K dalšímu rozšíření hřbitova na východ došlo v roce 1898, jak to vyplývá ze leteckého měřického snímku (pořízen v roce 1938)⁹⁷¹ a státní mapy z roku 1951.⁹⁷² Konečnou rozlohu pohřebiště zobrazila státní mapa z roku 1984. Okolí kostela již nebylo opatřeno symbolickými křížky a hřbitov na východě byl sloučen do jednoho pozemku.⁹⁷³

Dnes je nejbližší okolí kostela o výměře 984 m² využíváno jako ostatní plocha (zeleň). Zcela zaplněný hřbitov má výměru 4 426 m², a proto byly před nedávnem z plochy z prostorových důvodů odstraněny všechny stromy. Kostomlatský hřbitov patří pro své unikátní umístění na terénním ostrohu a svůj složitý a dlouhý historický vývoj k nejzajímavějším hřbitovům okresu a je nespornou kulturně-historickou dominantou sídla.

Kounice, u kostela sv. Jakuba Většího

Starý farní kostel stál uprostřed trojúhelníkové návsi. Na mapě PVM nebyl sice zobrazen (patrný je jen velký kříž), ale je dobře viditelný čtvercový ohrazený prostor, kde měl stát. Přestavba kostela proběhla v letech 1834–1836 a současně s ní byl zrušen přilehlý hřbitov. Situace je patrná z DVM.

969 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL231018420> (citováno 22. 4. 2021).

970 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_3114_3 (citováno 22. 4. 2021).

971 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.BRAN18.02410> (citováno 22. 4. 2021).

972 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_1-8_1951 (citováno 22. 4. 2021).

973 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_1-8_1984 (citováno 22. 4. 2021).

Kostel křížového půdorysu bez ohrazení stál v ohybu návsi.⁹⁷⁴ Stejná situace byla i na indikační skice z roku 1841.⁹⁷⁵ Východně od kostela zobrazený kříž by mohl být poslední památkou na zrušený hřbitov. Parkovou úpravu v těsné blízkosti kostela dokumentovala reambulovaná originální mapa z roku 1875.⁹⁷⁶ Tvar pozemku vycházel z provozních potřeb návsi a vlastně až do současnosti plní „zbytkovou“ funkci parkové úpravy. Na existenci hřbitova se nezachovala žádná památka.

Kounice, hřbitov

Nový katolický hřbitov v Kounicích založili v roce 1837. Vybrali místo jižně od obce, u lesa na severním svahu mohutného vrchu Zálužník (Kounický kopec). Podle mapy DVM vedla k malému opukovému lomu a zadnějšímu hřbitovu komunikace lemovaná alejí.⁹⁷⁷

Indikační skica z roku 1841 zobrazila severní svah jako pastvinu s řídkým porostem stromů. Hřbitov byl zachycen dvoufázově. Starší část se symbolickými kříži nebyla na rozdíl od novější (rozšíření k jihu a východu) travnatá.⁹⁷⁸ Katastrální mapa evidenční z roku 1934 zachytila již rozšířený hřbitov (k rozšíření došlo v roce 1866), ale stále ještě bez márnice, která už stála při východní ohradní zdi.⁹⁷⁹

Přestože je pohřebiště o výměře 2 302 m² dnes zcela zaplněno, nedošlo k vykácení starých zeravů. Naopak se zdá, že vlastník dbá o zachování starých artefaktů a posílení významu hřbitova jako lokální památky. Přítomnost starých zeravů a svažité terén, který umožňuje výhledy do údolí Labe, dávají hřbitovu výrazný italský charakter.

974 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1652639.350906364%2C6464642.420123884%2C1654330.5201571735%2C6465597.882977448&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 22. 4. 2021).

975 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=KRM144018410> (citováno 22. 4. 2021).

976 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_3135_7 (citováno 22. 4. 2021).

977 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1652608.1681385406%2C6463840.215647508%2C1655990.5066401598%2C6465751.141354638&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 22. 4. 2021).

978 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=KRM144018410> (citováno 22. 4. 2021).

979 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevide&idrastru=B2_a_14C_3423-1A_08 (citováno 22. 4. 2021).

Kouty

Zdejší obecní hřbitov vznikl v roce 1902. Nachází se jižně od obce, při silnici do Poděbrad, na nevýrazném vrchu Homole (v minulosti bylo okolí silně podmáčené).

Na indikační skice stabilního katastru z roku 1842 byla v místě budoucího hřbitova polní trať s názvem Na Pátecku.⁹⁸⁰ Letecký měřický snímek z roku 1938 zachytil napřímenou silnici do Poděbrad a po její západní straně malý obdélný hřbitov. Uprostřed hřbitova stála márnice a hřbitov byl již téměř zaplněný.⁹⁸¹ Státní mapa z roku 1952 zaznamenala po jižní straně oddělený pás pozemku, snad pro založení liniové výsadby lip.⁹⁸² Státní mapa z roku 1964 již podchytila rozšíření hřbitova směrem na sever, ke kterému došlo v roce 1957.

Dnes má pohřebiště výměru 2 368 m², dva samostatné vjezdy a „městskou“ úpravu nástupní plochy s parkovištěm. Venkovský charakter hřbitovu naopak propůjčuje linie lip a výrazná ohradní zeď. Jelikož se hřbitov nachází v ploché, intenzivně zemědělsky využívané krajině, navíc na mírném návrší, a vede kolem něho silnice, je z daleka viditelným „křesťanským“ prvkem v krajině.

Kovanice, u kostela sv. Václava

Původní gotický kostel byl výrazně přestavěn v letech 1763–1772. Na mapě PVM je kostel křížového půdorysu situován na severu obce, na samém okraji širšího koryta Labe. Areál kostela byl ohrazen eliptickou ohradní zdí.⁹⁸³

Bližší pohled přinesla indikační skica z roku 1842. Kolem kostela byla skutečně jen velmi malá oválná plocha, kterou na západní straně uzavírala zděná stavba patřící k tamnímu zámečku, ze severu byl sad a z východu přístup k Labi (a přívozu).⁹⁸⁴ Státní mapa z roku 1954 podchytila nejen regulaci Labe, ale také likvidaci stavby

980 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD164018420> (citováno 22. 4. 2021).

981 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB69.02419> (citováno 22. 4. 2021).

982 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_6-9_1952 (citováno 22. 4. 2021).

983 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1676286.9555611135%2C6474373.841411688%2C1679669.2940627327%2C6476284.767118818&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 22. 4. 2021).

984 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD190018420> (citováno 22. 4. 2021).

na západě kostelního areálu, rozšíření hřbitova na její místo a vznik márnice v severním rohu nově rozšířeného hřbitova.⁹⁸⁵

Dnes má opuštěné pohřebiště u kostela výměru nepatrných 767 m². Kostelní areál se v organismu města uplatňuje minimálně. Nápadný je spíše v dálkových pohledech od Labe, kde se vertikála kostelní zvonice uplatňuje jako nápadná dominanta ploché krajiny. Jelikož se kostel a hřbitov nacházejí v blízkosti Labské cyklostezky, je areál hřbitova často navštěvován jako historická a kulturní památka. Poměrně dobře zachované staré náhrobky představují pro návštěvníky kamennou kroniku obce a zhmotňují paměť místa.

Kovanice, hřbitov

Obecní hřbitov založili v roce 1923 jihovýchodně od obce při jižní straně silnice do Chvalovic. Polní trať, která byla zvolena pro výstavbu, se jmenovala Bernardka, a šlo o nepatrné návrší, které z jihu lemoval travnatý „meliorační“ pás. Ten byl zakreslen jak na indikační skice z roku 1842,⁹⁸⁶ tak i na státní mapě z roku 1954.⁹⁸⁷

Hřbitov měl půdorys nepravidelného čtyřúhelníku a šířkou přesahoval dva pozemky. V jižním rohu stála márnice a na severu byl při silnici menší nástupní prostor. Podobu hřbitova v době největšího rozmachu a intenzivní péče zachytil letecký měřický snímek z roku 1938. Z něho je dobře patrné dělení hřbitova mlatovými cestičkami, ale také rychlost zaplňování katolické (západní) poloviny a evangelické (severovýchodní) čtvrtiny.⁹⁸⁸

Pohřebiště má výměru 1 970 m² a zcela netypicky umístěné dvě řady lip uprostřed plochy. Opravená ohradní zeď s velkolepou bránou a porost lip jsou výraznými prvky na rozhraní pole a vesnice.

985 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_8-0_1954 (citováno 22. 4. 2021).

986 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_3146_3 (citováno 22. 4. 2021).

987 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_8-0_1954 (citováno 22. 4. 2021).

988 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.KOLI80.02438> (citováno 22. 4. 2021).

Krchleby

Jižně od obce otevřeli v roce 1923 obecní hřbitov. Zřízen byl ve volné krajině na poli, které vymezovala z východu silnice do Nymburka a ze západu polní cesta.⁹⁸⁹ Letecký měřický snímek z roku 1938 zachytil prostý hřbitov bez vegetace, se středovou mlatovou cestičkou a zaplněný v přední polovině.⁹⁹⁰ Nepravidelný čtyřúhelník označený symbolickými křížky ale bez márnice se objevil až na státní mapě z roku 1981.⁹⁹¹

Dnes má pohřebiště výměru 3 030 m² a zcela nezvykle se skládá z hlavního a několika dílčích pozemků. K tomu došlo v rámci stavby, kdy byla chybně vytyčena hranice pozemku a zeď postavili i na vedlejší pole. Malá parková úprava před hřbitovem zakrývá pohled na vstup, a proto hřbitov ve volné krajině působí dojmem okrasné zahrady.

Křečkov

Obec Křečkov postavila hřbitov v roce 1904. Založen byl severně od obce na jednom z mála polí, které nebylo ovlivňováno povrchovou i podzemní vodou. Hřbitov byl vklíněn mezi Sánský kanál (též Lánskou strouhou) a Panský náhon, který byl pozůstatkem bývalého Křečkovského rybníka.

Letecký měřický snímek z roku 1938 zachytil malý obdélný venkovský hřbitov rozdělený mlatovými cestičkami do čtvrtí. Márnice stála v severním rohu hřbitova. V jižní polovině rostly větší dřeviny.⁹⁹² Státní mapa z roku 1952 zobrazila složitou situaci pozemků v místě střetu vodních toků a polních komunikací.⁹⁹³ Státní mapa z roku 1964 zdokumentovala rozšíření hřbitova jižním směrem do míst, kde byla dříve komunikace a pole.⁹⁹⁴

989 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_3556-1_4 (citováno 22. 4. 2021).

990 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB95.02356> (citováno 22. 4. 2021).

991 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_9-6_1981 (citováno 22. 4. 2021).

992 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB79.02418> (citováno 22. 4. 2021).

993 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_6-9_1952 (citováno 22. 4. 2021).

994 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_6-9_1964 (citováno 22. 4. 2021).

Pohřebiště po rozšíření má výměru 2 296 m², přičemž k pohřbům je zatím využívána jen severní (starší) část. Jižní část má charakter parku. Jelikož je hřbitov zcela ukryt v zeleni a je vzdálen od frekventovaných komunikací, neuplatňuje se jako významný krajinný prvek. Spíše zaniká v porostech podél vodních toků.

Křinec-Chotuc

Na temeni vrchu Chotuc, západně od městyse Křinec, se nachází hřbitovní kaple Nejsvětější Trojice. Kaple měla být zapojena do krajinářského programu panství Kuncberg/Křinec, což ale mapa PVM nepotvrdila. Hřbitovní kapli křížového půdorysu obklopoval oválný areál. Za ním byl již jen souvislý lesní porost. Ke hřbitovu vedla po jižním svahu cesta, která se oddělovala z komunikace vedoucí do Mečíře. Až z mapy DVM je patrná kompozice v podobě tří souběžných cest (s oboustrannými alejemi) vedoucích od Křince západním směrem k Chotuci. Prostřední cesta vedla ke hřbitovní kapli.⁹⁹⁵

Indikační skica z roku 1842 přiblížila detail. V souvislém lesním porostu pokračovala cesta (už bez aleje) až téměř ke hřbitovu, ale neústila do něj! Hřbitov byl z jihu a západu obklopen mýtinou, ze severu a východu rostl souvislý lesní porost. Hřbitovní areál měl podobu protaženého osmiúhelníku, v jehož středu stála orientovaná obdélná kaple s presbytářem na východní straně. Přístupová cesta vedla po jižním svahu vrchu a vycházela z komunikace směřující k Mečíři.⁹⁹⁶

Pozoruhodný detail zachytil letecký měřický snímek z roku 1938. Po obvodu hřbitova vystupoval tmavý porost konifer, který kontrastoval se světlými korunami listnatého lesa.⁹⁹⁷ Až na státní mapě z roku 1952 se objevila márnice v jihozápadním rohu dřívější mýtiny, která ale nebyla označena symboly křížů jako hřbitov.⁹⁹⁸ Ty byly zobrazeny až na státní mapě z roku 1962, kdy se původní hřbitov i dřívější

995 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1682327.5637184915%2C6491799.959223635%2C1685709.9022201106%2C6493710.884930764&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 23. 4. 2021).

996 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL245018420> (citováno 23. 4. 2021).

997 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB65.02863> (citováno 23. 4. 2021).

998 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_6-4_1954 (citováno 23. 4. 2021).

mýtiny sloučily do jediného pozemku (k rozšíření hřbitova došlo již v roce 1888).⁹⁹⁹ V roce 1982 již márnici nezobrazili.

Dnes je pohřebiště (v majetku římskokatolické církve) o výměře 2 359 m² zcela skryto v lesním porostu a v krajině se vůbec neuplatňuje. Klidná lokalita a mimořádné funerální památky činí z místa unikátní „lesní“ hřbitov, který návštěvníka vrátí na počátek 20. století. K tomu ostatně vybízí i zdejší naučná stezka.

Křinec

V roce 1948 začali stavět nový hřbitov severně od Křince. Zvolené místo bylo původně polem u kaple sv. Jana Nepomuckého, v blízkosti křižovatky silnic na Bošín a Pojedy. Na státní mapě z roku 1961 se prvně objevil areál hřbitova s názvem Svatý Jan. Jeho plocha byla místo symbolických křížů označena jako lom.¹⁰⁰⁰ Kříže se objevily až na státní mapě z roku 1979.

V současné době je pohřebiště o výměře 9 330 m² zaplněné asi z třetiny (objekt márnice nebyl dosud do katastrálních map zakreslen). Z krajinářského hlediska jej lze považovat za výrazný prvek, který poněkud narušuje původní kompozici pod zříceninou hradu (letohrádku) Kuncberg.

Libice nad Cidlinou, u kostela sv. Vojtěcha

Středověký kostel prošel řadou úprav, z nichž ta z roku 1836 patřila k zásadním. Objekt křížového půdorysu a s oválným ohrazením stál na východním okraji obce, blízko řeky Cidliny. Na mapě DVM je zřetelný členitý půdorys areálu.¹⁰⁰¹

Indikační skica stabilního katastru z roku 1842 přinesla detail nepravidelného půdorysu pohřebiště u podélně orientovaného kostela. Na východní straně poměrně malého pohřebiště stál zděný objekt, snad márnice s domkem hrobníka.¹⁰⁰² K areálu hřbitova ze severu přiléhala zahrada sousedního stavení. Hřbitov byl

999 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_6-4_1964 (citováno 23. 4. 2021).

1000 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_5-4_1961 (citováno 23. 4. 2021).

1001 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1689594.3241105047%2C6467741.269537773%2C1690439.9087359095%2C6468219.0009645556&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 23. 4. 2021).

1002 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD227018420> (citováno 23. 4. 2021).

uzavřen v roce 1914, a proto státní mapa z roku 1954 zachytila již jen volnou plochu u kostela.

Dnes jde o nepřístupné, lehce zpustlé pohřebiště o výměře pouhých 701 m². Ve struktuře sídla se uplatňuje především kostelní zvonice, která opticky uzavírá východní stranu návsi. Místo samo není výrazným duchovním ani historickým místem, tím je slavníkovské hradiště na západním okraji sídla.

Libice nad Cidlinou, evangelický hřbitov

Zdejší evangelický hřbitov založili v roce 1811 severně od obce, v klínu cest vedoucích do Choťánek a do Pátku. Na indikační skice stabilního katastru z roku 1842 se lokalita nazývala Děkanské pole a skutečně zdejší pozemky patřily poděbradskému děkanství. Hřbitov měl tvar kosodélníku (po celém obvodu byl obezděný) a z jihu k němu přiléhaly obecní pastviny (obr. č. 88).¹⁰⁰³ Katastrální mapa evidenční zobrazila k roku 1935 starý hřbitov, v jehož jižním rohu stála márnice. Hřbitov byl označen symbolem hrobu a kalicha. Na starý hřbitov ze západu a severu navazoval nový evangelický hřbitov (rozšířen v roce 1930) opět se symbolem hrobu a kalicha (obr. č. 89).¹⁰⁰⁴

Aktuálně má stará část pohřebiště výměru 2 855 m² a nová část 3 780 m². Přestože byla stará část v minulosti zcela využita, v současné době je zde asi třetina hrobových míst volná. Hřbitov je smutnou mozaikou opuštěných, zrušených a neudržovaných hrobů. Nový hřbitov je využit jen v blízkosti Kříčkova kolumbária (není zakresleno v mapách). Evangelický hřbitov se pro svou odlehlost v obci příliš neuplatňuje. Jako významný prvek urbanizovaného prostředí působí až při pohledu z přilehlé železniční trati Nymburk–Kolín. Zvláště monumentálně působí Kříčkovo mauzoleum s doprovodnými výsadbami a v rámci okresu Nymburk zcela nezvyklé dvě zaklenuté brány.

Libice nad Cidlinou, katolický hřbitov

V roce 1908 založili severně od obce, v klínu cest do Pátku a Odřepes a nedaleko evangelického hřbitova, nový katolický hřbitov. Hřbitov umístili také na Děkanské

1003 Tamtéž.

1004 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevidc&idrastru=B2_a_14C_4009-1A_05 (citováno 23. 4. 2021).

pole. Katastrální mapa evidenční z roku 1935 zachytila nepravidelný pozemek se symbolem hrobu a kříže (obr. č. 89). Při severní hranici pozemku vybudovali márnici.¹⁰⁰⁵ Pohřebiště se následně rozšířilo severním směrem o malý klínovitý pozemek za márnici, kde jsou urnové hroby.

Dnes má pohřebiště výměru 3 720 m², a protože je téměř celé zaplněné, nerostou na něm žádné vzrostlé stromy. Hřbitov je v organismu města nenápadný a rozhodně jej nelze označit za významný prvek v krajině.

Loučeň, bývalý hřbitov

Starý filiální kostel Nanebevzetí Panny Marie měl stát dole ve vsi a kolem roku 1780 měl být zrušen a záhy zbořen. Těžiště osídlení se přeneslo na horní terasu Loučeň. Funkci zrušeného filiálního kostela převzala zámecká kaple.¹⁰⁰⁶ Starý hřbitov, který měl stát dole pode dvorem, byl roku 1788 zrušen a nový byl vybudován nahoře za vsí.¹⁰⁰⁷

Na mapě PVM byly v blízkosti hospodářského dvora zakresleny dva drobné církevní objekty (snad kaple), ale chyběl jakýkoli náznak ohrazení. Jedna stavba byla přímo pode dvorem, druhá na malém vodním toku vedoucím od Mlýnského rybníka. Z mapy DVM nelze v daném místě detekovat žádný obdobný objekt.¹⁰⁰⁸

Indikační skica z roku 1842 zachytila v místě pod Mlýnským rybníkem kříž a plastiku. Plastiku lze ztotožnit se sv. Janem Nepomuckým, který je na místě stále. Kříž se v místě již nenachází. Nejbližší kamenný (datovaný rokem 1882) je situován více na sever. Lokaci bývalého kostela ani hřbitova nelze odhadnout ani z parcelace ani z dochovaných stavebních objektů. Kostel byl patrně zcela rozebrán a stavební materiál byl druhotně využit.¹⁰⁰⁹

1005 Tamtéž.

1006 K. KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl III. Kolín–Miro, Praha 1998, s. 646.

1007 Z. MAREČEK, *Loučeň ...*, s. 27.

1008 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1670897.975033275%2C6495433.208195275%2C1674280.3135348943%2C6497344.133902404&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 23. 4. 2021).

1009 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL266018420> (citováno 23. 4. 2021).

Loučeň, hřbitov

Po zrušení starého hřbitova pode dvorem založili loučeňští v roce 1788 nový, západně od obce. Zvolené místo bylo na mírném návrší na polích obklopených lesy. Z detailu mapy DVM se zdá, že po obvodu obdélného hřbitova byla založena výsadba stromů (obr. č. 93).¹⁰¹⁰ To by naznačovalo, že v Loučeni se poměrně rychle ujala osvícenská nařízení o uzavření starých a založení nových hřbitovů.

Indikační skica z roku 1842 zobrazila malý čtvercový hřbitov v polní trati Za Mannsfeldem. Západně od hřbitova byla stejně velká plocha sadu, jižně přes polní cestu byl patrně také sad (obr. č. 94).¹⁰¹¹ Reambulovaná originální mapa z roku 1877 zachytila dvě fáze rozšiřování hřbitova. Jako první byl v roce 1844 připojen na západní straně malý čtvercový pozemek sadu. V roce 1876 byla přikoupena část pole severně (obr. č. 95).¹⁰¹²

Na státní mapě z roku 1952 byly ze severní strany hřbitovy zakresleny sady, které rostly na původní orné půdě. Až státní mapa z roku 1980 zobrazila hřbitov jako celistvý pozemek označený symbolickými kříži. V jižním rohu pozemku se objevila márnice. Sady severně za hřbitovem byly vykáčeny a nahradily je pískovny.¹⁰¹³

Dnes má pohřebiště výměru 2 674 m². Ze severu obklopují hřbitov porosty (náletových) dřevin, které se rozrostly v bývalé pískovně a ve starých sadech. Hřbitov ukrytý v odlehlém koutě katastru působí ztraceně a zanedbaně. Jako místo paměti působí zvláště ve dnech výročí květnového povstání, protože na hřbitově je v rámci okresu Nymburk pohřben nebývale velký počet obětí.

Lysá nad Labem, bývalý hřbitov u kostela sv. Jana Křtitele (kaple sv. Barbory)

Zdejší hřbitov plnil své poslání kontinuálně od 13. století do ledna 1785. Na mapě PVM byl původní farní kostel zobrazen jako podélná orientovaná stavba, kterou obklopovala oválná ohradní zeď. Celek stál uprostřed vidlicovitě

1010 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1670367.661590574%2C6495885.418605812%2C1673750.0000921933%2C6497796.344312942&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 23. 4. 2021).

1011 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL266018420> (citováno 23. 4. 2021).

1012 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=ome&idrastru=B2_a_4C_3915_3 (citováno 23. 4. 2021).

1013 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_9-3_1980 (citováno 23. 4. 2021).

se rozbíhající návsi. Na mapě DVM byl hřbitov vyznačen jako obdélník se skosenými rohy na východní straně. Další hřbitovní stavby lze spíše jen tušit.¹⁰¹⁴

Indikační skica z roku 1842 zachytila kolem hřbitovní zdi několik pyramidálních listnatých stromů. Při západní zdi hřbitova stála menší zděná stavba (původní zvonice s kostnicí ve sklepení). Hřbitov je popsán jako *Verpflegs Acker*.¹⁰¹⁵ Reambulovaná originální mapa z roku 1877 zachytila v podstatě stejný stav. Přibyla jen menší přístavbu objektu v severozápadním rohu kostela.¹⁰¹⁶

Zánik kostela v roce 1878 i zbytků po hřbitově (původní zvonice s kostnicí 1858 a zeď 1846) zachytila katastrální mapa evidenční z roku 1912. Dnes je zde parkově upravená plocha náměstí B. Hrozného, kde byl formou dlažby zobrazen půdorys zaniklého kostela.

Lysá nad Labem, bývalý katolický hřbitov

První pohřeb se zde uskutečnil v lednu 1785. Na mapě DVM je v zahradách severně od náměstí ale ještě uvnitř města zakreslen v místě hřbitova kříž.¹⁰¹⁷

Podle indikační skici z roku 1842 šlo o lichoběžníkový pozemek, který ze tří stran lemovaly komunikace, pouze z jihu přiléhaly zahrady obytných domů. V jihozápadním rohu stála márnice.¹⁰¹⁸ Poslední pohřby se zde uskutečnily v prosinci 1894. Letecký měřický snímek z roku 1938 zachytil zdi ohrazený areál s parkovou úpravou plochy. Po obvodu vedla mlatová cestička, která v místech před vstupem vytvářela menší odpočinkovou plochu, zakončenou skupinou stromů (patrně kolem bývalého hlavního kříže). Hrobka či řady hrobů nebyla patrné.¹⁰¹⁹

1014 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1651374.317448151%2C6480689.825016094%2C1653065.4866989607%2C6481645.287869658&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 23. 4. 2021).

1015 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL290018420> (citováno 23. 4. 2021).

1016 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2 a 4C 4007 12> (citováno 23. 4. 2021).

1017 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1651339.116246512%2C6481031.780150304%2C1653030.2854973215%2C6481987.243003868&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 23. 4. 2021).

1018 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL290018420> (citováno 23. 4. 2021).

1019 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.BRAN46.02375> (citováno 23. 4. 2021).

Na státní mapě z roku 1954 byl pozemek označen jako lesní porost. Márnice již zakreslena nebyla.¹⁰²⁰

Dnes je pozemek o výměře 2 938 m² v ulici Komenského využíván jako park. Uvažuje se však o jeho využití pro stavbu domova důchodců.

Lysá nad Labem, bývalý evangelický hřbitov

Evangelický hřbitov vznikl v roce 1784 severně od města. Na mapě DVM byl zobrazen dosti nejasně,¹⁰²¹ zato na indikační skice z roku 1842 označili malý lichoběžníkovitý pozemek jako *Akatholische Gemeinde*.¹⁰²² Márnici v severovýchodním rohu zachytila až reambulovaná originální mapa z roku 1876.¹⁰²³ Na leteckém měřickém snímku z roku 1938 je prostřednictvím mlatových cest nezřetelně naznačeno členění hřbitova na čtvrtiny. Řady hrobů jsou ještě patrné. Pozoruhodné je, že mezi evangelickým a městským hřbitovem bylo ještě pole.¹⁰²⁴

Hřbitov byl zrušen v roce 1977, což je patrné až ze státní mapy z roku 2000, kdy poprvé nebyly zobrazeny symbolické kříže. Bývalé pohřebiště o výměře 1 415 m² je dnes využíváno jako park u křižovatky ulic Komenského a Škrétova.

Lysá nad Labem, hřbitov

Městský hřbitov (dnes v Resslerově ulici) vystavěli na polích v mírném svahu v lokalitě Hrabanov. Posvěcení se konalo na konci roku 1894. Prvně jej zachytili na katastrální mapě evidenční z roku 1900. Byl to téměř čtvercový pozemek mezi dvěma polními cestami. Uprostřed jižní strany stály po stranách vchodu dva objekty (dům hrobníka a márnice).¹⁰²⁵

1020 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_4-7_1954 (citováno 23. 4. 2021).

1021 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1651139.3842082676%2C6481473.021782983%2C1652830.5534590771%2C6482428.484636547&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 23. 4. 2021).

1022 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL290018420> (citováno 23. 4. 2021).

1023 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_4007_7 (citováno 23. 4. 2021).

1024 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.BRAN46.02376> (citováno 23. 4. 2021).

1025 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevide&idrastru=B2_a_14C_4341-1B_07 (citováno 23. 4. 2021).

Na leteckém snímku z roku 1938 je dobře vidět pozvolné zaplňování nové části hřbitova, který byl ke staré části připojen v roce 1935.¹⁰²⁶ V roce 1954 měla stará část výměru 16 338 m² a nová 8 309 m². Je také vidět rozšíření domku hrobníka a márnice při jižní straně hřbitova.¹⁰²⁷

Vzhledem k tomu, že v 60. letech 20. století vystavěli na východní a severní straně hřbitova sídliště a od roku 2000 vzniká západně od hřbitova nová městská čtvrť Hrabanov, je hřbitov s velkým množstvím původních vzrostlých lip vnímán především jako významná plocha městské zeleně.

Mcely, u kostela sv. Václava

Starý gotický kostel na terénní hraně nad vsí byl schematicky zachycen na mapě PVM, kde má podobu kříže v kruhu. Mapa DVM rovněž zobrazila křížový půdorys kostela a kolem něho kruhový areál.¹⁰²⁸

Indikační skica z roku 1842 doplnila předchozí situace o detail přístupové cesty pro pěší od jihu (od fary a z návsi). Při jihovýchodním nároží malého hřbitova zakreslili do výrazně svažité farské zahrady stavbu dřevěné zvonice. Z provozního hlediska byla nejdůležitější přístupová komunikace pro povozy ze severu.¹⁰²⁹ Malý hřbitov rozšířili v roce 1880 na současnou výměru 2 497 m², ale první grafický doklad přinesla až státní mapa z roku 1952.¹⁰³⁰ Šlo o část severně od kostela.

Mcelský hřbitov patří s ohledem na své umístění v krajině, množství starých náhrobků a cenných konifer k velmi romantickým místům a rozhodně jej lze označit za výrazný prvek v krajině. Ve spojení areálů fary a kostela prostřednictvím lipové (Štěpánčiny) aleje lze nalézt jeden z mála příkladů venkovského urbanismu.

1026 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.BRAN46.02376> (citováno 23. 4. 2021).

1027 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_4-6_1954 (citováno 23. 4. 2021).

1028 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1677323.0631311384%2C6497497.465751561%2C1679014.232381948%2C6498452.928605125&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 23. 4. 2021).

1029 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL328018420> (citováno 23. 4. 2021).

1030 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_7-3_1952 (citováno 23. 4. 2021).

Městec Králové, bývalý hřbitov u kostela sv. Markéty

Podle mapy PVM se podélně orientovaný kostel nacházel uprostřed velkoryse pojatého náměstí. Kolem svatyně byl obvyklý obdélný ohraničený areál hřbitova, který byl uzavřen v roce 1786. Starý farní kostel i uzavřený hřbitov s kostnicí postihl v roce 1792 (spolu s většinou města) ničivý požár. Poté již nebyl důvod plochu hřbitova udržovat. Mapa DVM zachytila kostel s křížovým půdorysem, ale již bez ohrazení,¹⁰³¹ a stejný obraz přinesla také indikační skica stabilního katastru z roku 1842.¹⁰³²

V současnosti je na místě hřbitova parková úprava náměstí Přemysla Otakara II. Jedinou památkou na hřbitov je pískovcový jehlan z roku 1792 u presbytáře kostela.

Městec Králové, bývalý hřbitov (sever)

Nový hřbitov vznikl v souladu s josefínskými nařízeními v roce 1786 na severovýchodním okraji města (dnes ulice Tyršova). Podle map PVM a DVM se v místě nacházela jen pole. Z indikační skici pořízené v roce 1842 je patrné, že hřbitov byl těsně za zástavbou v klínu dvou polních cest. Obdélná plocha se symbolem kříže byla popsána jako *Kirche Garten*,¹⁰³³ což by mohlo souviset s tím, že hřbitov měl být v roce 1841 uzavřen.

Reambulovaná originální mapa z roku 1873 zobrazila původní parcelu hřbitova, přes jejíž severní polovinu byla červeným inkoustem vyznačena cesta k nové železniční stanici.¹⁰³⁴ Na státní mapě z roku 1954 byla zobrazena již jen zahrada¹⁰³⁵ a mapa z roku 1985 evidovala ostatní plochu.

Dnes je pozemek součástí školního hřiště, u jehož severozápadního nároží stojí snad původní pískovcový hlavní hřbitovní kříž.

1031 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1699677.675275077%2C6481179.12299118%2C1701368.8445258867%2C6482134.585844744&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 23. 4. 2021).

1032 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD175018420> (citováno 23. 4. 2021).

1033 Tamtéž.

1034 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_3188_8 (citováno 23. 4. 2021).

1035 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_1-8_1954 (citováno 23. 4. 2021).

Městec Králové, bývalý hřbitov (jih)

Patrně v roce 1841 vznikl další městský hřbitov, tentokrát na jihu města při komunikaci na Dlouhopolsko. Na mapě DVM je zakreslen jako obdélník situovaný na mírném návrší mezi poli v lokalitě Na Mlejništi (západně stály dva větrné mlýny).¹⁰³⁶

Indikační skica z roku 1842 zachytila pozemek jako obdélník (ne větší než hřbitov na severu města) souběžný s komunikací. Na jihu pozemku s nápisem *Kostel* je naznačena malá stavba, snad márnice nebo kaple. Ještě více na jih je další pozemek, o který byl v roce 1888 hřbitov rozšířen.¹⁰³⁷

V roce 1907 hřbitov uzavřeli. Těsně před jeho zrušením (v roce 1939) vznikl letecký měřický snímek z roku 1938. Zachytil už jen pár stromů na travnaté ploše ohrazené zdí.¹⁰³⁸ Státní mapa z roku 1954 bohužel postrádala zákres stavebních objektů¹⁰³⁹ a státní mapa z roku 1977 evidovala na ploše již jen zahradu.

Pozemek o výměře 4 621 m² je nyní využíván jako park (zeleň) v Pražské ulici a má charakter typické vnitřní periferie. Na hřbitov se tu nezachovala žádná památka.

Městec Králové, hřbitov

Současný městský hřbitov při ulici Míru otevřeli v roce 1906. Hřbitov je na jihozápadním okraji města při silnici do Opočnice. Založen byl na obecních pastvinách mezi lokalitami pojmenovanými Na Ptáku a Na Mlejništi (dnes Na Mlýnici). K prvnímu rozšíření hřbitova došlo v roce 1912 severním směrem, za židovským hřbitovem.

V roce 1933 založili na pozemku jižně od hřbitova urnový háj. Letecký snímek z roku 1938 přinesl řadu cenných poznatků. Urnový háj měl nezvyklou kompozici protaženého oválu s vloženými půlobloukovými cestičkami (k již založeným urnovým hrobům). Svým provedením kontrastoval s tradičně pravidelným členěním starého hřbitova na čtvrtiny. Na starém hřbitově je nápadná velká mlatová nástupní

1036 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1700283.4317777702%2C6480449.418539675%2C1703665.7702793893%2C6482360.344246805&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 23. 4. 2021).

1037 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD175018420> (citováno 23. 4. 2021).

1038 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB18.02402> (citováno 23. 4. 2021).

1039 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_1-9_1954 (citováno 23. 4. 2021).

plocha a pravidelný rastr cest. Západní (v roce 1912 rozšířená) část zatím ještě nebyla zaplněná.

Pozoruhodná je také sadová úprava před vstupem do hřbitova, která na principu symetrie opakovala skupiny dřevin jako protějšky hřbitovním stavbám (domku hrobníka, vstupní bráně, márnici). Zvláště tento pás (dlouhý jako šířka hřbitova a široký skoro jako urnový háj) dokládá, jak vedení města dbalo na estetický účinek hřbitova, protože jinak by vstup na hřbitov vycházel přímo z polí. Hřbitov byl totiž v tu dobu minimálně 500 metrů od města.¹⁰⁴⁰

Státní mapa z roku 1954 zachytila jen půdorysy pozemků.¹⁰⁴¹ Až na státní mapě z roku 1993 se při východní straně objevily domky hrobníka a márnice. Smuteční síň postavili v roce 1987 východně od původní parkové úpravy před hřbitovem.¹⁰⁴²

Pohřebiště o výměře 11 754 m² sousedí se sportovním areálem a zahrádkářskou kolonií. V městském celku je tak zařazeno do klidové zóny, což plně odpovídá kulturnímu a zejména uměleckému potenciálu „galerie“ zdejších náhrobních plastik. Hřbitov sám není významným krajinným prvkem, ale má mimořádný význam z hlediska dějin (zahradní) architektury.

Milčice

Západně od Milčic založili v roce 1933 obecní hřbitov. Zvolené místo bylo polem v lokalitě zvané Kavanství a vedla tudy účelová polní cesta. Dnes se polím severně od hřbitova říká Pod Hřbitovem.

Státní mapa z roku 1954 dokumentovala nezvykle detailně nový hřbitov. Byl to téměř čtvercový pozemek rozdělený středovou cestou na poloviny. Uvnitř hřbitova po celém obvodu byla cesta, která v blízkosti severní ohradní zdi vytvářela nástupní prostor lemovaný domkem hrobníka a márnici. Před vstupním objektem ve středu severní ohradní zdi se rozbíhala dvojice cest a vznikal tak malý „čestný“ dvůr, který na okrese Nymburk nemá obdoby.¹⁰⁴³

1040 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB18.02402>
(citováno 23. 4. 2021).

1041 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_2-9_1954
(citováno 24. 4. 2021).

1042 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_2-9_1993
(citováno 24. 4. 2021).

1043 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Cesky_Brod_1-3_1954
(citováno 24. 4. 2021).

Pohřebiště o výměře 3 426 m² lemuji po vnitřním obvodu lípy. Areál je v intenzivně zemědělsky obhospodařované krajině výrazným přírodním i kulturním prvkem. Proto také nedávno ke hřbitovu vybudovali asfaltovou komunikaci, která je vyhledávanou turistickou a sportovní (in--line) atrakcí.

Milovice

Hřbitov v Milovicích byl postaven v roce 1907 v polích jižně od obce, na mírném svahu nad údolní nivou potoka Mlynařice. Ke hřbitovu vedla polní cesta, a protože musela překonávat vodní tok, říkalo se místu Za Mostem nebo také Pod Vsí u háje. Státní mapa z roku 1953 dokumentovala obdélný hřbitov vklíněný mezi polní cesty. Ve východním rohu pozemku stála márnice.¹⁰⁴⁴

Stav se do roku 2021, kdy byla zahájena I. etapa rozšiřování, nezměnil. Pohřebiště mělo výměru 2 975 m² a ve svahu proti obci bylo vnímáno jako významný krajinný prvek. Zvláště působivé byly staré zeravy, které místu propůjčovaly důstojný a současně starobylý vzhled. Bohužel v rámci rekonstrukce a rozšíření hřbitova byly již pokáceny.

Mladá, bývalý hřbitov u kostela sv. Kateřiny

Starý kostel v Mladé byl v roce 1787 ustanoven za filiální. Podle mapy PVM stál kostel křížového půdorysu s malým čtvercovým ohrazeným hřbitovem uprostřed nezvykle široké obdélné návsi (obr. č. 99). Přesnější je mapa DVM, kde v obdélném areálu hřbitova stál kostel v severní polovině pozemku a fara byla na jihu.¹⁰⁴⁵

Indikační skica stabilního katastru z roku 1842 zobrazila rozdělení a využití pozemků. Hřbitov měl půdorys písmene „L“ (obr. č. 100).¹⁰⁴⁶ Stejná situace byla na státní mapě z roku 1953 (obr. č. 102), což je s podivem, protože již v roce 1904 byl hřbitov uzavřen a následně zrušen. Poslední zbytky kostela měly být zničeny v roce 1935. Až státní mapa z roku 1963 zaznamenala likvidaci kostelního okrsku

1044 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_3-6_1953 (citováno 24. 4. 2021).

1045 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1656403.437154176%2C6490326.795508754%2C1659785.7756557951%2C6492237.721215884&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 24. 4. 2021).

1046 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL316018420> (citováno 24. 4. 2021).

a většiny zástavby obce.¹⁰⁴⁷ Na státní mapě z roku 1977 již není po vesnici žádná stopa s výjimkou funkčních silnic a názvu jednoho území Mladá.

Dnes je místo porostlé náletovými dřevinami a jen obtížně lze identifikovat zbytky stavebních objektů v terénu (obr. č. 103). Proto jsou na vybraných místech instalovány informační panely se stručným popisem historie místa (obr. č. 104).

Netřebice

Obecní hřbitov v Netřebicích založili okolo roku 1906. Místo vybrali jižně od obce na loukách za Velenickým potokem při cestě do Koutů, které se jmenovalo Za Obecní pastvou.

Letecký měřický snímek z roku 1938 obsahuje velmi pěkný detail hřbitova. Obdélný hřbitov byl rozdělen mlatovými cestami na osm dílů. Přední polovina již byla zaplněná, po obvodu se nacházely hrobky v pravidelném rozestupu. Kolem márnice ve střední části rostlo pár konifer. Za severní ohradní zdi byla liniová výsadba listnatých stromů.¹⁰⁴⁸ Na státní mapě z roku 1953 scházelo symbolické označení křížky,¹⁰⁴⁹ ty se objevily až na státní mapě z roku 1979.

Výměra pohřebiště se od založení nezměnila, je stále 1 496 m². Hřbitov je charakteristický obvodovou výsadbou lip, které jsou v intenzivně zemědělsky využívané krajině významným krajinným prvkem. Oproti sousednímu hřbitovu v Koutech působí dnes opuštěně a chudě.

Nouzov

Hřbitov v Nouzově založili okolo roku 1926 severně od Komorního rybníka na obecní pastvině zvané U Bílků. Státní mapa z roku 1954 zachytila téměř čtvercový pozemek přiléhající k místní komunikaci. Naproti vstupu v jihozápadní zdi stála márnice.¹⁰⁵⁰

1047 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1> Brandys nad Labem 2-4 1963 (citováno 24. 4. 2021).

1048 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB67.02393> (citováno 24. 4. 2021).

1049 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1> Nymburk 5-8 1953 (citováno 24. 4. 2021).

1050 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1> Nymburk 2-5 1954 (citováno 24. 4. 2021).

Hřbitov o výměře 1 907 m² má charakter prvorepublikového pohřebiště. Jelikož byla před hřbitovem založena hustá liniová výsadba zeravů, které zcela zakryly hřbitov, je jeho existence utajená.

Nymburk, bývalý hřbitov u kostela sv. Jiljí

Kolem středověkého kostela sv. Mikuláše (dnes sv. Jiljí) se rozkládal hřbitov, který byl uzavřen v roce 1787. Mapa PVM přinesla obraz podélně orientovaného kostela, jež obklopovala okrouhlá ohradní zeď. V roce 1821 bylo pohřebiště zrušeno a přeměněno na náměstí. Ohradní zeď na mapě DVM již není zřetelná.¹⁰⁵¹

Indikační skica stabilního katastru z roku 1842 zobrazila jen kostel, který zaplňoval téměř celé náměstí.¹⁰⁵² Dnes je plocha náměstí větší, protože v mezidobí byly odstraněny domy na jeho východní straně.

Nymburk, bývalý Svatojiřský hřbitov

Hřbitovní kostelík sv. Jiří je datován rokem 1569. Kolem něho se na západním (Pražském) předměstí rozkládal ohrazený areál hřbitova. Mapa PVM přinesla informaci jen o křížovém půdorysu kostela a oválné ohradní zdi (obr. č. 105). V rámci DVM došlo ke zpřesnění – kostel měl podélný půdorys a z jihu k němu přiléhal obdélný hřbitov, který byl rozšířen v roce 1787 po uzavření hřbitova u kostela sv. Jiljí.¹⁰⁵³

Na indikační skice z roku 1842 je pozemek popsán jako *záduší*. Kromě kostela nebyla na hřbitově žádná další stavba. Reambulovaná originální mapa z roku 1879 zachytila červeným inkoustem záměr rozšíření hřbitova západním směrem o zhruba stejně velký pozemek. Mezi starou a novou částí vedla menší komunikace k Labi (obr. č. 106).¹⁰⁵⁴ Katastrální mapa evidenční pořizená v roce 1935 zmíněnou komunikaci na hřbitově již neměla.

1051 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1674294.0906884247%2C6478245.811180868%2C1675139.6753138294%2C6478723.542607651&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 24. 4. 2021).

1052 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL347018420> (citováno 24. 4. 2021).

1053 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1672406.8332090797%2C6477091.77556526%2C1675789.1717106989%2C6479002.70127239&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 24. 4. 2021).

1054 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_4992_6 (citováno 24. 4. 2021).

Letecký snímek z roku 1938 přinesl jedinečný pohled na vnitřní uspořádání zcela zaplněného pohřebiště. Starší (východní) část členily jen řady orientované sever-jih. Při východní ohraně zdi rostly mezi náhrobky větší listnaté stromy. Mladší (západní) část měla klasické členění na čtvrtiny a pásy hrobek po obvodu. Nejvíce dřevin rostlo při jižní ohradní zdi (obr. č. 107).¹⁰⁵⁵

Úplně jiný charakter, blízký parkovému hřbitovu, je patrný z leteckého měřického snímku pořízeného v roce 1963. Hřbitov se doslova utápí v zeleni. Po severní straně rostla alej lip, ze západu a jihu hřbitov lemovala alej pyramidálních topolů černých. Zvláště ve východní polovině nebylo pro koruny stromů vidět ani náhrobky.¹⁰⁵⁶ Likvidaci hřbitova, ke které došlo v letech 1968–1969, zachytila státní mapa z roku 1976. Symbolické označení křížů nahradila parková úprava, kterou na mapě představují dvě diagonálně vedené komunikace a odpočívadla (obr. č. 108).¹⁰⁵⁷

Dnes je na řešeném místě parková plocha o výměře asi 7 000 m². Celkový charakter místa je blízký charakteristice tzv. vnitřní periferie, což umocňují okolní průmyslové areály a železniční trať.

Nymburk, hřbitov

Městský hřbitov na západním (Drahelickém) předměstí Nymburka postavili na polní trati s názvem Proti Cihelně (dnes mezi ulicemi Drahelická a Okružní). V roce 1905 se zde konal první pohřeb. Krematorium jako ústřední objekt bylo dokončeno v roce 1924.

Podobu hřbitova zachytila katastrální mapa evidenční z roku 1935. Hřbitov se skládal ze dvou téměř čtvercových pozemků a přibližně uprostřed stálo krematorium.¹⁰⁵⁸ Letecký měřický snímek z roku 1938 zobrazil strukturu jednotlivých segmentů. Východní (starší) část se členila jen na čtvrtě, uvnitř kterých se nacházela mozaika hrobů. Západní (mladší) část se dělila na tři pásy po čtyřech obdélnících. Ten nejbliže krematoriu byl již zaplněný, zbylé byly travnaté.

1055 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB99.02414> (citováno 24. 4. 2021).

1056 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1963.NYMB99.14284> (citováno 24. 4. 2021).

1057 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_9-9_1976 (citováno 24. 4. 2021).

1058 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevide&idrastru=B2_a_14C_5334-1A_06a (citováno 24. 4. 2021).

Po celém obvodu se nacházely hrobky. Před krematoriem byly dva samostatné partery upravené jako urnové háje.¹⁰⁵⁹

Rozšíření hřbitova, pomalé zaplňování a nárůst stromů dokumentoval letecký měřický snímek z roku 1963. Na sever od krematoria v ohrazeném prostoru rostla většinou jen tráva. Pouze v západní části byl zřízen válečný hrob, ke kterému vedla dlážděná cesta lemovaná stromy.¹⁰⁶⁰ Státní mapa z roku 1970 zobrazila především rozšíření krematoria a výstavbu objektů správy u vstupu. Ideálním cílem byl čtvercový areál,¹⁰⁶¹ což dokládají současné letecké snímky.

Dnes má největší pohřebiště v okrese výměru 33 341 m². S ohledem na dochované funerální objekty lze hřbitov charakterizovat jako pěkný příklad prvorepublikové architektury.

Okřínek

Zdejší hřbitov založili v roce 1926. Místo vybrali jihozápadně od obce při východní straně silnice do Choťánek v polní trati zvané Na Loučkách. Letecký snímek z roku 1938 zachytil „holou“ zemědělsky využívanou krajinu s obdélným hřbitovem, márnicí a středovou mlatovou cestou. První hroby zaujímaly severní čtvrtinu hřbitova.¹⁰⁶² Pozdější státní mapy zaznamenaly stejný stav pozemku.

Dnes je lokalita pojmenována U Hřbitova. Pohřebiště o výměře 2 915 m² má v katastrálních mapách již zakreslenou i původní márnici uprostřed západní ohradní zdi. Pro své umístění při silnici II. třídy je zdí ohrazený objekt mezi poli nápadným prvkem v krajině. Při komparaci se zmíněným leteckým měřickým snímkem byl efekt „osamoceneného“ ohrazeného hřbitova v krajině beze stromů neporovnatelně emotivnější.

1059 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB99.02414>
(citováno 24. 4. 2021).

1060 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1963.NYMB99.14283>
(citováno 24. 4. 2021).

1061 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_9-9_1970
(citováno 24. 4. 2021).

1062 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.KOLI51.02443>
(citováno 24. 4. 2021).

Opočnice

Hřbitov v Opočnici postavili v roce 1886 západně od obce při polní cestě v lokalitě Na Lánech. Místo se nachází poblíž Vinného vrchu, které je ve smyslu osvícenských požadavků neustále provětráváno. Na reambulované originální mapě z roku 1872 byl červeně zakreslen návrh na oddělení tří pozemků pro téměř čtvercový hřbitov.¹⁰⁶³

Letecký měřický snímek z roku 1938 zachytil plně funkční a téměř zaplněný hřbitov, který rozdělovala jen středová cesta.¹⁰⁶⁴ Státní mapa z roku 1954 dokumentovala i márnici uprostřed severní ohradní zdi.¹⁰⁶⁵ Zbylá klínovitá plocha mezi hřbitovem a přilehlou polní cestou byla využita pro menší parkovou úpravu s odpočívadlem a vyhlídkou do Polabí.

Dnes se pohřebiště o výměře 3 536 m² uplatňuje v krajině především jako vegetační prvek mezi rozsáhlými lány. Liniová výsadba vedoucí ke hřbitovu a parková úprava před hřbitovem totiž hřbitov v dálkových pohledech zcela zakrývají.

Opolany

Evangelický hřbitov v Opolanech založili v roce 1899 při komunikaci do Opolánek. Pozemek se nachází východně od obce na terénním „hřbetu“ mezi údolní nivou Cidliny (z jihu) a Sánským kanálem (na severu). Místo jižně od komunikace se jmenovalo Za Humny a z důvodu vysoké hladiny podzemní vody tu bylo mnoho luk.

Na katastrální mapě evidenční z roku 1927 byl hřbitov zachycen jako obdélný pozemek, v jehož jihozápadním rohu stála márnice. Mezi komunikací a hřbitovem se nacházel menší pozemek, který vytvářel důstojný nástupní prostor na hřbitov.¹⁰⁶⁶ Mladší státní mapy zachytily stejný stav.

1063 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_5176_2 (citováno 24. 4. 2021).

1064 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB39.02424> (citováno 24. 4. 2021).

1065 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_3-0_1954 (citováno 24. 4. 2021).

1066 <https://mapy.cz/turisticka?x=15.2293897&y=50.1301057&z=17&source=muni&id=4114> (citováno 24. 4. 2021).

Dnes je památkově chráněné pohřebiště o výměře 1 429 m² turistickou zajímavostí, kolem které vede cyklotrasa. V krajině malého měřítka, bohaté na doprovodné porosty vodních toků, je hřbitov nápadný zejména pro svou architektonicky náročně pojatou bránu. Kontrastní k polabské krajině jsou i sloupovité koruny starých zeravů vysazené ve větším sponu po obvodu hřbitova.

Pátek, u kostela sv. Vavřince

Historie farního kostela v Pátku sahá do 14. století. Na mapě PVM je kostel křížového půdorysu v kruhovém ohrazení zakreslen severně od obce, na „ostrově“ mezi Sánským kanálem, rybníkem Blato a jeho výpustním kanálem. Mapa DVM zaznamenala vypuštění rybníka Blato. Pozemky kolem kostela byly využívány jako louky.¹⁰⁶⁷

Indikační skica stabilního katastru z roku 1842 potvrdila okrouhlý areál hřbitova, který těsně obklopoval kostel.¹⁰⁶⁸ Na reambulované originální mapě z roku 1871 byla zachycena změna vedení trasy komunikací. Původní cesta vedoucí východně od kostela se přesunula na západní stranu a dnes je silnicí vedoucí do Koutů.¹⁰⁶⁹ V roce 1911 došlo k rozšíření hřbitova, což bylo zachyceno na leteckém měřickém snímku z roku 1938. V rámci optimálního využití plochy byl učiněn originální pokus nepravidelný areál členit dvěma kolmými cestami, ovšem nikoli na tradiční čtvrtě.¹⁰⁷⁰

Podle státní mapy z roku 1954 se hřbitovní areál skládal z původního okrouhlého pozemku, který byl na východě rozšířen až ke staré cestě.¹⁰⁷¹ Celek zaujímal dvojnásobnou výměru a měl současných 3 162 m².

Jelikož se hřbitov nyní nachází v krajině malého měřítka, kde jsou významné doprovodné porosty podél vodotečí a kanálů, je v krajině poměrně nenápadný. Pozoruhodný je ovšem vývoj krajiny v delším časovém horizontu.

1067 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1685944.4642136344%2C6474804.106998988%2C1689326.8027152536%2C6476715.032706118&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 24. 4. 2021).

1068 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD291018420> (citováno 24. 4. 2021).

1069 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_5335_5 (citováno 24. 4. 2021).

1070 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.KOLI51.02442> (citováno 24. 4. 2021).

1071 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_5-0_1954 (citováno 24. 4. 2021).

Jak asi na pozorovatele působil malý kostelík vystupující z rybníční krajiny? Dnes je hřbitov populární především pro výsledek revitalizace z roku 2019, která nemá na okrese obdoby.

Písková Lhota

Hřbitov v Pískové Lhotě začali stavět v roce 1923 na pozemcích západně od obce. Lokalita nesla název V Suchých lukách, což odpovídalo způsobu využívání pozemků v blízkosti vodního toku Káča. Ze státní mapy pořízené v roce 1954 je patrná jistá podobnost zdejšího hřbitova se sousedním katolickým hřbitovem v Kostelní Lhotě (založen 1927). Jde o obdélný pozemek umístěný poměrně daleko od poděbradské silnice. Ke hřbitovu vedla přes les 85 metrů dlouhá účelová komunikace. Navíc stála v jihozápadním rohu márnice.¹⁰⁷²

Státní mapa z roku 1964 zaznamenala rozšíření hřbitova severním směrem na aktuální výměru 2 067 m². Pro současné umístění hřbitova za lesním komplexem jej nelze označit za významný prvek v krajině.

Poděbrady, bývalý hřbitov u kostela Povýšení sv. Kříže

Kolem starého farního kostela na východním Kostelním předměstí byl hřbitov od počátku. Na mapě PVM stál kostel křížového půdorysu uprostřed kruhového ohrazení. Z jihu ke hřbitovu přiléhalo slepé rameno Labe a ze severu silnice vedoucí do Chlumce nad Cidlinou. Zástavba v okolí byla rozvolněná.¹⁰⁷³

Císařský povinný otisk z roku 1842 představil složitý půdorys kostela, který těsně obklopovala v půdorysu oválná ohradní zeď. V ploše hřbitova byly zobrazeny symbolické kříže, přestože zdejší hřbitov byl uzavřen již v roce 1784. Jihozápadní úsek ohradní zdi hřbitova omývala voda labského ramene.¹⁰⁷⁴ Katastrální mapa

1072 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_8-2_1954 (citováno 24. 4. 2021).

1073 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1682643.8948953606%2C6470416.596705035%2C1684335.0641461702%2C6471372.059558599&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 24. 4. 2021).

1074 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_5882-1_5 (citováno 24. 4. 2021).

evidenční z roku 1930 zachytila již zasypané labské rameno a vznik Kostelního náměstí.¹⁰⁷⁵

Založení parkové úpravy na místě bývalého hřbitova (o výměře 1 366 m²) je patrné na státní mapě z roku 1954.¹⁰⁷⁶ Dnes je jedinou památkou na hřbitov zachovaná podezdívka hřbitovní zdi.

Poděbrady, bývalý hřbitov (Purkyňovy sady)

Ve shodě s josefínskými předpisy byl v roce 1784 založen nový hřbitov na severovýchodním okraji města. Vybrány byly zahrady po pravé straně cesty do Pátku, nedaleko od farního kostela (podobně jako v Lysé nad Labem). Na mapě DVM byl zakreslen obdélný hřbitov s márnicí v severním rohu.¹⁰⁷⁷

Podle indikační skici stabilního katastru z roku 1842 šlo o intravilán města.¹⁰⁷⁸ V roce 1884 rozšířili hřbitov severním směrem na zbylou část zahrady. Katastrální mapa evidenční pořizená okolo roku 1911 zachytila starou (asi 5 200 m²) i novou (asi 3 100 m²) část hřbitova,¹⁰⁷⁹ přestože byl již v roce 1903 uzavřen. Stejný druh mapy z roku 1930 zobrazil plochu již jen jako městský sad, ale stále ještě s márnicí.¹⁰⁸⁰ Státní mapa z roku 1981 představila území jako anglický park.¹⁰⁸¹

Dnes je místo pojmenováno Purkyňovy sady a je využíváno jako veřejná zeleň. V ploše zůstal zachován náhrobek MUDr. Boučka a hlavní kříž bývalého hřbitova.

Poděbrady, bývalý hřbitov u kostela Nanebevzetí Panny Marie (havířský kostel)

Gotický kostelík postavili v údolní nivě Labe, na loukách západně od cesty do Kluku. Na mapě PVM je zachycen jako stavba křížového půdorysu v okrouhlém

1075 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevidc&idrastru=B2_a_14C_5882-1B_06 (citováno 24. 4. 2021).

1076 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_6-1_1954 (citováno 24. 4. 2021).

1077 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1681446.96458263%2C6470096.146831362%2C1684829.3030842491%2C6472007.072538491&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 24. 4. 2021).

1078 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD306018420> (citováno 24. 4. 2021).

1079 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevidc&idrastru=B2_a_14C_5882-1A_06 (citováno 24. 4. 2021).

1080 Tamtéž.

1081 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_6-1_1981 (citováno 24. 4. 2021).

ohrazeném areálu.¹⁰⁸² Roku 1784 byl kostel zrušen, ale již v roce 1788 jej znovu vysvětili jako hřbitovní kapli.

Indikační skica z roku 1842 zobrazila poměrně úzký obdélníkový hřbitov s plaňkovým plotem a kostelíkem uprostřed. Severně se nacházela zahrada a zvonice.¹⁰⁸³ Poslední pohřeb se tu konal roku 1866.

Za třicet let poté proběhla velkorysá regotizace objektu. Na státní mapě z roku 1968 byla plocha bývalého hřbitova (asi 900 m²) označena symbolem zahrady.¹⁰⁸⁴ V roce 2013 se uskutečnila kompletní úprava terénu a porostů. Místo má dnes charakter parku a v podstatě nic (až na jedinou zazděnou náhrobní desku) neupomíná na hřbitov.

Poděbrady-Kluk

Komplex městského hřbitova vznikl jižně od města na katastru obce Kluk při křižovatce cest na Pískovou Lhotu a Kluk. Zvolené místo bylo pole zvané U Obory nad obcí. Podle katastrální mapy evidenční z roku 1933 lze vypočítat postupný vývoj území, které mezi tím získalo pojmenování U Hřbitova.

Jako první tu v roce 1896 založili evangelický hřbitov. Ten je na mapě označen symbolem kalicha. Je to téměř obdélný pozemek, který měl na severu při silnici domek hrobníka a v jihovýchodním rohu márnici.

V pořadí druhý tu vznikl v roce 1898 židovský hřbitov, který se nacházel po západní straně evangelického hřbitova. Židovský hřbitov měl rovněž obdélný půdorys a označoval jej symbol židovské hvězdy. Při severní hranici pozemku se nacházel provozní objekt.

Městský hřbitov podle plánů Josefa Fanty dokončili v roce 1904, přestože první pohřeb tu proběhl již o rok dříve. Půdorysně šlo o poměrně nevýhodný klínovitý pozemek, který byl v severním rohu konkávně prolomen za účelem vybudování nástupního prostoru lemovaného domkem hrobníka a kaplí. Před hřbitovem byla malá parková úprava. Hřbitov označoval symbolický kříž.

1082 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1680072.790300531%2C6469770.611789208%2C1683455.1288021503%2C6471681.537496338&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 24. 4. 2021).

1083 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD171018420> (citováno 24. 4. 2021).

1084 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_7-1_1968 (citováno 24. 4. 2021).

V celé kompozici hřbitova, který došel sjednocení v roce 1920, je pozoruhodný areál zahradnictví s dominantním objektem skleníku, který by se dnes nacházel uprostřed hřbitova. Naopak není nijak zvýrazněna architektonicky nejcennější severovýchodní zeď s hrobkami.¹⁰⁸⁵

Drobné detaily, zvláště ve vztahu k provozu a sadovým úpravám, podává letecký měřický snímek z roku 1938. V severním vstupním prostoru je patrná geometrická úprava parteru. Vzrostlé dřeviny se v tu dobu nacházely jen na městském hřbitově. Evangelický hřbitov byl dělen na čtvrtě, zatímco židovský se dělil jen na dvě poloviny. Městský hřbitov měl druhý vstup v jihovýchodním rohu.

Jelikož byl hřbitov zcela zaplněn, pozvolna se rozšiřoval do jihozápadního rohu. Areál zahradnictví oddělovala zeď. Pěstební plochy kromě běžných záhonů tvořila i pařeniště.¹⁰⁸⁶

Letecký měřický snímek z roku 1954 přinesl několik podstatných změn. Nejnápadnější se stal zánik hřbitovního zahradnictví, které se přesunulo za jižní ohradní zeď mimo areál hřbitova. Na místě původního zahradnictví vznikla nová hřbitovní oddělení. Židovský hřbitov ztratil původní koncepci a evangelický hřbitov přestal být jasně členěný. Fantův hřbitov se pozvolna ztrácel po narůstající stromovou vegetací.¹⁰⁸⁷

Na státní mapě z roku 1971 byl areál hřbitova ještě rozdělen do pozemků podle předchozího vývoje, ale už neobsahovala zákres skleníku.¹⁰⁸⁸ Státní mapa z roku 1986 představila scelený areál. Zanikla márnice bývalého evangelického hřbitova, ale přibyl zákres Hyrossovy hrobky při jižní hranici.¹⁰⁸⁹

Dnes je pohřebiště plně využito. Z celého komplexu, který má aktuálně výměru 27 489 m², byla vyčleněna plocha židovských hrobů 1 270 m², která je ve vlastnictví Židovské obce v Praze. Poděbradský hřbitov v současné době plní také funkci turistické a architektonické památky. Nezanedbatelný je rovněž jeho význam

1085 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevidc&idrastru=B2_a_14C_3187-1A_02 (citováno 24. 4. 2021).

1086 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.KOLI71.02469> (citováno 24. 4. 2021).

1087 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1954.KOLI82.00693> (citováno 24. 4. 2021).

1088 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_7-2_1971 (citováno 24. 4. 2021).

1089 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_7-2_1986 (citováno 24. 4. 2021).

biologický a mikroklimatický, neboť na hřbitově se nachází velký podíl městské zeleně.

Podmokly, bývalý hřbitov u kostela sv. Bartoloměje

Kostel v Podmokách měl být vystavěn v roce 1817¹⁰⁹⁰ a měl plnit funkci filiálního kostela k faře ve Vrbicích u Poděbrad. Přesto je zakreslen na mapě PVM objekt se symbolem kříže v ohrazeném areálu. Jelikož to bylo místo nad výrazným svahem na východním okraji obce, lze předpokládat, že šlo o starší kostel na stejném místě. Stejná situace je na mapě DVM.¹⁰⁹¹

Indikační skica z roku 1841 zachytila obdélný kostel s půlkruhovým presbytářem v nepravidelném téměř eliptickém areálu hřbitova. Ke hřbitovu přiléhaly obecní pastviny a ze severu cesta určená též pro statek situovaný východně. Hřbitov je kromě symbolických křížů označen též písmenem „W“ jako pastvina.¹⁰⁹² Reambulovaná originální mapa z roku 1872 zachytila objekt márnice. Ta byla pro nedostatek místa postavena vně hřbitova při jižní zdi.¹⁰⁹³

Hřbitov o výměře 766 m² byl uzavřen okolo roku 1928. V neznámé době došlo k demolici márnice, která je stále evidována v katastru nemovitostí. V současné době má místo i celý přilehlý svah charakter udržovaného přírodního hájku se vzrostlými stromy, který zcela zakrývá kostel. Původně ale na svahu rostl sad a kostel na svahu tvořil přirozenou dominantu obce.

Přestože je areál uvnitř sídla, jeho nenápadný přístup a vegetační kryt mu poskytují naprostou intimitu. Ve smyslu výše uvedeném jde o pozoruhodný objekt, který dosud unikal pozornosti regionálních historiků, a je třeba mu věnovat větší pozornost.

1090 J. HRABĚTOVÁ, *Památky ...*, s. 87.

1091 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1694733.6123356111%2C6479117.930949763%2C1696424.7815864207%2C6480073.393803327&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 24. 4. 2021).

1092 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD307018410> (citováno 24. 4. 2021).

1093 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_5591_5 (citováno 24. 4. 2021).

Podmoky, hřbitov

Obecní hřbitov otevřeli v roce 1928 východně od obce při silnici do Městce Králové. Lokalita je charakteristická neobvykle velkým polním blokem nazývaným K Jeptišce. Jde o rovinatou polohu, která svým umístěním a provětráváním přesně odpovídá zdravotním a hygienickým požadavkům. Na státní mapě z roku 1954 byl při jižní straně silnice zobrazen obdélný hřbitov, který měl uprostřed jižní zdi (naproti vchodu) márnici.¹⁰⁹⁴

Pohřebiště o výměře 3 531 m² je z poloviny zaplněno. Jelikož postrádá výraznou vegetaci, je v intenzivně zemědělsky užívané krajině nápadný především architektonickými prvky. Po emocionální stránce je to pustý a sterilní hřbitov.

Přerov nad Labem, u kostela sv. Vojtěcha

V centru obce, nedaleko zámeckého (též Salvátorského) rybníka, se nachází kostel sv. Vojtěcha. Byl vystavěn v roce 1682. V roce 1780 se stal kostelem filiálním. Na mapě PVM není značka pro kostel zobrazena ve správné poloze, ale je zde patrný ohrazený areál hřbitova severně od kostela.¹⁰⁹⁵ Indikační skica z roku 1841 zachytila podobu kostela před přestavbou (1865).

Půdorys hřbitova měl velice neobvyklý tvar a zdá se, že to byla zbytková plocha mezi přilehlými zahradami. Márnice byla zakreslena v jižní cípu sousední zahrady.¹⁰⁹⁶ Katastrální mapa evidenční pořízená před rokem 1911 zachytila rozšíření hřbitova (v roce 1872) východním směrem na přilehlou zahradu.¹⁰⁹⁷ Na státní mapě z roku 1954 byl zachycen stav, který je totožný s aktuálním.¹⁰⁹⁸

Dnes má pohřebiště výměru 1 329 m². Hřbitov je zcela zaplněn, a proto je bez vegetace. V obci se uplatňuje pouze jako areál u kostela.

1094 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_3-9_1954 (citováno 24. 4. 2021).

1095 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1649631.5719080914%2C6473570.355948023%2C1651322.741158901%2C6474525.8188015865&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 24. 4. 2021).

1096 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=KRM316018720> (citováno 24. 4. 2021).

1097 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevide&idrastru=B2_a_14C_6202-1A_05 (citováno 24. 4. 2021).

1098 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_5-9_1953 (citováno 24. 4. 2021).

Rožďalovice, bývalý hřbitov u kostela sv. Havla

Barokní kostel sv. Havla zaujímá dominantní polohu na svahu nad městečkem. Mapa PVM kostel zobrazila jako stavbu křížového půdorysu v okrouhlém ohrazeném areálu v centru sídla.¹⁰⁹⁹

Na indikační skice z roku 1842 zachytili téměř obdélný areál hřbitova s kostelem uprostřed. Přístup na hřbitov a ke kostelu byl od jihu.¹¹⁰⁰ Stav se do současné doby změnil pouze v symbolice značení, kdy byl pozemek jako hřbitov naposledy označen na státní mapě z roku 1964, přestože byl uzavřen již v roce 1869.

Dnes má pohřebiště rozlohu 3 938 m² a je využíváno spíše jako „vyhrazená“ parková zeleň, jejíž součástí je i několik památkově chráněných náhrobků. Význam bývalého hřbitova je tedy především kulturně-historický a rekreační.

Rožďalovice, hřbitov

Z kapacitních a hygienických důvodů byl severně od obce při cestě do Dětenic založen nový hřbitov. Původně zde byla pole a lokalita se jmenovala U Kálku. Na reambulované originální mapě je hned za obcí zobrazen (červeným inkoustem) na západní straně komunikace obdélný areál hřbitova.¹¹⁰¹

V roce 1936 se hřbitov rozšířil západním směrem, což je dobře patrné z leteckého měřického snímku pořízeného v roce 1938. Bohužel, jeho kvalita je nevalná, a tak lze pouze konstatovat, že na hřbitově nerostly vzrostlé stromy, hřbitov byl členěn na šest částí a kaple stála uprostřed křížení cest ve staré části.¹¹⁰² Na státní mapě z roku 1954 byla zakreslena márnice v severovýchodním rohu hřbitova.

Pohřebiště má výměru 10 462 m². Z hlediska uplatnění v krajině jde o nenápadný objekt na okraji sídla, který pro absenci vzrostlých stromů na sebe upozorní ohradní zdí a parkovištěm před vstupem.

1099 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1688057.6673951172%2C6499226.231446732%2C1689748.8366459268%2C6500181.694300296&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 24. 4. 2021).

1100 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL425018420> (citováno 24. 4. 2021).

1101 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=ome&idrastru=B2_a_4C_6347_2 (citováno 24. 4. 2021).

1102 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB42.02815> (citováno 24. 4. 2021).

Sadská, bývalý hřbitov u kostela sv. Apolináře

Západně od centra města Sadská se na vrchu nad městem nachází gotický kostel sv. Apolináře. Mapa PVM sice postrádá značku pro kostel v daném místě, ale z charakteru zákresu je zřejmé, že stál ve východní části ohrazeného protaženého areálu.¹¹⁰³

Indikační skica z roku 1842 zachytila kostel křížového půdorysu v nepravidelném areálu hřbitova, v jehož severovýchodním rohu stála márnice.¹¹⁰⁴ Zdejší hřbitov pravděpodobně uzavřeli v roce 1848. Katastrální mapa evidenční z roku 1912 zobrazila přestavbu části severní ohradní zdi hřbitova (1845), jejíž původní průběh zasahoval příliš do uličního prostoru.¹¹⁰⁵ Státní mapa z roku 1979 už dokumentovala aktuální podobu pozemku včetně odstranění márnice.¹¹⁰⁶

Dnes má pohřebiště výměru 1 867 m² a charakter vyhrazené parkové plochy, která je ukrytá za vysokou zdí. Docela dobře tak simuluje podobu bývalého knížecího hradiště.

Sadská, hřbitov

Nový hřbitov v Sadské začali stavět v roce 1840, ale otevřeli jej až v roce 1848. Nachází se na vysokém ostrohu západně od města (na mapách označen jako Eichelburg), v místě obecní pastviny, která západním směrem přechází do skály. Prostý obdélník zachytila mapa DVM¹¹⁰⁷ a indikační skica z roku 1842.¹¹⁰⁸

V roce 1907 byl hřbitov rozšířen, což je patrné z katastrální mapy evidenční pořízené v roce 1912. Z hlediska hřbitova je překvapující, že rozšíření směřovalo na západ do míst, kde na povrch vystupuje opukové skalní podloží. U historické zděné kóty (na pozemku p. č. 1232/1 k. ú. Sadská) označující nejvyšší místo vrchu

1103 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1666912.5727783462%2C6469480.133480034%2C1668603.7420291558%2C6470435.596333598&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 24. 4. 2021).

1104 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD347018420> (citováno 24. 4. 2021).

1105 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevidc&idrastru=B2_a_14C_6736-1A_05 (citováno 24. 4. 2021).

1106 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Cesky_Brod_0-1_1979 (citováno 24. 4. 2021).

1107 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1666593.2470505277%2C6469545.507259981%2C1668284.4163013373%2C6470500.970113545&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 24. 4. 2021).

1108 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD347018420> (citováno 24. 4. 2021).

vystavěli márnici. Letecký měřický snímek z roku 1938 zachytil hřbitov jako podlouhlý obdélník, jehož středem vede cesta. Porost dřevin se již začal projevovat ve starší (východní) části, kde téměř zakryl náhrobky.

Mnohem zajímavější je okolí hřbitova, které na rozdíl od současnosti postrádá bohaté porosty dřevin. V roce 1938 byl na západ od hřbitova vyprahlý opukový hřbet, na kterém ohrazený hřbitov musel z dálky působit velmi nápadně.¹¹⁰⁹ Sjednocení pozemků „starého“ hřbitova dokládá státní mapa z roku 1952.¹¹¹⁰ Další rozšíření hřbitova na jih dokumentovala státní mapa z roku 1963 a státní mapa z roku 1984 obsahovala i zákres Bürgermeisterovy hrobky (uprostřed nejstarší části hřbitova).

Z aktuální katastrální mapy je zřejmé, jak složitým procesem rozšiřování hřbitova procházelo. Severní polovina hřbitova scelená před rokem 1952 má výměru 4 697 m². Jižní polovina se skládá z několika pozemků o celkové výměře 4 317 m². Z krajinářského hlediska se dnes hřbitov pro svůj výrazný vegetační porost uplatňuje především jako hájek. Zvláštní význam mají staré zeravy, které ve spojení s náhrobky z první poloviny 20. století reprezentují „staré“ časy a skutečnou kroniku města.

Sány, bývalý hřbitov u kostela sv. Ondřeje

Kostel v Sánech postavili na severním konci návsi, nad nivou řeky Cidliny. Svažitost pozemku vyřešili dosypáním terénu a výstavbou opěrné zdi. Na mapě PVM je zakreslen kostel křížového půdorysu uprostřed okrouhlého areálu.¹¹¹¹

Ke zrušení hřbitova mělo dojít již v roce 1824 v rámci přestavby kostela, a proto na indikační skice z roku 1841 chyběly značky kříže.¹¹¹² Ty se ze setrvačnosti objevily ještě na katastrální mapě evidenční z roku 1931.

1109 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.CBRO11.02459> (citováno 24. 4. 2021).

1110 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Cesky_Brod_1-1_1952 (citováno 24. 4. 2021).

1111 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1696464.390435418%2C6467492.465737232%2C1698155.5596862277%2C6468447.928590796&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 25. 4. 2021).

1112 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=KRM339018410> (citováno 25. 4. 2021).

Nyní je pozemek evidován jako ostatní plocha o výměře 481 m², kde roste několik tradičních konifer. Na existenci hřbitova v místě nic neupomíná a areál kolem kostela působí zcel zapomenutým a opuštěným dojmem.

Sány, hřbitov

Velmi složitý vývoj hřbitova v Sánech souvisí s místním evangelickým sborem, který založili okolo roku 1784. Evangelický hřbitov vznikl do roku 1790. Jako prostý obdélník na poli západně od obce jej při cestě do Opolánek zachytila mapa DVM (obr. č. 111).¹¹¹³ Lokalita se jmenovala Za Humny a byla výrazně ovlivněná výskytem vody, protože kolem hřbitova vedla menší odvodňovací strouha, která ústila severně za silnicí do Cidliny.

Protože v rámci přestavby kostela sv. Ondřeje zrušili tamní malý hřbitov, založili si katolíci nový v sousedství stávajícího evangelického. Na indikační skice stabilního katastru z roku 1841 byl více na západ menší obdélník evangelického hřbitova a po jeho východní straně větší obdélník katolického hřbitova. Ten měl navíc uprostřed východní zdi postavenou márnici (obr. č. 112).¹¹¹⁴

Pozoruhodné je, že na císařském povinném otisku byl zakreslen jen katolický hřbitov s márnicí, zatímco na místě evangelického bylo zobrazeno jen pole (obr. č. 113).¹¹¹⁵ Reambulace originální mapy z roku 1872 přinesla zakres obou hřbitovů tak, jak byly zachyceny na indikační skice.¹¹¹⁶

Katolický hřbitov byl rozšířen v roce 1922 směrem na jih a západ (podle evangelického hřbitova) tak, že vznikl jeden velký celek. Menší evangelický hřbitov (asi 1/6 plochy) měl v jihozápadním rohu márnici a označoval jej symbol kalicha. Katolická část měla již zmíněnou starou márnici a stará i nová část byly označeny křížem (obr. č. 114).¹¹¹⁷

1113 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1696464.390435418%2C6467492.465737232%2C1698155.5596862277%2C6468447.928590796&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 25. 4. 2021).

1114 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=KRM339018410> (citováno 25. 4. 2021).

1115 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_6747-1_3 (citováno 25. 4. 2021).

1116 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=ome&idrastru=B2_a_4C_6466_3 (citováno 25. 4. 2021).

1117 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevide&idrastru=B2_a_14C_6747-1A_03 (citováno 25. 4. 2021).

Státní mapa z roku 1952 dokumentovala celý vývoj názorně. Nejstarší evangelický hřbitov byl v severozápadním rohu, starý katolický hřbitov byl v severovýchodní rohu, nejnovější hřbitov zaujímal jižní polovinu, přičemž nová márnice stála v jihovýchodním rohu pozemku.¹¹¹⁸ Následně došlo k drobným dispozičním úpravám, které jsou platné dosud.

Pohřebiště je stále fyzicky (zdi) rozděleno na dvě části. Evangelický hřbitov se nepatrně prodloužil k jihu a současně přišel o márnici. Na katolickém hřbitově zůstala jen márnice v jihovýchodním rohu. Dnes má pohřebiště souhrnnou výměru 4 054 m², ale protože se nová zástavba rozšířila až ke hřbitovu, přestal být krajinným prvkem. Stal se běžným občanským vybavením obce, které z důvodu absence vzrostlé vegetace (vyjma aleje před vstupem) není nijak nápadné.

Seletice

Obec Seletice založila hřbitov v roce 1908 mezi západní hranici sídla a lesním komplexem U Cikánu. Zvolené místo bylo dříve polním blokem s názvem Na Pískách. Státní mapa z roku 1954 zachytila lichoběžníkový pozemek o výměře 2 514 m² na okraji lesa a mezi sady. Nedaleko na jih stál areál seletické pily (je v provozu dosud).

Jelikož byl hřbitov poměrně vzdálený od cesty do Mcel, byla k němu zřízena samostatná účelová komunikace.¹¹¹⁹ Z toho důvodu je zřejmé, že uplatnění hřbitova v krajině i sídle je minimální. Navíc se nyní v okolí pohřebiště parcelují pozemky a vzniká tu nová zástavba, která hřbitov zcela zakryje. Do té doby bude mít upravený hřbitov na kraji lesního komplexu a nedaleko pily příjemný vesnický ráz, který evokuje dobu Káji Maříka.

Semice, bývalý hřbitov u kostela sv. Maří Magdaleny

Barokní jednolodní kostel byl na návsi v Semicích postaven v roce 1731. Mapa PVM jej zachytila jen jako prostou obdélnou stavbu (bez značky kříže) v obdélném ohrazeném areálu, který se ze severu přimyká k hlavní cestě vedoucí

¹¹¹⁸ https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_3-3_1952 (citováno 25. 4. 2021).

¹¹¹⁹ https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_6-1_1954 (citováno 25. 4. 2021).

do Hradištka. Z jihu hřbitov obtékal Semický potok. Na DVM je patrná změna vedení Semického potoka, který hřbitov i s kostelem míjel po západní straně.¹¹²⁰

Císařský povinný otisk z roku 1841 zachytil uprostřed návsi nepravidelný eliptický areál hřbitova, který přiléhal k západní straně kostela. Márnice stála v jihovýchodním rohu.¹¹²¹

V roce 1935 byl uzavřený hřbitov zrušen a přeměněn na park, kterým je dosud. Plocha bývalého pohřebiště je dnes evidována jako ostatní komunikace a má v součtu výměru 764 m². Po zaniklém hřbitově se nedochovala žádná památka.

Semice, hřbitov

Malý „podmáčený“ hřbitov u kostela nestačil, a proto byl v roce 1904 postaven hřbitov nový. Umístili jej východně od obce, při cestě do Hradištka na mírné terénní hraně nad širokou nivou Labe. Místo se jmenovalo Ke Kersku a byla tam mozaika polí, luk a lesních porostů.

Katastrální mapa evidenční z roku 1936 zdokumentovala obdélný hřbitov u obecního lesa s márnicí v jižním rohu. Na státní mapě z roku 1980 přibyl na severní straně hřbitova nástupní prostor a parkoviště, jihovýchodně od hřbitova založili fotbalové hřiště.¹¹²² Celá lokalita nese jméno U Hřbitova.

Pohřebiště o výměře 4 024 m² není ani tak nápadné porosty dřevin, jako zdí z bílých vápenocementových cihel, které barevně kontrastují s tmavým porostem borového lesa. Z hlediska krajiny jej lze považovat za poměrně významný prvek, který spoluurčuje kulturní a historické charakteristiky místa krajinného rázu.

Senice

Evangelíci si jižně od Senic při silnici do Poděbrad postavili v roce 1896 hřbitov. Umístili jej po západní straně silnice na polích v lokalitě Skoukal. Katastrální mapa

1120 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1655356.534873508%2C6473844.092237642%2C1657047.7041243175%2C6474799.555091206&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 25. 4. 2021).

1121 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_6828-1_2 (citováno 25. 4. 2021).

1122 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_3-9_1980 (citováno 25. 4. 2021).

evidenční z roku 1930 zobrazila téměř čtvercový pozemek hřbitova bez jakýchkoli doprovodných staveb.¹¹²³

Věrnou podobu areálu včetně márnice v severním rohu a domku hrobníka ve východním rohu dokládá letecký měřický snímek z roku 1938. Hřbitov rozdělovala středová cesta na dvě poloviny, přičemž jižní už byla v provozu, zatímco severní zůstala nevyužitá (nevyskytovaly se tam ani ovocné stromy). Podél středové cesty rostly dvě řady stromů. Stejně jako u hřbitova v Okřínku bylo i zde okolí hřbitova prosté stromové vegetace.¹¹²⁴ Stavební objekty se objevily až na státní mapě z roku 1954.¹¹²⁵

Pohřebiště o výměře 3 390 m² je výrazným prvkem v krajině, protože se nachází na terénní vyvýšenině v intenzivně zemědělsky využívané krajině a přímo u silnice II. třídy. Plochá a prázdná krajina dává vyniknout ohradní zdi i porostům na hřbitově.

Sloveč, u kostela sv. Martina

Starý kostel ve Slovči zbořili v roce 1772.¹¹²⁶ To je důvod, proč zřejmě není zakreslen na mapě PVM. Je patrný až na mapě DVM, kde uzavíral jižní stranu návsi. Kostel měl křížový půdorys a byl uvnitř čtvercového areálu na mírném návrší.¹¹²⁷

Indikační skica z roku 1842 zachytila obdélný areál hřbitova s kostelem uprostřed a dřevěnou márnici při severní ohradní zdi. Reambulovaná originální mapa z roku 1875 porovnála v superpozici starý kostel a kostel nový (dokončen v roce 1886) i obě márnice.¹¹²⁸ Na státní mapě z roku 1954 je patrný aktuální stav hřbitova o výměře 1 640 m².

Z urbanistického hlediska jde o samostatně stojící geometricky přesný areál ve středu organicky rostlé návsi. Dominanci a nadřazenost dalo kostelnímu okrsku zvýšení terénu nad úroveň návsi a stavba reprezentativního vstupu.

1123 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevidc&idrastru=B2_a_14C_6844-1A_04 (citováno 25. 4. 2021).

1124 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB49.02422> (citováno 25. 4. 2021).

1125 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_4-0_1954 (citováno 25. 4. 2021).

1126 <http://www.slovec.eu/index.php/obec/historie> (citováno 25. 4. 2021).

1127 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1703510.214141383%2C6485015.781816965%2C1706892.5526430022%2C6486926.707524095&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 25. 4. 2021).

1128 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_6944_2 (citováno 25. 4. 2021).

Sokoleč

Hřbitov v Sokolči byl posvěcen v roce 1908. Místo pro stavbu vybrali mezi lesíky při cestě do Pňova-Předhrádí, v lokalitě zvané Vohrada (Ohrada). Letecký měřický snímek z roku 1938 zachytil formování hřbitova. Lichoběžníkovou plochu členil kříž mlatových cest (v jejichž středu stál patrně hlavní kříž) a dále cesty podél ohradní zdi. Dva kratší úseky cest lemovaly vzrostlé stromy. Většina plochy byla travnatá.¹¹²⁹ Na státní mapě z roku 1961 byla zakreslena kaple s márnicí při severní ohradní zdi.¹¹³⁰

V krajině se hřbitov o výměře 4 464 m² uplatňuje málo, protože je ze tří stran ukryt v borovém lese. Jen při pohybu po silnici je možné vnímat hřbitov jako okrasný park, kde mají dominantní postavení konifery. Velmi neobvyklá je barva vnitřní strany ohradní zdi. Její červený odstín a kombinace s modrými/sivými sloupovitými koniferami působí velmi cizorodě a exoticky.

Stará Lysá

Ve Staré Lysé otevřeli hřbitov na malé vyvýšenině zvané Ostrov (také Na Ostrově) v roce 1939. Zvolené místo bylo původně polem na severovýchodním okraji obce, přes které vedla cesta do Jiřic.¹¹³¹

Na státní mapě z roku 1979 byl zachycen nejen obdélný půdorys hřbitova s márnicí uprostřed severní zdi, ale také pás po obvodu hřbitova, kde rostly lípy. Plochu před hřbitovem stabilizovala nová parcelace.¹¹³² Byly zde sady a alej topolů lemující hlavní cestu ke hřbitovu.

Přítomnost uvedených krajinných prvků, harmonické měřítko a urbanistická struktura vázaná na nedalekou kapli sv. Jana Křtitele, památné lípy a statek Alžbětín, byly důvodem, proč se plocha stala registrovaným významným krajinným prvkem. Hřbitov o výměře 2 135 m² má v této ploše funkci historické a kulturní dominanty, která rámuje kompozici návsi.

1129 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.KOLI74.02533> (citováno 25. 4. 2021).

1130 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_7-4_1961 (citováno 25. 4. 2021).

1131 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=ome&idrastru=B2_a_4C_7121_3 (citováno 25. 4. 2021).

1132 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_5-5_1979 (citováno 25. 4. 2021).

Starý Vestec

Z důvodu přeplnění hřbitova u kostela v Bříství si museli ve Starém Vestci postavit hřbitov nový. Stavbu zahájili v roce 1931 severně od obce, v polích při silnici do Lysé nad Labem, v místě zvaném U Průhonu. Na rozdíl od hřbitova ve Staré Lysé byl starovestecský zakreslen již na státní mapě z roku 1953. Byl to prostý obdélník s márnicí v severozápadním rohu a odděleným pozemkem pro vybudování vstupu na východní straně u silnice.¹¹³³ Na mapě z roku 1963 přibyl oddělený pozemek po severní straně hřbitova, který byl určen k obsluze márnice.

V roce 2020 na západ od hřbitova vznikl obchvat obce, který poněkud zasáhl do celkového vnímání pohřebiště. Zatímco dříve veškerá doprava projížděla těsně kolem hřbitovní brány, dnes většina řidičů hřbitov mine a možná zaregistruje ohradní zeď z bílých cihel. Navíc je třeba uvést, že pohřebišti o výměře 1 552 m² se v rámci územního plánování přiblížila „průmyslová zóna“, ve které se hřbitov vedle průmyslových hal stává podružným.

Straky

Při silnici na Milovice postavili okolo roku 1926 hřbitov. Polní trať se nazývala Pod Lánem a mírně vystupovala nad údolní nivu potoka Vlkava. Architektonickou náročnost založení dokládá letecký měřičský snímek z roku 1938, kde je obdélný hřbitov členěn důmyslnou šachovnicí mlatových cest.¹¹³⁴ Státní mapa z roku 1952 zachytila hřbitov na jihozápadním okraji obce, kam se mezitím rozšířila zástavba.¹¹³⁵ V severozápadním rohu pozemku stála márnice. Nástupní prostor mezi silnicí a hřbitovem (o šířce asi 25 m) byl oddělen až na státní mapě z roku 1986.¹¹³⁶

Pohřebiště má výměru 3 200 m², a přestože je na okraji sídla a vede kolem něj silnice, je poměrně nenápadný. Na vině je především odstup od silnice a malý podíl výrazné stromové vegetace.

1133 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Cesky_Brod_4-0_1953 (citováno 25. 4. 2021).

1134 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.BRAN15.02353> (citováno 25. 4. 2021).

1135 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_1-6_1952 (citováno 25. 4. 2021).

1136 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_1-6_1986 (citováno 25. 4. 2021).

Stratov

Malý venkovský hřbitov bez vegetace vznikl v roce 1894 na západ od Stratova při cestě do Lysé nad Labem. Výšinná poloha nad širokým labským údolím se jmenovala Na Hůrách. Cestu původně ze severu lemovaly malé borky, v jejichž jednom zákoutí vytyčili pozemek pro hřbitov.¹¹³⁷

Na státní mapě z roku 1953 již lesíky nejsou, nahradila je pole. Území se stalo plochou agrární krajinou, kde byl hřbitov (bez vegetace) u silnice jediným výrazným prvkem v krajině. Snad právě proto v roce 1976 založili před hřbitovem malou parkovou plochu a ke hřbitovu vysadili jednořadou alej lip. Úpravu nástupní plochy před hřbitovem zachytila státní mapa z roku 1997.¹¹³⁸

Pohřebiště o výměře 1 370 m² má stále stejnou podobu. Je to obdélný pozemek s márnicí u jihozápadního rohu. Právě márnice se střešní zvonicí a cibulovou stříškou je nejlépe viditelným objektem hřbitova, který nenásilným způsobem připomíná paměť místa ve sterilním „zemědělském průmyslu“.

Stříhov

U křižovatky polní cesty ze Stříhova a císařské silnice z Poděbrad do Chlumce nad Cidlinou stála kaplička Sedmibolestné Panny Marie, která byla zakreslena již na mapě PVM.¹¹³⁹ Nedaleko kaple postavili na obecní pastvině okolo roku 1907 hřbitov a za rok poté pravděpodobně postavili novou kapli. Státní mapa z roku 1954 zachytila obdélný hřbitov (o výměře 888 m²) s márnicí v jihozápadním rohu pozemku a kapli přes cestu dále k východu.¹¹⁴⁰

Hřbitov se nachází v mírném svahu a není ohrazen vysokou zdí, ale pouze podezdívkou a kovaným plotem (podobný je hřbitov ve Slovči). Jelikož hřbitov postrádá stromovou vegetaci, je dobře přehledný. Zatímco u kaple byla po dostavbě založena menší parková úprava s lípami, před hřbitovem se nacházelo několik konifer.

1137 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_7394-1_3 (citováno 25. 4. 2021).

1138 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Brandys_nad_Labem_2-7_1997 (citováno 25. 4. 2021).

1139 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1707849.4328870052%2C6483339.348630446%2C1711231.7713886243%2C6485250.274337576&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 25. 4. 2021).

1140 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Horice_9-8_1954 (citováno 25. 4. 2021).

Na hřbitově se nachází řada starých a velmi pěkných náhrobků, které „otevřenému“ a prosluněnému hřbitovu dodávají atmosféru Provence. Zdejší hřbitov má tedy především význam kamenosochařský.

Svídnice

Hřbitov u železniční zastávky postavili svídníci v roce 1937. Stojí severovýchodně od obce na bývalých loukách, které obklopovaly rybník Nepokoj. Na státní mapě z roku 1953 má půdorys čtverce o výměře 2 414 m².¹¹⁴¹ Márnice stojí v severozápadním rohu pozemku.

Před hřbitovem je alej bříz, která vytváří příjemnou vesnickou atmosféru, jež kontrastuje se středovou alejí smrků pichlavých a jalovců. Oplocení hřbitova je z betonových prefabrikátů, které umožňují pohled na hřbitov, čímž se z areálu stává otevřené místo.

Úmyslovice, bývalý hřbitov u kostela sv. Leonarda

Zdejší kostel byl postaven roku 1732 a byl lokálií k poděbradskému děkanství. Nacházel se v centru návsi sevřené mezi rybníky Blato a Šumberk (též Šamburk). Na mapě PVM je zobrazen kostel křížového půdorysu v okrouhlém ohrazeném areálu, přičemž na východní straně hřbitova byl vodní tok Šumberk (též Zádušní potok).¹¹⁴² Ten patrně také výrazně ovlivňoval hladinu podzemní vody na hřbitově.

Z indikační skici z roku 1842 je zřejmé, že kolem kostela byl eliptický areál, na jehož východní straně stála márnice. Z červené inkoustové podkresby vyplývá snaha o změnu půdorysu hřbitova na obdélník.¹¹⁴³ Ke stavbě zdi/podezdívky mohlo dojít v souvislosti s rušením hřbitova v roce 1909, protože obdélníkový hřbitov bez márnice je patrný na státní mapě z roku 1953.¹¹⁴⁴

1141 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_4-5_1953 (citováno 25. 4. 2021).

1142 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1688988.1542609956%2C6480781.511601945%2C1690679.3235118052%2C6481736.974455509&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 25. 4. 2021).

1143 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD015018420> (citováno 25. 4. 2021).

1144 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_5-8_1953 (citováno 25. 4. 2021).

Pohřebiště o výměře 777 m² je jen nepatrnou částí rozsáhlé návsi, jež má charakter sadu. Areál kostela se zvýšeným terénem hřbitova působí dojmem „lodi“ připravené na „velkou vodu“.

Úmyslovice, hřbitov

V roce 1902 otevřeli hřbitov při silnici do Netřebic. Nachází se na západ od obce opět v místech zvýšeného terénu mezi bývalými rybníky Blato a Šumberk. Dříve zde byly louky a místo se jmenovalo Za Ohrádkou.¹¹⁴⁵ Státní mapa z roku 1953 zobrazila obdélný pozemek bez márnice.¹¹⁴⁶ Ta se objevila až na mapě z roku 1979.

Pohřebiště má od počátku výměru 2 108 m². Specifikem hřbitova je jeho pomyslné rozdělení na katolickou (východní) a evangelickou (západní) část. Jelikož se zástavba pozvolna přiblížila až ke hřbitovu a hřbitov má oplocení podobné současným trendům, působí dojmem běžné zahrady. Tomu napomáhá i výsadba konifer před západní ohradní zdí.

Veleliby, u kostela sv. Václava

Gotický kostel ve Velelibech zachytila mapa PVM jako stavbu křížového půdorysu v oválném areálu. Objekt stál téměř na samotě v polích, jen ze západní strany k němu přiléhaly louky podél drobného vodního toku Liduška (obr. č. 117).¹¹⁴⁷

Indikační skica z roku 1842 upřesnila orientaci kostela, půdorys ohradní zdi a objekt (márnice?) na východ od kostela (obr. č. 118).¹¹⁴⁸ Reambulační originální mapa z roku 1876 zobrazila superpozici starého a nového kostela (stavěn 1876–1878), rozšíření hřbitova, stavbu márnice a také vznik fary a jejího hospodářského zázemí (obr. č. 119).¹¹⁴⁹

Letecký měřický snímek z roku 1938 umožnil nahlédnout do plochy hřbitova, kde se nacházela hustá mozaika náhrobků. Jediným náznakem kompozice je cesta

1145 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD015018420> (citováno 25. 4. 2021).

1146 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_5-8_1953 (citováno 25. 4. 2021).

1147 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1670821.40864067%2C6481680.135104516%2C1674203.747142289%2C6483591.060811645&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 25. 4. 2021).

1148 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL110018420> (citováno 25. 4. 2021).

1149 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_1563_4 (citováno 25. 4. 2021).

směřující od západní fasády kostela k západní zdi do míst, kde jsou kněžské hroby. Překvapující je také absence vzrostlých stromů v celých Velelibech (v porovnání s parkem u nedalekého dvora ve Zdoníně).¹¹⁵⁰ V podstatě totožný půdorys území zachytila v roce 1954 státní mapa. Změnu lze spatřit v rozrůstající se zástavbě kolem kostela, kdy se postupně ze samoty stává část obce.¹¹⁵¹

Dnešní stav je nepatrně odlišný v tom, že v severozápadním rohu hřbitova zbořili márnici. Pohřebiště má výměru 2 157 m² a je zcela zaplněno. Areál kostela oproti indikační skice uzavírá jižní stranu nově vzniklé „návsí“. Zatímco kostel je skrze štíhlou zvonici nadále výraznou dominantou ploché krajiny severně od Nymburka, hřbitov splynul s vesnickou zástavbou a je jen prvkem občanské vybavenosti.

Velenice

Evangelický sbor byl ve Velenicích založen v roce 1782, ale hřbitov až v roce 1825. Situován byl na jih obce k cestě vedoucí do Podmok, blízko mostku přes Velenický potok. Obdélný ohrazený areál bez stavby byl zakreslen na mapě DVM. Z hlediska terénu se nachází na nepatrném svahu nad údolní nivou potoka.¹¹⁵²

Indikační skica z roku 1842 zachytila téměř obdélný hřbitov na jihu návsi, na pozemku nadepsaném *Protestanten Gemeinde*.¹¹⁵³ Oproti evangelickému hřbitovu v Sánech byl ale tento zakreslen i na císařském povinném otisku.¹¹⁵⁴

Do současnosti nedošlo k žádné změně půdorysu, hřbitov má neměnnou výměru 1 957 m². Pozemek je stále na přechodu mezi sídlem a krajinou. Protože však kolem Velenického potoka a přilehlé silnici rostou vzrostlé stromy, je hřbitov skrytý. Uspořádání dřevin na hřbitově, převaha jalovců a nová ohradní zeď z betonových tvárnic jsou natolik netypické pro starý venkovský hřbitov, že areál vypadá jako

1150 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB97.02385> (citováno 25. 4. 2021).

1151 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_9-7_1954 (citováno 25. 4. 2021).

1152 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1693909.6390964815%2C6482537.6999458335%2C1695600.808347291%2C6483493.1627993975&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 25. 4. 2021).

1153 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD421018420> (citováno 25. 4. 2021).

1154 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_8358-1_4 (citováno 25. 4. 2021).

zahrada u rekreačního objektu. To přitom výrazně kontrastuje s mnoha dochovanými náhrobky, které patří ke těm nejstarším na okrese.

Velenka, u kostela sv. Petra v okovech

Kostel podle plánů K. I. Dientzenhofera dokončili v roce 1734. Situován byl na návrší v centru obce, na křižovatce místních cest a císařské silnice z Prahy do Poděbrad. Mapa PVM spíše než kostel zachytila okrouhlý areál hřbitova na jeho západní straně. Kupodivu kostel ani ohrazený hřbitov nebyly zakresleny na mapě DVM, přestože musely být pro císařskou silnici výraznou dominantou.¹¹⁵⁵

Indikační skica z roku 1841 představila nepravidelný areál hřbitova s márnicí uprostřed¹¹⁵⁶ a tento stav přetrval do dnešních dnů. Pohřebiště má výměru 642 m² a patří k nejmenším v okrese. Z krajinářského i urbanistického hlediska jde o mimořádný areál, který byl nejen Dientzenhoferem, ale také projektantem císařské silnice pojat do širší krajinné kompozice jako dominanta.

V měřítku návsi a silnice II. třídy je pozoruhodná kamenná ohradní/opěrná zeď hřbitova, která umožňuje kostelu, márnici i vyšším náhrobkům shlížet z výšky na cestujícího. Je to nápadné zvláště nyní, kdy došlo k vykácení vzrostlých jírovců západně od hřbitova, a mladé lípy zatím nestihly vytvořit mohutné koruny.

Velké Zboží

Severně od obce na polích při okresní silnici do Nymburka vznikl v roce 1903 hřbitov neobvyklého kosočtvercového půdorysu. Katastrální mapa evidenční k roku 1937 zachytila uprostřed areálu kapli a v severním nároží márnici. Značka kříže v ploše hřbitova na mapě chyběla.¹¹⁵⁷ Letecký měřický snímek z roku 1938 zobrazil detail originálního vnitřního uspořádání hřbitova.

1155 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1657390.0125029287%2C6470219.3051449%2C1659081.1817537383%2C6471174.767998464&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 26. 4. 2021).

1156 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=KRM422018410> (citováno 26. 4. 2021).

1157 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevide&idrastru=B2_a_14C_8439-1A_02_04 (citováno 26. 4. 2021).

Podstatným rozdílem od ostatních hřbitovů je cestní síť. Cesty vybíhaly z rohů hřbitova a stýkaly se u kaple. Další cesta lemovala ohradní zeď.¹¹⁵⁸ Do současnosti si hřbitov zachoval výměru 2 893 m². Jeho umístění mimo sídlo ale již patří minulosti, protože se k němu postupně rozrostla zástavba. Aktuálně je nejnápadnějším prvkem hřbitova brána, která od jihu „uzavírá“ průhled Nymburskou ulicí. Ve směru od severu na hřbitov upozorňuje historizující kaple a dožívající konifery.

Vestec

Společným úsilím obcí Vestec, Chotěšice, Nová Ves a Malá Strana byl v roce 1925 dokončen hřbitov ve Vestci. Umístěn byl jižně od obce na loukách při silnici do Budiměřic, na terénní hraně mezi údolní nivou potoka Mrliny a drobným vodním tokem v lokalitě Na Okopaných (též Vokopaných). Státní mapa z roku 1954 zobrazila téměř čtvercový půdorys hřbitova, který se do současnosti nezměnil.¹¹⁵⁹

Hřbitov o ploše 2 460 m² má při východní ohradní zdi postavenou márnici. Porosty konifer (zeravů) se nacházejí především po jižní a západní straně hřbitova, čímž důsledně brání pohledům na hřbitov, a současně hřbitovu vytvářejí kulisu, která jej odděluje od společnosti. Hřbitov se tak v krajině v podstatě neuplatňuje a jeho funkci převzala hradba geograficky nepůvodních dřevin.

Vlastní hřbitov, náhrobky, ohradní zeď z probarvených (okrový odstín) betonových prefabrikátů, sochařsky náročný pomník padlým, vzrostlá smuteční vrba a květinová výzdoba vytvářejí na hřbitově atmosféru blízkou francouzskému expresionismu.

Vinice

Pozoruhodný hřbitov vznikl v roce 1940 jižně od obce Vinice. Pravděpodobně se nachází na místě bývalého Štítarského rybníka (nebo přilehlých luk),

1158 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.KOLI80.02438>
(citováno 26. 4. 2021).

1159 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_5-6_1954
(citováno 26. 4. 2021).

který zachytila mapa PVM.¹¹⁶⁰ Pozemek hřbitova včetně vstupního objektu byl zakreslen na státní mapě z roku 1954, kde chybělo symbolické označení křížem.¹¹⁶¹

Hřbitov má výměru 1 123 m². Mezi hřbitovem a komunikací se nachází menší parková úprava, která zakrývá pohled na ojedinělý vstupní objekt. Ten je v podstatě třítraktový, kdy střed zaujímá zastřešený průchod na hřbitov.

Výrazným kompozičním prvkem hřbitova je středová dvojitá řada sloupovitých zeravů, jejichž tmavé koruny kontrastují s ohradní zdí z bílých vápenocementových cihel. Tyto charakteristické hřbitovní prvky prozradí na dálku i neznalému, že se jedná o hřbitov.

Vlkov nad Lesy, u kostela Narození sv. Jana Křtitele

Starý gotický kostel stál v centru rozvolněné návsi. Na mapě PVM je zobrazen jako obdélná orientovaná stavba v oválném ohrazeném areálu. Jinou situaci přinesla mapa DVM. Zde měl kostel křížový půdorys a těsně jej obepínal kruhový areál. Celek byl součástí samostatně ohrazeného většího statku (chybí značka *M. H.* pro hospodářský dvůr). Z obou map vyplývá, že osada s kostelem stály na terénním hřbetu nad krajinou.¹¹⁶²

Indikační skica z roku 1841 potvrdila spojení kostela s velkým statkem, který přiléhal ze severní strany. Ohradní zeď hřbitova zjevně vymezovala vstup do dvora. Z těsného spojení kostela a statku lze usuzovat, že jde o pozůstatek nejstaršího osídlení (možná zemanského dvorce). Půdorys hřbitova byl blízký elipse, přičemž při západní zdi byla zděná márnice.¹¹⁶³ Na leteckém snímku z roku 1937 již statek nebyl zachycen a na jeho místě se rozkládaly jen pastviny.¹¹⁶⁴

1160 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1697634.0038197595%2C6483087.338022471%2C1704398.6808229974%2C6486909.189436731&map-list=1&layers=here-aerial%2C141&right-layers=7> (citováno 26. 4. 2021).

1161 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_1-8_1954 (citováno 26. 4. 2021).

1162 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1708236.1195092287%2C6479543.630537991%2C1715000.7965124666%2C6483365.481952251&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 26. 4. 2021).

1163 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD442018410> (citováno 26. 4. 2021).

1164 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1937.HORI98.08550> (citováno 26. 4. 2021).

Dnes je plocha statku zastavována novými rodinnými domy. Od pořízení státní mapy v roce 1995 zanikla i márnice. Kostel se hřbitovem (především ohradní zeď) o výměře 863 m² jsou tak jedinými kulturními a historickými prvky návsního prostoru. V krajině se projevují jen v průhledech skrze lesní porosty na terénním hřbetu Vlkova.

Vrbice u Poděbrad, bývalý hřbitov u kostela sv. Havla

Starý kostel byl od roku 1784 centrem nově vzniklé farnosti ve Vrbicích. Stál osamoceně na prudkém svahu nad východním okrajem ulicové návsi. Na mapě PVM byl zakreslen s křížovým půdorysem v oválném ohrazeném areálu (obr. č. 123). Mapa DVM již zachytila nárůst počtu staveb severně od kostela, který byl pozvolna včleňován do obce.¹¹⁶⁵

Téměř kruhový areál hřbitova se zděnou zvonici (později využívána jako márnice) v jižní zdi zobrazila indikační skica z roku 1841 (obr. č. 124). V té době musel být kostel se hřbitovem výraznou dominantou, protože svah byl užíván jen jako obecní pastvina a nebyl, jako dnes, zarostlý bujným hájem.¹¹⁶⁶

V roce 1887 při velkém požáru obce vyhořel i kostel. Velkolepý novorománský postavili v roce 1905 východně, naproti bráně hřbitova. Hřbitov na místě sice zůstal, ale velikostně již nevyhovoval. Problematická asi byla také statika ohradní/opěrné zdi, která musela vyrovnávat dosypaný terén, aby hřbitov mohl být v rovině. Proto byl po dostavbě nového hřbitova v roce 1923 uzavřen. Letecký měřický snímek z roku 1938 zachytil jeho hradbu, zvonici se stanovou střechou a také prázdnou travnatou plochu bez náhrobních desek, vzrostlých stromů a jakékoli stopě po vyhořelém kostele.¹¹⁶⁷

K úplné fyzické likvidaci zatím nedošlo. Pozemek je sice využíván jako zeleň, ale stále se zde nachází několik náhrobků, zbytky ohradní zdi i základ staré zvonice. Ta měla zaniknout před rokem 1961, kdy již není na státní mapě zakreslena.

1165 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1693735.7897973475%2C6476790.276692877%2C1697118.1282989667%2C6478701.202400006&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 26. 4. 2021).

1166 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD456018410> (citováno 26. 4. 2021).

1167 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.NYMB39.02424> (citováno 26. 4. 2021).

Pro bujný porost náletových keřů je hřbitov naprosto neprostupný, a proto se také nijak neuplatňuje v sídle, dokonce ani jako místo paměti.

Vrbice, katolický hřbitov

Nový katolický hřbitov postavili v roce 1923 na farském poli, východně od nového kostela sv. Havla, v lokalitě zvané Pod Vinným vrchem. Katastrální mapa evidenční z roku 1945 zachytila obdélný pozemek označený symbolem hrobu a kříže. V západním rohu, nejbližší ke kostelu, stála márnice (obr. č. 125).¹¹⁶⁸

Půdorys hřbitova se do současnosti nezměnil a má stále výměru 3 273 m². V krajině se hřbitov uplatňuje minimálně, protože je na poměrně odlehlem místě (mimo cesty a uprostřed pole). Celkově zapomenutým dojmem působí i z hlediska vzhledu. To ovšem neplatí o kostelu, který stojí mimo hřbitov a pro své umístění na výrazné terénní hraně je z dálky viditelnou dominantou.

Vrbice, evangelický hřbitov

Z důvodů konfesních rozporů založili v roce 1923 ve Vrbici ještě evangelický hřbitov. Místo vybrali na jižním okraji obce až za Velenickým potokem při účelové polní cestě v lokalitě Průhon. Na katastrální mapě evidenční z roku 1945 byl v ohybu cesty zobrazen menší nástupní prostor na hřbitov a do márnice (přístupná ze hřbitova i z plochy před hřbitovem). Směrem na východ pokračoval obdélný pozemek hřbitova, který z důvodu vysoké hladiny podzemní vody nedosahoval až k potoku, kde byla už jen zahrada.¹¹⁶⁹

Stav lokality se do současnosti nezměnil, hřbitov má stále výměru 1 501 m². Zvolené místo je zcela nenápadné, je mimo pohledové osy i mimo důležité komunikace. Pozoruhodná je ovšem stylová jednota architektonických prvků (márnice, brána a ohradní zeď), postavených z bílých vápenocementových cihel, které dávají hřbitovu ráz „zdravotnického zařízení“.

1168 Tamtéž.

1169 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevidc&idrastru=B2_a_14C_8825-1A_02 (citováno 26. 4. 2021).

Vrbová Lhota

Jižně od obce při silnici do Peček postavili v roce 1925 hřbitov. Nachází se v místech dřívějších luk v lokalitě Na Michovce (též Za Zelenicí). Plochou krajiny odvodňuje přílehlý Ratenický potok, který se nachází jižně od hřbitova, až za cestou. Podobu hřbitova zachytila státní mapa z roku 1954. Obdélný hřbitov měl v jihovýchodním rohu márnici. Malou nástupní plochu před hřbitovem rozdělovala na dvě „zahrady“ středová cesta.¹¹⁷⁰

Dnes je pohřebiště o výměře 1 953 m² jediným prvkem v ploché intenzivně zemědělsky využívané krajině. Protože na hřbitově nerostou žádné vzrostlé dřeviny a poslední tři smrky pichlavé před hřbitovem dožívají, působí hřbitov „mrtvě“ a zapomenutě. V historickém kontextu zdejší krajina tak ale působil již v době založení, což je možné porovnat s leteckým měřickým snímkem z roku 1938.¹¹⁷¹

Vykáň, u kostela sv. Havla

Kostel postavili v 15. století na severním svahu údolí Týnického potoka. Mapa PVM jej zobrazila jako drobnou stavbu v uzavřeném obdélném areálu uvnitř sídla a obdobně tomu bylo na mapě DVM.¹¹⁷²

Indikační skica z roku 1841 upřesnila polohu kostela se hřbitovem na volném prostranství, které ale pro velkou svažitosť nelze spolehlivě označit za náves. Kostel členitého půdorysu stál uprostřed čtvercového hřbitova, což je úkaz v okrese Nymburk skutečně vzácný. Pozoruhodné také je, že nebyla zakreslena stará zděná márnice, která v té době již musela stát v severozápadním rohu hřbitova. Nedaleko severovýchodního rohu hřbitova stála (mimo hřbitov) zděná zvonice.¹¹⁷³

Od roku 1841 se podoba lokality v podstatě nezměnila. Pohřebiště má výměru pouhých 716 m², a proto je plně využito. Vzrostlá stromová vegetace, která kostelu i hřbitovu poskytuje intimní kulisu, je jen na svahu kolem hřbitova. Právě terénní konfigurace a gradace přístupu na hřbitov (z návsi – kolem zvonice – do brány –

1170 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Kolin_8-3_1954 (citováno 26. 4. 2021).

1171 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1938.KOLI92.02499> (citováno 26. 4. 2021).

1172 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1648776.2755632675%2C6466239.4759879615%2C1650467.444814077%2C6467194.938841525&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 26. 4. 2021).

1173 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=KRM431018410> (citováno 26. 4. 2021).

na hřbitov) jsou nejzajímavějším urbanistickým a historickým odkazem zdejšího hřbitova. Je proto jen škoda, že statek jižně od kostela (ale ve svahu nad ním) prodělal výrazné stavební změny. Zdá se totiž, že právě v tomto místě mohlo být nejstarší osídlení Vykáně a situace obdobná jako v případě Vlkova nad Lesy.

Záhornice, bývalý hřbitov u kostela sv. Matouše

Výrazné stavební úpravy gotického kostela, které bezpochyby zasáhly i jeho nejbližší okolí, proběhly v 18. století. Kostel i okrouhlý areál hřbitova byly zobrazeny na mapě PVM na západní straně vsi, u mostku přes Záhornický potok, který kostel obtékal z jihu.¹¹⁷⁴

Detail indikační skici z roku 1842 zachytil kostel uprostřed okrouhlého areálu hřbitova. Zděná zvonice byla vestavěnou do zdi severně od kostela (naproti zvonici přes rozšířenou uliční náves stál hospodářský dvůr). Mezi ohradní zdi a potokem se nacházely louky.¹¹⁷⁵

Popsaný stav se od roku 1842 nezměnil. Pohřebiště o výměře 1 025 m² sice bylo uzavřeno v roce 1926, k likvidaci náhrobků ale naštěstí nedošlo. Celek proto plní funkci místní kroniky a galerie náhrobků pod širým nebem. Neopakovatelnou atmosféru hřbitovu dodává i kulisa lip vysazených podél vnější strany ohradní zdi. Stromy na leteckém snímku z roku 1938 vytvářely kolem kostela doslova zelenou hradbu.¹¹⁷⁶ V tomto směru je hřbitov v Záhornici skutečnou zahradou ticha.

Záhornice, hřbitov

Z kapacitních důvodů otevřeli v roce 1926 severně od obce při silnici na Malou Stranu nový hřbitov. Založen byl na poli v lokalitě Za Humny, severně od údolní nivy Záhornického potoka, v místě, kde začíná pozvolný svah polní tratě dnes zvané

1174 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1700635.7822041598%2C6488667.291284998%2C1702326.9514549694%2C6489622.754138562&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 26. 4. 2021).

1175 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD464018420> (citováno 26. 4. 2021).

1176 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1936.NYMB26.03159> (citováno 26. 4. 2021).

Za Hřbitovem. Podle státní mapy z roku 1954 měl pozemek klínovitý půdorys, protože byl vložen mezi dvě cesty.¹¹⁷⁷

Až na státní mapě z roku 1990 byl zakreslen skutečný stav – okolo hřbitova vedla účelová cesta a jižní část pozemku (před vstupem) byla oddělena za účelem zřízení nástupní plochy.¹¹⁷⁸ Byl tu založen menší ovocný sad a parkoviště.

Dnes jsou pozemky sloučeny opět do jednoho celku s výměrou 4 790 m². Hřbitov v krajině budí pozornost jednak proto, že je blízko komunikace, jednak kvůli porostu vzrostlých dřevin, které jsou nápadným krajinným prvkem mezi intenzivně obhospodařovanými lány polí.

Žitovlice, bývalý hřbitov u kostela sv. Václava

Na mírně se zvyšujícím západním okraji návsi v Žitovlicích dokončili v roce 1772 stavbu kostela. Mapa PVM zachytila kostel křížového půdorysu v okrouhlém ohrazeném areálu.¹¹⁷⁹

Indikační skica z roku 1842 zobrazila areál hřbitova jako protažený obdélník, který výrazně vstupoval do plochy návsi.¹¹⁸⁰ Svažité terén byl patrně důvodem, proč došlo k úpravě terénu před vstupem na hřbitov, jak to dokládá státní mapa z roku 1954.¹¹⁸¹

Dnes je pohřebiště o výměře 1 288 m² opuštěné a nepřístupné. Hřbitov byl uzavřen již roku 1896 a kostel je dlouhodobě v havarijním stavu. Přesto má kostel i se hřbitovem zásadní význam pro utváření historického jádra obce. Důvodem je především prostorová gradace návsi, která soustřeďuje pozornost na horizontálu kamenné opěrné/ohradní zdi hřbitova, kompoziční střed hlavní brány vymezené mohutnými pilíři a dále na vertikálu kostelní zvonice, kterou podporuje náznak liniové výsadby podél přístupové cesty. Je proto škoda, že plocha pohřebiště i zbylé náhrobky jsou beznadějně ztraceny v náletových porostech.

1177 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_1-6_1954 (citováno 26. 4. 2021).

1178 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_1-6_1990 (citováno 26. 4. 2021).

1179 <https://mapire.eu/de/synchron/firstsurvey-bohemia/secondsurvey-bohemia/?bbox=1684389.4232031212%2C6496698.943370876%2C1686080.5924539308%2C6497654.40622444&map-list=1&layers=141&right-layers=7> (citováno 26. 4. 2021).

1180 <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BOL600018420> (citováno 26. 4. 2021).

1181 https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Nymburk_5-3_1954 (citováno 26. 4. 2021).

Žitovlice, hřbitov

Nový hřbitov otevřeli v roce 1896 v polích východně od obce, na nepatrném návrší Zástava, nedaleko žitovlické bažantnice. Na originální mapě stabilního katastru byl červeným inkoustem zakreslen obdélný pozemek hřbitova překvapivě bez vazby na jakoukoli komunikaci,¹¹⁸² přestože komunikace tudy podle mapy PVM vedla. Symetrický půdorys hřbitova a umístění domku hrobníka, márnice i hřbitovní kaple (presbytář orientován k východu) zakreslené na originální mapě odpovídaly současnému stavu.¹¹⁸³ Naopak státní mapy (z let 1954, 1964, 1982, 1992) zobrazovaly areál neúplný, popř. s chybnou lokalizací stavebních objektů.

Dnes má pohřebiště výměru 1 390 m². Nenachází se však již osamoceně v polích, protože se k němu od severu rozšířila zástavba rodinných domů. Z hlediska uplatnění v krajině jde o nenápadný prvek, který splynul s venkovskou zástavbou, a jelikož postrádá i vzrostlou stromovou vegetaci, není ani nápadným prvkem zeleně. Jediný objekt, který se pro výšku zvoničky nepatrně projevuje v krajině, je hřbitovní kaple.

Hodnota žitovlického hřbitova spočívá v mimořádné architektonické hodnotě. Považujeme jej za vzácně celistvý a dochovaný památkově hodnotný komplex z konce 19. století, který nemá ve venkovském prostředí okresu Nymburk obdoby.

1182 [https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2 a 4C 9111 5](https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_9111_5) (citováno 26. 4. 2021).

1183 <http://sgi-nahlizenidokn.cuzk.cz/marushka/default.aspx?themeid=3&&MarQueryId=6D2BCEB5&MarOParam0=797286&MarOPParamCount=1&MarWindowName=Marushka> (citováno 26. 4. 2021).

IV. Místa paměti

Fyzický prostor představuje pro kolektivní paměť nenahraditelnou oporu. Jelikož většina hřbitovů má status veřejného pohřebiště/prostoru, jsou za normálních okolností přístupné celé společnosti. „Základní charakteristikou veřejných prostranství je jejich sociální heterogenita. Setkávají se tu lidé, kteří nejsou jeden druhému osobně známi nebo jsou známi pouze kategoricky. Nárok na veřejný prostor mají všichni stejný, ve veřejném prostoru by mělo jít ideálně o sociální diferenciaci bez exkluze“.¹¹⁸⁴ Nemateriální složka veřejného prostranství vzniká (sociální) interakci mezi lidmi, kteří sem přicházejí a potkávají se tady.

Úkolem míst paměti je fixovat v čase i v prostoru konkrétní podobu minulosti. Její zpřítomnění v prostoru se odvíjí od „zhmotnění“ minulosti, které na hřbitovech získalo podobu hrobu, náhrobku, památníku apod. Fixace v čase by měla být založena na opakujících se rituálech odehrávajících se na tomto místě, respektive s tímto místem spjatých.

Podle Pierra Nory by se měl v souvislosti se současným zanikáním národní paměti, ztrátou kontinuity a soudržnosti národní minulosti vytvořit inventář konkrétních i abstraktních míst, do nichž se kolektivní paměť převtěluje, míst, která považujeme za symbolické ztvárnění minulosti. Do těchto míst se kolektivní paměť přemístila, poté, co zaniklo její přirozené prostředí, a začaly mizet generace, které byly s touto minulostí bezprostředně spojeny. Právě kolem těchto míst paměti může být minulost znovu prožívána a ritualizována.¹¹⁸⁵ Hřbitovy v okrese Nymburk nabízejí několik typů inventářů míst paměti a samozřejmě také příležitostí k jejímu znovuprožívání.

IV. 1. Památník na hřbitov

Vývoj hřbitovů vedl k řadě změn, z nichž zásadní bylo zrušení pohřebiště. Z celkového počtu 119 zkoumaných lokalit jich je 36 zrušených. Na celkem 24 lokalitách ze všech se nacházejí informace o historii hřbitova/místa, přičemž hřbitov byl v popisu buď hlavním objektem, nebo byl alespoň výslovně zmíněn

1184 J. KOVÁŘ – M. PEŘINKOVÁ – N. ŠPATENKOVÁ a kol., *Hřbitov ...*, s. 23.

1185 M. HLAVAČKA, *Místa ...*, s. 12.

v souvislosti s popisovaným místem. Záměrné památníky na zaniklé hřbitovy se nacházejí na těchto místech:¹¹⁸⁶

- Na Kostelíku v Hradištku-Kersku je od roku 1891 kovaný kříž na kamenné patce. Památník je bez nápisu.
- U kostela Nanebevzetí Panny Marie v Kostelní Lhotě umístili na východní ohradní zeď bývalého hřbitova kamennou desku s nápisem: *tVaM orationem poscentiVm hic posita sVnt ossa fideliVM* (Zde jsou uloženy kosti věřících, kteří prosí o tvou modlitbu). Nápis, jehož integrální součástí je chronogram VMVVVM upomíná na rok 2020.
- V parku v Komenského ulici v Lysé nad Labem na místě evangelického hřbitova byla v roce 2004 vztyčena žulová leštěná deska s nápisem „Zde byl evangelický hřbitov. Zřízen 1784. Zrušen v roce 1977. Nákladem členů sbor ČCE.“
- Na náměstí B. Hrozného v Lysé nad Labem se v roce 2012 umístila do dlažby bronzová deska s nápisem „Na tomto místě, původně svažité návsi, je k roku 1291 připomínán kamenný kostel sv. Jana Křtitele s hrazeným hřbitovem. Po výstavbě nového barokního kostela v roce 1741 na severozápadě náměstí byl tento kostel zasvěcen sv. Barboře. Na základě josefínských reforem v osmdesátých letech 18. století byl jeho provoz omezen a hřbitov zrušen. Kostel byl definitivně zbourán v roce 1879. Nové dispoziční a terénní úpravy náměstí po roce 1880 zakryly zbytky jeho základů i zbytky hřbitova. V rámci archeologického průzkumu v roce 2011 byl půdorysný tvar základů kostela odhalen a následně v roce 2021 vyznačen v dlažbě.“
- U kostela sv. Markéty v Městci Králové nechal v roce 1792 farář Alois Dvorský vztyčit kamenný památník s nápisem „*PiorVM OssIbVs HIC VstIs ALoIsIVs DVorski CVratVs*“ (Zbožným kostem zde spáleným Alois Dvorský, farář (1792, obr. č. 10).

„Památníkem“ v širším slova smyslu, který staví na vzájemném vztahu obyvatel s regionem, by bylo možné nazvat objekty realizované od roku 2016 na území zaniklé obce Mladá, severně od Milovic. Přesto (nebo právě proto), že od zániku obce uplynulo více než 100 let, se potomci původních obyvatel stále pokoušejí

1186 Podkapitola je založena na výsledcích terénního výzkumu.

osvojit poselství místa, přijmout ho jako své vlastní a předat poselství o nesmyslném vykořenění, které je pro Evropu druhé poloviny 20. století symptomatické.

Pozoruhodné je, že projekt vedli učitelé z milovické základní školy, a na projektu se automaticky podíleli i jejich žáci. Původní duchovní okrsek reprezentovaný kostelem, farou a hřbitovem je ústředním místem této myšlenkové konstrukce. Proto také přímo na místě kostela vzniklo malé odpočívadlo s příruční „knihobudkou“, informační panel s popisem historie a ukazatelé s fotodokumentací zaniklých objektů. Jako srdce památníku byla v půdorysu presbytáře zbořeného kostela vybudována malá dřevěná kaplička s obrazem sv. Kateřiny Alexandrijské. Paměť je pro zájemce „zhmotněna“ do podoby razítka do turistických/pamětních knížek.

Mezi nezáměrné památky na zaniklé hřbitovy, které druhotně získaly funkci památníku, patří bývalý hlavní kříž (severního hřbitova) v Tyršově ulici v Městci Králové (obr. č. 15) a náhrobní kříž u hlavního vstupu kostela sv. Jiljí v Nymburce.

K bývalému hlavnímu kříži starého katolického hřbitova v Poděbradech Purkyňových sadech je v protokolu ze schůze obecního zastupitelstva Královského komorního města Poděbrady ze dne 16. 11. 1903 uvedeno: „*Obec města Poděbrad souhlasí, aby dosavadní kříž na hřbitově zůstal na věčné časy státi i v budoucím parku na památku, že v těch místech byl hřbitov a bude kříž ten také v dobrém stavu vždy udržovati*“.¹¹⁸⁷

Patří sem i dvojice památných stromů (dub letní a ořešák černý) na bývalém katolickém hřbitově v Komenského ulici v Lysé nad Labem, které jako jediné v okrese Nymburk byly za památné vyhlášeny právě s ohledem na připomínku zaniklého hřbitova.

Jiným typem památníku/náhrobku je upomínka na hromadný transfer kosterních pozůstatků ze zrušeného hřbitova/kostnice na hřbitov funkční. V terénu se vyskytují dva takové případy. Na hřbitově ve Mcelích měl formu okrouhlého dvoudílného pískovcového podstavce s nápisem „*Odpočívajte v pokoji po boji*“ a byl završen litinovým krucifixem. Druhý z umělého kamene je na hřbitově v Poděbradech-Kluku. Má tvar čtvercového hrobového místa s obrubníkem a malé stély s nápisem „*Dne 23. 11. 1995 byly na tomto místě uloženy ostatky zemřelých z bývalého hřbitova kolem kostela Povýšení sv. Kříže v Poděbradech*“.

1187 SOKA Nymburk, f. AM Poděbrady, 1567–1945 (1951), hřbitov 1898–1905, sign. 4/7/8, kart. 198.

Opačným příkladem jsou „památníky“ na zahájení provozu hřbitovů. Jediný nalezený byl na obecním hřbitově v Sokolči ve formě vysoké pískovcové stély s nápisem ve spodní části soklu „*Hřbitov vysvěcen dne 29. 3. 1908.*“ Obdobný význam měl nápis na náhrobku v katolické části hřbitova v Opočnici, kde se na soklu opravené kamenné stély nachází nápis „*První hrob na místním hřbitově rok 1886. OÚ Opočnice.*“ S ohledem na funkci paměti lze zmínit i náhodný nález olovené skříňky s pamětními předměty (Národní listy z 24. 10. 1894, Národní politiku z 25. 10. 1894 a deset mincí z let 1861–1893), které byly v roce 1894 umístěny do hlavního hřbitovního kříže na novém hřbitově v Lysé nad Labem (obr. č. 16).

V historických souvislostech může poučeného návštěvníka hřbitovů zaujmout několik náhrobků osobností, jež se svou činností na stavbě a provozu hřbitovů podílely. Namátkově lze zmínit:

- Hrobka při západní zdi hřbitova v Lysé nad Labem patří rodině lyského stavitele Antonína Marka (1845–1897), který v roce 1894 zpracoval několik návrhů hřbitova a posléze hřbitov i stavěl (obr. č. 129).
- Galvanoplastika polopostavy truchlícího Krista zdobí lyskou hrobku kamenosochaře Emanuela Klose (1867–1952), který je autorem řady náhrobků v okolí Lysé nad Labem.
- Urnový hrob v Městci Králové pro rodinu MUDr. Stanislava Rejthárka (1867–1936), primáře nemocnice v Městci Králové a zakladatele tamního urnového háje (obr. č. 130).
- Poděbradský náhrobek Františka Pokorného (1887–1936), městského hrobníka v Poděbradech.

IV. 2. Válečné hroby a pietní místa na civilních hřbitovech

Milan Hlavačka poznamenal, že v krajině probíhá systematická cirkulace minulosti, současnosti a plánovaných změn.¹¹⁸⁸ V případě válečných konfliktů není pochyb, že právě hřbitovy jsou místem, kde lze toto tvrzení ověřit. Monumenty připomínající první a druhou světovou válku patří v mnoha ohledech k významným objektům, jimž se věnovala pozornost již ve fázi návrhu. Zřejmě i z toho důvodu,

1188 Milan HLAVAČKA, *Ztráta historické paměti v důsledku umělého přejmenování krajina*, Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ et alii, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 528.

aby se předešlo chaotickým a živelným stavbám, byly vypisovány soutěže na návrhy památníků.

Zvláštností těchto objektů je skutečnost, že o ně ve smyslu zákona č. 122/2004 Sb. o válečných hrobech a pietních místech pečují lidé, kteří k padlým často žádný vztah nemají. Je to nejen tím, že péči o hroby a pietní místa upravují zákonné normy, ale údržbě se věnují i muzejní instituce a mnoho nadšenců, dobrovolníků a občanských sdružení.

V řešeném území byly v rámci terénní prospekce aktivních civilních hřbitovů nalezeny oficiální válečné hroby/pietní místa z první světové války na šesti lokalitách:¹¹⁸⁹

- Pamětní desky se jmény obětí jsou umístěny na pilířích brány hřbitova v Dobšicích.
- Na evangelickém hřbitově ve Chlebech je monumentální zrekonstruovaný pomník místního rodáka a legionáře Václava Otty (1894–1917). Pomník nese nápisy: „ГЕРОЮ БОЙЦУ ЗА СВОБОДУ ЦЕХІЕ / Václav Otta, důstojník Československé armády. Zde leží hrdina, zde odpočívá lev! Tvé jména na štítu vnesem v rodný kraj, kde v plamen svobody se promění tvá krev a z prachu padlých zas se zrodí nový máj. Tvůj duch nás povede až v brány zlaté Prahy. Spi sladce bratře drahý! Tvoji vojáci. ... nar. 15. VII. 1894 v Chlebech, studoval vys. školu techn. v Praze odb. zeměd'. Byl praporčíkem Pěší Štřel. pluku VI. roty 2. čety. Padl 2. dubna 1917 na rozvědce u Břežan v Haliči. Ostatky jeho převezeny v dubnu 1926.“ (obr. č. 131)
- Monumentální zrekonstruovaný památník z leštěného kamene se nachází na čestném místě křineckého hřbitova. V přední části jsou na šikmé desce umístěny dvě bronzové desky se jmény obětí. V zadní části jsou desky se jmény obětí druhé světové války.
- Nenápadný pomník se nachází západně od hřbitovní kaple v Nouzově.
- Na odlehlém místě východní čtvrti nymburského hřbitova se mezi vzrostlými zeravy v travnaté ploše vymezené tvarovanými živými ploty nachází kamenný památník obětí první světové války.

1189 Podkapitola je založena na výsledcích terénního výzkumu.

- Se symbolikou lva jako na evangelickém hřbitově ve Chlebech se na čestném místě vesteckého hřbitova nachází monumentální pískovcový pomník (obr. č. 132).

Kromě těchto oficiálních památníků a pomníků na první světovou válku se na hřbitovech okresu Nymburk samozřejmě nacházejí i hroby obětí. Přestože předmětem výzkumu nebyly válečné hroby ani hřbitovy, nelze nezmínit v rámci republiky unikátní mezinárodní vojenský (italský) hřbitov v Milovicích. Je na něm pohřbeno okolo 6 500 osob, z toho minimálně 5 276 italských zajatců. Proto je neobvyklé, že na hřbitově v Poděbradech-Kluku byl nalezen mezi civilními hroby hrob s nápisem: „*Zde odpočívá italský vojn Pangraccio Battista, zesnulý za světové války v Poděbradech 21. 9. 1918, ve stáří 27 r. I compacni d'armi. Çuseto ricordo posero.*“

Obdobná situace pohřbu vojáků na civilním hřbitově byla zdokumentována i v samotných Milovicích. V roce 1926 došlo k exhumaci 73 mrtvých, kteří byli původně pohřbeni na civilním hřbitově.¹¹⁹⁰ Překvapující přitom je skutečnost, že navzdory založení vojenského výcvikového prostoru v Mladé již v roce 1904, vznikl vojenský hřbitov v Milovicích až v roce 1915.

Kromě oficiálních památníků válečným obětem se na civilních hřbitovech poměrně často objevují zmínky i na rodinných hrobech a hrobkách. I když pomník zesnulého nestál na hrobě, vzpomínková stránka zcela převážila nad umístěním tělesných ostatků. Vedle jména a životních dat zemřelého byla často připojena fotografie (obvykle v uniformě) a bližší údaje o místě smrti (Rumunsko, Rusko, Uhry, nemocnice Praha a Vídeň, ...). Tyto památky byly nalezeny na hřbitovech v Hrubém Jeseníku, katolickém hřbitově ve Chlebech, Jíkvi, katolickém hřbitově v Kostelní Lhotě, Kovanicích (obr. č. 133), Loučeni, Lysé nad Labem, Městci Králové, Nymburce, Pátku, Poděbradech, Rožďalovicích, Sadské, Sánech, Seleticích a na obecním hřbitově v Žitovlicích. Na některých rodinných hrobech se dokonce zachovala zmínka o příslušnosti zemřelého k legiím, jako v Rožďalovicích (*Jaroslav Sadílek frc. leg. * 1. 5. 1892 † 1. 5. 1921; bratr František padl na ruském bojišti * 10. 10. 1894, † 24. 7. 1916*) a Sadské (*Alois Vlasák * 10. 5. 1894 ve Zvěřínku, ruský legionář, padl u Zborova 3. 7. 1917*). Pozoruhodné jsou i náhrobky se zmínkou

1190 M. LOUDILOVÁ, *Milovice ...*, s. 13.

o úmrtí legionáře dávno po skončení první světové války. Příkladem je hrob v Křečkově (pplk. v. v. Karel Žák, ruský legionář * 1892, † 1967) a v Loučeni (František Škop, ruský legionář * 2. 10. 1891, položil život za vlast na Loučeni † 6. 5. 1945). Přestože jde o staré náhrobky, nedošlo zde po druhé světové válce k tzv. druhé vlně obrazoborectví, kdy byly z politických důvodů „vymazávány“ pomníky legionářů.¹¹⁹¹ Patrně tomu bylo tak proto, že šlo o menší sídla.

Neobvykle mnoho příslušníků legií odpočívá na hřbitově v Poděbradech-Kluku. Tam jsou dokonce náhrobky opatřeny jednotnou plaketou s motivem hlavy vojáka v přílbě, heraldickými znaky Čech, Moravy, Slezska, Uher a nápisem „*Památce legionáře*“. Plakety byly nalezeny na sedmi náhrobcích. Zde je ovšem jasně patrné, že se jedná o nápisy a plakety mladší, z doby po roce 1989.

Objekty spojené s připomínkou druhé světové války se na civilních hřbitovech vyskytují častěji. Bezpochyby proto, že jsou to skutečné hroby, převážně sovětských vojáků. Hroby se nalézají na hřbitovech v Běrunicích, Činěvsi, Dlouhopolsku, Kovanicích, Dymokurech, Hradištku, na evangelickém hřbitově ve Chlebech, obecním hřbitově v Kněžicích, Kostomlatech nad Labem, Koutech, na obecním hřbitově v Kovanicích, evangelickém a katolickém hřbitově v Libici nad Cidlinou, Loučeni, Lysé nad Labem, Městci Králové, Nymburce, Okříнку, Opočnici, Poděbradech-Kluku, Přerově nad Labem, Rožďalovicích, Sadské, Staré Lysé, Stratově, na evangelickém hřbitově ve Vrbici u Poděbrad a ve Vykání.

Vedle hrobů „tradičního“ vzhledu mají některé architektonicky náročnější podobu. Ty jsou obvyklé ve větších sídlech jako je Křinec (společně s památkou na první světovou válku), Lysé nad Labem, Nymburce, Poděbradech-Kluku a Sadské. Nápisy jsou však vesměs redukovány jen na jména a data válečných obětí.

Atypické ve vztahu k výše uvedenému jsou válečné hroby umístěné před dvěma venkovskými hřbitovy. Emotivní je obzvláště provedení urnového hrobu Ladislava Somra před čileckým hřbitovem. Je to hrobové místo ohrazené kovaným plůtkem s betonovým obrubníkem a záhonovou úpravou. Menší betonová stéla nese náhrobní desku s fotografií a textem: „*Památce Ladislava Somra, narozen 10. 12. 1907, umučen v Mauthausenu 17. 7. 1942. ...*“. Vedle se nachází schránka z s urnou a popelem. Druhý betonový památník před vstupem na dlouhopolský hřbitov

1191 R. SKŘEBSKÁ, *Umění ...*, s. 294.

připomíná: „Zde v květnové revoluci padli 8. 5. 1945 Josef Havránek, Ladislav Pšenička, Václav Kozel.“

Stejně jako v předchozím případě, nachází se zmínka o obětech druhé světové války i na privátních hrobech. S ohledem na náhrobní epigrafiku je ale pochopitelné, že zmínky o působení vojáků v západní Evropě se mohly objevit až po roce 1989. Příkladně na katolickém hřbitově v Kostelní Lhotě je uveden text: „Jan Kurka padl 1940 ve věku 26 r. jako letec ve V. Británii“, či v Sokolči je uvedeno: „plk. let. František Novák * 26. 8. 1902, † 27. 4. 1940 v Paříži“. K zamyšlení vybízí také nápis na náhrobku ve Staré Lysé „major Rudolf Novotný, příslušník čs. zahr. armády II. odboje – parašutista * 28. 12. 1914, † 29. 12. 1953.“ (obr. č. 134).

Specifické postavení na okrese Nymburk má z hlediska událostí na konci druhé světové války městyš Loučeň. Tamní hřbitov je doslova posetý hroby civilních obyvatel, kteří se účastnili nezdařeného odboje v květnu 1945. „V nedalekém Jíváku byl muniční sklad. O ten byl na konci války velký zájem. Do bojů o sklad se zapojili revoluční bojovníci a partyzáni Pavla Hložka z Jabkenic, kteří již 5. 5. 1945 přijeli na Loučeň a k Jíváku a násilím chtěli obsadit muniční sklad. ... Muniční sklad byl 5. 5. 1945 obsazen, ale již 6. 5. 1945 přijela z Milovic kolona německých vojáků s obrněnými vozidly, obsadili muniční sklad, české stráže pozajímali a postupovali do Loučeň, kde byli internováni němečtí zajatci z muničního skladu.

Cestou zastřelili 12-ti letého hochu Karla Libicha z Patřína, na okraji obce u kapličky Františka Julka a Bohumila Forejta, kteří se snažili střelbou zastavit postup německých vojáků. Dole v obci zastřelili zaměstnance obecního úřadu Stanislava Zahrádku a v malém zámku Františka Škopa, který tam hlídal zajaté Němce. Na hnojišti u Zitů zastřelili feldwebla Kouska. ... Dále byl zastřelen Josef Strupka. Večer 8. 5. 1945 Němci opustili muniční sklad a 10. 5. 1945 se konal v Loučeni společný pohřeb zastřelených občanů“.¹¹⁹²

Památky na jiné válečné konflikty se na hřbitovech v okrese Nymburk až na jedinou výjimku nenacházejí. Je to především proto, že území je v hlubokém vnitrozemí a nenacházely se zde žádné strategicky významné objekty/areály. Do východní ohradní zdi evangelického hřbitova v Bošíně byla zazděna malá náhrobní deska, která nese nápis: „Aleksander baron z Bethmannů, c. k. důstojník

1192 Z. MAREČEK, *Loučeň ...*, s. 51.

císaře Ferdinandova 4. kyrysnického pluku, padl na bojišti u Králové Hradce dne 3. července 1866 v 23. roku věku svého. Odpočíval zde od 12. srpna až do 18. září 1866, pak vyzdvižen a převezen byl do hrobky rodiny své ve Frankfurtu n/M.“ (obr. č. 135) Na hřbitově v Bošíně byl důstojník dočasně pohřben proto, že tamní hřbitov náležel do jejich rodového panství Kuncberg/Křinec.

Svou podstatou do popsané skupiny patří i pietní místo u východní brány městského hřbitova v Nymburce. Je to nenápadný pomník mučedníkům za svobodu 1939–1945 (hrob č. 10). Pomník má podobu vysokého obelisku z leštěného kamene s bronzovým krucifixem a nápisy: *„Bud' Bohu dík a sláva za odvrácení hrůz druhé světové války 1939–1945 a mučedníkům za svobodu vděčná paměť. F. C. ANNO MDCCCXXXIV. Obnoveno v r. 1946.*“

Symbolický „Hrob v dáli“ se nachází v centrální části hřbitova v Lysé nad Labem. Má formu čtvercového obroubeného záhonu a několikastupňové stély završené vysokým dřevěným křížem. Uprostřed náhrobku je v zaskleném prostoru umístěna měděná urna s drobným nápisem: *„Tělesné pozůstatky neznámého politického vězně z pevnosti Terezín.*“ Uvedený nápis je ovšem trochu zavádějící, protože skrze absenci doplňujícího vysvětlení není zřejmé, do kterého období českých dějin jej zařadit.

Obdobně zaměřený pomník nebyl na jiném hřbitově v okrese Nymburk nalezen. To ovšem neznamená, že by se v podobném duchu boje za svobodu nenesly osobní postoje některých zemřelých. Za všechny mluví náhrobek z Nymburka (obr. č. 136), který nese nápis: *„Zde odpočívá ... Vlastimil Krejčí, rodák z Nymburka * 24. 1. 1926, † 27. 9. 1974, sportovec, skaut a politický vězeň od 25. 10. 1949 do 10. 5. 1960 neprávem odsouzený.*“

IV. 3. Hroby řádové, kněžské a národnostních menšin¹¹⁹³

Mezi nebeskou věčností a pozemskou slávou existuje souvislost. Toto přesvědčení reflektující jak myšlenky romantismu, tak pozitivismu, se opět vynořilo v 19.–20. století.¹¹⁹⁴ V řešeném území by tento postoj mohl symbolizovat zrekonstruovaný hrob na hřbitově v Rožďalovicích, který patří Milosrdným sestřím sv. Karla Boromejského. Náhrobní kámen nese nápis: *„Milosrdné sestry svatého*

1193 Podkapitola je založena na výsledcích terénního výzkumu.

1194 P. ARIES, *Dějiny smrti, díl I. ...*, s. 265.

Karla Boromejského působily v Rožďalovicích od r. 1854. Charitativní činnost, kterou zde vykonávaly nepřetržitě 106 let, ukončil násilně tehdejší režim v roce 1960. Děkuje Vám. Město Rožďalovice.“ (obr. č. 137)

Další řádový hrob se nachází v Městci Králové. Jde o čtvercovou plochu ohraničenou obrubníkem se stupňovitým soklem s nápisovou deskou, zakončený kamenným krucifixem. Nenápadný a opuštěný hrob patří čtyřem členkám Kongregace Šedých sester († 1932–1942).

Jinou skupinou osob duchovního stavu jsou římskokatoličtí kněží a faráři. Jak bylo uvedeno v souvislosti s hlavním křížem, řada hrobů jmenovaných osob se nachází v jejich blízkosti. Není to však pravidlem, zvláště pro nedávnou dobu, kdy jsou hřbitovy již poměrně zaplněny a exkluzivní místa jsou již zadána. Tyto hroby vždy patřily do skupiny „čestných“ hrobů a staly se malými centry kultu osobností.

Rovněž tak se přistupovalo ke hrobům evangelických farářů, jejichž exkluzivita mnohdy pramenila z jejich vzdáleného původu (Uhry) a tamních zvyků. Možná i proto náhrobky evangelických farářů patří k těm architektonicky a kamenosochařsky (nikoli sochařsky) mimořádným, které návštěvníka hřbitovů osloví především svou důstojností. Zvláště to platí pro náhrobky v Bošíně, Hořátvi, Chlebech, Libici nad Cidlinou, Lysé nad Labem (přenesené náhrobky) a Velenicích.

Oproti katolickým farářům jsou však evangeličtí mnohem déle „uctíváni“ jako morální a intelektuální autority, což vyplývá jak z označení jejich hrobů informačními tabulkami, tak i z instalací obecného popisu dějin sborů při vstupech na hřbitovy.

Nečekaně významnou „homogenní“ skupinou, která se na území okresu Nymburk objevila a zanechala stopy i na hřbitově, je národnostní menšina Ukrajinců. V Poděbradech se po roce 1922 ocitla druhá největší skupina ukrajinské vojenské emigrace (z východních ukrajinských zemí). *„Na rozdíl od svých předchůdců z řad Ukrajinské haličské armády však tito bývali vojáci vplynuli ihned a v plném rozsahu do prostředí civilního života. Pokud odešli studovat do Poděbrad, přijalo je toto lázeňské město příznivě a vytvořilo velké skupině Ukrajinců náhradní domov až do počátku 30. let. Ukrajinská polytechnika v Poděbradech poskytovala*

důkladnou výuku v různých speciálních oborech na fakultě agronomické, hydrotechnické, chemicko-technologické a hospodářsko-družstevní.¹¹⁹⁵

Na konci listopadu 1925 žilo v Poděbradech 764 Ukrajinců z celkového počtu 7491 obyvatel. Po roce 1945 existovalo v Poděbradech již jen torzo ukrajinské komunity. Je přitom třeba dodat, že „*Ukrajinci z českých zemí se stali druhou nejpočetněji postiženou skupinou uvnitř emigrace z východní Evropy, co do počtu zatčených, deportovaných a v SSSR vězněných osob*“.¹¹⁹⁶

Ukrajince, kteří působili v Poděbradech, připomíná na tamním hřbitově řada náhrobků i kolumbárium zřízené v létě roku 1933 (obr. č. 138). V něm jsou uloženy ostatky některých významných představitelů ukrajinské literatury a vědy (např. Dmytra Antonovyče, Vjačeslava Laščenka, Oleksandra a Velerije Vilinských).¹¹⁹⁷ Náhrobky nejsou soustředěny do samostatného oddělení, ale jsou rozptýlené po celé ploše hřbitova, jako třeba náhrobek rektora ukrajinské U. G. A. Viktora Salicikije (1889–1942).

Odlišnost jejich náhrobků spočívá kromě užití azbuky také v označení stuhou v národních barvách. Barevné stuhy jsou naprosto neobvyklý úkaz na místních hřbitovech a v Poděbradech činí z náhrobků na dálku viditelné symboly. Odkaz ukrajinské komunity lze spatřovat i v tom, že hřbitovní kaple je dnes užívána pravoslavnou církví.

IV. 4. Hroby významných osobností

Vztah mezi oběma posmrtnými životy, životem eschatologickým a životem v lidské paměti, trval velice dlouho, prošel renesancí a novověkem a patrný byl ještě v 19. století, v pozitivistickém kultu slavných zesnulých.¹¹⁹⁸

Pro 19. století je mimo jiné charakteristické vtažení života veřejně činné osoby do života společnosti a kolektivní sdílení jejích osudů. U osob veřejných a obzvláště uctívaných se smrtí poněkud stírá hranice soukromého a veřejného vnímání zemřelých.

1195 B. ZILYNSKYJ, *Ukrajinci ...*, s. 31.

1196 Tamtéž, s. 55.

1197 Tamtéž, s. 98–100.

1198 P. ARIES, *Dějiny smrti, díl I. ...*, s. 266.

Obecné úcty významným osobám, společné sdílení bolesti a žalu nad jejich smrtí a zejména uspořádání velkolepého pohřbu, který znamenal symbolickou tečku a vyvrcholení veřejné dráhy individua, se hojně dostávalo všem velikánům. Nezáleželo vůbec na tom, zda to byl zasloužilý starosta, farář, místní buditel či vědec. Zvláštní místo v těchto veřejných životopisech zaujímají pohřby, které dostaly charakter truchlivé městské slavnosti se zřetelným psychologickým podtextem spočívajícím v kolektivním ujišťování se o bezmezném dopadu této ztráty na společnost a zároveň v posilování a utvrzování se v nutnosti pokračovat v odkaze zemřelého.

Čas ukázal, do jaké míry je posmrtný život společností udržován, což lze mimo jiné vyzorovat ze vzhledu a péče o hrob. Přirozeně prvním krokem bylo označení místa jako čestného hrobu. Takové hroby ovšem v rámci výzkumu nalezeny nebyly. Běžné jsou naopak hroby „významných osobností“. Ty jsou označovány různě:¹¹⁹⁹

- Na evangelickém hřbitově v Bošíně se v roce 2018 nacházely přímo u hrobů významných osobností jednoduché stojany, kde měly být texty. Bohužel, všechny texty byly zničeny.
- Před hřbitovem v Hradištku je instalován informační panel pouze k osobnosti spisovatele Bohumila Hrabala. Je zde i pár poznámek k historii hrobu včetně fotografií.
- Rovněž tak je pouze k uctění památky legionáře Václava Otty umístěn informační panel u brány evangelického hřbitova ve Chlebech. Součástí je i popis a fotografie transportu ostatků a pomníku zemřelého.
- V Lysé nad Labem se u hlavní brány nachází informační tabule s označením *Místa uložení ostatků významných osobností města Lysá nad Labem.*
- Na městském hřbitově v Nymburce je u vstupu informační panel *Umístění hrobů významných osobností města Nymburk.*
- Velkolepý informační panel s názvem *Hřbitov* stojí před vstupem na hřbitov v Poděbradech-Kluku. Jde o jeden z řady turistických průvodců městem.
- U hřbitovní kaple sv. Kříže v Rožďalovicích je umístěn informační panel o historii hřbitova, kde jsou uvedeny i *Významné osobnosti zde pohřbené.*

1199 Podkapitola je založena na výsledcích terénního výzkumu.

Smyslem disertace nebylo zpracování seznamu významných osobností, ani sledování vzhledu a umístění jejich hrobů. Za účelem vyhotovení seznamů byla zpracována řada průvodců, z nichž k posledním náleží *Orientační plán městského hřbitova v Nymburce s umístěním hrobů významných osobností*, který vydalo Město Nymburk v roce 2017. Přesto nelze některé z nich nezmínit a neuvést alespoň stručnou charakteristiku.

- Nejznámější hrob okresu Nymburk se nachází v Hradištku a patří rodině spisovatele JUDr. Bohumila Hrabala (1914–1997) (obr. č. 139).
- Na hřbitově v Kostomlatech nad Labem odpočívá první česká lékařka, která vystudovala v Rakousku-Uhersku, MUDr. Bohuslava Kecková (1854–1911). Na stáří se přestěhovala k sestře do Kostomlat, kde zemřela. Pískovcová náhrobní stěla v klasicistním duchu je opatřena drobným lékařským symbolem v podobě Aesculapovy hole. Vedle náhrobku je na zdi upevněna malá kovová pamětní tabulka s nápisem „*Zde leží první lékařka žena/ v bývalé říši Rakousko-Uherské/ češka (!) MUDr. Bohuslava Kecková/ Studovala v Curychu ve Švýcarsku. Doktorátu/ dosáhla roku 1880. V Rakousku nebylo dovoleno/ tehdá ženám studovat na univerzitě.*“ (obr. č. 140)
- Několikrát zmíněný architekt Bedřich Feuerstein (1892–1936), spoluautor nymburského krematoria, byl pohřben v Loučeni, odkud pocházela jeho rodina (obr. č. 141).
- Přední světový orientalista prof. PhDr. Bedřich Hrozný (1879–1952) byl pohřben na evangelickém hřbitově v Lysé nad Labem. Po zrušení hřbitova v roce 1977 byly ostatky přeneseny na obecní hřbitov. Původní náhrobek rodiny Hrozných se nachází v lapidáriu v areálu lyského evangelického sboru.
- V regionálním měřítku patří k zásadním osobnostem lékárník a zakladatel poděbradského muzea PhMr. Jan Hellich (1850–1931). Jeho hrob se nachází na hřbitově v Poděbradech-Kluku.
- Také novinář, skladatel, spisovatel a malíř Ludvík Kuba (1863–1956) patří k nejvýznamnějším osobnostem regionu. Přestože byl oceněn titulem národní umělec, je v ČR nedocenen. Pohřben zde byl až v roce 1995.

- Na nepřístupném hřbitově u kostela sv. Leonarda v Úmyslovicích je pohřben vynálezce těsnopisu Francouz Jean F. Coulon de Thévenot (1757–1813), který se do našeho kraje dostal jako francouzský zajatec v napoleonských válkách a zemřel v katastru sousední obce Kouty.

IV. 5. Hroby rodinné¹²⁰⁰

Existují dva způsoby, jak ctít památku zesnulých. Je to kult hrobu a kult domácích vzpomínek. Ta může být výrazně odlišná, od dědictví rakousko-uherské tradice obdivu k titulům, jak se s ní lze stále ještě setkat na starých náhrobcích – ukázkou může být nápis z Poděbrad-Kluku „*Zde v Pánu odpočívá šlechetný a vroucně milovaný manžel, pan Jindřich Gärtner z Baumgartenu, zasloužilý a vždy neúnavný c. k. okres. tajemník v Poděbradech, majitel zlatého záslužného kříže, Mariánského řádu německých rytířů a Brunšvického lva a t. d. Naroděn 23. února 1848, zemřel 9. července 1908. Odpočívej v pokoji můj drahý nezapomenutelný,*“ po zcela anonymní rozptýlení popela na loučce nebo dokonce mimo hřbitov.

Rozsah práce bohužel neumožňuje detailní studium, přesto je třeba alespoň nahlédnutí do dějin každodennosti, na které se za uplynulé téměř dvě století zachovala na hřbitovech řada přímých i nepřímých pramenů.¹²⁰¹

Již byly zmíněny rodinné památky na oběti válečných konfliktů. K dalším emotivním svědectvím patří nápisy odkazující na tragickou smrt v souvislosti s výkonem povoláním vojáka či strážníka/policisty. I zde bývá obvykle připojena fotografie na porcelánovém medailonku.

Méně častá je fotografie na dětských hrobech a opravdu vzácně se dochovaly fotografie dítěte v rakvičce (Černíky, Kovanice, Milovice, Okřínek). Za unikátní je možné označit snímek z Křečkova, kde je Václav Novák († 1958) zobrazen se spřežením koní táhnoucích vůz sena.

Naopak z hlediska studie genealogie jsou pozoruhodné soubory snímků několika generací rodiny, jako je tomu například v Jíkvě u rodiny Chrásteckých, v Kněžicích u rodiny Donátovy nebo v Nymburce u rodiny Vrbovy. V posledním jmenovaném případě jde o skutečně unikátní soubor, kde jsou kromě civilních snímků také

1200 Podkapitola je založena na výsledcích terénního výzkumu.

1201 P. NORA, *Mezi pamětí ...*, s. 22.

fotografie mladého vojáka z první světové války, mladého muže na lůžku a hudebníka s akordeonem (obr. č. 142a–142c).

Téma fotografií na náhrobcích je bezpochyby lákavé pro samostatný sociologický a psychologický výzkum, přesto je třeba v rámci předkládané práce uvést, že právě jejich prostřednictvím hřbitov a minulost ožívá mnohem více než jen z pouhých nápisů.

Nápis napoví mnohé, ale až fotografie dotvoří stylizovaný obraz mrtvého. Pozoruhodné je již jen oblečení a postoje fotografovaných osob. Připomene každodennost počátku 20. století, která je lidem na počátku 21. století psychologicky velmi vzdálená. Právě skrze fotografie návštěvník hřbitova nevnímá svou samotu a stále cítí „zbytkovou energii“ zemřelých. Lze říci, že návštěva takového hřbitova je zážitkově velmi podobná návštěvě skanzenu, zde navíc obraz doby dokreslují miniatury zemřelých. Okres Nymburk k tomu má ideální prostředek v podobě skanzenu v Přerově nad Labem.

Z hlediska náhrobní epigrafiky jsou mimořádně zajímavé dva náhrobky. Jeden se nachází na hřbitově v Činěvsi. Je to starší žulový dvojhrob s novou černou stélou s erbem a nápisem: „*Rodina Bernardova z Činěvse. Pochází ze starého zemanského rodu. Záznamy sahají do roku 1159. Václav Bernard 1870–1936, ...*“ Zneklidňujícím dojmem působí menší, nedávno zrekonstruovaný hranolový náhrobek v Opočnici s nápisem „*Hamralovi (!) děti*“, ke kterému e prozatím nepodařilo dohledat bližší informace (obr. č. 143).

Rodinné hroby jsou také hlavní a nejstarší důvodem tzv. hřbitovní turistiky. V daném případě není ani tak řešena frekvence návštěv hrobu příbuzných, jako spíše její psychologický význam. Po druhé světové válce nastala řada společenskopolitických změn, které měly vliv i na návštěvu hřbitovů.

Zatímco v pohraničí (zejména v souvislosti s odsunem obyvatelstva) byla návštěva hrobů příbuzných téměř znemožněna, okres Nymburk takovým problémům nebyl vystaven. Srovnání nabízí například odpověď na dopis, který na konci listopadu 1973 zaslal Odbor místního hospodářství ONV v Nymburce všem národním výborům. Impulz k prověření stavu a péče o hroby rodin cizích státních

příslušníků vzešel právě od rodinných příslušníků, kteří intervenovali u ministerstva vnitra na nedostatečnou péči o hřbitovy.¹²⁰²

IV. 6. Hřbitovy jako místa paměti a hřbitovní turistika

Místa paměti jsou typem prostoru s trojím smyslem slova, ve smyslu materiálním, symbolickým a funkčním, to vše ale zároveň, pouze v různé míře.¹²⁰³ Pokud turista/návštěvník zavítá na neznámý hřbitov, leckdy se může setkat s dávno zapomenutými či utajenými skutečnostmi, které zjistí při terénním studiu náhrobních nápisů.

Například v Poděbradech-Kluku je několik zmínek o tom, že zemřelý byl sklářským mistrem, brusičem skla nebo pánvařem ve sklárně. Sklářská současnost Poděbrad je přitom ve výrazném stínu lázní, a to i přes tradici výroby olovnatého skla sahající do roku 1876.

Jeden z hrobů v Sadské odkazuje na bohatou průmyslovou tradici českých zemí. Jde o hrob Josefa Kabeláče († 17. 11. 1939), ředitele cukrovaru v Osijeku v Jugoslávii.

Jiné nápisy poskytují malý exkurz do dějin toponomastiky. Nejnapadnější jsou záznamy na hřbitově v Chrástu, kde se vyskytuje ještě původní název sídla Manderšejd používaný do roku 1924, resp. 1947.¹²⁰⁴ Totéž platilo pro osadu Hradčany, dříve Račany.

Obdobně lze nahlížet na dávno zapomenuté kamenické, kamenosochařské a sochařské firmy v regionu. Vlastně jen prostřednictvím signatur na některých náhrobcích je dnes možné se seznámit s tímto neuvěřitelně tvůrčím prostředím, které zásadně ovlivnilo podobu hřbitovů.

Jiří Kupka přikládá místům paměti duchovní význam proto, že jsou spojena se starými bájemi a pověstmi, místy historických událostí a jsou spjatá s literárními či uměleckými díly.¹²⁰⁵ V regionu jsou nejfrekventovanější zmínky o zaniklých vesnicích a kostelích:

1202 SOKA Nymburk, f. MěNV Nymburk, (1897) 1945–1999, agenda hřbitova 1960–1974.

1203 P. NORA, *Mezi paměti ...*, s. 21.

1204 J. ANDERLOVÁ, *Region ...*, s. 44.

1205 J. KUPKA, *Krajiny ...*, s. 53.

- Vančurovice u Dlouhopolska, kde část lesa nese název Na Krchově, což odkazuje na zaniklý hřbitov.¹²⁰⁶
- Ve Výklekách (východně od Chleb) měl stát kostel sv. Vavřince se hřbitovem. Zbořen byl roku 1780 a nový téhož zasvěcení se postavil ve Chlebech. Hřbitov obepínala věkem sešlá kamenná ohradní zeď, ale stála tu též kostnice a starobylá dřevěná zvonice.¹²⁰⁷
- Ve Mcelích se traduje, že „*původní kostel i se hřbitovem stával v horní části návsi, kde se dodnes říká Strániště. Existuje jakási domněnka, že ve Mcelích do počátku 17. století stávaly kostela dva. Jeden dřevěný se hřbitovem na Stráništi a druhý kamenný ve stráni nade vsí. Kamenný kostel měl patřit Českým bratřím a dřevěný katolíkům. Po požáru dolního dřevěného kostela přenesli katolíci své působiště do horního*“.¹²⁰⁸

Nečekané nálezy kostí v pověstech odkazují na zaniklé hřbitovy. Krchovičko se nazývalo místo ve Staré Lysé, v kopci pod školou, kde se při kopání v zemi nacházely lidské kosti. Mezi lidmi se traduje, že tu v dávných dobách byl hřbitov.¹²⁰⁹

Pověsti zcela jiného významu se vztahují k vrchu Chotuci. Svatopluk Šebek zaznamenal tuto: „*Až se zazelená suchý dub na Chotuci, nastane konec světa. Bude konán poslední soud. Všichni, co byli na Chotuci pohřbeni, vstanou z mrtvých a bude souzeno podle spravedlnosti: i půjdou, kdo dobře za živa činil, do radosti věčné, ale zlí půjdou do věčných plamenů*“.¹²¹⁰

Nápadný vrch Chotuc místním přišel natolik zajímavý, že k němu uchovávali ještě jednu pověst, a to že: „*Mohutný starý dub rostl dle pověsti na vrchu Chotuci hned za hřbitovní zdí. Pojmenován byl na památku tažení Žižkova vojska krajem*“.¹²¹¹

Mnohem větší popularity ale dosáhl dub u bývalého hřbitovního (havířského) kostelíka v Poděbradech. Pověst vypráví o tom, že na listech spodních větví, které byly potřísněny krví nevinných havířů, se rok co rok objevovaly červené skvrny. Ba co víc, na jedné ze spodních větví stromu rostly znetvořené žaludy,

1206 B. TUZAR, *Truhlice pověstí a starých příběhů okresu Nymburk ...*, s. 36.

1207 Tamtéž, s. 70.

1208 Tamtéž, s. 193.

1209 Tamtéž, s. 319.

1210 Svatopluk ŠEBEK, *Památné stromy v našem kraji* in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 1 a 2, 1982, s. 36.

1211 B. TUZAR, *Truhlice pověstí a starých příběhů okresu Nymburk ...*, s. 144.

kteře po odloupenutí číšky připomínaly tělo bez hlavy zahalené do havířské haleny s kápí.¹²¹²

Zachovala se i škodolibá pověst k nemilovaným výklopným rakvím, jejichž užívání nařídil Josef II. „*Nebožtík se měl obléknout do rubáše, zašít do plátna a bez rakve uložit do hrobu. Na první pohřeb se prý těšil pan direktor loučeňského panství a netušil, že to bude právě on, který bude první v pytli pochován. V úmrtní knize farní osady loučeňské je na str. 97 napsáno: Tu středu po svatodušních svátcích léta Páně 1784 zemřel smrtí náhlou Barnabáš Krähvinkl, excellenc direktor, stár 53 léta a jest podle nového dekretu císařského na zdejší osadě pochován první a poslední. Pověstné nařízení bylo roku příštího zrušeno a za celý ten čas tu nikdo neochuravěl*“.¹²¹³

Hřbitov byl obvykle místem spojeným i s řadou pověr. K těm úsměvným patří opatření proti vrabcům, jež praktikovali v Bošíně. „*Do skulin roubených stodol se dávala barevná prkénka z dětských rakviček, které vykopali hrobníci na hřbitovech. Prkénka zavánějící „umrlčinou“ prý odpuzovala od stodol nevítané vrabce. Naproti tomu z těch prkének vytvořené holubníky nebo jen do holubníky vložená měla lákat holuby. Jistý hrobař K. z nedalekého Jeseníku si tak prý u holubářů přivydělával*“.¹²¹⁴

Čarodějnictvím zavánějí příběhy o nedovolených praktikách s hlínou ze hřbitovů. O odsouzeném čaroději Jandulákovi z Jíkve, který k čárům užíval i hlínu ze hrobů a sypal ji do studní sousedů, již byla zmínka.

Méně škodlivá byla praktika doložená k roku 1882 v Dymokurech, kdy měla zhrzená milenka hodit hlínu ze hrobu šestinedělky přes svatebčany vycházející z kostela, aby byli nešťastní.¹²¹⁵

Jako čáry pekařky Halmanové z Lysé je popisována tato praktika: „*Pekařka Halmanová žádala lyského pekaře Holíka, aby jí došel v novoroční noci na místní hřbitov. Měl tam u kříže tiše rozprostřít nové plátno a vzít ze čtyř hrobů po hrsti hlíny. Než odtlučou hodiny na věži půlnoc, měl být se vším doma. Ráno, než otevřeli*

1212 Tamtéž, s. 269.

1213 Tamtéž, s. 165.

1214 TÝŽ, *Truhlice pověstí a starých příběhů Středního Polabí ...*, s. 14.

1215 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození ...*, s. 283.

*ostatní lyští pekaři své obchody, poházela jim pekařka donesenou hlinou z hrobů dveře jejich krámů, prý aby neměli ostatní pekaři takové „kšefty“.*¹²¹⁶

Se smutnou událostí se pojí příběh z Rožďalovic označovaný jako nehoda na lovu. *„Při honu vysoké zvěře 8. 10. 1796 postřelil panský myslivec Václav Kubík omylem majitele panství hraběte Karla z Redernu (bylo mu 86 let) do nohy. Hrabě dostal sněť, poté mu amputovali nohu. Hrabě brzy nato zemřel a byl pochován na hřbitově u kostela. Jeho hrob je obehnán kovanou mříží“.*¹²¹⁷

Oblast pověstí a starých příběhů spolu s touhou po poznání stojí u zrodu specifické volnočasové aktivity, která se nazývá hřbitovní/funerální turistika. Kristýna Lustová o ní psala jako o *„jednom ze současných trendů v oblasti cestovního ruchu, který může praktikovat mnoho účastníků, aniž si uvědomuje skutečnost, že se vlastně jedná o samostatný druh cestovního ruchu. Příkladem může být návštěva hrobů slavných osobností, uctění památky či zapálení svíčky na hrobě padlých vojáků z minulých bitev a válek, či rozjímání u pomníků, které jsou věnovány židovským obětem. Lidé také mohou cestovat na hřbitovy za záhadnými a tajemnými okolnostmi. Tím mohou být různá zjevení, pověsti, legendy a podobně“.*¹²¹⁸

Čím je hřbitovní turistika ovlivněna? Jako u jiných odvětví je to nabídka a poptávka. Tedy ochota a zájem správce/vlastníka prezentovat hřbitov jako místo zajímavé po stránce umělecké, architektonické, historické nebo jako místo poznání. Na druhé straně je zájem veřejnosti využít volný čas k různým aktivitám počínaje zdravotní procházkou, sportovní aktivitou po cílevědomé vyhledávání zajímavostí podporované moderními technologiemi. S ohledem na aktuální epidemickou situaci velmi dobře postihl „volnočasový potenciál hřbitovů“ novinář Zdeněk Petráček ve článku *Kultura mezi hroby? Je tam, s podtitulem Hřbitovy v karanténě suplují volnost, poučení i podněcují k úvahám.*¹²¹⁹

Hřbitovy či bývalé hřbitovy okresu Nymburk jsou svým charakterem předurčeny jen ke krátkodobé aktivitě, která je podporována především instalací tematických informativních panelů. Již byly zmíněny památníky na zaniklé hřbitovy v Hradištku-Kersku, Lysé nad Labem, Mladé a informační panely k označení hrobů významných

1216 B. TUZAR, *Truhlice pověstí a starých příběhů okresu Nymburk ...s.* 183.

1217 TÝŽ, *Truhlice pověstí a starých příběhů Středního Polabí ...*, s. 168–169.

1218 K. LUSTOVÁ, *Využití ...*, s. 26.

1219 Zdeněk PETRÁČEK, *Kultura mezi hroby? Je tam*, Lidové noviny úterý 20. dubna 2021, s. 6.

osobností v Bošíně, Lysé nad Labem, Nymburce, Poděbradech a Rožďalovicích. Dalšími jsou informační panely na nejrůznějších naučných stezkách.

- *Naučná stezka Bohumila Hrabala* má u obce Hradištko-Kersko zastavení č. 8 *Na Kostelíku*, kde je popsána historie zaniklého kostela Božího Těla a přilehlého hřbitova.
- Školní naučná stezka *Po památných stromech obce Hořátev* se na zastavení č. 8 *Staré pohřebiště*, věnuje nálezu hřbitova z 11. století. Zastavení č. 10 *Lípa malolistá* zmiňuje existenci válečného hrobu, který by buď mohl patřit vojákům Napoleonovy armády, kteří se vraceli z Moskvy, nebo italským vojákům, kteří zemřeli po prusko-rakouské válce.
- Na vrch nad Křincem vede *Turistická a školní naučná stezka Chotuc*. Zastavení č. 4 *Historie* se věnuje hřbitovní kapli Nejsvětější Trojice a samozřejmě i hřbitovu.
- Mezi městy Lysá nad Labem a Čelákovice vede naučná stezka, která začíná/končí zastavením č. 1 *Historie a současnost*. Panel je umístěn na místě původního farního kostela a přilehlého hřbitova.
- *Naučná stezka po stopách víly Netřebky* na zastavení č. 5 *Umrličí cesta* seznamuje pouze v obecné rovině s pohřebními obřady, umrlčími cestami a funkcí hřbitovů.
- Volnou formou je zpracována *Naučná turistická trasa městem Nymburk*. Funerálním objektům se věnuje nebo se o nich alespoň zmiňuje zastávka č. 22 *Kostelík sv. Jiří*, č. 23 *Krematorium*, č. 46 *Staré děkanství*, č. 47 *Kaplanka*, č. 48 *Chrám sv. Jiljí*.
- Stejně tak byl vytvořen soubor informačních panelů k památkově a turisticky atraktivním místům města Poděbrady. Funerální tematice se věnují panely před hřbitovem v Poděbradech-Kluku, u havířského kostelíka Nanebevzetí Panny Marie, u děkanského kostela Povýšení svatého Kříže a na bývalém hřbitově v Purkyňových sadech.
- *Stezka Svídnice* na zastavení č. 1 *Vlaková zastávka* zmiňuje i založení obecního hřbitova.

Nepřímo se oblast hřbitovní turistiky dotýkají i celospolečenské projekty jako jsou Dny evropského dědictví a Noc kostelů.

Dny evropského dědictví (European Heritage Days)¹²²⁰ je rozsáhlý celoevropský projekt, jehož praktickým dopadem na společnost je propagace kulturního dědictví a ve vybraných termínech (obvykle první polovina září) zpřístupnění běžně nepřístupných památek či organizování doprovodných programů pro veřejnost. Na okrese Nymburk se sice nachází několik památkově chráněných hřbitovů, ale pouze hřbitov v Poděbradech je (za celý Středočeský kraj) do uvedeného projektu přihlašován pravidelně, resp. je přihlašována komentovaná prohlídka hřbitova. Té se obvykle účastní několik desítek zájemců. Průvodci jsou renomované osobnosti, kromě starosty města v roce 2018 to byli i pracovníci Polabského muzea Poděbrady.

Dalším zpřístupněným objektem s funerální tematikou bývá Staré děkanství v Nymburce. V běžně uzavřeném areálu je možné shlédnout lapidárium nejcenějších náhrobků ze zrušeného Svatojiřského hřbitova.

Hřbitovů (*kirchhofů*) se více dotýká jiný celoevropský projekt s názvem Noc kostelů.¹²²¹ Na přelomu května a června se zpřístupňují kostely a kaple s cílem posílení křesťanských tradic. Přestože hřbitovy jsou jen doplňkovým objektem, nelze jejich přičlenění do programu zlehčovat. Minimálně v tom směru, že turista zhlédne místo, které prvoplánově neměl v plánu navštívit. Spojením návštěvy obou objektů vzniká společný dojem z návštěvy dotyčného duchovního centra, který lépe umožňuje poznat historii místa.

Do projektu bývají pravidelně zařazovány mimo jiné i kostely, kolem kterých jsou hřbitovy: Nalezení sv. Kříže v Bříství, evangelický kostel v Chlebech, bývalý hřbitovní kostel sv. Jiří v Nymburce, sv. Apolinář v Salské, sv. Petr v okovech ve Velence a sv. Václav ve Velelibech. V roce 2021 se do projektu zapojily navíc i kostely sv. Bartoloměje v Kostomlatech nad Labem, sv. Jakuba Většího v Kounicích a sv. Vojtěcha v Přerově nad Labem.¹²²²

Zvláště podmanivé jsou doprovodné kulturní akce, jako například vzpomínkový večer na faráře Františka Lukeše (1921–1998, sídlil v Činěvsi, pohřben v Náchodě), který se odehrál právě v rámci Noci kostelů v Pátku 25. 5. 2018. Nezapomenutelný

1220 <https://www.historickasidla.cz/cs/dny-evropskeho-dedictvi/> (citováno 25. 1. 2021).

1221 <https://nockostelu.cz/> (citováno 25. 1. 2021).

1222 <https://nockostelu.cz/kostely/kraj/stredocesky/4/okresy> (citováno 18. 7. 2021).

byl i program v evangelickém kostele ve Chlebech, kde byla 25. 5. 2018 vzpomenua osobnost legionáře Václava Otty.¹²²³

IV. 7. Festivity

Vedle fyzických objektů se k pojmu místa paměti pojí také jednotlivé i opakované akty a festivity. Se hřbitovem jsou tradičně spojeny především církevní, z nichž po staletí dominuje oslava svátku Dušiček (též Památka všech věrně zemřelých) a Slavnost Všech svatých.

Pro starší období je zachycen jeden zajímavý zvyk ze Sovenic. *„Pod výšinou Holovíska se rozprostírala bažina Blato, kterou protékal potok Blatnice. Na svátek Všech svatých – dušiček hospodyně na našem venkově pekly tzv. Dušičky. Byly pečeny z žitné a bílé, pšeničné mouky. Byly to úzké caletky nadívané hruškovými povidly, strouhanou řepou nebo zelím. V některých domácnostech se dělaly dušičky pro rodinu z bílé mouky a pro čeled' z černé mouky. V Sovenicích na Čěšpivském gruntě si jeden pacholek všiml tohoto zvyku péci dva druhy dušiček. Zpíval si prý u toho: „Dušičky věrný, nejste všechny stejné, některý ste bílý, některý ste černý“.*¹²²⁴

Tradice Dušiček se uchovávala i na místech zaniklých hřbitovů, jak to vyplývá z protokolu ze schůze obecního zastupitelstva Královského komorního města Poděbrady z 16. 11. 1903, když se projednával záměr na odkoupení starého katolického hřbitova ke zřízení parku. Biskupská konzistoř v Hradci Králové a C. k. okresní hejtmánství v Poděbradech souhlasily s odkupem pozemku do vlastnictví města mimo jiné za podmínky: *„Obec Poděbradská nebude činiti žádných námitek proti vykonávání pobožnosti dušičkové na tomto hřbitově u kříže po dobu 10^{ti} let“.*¹²²⁵

Dušičkové svátky bývaly v 90. letech 19. století využívány k manifestaci politických, vlasteneckých a národnostních postojů. Součástí vzpomínkových aktů bylo v té době vedle kladení věnců a pronášení projevů také rozvíjení praporů a sborový zpěv. Po vzniku republiky získala oslava Dušiček také trochu světského

1223 Bohužel portál <https://nockostelu.cz/> nearchivoval do roku 2020 programy předchozích ročníků. K dispozici tak jsou pro starší ročníky pouze tištěné jednorázové letáky/pozvánky. Pro rok 2021 je doprovodný program dostupný u jednotlivých kostelů.

1224 B. TUZAR, *Truhlice pověstí a starých příběhů okresu Nymburk ...*, s. 314.

1225 SOKA Nymburk, f. AM Poděbrady 1567–1945 (1951), hřbitov 1898–1905, sign. 4/7/8, kart. 198.

ducha, jak to vyplývá ze zachovaného dopisu Jednoty pro pohřbívání ruských pravoslavných občanů a pro ochranu a udržování jejich hrobů v Československu se sídlem v Praze. Předsedkyně jednoty Naděžda Kramářová napsala 20. 12. 1931 městu Městec Králové poděkování za oslavu Dušiček a výzdobu devíti ruských vojenských hrobů.¹²²⁶

Dnes se význam svátku přesunul do privátní sféry a významné osobnosti nejsou v tyto dny objektem zvláštního zájmu. Pokud jsou na hřbitovech na začátku listopadu pořádány nějaké akty, pak se jedná především o pobožnosti za zesnulé, které jsou „spojené i s odpustkovou praxí, a to že můžeme vyzískat Plnomocné odpustky, přičlenitelné duším v očistci, tedy za obvyklých podmínek a to: zpověď, účast na mši sv. a návštěva hřbitova, spojená s modlitbou. Proto tyto pobožnosti ve společenství farníků. A to i proto že modlitba společenství je o to intenzivnější“.¹²²⁷

Oblast světských festivit je různorodější, neboť vychází z širšího okruhu příležitostí. Mohou jimi být výročí zemřelých významných osobností (pomine-li se konání jejich pohřbů), ale především státní svátky, z nichž je zásadní vznik samostatné Československé republiky a dny osvobození na konci druhé světové války.

V časové posloupnosti nalezených pramenů patřil k velkolepým událostem regionu transport těla a památníku (bez podstavce) legionáře Václava Otty (1884–1917) ze Sarančuku v Haliči. Dne 25. 4. 1926 se na evangelickém hřbitově ve Chlebech konal pietní akt. V jeho průběhu byly pořízeny fotografie, z nichž některé jsou zveřejněny na informačním panelu u vstupu na hřbitov. Transport iniciovali příbuzní zemřelého. Financování zajistil Památník odboje za podpory ministerstva financí.

Informační panel vznikl u příležitosti 100. výročí úmrtí Václava Otty. Současně s tím bylo v dubnu 2017 vydáno Společností přátel starého Nymburka specializované vydání občasníku č. 35 *Kaplanka* s podtitulem *Příběh života a smrti chlapce z Chleb a hrdiny od Sarančuku*. Novodobý vzpomínkový akt se konal v neděli 2. 4. 2017 za účasti desítek obyvatel Chleb. Přítomen byl i „místní“ senátor Ing. Tomáš

1226 SOKA Nymburk, f. MěNV Městec Králové, 1945–1990 (1991), spisy o hřbitově 1887–1962.

1227 Pobožnost je vykonávána na hřbitovech v Kostomlatech nad Labem, Lysé nad Labem a Milovicích. Elektronické sdělení administrátora Římskokatolické farnosti v Lysé nad Labem Pavla A. Porochnavce ze dne 18. 4. 2021.

Czernin, evangelický farář Martin Fér a samozřejmě členové Československé obce legionářské z Poděbrad. Po kladení věnců a programu v evangelickém kostele následoval průvod k pomníku padlých v obci (dalších 25 osob). Na závěr byla na rodném domě Václava Otty odhalena pamětní deska. Přítomni byli i praprasynovci Jan a Jiří Ottovi, kteří již v roce 2016 zajistili rekonstrukci památníku Václava Otty.¹²²⁸

Další doloženou akcí je výsadba šesti lip srdčitých před hřbitovem v Dobšicích. Výsadba se konala 27. 3. 1932 za zvuku hudby k uctění památky dobšických padlých ve světové válce. Výsadbu organizoval Osvětový sbor v Dobšicích. Lípy sázeli Jiřina Zezulková, Jarmila Kožená, Jaromír Kolínský, Jaroslav Bulíček, Václav Vokál, Marie a Bohuslava Budilovy, Jaroslav Zezulka, paní Daniněcová, paní Javůrková, Sláva Kvasnička, Vít Malý, Zdeňka Flodrmanová, Marie Malá.¹²²⁹ Lípy mají dnes obvody kmenů (od severu k jihu) 251, 246, 202, 126, 206, 250 centimetrů, výška stromů je 13–18 metrů.

V souvislosti s rušením Svatojiřského hřbitova v Nymburce se řešil transfer ostatků významných zde pohřbených osobností, mimo jiné i básníka Otakara Theera (1880–1917). K tomuto se dochoval zápis Kulturní a školské komise MěNV Nymburk ze dne 26. 1. 1968 s touto poznámkou: „*Ostatky básníka Otakara Theera byly exhumovány již v minulém roce a pietně uloženy do hrobky na novém hřbitově k 50. výročí úmrtí Ot. Theera 20. 12. 1967. Rovněž náhrobek byl přemístěn na nový hřbitov*“.¹²³⁰ Lze tedy předpokládat, že u příležitosti výročí se konal alespoň malý vzpomínkový obřad.

„*Když Bohumil Hrabal 3. února 1997 zemřel a 28. března (v den jeho nedožitých třiaosmdesátých narozenin) byla ukládána plastová urna s jeho popelem do hrobu v Hradištku ... a tak spolu s urnou a malou vyřezávanou figurkou kočky vložil jeden z přítomných do hrobu ještě lahvové pivo – nedopitou „postřižinskou“ desítku nymburského pivovaru*“.¹²³¹

1228 Informační občasník Chleby – Draho, červen 2017, s. 8 a 9.

1229 Informace byly uvedeny na informačním panelu *Hřbitov v Dobšicích*, který byl umístěn u hřbitova jako panel projektu Města a obce Polabí v roce 2007.

1230 Níže uvedené písemnosti jsou obsaženy ve fondu SOkA Nymburk, f. MěNV Nymburk, (1897) 1945–1999, agenda hřbitova 1960–1974.

1231 Informace byly uvedeny na informačním panelu *Hřbitov Hradištko*, který byl umístěn ke hřbitovu u příležitosti 100. výročí narození Bohumila Hrabala v roce 2014.

Nepřekvapí proto, že tradice pokládání figurky kočky na hrob Hrabalových je stále živá. Stejně tak je živá Hrabalova „paměť hrobového místa“, kterou on sám zachytil takto: „*Abych ženě a sobě udělal radost, koupil jsem k ženiným narozeninám v Hradištku hrob, rov za pět set korun. Sem převezu matku a strýce a otce ... Koupil jsem tam hrob od tety Herzlovoy, a v tom hrobě na dně leží tělo tý tetky Herzlovoy víc než dvacet pět let, takže nebudeme v hrobě sami. Za hřbitovem je krásný les, stromořadí lip a v červenci zde zpívají slavíci, docela dobře si představuji, jak tomu zpěvu bude naslouchat někdo jiný než já ...*“.¹²³²

Od května 1999 se v Hradištku konají každoročně malé vzpomínkové akce *Hrabalovo Kersko*. Pořadatelem jsou Klub čtenářů Bohumila Hrabala při Městské knihovně v Nymburce, Město Nymburk, Vlastivědné muzeum Nymburk, Pivovar Nymburk, obec Hradištko a Lesní ateliér Kuba v Kersku. Přestože hřbitov není v programech výslovně zmíněn, je zřejmé, že malá část účastníků zavítá i na místo spisovatelova posledního odpočinku. Nepochybně se z toho důvodu u příležitosti 100. výročí od Hrabalova narození instaloval v květnu 2014 před hřbitovem v Hradištku již zmíněný informační panel.

Dalším počinem u příležitosti oslav výročí bylo otevření Naučné stezky Bohumila Hrabala a křest knihy *Slavnosti sněženek – lidské osudy a odhalená tajemství v Hrabalově Kersku* od Bronislava Kuby. Vlastní oslava se konala 29. 3. 2014 přímo na hřbitově, kde kromě řečníků bylo i malé hudební vystoupení.¹²³³

Z dalších vzpomínkových akcí je třeba zmínit *Hrabalovský den*, který si literární svět připomněl 3. 2. 2017, v den dvacátého výročí úmrtí. „*V Hradištku na hřbitově se z iniciativy starosty Nymburka Pavla Fojtíka konalo v tento den u hrobu Bohumila Hrabala setkání příznivců díla tohoto spisovatele. Mimo nymburských představitelů Města přijeli i maďarští hosté (překladatel László Polgár, Miklós Orvos), Eva Tomková (Fb Svět Hrabal), vnuk spisovatele Haška Richard Hašek a další*“.¹²³⁴

Na pomezí světské a duchovní festivity (a současně za přesah do nedávné minulosti) by bylo možné označit pohřeb potomka bývalých majitelů části poděbradského panství (mimo jiné polesí Kersko, lázeňský dům Míra aj.).

1232 Tamtéž.

1233 Noviny obce Hradištko-Kersko, duben 2014, vydává obec Hradištko, s. 3–5.

1234 Noviny obce Hradištko-Kersko, duben 2017, vydává obec Hradištko, s. 10.

Dne 10. 10. 2011 zemřel v bavorském Augsburgu baron Josef von Hyross (* 13. 9. 1918), jehož rodiče si vybuodovali skvostnou novogotickou kaplovou hrobku na hřbitově v Poděbradech-Kluku.

Neobvyklý pohřeb se konal na začátku listopadu a při té příležitosti se trochu oživily diskuse o osudu rodiny, jež se za války měla přidat k Němcům. Jelikož po válce přišli o veškerý majetek a rodiče se zastřelili, odešli potomci do zahraničí. Pohřbem nejmladšího syna Josefa se „uzavřela“ historie rodu spojená s Poděbrady.¹²³⁵

Z festivit, které se dotýkají a dotýkaly hřbitovů okresu Nymburk, je pozoruhodné požehnání nově vyhlášených památných stromů na bývalém katolickém hřbitově v Lysé nad Labem. Pořadatelem akce byl Spolek Lysin, který inicioval vyhlášení památných stromů. Akt se odehrál 28. 10. 2018 u příležitosti 100. výročí založení Československé republiky. Důvodem byla především obava o nepietní zastavění pozemku a bezohlednou likvidaci cenných stromů.

Činnost spolku plně souzní s názorem Vojtěcha Kesslera, že: *„Po roce 1989 začínají vznikat první občanské spolky. Ty však na pomníky nahlíží jako na kulturní památky, vytvářejí naučné stezky a společně s obcemi, do jejichž vlastnictví se památky dostaly, je spravují. Pomalu se rozmáhá, ač naráží na nepochopení a nezáměr ze strany úřadů, tradice kulturních akcí ve výroční dny. Podtrhuji slovo kulturní. Nikoli nacionální, modifikační či jakkoli jinak „paměťotvorné“.*¹²³⁶

Na závěr světských festivit odehrávajících se na hřbitovech je třeba zmínit některá specifika. Například v Lysé nad Labem probíhá akt kladení věnců u příležitosti osvobození republiky ve dvou termínech. Oficiální se koná vždy 8. května dopoledne, ale někteří místní obyvatelé se tohoto aktu neúčastní a pořádají „vlastní“ slavnost 9. května.

1235 https://nymbursky.denik.cz/zpravy_region/pdy-hyross20111107.html (citováno 13. 3. 2021).

1236 Vojtěch KESSLER, *Chlumecké bojiště z roku 1813 – pomníky, na které se nezapomíná*, Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ et alii, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 330.

V. Komparace s modelovými příklady ve středoevropském prostoru

Cílem výzkumu je studium problematiky hřbitovů okresu Nymburk jako specifického krajnotvorného fenoménu. V předchozích kapitolách byl nastíněn právní vývoj v oblasti hřbitovů a pohřebnictví, proměny architektonických prvků, historickogeografické změny a vnímání hřbitovů jako míst paměti.

Jak ale posoudit, zda jsou zjištěné poznatky pro okres Nymburk typické nebo naopak specifické? K tomuto byla zvolena komparace s jinými modelovými lokalitami. Přirozeně nebylo žádoucí porovnávat lokality s naprosto odlišnými geografickými, historickými a kulturními podmínkami, ale naopak zaměřit se na středoevropský prostor.

I v rámci vymezeného území bylo třeba specifikovat regiony, které jsou „podobné“ okresu Nymburk. Základní geografickou charakteristikou se stalo povodí velkého toku a nížina. Z hlediska osídlení se pozornost soustředila na staré sídelní oblasti, relativně blízké zemským hlavním městům. V kulturní oblasti bylo vyhledáno katolické prostředí. Po zvážení uvedených charakteristik se modelovými lokalitami staly okresy Olešnice v Dolním Slezsku a okres Tulln v Dolním Rakousku.

V. 1. Okres Olešnice, Dolní Slezsko

Okres Olešnice byl vybrán z důvodu historicky velmi těsného sepětí s českými zeměmi. V řešeném období území již nebylo součástí Rakouského Slezska, a tedy historických zemí Koruny české, a právě proto se nabízela možnost sledovat vývoj v odlišném právním prostředí.

Lákavé se stalo téma vývoje hřbitovů v území, kde se nezachovala kontinuita osídlení domácího obyvatelstva. Zvláště zajímavá byla problematika rušení bývalých německých hřbitovů. Mnoho podnětů nabízelo i porovnání socialistického plánování. Výzkum v Dolním Slezsku, a zvláště v okrese Olešnice, probíhal v roce 2019. V okrese Olešnice bylo navštíveno celkem 23 civilních nežidovských pohřebišť funkčních, nefunkčních i zrušených. Výsledky terénního výzkumu jsou shrnuty v příloze č. 6.

Dolní Slezsko bylo přibližně od roku 1741 součástí pruského státu. V rámci vojensko-administrativní reformy Friedricha II. jej v roce 1742 pojmenovali Vratislavsko¹²³⁷ a následně se stalo pruskou provincií *preußische Provinz Schlesien*, neoficiálně zvanou *Pruské Slezsko (Preussisch-Schlesien)*.

Násilné začlenění do nového polského státu v roce 1945 přineslo zásadní změnu pro celou zemi. Poslední významná reforma proběhla v roce 1999, kdy se vrátily vyšší územně správní celky – vojvodství a současně byly ustanoveny menší územně správní celky – okresy, jako řešený okres Olešnice.

Okres Olešnice vznikl k 1. 1. 1999.¹²³⁸ Leží na severovýchodní hranici vojvodství dolnoslezského a zahrnuje území bývalého olešnického knížectví a dvou samostatných celků – sycovského a goszczanského. Centrem okresu je město Olešnice. Okres se skládá z osmi „velkých“ obcí (v Polsku užíváno slovo *gmina*): čtyř venkovských-městských – obec Bierutów, Międzybórz, Twardogóra a Syców; tří venkovských – Dobroszyce, Dzaidowa Kłoda, Olešnice a jedné městské obce – Olešnice. Okres zaujímal k roku 2008 rozlohu 1 050 km² (0,33 % rozlohy Polska) a obývalo jej 105 000 obyvatel.¹²³⁹

Přestože za druhé světové války ze Slezska odešly asi tři miliony Němců, v roce 1946 jich zde žilo ještě asi jeden a čtvrt milionu, kteří byli téhož roku odsunuti. Jak na tom byly slezské hřbitovy? V 50. letech se v západním sektoru zrušilo okolo 3 000 německých hřbitovů na ploše více než 2 000 hektarů. U zrušených hřbitovů mělo dojít po uplynutí 40 let od posledního pohřbu ke změně na park či jinou zelenou plochu.¹²⁴⁰ Častokrát ale docházelo k předčasnému zrušení hřbitova.

Po válce řešilo Ministerstwo Ziemi Odzyskanych (Ministerstvo nově získaných území) nedostatek hřbitovů. Problémem byly „obecné etické námitky k odstraňování

1237 Rudolf ŽÁČEK, *Dějiny Slezska v datech*, Praha 2004, s. 196.

1238 Stejně jako v případě okresu Nymburk i okres Olešnice prodělal řadu územních změn. Příkladem může být město a gmina Długoleka, Brzezia Łąka, které nyní spadají pod okres Vratislav. Z hlediska předkládané disertace je k okresu Olešnice přístupováno v současném územním obvodu.

1239 Rafał WOJTCZAK, *Rola samorządu powiatowego w procesie integracji. Budowaniei więzi społecznych w oparciu o przywiązanie do miejsca zamieszkania na przykładzie powiatu Oleśnickiego (Úloha samosprávy v procese integrace. Budování sociálních vazeb na základě vazby na místo bydliště na příkladu olešnického okresu)*, in: Dolny Śląsk, Nr 15/2010, Wrocław 2010, s. 7–8.

1240 Georg THUM, *Uproated. How Breslau Become Wrocław During the Century of Expulsion*, Wrocław 2011, s. 286.

hřbitovních nápisů nebo dokonce celých hřbitovů. Kromě zbožnosti byly předmětem odporu také historické a propagandistické důvody. Většina hrobových nápisů v dolnoslezských hřbitovech byla napsána v němčině, ale mnoho pohřbených mělo polská jména. Úřady diskutovaly, zda spojení mezi polskými jmény a německými nápisy má být cenným dokumentem podporujícím argument, že západní území měla dlouhou polskou minulost, nebo zda místo bylo důkazem úspěšného germanizačního procesu¹²⁴¹.

Situace evangelických hřbitovů ve Slezsku byla po válce složitější, než tomu bylo u hřbitovů katolických. Původní německé obyvatelstvo bylo odsunuto a na jeho místo přišli většinou katolíci. Staré evangelické hřbitovy (stejně jako židovské) zmizely beze stopy. Výjimečně se zachovala torza hrobů. Pokud se někde zachovaly větší části evangelických hřbitovů, tak jako součást hřbitovů předaných katolíkům.¹²⁴²

Hřbitovy po druhé světové válce

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu, Wydział do Spraw Wyznań (dále jen Oddělení správy vyznání) shromáždilo k lednu 1955¹²⁴³ evidenci konfesních hřbitovů ze 14 okresů vojvodství. Bohužel, pro tehdejší evidenci nebyla zvolena jednotná metodika, a tak hodnoty vykazují drobné chyby nebo některé hodnoty postrádají. V souhrnu šlo o 752 hřbitovů, z toho 459 katolických (75 nečinných), 273 evangelických (174 nečinných), 18 komunálních a dva jiného vyznání. Z hlediska „aktuálního“ okresu Olešnice výkazy doručily:

- Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Oleśnicy (dále jen Předsednictvo okresní národní rady v Olešnici), Referat do Spraw Wyznań k 10. 1. 1955 uvedl, že se v „tehdejším“ okrese Olešnice nacházelo pouze 34 hřbitovů (všechny katolické a na vesnicích), z nichž deset nebylo činných. V poznámce bylo uvedeno, že u šesti hřbitovů má dojít k rozšíření.¹²⁴⁴

1241 TÝŽ, s. 282–284.

1242 Dariusz CZWOJDRAK – Bartłomiej KOPACZZYNSKI, *Wiejskie cmentarze ewangelickie w powiecie wschowskim – stan zachowania*, in: Paweł KLINT – Marta MALKUS – Kamila SZYMANSKA (edd.), *Kultura funeralna ziemi wschowskiej*, Wschowa 2010, s. 213.

1243 Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dále jen APW), f. 82-332 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu (1924–1949) 1950-1973 (1974–2009), položka 82-332-0-4-IV-3 Wykazy Cmentarzy Wyznaniowych na Terenie Województwa Wrocławskiego 1955.

1244 Tamtéž, L. dz. W-10/1/55.

- Prezydium Powiatowej Rady Narodowej (dále jen Předsednictvo okresní národní rady) w Sycowie, Referat do Spraw Wyznań k 13. 1. 1955 evidoval celkem 44 hřbitovů, 41 konfesních, 3 komunální. Na vesnicích bylo 38 hřbitovů, římskokatolických bylo 20 (všechny činné), evangelických 22 (z toho 1 činný), 1 židovský a 1 vojenský. U šesti hřbitovů mělo dojít k rozšíření nebo znovuzaložení (Syców, Ślizów, Dziadowa Kłoda, Szczodre, Twardogóra, Goszcz).¹²⁴⁵

Komplexní pohled na problematiku rušených hřbitovů přinesl fond Urząd Województwa Wrocławskiego i miasta Wrocławia we Wrocławiu (dále jen *Kancelář Vratislavského vojvodství a města Vratislavi*).¹²⁴⁶ K roku 1974 byl zpracován *Seznam uzavřených hřbitovů určených k jinému využití* (příloha č. 7).

O něco mladší *Dokumentace o evidenci a likvidaci hřbitovů* ze stejné složky obsahovala za okres Olešnice evidenční soupisy hřbitovů z konce roku 1982: pro město a gminu Bierutów 19 hřbitovů, gminu Dobroszyce 4 hřbitovy, město Olešnice 4 hřbitovy, gminu Olešnice 19 hřbitovů, gminu Twardogóra 14 hřbitovů. Na tuto evidenci v roce 1983 navázal *Program rozvoje hřbitovů ve Vratislavském vojvodství*.¹²⁴⁷ Za okres Olešnice bylo pro město a gminu Bierutów 16 hřbitovů, gminu Dobroszyce 4 hřbitovy, město Olešnice 4 hřbitovy, gminu Olešnice 15 hřbitovů, město a gminu Twardogóra 14 hřbitovů. Podle těchto písemností došlo během roku ke zrušení 3 hřbitovů v gmině Bierutów a 4 v gmině Olešnice.

Fond Kancelář Vratislavského vojvodství a města Vratislavi obsahuje i písemnosti Ministerstwa Kultury i Sztuki, Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków (dále jen *Památkový úřad*). V roce 1979 se připravoval projekt k evidenci všech památek sepulkrálního umění v Polsku.¹²⁴⁸ Důvodem byla předchozí dlouhodobá absence péče a následný zhoršený stav sepulkrálních památek. Památkový úřad v roce 1980 konstatoval,¹²⁴⁹ že byla zpracována „vzorová“ evidenční karta hřbitovů.

1245 Tamtéž, L. dz. W-10/1/55 z 13. 1. 1955.

1246 APW, f. 82-2060 Urząd Województwa Wrocławskiego i Miasta Wrocławia we Wrocławiu, (1956–1974) 1975–1984, položka 82-2060-0-10-1-12 Dokumentacja w Sprawie Ewidencji i Liwidacji Cmentarzy, 1974–1984.

1247 Tamtéž, položka 82-2060-0-10-1-13 Program rozwoju cmentarnictwa w wojwództwie Wrocławskim, 1983.

1248 Tamtéž, MOZ-Cm/Ewid/79-361 ze dne 22. 11. 1979.

1249 Tamtéž, MOZ-O/Cm.Ewid/81-340 ze dne 15. 6. 1981.

S ohledem na rozsah úkolu se plán evidencí prodloužil do konce roku 1982. K tomuto byly stanoveny pokyny Společnej Komisji Ochrony Cmentarzy (dále jen *Komise ochrany hřbitovů*). Především se mělo dbát o hroby průkopníků a osob spojených s rozvojem města Vratislavi, o trvalou péči hrobů Polonii Wrocławskiej, o trvalou péči hrobů veteránů, o ochranu architektonicky hodnotných hřbitovů a o založení a provoz lapidárií v případě zničení hřbitova.

Kancelář Vratislavského vojvodství a města Vratislavi byla 18. 1. 1983 Komisí ochrany hřbitovů informována, že na území vojvodství bylo 531 hřbitovů (239 činných a 292 nečinných). Konserwatór Zabytków Województwa Wrocławskiego i miasta Wrocławia (dále jen *vojvodský konzervátor*) uvedl, že do evidence hřbitovů zahrnul jen areály vzniklé před rokem 1945.¹²⁵⁰ Za historické nekropole považoval 380 objektů. Tyto dokumenty nezohledňovaly jednotlivé okresy, ale vztahovaly se k celému vojvodství. Ve fondu se zachovalo i několik adresných prohlášení konzervátora k ochraně rušených hřbitovů, v okrese Olešnice to byly například: neogotický náhrobek z roku 1868 v obci Boguszyce, vzrostlé lípy v Olešnici-Ratajích v ul. Wielkopolna.

V rámci terénního průzkumu bylo možné za historické označit především hřbitovy:

- Farní hřbitov v obci Goszcz u kostela Narození Panny Marie – hřbitov u farního kostela, nachází se zde klasicistní hřbitovní brána a několik náhrobků z první poloviny 20. století.
- Zrušený evangelický německý hřbitov v obci Goszcz – od roku 1886 je se zde rodinná hrobka Reichenbachů, několik poškozených klasicistních náhrobků a fragmenty náhrobků z přelomu 19. a 20. století (sochařsky zpracovaná torza stromů).
- Komunální hřbitov v Olešnici ul. Wojska Polskiego – nachází se zde památkově chráněná klasicistní hřbitovní brána z roku 1823 od architekta Jana Karla Leysera a novogotická hřbitovní kaple.
- Uzavřený farní hřbitov v obci Smolna u kostela Povýšení Svatého kříže – je zde stará hrobka, do východní zdi kostela bylo umístěno několik starých

1250 Tamtéž, KL-IV 5347/5/84 ze dne 12. 1. 1984.

náhrobků z 19. století, druhotně byly staré náhrobky zazděny též do ohradní zdi kostelního areálu.

- Uzavřený farní hřbitov v obci Zbytowa u kostela Nejsvětější Panny Marie, královny Polska – nachází se zde dětský hřbitov, do objektu jeskyně Panny Marie Lurdské byly druhotně zazděny starší náhrobky.
- K „historickým pohřebištím“ by patřily ještě dávno zrušené hřbitovy u farních kostelů, z nichž se zachovaly náhrobky zazděné do ohradních zdí nebo fasád kostelů. Příkladem jsou kostely sv. Kateřiny v obci Bierutów a sv. Jana Evangelisty v Olešnici.

Bližší pohled do poválečné správy hřbitovů přináší fond Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Oleśnicy, Sprawy Cmentarzy (dále jen *Správa hřbitovů Olešnice*) 1951.¹²⁵¹ Pozoruhodný je hned úvodní dopis ze dne 5. 6. 1951 o kontrole ploch veřejné zeleně a hřbitovů v Olešnici, kterou provedl 2. 6. 1951 inspektor oddělení správy vyznání ve Vratislavi.¹²⁵² V průběhu kontroly byl zjištěn zanedbaný stav hřbitovů: „*Hřbitovy jsou velmi opomíjeny, zejména válečné hřbitovy padlých vojáků sovětské armády, kde jsou všechny cesty mezi hroby porostlé trávou, což znemožňuje průchod návštěvníků. Tráva roste i ze spár dlážděného chodníku vedoucího od vstupu k pomníku, který v budoucnu úplně zničí.*“ Z odpovědi na tuto výtku je zřejmé, že poválečná samospráva byla nucena řešit více existenční problémy, než údržbu veřejných ploch a hřbitovů.

V roce 1951 se pořídily záznamy o 53 obcích, kde mělo být rušeno 76 hřbitovů, z toho 33 katolických (12 nečinných), 32 evangelických (31 nečinných), 3 komunální (1 nečinný) a 2 jiného vyznání.¹²⁵³ O dvě desetiletí později byl přehled hřbitovů určených k likvidaci méně obsáhlý. Na okrese Olešnice šlo jen o 23 obcí.¹²⁵⁴ K jednotlivým hřbitovům je ve složce evidence hřbitovů doložena konfese (evangelické 21, bez udání konfese 1), popis (umístění, stav hrobů, stav oplocení, stav porostů apod.), číslo pozemku, výměra (v souhrnu 9,09 hektarů), rok posledního

1251 APW, f. 82-890 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Oleśnicy, (1945–1949) 1950–1975 (1979–2001), položka 82-481-0-1-9-1225 Sprawy Cmentarzy, 1951.

1252 Tamtéž. Dopis Nr. L. P. 6-5/51 byl určen pro Prezydium Miejskiej Rady Narodowe w Oleśnicy.

1253 Dále se rušily tři židovské a tři vojenské hřbitovy.

1254 APW, f. 82-890 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Oleśnicy, (1945–1949) 1950–1975 (1979–2001), položka 82-890-0-1-9-1226 Ewidencja Cmentarzy na Terenie Powiatu, 1967–1973.

pohřbu. Někdy je doplněno souhlasné vyjádření římsko-katolické farnosti (pro rušení evangelických hřbitovů), popř. návrh nového využití (nejčastěji zeleň).

Postup rušení hřbitovů je doložen ve složce *Seznam hřbitovů v okrese Olešnice*.¹²⁵⁵ Zde se nachází řada písemností o rušení již uzavřených hřbitovů. Vše bylo řešeno na základě § 1 odst. 4 až 6 zákona O cmentarzach i chowaniu zmarłych ze dne 31. 1. 1959. Obvykle postup zahájilo Předsednictvo městské národní rady v Olešnici (alternativně předsednictvo národní rady konkrétní gminy), v jehož území se uzavřený a ke zrušení určený hřbitov nacházel. Žádost ve smyslu vhodnosti a ochrany památek či kulturních hodnot posoudilo Předsednictvo okresní národní rady v Olešnici, odbor výstavby, územního plánování a architektury, a následně vydalo kladné vyjádření jako podklad pro rozhodnutí Předsednictvo městské národní rady v Olešnici (alternativně předsednictvo národní rady konkrétní gminy). To posléze rozhodlo o konečné likvidaci hřbitova a změně využití území na veřejnou zeleň nebo náměstí/park. Podmínkou k likvidaci hřbitova byla exhumace ostatků (za kontroly okresního hygienika), rozebrání ohrazení hřbitova s následným využitím stavebního materiálu (kámen, mramor, kov apod.) a protokolární nakládání se získaným materiálem.

Dalším krokem byla oficiální žádost Předsednictva okresní národní rady v Olešnici, odboru komunálního a bytového hospodářství (prostřednictvím Předsednictví vojvodské národní rady ve Vratislavi, odboru komunálního a bytového hospodářství), na Ministerstvo komunálního hospodářství ve Varšavě k rozhodnutí o zrušení hřbitova. Přílohami žádosti byly:

- Rozhodnutí Předsednictvo městské národní rady v Olešnici (alternativně předsednictvo národní rady konkrétní gminy)
- Popis stavu hřbitova (datum posledního pohřbu, rozloha, stav pozemku, stav náhrobků, stav oplocení, datum uzavření hřbitova)
- Popis a mapa uzavřeného hřbitova (měřítko 1 : 5 000)
- Kopie dopisu, Předsednictva okresní národní rady v Olešnici, odboru výstavby, územního plánování a architektury
- Někdy se vyžadovala i kopie dopisu Předsednictva okresní národní rady v Olešnici, komise pro hospodářské plánování

1255 Tamtéž.

Ministr komunálního hospodářství¹²⁵⁶ následně vydal nařízení o využití pozemku hřbitova. Nejčastěji bylo nařízení podmíněno tím, že plocha má být následně užívána veřejností a má dojít ke změně využití území. Z uvedených příloh, které hovořily o stavu hřbitovů v době mezi uzavřením a zrušením, jsou pozoruhodné tyto:

Popis stavu hřbitova často obsahoval konstatování: „V místě nejsou žádné památky historické, archeologické nebo umělecké hodnoty“, jako v případě evangelických hřbitovů v obcích Bartków, Brzezinka, Cieśla, Dąbrowa, Dobroszyce, Drogoszowice, Jemielna, Łuczyna, Malerzów, Olešnice ul. Wiejska, Ostrowina, Smardzów, Sokołowice, Strzelce a židovského hřbitova v Olešnici.

Výjimkou byl popis evangelického hřbitova v Bierutowie (ul. 1. Maja/Wrocławska):¹²⁵⁷ „Náhrobky/pomníky jsou převrácené a je těžké určit, ke kterému hrobu patří. Na hřbitově je mnoho stromů starých kolem 100 let. Navíc je zde kostel, který vojvodský konzervátor klasifikoval jako památku. V současné době je věž kostela nakloněna asi o 30° a hrozí, že se kdykoli zřítí. V předchozích letech se kostel zhroutil kvůli nedostatečné údržbě. Rovněž hrozí, že se střecha kostela každou chvíli propadne. Přibližná cena renovace kostela by byla asi jeden milion Zlotých. Přibližné náklady na likvidaci hřbitova a kostela budou asi 400 000 Zlotých, včetně vybavení nového parku. Hřbitov byl uzavřen rozhodnutím ministra komunálního hospodářství ze dne 8. 12. 1961“.¹²⁵⁸ V rámci terénního výzkumu zde byla zjištěna ne příliš zdařilá parková úprava okolo obvodových zdí torza barokního cihlového kostela Nejsvětější Trojice. Místo je však označeno pamětním kamenem s popisem historie kostela i existence hřbitova. Kámen na místo osadili v roce 2005 (obr. č. 144).

Pozoruhodný je též dopis Předsednictva okresní národní rady v Olešnici ze dne 19. 12. 1967 pro Předsednictvo městské národní rady v Olešnici o vypracování: „Odborného posouzení typu náhrobků a jejich množství a posouzení bývalého evangelického hřbitova na ul. Wojska Polskiego i Klonowej. Z důvodu inventarizace hřbitovních náhrobků by demolice a prodej materiálu měly být prováděny s vědomím a souhlasem Předsednictvo městské národní rady v Olešnici, odboru komunálního.“

1256 Později Ministr komunálního hospodářství a ochrany životního prostředí (Minister Gospodarki Terenowej, Ochrony Srodowiska).

1257 Tamtéž. Jde o nedatovaný opis.

1258 Tamtéž, č. UZ-e / 15/103/61.

(obr. č. 145) V případě, že na hřbitově byly nějaké náhrobky, mělo se postupovat dle brožury č. 2, kterou vydalo Ministerstvo komunálního hospodářství, a kterou rozeslalo 20. 5. 1968 na příslušným předsednictvům národních rad.¹²⁵⁹

Před zrušení hřbitovů byly o vyjádření žádány i farní úřady. Příkladem byly bývalé německé hřbitovy v obcích Boguszyce, Brzezinka, Łuczyna a Strzelce. Na závěr vyjádření se téměř vždy uváděla formulace: „... *hřbitov nemá charakter pohřebiště, nezachovaly se žádné památky. Vzhledem k výše uvedenému je vhodné tento hřbitov nově upravit a využívat.*“ K tomuto lze poznamenat, že nejčastější „památkou“ na hřbitov byly liniové výsadby stromů, které po desítky let fixují „paměť místa“.

Na základě terénního výzkumu lze za názornou ukázkou označit zrušený hřbitov v obci Bierutów, ul. Wrocławska u čerpací stanice, a u kostela Nejsvětější Panny Marie, královny Polska, v obci Zbytowa, kde zbylo jen plošně nepatrné uzavřené dětské oddělení.

Podstatnou součástí složky přehledu hřbitovů určených k likvidaci¹²⁶⁰ jsou formulářové listy pro Główny Urząd Statystyczny – Departament Statystyki Gospodarki Komunalne i Mieszkanowej (dále jen *Statistický úřad*), kde jsou předtištěny jednotlivé položky jako: konfese, výměra, četnost pohřbů v roce 1969, dekády posledního pohřbu, datum uzavření, vlastník, správce, studna, stavby, oplocení apod. Evidence měla být vyplněna k 31. 12. 1970 (příloha č. 8).

Vedle evidence hřbitovů je ve fondu Předsednictvo okresní národní rady v Olešnici také složka *Likvidace hřbitovů na území okresu*.¹²⁶¹ Je zde několik nedatovaných evidencí činných hřbitovů, jejichž počet není nikdy shodný. Výjimkou v detailu zpracování je soupis hřbitovů ke dni 31. 12. 1969 (dodatečně doplněný), který uváděl deset komunálních činných, 15 římskokatolických činných, jeden evangelickokomunální činný, jeden vojenský činný, jeden římskokatolický neužívaný, tři evangelické neužívané, 37 evangelických uzavřených a dva židovské

1259 Dopis Předsednictva městská národní rady v Olešnici, odboru komunálního a bytového hospodářství Nr. L-471-19/70 ze dne 29. 4. 1970.

1260 APW, f. 82-890 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Olešnici, (1945–1949) 1950–1975 (1979–2001), položka 82-890-0-1-9-1226 Ewidencja Cmentarzy na Terenie Powiatu, 1967–1973.

1261 APW, f. 82-890 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Olešnici, (1945–1949) 1950–1975 (1979–2001), položka 82-890-0-1-9-1514 Likwidacja Cmentarzy na ter. powiatu, 1969/73.

uzavřené. Dále je zde *Program likvidace a úpravy hřbitovů uzavřený rozhodnutím ministra komunálního hospodářství pro roky 1971–1975*.¹²⁶² Dobu plánování reprezentuje *Plán potřeb komunálního pohřebnictví 1971–75*.¹²⁶³

- potřeba výstavby nového obecního hřbitova
- potřeba adaptace bývalého německého hřbitova pro nové pohřby
- potřeba rozšíření funkčních obecních hřbitovů

Pokud se v plánech pro likvidaci hřbitovů psalo o existenci památek, pak se tu nenachází zmínka o náhrobcích ani hrobkách, objevuje se pouze slovo „kostel“ (výjimkou byl kostel v obci Stronia pocházející ze 13. století). V ostatních případech bylo napsáno „žádné památky“.

Z hlediska studia osudu hřbitovů je pozoruhodný dopis Předsednictva okresní národní rady v Olešnici ze dne 20. 6. 1972,¹²⁶⁴ kterou místní činovníci odpověděli na dotaz Prokuratury Wojewódzka we Wrocławiu (Vojvodská prokuratura ve Vratislavi) ve věci prodeje náhrobních kamenů ze zrušených hřbitovů v Bykówie, Bystre a Smardzówie. K evangelickému hřbitovu v Bierutowie, který byl zrušen v roce 1967, je mimo jiné uvedeno: „Náhrobky byly inventarizovány a zajištěny Odborem místního hospodářství v Bierutowie. Podle záznamů vedených místním odborem národního hospodářství v Bierutowie byly náhrobky dosud prodány následujícím osobám: ... K prodeji kamene došlo v souladu s ustanoveními obsaženými v obecném věstníku MGK č. 8 z 25. 6. 1964. V období 1969–1971 zdejší odbor neobdržel žádné zprávy o krádeži náhrobků.“ Z výsledků terénního výzkumu lze potvrdit, že některé staré náhrobky byly „tradičně“ využity jako stavební materiál pro ohradní zdi, popř. na „vydláždění“ přístupové cesty, jako na novém hřbitově v obci Zawidowice.

1262 V roce 1971 se měly rušit hřbitovy v obcích: 2 x Łuczyna, Strzelce, Dąbrowa Oleśnicka, Brzezia Łąka, Kijowice, Byków, Smardzów a Boguszyce.

V roce 1972 se měly rušit hřbitovy v obcích: Nieciszów, Raków, Kielczów, Poniatowice, Wabienice a Jemielna.

V roce 1973 se měly rušit hřbitovy v obcích: Dobra, Stępin, Stronia, Gorzesław, Kruszowice a Posadowice.

V roce 1974 se měly rušit hřbitovy v obcích: Miodary, Brzezinka, Sokołowice, Januszkowice, Oleśnica-Rateje a Domaszczyn.

V roce 1975 se měly rušit hřbitovy v obcích: Ostrowina, Świerzna, Bystre, Jaksonowice a Zawidowice.

1263 Měly to být hřbitovy v obcích: Oleśnice, Borowa, Długołęka, Łuczyna, Grabowno Wielkie, Grabowno Małe a Poniatowice.

1264 Nr. SK.I-471/15/72.

Ve fondu Předsednictvo okresní národní rady v Olešnici se nachází i několik projektů na úpravy hřbitovů. První složkou je Technická dokumentace – komunální hřbitov, Olešnice ul. Wojska Polskiego, 1966,¹²⁶⁵ kde se řešila elektrifikace hřbitova včetně instalace veřejného osvětlení, instalace vody po celém hřbitově, odkanalizování prosektoria a stavba nové obřadní síně. Projekty vypracovalo Biuro Projektów Budownictwa Komunalnego we Wrocławiu (Kancelář komunálního stavitelství ve Vratislavi).

Druhou složkou je Technická dokumentace – hřbitov vojáků sovětské armády, Olešnice ul. Wojska Polskiego, 1968.¹²⁶⁶ Dokumentace obsahovala architektonické a konstrukční řešení obnovy vojenského hřbitova z roku 1953. K projektu byl přiložen seznam 601 jednotlivců, kteří zde mají individuální hroby. Zatímco návrhy na vojenský hřbitov byl plně realizován, přestavba cihlové novogotické hřbitovní kaple v moderním duchu realizována nebyla, což lze s ohledem na klasicistní bránu olešnického hřbitova přivítat, neboť celek by ztratil „historického“ ducha.

Fond Předsednictvo městské rady v Olešnici, složka *Zrušení židovského a bývalého německého hřbitova*¹²⁶⁷ informuje o rušení hřbitovů z pohledu vlastníka a správce. Dne 22. 9. 1966 odbor komunálního hospodářství popsal stav bývalého německého hřbitova v ul. Wojska Polskiego a Klonowa takto: *„Hroby na německém hřbitově jsou neupravené. Pomníky zničené a zarostlé plevellem, plot hřbitova je částečně zničen.“* Proto mohlo Předsednictvo městské národní rady v Olešnici dne 30. 12. 1966 Ministerstvu komunálního hospodářství ve Varšavě napsat, že: *„V oblasti nejsou žádné památky jakékoli historické, archeologické nebo umělecké hodnoty.“* To ale parně nebyla úplná pravda, protože v rámci terénní prospekce se v parkové ploše nacházelo několik kamenných váz zjevně pocházejících ze zrušeného hřbitova. Vázy jsou tak jedinými „pamětníky místa“.

V souvislosti s nařízením ministra hospodářství z 29. 4. 1967 č. UZ-c / I / 21/174/67 o likvidaci bývalého pohřebiště byly stanoveny podmínky:

1265 APW, f. 82-890 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Olešnicy, (1945–1949) 1950–1975 (1979–2001), položka 82-890-0-1-23-1580 Dokumentacja techniczna – cmentarz komunalny, Olešnice ul. Wojska Polskiego, 1966.

1266 Tamtéž, položka 82-890-0-1-23-1583 Dokumentacja techniczna Cmentarz Armii Radzieckiej Olešnice ul. Wojska Polskiego, 1968.

1267 APW, f. 82-915 Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Olešnicy, 1945 (1950–1973), položka 82-915-0-3-199, Likwidacja cmentarza żydowskiego i poniemieckiego 1966/73.

- Provést exhumaci těl z tohoto hřbitova a pohřbít je na novém obecním hřbitově do 15. 11. 1967.
- Zbourat stávající plot takovým způsobem, aby se získalo maximum stavebního materiálu z oplocení.
- Sbírat další materiál (kámen, mramor, železo atd.)
- Získaný materiál by měl být inventarizován komisí za účasti zástupce Předsednictva městské národní rady, odboru komunálního a bytového hospodářství.
- Odeslat protokol o provedení prací na Předsednictvo městské národní rady v Olešnici. Termín pro dokončení prací do 30. 11. 1967. Náklady na práce vyplývající z tohoto doporučení budou hrazeny z rozpočtu Předsednictvo městské národní rady v Olešnici.

Ve spisu se nachází i rozhodnutí o potvrzení ohlášení stavebních prací, které nevyžaduje stavební povolení Předsednictva okresní národní rady v Olešnici, odboru výstavby, územního plánování a architektury, ze dne 25. 3. 1969.¹²⁶⁸ Šlo o provedení demoličních a úklidových prací s adaptací plochy na městský park spolu se stavbou komunikace a městského mobiliáře. Spis obsahuje podobné informace pro židovský hřbitov v ul. Wojska Polskiego a bývalý německý evangelický hřbitov v Olešnici, ul. Wiejska, a bývalý německý hřbitov v Olešnici, v ul. Wielkopolna. Zvláštností je přiložená mapa výškového zaměření hřbitova v Olešnici, ul. Wielkopolna, z 3. 5. 1973, kde byly zaměřeny i stromy a cesty.

Zajímavým fondem je již zmíněná Kancelář komunálního stavitelství ve Vratislavi, která působila v letech 1950–1990.¹²⁶⁹ Kancelář se mimo jiné zabývala projekty sanitárními, architektonickými a zelení. Naleznou se zde nejen plány nových hřbitovů a rozpočty na jejich založení, ale také inventarizace starých hřbitovů a hřbitovních staveb. Pro okres Olešnice zde sice není žádný konkrétní plán, ale jak bylo uvedeno výše, jeho činnost lze dokumentovat z materiálů uložených v Předsednictvu okresní národní rady v Olešnici.

Pro představu o podmínkách pro rušení hřbitovů je důležitý i fond Miejskie Przedsiębiorstwo Zeileni we Wrocławiu (Kancelář městské zeleně ve Vratislavi).

1268 L. dz. BI/602-146/69.

1269 APW, 82-481 f. Biuro Projektów Budownictwa Komunalnego we Wrocławiu (1950–1990).

Jedna poměrně útlá složka obsahuje informace z roku 1965 o exhumaci 29 jednohrobů a 1 dvojhrobu ze hřbitova v Kowale do nových rodinných hrobů v městských částech Osobowice, Grabiszyn a městě Wołów.¹²⁷⁰ Druhá složka představuje systém péče o hřbitovy v městských částech Osobowice a Grabiszyn a na polském vojenském hřbitově, kde je položkově rozepsán čtvrtletní plán péče.¹²⁷¹ Ze spisů mimo jiné vyplývá, že Kancelář městské zeleně měla na starosti i vlastní pohřbívání. Obdobný materiál pro okres Olešnice nebyl nalezen.

Ikonografické prameny

Obecně lze konstatovat, že na fotografiích jsou převážně malé prosté farní hřbitovy. Areál, jehož dominantou byl kostel, ohrazovala kamenná zeď, která umožňovala optickou komunikaci mezi prostorem před a za zdí. Brána měla slavnostní charakter a její provedení většinou souznělo s architekturou kostela. U brány býval umístěn vysoký kříž s Kristem. Pokud se vyskytovala vzrostlá stromová vegetace, pak po obvodu nebo za hřbitovní zdí. V ploše hřbitova rostly vzácně drobné dřeviny (nejčastěji sloupovité konifery) jako doplněk hrobu, výjimečně rostly v liniové výsadbě.

Oproti dnešku na hrobech chyběly náhrobní desky. Vegetační kryt hrobů tvořila tráva, vzácně břečťan. Venkovské hřbitovy nevynikaly rozmanitostí tvarů a velikostí náhrobníků ani křížů. Šlo spíše o univerzální styl, kdy základ tvořil hranolový sokl, patka a na ni umístěný latinský či jetelový kříž. Péče o hrob se projevovala nabílením kamenného kříže a nezbytnou drobnou květinovou výzdobou.

Samozřejmě se vedle fotografií zachovaly i grafické listy, litografie apod. U dokumentačních pohledů na venkovská města s jejich farním kostelem se autor na přelomu 18. a 19. století soustředil na charakteristické rysy. V případě hřbitovů byly „typickými“ prvky okrouhlá kamenná ohradní zeď kolem kostela, symbolické zvýraznění hřbitova pomocí „univerzálního“ ztvárnění kříže a absence vzrostlé vegetace. Výjimkou se staly významné kostely, kde býval spíše symbolicky zobrazen trojrozměrný náhrobník nebo náhrobek při fasádě kostela. U městských hřbitovů

1270 APW, f. 82-1321 Miejskie Przedsiębiorstwo Zieleni we Wrocławiu, (1945–1946) 1950–1992, položka 82-1321-0-10-5 Ekshumacje z Likwidowanych Cmentarzy Wyznaniowych, 1965.

1271 Tamtéž, položka 82-1321-0-2-46 Kwartalne Plany Róbót Konserwacyjnych Cmentarzy na l. 1954–1955.

se kladl větší důraz na reprezentaci. Proto se autoři snažili zachytit více individuální charakter hrobu. V 19. století byl oblíbený romantismus, který podstatu zobrazeného viděl v celkové náladě a nikoli přesnosti zobrazení.

Stavební projekty se nacházejí v částečně digitalizovaném fondu Rejencja Wrocławska (Vratislavský kraj).¹²⁷² Nejvýznamnější je oddělení map a plánů kostelů, byť se zde hřbitovy nacházejí okrajově a okres Olešnice nemá ve fondu žádné zastoupení. Pozornost si též zaslouží oddělení církví a škol.

Komparací ikonografických pramenů s poznatky z terénu je možné konstatovat, že zásadním rozdílem je proměna ohrazení. Zatímco dříve byly hřbitovní zdi optickými překážkami, dnes jsou oplocení i u starších hřbitovů velmi často kovaná nebo přímo složená z plotových dílců a umožňují optické propojení hřbitova s veřejným prostranstvím obce.

Stejně tak na fotografiích v rámci Dolního Slezska nelze spatřit dřevěné „ohrádky“ hrobového místa. V 19. a na počátku 20. století byl hrob buď s kamennou deskou, kamenným obrubníkem anebo jen „záhonový“. Dřevěné ohrádky, které jsou dnes tak frekventované, se začaly hojně používat až po druhé světové válce, jako náhrada za nedostatek kamenického materiálu nebo jako přechodné řešení, než pozůstalí nechali postavit konečný hrob.

Hřbitovy jako místo paměti

Lze říct, že převážná část architektury městské, sakrální, průmyslové, nádražní, nemocniční, a tedy i hřbitovní byla německá. Nápadné je to zvláště na památkách druhé poloviny 19. století.¹²⁷³ Jak k ní ale přistoupilo obyvatelstvo přistěhované sem z původních polských území?

V letech 1945–1946 se do Vratislavi a okolí přistěhovali obyvatelé Lvova (30 000) a Vilna.¹²⁷⁴ Na jaře 1947 bylo přibližně 150 000–200 000 Ukrajinců z jihovýchodního Polska přestěhováno v rámci operace Visla na západ státu. Tento zásah se stal poslední kapitolou násilných etnických konfliktů mezi Poláky a Ukrajinci, které přecházely z meziválečné doby.¹²⁷⁵ Georg Thum k tomu uvedl:

1272 APW, f. 82-172 Rejencja Wrocławska 1809–1945.

1273 Janusz L. DOBESZ, *Ochrona dziedzictwa kulturnego Dolnego Śląska* in: Dolny Śląsk, Nr. 2/96, Wrocław 1996, s. 213.

1274 G. THUM, *Uproated. How Breslau ...*, s. 93–95.

1275 TÝŽ, s. 73.

*„Nic nelze lépe přirovnat k vykořenění obyvatel Vratislavi než vztah ke hřbitovům. Zdejší hroby patřily cizincům. Hroby blízkých ležely někde ve středním Polsku nebo daleko v Sovětském svazu. Trvalo mnoho let, než se zdejší hřbitovy staly vztahovým místem pro nové obyvatele města. Pouze pozvolna se objevovaly polské náhrobky mezi německými na hřbitově v ulici Osobovické nebo ul. Bujwida. I dnes je na těchto hřbitovech pro polské obyvatele města obvyklé zapálit svíčky pod velkým křížem postaveným pro ty, kteří sem nebyli schopni přijít“.*¹²⁷⁶

Na náhrobcích jsou většinou nápisy, které pořizují živí. Tedy záleží především na nich, a ne na zemřelém, co se na nich píše. Dle přání zemřelého se uváděla příslušnost k vojsku, straně, ... Zvláštní pozornost se věnovala místu narození. Velmi frekventovaný byl odkaz na Lvov a jiné původní polské obce.¹²⁷⁷ K diskutovaným tématům patří poměr polské veřejnosti k pomníkům a hřbitovům na Ukrajině či v Litvě, a připomíná se, že ve Vratislavi se všechny německé hřbitovy zrušily a změnily na parky. Uchovány byly pouze zcela apolitické.¹²⁷⁸

Uvedené se sice přímo vztahuje k Vratislavi, ale nelze pochybovat, že totéž se dotklo sousedního okresu Olešnice. To mohou doložit příklady nalezené v rámci terénní prospekce. Z 23 lokalit byly německojazyčné náhrobky (před rokem 1945) nalezeny na devíti místech. Vždy se však jednalo jen o několik málo kusů. Největší počet zaujímaly dětské hroby a hroby kněžské (u kostelů v obcích Smolna, Zawidowice), které poválečná společnost tolerovala. Naopak hroby „dospělých Němců“ jsou vzácné. Na činných hřbitovech se nacházely na farním hřbitově v obci Goszcz. Zcela unikátně se dochovala cihlová historizující kaplová hrobka z roku 1892, uprostřed farního hřbitova v obci Twardogóra, která patřila zednickému mistru.

Z uzavřených hřbitovů byly německojazyčné náhrobky nalezeny jen na bývalém evangelickém německém hřbitově v obci Goszcz. Patrně se zachovaly jen proto, že hřbitov stál na kraji lesa, náhrobky měly mimořádnou uměleckou hodnotu a v jejich blízkosti se nachází mauzoleum rodiny Reichenabachů. Opuštěný a zanedbaný hřbitov je nyní porostlý lesem a má neopakovatelnou atmosféru

1276 TÝŽ, s. 188.

1277 Igor BORKOWSKI, *Śmierci tajemnicze wrota. Językowy świat inskrypcij nagrobnych*, in: Acta Universitatis Wratislaviensis No 2218 Język a Kultura, tom 13, Wrocław 2000, s. 346.

1278 J. L. DOBESZ, *Ochrona ...*, s. 217–218.

„ztraceného času“. Atraktivita místa je značná, a proto tudy vede cyklostezka *Szlak Zielony* i naučná stezka *Szlak Archeologiczny*.

Vzájemný vztah obyvatel s regionem, jehož doba trvání nepřekračuje míru tří generací, stále podle Izoldy Topp-Wójtowicz hledá své zakořenění. Pokouší se osvojit poselství tohoto místa, přijmout ho jako své vlastní a změnit jej. Tento proces povstal z poválečného mýtu o návrat k piastovské minulosti a k přeměně Dolnoslazanů na dědice nejen polské paměti.¹²⁷⁹ Je proto třeba ocenit, že se přes všechna úskalí zachovaly německojazyčné texty na památkové chráněné bráně v Olešnici, ul. Wojska Polskiego. Ze strany ulice: „*Über die Gräber empor – schwang der Unsterbliche sich*“ (Nahoru nad hroby – vznesl se nesmrtelný) a od hřbitova „*Den Du beweinst, ihn suche nicht hier, wo die Hülle nur mordet*“ (Koho oplakáváš, nehledej ho tu, kde skořápka jen tlí). Brána byla rekonstruována v letech 1945, 1950, 1970 a 2010.

Výsostně polským tématem, se kterým se lze setkat i na hřbitovech v okrese Olešnice, jsou pamětní místa a vzpomínka na Sibiřany. Stovky až tisíce Poláků nespokojených s ruským/sovětským postupem na polském území bylo odvezeno na Sibiř. „*Nelze popřít, že možnost ukončení traumat Sibiřanů a připomenutí obětí stalinistického teroru v podstatě přišla až tehdy, když politická aliance se Sovětským svazem přestala platit. ... Rozvoj počtu pomníků a pamětních tabulí umožnil až zlom po roce 1988. ... Dle Aleidy Assmannové je to dáno politickou prázdnotou ve východní Evropě po pádu SSSR, kterou zaplnily národní paměti koncentrované v historii vlastních obětí*“.¹²⁸⁰

Podle Justyny Trojnar mohou místa paměti plnit svou roli především ve vazbě na další aktivní činnost. Zmínila spolek *Związek Sybiraków Polskich*. „*Ten nemohl po dobu Polské lidové republiky fungovat. Byl založen roku 1928, ale v září 1939 přestal fungovat. Spolek sdružoval ty, kteří se vraceli z „hloubi“ Ruska z nucených deportací. Sibiř není geografickým místem, ale symbolem represí vůči carovi a později Stalinovi a jeho nástupcům do Polska a krajanů, kteří byli posláni do táborů a věznic do bývalého SSSR. Doba přesídlování počíná rokem 1768 na základě nařízení carevny Kateřiny II. Tehdy jich vyvezli asi 15 000.*

1279 Izolda TOPP-WÓJTOWICZ, *Dolnośląskie miejsca pamięci. Pamięć i zmiana*, in: Dolny Śląsk, Nr. 15/2010, Wrocław 2010, s. 71.

1280 TÁŽ, s. 70.

*Po Kosciuszkově povstání 30 000 a po lednovém povstání 250 000*¹²⁸¹.

Znakem spolku je orel s korunou a rozevřenými křídly (jako symbol roztržení Polska, které v letech 1815–1916 zmizelo z mapy Evropy), iniciály ZS (Związek Sybiraków) a přetržená pouta na nohou orla, který je na červenobílé národní vlajce.

Místy paměti jsou hlavně kostely (desky), u kostelů (symbolické hroby, obelisky). Kromě označení jednotlivých rodinných hrobů jsou na některých hřbitovech vybudovány i samostatné památníky. Jejich zasvěcení se koná nejdříve v den výročí prvních deportací ze sovětské okupační zóny (2. února), při výročí sovětské agrese, který byl také dnem Sibíře (17. září), a na svátek Nanebevzetí Panny Marie, která byla spojena s vítězstvím polských vojáků nad sovětskou armádou, označeným jako zázrak na Visle. Tento den je slaven také jako Den polské armády (15. srpna). V okrese Olešnice byly památky tohoto typu nalezeny jen v kostele sv. Jana Evangelisty v Olešnici a na místě tamního zrušeného hřbitova, kde byl vybudován památník Golgota Wschodu i Pomník obíř katastrofy smoleńskie.

Ještě choulostivějším tématem je zločin ze září 1940, kdy bylo přibližně 22 000 polských úředníků, důstojníků a policistů postřeleno a pohřbeno v Katyni, Charkově a Kalininu. Uvedená událost se bohužel od 10. 4. 2010 nese v duchu národní tragédie, neboť v souvislosti s přípravou pietního aktu na uctění obětí masakru došlo při pádu letadla k úmrtí vysokých politických a vojenských představitelů Polska.

Památkou je například výše zmíněný památník na bývalém hřbitově u kostela sv. Jana Evangelisty v Olešnici, kde jsou kromě nápisů Wołyn, Kazachstan, Sybir, Katyń, Starobielsk, Ostazsków uloženy i dvě urny se zeminou ze jmenovaných míst. Vedle pomníku rostou dva duby. Jeden *Ku Pamięci Prezydenta RP i Ofiar W Smolensku 13. 04. 2010 r.*, druhý *Dąb Pamięci posadzony dla uhonorowania kapitana Jana Wąsowskiego ur. 21. 11. 1898 w Żaboklikach zamordowanego strzałem w tył głowy przez NKWD w Charkowie w roku 1940*. Druhý strom byl vysazen v rámci programu „Katyń ... ocalić od zapomnienia.“ Stejný projekt byl realizován na bývalém německém hřbitově v Olešnici v ul. Klonowa, kde v parku roste asi deset podobných stromů opatřených pamětní tabulkou se jmény zavražděných osob (obr. č. 146). Další památník na Katyń a Ostazsków se nachází na komunálním hřbitově v obci Bierutów (obr. č. 147).

1281 Justyna TROJNAR, *Miejsca pamięci Sybiraków na Dolnym Śląsku*, in: Dolny Śląsk, Nr. 15/2010, Wrocław 2010, s. 72.

Zločiny druhé světové války jsou připomínány na hřbitovech:

- Bierutów, komunální hřbitov – v „prostřední“ části se nachází pomník polským vojákům. Datace je vztažena k výročí písemné zmínky o obci 1266–2016.
- Goszcz, farní hřbitov u kostela Narození Panny Marie – nachází se zde *Pomnik Pamięci Członkom Rodziny Panczyszyn i Pater, zamordowanych przez U. P. A w Rumnie k/Lwowa* († 3. 6. 1944). Pomník byl odhalen k datu 3. 6. 1994.
- Olešnice, komunální hřbitov ul. Wojska Polskiego – je zde velký pomník *Zbiorowa Mogiła Żołnierzy II Armii Wojska Polskiego Poległych Za Wolność W Roku 1945*.

Novodobé dějiny jsou reprezentovány památníky na odpor ztělesněný hnutím Solidarita, jako třeba v Olešnici na komunálním hřbitově v ul. Wojska Polskiego, kde je nápis „*Pomordowanym za przekonania NSZZ Solidarność*“. K paměti místa patří i památníky na bývalé (německé) spoluobčany a obyvatele. Velmi pěkný příklad v německém a polském jazyce se nachází na komunálním hřbitově v obci Bierutów. Hřbitovy okresu Olešnice (a vlastně i celého Dolního Slezska) jako místa rodinné paměti vykazují ještě jednu pozoruhodnou vlastnost. Je to neobvykle velký počet laviček a odpočívadel u hrobů.

Jinou formou paměti místa a zvýraznění hrobů významných osobností je umístění stuhu v národních barvách na stělu náhrobku. Jde především o hroby odpůrců totalitních režimů. V okrese Olešnice to sice není tak běžné, ale na hřbitovech ve Vratislavi (zvláště hřbitov Svaté rodiny v části Sępolno a komunální hřbitov Osobowice-Różanka) je vždy minimálně jeden hrob takto označen. Někdy bývá připojena plaketa APK (Armia Krajowa), Związek Harcerstwa Polskiego, Poczta Harcerska „Szaniec“ Wrocław nebo Związek Więźniów Politycznych.

Provoz hřbitovů

Z hlediska provozu je třeba zmínit, že základní nájemní doba na hrobové místo činí 20 let. Následně je většina hrobů modernizována. To je dodržováno především u dospělých osob. Starší rodinné hroby vzniklé po roce 1945, které neprošly modernizací, jsou většinou postaveny z umělého kamene. Poměrně často se na těchto

hrobech vyskytoval architektonický prvek v podobě malé zasklené niky pro umístění plastiky Panny Marie či Krista.

Dětské hroby jsou naopak uchovávány výrazně déle a z pietních důvodů v podstatě beze změny. Za téměř poznávací znamení dětského hrobu (z doby zhruba 1945–1970) by bylo možné označit kříž, který byl vyroben svášením dutých trubek, velmi často symbolizujících useknutý kmen stromu. Z důvodu stability dětských hrobů je dobře možné datovat nově vzniklé hřbitovy nebo rozšíření nových částí. Zájem o hrobová místa je v Dolním Slezsku velký, a proto nepřekvapí, že se na každém hřbitově nachází nějaké hrobové místo zakryté „kobercem/látkou“ zelené barvy s informací i rezervací místa.

Okres Olešnice je dnes po konfesní stránce katolický. To je patrné nejen z velmi časté symboliky kříže, Panny Marie či Ukřižovaného, ale také z textů na náhrobcích. Biblické texty jsou poměrně vzácné. Naopak téměř na každém náhrobku jsou v úvodu sepulkrálního textu dvě písmena „Ś. P.“, což značí „Świętej pamięci“ (Svaté paměti). Tento termín se používá pro označení zesnulých osob křesťanské víry a mrtvých v křesťanské kultuře. Proto je také poměrně malá frekvence urnových hrobů či kolumbárií. Rozptylová loučka nebyla v okrese při terénní prospekci nalezena jediná.

Obecně je na hřbitovech patrná snaha o jednogenerační hroby, což následně vede k potřebě nových ploch. Proto jsou také ohrazení v místě plánovaného rozšíření častěji provedena provizorně, a nikoli formou zdi. Na rozdíl od českého prostředí bývá u větších hřbitovů umístěna nápadná reklama na výrobu/výstavbu hrobů/hrobek. Často jsou dokonce „vzorky“ vystaveny přímo na hřbitově nebo hned v jeho sousedství (komunální hřbitov Bierutów, komunální hřbitov Olešnice, ul. Wiłenska; komunální hřbitov Twardogóra). Ceny za běžný rodinný hrob jsou v rozmezí 4 000–7 000 Złotých.

V. 2. Okres Tulln, Dolní Rakousko

Okres Tulln v Dolním Rakousku byl vybrán jako oblast mimo země Koruny české, ale přitom blízka správnímu, hospodářskému a kulturnímu centru habsburské monarchie, jehož součástí byly do roku 1918 i Čechy.

Okres Tulln se nachází severozápadně od Vídně. Je starou sídelní a zemědělskou oblast s dominantním projevem křesťanství, která byla pod vlivem pohybu osob a materiálu mezi Vídní a Prahou neustále obohacována o nové poznatky a ideje. Na konci Rakouska-Uherska došlo sice k politickému otřesu, nelze však předpokládat, že nastaly výrazné změny v mentalitě obyvatel v oblasti pohřebnictví. Podstatné změny nedoznaly ani právní předpisy v pohřebnictví. Ty lze spatřovat až po roce 1955, kdy se Rakousko „osamostatnilo“ ze spojenecké správy a nastoupilo cestu neutrálního státu, který obnovoval své hospodářské a kulturní zázemí.¹²⁸² Je tedy otázkou, do jaké míry Rakousko rozvíjelo dědictví monarchie a v čem se tamní vývoj liší od zemí východního bloku, které prodělaly výraznou politickou, hospodářskou, kulturní i konfesní proměnu.

Výzkum v Dolním Rakousku probíhal v roce 2020. V okrese Tulln bylo navštíveno celkem 53 civilních nežidovských pohřebišť funkčních, nefunkčních i zrušených. Výsledky terénního výzkumu jsou shrnuty v příloze č. 9. S ohledem na zjištěné poznatky bylo nutné oproti okresu Nymburk a Olešnice některé sledované ukazatele modifikovat. Šlo zejména o oblast „míst paměti“.

Ve sledovaném období patřilo území do Rakouského arcivévodství (od roku 1453), Rakouského císařství (od roku 1804), Rakousko-Uherska (od 1867) a po roce 1918 do Rakouské republiky a spolkové země Dolní Rakousko.¹²⁸³ Do roku 1922 byla centrem Dolního Rakouska Vídeň. Dnes jde o samostatnou spolkovou zemi s centrem v Sankt Pölten (od roku 1986). Země je tradičně členěna (zejména z hospodářských, geografických a klimatických důvodů) na čtvrtě. Administrativní dělení je složitější a skládá se ze čtyř statutárních města a 21 politických okresů.

Jedním z nich je jmenovaný okres Tulln, který je řekou Dunaj dělen na severní část patřící do čtvrti Weinviertel a jižní část patřící do čtvrti Mostviertel.¹²⁸⁴ Po druhé světové válce byl celý okres v rámci okupační správy spravován SSSR. Dnes okres zaujímá rozlohu 734 km² (0,87 % rozlohy Rakouska) a obývá jej 101 000 obyvatel. Vedle správního centra ve městě Tulln an der Donau (cca 15 000 obyvatel)

1282 Susanne HEINE, *Uznané náboženské společnosti v Rakousku – etapy v dějinách a nový vývoj*. Církev, náboženství a politika v Československu a Rakousku ve 20. století, Praha 2019, s. 58.

1283 Václav VEBER – Milan HLAVAČKA – Petr VOREL – Miloslav POLÍVKA – Martin WIHODA – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Dějiny Rakouska*, Praha 2002.

1284 R. GÄLZER – I. GÄLZER, *Gärten ...*, s. 11.

se v okrese nachází ještě město Klosterneuburg (cca 27 000 obyvatel), 16 městysů a čtyři obce.¹²⁸⁵

Pohřebnictví v Dolním Rakousku

Josefínské reformy se realizovaly na území okresu Tulln podobně jako na území okresu Nymburk. Po roce 1784 nastal transfer hřbitovů mimo sídlo, jak lze pozorovat na příkladech hřbitovů v obcích Tulln an der Donau (1785), Klosterneuburg (1785), Fels am Wagram (1789) a dalších.

Nové hřbitovy byly často situovány do míst starších morových hřbitovů.¹²⁸⁶ Na hřbitovech v sídlech Klosterneuburg, Ollern a Weidling se dosud nacházejí památky na tyto staré morové hřbitovy. Mají podobu Božích muk a jsou to historicky a turisticky atraktivní objekty. V rámci josefínských reforem vznikaly také nové farnosti a s nimi automaticky nové hřbitovy jako v Judenau (1783), Altenwörth (1784) a dalších městech. Nárůst populace si časem vynutil rozšiřování hřbitovů, což lze dokumentovat v podstatě na každém hřbitově u většího sídla. Z navštívených míst to je zvláště nápadné v sídlech Fels am Wagram, Klosterneuburg, Tulbing, Weidling a Zeiselmayer, kde se dochovaly ještě „dělicí“ zdi. Rušení hřbitovů přicházelo v úvahu pouze ze zdravotních důvodů, a to u starých farních kostelů (mimo jiné ve Feuersbrunn, Großweikersdorf, Sankt Andrä vor dem Hagenthal, Sieghartskirchen, ...).

Poměrně specifické, a přitom nečekaně časté bylo „soužití“ hřbitovů a železniční trati. Ve fondech Österreichisches Staatsarchiv Wien je několik písemností a náčrtů/plánů vztahujících se k poškozování či stavbě nových hřbitovních zdí na hřbitovech ve vídeňských čtvrtích Hetzendorf (1877),¹²⁸⁷ Matzleinsdorf (1861,¹²⁸⁸ 1880),¹²⁸⁹ Meidling (1861).¹²⁹⁰

Ve městě Pressbaum řešili v roce 1872 odvodnění hřbitova v těsné blízkosti železnice a také ochranu hřbitovní krypty,¹²⁹¹ obdobně postupovali

1285 https://www.noel.gv.at/noe/Tulln/Bezirkshauptmannschaft_Tulln.html (citováno 17. 5. 2021).

1286 R. GÄLZER – I. GÄLZER, *Gärten ...*, s. 181–183.

1287 Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, signatura: AT-OeStA/AVA Verkehr Reg.v.EG KEB A.41.54.

1288 Tamtéž, signatura: AT-OeStA/AVA Verkehr Reg.v.EG SBG A 107.15.

1289 Tamtéž, signatura: AT-OeStA/AVA Verkehr Reg.v.EG SBG A 61.16.

1290 Tamtéž, signatura: AT-OeStA/AVA Verkehr Reg.v.EG SBG A 4.36.

1291 Tamtéž, signatura: AT-OeStA/AVA Verkehr Reg.v.EG KEB A.44.32.

v Gumpoldskirchen v roce 1879.¹²⁹² V Tulln an der Donau museli kvůli stavbě Franz-Josef-Bahn Wien – Gmünd (železnice Františka Josefa) zrušit západní část starého hřbitova založeného v roce 1785.

Navazující právní úpravy byly stejné v podstatě pro celé Předlitavsko. Pohřebiště se stalo otevřeným prostorem, který se vyčleňoval z každodenního života, a kde byl racionální přístup ke smrti a smutku. Podle Gerharda Lindnera se pro Dolní Rakousko stalo typické, že „... k tomuto vývoji došlo hlavně v několika velkých městech, zatímco ve venkovských oblastech lze stále najít všechny přechodné formy kostelních a ostatních hřbitovů, přičemž vesnické hřbitovy stále převládají“.¹²⁹³

Přesto se i na vesnických hřbitovech v Rakousku stavěly po roce 1960 velké smuteční síně s umrlčími komorami. Dřívější márnice, které se již nepoužívaly ke svému původnímu účelu, se začaly užívat jako sklady vozidel, vybavení a nástrojů. Smuteční síň na hřbitově pozvolna přebírala úlohu kostela a následně se stala druhou nejvýraznější dominantou hřbitovní krajiny. Příklady jsou na farních hřbitovech u kostelů v obcích Fels am Wagram, Freuendorf, Großriedenthal, Langenrohr, Sieghartskirchen a Tulbing. Pouze smuteční síň je na hřbitovech sídel Absdorf, Altenwörth, Großweikersdorf, Rappoltenkirchen.

Provoz smutečních síní do značné míry souvisí s pokračujícími sekularizačními procesy a dlouhodobě trvalým počtem výstupů osob z církve, i když Rakousko samo si udržuje římskokatolický ráz.¹²⁹⁴ Jistě tomu tak je z důvodu tradice, protože až do roku 1850 byla katolická církev státní církví. Tehdy jí byla odejmuta poslední pravomoc kontrol, jak byla vytvořena za josefinismu.

Roku 1868 byl prostřednictvím zákona č. 142/1867 ř. z. o vztazích mezi konfesemi poprvé umožněn status bezkonfesijnosti.¹²⁹⁵ „Za první Rakouské republiky opět ožil svazek trůnu a oltáře v podobě svazku křesťanskosociální strany s církví. ... Tím se v menším formátu zopakoval předchozí habsburský model: „křesťanské“ bylo redukováno na „katolické“, protestanti sice nebyli pronásledováni a vyháněni, zůstali však občany druhé kategorie“. Susanne Hein k tomu dále poznamenala:

1292 Tamtéž, signatura: AT-OeStA/AVA Verkehr Reg.v.EG SBG A 53.22.

1293 G. LINDNER (ed.), *Friedhof ...*, s. 33.

1294 S. HEINE, *Uznané náboženské společnosti ...*, s. 53.

1295 Stefan SCHIMA, *Stát a náboženství v Rakousku. Poznámky k právním a mentalitním zvláštnostem. Církev, náboženství a politika v Československu a Rakousku ve 20. století*, Praha 2019, s. 86–88.

„Mnozí Rakušané pochybovali o životaschopnosti malého státu, který trpěl i těžkými krizemi. Sympatizovali s připojením k Německu, mezi nimi i mnozí evangeličtí křesťané, kteří byli v římskokatolickém stavovském státě diskriminováni a od připojení k „vlasti reformace“ si slibovali větší svobodu“.¹²⁹⁶

Jak tato idea dopadla, je známo, a nepřekvapí proto, že nastal pozvolný odklon od církví. Stefan Schima dnes řadí v konfesním smyslu Rakousko do tzv. „středoevropské skupiny“, kam náleží i Maďarsko, Nizozemí, Belgie a některé spolkové země Německa. Zde je „církevní“ podíl obyvatelstva vyhodnocen v rozmezí 20–23 %. V Polsku a Irsku je více než 2/3, zato v ČR a Francii jen 6–12 %.¹²⁹⁷

Konfesijnost prostředí samozřejmě ovlivnila i postoj ke kremacím. Za propagátora nového způsobu pohřbívání lze označit liberálně orientované vídeňské měšťanstvo. „Ve Vídni byl kremační přístroj k vidění již na světovém veletrhu roku 1873 a právě Vídeň se stala místem konání hned dvou velkých kremačních výstav (v letech 1894 a 1898; další výstavu uspořádalo převážně německojazyčné Brno v roce 1895). Na zemi, jejíž zákony kvůli římskokatolickému církevnímu vlivu pohřeb žehem rozhodně nedovolovaly, šlo o docela výrazné projevy zájmu“.¹²⁹⁸

První krematorium dle plánů architekta Clemense Holzmeistera se začalo stavět ve Vídni Simmeringu až v roce 1922 v zahradě bývalého zámku Neugebäude. Další následovala v roce 1927 ve městech Steyr, 1929 Linec, 1932 Štýrský Hradec a Salcburk a 1975 v St. Pölten.¹²⁹⁹ Problematika kremací byla řešena i v rámci národněsocialistické politiky pohřebnictví (viděli v ní upomínku na Germány). Nová politika vznikla v roce 1933 a její pravidla zavedl Wlado Wenzel.¹³⁰⁰

Aktuálně v řešeném území platí zemský zákon o pohřebnictví *Niedrösterreich Bestattungsgesetz* č. 126/2006 LGBl. ze dne 29. 12. 2006 (naposledy novelizován zákonem č. 17/2020 LGBl.).¹³⁰¹ V Rakousku musí být každé tělo zemřelého nebo jeho popel pohřben v pohřebním zařízení (hřbitov, urnový háj). Mimo může být

1296 S. HEINE, *Uznané náboženské společnosti ...*, s. 57.

1297 S. SCHIMA, *Stát ...*, s. 81.

1298 Z. R. NEŠPOR, „Lepší, jasnější a rozumnější názor ...“, s. 315.

1299 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe ...*, s. 111.

1300 R. SÖRRIES, *Ruhe sanft ...*, s. 183.

1301 <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrNO&Gesetzesnummer=20000968> citováno 19. 5. 2021).

popel pohřben pouze se souhlasem příslušného okresního správního úřadu a se souhlasem odpovědné obce. Vzhledem k tomu, že pohřební zákony povolují krematoriím vydávat pozůstalým urny s popelem, může dojít k pohřbu též na vlastní zahradě.¹³⁰² Na oficiálních pohřebištích je základní dobou k pronájmu hrobového místa 10 let, pro stavbu hrobky pak minimálně 30 let. Dnes je v Rakousku několik druhů správy hřbitovů:

- Hřbitov je ve vlastnictví církve a je spravován církví nebo obcí.
- Hřbitov je ve vlastnictví obce a je spravován obcí nebo částečně též církví.
- Hřbitov nebo pohřebiště je soukromé (může být i součástí velkého hřbitova).

V současnosti římskokatolická církev předává stále více venkovských hřbitovů do správy obcím. To však znamená, že se ztrácí duchovní pouto a hřbitov se stává komunálním zařízením. Změna nastává i v oblasti údržby, protože pravidelná údržba hrobů je z důvodu migrace členů rodiny stále těžší. Proto jsou původní osazované hroby nahrazovány hrobovými deskami. „Zelený“ hřbitov se mění v „kamenný“.¹³⁰³ Na rozdíl od českého prostředí je v Rakousku tento trend přeci jen pomalejší. Příčinou jsou nabídky na „stálou péči o hrob“, které jsou samozřejmě dostupnější ve větších sídlech.

Na první pohled péči o hrob prozradí nejen svěže zelený a pravidelně střížený trávník ale především vzorná výsadba květin. Z provozního hlediska jsou nejnapadnějšími prvky hrobů „vizitky“ zahradnických firem (plastový kolík s logem firmy a kontakty), jež se o označený hrob starají. Jsou to profesionální zahradníci, většinou sídlící v blízkosti hřbitova jako v Höflein an der Donau, u dolního hřbitova Klosterneuburgu a Weidlingu. V jistém slova smyslu tyto „vizitky“ představují jedinou „tolerovanou“ reklamu na hřbitově.

Pompes funèbres

Traduje se, že Vídeňané mají dlouhodobě kladný vztah ke smrti. Začalo to oblibou svátků Všechny svatých a Dušiček spojených s návštěvami pěti hlavních vídeňských pohřebišť založených Josefem II. v roce 1784.¹³⁰⁴ Asi nejlépe vztah dokumentuje přirovnání ke „krásné smrti“ (*Schöne Leich*), jak to ve své

1302 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe ...*, s. 120.

1303 R. GÄLZER – I. GÄLZER, *Gärten ...*, s. 135.

1304 C. JÖCKLE, *Memento ...*, s. 144.

expozici několikrát zmiňuje i Bestattungsmuseum am Wiener Zentralfriedhof (Pohřební muzeum na vídeňském Centrálním hřbitově).

V podobném duchu je myšlen kreslený vtip v katalogu k výstavě *Verstorben, begraben und vergessen? St. Pöltner Friedhöfe erzählen* (Zemřít, pohřbit a zapomenout? Hřbitovy v St. Pölten vyprávějí), která se konala v Stadtmuseum St. Pölten.¹³⁰⁵ Umírající říká „*Der Tod muss ein Wiener sein!*“ Smrtka odpovídá: „*I bin aus St. Pölten!*“

Pohřeb významných osobností býval představením odvozeným od císařských pohřbů. Rozvinul se až v druhé polovině 19. století za Františka Josefa. Podle francouzského vzoru se pompézní pohřeb nazýval *pomp funèbre*. Pro běžného smrtelníka bylo sice obtížné proniknout do staré aristokracie s jejími rodokmeny, ale aristokratičnost ducha mohla být prostřednictvím nových kulturních institucí (včetně pohřbů) dostupná teoreticky každému.¹³⁰⁶ Gerhard Lindner tvrdil, že: „*S koncem monarchie padl i patetický význam hřbitovů a přišly nové formy umění, velikosti i materiálů, které se udržují dosud. Téměř můžeme hovořit o reformě hrobu/hrobky, které přední umělci, jako architekt Josef Hoffmann a někteří z jeho žáků, začali naplňovat ve druhé dekádě 20. století. Průmyslová výroba ve 20. století i současnosti je také určena relativně jednoduchým náhrobkem menší velikosti ve formě stély, přičemž nápadné rozdíly jsou spíše vzácné. Většinou je to pouze s ohledem na zvolený, více či méně drahý materiál. Výjimečně se lze sekat s uměleckými díly*“.¹³⁰⁷

Pro okres Tulln by ale bylo příhodnější vyjádření Roberta Weitzenhofera: „*Obyvatelé venkova jsou ve svých pohřebních zvycích ve srovnání s obyvateli města charakterističtí tím, že se všemu honosnému vyhýbají, a naopak dbají na prospěch duše zesnulého. Proto nehledí na velký luxus náhrobku. Postačí prostý dřevěný kříž*“.¹³⁰⁸

V průběhu terénní prospekce byl v podstatě na každém funkčním hřbitově nalezen alespoň jeden dřevěný kříž. Je ale zřejmé, že dnes dřevěný kříž neplní roli důstojného památníku zemřelého. Spíše demonstruje jeho zálibu v tradici

1305 R. RISY (red.), *Verstorben, begraben und vergessen? Begleitbuch ...*, s. 312.

1306 Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, Brno 2000, s. 59.

1307 G. LINDNER (ed.), *Friedhof ...*, s. 11.

1308 R. WEITZENHOFER, *Geburt ...*, s. 242.

(pokud nejde o sociální nouzi). Obdobně lze spatřit tradici v dalším typu náhrobku, kterým je tzv. marterl. Prostou sloupovitou či pilířovou stavbu podobnou Božím mukám lze nalézt v podstatě na každém funkčním hřbitově.

Venkov pozvolna dospěl k názoru, že alespoň malá míra reprezentace je vhodná. Proto se na hřbitovech Dolního Rakouska rozšířily kříže kovové. Na konci 19. století to byly kříže litinové. Krásnou ukázkou je sbírka u farního kostela sv. Markéty ve Fels am Wagram, instalovaná v roce 2010. Vedle nich se nadále objevovaly kovaná kříže, jejichž obliba se ukázala jako jeden z charakteristických znaků funerální výzdoby hřbitovů přetrvávající dodnes.

Kované kříže jsou na rozdíl od kamenických výrobků skutečné autorské umělecké výtvary, které opět dávají pocítit ono *pomp funèbre*. Na každém funkčním hřbitově se nachází alespoň pět kovaných křížů. Zvláště pěkné jsou v obcích Baumgarten am Tullnerfeld, Gösing am Wagram, Grafenwörth, Großweikersdorf, Höflein an der Donau, Judenau, Kogl, Ruppersthal, Weidling a Zeiselmauer. Kovářskou produkci hlavně na městských hřbitovech doplňují další honosné prvky funerální architektury. Zatímco kované plůtky jsou poměrně vzácné, honosné květinové koše/mísy jsou ještě dnes vynikající ukázkou reprezentace, zvláště pokud jsou osazeny letničkami.

Od poloviny 19. století ukazují náhrobky střední třídy v městském prostředí stále větší preference obohacování prostřednictvím sochařských výtvorů různého druhu. Je tu patrný vliv Vídeňské školy. Oproti němu ale nedošlo v okrese Tulln k významnému nárůstu velikosti a velkolepému provedení náhrobků, k jakémusi umění monumentálnímu. To je patrné i z výsledků terénního výzkumu, kdy v rámci prohlídky 53 zájmových lokalit byly nalezeny kaplové hrobky pouze v obci Absdorf a Bierbaum am Kleebüchel.

Mauzoleum s velkou kryptou pro benediktýny se nachází na dolním hřbitově v Klosterneuburg. Další zjištěné mauzoleum se nachází v zámeckém areálu v Rappoltenkirchen. Mnohem častější jsou edikuly (výklenkové hrobky). Nejvíce se jich nachází na hřbitovech v Altenwörth, Feuersbrunn, Grafenwörth, Kirchberg am Wagram, Klosterneuburg, Ollern a Weidling.

Vedle originálních děl kovářů jsou na některých hřbitovech ke spatření i zajímavé kamenosochařské práce. Jejich frekvence je srovnatelná, i když je třeba uvést,

že někdy jde o náhrobek s oběma druhy uměleckořemeslných prací. Zvláště nápaditá díla se vyskytují na hřbitovech v obcích Grafenwörth, Großweikersdorf, Judenau, Klosterneuburg (St. Martinus friedhof), Sankt Andrä vor dem Hagenthal, Tulln an der Donau, Weidling a Zeiselmauer.

Přes výše uvedené je současný trend poplatný tvrzení Ralpha Gälzera: „Většina příbuzných si vybírá průmyslově vyráběný náhrobek, protože se vyhýbá nákladům na řemeslnou hrobku nebo proto, že je považuje za „staromódní“ – nebo zastaralé. Ruční práce kamenosochařů, dřevořezbářů a kovářů ztrácejí na důležitosti“.¹³⁰⁹

Proměna hřbitovů

Podle Wenera Kitlitschky prodělaly hřbitovy Dolního Rakouska dvě hřbitovní reformy. Na začátku 19. století byla průměrná výška a šířka hrobu do jednoho metru, ale v druhé polovině to už byly i tři metry výšky. To podpořilo masovou výrobu. Příklady ze sledovaného území nejsou nikterak četné a lze je najít především ve větších sídlech. Jde o jednotlivé hrobky v Grafenwörth, Klosterneuburg, Kirchberg am Wagram, Sankt Andrä vor dem Hagenthal a Weidling.

Josef Hoffmann a jeho kolegové profesoři na K. k. Österreichischen Museums für Kunst und Industrie in Wien vytvářeli v letech 1914 a 1915 první návrhy hrobů vojáků a válečné památníky. Jejich práci charakterizuje jednoduchost provedení.¹³¹⁰

Památníků na první světovou válku, které byly nalezeny na funkčních hřbitovech okresu Tulln, je méně, než by se mohlo očekávat. Nalezeny byly jen v Langenlebar a Tulln an der Donau. Důvodem je, že kolem poloviny 20. století docházelo ke stavbě památníků na druhou světovou válku a při té příležitosti byly spojeny obě události do jednoho monumentu či alespoň pamětní desky. Ojedinelý příklad památníku postavený ve střídmém duchu se nachází na starém hřbitově v Tulln an der Donau. Nese nápis „Der Christlich Deutsche Turnverein und die Österreichische Turn- und Sportunion Gedenken ihrer Toten“ (Křesťanský německý tělovýchovný klub a rakouský svaz tělovýchovy a sportu si připomínají své mrtvé).

Druhá hřbitovní reforma z počátku 20. století se zaměřila především proti uniformitě hrobek vyrobených strojově a pomocí galvanického pokovování, ale také proti návrhu hřbitovů ve stylu krajinné zahrady. Cílem bylo hřbitov modernizovat,

1309 R. GÄLZER – I. GÄLZER, *Gärten ...*, s. 136.

1310 W. KITLITSCHKA, *Grabkultur ...*, s. 34.

aby bylo jeho používání ekonomičtější.¹³¹¹ Racionální přístup se osvědčil, což dokládají závěry terénního průzkumu (příloha č. 9).

Přirozeně, že řada hřbitovů, zejména těch postupně se rozšiřujících, má několik samostatných částí, u nichž mohou být kompoziční principy vzájemně odlišné. Jako dominantní se uplatnila kompozice se středovou osou (22 lokalit). Pravidelné uspořádání ve formě řad je méně časté (šest hřbitovů).

Nepravidelné uspořádání je typické především pro starší kirchhofy (pět lokalit), kde bylo v těsně vymezeném areálu potřeba využít každé vhodné místo. Krajinářská kompozici hřbitova byla zjištěna jen na lesním hřbitově Klosterwald Wien Kahlenberg v obvodu města Klosterneuburg, který naopak reprezentuje současné trendy v pohřebnictví.

Moderní zahradní tvorbu včetně navrhování hřbitovů propagují světové zahradnické výstavy jako Floriade 2002 v Nizozemsku. Jedna z jejích částí se nazývá *Poslední zahrada* a nacházejí se zde rozmanité hroby různých národů, atypické kamenné kolumbárium i ukázky rostlinných výsadeb a smuteční floristiky.¹³¹² Úpravám hrobových míst se stále častěji věnují i velké zahradnické výstavy, přičemž jedna z nich se koná přímo ve městě Tulln an der Donau. Problematika zeleně na sledovaných hřbitovech je blíže vyhodnocena v příloze č. 9. Přesto nelze nezmínit místní specifikum, kterým je hojné uplatnění borovice černé.

Na rozdíl od českého prostředí je v Dolním Rakousku viditelná péče o hřbitovy i v oblasti moderní architektury a uplatnění materiálů. Nejnápadnějšími prvky jsou samozřejmě ohradní zdi a smuteční síně. V případě ohradních zdí se od konce 20. století stal velmi oblíbeným stavebním materiálem pohledový beton¹³¹³ (nalezen na 23 lokalitách), který nahradil steré rozpadlé kamenné a cihlové zdi. Hřbitov sice přišel o své „stáří a autenticitu“, ale získal na „životnosti“ a lépe se zapojuje do „každodennosti“. To vystihuje i fakt, že nové hřbitovní zdi mají nejčastěji výšku 120–150 cm a nejsou tedy optickou ani psychologickou hradbou. Pozoruhodné příklady lze nalézt na hřbitovech v sídlech:

1311 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe ...*, s. 64.

1312 M. JANDOVSÁ, *Upravujeme hroby ...*, s. 7.

1313 Pojmem pohledový beton se označují viditelné povrchy betonových konstrukcí, u kterých je požadován předem definovaný vzhled. Architekt určuje jeho následující vlastnosti: geometrický tvar konstrukce, členění ploch konstrukce, strukturu povrchu a barvu betonu.

- Fels am Wagram – Mezi vinicemi severně od obce založili v roce 1789 nový hřbitov. Ten se postupně rozrůstal a dnes lze vypočítat několik stavebních etap.¹³¹⁴ Ta poslední vsadila na moderní vzhled a technologie, které jsou nejnápadnější u vstupu. Nová část má samostatnou kovanou dvoukřídlou bránu osazenou do dvou mohutných pilířů z pohledového betonu. Pilíře jsou zdobeny negativními vlysy symbolických písmen „A“ a „Ω“. Z vnitřní strany hřbitova je do pilířů vloženo malé kolumbárium. Navazující části betonové zdi mají po vnitřní straně negativní vlysy se symbolikou plamene svíčky a malého řeckého kříže.
- Gösing am Wagram – Nedaleko kostela sv. Leonarda ve svahu pod vinicí se nachází malý venkovský hřbitůvek nepravidelného půdorysu, který na začátku 21. století prodělal výraznou modernizaci. Původní kamenná zeď byla ve vstupní části nahrazena zdí z pohledového betonu, do které byla ze strany příchozích formou negativního otisku „vložená“ věta „*Ich bin die Auferstehung und das Leben*“ (Jsem vzkříšení a život). U zdroje vody je na vnitřní straně hřbitova do zdi vložena text „*Die Seele des Menschen gleicht dem Wasser, vom Himmel kommt, zum Himmel geht es*“ (Duše člověka je jako voda, z nebe přichází, do nebe odchází, obr. č. 148). V místech bez textu je zeď popnuta loubincem trojlaločným (*Parthenocissus tricuspidata*). Vstup na hřbitov je moderní dvoukřídlou kovanou bránou se zvýrazněným symbolem kříže. Jelikož je hřbitov ve svahu nad ulicí, část zdi plní funkci opěry. V těchto místech je zeď ukončena ve výšce terénu hřbitova a na ni navazuje jen velmi nízké dřevěné oplocení. Na straně do svahu tvoří oplocení jen prostý drátěný plot. Vzrostlé dřeviny se zde, až na výjimku několika zeravů u hlavního kříže, nenacházejí. Pro své umístění ve svahu a nízkou formu oplocení je ze hřbitova velmi pěkný výhled do krajiny i obce. Místo působí velmi příjemně.
- Judenau – Kompletní modernizaci prodělal po roce 2015 také hřbitov, který dle mapy stabilního katastru z roku 1821 stál na ostrově obtékaném

1314

<https://maps.arcanum.com/de/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1761502.7190949724%2C6179891.444722558%2C1762350.6923775112%2C6180201.372985684> (citováno 19. 5. 2021).

potokem Große Tulln.¹³¹⁵ Dnes má hřbitov ohradní zeď z pohledového betonu, reprezentativní vstupní bránu složenou ze dvou betonových pilířů a nové kované dvoukřídlé brány. Jako archaický prvek odkazující na původní hřbitov je nad branou kovaná nápisová páska se symbolem kříže a textem *Nichts störe die Ruhe der Schlummernden* (Nic ať neruší ticho spících) a piniové šišky, které zakončují pilíře brány. Hřbitov má stále nepravidelný půdorys, která dělí středová cesta z šedé zámkové dlažby. Při severní straně je obdélná smuteční síň s polovalbovou střechou (vše v barvě bílé, černé a šedé). Moderním prvkem hřbitova je nové kolumbárium v podobě betonové zdi (*Urnenmaur*) o půdorysu písmene „L“ s pultovou stříškou, která však vzhledem k okolní venkovské zástavbě působí rustikálním dojmem a zjemňuje ostatní technické prvky. Náhrobky jsou udržované a vytvářejí se hřbitovem podivuhodně celistvou a kompaktní atmosféru moderního pohřebiště. Nebýt pamětní desky (umístěné na smuteční síni) na 149 školských sester III. řádu sv. Františka, které v Judenau působily v letech 1856–1938, a nápisů na náhrobcích, nic by neodkazovalo na stáří hřbitova.

- Kirchberg am Wagram – Kirchhof u kostela sv. Štěpána byl zcela zaplněný, a proto se místní rozhodli na samém konci 20. století založit východně od města hřbitov nový. Hřbitov je umístěn v zemědělské krajině (nedaleko vinohradu) za hradbou vzrostlých stromů, při nezpevněné komunikaci, po které vede nejen cyklostezka č. 840 (Wagram-Tour, Garten-Tour, Löss-Tour), ale také Svatojakubská cesta (Jakobsweg Weinviertel). Oplocení je tvořeno směsí různých materiálů, ale dominuje obyčejné drátěné oplocení. Jen u vstupu postavili zeď z pohledového betonu doplněného segmenty kovářsky zpracovaných plotových dílců. Tvrdost betonu je zastřena pnoucím loubincem trojlaločným (*Parthenocissus tricuspidata*), které hřbitov přirozeně začleňují do rekreačního zázemí města. Na hřbitově samém neroste příliš mnoho dřevin. Pozoruhodná je celková kompozice, která nevychází z pravidelného členění. Hrobová místa se skládají po 12 do malých

1315

<https://mapire.eu/de/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1781810.7892814972%2C6154424.568793997%2C1782658.762564036%2C6154663.434507389> (citováno 17. 5. 2021).

eliptických ploch, jež se napojují na cestu podobně, jako bobule vinné révy na stopku (nejen symbolika vedlejšího vinohradu ale i křesťanství). Půdorys elipsy má také pamětní místo, kam v roce 1999 uložili kosti vyjmuté z rekonstruované plochy u kostela. Další architektonické prvky – kolumbárium a provozní zázemí – jsou řešeny opět v minimalistickém duchu. Celkový dojem ze hřbitova je velmi příznivý, což lze přičíst především klidné poloze a obvodovému porostu vzrostlých dřevin.

- Königstetten – Zdejší nový hřbitov je příkladem založení v druhé polovině 20. století a následné modernizace a rozšíření po roce 2015. Hřbitov stál na severovýchodním okraji sídla, které jej zatím obklopilo. Oplocení hřbitova je příznačně kombinované z pohledového betonu, nerezového oplocení a segmentů tvarovaného živého plotu. Za impozantní nástupní prostor před hřbitovem, by se nemusela stydět žádná veřejná instituce. Květinové záhony a instalace automatických závlah naznačují, že místo je pod velkým dozorem veřejnosti. Proto došlo i k nové úpravě pomníku padlých z první i druhé světové války (příznačně byl použit pohledový beton). Jelikož na hřbitově chybí větší množství vzrostlých stromů a v okolí vznikla nová zástavba rodinnými domy, místo postrádá intimitu, a proto nepůsobí příjemně.
- Muckendorf an der Donau – Nový hřbitov vznikl po roce 2011 jižně od obce. Návštěvníka vítá otevřený nástupní prostor s nerezovou bránou s motivem krajiny a sídla. Oplocení tvoří bloky pohledového betonu kombinované se segmenty tvarovaného živého plotu z habru. Dispozice je nepravidelná, ale podřízená geometrickému členění. Na hřbitov byl přenesen pomník padlým z první světové války. Vedle tradičních hrobových míst jsou na hřbitově zřízeny i hranolové urnové sloupky. V severním rohu se nachází minimalistická hranolová smuteční síň, která si neklade nárok být dominantou prostoru. Její povrch je obložen svislými dřevěnými prvky přírodní barvy doplněnými černými kovovými prvky. Celek pozoruhodně dobře doplňují kulovité forma javorů mléč (*Acer platanoides* Globosum) a sloupovité tisy (*Taxus baccata* Fastigiata). Nevyužitá plocha hřbitova je zatím porostlá přírodní loukou. Moderní hřbitov působí vzdušně, velmi přirozeně a příjemně.

- Ollern – Hřbitov v Ollern je pozoruhodný již vazbou na starý morový hřbitov, který připomíná zděný pilíř Božích muk u hlavní brány. Nový hřbitov tu byl založen v roce 1867 a od té doby musel být několikrát rozšířen. Historii hřbitova připomíná dvojice informačních panelů. Podobně jako v Sieghartskirchen i zde se zachovalo mnoho původních stavebních prvků, ze kterých lze odvodit etapy rozšiřování. Poslední etapu reprezentuje ohradní zeď z pohledového betonu a betonových tvárnic. Smuteční síň podobná té v Judenau stojí východně od hřbitova. Zvláštností hřbitova je založení čestného hrobu v severozápadním nároží.
- Sieghartskirchen – Kolem farního kostela sv. Markéty (původ sahá do 12. století) se rozkládá starý kirchhof. Severně od kostela pod terasou bývalé ohradní zdi, na kterou umístili pamětní desku obětí první a druhé světové války, postavili na konci 20. století smuteční síň. Moderní objekt z pohledového betonu se skládá z hranolů, z nichž jeden má pultovou střechu. Severně od smuteční síně založili po roce 2017 na bývalé zahradě¹³¹⁶ nové „samostatné“ oddělení hřbitova. Oplocení je z nerezového pletiva a gabionových košů vysypaných kamením (na straně k obytným zahradám) a volně rostoucího živého plotu ze zeravů. Zatím převážně travnatá plocha je připravena k založení rozptylové loučky a urnových hrobů. Jediným tamním kompozičním prvkem je kruhová plocha vymezená zatím ještě prázdnými urnovými sloupky (kombinace kovu, umělého kamene a skla). Lokalita nabízí jedinečné srovnání územního (hřbitov se několikrát rozšiřoval) i stavebního (pro zdejší funerální objekty byly použity nejrůznější materiály) vývoje hřbitovů posledních tří století.
- Tulln an der Donau – Nový hřbitov vznikl v roce 1994 v místě tzv. vnitřní periferie mezi železniční tratí a zástavbou. Z důvodu umístění v centru města je záměrně průchozí (na obou stranách navazují frekventované komunikace) a jeho návrh vychází z potřeb veřejného prostranství. Opět je oplocení z pohledového betonu, doplněného bohatou výsadbou dřevin na vnější straně.

1316

<https://maps.arcanum.com/de/map/cadastral/?bbox=1781766.0599467321%2C6149147.905960313%2C1783462.0065118093%2C6149767.762486563&map-list=1&layers=3%2C4> (citováno 17. 5. 2021).

Severní část hřbitova je členěna na klasická hrobová místa a piliřová kolumbária. Jižní strana je travnatá a zatím zde dominuje rozptylová a vsypová loučka. Na hřbitově se nachází poměrně velké množství cedrů atlantských, které propůjčují místu trochu exkluzivního nádechu. Celkově hřbitov působí dojmem živého městského parku.

Moderní pojetí hřbitovů a vzorná správa a údržba s sebou přinášejí ještě jeden pohled na hřbitov, a tím je ekologie. Kromě šetrného nakládání s vodou je zvláště příkladné nakládání se hřbitovním odpadem. K nejlepším obcím v tomto směru patří Judenau, Klosterneuburg, Klosterneuburg-Kritzendorf a Ollern.

Památková péče

Ochrana památek je v Rakousku federální záležitostí a upravuje ji *Bundesgesetz betreffend den Schutz von Denkmalen wegen ihrer geschichtlichen, künstlerischen oder sonstigen kulturellen Bedeutung* (zákon o ochraně památek) č. 533/1923 BGBl. ze dne 25. září 1923 po novelizaci zákonem č. 92/2013 BGBl. (dále jen *DMSG*).¹³¹⁷

Předmětem zákona jsou mimo jiné omezení nakládání s předměty historického, uměleckého nebo kulturního významu. Podle § 1 odst. 1 *DMSG*, to mohou být jednotlivé objekty i soubory prostřednictvím § 1 odst. 1 písm. c) *DMSG*, které vzhledem ke svému historickému, uměleckému nebo kulturnímu kontextu, včetně umístění, tvoří celek a mají být zachovány jako celek. Orientačním obdobím horního časového limitu pro památku je rok 1950.¹³¹⁸ Památkovou péči vykonává *Österreichische Bundesdenkmalamt* (Spolkový památkový úřad), oddělení *Fachabteilungen* a *Landeskonservatoraten*. V Dolním Rakousku bylo do září 2006 pod památkovou ochranou okolo 200 venkovských hřbitovů nebo jejich součástí, jako jsou portály, hrobky, hroby, hřbitovní kříže apod.¹³¹⁹

Ochrana hrobových pomníků sahá v Rakousku poměrně hluboko. Vyhláška soudu z roku 1812 klasifikovala staré náhrobky jako „starožitnosti“ a stanovila oznamovací povinnost. Dekret soudního kancléřství ze dne 30. 7. 1828 stanovil, že staré náhrobky by měly být zabudovány do zdi kostela. Ještě v 19. století byly v několika

1317

<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10009184> (citováno 18. 5. 2021).

1318 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe* ..., s. 9.

1319 R. GÄLZER – I. GÄLZER, *Gärten* ..., s. 12.

spolkových zemích cenné náhrobky po ukončení jejich funkce odstraněny a přeneseny na zvláštní místo, například na zdi hřbitova nebo do tzv. muzeální expozice. Potřeba ochrany historických hřbitovů byla uznána jako úkol památkové ochrany až kolem roku 1970, zhruba ve stejné době jako péče o historické zahrady.¹³²⁰

Obecně je za nejhodnotnější památkový hřbitov v okrese Tulln považován hřbitov v Klosterneuburg-Weidling, který byl založen už roku 1713 jako městský morový. V roce 1738 zde postavili hřbitovní kapli, ale již za Josefa II. ji zbořili. Rozšiřován byl v letech 1860, 1878, 1904 a 1939. Až v roce 1931 sem vysadili několik stromů.¹³²¹ Je tu pohřbeno mnoho známých osobností, na což upozorňuje nejen informační panel, ale také umělecky náročné náhrobky (mimo jiné je zde i plastika truchlící ženy od Olbrama Zoubka). O historii hřbitova pojednává krátký text ve vývěsce.

Památkově chráněné jsou také náhrobky druhotně umístěné do zdí farních kostelů. Zjištěny byly v obcích Feuersbrunn, Freundorf, Großweikersdorf (náhrobky jsou zazděny i do ohradní zdi hřbitova), Judenau, Klosterneuburg u kostela sv. Martina, Königstetten, Chorherrn, Ruppersthal, Sankt Andrä vor dem Hagenthal, Sieghartskirchen, Tullnu an der Donau u kostela sv. Štěpána.

Zvláštní postavení má tzv. Ebermannův kříž umístěný u zdi hřbitova v obci Absdorf. Je to klasická funerální památka uchováající místo paměti. Zrestaurovaný pískovcový kříž pozdně barokního lidového pojetí složený ze soklu a plastiky Ukřižovaného nese prostý nápis *Mathias Ebermann und Anna Maria dessen Ehwiret 1804* (Mathias Ebermann a Anna Maria, jeho manželka 1804). Pozoruhodný je nápis ne informační tabulce u kříže: „*Kříž je pojmenován po manželském páru Matthiasi a Anně Marii Ebermannových. Sedlák a hospodský v Unterabsdorf daroval z vděčnosti v roce 1804 plastiku kamenného kříže na společný hřbitov pro Ober- a Unterabsdorf. Obyvatelé Unterabsdorfu byli do té doby pohřbíváni ve Stetteldorfu u Wagramu. M. Ebermann byl jedním z prvních, kdo byl pohřben na novém hřbitově v březnu 1805.*“

1320 R. GÄLZER, *Alte Dorfkirchhöfe ...*, s. 130–132.

1321 R. GÄLZER – I. GÄLZER, *Gärten ...*, s. 181–183.

K dalším pozoruhodným objektům patří:

- Hřbitovní brány – Nejkrásnější je bezpochyby na dolním hřbitově v Klosterneuburg. Postavili ji v roce 1734 a má mimořádnou plastickou výzdobu s makabrální tematikou. Kromě běžných symbolů smrti (kosti, lebky, urny s plamenem) je na vrcholku klenutého oblouku Pieta, po jejíchž stranách klečí dva andělé. Pod Pietou je sochařsky ztvárněné peklo s polopostavami hříšníků v plamenech. Brána byla v roce 2020 restaurovaná.
- Schodiště – Na cestě z obce k farnímu kostelu (a hřbitovu) nad obcí vedla i schodiště. Otevřené doplněné plastikami andělů a Kalvárie postavili v roce 1735 v obci Tulln. Kryté je v obci Ruppersthal.
- Karnery – Bezpochyby k nejzajímavějším středověkým funerálním objektům Dolního Rakouska patří karnery. Přestože přestaly svou původní funkci plnit na konci 18. století, jde o mimořádné stavební a kulturní památky, které stále upozorňují na zaniklé hřbitovy. V řešeném území se dvoupodlažní karner s mimořádnou plastickou výzdobou portálu nachází u kostela sv. Štěpána v Tulln an der Donau.

Všechny uvedené objekty jsou opatřeny informačními tabulemi s krátkým popisem historie včetně historie tamních hřbitovů.

Místa paměti

Zvláště působivým výtvozem tohoto druhu je podle Gerharda Lindnera tzv. „Heldenberg“ v dolnorakouském městě Kleinwetzdorf, který dodavatel armády Joseph Gottfried Pergfrieder vytvářel od roku 1849 jako jeden z nejúžasnějších a neoriginálnějších pohřebních a památkových komplexů v Evropě na počest rakouské armády.¹³²²

Obdobné místo v okrese Tulln nebylo nalezeno, lze ale vzpomenout četné vojenské pomníky. Nejstarší nalezený se nachází na dolním hřbitově v Klosterneuburg, který se vztahuje k roku 1866 a nese prostý nápis „*Öesterreichs Kriegern 1866*“. Jeho vzhled ale nijak nevyniká mezi okolními hroby a nebýt zmínky na informačním panelu před hřbitovem, unikl by pozornosti.

1322 G. LINDNER (ed.), *Friedhof...*, s. 10.

V souvislosti se sochařským vývojem pomníků byl zmíněn „ojedinělý“ oficiální památník obětem první světové války na hřbitově v Langenlebar. Ostatní oficiální památníky obětem první světové války jsou spojeny s památníky obětí druhé světové války do jednoho „místa paměti“. V rámci terénního výzkumu byly nalezeny na hřbitovech v sídlech Absdorf, Baumgarten am Tullnerfeld, Freundorf, Großweikersdorf, Kogl, Königstetten, Muckendorf an der Donau, Sankt Andrä vor dem Hagenthal, Sieghartskirchen, Tulbingu. V obci Ried am Riederberg byly pamětní desky umístěny v předsíni kostela, který se nachází na hřbitově.

Originálně památník vyřešili ve Fels am Wagram. Tam jej umístili do jediné edikuly na hřbitově, původně zřízené pro svobodného pána Karla von Rettberg (11. 1. 1837 – 22. 3. 1862), který zastával funkci „*Oberleutnant, im kais. Öst Trannlanan Regiment*“. V edikule ponechali i jeho pískovcový náhrobek.

Samostatný pomník obětem druhé světové války byl nalezen pouze jeden, a to na starém hřbitově v Tulln an der Donau. Na severní straně nové smuteční síně je upevněna kamenná deska s nápisem „*Hier ruhen die Bombenopfer vom 11. Dezember 1944*“ a výpisem asi 100 jmen obětí. Kromě této desky je na jihozápadní straně starého hřbitova i válečný hrob vojáků SSSR. Na pilířích a stélách je v azbuce uvedeno rovněž asi 50 jmen.

Plošně rozsáhlejší je válečný hrob vojáků SSSR na horním hřbitově v Klosterneuburg. Oba válečné hroby byly osázeny letničkami a udržovány. Přesto lze říct, že jejich původní architektonické provedení začíná na upravených hřbitovech působit „památečně“.

Při terénním výzkumu civilních hřbitovů v Dolním Rakousku nebylo možné pominout skutečnost, že téměř na každém funkčním hřbitově se na nově upravených stélách rodinných hrobů nachází upomínky na (mladé) vojáky zemřelé ve druhé světové válce. V podstatě vždy šlo o „svobodné děti“ (věk 19–30 let) majitelů hrobů.

Tyto drobné rodinné památníky jsou zvláště nápadné proto, že je u nich připojena fotografie na porcelánovém medailonku. Fotografovaný je téměř vždy zachycen ve vojenské uniformě. Vedle běžného sepulkrálního nápisu (jméno a datum narození) se na náhrobcích nachází i datum úmrtí a někdy i stát/město, kde dotyčný padl (obr. č. 149a–149d).

Takováto místa rodinné paměti byla nalezena na hřbitovech v sídlech Altenwörth († 1943 Rusko), Bierbaum am Kleebühel († 1942 Rusko), Fels am Wagram († 1942 Rusko), Gösing am Wagram († 1943 Stalingrad), Großriedenthal, Judenau, Königstetten († 1944 Finsko a † 1944 Itálie), Langenlebarndorf († 1942 Rusko), Ottenthal, Ried am Riederberg, Ruppersthal, Tulbing, Tulln. Text nebývá dlouhý a obvykle obsahuje sdělení:

- *Zur Erinnerung an unseren Sohn und Bruder Karl der am 17. 12. 1942 im 19. Lebensjahre in Rußland den Heldentod fand* (Na památku našeho syna a bratra Karla padlého hrdinskou smrtí v 19. roce věku svého 17. 12. 1942 v Rusku).
- *Schütze, welcher am 3. Dez. 1942 im 20. Lebj. im Osten, Rußl. den heldentod fand.* (Střelec, který 3. 12. 1942 ve 20. roce věku našel hrdinskou smrt na východě v Rusku).
- *... vermißt in Stalingrad seit Jänner 1943* (... nezvěstný ve Stalingradu od ledna 1943).
- *... gefallen am Denez. Rußland am 16. 1. 1942* (... padl v Rusku u Doněcka 16. 1. 1942).
- *Im Gedenken an unseren gefallen Sohn* (Na památku našeho padlého syna).

Pozoruhodný je nápis na rodinném hrobě v obci Feuersbrunn: *„Auf den Weg in die Heimat nach Deutschland wurde mein lieber Bruder und Schwager mit seinem Kameraden am 28. 8. 1945 von Russischen Soldaten erschossen. ... deine Schwester Betty und Schwager Konrad.* (Na cestě domů do Německa byli můj drahý bratr a švagr a jeho kamarádi zastřeleni ruskými vojáky 28. 8. 1945. ... vaše sestra Betty a švagr Konrád). Hřbitov ve Feuersbrunn je pozoruhodný ještě z jiného důvodu. Nachází se tu totiž fotografie a nápis k vojákovi z první světové války. Obdobná památka byla nalezena již jen na starém hřbitově v Königstetten.

Vídeňský Centrální hřbitov otevřený 1. 11. 1874 se stal dolnorakouským hřbitovům vzorem mimo jiné také v problematice čestných hrobů. Je to nejvýznamnější čestné pohřebiště monarchie. První čestný hrob (s vojenskou symbolikou) měl polní maršál Franz svobodný pán von Uchatius (1811–1883).

Další byly až za tři roky a musely projít žádostí a komisí. Podmínkou byla historická či umělecká hodnota, zásluhy zemřelého, zahradnická úprava okolí.¹³²³

V okrese Tulln byly nalezeny dvě lokality s čestnými hroby. První je již zmíněný „*Ehrengrab der Gemeinde Ollern, Bürgermeister Josef Altmann 1898–1969*“ na hřbitově v Ollern. Kromě citovaného textu je na stéle zobrazen zemský znak Dolního Rakouska. Tabule s označením „*Ehrenräber*“ je umístěna na zdi hřbitova v obci Weidling. Jmenováni jsou:

- Nikolaus Lenau Niembsch von Strehlenau (1802–1850), básník.
- Joseph Frhr. von Hammer-Purgstall (1774–1856), orientalista.
- Dr. Cajetan Freiherr. von Felder (1814–1894), starosta Vídně a zemský maršálek Dolního Rakouska.
- Joseph Feid (1806–1870), malíř krajinář.
- Karl Feiertag (1874–1944), akademický malíř.

Tabuli na místo osadil v roce 2003 Kulturverein Weidling.

Vedle čestných hrobů se hřbitovy staly místem pro osazení pamětních desek. Doslovně to platí pro hřbitov v obci Weidling, kde je pamětní deska s tímto nápisem: „*Im Jahre 1827 schrieb der Dichter Ferdinand Raimund in diesem Friedhof sein Märchendrama Moisasurs Zauberfluch zwei Jahre später begann er in Weidling seine dramatische Dichtung Die Unheilbringende Krone*“ (V roce 1827 napsal básník Ferdinand Raimund na tomto hřbitově pohádkové drama Moisasurova magická kletba, o dva roky později začal ve Weidlingu svou dramatickou báseň Zlověstná koruna). V malém altánu u jednoho z bočních vstupů na hřbitov v obci Grafenwörth je umístěna pamětní deska místnímu politikovi. „*Zum Gedenken an den Ehrenbürger und Ehrenringträger der Marktgemeinde Grafenwörth Herr Obermedizinalrat Dr. Wilhelm Steinschaden 20. 2. 1915–29. 4. 1988, 1957–1977 Gem. Arzt in Grafenwörth, 1960–1972 Bgmstr. von Grafenwörth. Marktgem. Grafenwörth*“ (Na památku čestného občana a nositele čestného prstenu města Grafenwörth, vedoucího lékaře Dr. Wilhelma Steinschadena 20. 2. 1915–29. 4. 1988; městský lékař v letech 1957–1977, starosta města v letech 1960–1972. Město Grafenwörth).

1323 W. KITLITSCHKA, *Grabkultur ...*, s. 39–40.

V souvislosti se hřbitovy okresu Tulln nelze nezmínit patrně nejnavštěvovanější hrob na starém hřbitově v Tulln an der Donau. Je to hrob rodiny malíře Egona Schieleho (12. 6. 1890–31. 10. 1918). Spočívají v něm ostatky jeho rodičů a starší sestry. Naprosto obyčejný hrob (obroubený záhon s výsadbou letniček) se ztrácí v ploše hřbitova. Turista je k němu naveden v rámci naučné stezky *Egon Schiele Weg*, která má právě na hřbitově své 13 zastavení.

Závěr

Závěry výzkumu civilních, nežidovských, exteriérových hřbitovů v okrese Nymburk představují souhrn poznatků o celkem 119 lokalitách (příloha č. 3), kde se ve sledovaném období od josefínských reforem (po roce 1784) do současnosti nacházely a nacházejí zájmové objekty. Ve smyslu hermeneutiky šlo jak o starší typ pohřebišť (*kirchhof* – kostelní hřbitov), z nichž některé zanikly ještě na konci 18. století (např. Hradištko-Kersko, Chleby-Výkleky), tak o mladší, obecně známé jako hřbitov (*friedhof*).

Každé z uvedených pohřebišť se v době své funkce, a některé ještě dlouho po ukončení provozu, odlišovalo od okolní kulturní krajiny. Předně díky samotnému vymezení areálu ohrazením vysokou zdí (méně často formou lehkého oplocení) s většinou architektonicky náročně pojatou bránou (např. Čilec, Vinice). S ohledem na duchovní i světské potřeby se ohrazení stalo základní a povinnou součástí každého pohřebiště. Především prostřednictvím ohrazení je pohřebiště v krajině fixováno jako krajinný prvek se specifickým způsobem využití. V průběhu času se symbolický význam ohrazení zúžil jen na funkci ochrany „posvátného“ místa před vnějšími vlivy a přestalo záležet na druhu stavebního materiálu i architektonickém vzhladu (např. Hradčany, Křinec), což mělo za následek, že „plné“ zdi se mohly proměnit na opticky „průhledné“ ploty.

Na ohradní zdi obvykle navazovaly provozní objekty jako márnice/pitevny (80 lokalit), domky hrobníků (6) a kaple (12). Přestože jde o největší objekty na pohřebišti, uplatňují se v krajině (63) a sídle (10) méně, protože jejich hmota je většinou zakryta vysokou plnou ohradní zdí, popř. doprovodnou vegetací. Výjimkou z hlediska uplatnění v krajině jsou kostely na *kirchhofech* (46). Důvodem je velikost kostela (a přítomnost věže/zvonice), který je výraznou krajinnou dominantou a který upozorňuje na přítomnost hřbitova. Druhým důvodem je pak mentalita společnosti, která tradičně očekává přítomnost hřbitova u kostela navzdory téměř čtvrt tisíciletí dlouhé periodě zdravotnických nařízení, jež měla vymístit hřbitovy ze sídel do krajiny.

Výsledky výzkumu lze shrnout do následujících šesti okruhů:

1. Hřbitov jako krajínovotvorný fenomén – uplatnění hřbitova v krajíně, charakteristické znaky hřbitova
2. Hřbitov jako produkt (politické) moci – proměna vzhledu a funkce hřbitova na základě právních předpisů
3. Ideální typ hřbitova – každé době odpovídá specifická podoba hřbitova a jeho skladebné prvky
4. Hřbitovy a společnost – proměna mentality společnosti ve vztahu ke hřbitovům a smrti
5. Hřbitov jako aktivní centrum – jak hřbitov přispěl k výměně informací
6. Hřbitov místem paměti – co vše je na hřbitově předmětem paměti místa

1. Hřbitov jako krajínovotvorný fenomén

Na základě výše uvedeného a v souvislosti s úvahou v úvodní části disertace lze hřbitov obecně označit za specifický krajínovotvorný fenomén, i když v sídle (urbanizované krajíně) se poněkud stírá jeho architektonická výjimečnost mezi ostatními ohrazenými areály (zahrady, hospodářské dvory apod.). To potvrzuje i nedávná/současná praxe obcí, které v rámci územního rozvoje postupně „pohlcují“ hřbitovy kdysi založené ve volné krajíně. Názorným příkladem mohou být hřbitovy v Budiměřicích, katolický ve Chlebech, Lysé nad Labem, Nymburce, Poděbradech, Sánech, Úmyslovicích, Velelibech a Žitovlicích.

Za krajínovotvorný fenomén by tak dnes mohly být nejspíše označeny hřbitovy založené v první polovině 20. století (níže označeny jako typ „prvorepublikový“). Důvodem by nebyla ani tak jejich poloha mimo sídlo, ale zejména jejich „netradiční“ architektonická podoba, která vycházela z nových stavebních materiálů (beton, vápenocementové cihly, nerezový kov apod.) a technologií, které využívaly architektonické slohy jako konstruktivismus a funkcionalismus. Tím došlo k odlišení od dobové stavební produkce, která byla pro okres Nymburk charakteristická. Zvláště nápadné je to u hřbitovů v Čilci, Chrástu, Chroustově, Jíkvi, Jiřicích, Křinci, evangelickém hřbitově v Libici nad Cidlinou, Milčicích, Nouzově, Podmokách, Semicích, Staré Lysé, Starém Vestci, Svídnici, Vestci a Vinici.

Je ovšem třeba přiznat, že s postupem času od výstavby se kdysi „technický a sanitární“ prvek v krajině stává stále méně nápadným. Příčinou je nejen všeobecně výrazná proměna architektury (modernizace), která stírá „výjimečnost“ architektury hřbitova, ale zejména vzrůst doprovodné vegetační složky. Asi nejlépe meziválečnou razanci zásahu do krajiny představuje hřbitov u Vrbové Lhoty, který je stále uprostřed polí, a bez výrazné doprovodné vegetace dokládá téměř až hmatatelně opuštěnost místa a tísnivý pocit ze smrti a zapomnění. To je ostatně možné vysledovat i z leteckých měřických snímků u některých výše uvedených hřbitovů, pořízených v první polovině 20. století.

Za doklad specifického postavení hřbitova jako krajinného fenoménu, který se promítá do života společnosti, lze pokládat pomístní názvy. Ve sledovaném území to jsou lokality s následujícími toponymy:

1. Černíky, polní trať *U Hřbitova*
2. Dlouhopolsko, lesní porost *Na Krchově*
3. Hradištko, rozcestí Klubu českých turistů *Hradištko hřbitov*
4. Milčice, polní trať *Pod Hřbitovem*
5. Okřínek, polní trať *U Hřbitova*
6. Poděbrady-Kluk, polní trať *U Hřbitova*
7. Semice, lesní porost *U Hřbitova*
8. Stará Lysá, „starší“ název části obce *Krchovičko*
9. Záhornice, ulice *Ke Hřbitovu*

Z uvedeného je možné odvodit, že se pohřebiště na Nymbursku a Poděbradsku stala svébytnými prvky staré sídelní krajiny Hercynika. Přirozeně, každá lokalita je specifická a z hlediska historického vývoje (níže pojednáno jako ideální typy) u ní převažují jiné charakteristiky, které se následně promítají do celkového obrazu krajiny či sídla. Příkladem hřbitova s převládající přírodní charakteristikou by dnes mohly být evangelický hřbitov v Bošíně, zrušený hřbitov v Hradištku-Kersku, hřbitov v Křečkově, uzavřený hřbitov Křinec-Chotuc, zrušené hřbitovy v Lysé nad Labem v Komenského ulici, zrušený hřbitov v bývalé obci Mladá, zrušený hřbitov u havířského kostelíka v Poděbradech, zrušený hřbitov v Poděbradech Purkyňových sadech, zrušený hřbitov v Rožďalovicích a zrušený hřbitov ve Vrbici u Poděbrad.

K nejvýznamnějším zástupcům „kulturní“ charakteristiky (zejména s ohledem na památkovou péči a architektonické pojetí) náleží hřbitovy v Bříství, Dymokurech, Pátku, Poděbradech-Kluku a Velence. V historických souvislostech lze za zásadní považovat všechny *kirchhofy* (46). Velmi vysokou urbanistickou a architektonickou hodnotou jsou charakteristické hřbitovy v Čilci, Jíkvi, Jiřicích, evangelický hřbitov v Libici nad Cidlinou, Městci Králové, Milčicích, Nymburce, Poděbradech-Kluku, Velelibech, Velence a Žitovlicích.

Přes výše uvedené je třeba poznamenat, že pohřebiště nezaujímají v rámci katastrů obcí výrazný plošný zábor. V rámci výzkumu bylo zjištěno, že 109 pohřebišť mělo výměru do 5 000 m² (nejmenší hřbitov byl patrně u kostela sv. Ondřeje v Sánech o výměře pouhých 481 m²) a pouze sedm mělo výměru větší než 10 000 m² (největší hřbitov se nachází v Nymburce a má výměru 33 341 m²). Jde tedy skutečně o plošně marginální úseky krajiny, které ovšem navzdory nepatrné výměře (většinou do 0,05 % výměry katastru obce) spoluurčují kulturní a historickou charakteristiku místa krajinného rázu. Není to však dáno přítomností památníků, hrobů významných osobností či architektonickým ztvárněním, ale především kolektivní pamětí na generace předků.

2. Hřbitov jako produkt (politické) moci

Hřbitovy jsou rovněž názornou ukázkou uplatnění (politické) moci v krajině. Pro řešení období byly josefínské reformy jednoznačně zásadním mocenským nástrojem, který měl změnit hřbitovní krajinu. Nejprve šlo o záměr vymístit hřbitovy za sídla, následně se přidávala další opatření, z nichž asi nejvýznamnější byla uzavření kostnic a výstavba márníc.

Kolem roku 1780 se na území okresu Nymburk nacházelo 42 hřbitovů, z toho 34 *kirchhofů* v sídlech a pouze osm *kirchhofů* bylo mimo sídlo – u kostela poblíž Budiměřic, u kostelíka v Hradištku-Kersku, na vrchu Chotuc u Křince, Svatojiřský hřbitov před nymburskými hradbami, u kostela sv. Václava u Pátku, u havířského kostelíka u Poděbrad, u kostela sv. Václava ve Velelibech a patrně již opuštěný hřbitov u zrušeného kostela na místě zaniklé obce Výkleky (u Chleb).

Z uvedeného počtu 34 *kirchhofů* v sídlech, které byly v provozu před rokem 1780, jich je stále v provozu 13, a to: katolický v Bošíně, Bříství, Činěvsi,

Dymokurech, Hrubém Jeseníku, Chotěšicích, Chroustově, Mcelích, Přerově nad Labem, Slovcí, Velence, Vlkově nad Lesy a Vykání. K roku 2021 lze tedy vyhodnotit 62 % úspěšnost josefínských reforem při pokusu vymístit staré hřbitovy za sídla.

Je ovšem třeba uvést, že pod vlivem josefínských reforem (a zvláště s ohledem na vyhlášení tolerančního patentu) vzniklo do roku 1800 dalších 13 hřbitovů, z toho šest evangelických – v Bošíně, Hořátvi, Chlebech, Lysé nad Labem, Sánech a Velenicích. Vydání tolerančního patentu tak mělo vliv i na „evangelickou“ hřbitovní krajinu, která je neodmyslitelnou součástí (staré) kulturní krajiny okresu Nymburk.

Zjevně úspěšnější byl záměr uzavřít kostnice, které lze předpokládat v podstatě u všech starších kostelních hřbitovů. Doloženy byly jen na 13 místech – v Budiměřicích, Činěvsi, Hrubém Jeseníku, Hradištku-Kersku, Kostomlatech nad Labem, Lysé nad Labem, Mcelích, Městci Králové, Nymburce, Poděbradech, Přerově nad Labem, Sadské a Velelibech. Do dnešní doby se dochovaly jen dvě, a to v Činěvsi a Kostomlatech nad Labem. Obě jsou bez kosterních ostatků. Jediné kosterní ostatky v objektu „kostnice“ byly nalezeny v rámci archeologického výzkumu na náměstí B. Hrozného v Lysé nad Labem.

Stejně tak byl úspěšný záměr zřídit márnice/pitevny. V rámci výzkumu bylo nalezeno celkem 80 pohřebišť, kde je márnice doložena, popř. tam ještě stojí. Nejcennější jsou patrně (z památkového hlediska) márnice na hřbitovech u kostela v Chotěšicích, Poděbradech-Kluku a Velence.

Další mocenské zásahy do podoby hřbitovů již neměly takovou razanci, protože do značné míry vycházely z josefínských reforem. Jistou výjimkou se stal zákon č. 68/1870 ř. z. o organizaci veřejné služby zdravotní neboli zdravotní zákon (platil do roku 1951), který za jistých podmínek ukládal obcím povinnost založit (komunální) hřbitov, což v podstatě přetrvává dosud. Od roku 1870 vzniklo 53 nových hřbitovů, rozšířeno bylo 19 a uzavřeno 16.

Po roce 1945 se udály jen nepatrné změny, které představovaly založení hřbitovů v Chroustově, Kolajích a Křinci, rozšíření hřbitovů v Hradčanech, Kounicích, Koutech, Milovicích, Nymburce, Poděbradech-Kluku a Sadské. Zrušeny byly evangelický hřbitov v Lysé nad Labem, Městci Králové a Svatojiřský v Nymburce. Uzavřen, ale nezrušen byl hřbitov v Křinci-Chotuci.

3. Ideální typ hřbitova

Na základě výzkumu by bylo možné popsat ideální typ hřbitovů okresu Nymburk pro jednotlivé etapy jejich vývoje následovně:

- Nejstarším typem je bezpochyby hřbitov všeobecně známý pod pojmem *kirchhof*, který má původ ve středověku¹³²⁴ a v některých sídlech se navzdory josefínským reformám dochoval (např. Libice nad Cidlinou, Záhornice), popř. je v provozu do současnosti (např. Bříství, Vykáň). Hraniční dobou pro jeho vznik je v řešeném území rok 1782, kdy byl dostavěn katolický kostel ve Chlebech, u kterého současně ještě stihli založit hřbitov. V absolutních číslech se v okrese Nymburk nachází 44 hřbitovů typu *kirchhof*,¹³²⁵ což představuje 37 % z celkového počtu sledovaných pohřebišť. Základním skladebným prvkem *kirchhofu* se stal (farní) kostel nebo (hřbitovní) kaple, stojící nejčastěji uprostřed areálu, který měl průměrnou výměru okolo 1 100 m². Umístění v sídle však nebylo podmínkou, jak dokládá příklad z Budiměřic či Velelib. Půdorys *kirchhofu* byl většinou nepravidelný (často eliptický) a vymezovala jej kamenná ohradní zeď (z místního materiálu), krytá kamennými deskami (nejčastěji pískovcem). V ohradní zdi bývala většinou jen jedna dvoukřídlá brána, která navazovala na vstup do kostela/kaple (např. Běrunice, Žitovlice). Hlavní hřbitovní kříž nebyl umístěn na kompozičně významném místě, ale nejčastěji při „pohledové“ straně kostela/kaple (např. Vlkov nad Lesy). Stromová vegetace byla výrazně omezena ve prospěch hrobových míst. Pokud se někde

1324 Z historického hlediska patří k relikvům středověké mentality též pohřebišť za obcí, při cestách a u křižovatek. Sem by patrně patřilo „pohřebiště“ v Kostomlatech nad Labem, které mělo být v lokalitě za mostem, a kde měl být v roce 1789 pohřben utonulý Antonín Šubrt.

1325 Za jmény obcí je uvedena výměra *kirchhofů*, resp. jeho předpokládaná výměra v době založení. Běrunice kostel (1 349 m²), Bošín katolický (1 349 m²), Bříství (1 130 m²), Budiměřice kostel (asi 700 m²), Činěves (asi 2 000 m²), Dymokury (1 345 m²), Hradištko-Kersko (asi 500 m²), Hrubý Jeseník (asi 1 500 m²), Chleby-Výkleky (asi 500 m²), Chleby katolický (asi 1 000 m²), Chotěšice kostel (1 494 m²), Chroustov kostel (asi 1 200 m²), Kněžice kostel (1 677 m²), Kostelní Lhota kostel (1 009 m²), Kostomlaty nad Labem (asi 500 m²), Kounice kostel (asi 500 m²), Kovanice kostel (767 m²), Křinec-Chotuc (asi 1 500 m²), Libice nad Cidlinou kostel (701 m²), Loučeň kostel (asi 500 m²), Lysá nad Labem kostel (asi 1 000 m²), Mcely (asi 1 000 m²), Městec Králové kostel (asi 1 000 m²), Mladá (asi 1 000 m²), Nymburk kostel (asi 1 000 m²), Nymburk Svatojiřský hřbitov (asi 3 000 m²), Pátek (asi 1 500 m²), Poděbrady kostel (asi 1 500 m²), Poděbrady havířský kostel (asi 1 000 m²), Podmoky kostel (766 m²), Přerov nad Labem (asi 1 000 m²), Rožďalovice kostel (3 938 m²), Sadská kostel (asi 1 500 m²), Sány kostel (481 m²), Semice kostel (764 m²), Slovec (1 640 m²), Úmyslovice kostel (777 m²), Veleliby (asi 1 500 m²), Velenka (642 m²), Vlkov nad Lesy (863 m²), Vrbice kostel (asi 500 m²), Vykáň (716 m²), Záhornice kostel (1 025 m²), Žitovlice kostel (1 288 m²).

vyskytovala, měla charakter náletových dřevin a rostla po obvodu pohřebiště (např. Záhornice), výjimečně lemovala bránu ať již uvnitř nebo vně pohřebiště (např. Kovanice). Samotné hrobové pole nemělo výrazné kompoziční členění a častěji šlo o nepravidelné rozmístění hrobů (např. Přerov nad Labem, Velenka). Jelikož to byla stará pohřebiště, do současnosti se zachovalo několik starých (barokních až klasicistních) náhrobků (např. Kostelní Lhota, Sadská), popř. náhrobních desek osazených do ohradní zdi (např. Dymokury, Libice nad Cidlinou). Společným jmenovatelem všech *kirchhofů* se stal nedostatek místa, který měly vyřešit kostnice. Jejich podoba byla rozmanitá a stejně rozmanité bylo jejich situování na *kirchhofu*. Kostnice se však dochovaly jen v nepatrném počtu.

V případě uzavření a následného zrušení *kirchhofu* se pohřebiště proměnilo na parkovou plochu (s výjimkou *kirchhofů* v Běrunicích, Loučeni, Mladé, Chlebech-Výklekách). Ohradní zdi byly často využity jako zdroj stavebního materiálu (např. Lysá nad Labem, Městec Králové), stejně tak jako staré náhrobky posloužily na nových hřbitovech (např. Kostomlaty nad Labem, Žitovlice). Původní stromová vegetace byla zachována (např. Kovanice).

- Ideální typ hřbitova (*friedhof*) splňující požadavky dle josefínských reforem (založen po roce 1784) by se vyznačoval především lokací mimo sídlo a absencí kostela/kaple. Mállokterý hřbitov by ale splňoval požadavek minimální vzdálenosti čtvrt hodiny pěší chůze od obce (asi 1 km). V době založení by tuto podmínku splňovaly snad pouze hřbitovy v Budiměřicích, Hořátvi, Kounicích a Loučeni. Ostatní hřbitovy, pokud přímo nesousedily se zahradami sídla (např. Městec Králové, Poděbrady) byly vzdálené maximálně několik desítek metrů (např. evangelický hřbitov v Bošíně, katolický v Sadské). Do tohoto typu hřbitova náleží 18 pohřebišť,¹³²⁶ tedy 15 % z celkového počtu sledovaných pohřebišť. Na rozdíl od typu

1326 Za jmény obcí je uvedena výměra pohřebiště „josefského“ typu, resp. jeho předpokládaná výměra v době založení. Bošín evangelický (3 079 m²), Budiměřice obec (1 083 m²), Dymokury Czerninové (asi 500 m²), Hořátev starý (asi 500 m²), Hořátev (asi 2 000 m²), Chleby evangelický (2 857 m²), Kostelní Lhota u školy (1 421 m²), Kounice obec (asi 1 500 m²), Libice nad Cidlinou evangelický (2 855 m²), Loučeň obec (asi 1 500 m²), Lysá nad Labem katolický (2 938 m²), Lysá nad Labem evangelický (1 415 m²), Městec Králové sever (asi 500 m²), Městec Králové jih (asi 2 000 m²), Poděbrady Purkyňovy sady (5 200 m²), Sadská obec (asi 2 000 m²), Sány (asi 3 000 m²), Velenice (1 957 m²).

kirchhof zde byla základním skladebným prvkem hřbitovní zeď (většinou z místního materiálu). Hřbitov měl pravidelný půdorys (většinou „mírně protažený čtverec“) o průměrné výměře 2 400 m² (tedy dvakrát větší než *kirchhof*), avšak jeho členění nebylo patrně ještě přísně pravidelné či osově (nezachovaly se původní náhrobky). Hlavní hřbitovní kříže se nedochovaly, stejně jako původní dřeviny, a proto nelze spolehlivě určit jejich lokaci a funkci v kompozici hřbitova. V dané době již vznikaly márnice jako náhrada za rušené kostnice. Jejich podoba i poloha jsou ale většinou známe jen z kartografických pramenů (např. katolický v Lysé nad Labem, Poděbrady Purkyňovy sady).

Uvedený ideální typ hřbitova, který by bylo možné s ohledem na historický vývoj nazvat „josefský“ (po vzoru prvního vojenského mapování), poněkud narušily evangelické hřbitovy v Bošíně a Chlebech. Místní sbory je založily před rokem 1790 a ještě v první polovině 19. století se jejich součástí staly modlitebny/kostely. V podstatě šlo o obrácený postup proti *kirchhofům*, kde byl kostel iniciační stavbou. Vyjma hřbitova v Opolanech se evangelické sbory v okrese Nymburk neinspirovaly ideovým vzorem prostoty a rovnosti zemřelých dle ochranovského vzoru. Z ideologického přesvědčení na evangelických hřbitovech chyběly hlavní hřbitovní kříže. V ostatních skladebných prvcích si ale byly s katolickými hřbitovy podobné.

- Hřbitovy vzniklé dle požadavků zdravotního zákona mezi lety 1870–1918 by bylo možné nazvat „františko-josefské“ (po vzoru třetího vojenského mapování). Celkem jich je 23 (19 %).¹³²⁷ Charakteristickým znakem je obdélný půdorys o průměrné výměře 5 000 m² (dvakrát větší než „*josefský*“ typ hřbitova). Vzhledem k době vzniku šlo o typické reprezentativní plochy, a proto řada z nich byla řešena na základě náročnější projektové přípravy (např. Městec Králové, Poděbrady-Kluk). Opět byla

1327 Za jmény obcí je uvedena výměra pohřebiště, resp. jeho předpokládaná výměra v době založení. Běrunice obec (asi 5 000 m²), Kněžice obec (3 577 m²), Kouty (2 368 m²), Křečkov (2 296 m²), Libice nad Cidlinou katolický (3 720 m²), Lysá nad Labem město (16 338 m²), Městec Králové město (11 754 m²), Milovice (2 975 m²), Netřebice (1 496 m²), Nymburk město (asi 15 000 m²), Opočnice (3 536 m²), Opolany (1 429 m²), Poděbrady-Kluk (asi 12 000 m²), Rožďalovice obec (10 462 m²), Seletice (2 514 m²), Semice obec (4 024 m²), Senice (3 390 m²), Sokoleč (4 464 m²), Stratov (1 370 m²), Stříhov (888 m²), Úmyslovice obec (2 108 m²), Velké Zboží (2 893 m²), Žitovlice obec (1 390 m²).

základním skladebným prvkem ohradní zeď. Stále častěji se ale objevovala pálená cihla, která na přelomu 19. a 20. století získala na oblibě i jako architektonický detail. Vstupy na hřbitovy byly oproti předchozímu období pojmány více reprezentativně, za využití neomítaných pískovcových kvádrů (např. Městec Králové, Žitovlice). Hlavní hřbitovní kříže se na katolických hřbitovech umísťovaly do středů nově navržených hřbitovů (např. Kněžice, Stříhov). Hřbitovní kaple byly v okrese Nymburk vzácné, což mohlo souviset i s tím, že po roce 1870 obce nemusely zakládat pouze konfesní hřbitovy. Pokud ale kaple vznikla, mívala často historizující vzhled (např. Velké Zboží, Žitovlice). Před rokem 1900 se výrazně rozmohla výstavba márníc, které mohly mít dvě základní formy. Buď to byla prostá obdélná stavba se sedlovou střechou, nebo byl objekt architektonicky blízký kapli (např. Sokoleč, Úmyslovice). Na rozdíl od předchozích typů hřbitovů se výrazně více zachovala původní vegetační složka, která nejčastěji ve formě liniových lipových výsadeb lemuje ohradní zdi (např. Kouty, Netřebice). Rozhodně je však třeba uvést, že hřbitovy této doby oplývaly mimořádnou kamenickou a kamenosochařskou výzdobou, a to jak v kvantitativním, tak i kvalitativním ohledu. Doba císařství a kult reprezentace se zde projevil naplno. Nejčastěji se používal pískovec z okolí Hořic (např. Běrunice, Městec Králové) a Vyšehořovic (např. Kounice, Vykáň). Pro potřeby reprezentace se rozmohla vedle kamenické také kovářská práce (např. Loučeň, Poděbrady). Levnější litina byla čtenější na venkově (např. Kounice, Rožďalovice). Nový fenomén – fotografie na porcelánovém medailonku – obohatil na přelomu 19. a 20. století dosavadní bohatý sepulkrální nápis na stéle náhrobku. S reprezentací také souvisely první výsadby introdukovaných dřevin, zejména zerav západní a východní (*Thuja occidentalis* a *orientalis*). Dřeviny buď doplňovaly stélu náhrobku (např. evangelický hřbitov Chleby, Seletice), nebo zvýrazňovaly kompozici hřbitova (např. Křečkov, Poděbrady-Kluk).

- Vznik Československé republiky roku 1918, resp. její právní prostředí, kladlo poněkud jiné požadavky na podobu a funkci hřbitovů. Zásadní změnou bylo přijetí pohřbu žehem za zákonný způsob nakládání s mrtvým tělem.

Opomenout nelze ani snahu o snížení vlivu římskokatolické církve na společnost, která se na nových hřbitovech projevila absencí hlavního kříže (např. Černíky, Dvory). Je zde ale také cítit snaha obcí o nezávislost na jiných obcích/hřbitovech (např. Dlouhopolsko, Vinice). Tím v podstatě došlo k dokončení hřbitovní struktury české krajiny, neboť pozdější vývoj již nepřinesl žádné dramatické změny. Oproti předchozím typům klesá průměrná výměra nových hřbitovů na 2 400 m². Důvodem je bezpochyby fakt, že hřbitovy této periody staví především malé obce a většinou jen pro svou potřebu (např. Starý Vestec, Svídnice). Sdružování obcí je spíše vzácné (např. Černíky, Vestec). V době mezi lety 1918–1948 vzniklo 30 hřbitovů „prvorepublikového“ typu (25 %).¹³²⁸ K jejich hlavním charakteristikám patří, že od počátku bylo u nich plánováno založení urnové háje (kolumbárium bylo zatím velmi vzácné). Většinou se nacházely v samostatných odděleních hřbitovů, oddělených od ostatních hrobových polí tvarovanými živými ploty z konifer. Ruku v ruce s novým přístupem k pohřbům se také projevila přístup k veřejným zdravotnickým zařízením. Myšlenku podpořily i moderní architektonické styly (konstruktivismus a funkcionalismus), které stavěly na praktičnosti a účelnosti při využití nových technologií a materiálů (vápenocementové cihly, umělý kámen, beton). Stále více klesal důraz na úplné odblokování světa za zdi plnou opticky neprostupnou překážkou. Minimálně na straně vstupu byly zdi prolomeny jednoduchým mřížovím a doplněny betonovými krycími deskami (např. Milčice, Stará Lysá). V rámci architektonické hravosti a zvýšení dynamiky získaly vstupní prostory na dramatickosti užitím konkávních či konvexních oblouků (např. Dobšice, Jiřice). Pojetí hřbitova jako instituce, jež vyžadovala pozornost a současně sama mohla reprezentovat, bylo nejnápadnější právě na těchto hřbitovech, kde byl mnohdy vstup

1328 Za jmény obcí je uvedena výměra pohřebiště, resp. jeho předpokládaná výměra v době založení. Černíky (1 653 m²), Čilec (1 982 m²), Dlouhopolsko (1 762 m²), Dobšice (2 477 m²), Dvory (3 151 m²), Hradčany (asi 800 m²), Hradištko (2 831 m²), Chotěšice obec (3 452 m²), Chrást (2 347 m²), Jíkev (2 255 m²), Jiřice (2 800 m²), Kostelní Lhota jih (2 504 m²), Kostelní Lhota východ (920 m²), Kovanice obec (1 970 m²), Krchleby (3 030 m²), Milčice (3 426 m²), Nouzov (1 907 m²), Okřínek (2 915 m²), Písková Lhota (2 067 m²), Podmoky (3 531 m²), Stará Lysá (2 135 m²), Starý Vestec (1 552 m²), Straky (3 200 m²), Svídnice (2 414 m²), Vestec (2 460 m²), Vinice (1 123 m²), Vrbice katolický (3 273 m²), Vrbice evangelický (1 501 m²), Vrbová Lhota (1 953 m²), Záhornice obec (4 790 m²).

pojednán nezvykle monumentálně (např. Čilec, Jíkev, Milčice, Vinice). Na rozdíl od „františko-josefských“ se „prvorepublikové“ náhrobky staly doménou strojové kamenické produkce, která byla zvláště nápadná na architektonických detailech jako profilovaných sloupcích a obloucích realizovaných v duchu národního stylu (rondokubismu). Ten byl (patrně pro svou skromnost) zvláště oblíbený u příslušníků evangelické církve (např. Bošín, Libice nad Cidlinou). Náročné kamenosochařské práce se objevily již jen na nejhonosnějších hrobkách „františko-josefských“ hřbitovů (např. Městec Králové, Poděbrady-Kluk), protože na „prvorepublikových“ hřbitovech by působily nepatřičně. Zcela novým, i když ne široce rozšířeným objektem na hřbitovech se staly oficiální památníky padlých v první světové válce (např. Nouzov, Vestec). V privátní sféře na ně navázaly fotografie vojáků na porcelánových medailoncích umístěných na stélách náhrobků. Charakteristické pro tento typ hřbitovů se stalo i užití většího množství konifer, z nichž dominovaly smrky pichlavé (*Picea pungens*) a sloupovitý jalovec obecný (*Juniperus communis* Hibernica).

- Poslední výrazný typ hřbitova by mohl být nazván „socialistický“. V okrese Nymburk lze jeho počátek klást zhruba do roku 1948, kdy se započal stavět hřbitov v Křinci. Čistě „socialistické“ hřbitovy nakonec vznikly jen tři¹³²⁹ a měly průměrnou výměru 4 500 m². Přestože jde o nepatrný podíl 2,5 % ze všech sledovaných hřbitovů, je nutné upozornit, že po roce 1948 došlo u řady hřbitovů k rozšíření (např. Běrunice obec, Kounice). Hřbitov se v kompozici lišil od „prvorepublikového“ jen v drobnostech, kterými mohly být rozptylové/vsypové loučky a případné pomníky padlých z druhé světové války. Tyto znaky však nejsou výhradní doménou „socialistických“ hřbitovů, neboť se s nimi lze setkat i na starších hřbitovech (např. Lysá nad Labem, Poděbrady) nebo na rozšířených plochách starších hřbitovů (např. Nymburk, Sadská). Mnohem nápadnějším projevem, a tedy i charakteristickým znakem, se stal nedostatek stavebního materiálu,

1329 Za jmény obcí je uvedena výměra pohřebiště, resp. jeho předpokládaná výměra v době založení. Chroustov obec (3 292 m²), Kolaje (asi 1 000 m²), Křinec obec (9 330 m²).

který vedl k opuštění tradice plných ohradních zdí. Ty nahradilo oplocení kované či drátěné (např. Hradčany, Kolaje).

Pokud byla na hřbitovech realizována nějaká stavba, nikdy nešlo o kapli ani o hlavní kříž, ale výhradně o márnici. Zúžil se i sortiment kamene pro výrobu náhrobků, což vedlo k druhotnému užití starých náhrobků (např. Kostomlaty nad Labem, Nymburk), ale především masivnímu používání umělého kamene. Z hlediska náhrobků bylo podstatné, že pozvolna ustupovaly informačně bohaté sepulkrální nápisy a hřbitov se stával více anonymní. Tomu nahrávala i skutečnost, že docházelo ke stále častější migraci obyvatelstva z venkova do měst. Tím muselo dojít též ke zjednodušení péče o hroby, kdy původní drnové a záhonové hroby byly nahrazeny celokamennými. Ze hřbitova symbolicky nazývaného „zelená zahrada“ se stávala „zahrada kamenná“ (např. Přerov nad Labem, Stratov). V oblasti hřbitovní vegetace se udržoval tradiční sortiment dřevin. Přechodnou proměnu zaznamenalo keřové patro, kde se zejména v 80. letech výrazně rozšířily jalovce čínské (*Juniperus chinensis*) a jejich pestrolisté kultivary. Ty však pro svou relativní krátkověkost ze hřbitovů již pozvolna zmizely.

- Patrně až čas ukáže, kde skončil vývoj „socialistického“ hřbitova a kdy jej nahradil typ „moderní“. Z dosavadního výzkumu by za zlomový okamžik mohl být pokládán rok 2019 a rekonstrukce hřbitova v Pátku, kterou v rychlém sledu následovalo v roce 2021 rozšíření a rekonstrukce hřbitova v Milovicích. K charakteristickým znakům budou nepochybně patřit nové stavební materiály jako pohledový beton, kortenová (korozi odolná) ocel či sklo. Architektonický styl nejspíše ovládne minimalismus, a to jak v úspoře stavebního materiálu, prostotě geometrického řešení architektury, ale také z hlediska minimalizace náročné údržby. Ostatně v tom lze sledovat přejímání podnětů z německojazyčného prostředí, kde tento směr zakořenil po roce 2000. Není ovšem vyloučeno, že se pod vlivem ekologických tendencí ve společnosti začnou uplatňovat první přírodní hřbitovy, jejichž myšlenka bude založena na původním/místním stavebním i rostlinném materiálu. K tomuto však společnost na okrese Nymburk ještě nedospěla, neboť v rámci terénního průzkumu nebyly nalezeny žádné významnější stopy (snad

s výjimkou ponechaných „hájků“ na nevyužitých částech hřbitova jako tomu je v Křečkově nebo Staré Lysé).

Uvedený přehled a charakteristiky ideálních typů hřbitovů byly vytvořeny především proto, aby bylo možné řešené téma uchopit ve vztahu ke změnám krajiny a na několika „homogenních“ skupinách vyhodnotit základní poznatky historického vývoje hřbitovů (a hřbitovní kultury) v okrese Nymburk. S ohledem na množství dotčených lokalit (119) a počet sledovaných znaků (příloha č. 3), je uvedený postup blízký metodě kvantitativní a statistickému vyhodnocení hromadných jevů, s cílem utřídění a sledování souvislostí a příčinností v historickém procesu, příp. definování zákonitostí. Metoda ideálního typu byla zvolena proto, že je bližší historické geografii a slovnímu hodnocení změn krajiny, na rozdíl třeba od ekonomických, socio-historických či demografických oborů.

Ze závěrů zvolené metody ideálního typu lze formulovat názor, že zásadní vliv na proměnu hřbitovní krajiny a postavení hřbitovů jako krajinotvorných fenoménů měly hřbitovy „josefského“ typu. Jejich početnost je sice pouhých 19 %, ale podstatný je ideový odkaz uplatněný na všech pozdějších typech. Ve smyslu vnímání charakteristiky „českosti“ krajiny jsou s ohledem na přetrvávající mentalitu podstatné *kirchhofy* (37 %), jež odkazují na historický vývoj území a podporují romantické až sentimentální představy o minulosti. Hřbitovy „františko-josefské“ jsou všeobecně vnímané jako „umělecké galerie“, kterým ale s ohledem na životnost sepulkrální plastiky nezbyvá mnoho času. Racionální představy o hřbitovech naopak jednoznačně přijímají typ hřbitovů označený za „prvorepublikový“.

4. Hřbitovy a společnost

Problematika pohřbů patří bezpochyby k nejstarší kulturní tradici člověka. Ve světle Braudelovy teorie vrstevnatosti času (temporality) jí náleží nejhlubší vrstva (*longue durée*), kde na úrovni mentalit upravuje člověk v horizontu tisíciletí svůj poměr ke smrti. V zájmovém území se již tisíc let formuje křesťanský koncept a nezdá se, že by nastal jeho konec. Spíše lze hovořit o drobných vychýleních z „předurčené“ osy, která jsou typická v podstatě pro celý „křesťanský“ svět.¹³³⁰

¹³³⁰ M. GOJDA, *Archeologie ...*, s. 111–114.

Vychýlení, která by se snad mohla zařadit po Braudelově vzoru k temporalitě středních hloubek, lze pozorovat na dvou odlišných úrovních. První je duchovní, kde v rámci filozofické úvahy dochází k přehodnocení některých „zažitých“ tradic, jako je vlastnictví hrobu, jeho křesťanská symbolika, konfese a kult vzpomínek. Závažnější je odklon od pohřbu těla s následným očekáváním zmrtvýchvstání ve prospěch kremace či přímo rozptylu popela. V tomto směru patří okres Nymburk s 80 % pohřbů formou kremace na přední místo v republice (a patrně i v Evropě). Z hlediska hřbitovů to dokládá nejen nymburské krematorium, které patří k nejstarším v republice, ale také „nové“ formy pohřbů – urnový háj/hrob (na všech 83 funkčních hřbitovech), kolumbárium (tři městské lokality) a rozptylové loučky (osm lokalit). Obecně lze k tomuto podotknout, že sekularizaci společnosti je vidět přirozeně více na komunálních hřbitovech (41) než na konfesních.

Podstatné přitom je, že právě v důsledku velkého počtu kremací téměř nedochází k plošnému rozšiřování hřbitovů (na rozdíl třeba od Dolního Slezska). Druhým důvodem je fakt, že v rámci úspory místa došlo na Nymbursku a Poděbradsku ke zvláštnímu jevu, který by bylo možné nazvat „recyklací“ hrobu/hrobky. Nájemci hrobového místa sem průběžně ukládají zpopelněné ostatky svých blízkých, a jelikož ty nejsou náročné na prostor, není dán důvod k založení nového hrobu. (Ná)hrobky se v rodinách dědí, přičemž dochází jen k drobným úpravám v podobě dopisování jmen na náhrobek, popř. k přistavění schránky na urnu. Hřbitovy se tak plošně konzervují. Pokud v současné době město Milovice přistoupilo k rozšíření starého hřbitova, je to dáno zcela neobvyklým několikanásobným nárůstem populace v důsledku revitalizace území po odsunu sovětských vojsk.

Na úrovni středního proudu času se bezpochyby umístilo utilitární zacházení s mrtvým tělem ve smyslu zdravotním a hygienickým. V zájmovém území bylo z těchto důvodů zrušeno 35 pohřebišť (výjimkou je likvidace hřbitova v Mladé z důvodu založení vojenského výcvikového prostoru). Které charakteristické znaky a postupy lze spojit se středním proudem plynutí času?

- situování hřbitova mimo sídlo
- plánovitý rozvoj hřbitova dle stanovených urbanistických pravidel
- koncepční rozdělení plochy hřbitova

- zřízení márnice
- lokace hrobu významných osobností na reprezentativním místě

Za epizodické téma lze označit z hlediska temporality proměnu náhrobku obecného lidu (tedy ne elit společnosti), formulaci sepulkrálních nápisů, instalaci pomníků padlých na civilních hřbitovech a osazení informačních panelů.

V oblasti mentalit je třeba upozornit na fakt, že hřbitovy jsou i nadále sociálním prostorem se specifickými pravidly chování. Předně jde o veřejně přístupné místo, kde se odehrává aktivní život společnosti. Hřbitov je překvapivě místem, kde se tradičně může lépe realizovat ženská část populace, ať již v oblasti péče, kultu rodinných vzpomínek nebo oblasti komunikace. Mužská část společnosti se na hřbitovech realizuje zvláště při zakládání objektů a potom v rámci společenské (politické) paměti místa.

S obojím je spojena reprezentace, ať již politiků, vědců, umělců, úředníků, řemeslníků nebo vojáků. Každá společnost totiž vytváří svůj prostor, který sleduje v první řadě praktické účely. V daném případě tedy pohřbení mrtvého, vytvoření místa vzpomínky, podpoření kultu zemřelého, posílení soudržnosti společnosti i zkrášlení prostředí. Zde se z oblasti racionálního myšlení pomalu přechází na empirickou (smyslovou, citovou) zkušenost, jejíž stěžejní oblastí je estetika. Ta vychází ze skutečnosti, že člověk nemůže trvale spokojeně žít v ošklivém prostředí. Proto při hodnocení spontánně uplatňuje svou potřebu krásy. Vnímání krásy významně přispívá ke vzniku a rozvoji pocitů pohody, uspokojení a štěstí. Paradoxně proto může návštěva upraveného hřbitova působit příjemně, čehož někteří správci hřbitovů druhotně využívají k propagaci místa (např. Milčice, Pátek) a hřbitovní turistiky (např. Nymburk, Poděbrady).

Hřbitov se tak stává i místem setkání, popř. poučení, jak dokládají informační panely s popisem historie místa (24) nebo vzpomínkou na osobnosti (8). V porovnání se zahraničím ale hřbitovy na Nymbursku a Poděbradsku nejsou využívány jako místo sportovních aktivit. V tomto směru je až překvapivé konzervativní chování většinově ateistické společnosti v porovnání s většinově katolickým Dolním Slezskem.

Na sociální úrovni se zdá, že funkce hřbitova jako místa „sdílené“ bolesti pozvolna oslabuje. Do značné míry to může být dáno větším odcizením jednotlivců a samozřejmě i zpretrháním vazeb s místem původu rodiny.

V okrese Nymburk byly v rámci terénní prospekce nalezeny dva fenomény, které zajímavě akcentují sociální funkci hřbitovů. Prvním je problematika dětských hrobů, kterým byla ještě do poloviny 20. století vyhrazena na hřbitovech zvláštní místa. Dnes tato praxe není obvyklá, což je zajisté zapříčiněno i tím, že úmrtnost dětí výrazně klesla. V případě úmrtí dítěte na konci druhé poloviny 20. století byly jeho pozůstatky ukládány do starších rodinných hrobů. Zhruba od počátku 21. století lze vyzorovat nový trend, a to že hrob dítěte je „iniciačním“ hrobem „mladé“ rodiny, kam jsou následně pohřbíváni další členové rodiny (např. Lysá nad Labem, Milovice). V souvislosti s tím zaujme poznatek, že mnoho „starých“ dětských hrobů je stále udržováno (např. Kovanice, Záhornice). Bezpochyby je to ale především proto, že v místě stále žijí sourozenci zemřelého dítěte.

Velmi specifickým fenoménem je problematika hrobů skupiny obyvatel, kteří jsou obecně označováni za „světské“. V okrese Nymburk je tímto místem hřbitov v Lysé nad Labem, kde se po roce 2000 objevilo několik výpravných (zemních) hrobek. Při procházce hřbitovem je nelze přehlédnout, neboť jde o nejlépe zdobené hrobky, které v době výročí zemřelého (nebo církevních svátků) nelze pod záplavou (květinových) darů téměř spatřit. Svým způsobem lze tato místa označit za typickou ukázkou „rodového“ kultu osobnosti, protože většinou jde o hrobku jen jednoho člena rodu. V žádném případě však podoba hrobek nedosahuje takové majestátnosti, jako například hroby na hřbitově ve Vratislavi-Rózance (Osobowice), které mají podobu kaple či pavilonu, ani početnosti, jak je patrné například na rozšířeném hřbitově v Žehre (okres Spišská Nová Ves, Slovensko).

Uvedené příklady hrobek „světských“ bezpochyby vycházely ze starší tradice rodinných kaplových hrobek, které byly obvyklé v aristokratickém a později též průmyslnickém prostředí. V okrese Nymburk je fenomén kaplových hrobek velmi vzácný. Z celkového počtu 119 studovaných pohřebišť, bylo nalezeno jen osm kaplových hrobek. To dozajista koreluje s tím, že jde o venkovské prostředí, kde bylo málo rodových sídel „bohaté“ aristokracie. V rámci okresu je tímto místem městy Dymokury, kde je situováno rodové pohřebiště Czerninů, ale příznačně

bez kaplové hrobky. Poněkud lepší finanční situaci, a proto také požadavek na rodinnou reprezentaci, měla novodobá pozemková šlechta, kterou představoval rod baronů z Kisviczapu. Jejich novogotická hrobka na poděbradském hřbitově patří k tomu nejkrásnějšímu, co lze na okrese v dané kategorii sepulkrálních památek spatřit. Patrně jen příslušnost ke šlechtickému stavu a touha po osobní reprezentaci vedla Josefa z Obereignerů ke stavbě prosté hranolové hrobky na témže hřbitově.

Rovněž průmyslový potenciál okresu nedosahoval vysoké úrovně (s výjimkou cukrovarnictví a pivovarnictví), a proto zde nevznikla potřeba výstavby hlavního sídla firmy/rodiny, a tedy ani průmyslnické hrobky. Jednou z mála ukázek je novorenesanční hrobka v Křinci-Chotuci, patřící rodině Františka Vonky, továrníka a zpracovatele vaječného bílku, dextrinu, rýžového škrobu, melasy apod. Pro potřebu reprezentace zemědělského podnikatele (statkáře) vznikla pro Jana Mazánka unikátní secesní hrobka na hřbitově ve Velelibech. Ostatní hrobky jsou příkladem reprezentace městské honorace. V Nymburce to byly rodiny Červinkova a Tuzarova, v Sadské příznačně purkmistra Bürgermeistra a v Libici nad Cidlinou starosty a stavitele Čenka Kříčky.

5. Hřbitovy jako aktivní centrum

Již bylo uvedeno, že hřbitovy se staly od svého založení centrem společenského (konfesního, národního, sociálního, rodinného, ...) života. V rámci terénního výzkumu se podařilo odkrýt i další funkce. Jednou z nich byl význam hřbitova jako aktivního centra stavebního a kamenosochařského podnikání, kdy dokonce náhrobky (popř. další stavby) získaly funkci nositele „reklamního zařízení“. Tento trend dosáhl masivního rozšíření na počátku 20. století.

Názornou ukázkou v republikovém měřítku je nový hřbitov v Hořicích (severovýchodně od okresu Nymburk), který měl skrze impozantní pískovcovou bránu propagovat tamní kamenickou školu, lomy kamene, kameníky a sochaře. Věhlas hřbitova a „stavovská“ hrdost z dobře odvedené práce se staly bezpochyby jedním z důvodů, proč tamní firmy opatřovaly své výrobky signaturou či firemním štítkem, které obsahovaly jméno a obvykle i místo vzniku (vzácně i jméno architekta). Nepřekvapí proto, že i na území okresu Nymburk je lze nalézt.

Okres Nymburk sice neměl zdroje kvalitního kamene ani odbornou kamenickou školu, přesto i zdejší hřbitovy v maximální míře umožnily šíření nových myšlenek a technologií. Nešlo přitom jen o kámen, ale příznačně i o umělý kámen (např. Lysá nad Labem, Nymburk) a cementové výrobky (např. Libice nad Cidlinou, Sány). Z nalezených kamenických značek či firemních štítků je patrné, že okruh kamenických a sochařských dílen byl obrovský a pro zkoumané období čítal minimálně 100 dílen (viz příloha č. 4).

Komparací bylo možné odvodit obecné pravidlo, že prostí objednatelé (drobní zemědělci, drobní živnostníci apod.) se obraceli na lokální výrobce.¹³³¹ Střední třída (sedláci, měšťané, úředníci apod.) si mohla dovolit objednat kamenické nebo sochařské práce u výrobců regionální působnosti.¹³³² V rámci okresu byly nalezeny u zvláště výjimečných osobností (velkostatkáři, starostové, advokáti, lékaři, vysocí úředníci apod.) hroby od výrobců, jejichž oblast působnosti přesahovala okresní měřítko.¹³³³ Bezpochyby je z toho patrná touha po reprezentaci zemřelého a jeho rodiny. Téma je však natolik široké, že vyžaduje samostatný výzkum, který je nad rámec předkládané disertace.

1331 Za lokální výrobce lze označit firmy, jejichž výrobky se vyskytují na menším počtu hřbitovů, popř. v malém okruhu sídla firmy. Patřily by sem firmy: Dovolil Lysá nad Labem, Emanuel Klos Lysá nad Labem, A. Mejzr Lysá nad Labem, A. Francel Lysá nad Labem, J. Novák Lysá nad Labem, Josef Holub cementárna Libice nad Cidlinou, Josef Brabenec Sány, Krušinský Nymburk, Josef Beneš Nymburk, Effenberger Nymburk, Josef Šebek Nymburk, Josef Masopust Všechlapy, Mítvalský Poděbrady, V. Šejbal Poděbrady, J. Koubek, F. Koucký Poděbrady, K. Nechánský Rožďalovice, V. Petr Rožďalovice, Kamenictví Pšánky, F. Stýblo z Oujezda, J. Vít Konecchlumí, Josef Zmítka Velké Kunědice - Nymburk ad.

1332 Za regionální výrobce je možné označit firmy, jejichž výrobky se vyskytují alespoň na 5–10 hřbitovech. Patřily by sem firmy: O. Holas sochař, J. Čermák Městec Králové, Svoboda – Horáček Městec Králové, F. Kofránek sochař z Hořic, Zdeněk Vondráček Hořice, J. Král Sobotka, K. Stuchlík Jičín, Ryba – sochař v Jičíně, J. Králík Jičín, J. Kraus Sobčice, J. Šrajbr Jaroměř, J. Kusý Chlumec, O. Procházka Chlumec nad Cidlinou, Josef Novotný sochař Nový Bydžov, Deyl Vojice, V. Semík Vojice, bratři Erbenové Újezd Podhorní, bratři Novotní Újezd Podhorní, Josef Kyselo Újezd Podhorní, H. Mauermann Mladá Boleslav, Karkule Nové Benátky, Prill Debr nad Jizerou, Josef Hýl Vyšehořovice, Alois Formánek Český Brod, Josef Tichý Český Brod, Josef Kotek Pečky, J. Reil Choceň, V. Věchet Nymburk, Josef Vondráček Nymburk (Kolín), Král Pečky nad Labem, aj.

1333 Relativně velký počet firem neodráží absolutní počty náhrobků na okrese. Obvykle jde o maximálně pět kusů od výrobce. Do této kategorie patří: V. Černý Královské Vinohrady, Pupp a Škarka kov Olšany, Škarka a Burda kovář, J. Rada a syn Praha kov, V. Zdeněk Praha Olšany, Milan Havlíček Praha, Holvek Praha, F. Palou Praha, V. J. Žďárský v Praze, Šalda Praha, V. Frantik Stará Boleslav, V. Janda Stará Boleslav, Libich Mělník, Trnka Mšeno, V. Bydžovský v Novém Bydžově, Zdeněk Horáček Městec Králové, J. Jedlička sochař Vojice, Alois Khün Vojice, bratři Jiříčkové v Hořicích, Zdeněk Vondráček Hořice, Prskavec – Holan Mladá Boleslav, F. Novák Rychnov nad Kněžnou, J. Keil Choceň, Louvar v Německém Brodě, Borovička Čáslav, H. Oberherr Kolín, L. R. Šašma Kolín, Svoboda Pečky, J. Havlíček Poděbrady, Antonín Podpěra Poděbrady (Světlá nad Sázavou), J. F. Zolman Vojice – Nymburk, Ladislav Hoření Železný Brod, Jerman Krhanice nad Sázavou, ad.

Z uvedeného vyplývá, že hřbitovy převzaly pasivní roli „katalogů výrobků“ a zákazníci se mohli dle signatur na náhrobcích obracet na firmy se svými požadavky. Přírozeně pak větší dosah měl hřbitov s větším počtem náhrobků, neboť zde bylo možné spatřit více „prodejních vzorků“. Zvláště nápadné jsou v tomto směru hřbitovy v Běřunicích a Městci Králové. Zmíněná tradice v druhé polovině 20. století zanikla. Vrátila se po roce 1990, nikoliv však v původním rozsahu. V rámci okresu byla nalezena již jen necelá desítka firem, které se věnují stavbě náhrobků. Daleko více je inzerováno pouhé písmomalířství, resp. dopisování jmen na náhrobek.

Problematika hřbitovů svým způsobem zasáhla i do oblasti sadovnické tvorby. Jednou z pozoruhodných oblastí se stala zahradní architektura, zejména v meziválečném období. V rámci terénního výzkumu se však jako nečekaně bohaté téma ukázala i otázka skladby dřevin, zejména introdukce geograficky nepůvodních dřevin či kultivarů domácích druhů do „venkovského“ prostředí. Při výzkumu bylo nalezeno celkem 38 taxonů listnatých dřevin, 37 taxonů konifer, šest taxonů stálezelených a dva taxony pnoucích dřevin (viz příloha č. 5). Bezpochyby to není uzavřený výčet a naopak se zdá, že v dané oblasti se nabízí prostor pro navazující výzkum, jak z hlediska produkce dřevin, tak i jejich šíření.

6. Hřbitov místem paměti

Hřbitov patří k základnímu občanskému vybavení obce. Současně je majetkem a podléhá inventarizaci a následné kontrole ze strany majitele či správce. Bylo proto velmi překvapující, když v rámci kompletace pramenů pro mladší hřbitovy (založeny v první polovině 20. století), které se nenacházely v SOKA Nymburk, nebyly některé obce vůbec schopny dohledat nejen stavební či kolaudační rozhodnutí, hřbitovní knihy nebo plánovou dokumentaci, ale dokonce ani datum otevření hřbitova (např. Chotěšice, Chrást, Kněžice, Kouty, Netřebice, Sloveč, Sokoleč, Straky, Úmyslovice) či mnohem později založených rozptylových louček (např. Kounice, Křinec). U takových objektů musela být datace ověřena alespoň orientačně ze sepulkrálních nápisů. Příkladem byly márnice (např. Kouty, Úmyslovice), nebo pamětní kříže (např. Netřebice, Sokoleč).

Na druhé straně se vyskytují obce (např. Dobšice, Kostelní Lhota), jež hřbitovům věnují poměrně velkou péči, a dokonce aktivně sledují jeho historii, což nejlépe dokládá počet informačních tabulí (24). Tradičně uváděné téma významných osobností, jež v jistém smyslu zprofanovalo problematiku hřbitovů, je v okrese Nymburk méně frekventované (osm), a to bezpochyby proto, že region neoplýval výraznými politickými, vědeckými, uměleckými a jinými osobnostmi. Za všechny budiž jmenován spisovatel Bohumil Hrabal pohřbený v Hradištku a legionář Václav Otta na evangelickém hřbitově ve Chlebech. Z obou jmenovaných je pouze vzpomínka na Bohumila Hrabala schopna „oživit a uchovat“ od roku 1999 pravidelně pořádanou festivitu *Hrabalovo Kersko*. U ostatních osobností (např. prof. Hrozný, PhMr. Hellich, MUDr. Kecková, ...) je paměť místa vztažena maximálně k desetiletým životním výročím osobností.

Otázka „paměti místa“ je na hřbitovech Nymburska a Poděbradska velmi redukována. Kromě vzpomínky na zaniklý hřbitov a jeho historii se v podstatě v rámci kolektivní identity vůbec neuplatňuje. Výjimkou jsou pouze místa, kde je na hřbitově umístěn pomník padlých v první a druhé světové válce. Obecně platí, že oficiální pomníky jsou méně časté (pět na první světovou válku a devět na druhou světovou válku), než rodinná připomínka (17), či hroby vojáků (22). V tom případě je na místě pořádána v rámci státních svátků oficiální slavnost kladení věnců. Připomínky jiných událostí v území rezonují jen málo. V Nymburce je na nenápadném místě oficiální pomník obětem totality (myšleno po roce 1948), který v Lysé nad Labem na sebe vzal podobu „hrobu v dáli“ (myšleno na oběti válečné). Z hlediska rodinné paměti je pozoruhodný náhrobek politického vězně v Nymburce. V případě ukrajinské menšiny, která v meziválečném období pobývala v Poděbradech, je nejnápadnějším projevem paměti stuha v národních barvách umístěná na náhrobky.

Z uvedeného lze usuzovat, že kolektivní identita společnosti nymburského okresu nespočívá ve vazbě na osobnosti či konkrétní události, ale především na prostém faktu plynutí minulosti, vývoji osídlení a na obecném odkazu předků. Společnost je v tomto podporována při celostátních projektech, jako jsou *Dny evropského dědictví* nebo *Noc kostelů*, ale jak názvy napovídají, nejde prvoplánově o aktivity spojené se hřbitovy. Na lokální úrovni je společnost se hřbitovy konfrontována

především prostřednictvím informačních panelů a naučných stezek. Nejlepším prostředníkem uvědomění si paměti místa bývá především typ hřbitova zvaný *kirchhof*, a to právě ve vazbě na minulost sídla, která byla vždy soustředěna kolem duchovního centra – kostela. Mladší hřbitovy, zejména typy označené v disertaci za „prvorepublikové“, jsou vnímány pouze jako místo „rodinné paměti“ a s přihlédnutím k sekularizaci společnosti možná dokonce za místo „rodinné povinnosti“.

Při porovnání hřbitovů okresu Nymburk, resp. zdejších rodinných hrobů, s hroby v Dolním Slezsku a Dolním Rakousku, se nabízí pozoruhodné poznatky o místu paměti v odkazu na válečné konflikty. Pokud hřbitovy Dolního Slezska v podstatě postrádají památku na první světovou válku v důsledku odsunu obyvatelstva a dolnorakouské hřbitovy paměť místa ztratily v rámci (nedávné) modernizace hrobů/náhrobků, hřbitovy okresu Nymburk jsou stále plné písemných i fotografických památek na padlé vojáky. Jinak tomu je v případě druhé světové války, kdy dolnoslezské a zdejší rodinné hroby/náhrobky nesou památky na oběti válečného konfliktu, zatímco obnovené dolnorakouské hroby/náhrobky akcentují hrdinnou smrt svých vojáků při obraně vlasti. Překvapující je přitom formulace sepulkrálních nápisů a výběr fotografií. V tomto ohledu by si téma jistě zasloužilo další výzkum.

Zvolené téma výzkumu hřbitovů na Nymbursku a Poděbradsku se stalo první hlubší sondou do dané oblasti lidské činnosti. Studium hřbitovů a jejich specifík s akcentem na proměnu krajiny prokázalo oprávněnost zařazení tématu do širšího rámce historické geografie, která se nyní orientuje na regiony menší a střední velikosti, při současném pozorování vývoje (proto)industriální společnosti. V průběhu hodnocení pramenů a na základě terénního výzkumu se potvrdila nutnost interdisciplinárního přístupu, kde byl zvláštní důraz kladen na přírodní, kulturní a historické charakteristiky. V souvislosti se hřbitovy a kulturní krajinou lze hovořit o kulturním dědictví, jeho identifikaci a ochraně v kontextu proměn krajiny, které recentní společnost vnímá jako místa paměti.

Modelová území (okres Nymburk, okres Olešnice a okres Tulln) v rámci středoevropského prostoru prokázala společné znaky, kam patří nejen stejná struktura skladebných prvků a obdobné směřování právních předpisů, jež měly vliv

na umístění, vzhled a funkci pohřebišť, ale také postavení hřbitovů coby sociálního prostředí, kde se setkává život se smrtí. Výrazně sjednocující funkci má přes pokročilou sekularizaci společnosti odkaz křesťanství. Odlišné prvky lze naopak spatřit na pozadí specifického historického vývoje regionů/států. Zvláště nápadný je v tomto směru hřbitov jako místo paměti, ať již jde o civilní (politickou) sféru nebo neblahé válečné konflikty. Tyto vlivy se promítaly nejen do existence nebo neexistence jednotlivých objektů (kvantitativní přístup), ale dokonce i do jejich materiálové podstaty (kvalitativní přístup).

Uvedené poznatky naznačují další perspektivy výzkumu. Jednou z nich by mohlo být teritoriální rozšíření výzkumu na porovnání či vyhodnocení hřbitovů, hřbitovní krajiny, hřbitovní kultury apod. v rámci Rakousko-Uherska, resp. na územích, kde se tento státní útvar nacházel. V širších souvislostech se nabízí obdobná témata pro celou Evropu. Z kvalitativního hlediska může být pozornost soustředěna na mladší pozdě kolonizované oblasti, které se současně vyznačují i odlišnými přírodními a geografickými podmínkami (podhůří apod.).

Již nyní je ale možné konstatovat, že hřbitovy jsou specifickým krajinným fenoménem, které na základě optimálního využití prostředí ovlivňují zejména kulturní a historickou charakteristiku místa a utvářejí celkový dojem kulturní krajiny.

Summary

The dissertation deals with the issue of civil non-Jewish cemeteries in the district of Nymburk (Nymbursko and Poděbradsko) in the Central Bohemian region. In terms of time the research focused on the period from the Josephine reforms (after 1780) to the present. The subject of the study was active cemeteries and localities where cemeteries were located during the observed period, albeit only briefly.

Based on the comparison of sources, literature and field research, the location of the cemetery, its size, equipment and the overall use of the cemetery area in the landscape were assessed. The aim of the work was to check whether the cemetery was / is a landscape phenomenon. Attention was focused on the impact of legal regulations on the transformation of cemeteries in the landscape / settlements and on the individual compositional elements of the cemetery complex (cemetery church, chapel, ossuary, bell tower, morgue, enclosure wall, gate, grave, landscaping, etc.). A specific component of the research was the historical-geographical transformation of cemeteries, where concepts based on the historical development of the *kirchhof* and *friedhof* were particularly frequent.

Cemeteries are also a place where the mentality of society manifests itself. The cult of death was marginally observed in the dissertation. Greater emphasis was placed on the area of memory, respectively. memory locations. Here the attention was focused on monuments and memorials rather than on the grave as such. Exceptions were "important" personalities and unexpectedly emotional family reminders of victims of war conflicts. In the sense of the above, cemeteries were also assessed as a venue for various liturgical and secular festivities.

In addition to common historical methods, the method of historical geography, including the study of cartographic sources, was significantly applied in the research. The first (second half of the 18th century) and the second (first half of the 19th century) military survey and the mapwork of the stable cadastre (first half of the 19th century) proved to be essential. Attention was also paid to the original project documentation, from which it is possible to derive basic architectural and urban approaches to the solving of cemeteries.

Field research consisted of a complete survey of all 119 sites of interest (functional and already abolished cemeteries). In addition to detailed records of individual compositional elements of cemeteries, attention was also focused on unexpected topics such as the production of stone workshops, the phenomenon of tombstone photography and the use of woody plants in cemeteries. In addition to the verbal description, the research results were also summarized in a clear table. In order to find typical or, on the contrary, unique elements of the cemeteries of the Nymburk district, a comparison was made with similar settlement areas in Central Europe, namely Lower Silesia and Lower Austria.

The results of the research can be summarized in the following six areas:

1. The cemeteries of the Nymburk district are a landscape-creating phenomenon. They are acted in the landscape through characteristic compositional elements, especially enclosure walls and accompanying vegetation.
2. Cemeteries are a product of (political) power, which can be observed from the change in the appearance and function of cemeteries on the basis of legal regulations. An illustrative example is the transfer of cemeteries outside the seat and the creation of mortuaries.
3. In the district of Nymburk there are several ideal types of cemeteries, which represent the time and the above-mentioned political power:
 - Kirchhof* – the oldest type of cemetery associated with the church since the Middle Ages,
 - Friedhof* – a cemetery based on the Josephine reforms,
 - Franciscan-Joseph* - "classic" old cemetery, typical of the turn of the 19th and 20th centuries,
 - First Republic* – reflecting the secularization of society and the sovereignty of the young republic,
 - Socialist* – a product of material scarcity and decline of cemetery culture.
4. Cemeteries reflect the gradual secularization and "greening" of society, but continue to be a very conservative place for the normal life of society.
5. Only some cemeteries can be identified as active information exchange centers.

6. Cemeteries in the Nymburk district are more a place of "patriotic" than "social" memory.

Based on the above, the main benefit of the research can be seen in the perception of cemeteries as a specific landscape phenomenon, which based on the optimal use of the environment affect the cultural and historical characteristics of the place and create the overall impression of the cultural landscape.

Seznam pramenů a literatury:

A. Prameny archivní

edice pramene:

František Jan VAVÁK, *Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816, kniha VI–VII (1810–1816)*, edice Stanislava Jonášová, Praha 2009.

písemné prameny:

APW (Archiwum Państwowe we Wrocławiu dále jen APW), f. 82-1321 Miejskie Przedsiębiorstwo Zieleni we Wrocławiu, (1945–1946) 1950–1992

APW, f. 82-890 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Oleśnicy, (1945–1949) 1950–1975 (1979–2001)

APW, f. 82-332 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu (1924–1949) 1950–1973 (1974–2009)

APW, f. 82-2060 Urząd Województwa Wrocławskiego i Miasta Wrocławia we Wrocławiu, (1956–1974) 1975–1984

Národní archiv (dále en NA), f. České guberniu, díl IX. – Publicum, část 1., 1748–1805

NA, f. České guberniu, díl IX. – Publicum, část 2., 1806–1835

NA, f. České guberniu, díl IX. – Publicum, část 3., 1748–1835

Obecní úřad Semice, *Pamětní kniha obce Semice I.*, 1923–1947

Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem (dále jen SOkA Nymburk), f. Archiv města Lysá nad Labem 1513–1945 (1948)

SOkA Nymburk, f. Archiv města Městec Králové /1601/–1945

SOkA Nymburk, f. Archiv města Poděbrady, 1567–1945 (1951)

SOkA Nymburk, f. Archiv obce Černíky, 1841–1945

SOkA Nymburk, f. Archiv obce Dvory, 1575–1945

SOkA Nymburk, f. Archiv obce Hradčany, 1866–1945 (1949)

SOkA Nymburk, f. Archiv obce Hrubý Jeseník, 1842–1945 (1957)

SOkA Nymburk, f. Archiv obce Libice nad Cidlinou 1842–1945 (1948)

SOkA Nymburk, f. Archiv obce Mladá, (1842) 1869–1908 (1940)

SOkA Nymburk, f. Archiv obce Okřínek, 1909–1945
SOkA Nymburk, f. Archiv obce Písková Lhota, 1842–1945
SOkA Nymburk, f. Archiv obce Semice, 1811–1945
SOkA Nymburk, f. Archiv obce Stará Lysá, 1835–1945 (1958)
SOkA Nymburk, f. Archiv obce Starý Vestec, 1861–1944
SOkA Nymburk, f. Archiv obce Stratov, (1701) 1850–1945 (2005)
SOkA Nymburk, f. Archiv obce Vestec, 1842–1945 (1948)
SOkA Nymburk, f. Farní úřad Kostomlaty nad Labem 1728–1996
SOkA Nymburk, f. Farní úřad Libice nad Cidlinou, 1785–1990
SOkA Nymburk, f. Farní úřad Loučeň, 1713–1991
SOkA Nymburk, f. Farní úřad Milovice, 1794–1997
SOkA Nymburk, f. Farní úřad Veleliby 1788–1943
SOkA Nymburk, f. Farní úřad Žitovlice v rámci f. Děkanský úřad Rožďalovice, 1608–/1999/
SOkA Nymburk, f. Městský národní výbor Městec Králové, 1945–1990 (1991)
SOkA Nymburk, f. Městský národní výbor Nymburk (1897) 1945–1999
SOkA Nymburk, f. Místní národní výbor Křinec (1866) 1913–1990
SOkA Nymburk, f. Místní národní výbor Milovice 1908–1990 (1996)
SOkA Nymburk, f. Okresní národní výbor Nymburk 1945–1990
SOkA Nymburk, f. Okresní národní výbor Poděbrady (1850) 1945–1960 (1962)
SOkA Nymburk, f. Okresní úřad Nymburk 1850–1945 (1948)
SOkA Nymburk, f. Okresní úřad Poděbrady (1789) 1850–1942 (1955)
SOkA Nymburk, f. Vikariátní úřad Nymburk 1699–1948
SOkA Nymburk, f. Vikariátní úřad Poděbrady 1714–1956
SOkA Nymburk, f. Vojáček Josef 1904–1957

publikované prameny:

ELIÁŠ, Vojtěch – KOTRLÝ, Tomáš a kolektiv, *Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v České republice*, Praha 2006.

PLAČEK, Jan Tadeáš, *Sadský kostel*, 1808. Kresba tužkou. In: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 1 a 2, 1982, s. 23.

- SCHALLER, Jaroslaus, *Topographie des Königreiches Böhmen, Zehnter Theil. Kaurzimer Kreis*, Prag und Wien 1782.
- SCHALLER, Jaroslaus, *Topographie des Königreiches Böhmen, Sechzehnter Theil. Bidschower Kreis*, Prag und Wien 1790.
- SCHALLER, Jaroslaus, *Topographie des Königreiches Böhmen, Vierter Theil. Bunzlauer Kreis*, Prag und Wien 1790.
- SOMMER, Johann Gottfried, *Böhmen. Bidschower Kreis*, Prag 1835.
- SOMMER, Johann Gottfried, *Böhmen. Bunzlauer Kreis*, Prag 1834.
- STIFTER, Antonín, *Kaple Nejsvětější Trojice*, před 1888. in: Leopold NEJL, *Křinecké památky. Poznej, co vykonali tví předkové, a jdi dál*, Nymburk 2006, s. 36.
- TUZAR, Bohumil, *Truhlice pověstí a starých příběhů okresu Nymburk*, Lysá nad Labem 2003.
- TUZAR Bohumil, *Truhlice pověstí a starých příběhů Středního Polabí, 2. díl*, Krchleby 2016.
- VÁCHA, Petr – STEGBAUER, Jiří, *Poděbrady město mého srdce*, Praha 2006, s. 146.

právní předpisy:

- zákon č. 51/2020 Sb. o územně správním členění státu
- vyhláška č. 277/2017 Sb. o postupu obce při zajištění slušného pohřbívání
- zákon č. 193/2017 Sb., kterým se mění zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů
- zákon č. 256/2013 Sb., o katastru nemovitostí (katastrální zákon)
- vyhláška č. 513/2006 Sb., kterou se mění vyhláška č. 564/2002 Sb., o stanovení území okresů České republiky a území obvodů hlavního města Prahy
- zákon č. 122/2004 Sb. o válečných hrobech a pietních místech a o změně zákona č. 256/2004 Sb. o pohřbívání a o změně některých zákonů
- zákon č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví a o změně některých zákonů
- zákon č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví
- nařízení vlády č. 226/1995 Sb., kterým se mění území některých okresů
- zákon č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny
- vyhláška č. 19/1988 Sb. o postupu při úmrtí a pohřebnictví

zákon č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči
vyhláška č. 47/1966 Sb. o pohřebnictví
zákon č. 20/1966 Sb. o péči o zdraví lidu
nařízení ministerstva zdravotnictví č. 8/1955 Sb. o pohřebnictví
zákon č. 4/1952 Sb. o hygienické a protiepidemické péči
zákon č. 218/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a náboženských
společností státem
zákon č. 217/1949 Sb., kterým se zřídil Státní úřad pro věci církevní
zákon č. 464/1921 Sb. o změně zákonů a nařízení o pohřbívání ohněm
zákon č. 180/1919 Sb. o fakultativním pohřbívání ohněm
zákon č. 68/1870 ř. z. o organizaci veřejné služby zdravotní (zdravotní zákon)
zákon č. 49/1868 ř. z., kterým se upravují mezikonfesní vztahy státních občanů ve
vztazích v něm uvedených platný pro království a země v Říšské radě zastoupené
zákon č. 142/1867 ř. z. o obecných právech občanů státních v královstvích a zemích
v Říšské radě zastoupených

kartografické prameny:

APW, f. 82-481 Biuro Projektów Budownictwa Komunalnego we Wrocławiu
(1950–1990)
APW, f. 82-890 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Oleśnicy, (1945–1949)
1950–1975 (1979–2001)
APW, f. 82-172 Rejencja Wrocławska 1809–1945
Městský úřad (dále jen MÚ) Lysá nad Labem, odbor výstavby a životního prostředí
MÚ Milovice, stavební úřad
NA f. Indikační skizy 1826–1843 (1879), I. díl Berounsko–Hradecko
NA f. Indikační skizy 1826–1843 (1879), II. díl Chrudimsko–Plzeňsko
NA f. Indikační skizy 1826–1843 (1879), III. díl Prácheňsko–Žatecko–Chebsko
NA, f. Stabilní katastr 1826–1878, (duplikát), díl I.
NA, f. Stabilní katastr 1826–1878, (duplikát), díl II.
OÚ Libice nad Cidlinou
OÚ Jiřice
OÚ Semice

Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Verkehr (1824–1918), Registraturen von Eisenbahngesellschaften (1824–1934)
SOkA Nymburk, f. Sbíрка map a plánů 1796–/2001/

obrazové prameny:

MÚ Rožďalovice

Národní technické muzeum (dále jen NTM), Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury, f. 10 Josef Fanta

NTM, Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury, f. 109 Feuerstein

Národní zemědělské muzeum, f. Archiválie

Sbor českobratrské církve evangelické v Lysá nad Labem

SOkA Nymburk, f. Kořínek Václav, /1860 /–1973

SOkA Nymburk, f. Sbíрка soudobé dokumentace /1701/ – /2014/

internetové zdroje:

<https://ags.cuzk.cz/archiv/> (citováno 13. 1. 2021)

<https://app.gisonline.cz/loucen/> (citováno 25. 1. 2021)

<https://app.gisonline.cz/patek> (citováno 11. 4. 2021)

<https://www.bihk.cz/> (citováno 20. 2. 2021)

<https://www.ceskehrbitovy.cz/> (citováno 24. 1. 2021)

https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/detail-ces_us_cat.1-sb0000120-Sbirka-Polabskeho-muzea/?disprec=1&iset=1 (citováno 17. 1. 2021)

<http://cimiterium.cz/> (citováno 24. 1. 2021)

(citováno 18. 4. 2021).

https://cs.wikipedia.org/wiki/Stabiln%C3%AD_katastr#/media/Soubor:Legend_for_Franciscan_Cadastral_Maps_1824.jpg (citováno 18. 4. 2021)

<https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/1128893-na-vysehradskem-hrbitove-se-tajne-prodavaly-hroby-osobnosti> (citováno 14. 2. 2021)

<https://www.czso.cz/> (citováno 27. 1. 2021)

https://drusop.nature.cz/customer_data/vyhlasky/v_27241_1.pdf
(citováno 5. 4. 2021)

<http://geoportal.mestolysa.cz/mapa/pasport-hrbitovu/?c=-711251%3A-1033716&z=10&lb=orto2014&ly=gp-18-b%2Chroby-typ%2Cphobj&lbo=1&lyo=>
(citováno 25. 1. 2021)

<https://www.historickasidla.cz/> (citováno 25. 1. 2021)

<https://www.hrbitovy.cz/> (citováno 25. 1. 2021)

<https://www.kamenictvi-kurka.cz/> (citováno 30. 3. 2021)

<http://kamennepomniky.cz/> (citováno 30. 3. 2021)

<https://katalog.apha.cz/maps/> (citováno 20. 2. 2021)

<https://maps.arcanum.com/de/browse/country/firstsurvey/> (citováno 13. 1. 2021)

<https://maps.arcanum.com/de/browse/country/secondsurvey/> (citováno 13. 1. 2021)

https://www.mesteckralove.cz/e_download.php?file=data/editor/53cs_8.pdf&original=kronika+me%CC%8Csta+data.pdf (citováno 12. 3. 2021)

<https://nahlizenidokn.cuzk.cz/> (citováno 13. 1. 2021)

<https://nockostelu.cz/> (citováno 25. 1. 2021)

https://www.noel.gv.at/noe/Tulln/Bezirkshauptmannschaft_Tulln.html
(citováno 17. 5. 2021)

https://www.ntm.cz/sites/default/files/aktuality/07/17/2013_-_1652/aas_prehled_fondu_jednoduchy_pro_web_mas_2013.pdf
(citováno 14. 1. 2021)

https://nymbursky.denik.cz/zpravy_region/pdy-hyross20111107.html (citováno 13. 3. 2021)

<https://www.nzm.cz/sbirka/archivalie> (citováno 13. 1. 2021)

<https://www.omniumos.cz/cz/> (citováno 24. 1. 2021)

<https://pamatkovykatalog.cz/uskp> (citováno 25. 1. 2021)

<http://www.pohrebiste.cz/index.htm> (citováno 27. 1. 2021)

<https://portal.mapotip.cz/sadska> (citováno 25. 1. 2021)

http://projekty.geolab.cz/oldmaps/vav_mzp/klic1.htm (citováno 18. 4. 2021)

http://projekty.geolab.cz/oldmaps/vav_mzp/klic2.htm (citováno 18. 4. 2021)

<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10009184> (citováno 18. 5. 2021)

<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrNO&Gesetzesnummer=20000968> (citováno 19. 5. 2021)

<http://slovec.eu/index.php/obec/historie> (citováno 10. 3. 2021)

<http://soapraha.bach.cz/soapraha/> (citováno 11. 1. 2021)

<https://theses.cz/> (citováno 1. 1. 2021)

<https://topgranite.cz/> (citováno 30. 3. 2021)

<https://www.vrbicepodebrad.cz/historie-obce-vrbice/d-2315/p1=2268>

(citováno 14. 3. 2021)

elektronická korespondence:

Sdělení administrátora Pavla Porochnavce z Římskokatolické farnosti Lysá nad Labem, elektronická komunikace ze dne 18. 4. 2021.

Sdělení starosty Zdeňka Havlíka z OÚ Seletice, elektronická komunikace ze dne 12. 4. 2021.

Sdělení Hany Novotné z Římskokatolické farnosti Městec Králové, elektronická komunikace ze dne 7. 4. 2021.

Sdělení faráře Jána Halamy z Římskokatolické farnosti Kolín, elektronická komunikace ze dne 15. 3. 2021.

Sdělení Jaroslava Krajla z Římskokatolické farnosti Nymburk, elektronická komunikace ze dne 13. 3. 2021.

Sdělení Gabriely Paulové z Městyse Křinec, elektronická komunikace ze dne 11. 3. 2021.

Sdělení farářky Kateřiny Roskovcové ze Sboru českobratrské církve evangelické v Nymburce, elektronická komunikace ze dne 8. 3. 2021.

Sdělení probošta Petra Kubanta z Římskokatolické farnosti Poděbrady, elektronická komunikace ze dne 5. 3. 2021.

Sdělení Ivany Kohoutové z Krajského úřadu Středočeského kraje, elektronická komunikace ze dne 4. 3. 2021.

Sdělení Jaroslavy Malé z Krajského úřadu Středočeského kraje, elektronická komunikace ze dne 4. 3. 2021.

Sdělení Pavla Kopeckého z MÚ Městec Králové, elektronická komunikace ze dne 3. 3. 2021.

Sdělení Jaroslava Pšeničky ze smuteční síně v Lysé nad Labem, elektronická komunikace ze dne 3. 3. 2021.

Sdělení Dagmar Kazdové z MÚ Sadská, elektronická komunikace ze dne 3. 3. 2021.

Sdělení Anny Steklé z OÚ Libice nad Cidlinou, elektronická komunikace ze dne 3. 3. 2021 a 14. 4. 2020.

Sdělení starostky Dany Řehákové z OÚ Podmoky, elektronická komunikace ze dne 26. 2. 2021.

Sdělení starosty Vratislava Ouhrabka z OÚ Černíky, elektronická komunikace ze dne 25. 2. 2021.

Sdělení starosty Milana Kazdy z OÚ Kněžice, elektronická komunikace ze dne 25. 2. 2021 a 7. 4. 2020.

Sdělení starostky Heleny Rybářové z OÚ Kouty, elektronická komunikace ze dne 25. 2. 2021.

Sdělení paní Šusterové z OÚ Sloveč, elektronická komunikace ze dne 25. 2. 2021 a 10. 4. 2020.

Sdělení Tomáše Luxemburka z OÚ Úmyslovice, elektronická komunikace ze dne 25. 2. 2021.

Sdělení Mileny Marečkové z Krajské hygienické stanice Nymburk, elektronická komunikace ze dne 4. 1. 2021.

Sdělení paní Kleinerové z OÚ Běrunice, elektronická komunikace ze dne 2. 4. 2020.

B. Literatura:

odborná literatura:

ARIES, Phillipe, *Dějiny smrti, díl I. Doba ležících*, Praha 2000.

ARIES, Phillipe, *Dějiny smrti, díl II. Zdivočelá smrt*, Praha 2000.

ASSMANN, Jan, *Kultura a paměť*, Český Těšín 2001.

BĚLOVÁ, Jana, *Funerální litina ve Střední Evropě*, Praha 2011.

BLAŽEK, Viktor, *Meziválečná pomníková tvorba na Jičínsku a odkaz architekta Václava Weinzettla*, Zprávy památkové péče 74 (4), 2014, s. 319–323.

BOLINA, Pavel – KLIMEK, Tomáš – CÍLEK, Václav, *Staré cesty v krajině středních Čech*, Praha 2018.

BORKOWSKI, Igor, *Śmierci tajemnicze wrota. Językowy świat inskrypcij nagrobnych*, in: Acta Universitatis Wratislaviensis No 2218 Język a Kultura, tom 13, Wrocław 2000, s. 343–354.

- BURAK, Marek – OKÓLSKA, Halina, *Friedhöfe des alten Breslaus*, Wrocław 2007.
- CZAPLIŃSKI, Marek – KASZUBA, Elżbieta – WAŚ, Gabriela – ŻERELIK, Rościsław, *Historia Śląska*, Wrocław 2002.
- CZWOJDRAK, Dariusz – KOPACZZYNSKI, Bartołomiej, *Wiejskie cmentarze ewangelickie w powiecie wschowskim – stan zachowania*, in: Paweł KLINT – Marta MALKUS – Kamila SZYMANSKA (edd.), *Kultura funeralna ziemi wschowskiej*, Wschowa 2010, s. 213–223.
- ČAPKOVÁ, Helena, *Bedřich Feuerstein, cesta do nejvýtvárnější země světa*, Praha 2014.
- DELUMEAU, Jean, *Strach na západě ve 14.–18. století. Obležená obec. Díl I.*, Praha 1997.
- DELUMEAU, Jean, *Strach na západě ve 14.–18. století. Vládní kultura a strach. Díl II.*, Praha 1999.
- DIXON, Ronald A. – THOMAS, Jack Ward, *Cemeteries can be for the living, too*. In: *Forestry science photo story*, No 24. Pennsylvania 1977.
- DOBESZ, Janusz L., *Ochrona dziedzictwa kulturnego Dolnego Śląska* in: *Dolny Śląsk*, Nr. 2/96, Wrocław 1996, s. 212–219.
- DRAŠAROVÁ, Eva et al., *Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka*, Dolní Břežany 2013.
- DVOŘÁK, Max, *Katechismus památkové péče*, Praha 2004.
- DWYER, Lawrence A., *Places to remember, placest to enjoy. Boston's Evergreen, Fairview and Mt. Hope Cemeteries*, Boston 1991.
- GÄLZER, Ralph, *Alte Dorfkirchhöfe in Österreich. Zeugen unserer Kultur – Wege zu ihrer Erhaltung*, Gaaden bei Wien 2003.
- GÄLZER, Ralph – GÄLZER, Ilona, *Gärten des Friedens. Ländliche Kirchhöfe und Friedhöfe in Niederösterreich*, Gaaden bei Mödling, 2006.
- GOJDA, Martin, *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*, Praha 2000.
- GROLICH, Vratislav, *Blanenská umělecká litina. Katalog*, Brno 1991.
- HAMPEIS, C. M., *Chronologische Epigraphik der Friedhöfe Wien's: Mit der Ansicht des Orts-Friedhofes in Währing und mehrere Monumente daselbst in sechs Kupferstichen und einem Steindruck*, Wien 1833.

- HAVELKA, Miloš a kol., *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*, Vimperk 2012.
- HEINE, Susanne, *Uznané náboženské společnosti v Rakousku – etapy v dějinách a nový vývoj. Církev, náboženství a politika v Československu a Rakousku ve 20. století*, Praha 2019, s. 53–63.
- HELFERT, Joseph, *Von der Erbauung, Erhaltung, und Herstellung kirchlicher Gebaude*, Wien 1823.
- HLAVAČKA, Milan – MAREŠ, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna et alii, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011.
- HOFFMANN, František, *České město ve středověku*, Praha 1992.
- HÖFER, Vilém (red.), *Pražské krematorium*, in: *Krematorium*, ročník X, 4 (1919), s. 1–2.
- HRNČIAROVÁ, Tatiana – MACKOVČÍN, Petr – ZVARA, Ivan et al., *Atlas krajiny České republiky*, Praha 2009.
- HRUBÝ, Petr – ALTOVÁ, Eva – KADLEC, Antonín, *Metodika dokumentace drobných památek*, Ústí nad Labem 2015.
- CHVÁTAL, Václav Fred, *Metodika dokumentace a výzkumu židovských hřbitovů*, Tachov 2014.
- JAKUBCOVÁ, Zuzana – KUREŠOVÁ, Jana, *Cestou k zapomenutí. Výrobci a tvůrci náhrobních kamenů na hřbitovech Českolipska od poloviny 19. století do druhé světové války, 1. část*, *Fontes Nissae/Prameny Nisy XVIII (2)*, 2017, s. 51–69.
- JAKUBEC, Pavel – KUREŠOVÁ, Jana, *Cestou k zapomenutí. Výrobci a tvůrci náhrobních kamenů na hřbitovech Českolipska od poloviny 19. století do druhé světové války, 2. část*, *Fontes Nissae/Prameny Nisy XX (1)*, 2019, s. 39–53.
- JANDOVSÁ, Miroslava, *Upravujeme hroby*, Praha 2002.
- JANSA, František – WAGNER, Bohdan – HURYCH, Václav, *Sadovnictví. Učebnice pro zemědělské technické školy a mistrovské školy*, Praha 1961.
- JÖCKLE, Clemens, *Memento mori. Historie pohřbívání a uctívání mrtvých*, Praha 2000.
- JUNEK, Jiří – KOUKALOVÁ, Šárka – LUKEŠ, Zdeněk, *100 staveb moderní architektury Středočeského kraje*, Praha 2006.

- KITLITSCHKA, Werner, *Grabkultur und Grabskulptur in Wien und Niederösterreich*, St. Pölten 1987.
- KOLEJKA, Jaromír, *Nauka o krajině. Geografický pohled a východiska*, Praha 2013.
- KOVAŘÍK, Petr – FRAJEROVÁ, Blanka, *Klíč k českým hřbitovům*, Praha 2013.
- KOVÁŘ, Jan – PEŘINKOVÁ, Martina – ŠPATENKOVÁ, Naděžda a kol., *Hřbitov jako veřejný prostor*, Ostrava 2014.
- KRYŠTŮFEK, František Xaver, *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s o obzvláštním zřetelem k zemím Koruny české*, díl II., Praha 1899.
- KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl I. A–G, Praha 1996.
- KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl III. Kolín–Miro, Praha 1998.
- KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl IV. MI–Pan, Praha 2000.
- KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl V. Par–Pra, Praha 2002.
- KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Díl VI. Pro–Sto, Praha 2004.
- KUČA, Karel – KUČOVÁ, Věra, *Principy památkového urbanismu*, Chlumeck nad Cidlinou 2000.
- KUČERA, Tomáš, *Dřeviny ve městě a jejich význam pro biodiverzitu. Veřejná zeleň II.*, *Ochrana přírody* 70 (6), 2015, s. 19–22.
- KUČERA, Tomáš, *Zeleň a historický urbanismus. Veřejná zeleň IV.*, *Ochrana přírody* 71 (2), 2016, s. 18–21.
- KUPKA, Jiří, *Hřbitovy a pohřebiště ve městě – Strakonice*, in: KUGL, Jiří (ed.), *Člověk, stavba a územní plánování* 12, Praha 2019, s. 10–28.
- KUPKA, Jiří, *Krajiny kulturní a historické. Vliv hodnot kulturní a historické charakteristiky na krajinný ráz naší krajiny*, Praha 2010.
- LAHODA, Vojtěch – NEŠLEHOVÁ, Mahulena – PLATOVSKÁ, Marie – ŠVÁCHA, Rostislav – BYDŽOVSKÁ, Lenka (edd.), *Dějiny českého výtvarného umění (IV/1) 1890/1938*, Brno 1998.

- LAHODA, Vojtěch – NEŠLEHOVÁ, Mahulena – PLATOVSKÁ, Marie – ŠVÁCHA, Rostislav – BYDŽOVSKÁ, Lenka (edd.), *Dějiny českého výtvarného umění (IV/2) 1890/1938*, Brno 1998.
- LINDNER, Gerhard (ed.), *Friedhof und Denkmal*, St. Pölten 2009.
- LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Taťána (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9.–11. března 2000, Praha 2001.
- MACEK, Jiří, *Objednat si vlastní pohřeb? Proč ne*, příloha Deníku (Nymbursko) Střední Čechy, Poslední věci člověka, čtvrtek 25. října 2018, s. 4.
- MAREČEK, František, heslo Hřbitov, *Zahradnický slovník naučný*, díl 2 Č–H, Praha 1996, s. 506.
- MICHALSKA, Małgorzata, *Małe formy architektury sakralnej Zaolzia. Krzyże – kapliczky – figury*, Czeski Cieszyn 2001.
- MUDROVÁ, Ivana, *Tajnosti českých hřbitovů*, Brno 2013.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Jihlava 2004.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra, *Hřbitov jako místo kontaktu dvou světů*, in: *Folia ethnographica* 32, ročník LXXXIII, 1998, s. 153–161.
- NEŠPOROVÁ, Olga, *O smrti a pohřbívání*, Brno 2013.
- NORA, Pierre, *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*, in: *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*, no. 13 (4) 194, Praha 1998, s. 7–31.
- OTTOMANSKÁ, Stanislava, *Dětská hřiště, dětské koutky a prostory pro děti první poloviny 20. století v projektech zahradního architekta Josefa Vaňka*, *Zprávy památkové péče* 79 (1), 2019, s. 50–60.
- OTTOMANSKÁ, Stanislava – STEINOVÁ, Šárka, *Život a dílo zahradního architekta Josefa Vaňka (1886–1968)*, Praha 2017.
- OUŘEDNÍČEK, Martin – JÍCHOVÁ, Jana – POSPÍŠILOVÁ, Lucie (eds.), *Historický atlas obyvatelstva českých zemí*, Praha 2017.
- PAUKNEROVÁ, Karolína, *Krajina*, in: Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 356–364.
- PAULY, Jan Křtitel, *Hřbitovní a pohřební právo: příručka zákonitých předpisů o hřbitovech a pohřbívání pro obce, pro farní a patronátní úřady, pro pohřební ústavy a pro potřebu úřední i soukromou*, Praha 1941.

- PETRASOVÁ, Taťána – LORENZOVÁ, Helena (edd.), *Dějiny českého výtvarného umění (III/2) 1780–1890*, Český Těšín 2001.
- PETRASOVÁ, Taťána – ŠVÁCHA, Rostislav (eds.) *Dějiny umění v českých zemích 800–2000*, Praha 2017.
- PETRÁČEK, Zdeněk, *Kultura mezi hroby? Je tam*, Lidové noviny úterý 20. dubna 2021, s. 6.
- POCHE, Emanuel, *Umělecké památky Čech 2 K–O*, Praha 1978.
- POCHE, Emanuel, *Umělecké památky Čech 4 T–Ž*, Praha 1982.
- PRAHL, Roman a kol., *Umění náhrobku v českých zemích let 1780–1830*, Praha 2004.
- RIEGL, Alois, *Moderní památková péče*, Praha 2003.
- RISY, Ronald (red.), *Verstorben, begraben und vergessen? Begleitbuch zur gleichnamigen Ausstellung im Stadtmuseum St. Pölten, 12. 9. 2018–12. 4. 2020*, Melk 2019.
- ROHÁČEK, Jiří – MÜLLER, Karel – CHLÍBEC, Jan – SLAVÍK, Jiří, *Sepulkrální památky v praxi památkové péče*, Josefov 2020.
- ROHÁČEK, Jiří, *Epigrafika v památkové péči*, Praha 2007.
- ROZKOŠNÁ, Blanka – JAKUBEC, Pavel, *Židovské památky Čech. Historie a památky židovského osídlení Čech*, Brno 2004.
- SEDLÁK, Bořivoj – TŮZAROVÁ, Kateřina, *Hřbitovy, úpravy hrobů, kultura pohřebnictví, Zahrada – park – krajina XIII (4)*, 2003, s. IV–V.
- SEMOTANOVÁ, Eva – CHROMÝ, Pavel – KUČERA, Zdeněk, *Historická geografie. Tradice a modernita*, Praha 2018.
- SEMOTANOVÁ, Eva, *Historická geografie českých zemí*, Praha 2006.
- SCHAMA, Simon, *Krajina a paměť*, Praha 2007.
- SCHEYBAL, Josef V. – SCHEYBALOVÁ, Jana, *Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách*, Liberec 1985.
- SCHIMA, Stefan, *Stát a náboženství v Rakousku. Poznámky k právním a mentalitním zvláštnostem. Církev, náboženství a politika v Československu a Rakousku ve 20. století*, Praha 2019, s. 79–92.
- SCHMITT, Jean-Claude, *Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti*, Praha 2002.

- SCHORSKE, Carl E., *Vídeň na přelomu století*, Brno 2000.
- SIEKIERKA, Szczepan – KOMAŃSKI, Henryk, *Przewodnik. Pomniki, tablice pamięci i mogiły na terenie Polski ofiar ludobójstwa dokonanego na Polakach przez OUN i tzw. UPA 1939–1947*, Wrocław 2007.
- SKALÍK, Tomáš, *Tiché dominanty veřejného prostoru. Opavské soch III. umění opavských hřbitovů*, Opava 2015.
- SKŘEBSKÁ, Renata, *Sepulkrální památky okresu Přerov*, Ostrava 2019.
- SKŘEBSKÁ, Renata, *Umění ve válce a válka v umění*, Zprávy památkové péče 74 (4), 2014, s. 293–302.
- SKŘEBSKÁ, Renata, *Sepulkrální památky okresu Prostějov*, Praha 2010.
- SOJKOVÁ, Eva – GLOSOVÁ, Michaela – KUPKA, Jiří – ŠÍŘINA, Petr, *Zeleň městských památkových zón Středočeského kraje*, Brno 2014.
- SÖRRIES, Reiner, *Ruhe sanft. Kulturgeschichte des Friedhofs*, Kevelaer 2011.
- STŘEDOVÁ, Veronika, *Strukturalismus v českém historickém myšlení*, Příbram 2014.
- ŠUSTROVÁ, Radka – HÉDLOVÁ, Luba (eds.), *Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti*, Praha 2014.
- THUM, Georg, *Uproated. How Breslau Become Wrocław During the Century of Expulsion*, Wrocław 2011.
- TINKOVÁ, Daniela, *Zákeřná mefitis. Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdě osvícenských Čechách*, Praha 2012.
- TOPP-WÓJTOWICZ, Izolda, *Dolnośląskie miejsca pamięci. Pamięć i zmiana*, in: Dolny Śląsk, Nr. 15/2010, Wrocław 2010, s. 69–71.
- TORRES, Rene, *Cemetery Landscapes of Philadelphia*, master theseis, Philadelphia 1997.
- TROJNIAR, Justyna, *Miejsca pamięci Sybiraków na Dolnym Śląsku*, in: Dolny Śląsk, Nr. 15/2010, Wrocław 2010, s. 72–94.
- TUČEK, Jan, *Paměť*, in: Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 244–257.
- VANĚK, Josef, *Květinová výzdoba hrobů*, Nový Bydžov 1940.
- VEBER, Václav – HLAVAČKA, Milan – VOREL, Petr – POLÍVKA, Miloslav – WEED, Howard Evarts, *Modern park cemeteries*, Chicago 1912.

WEITZENHOFER, Robert, *Geburt, Hochzeit und Tod*, in: Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien und Niederösterreich. 2. Abteilung: Niederösterreich, Wien 1888, s. 219–243.

WIHODA, Martin – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk, *Dějiny Rakouska*, Praha 2002.

WOJTCZAK, Rafał, *Rola samorządu powiatowego w procesie integracji. Budowanei więzi społecznych w oparciu o przywiązanie do miejsca zamieszkania na przykładzie powiatu Oleśnickiego (Úloha samosprávy v procese integrace. Budování sociálních vazeb na základě vazby na místo bydliště na příkladu Olešnickiho okresu)*, in: Dolny Śląsk, Nr. 15/2010, Wrocław 2010, s. 7–12.

ZÁMEČNÍK, Roman, *Výzkumný projekt Zahradně-architektonická tvorba v období totalitních režimů v letech 1969–1989 na území České republiky*, Zprávy památkové péče 79 (1), 2019, s. 89–90.

ZÁMEČNÍK, Roman, *Zahradní architekti první republiky*, Zprávy památkové péče 73 (4), 2013, s. 309–316.

ŽÁČEK, Rudolf, *Dějiny Slezska v datech*, Praha 2004.

regionální literatura:

ANDERLOVÁ, Jitka, *Region Nymburk. Města a obce*, Poděbrady 2001.

ČAPKOVÁ, Vendula – TATAROVÁ, Petra, *Milovice aneb 100 let od založení vojenského cvičiště*, Milovice 2004.

ČEČETKA, František Josef, *Královéměstecko. Monografie okresu s obrázky z lidového života*, Praha 1896.

ČERNÝ, Jiří (ed.), *Krok za krokem Nymburkem. Manuál turistického průvodce 70 zastavení v královském městě a 10 bonusů*, Nymburk 2017.

DOLEŽAL, Leopold, *Povšechný popis býv. Panství nyní velkostatku Poděbradského*. Poděbrady 1891.

FOJTÍK, Pavel – HRABĚTOVÁ, Jana – KRUMPHOLZOVÁ, Jana – SÝKORA, František – ŠORM, Petr – TUZAR, Bohumil – VINDUŠKA, Jan, *Historie a současnost podnikání na Nymbursku a Poděbradsku*, Chomutov 2001.

FORMÁNEK, František, *Velelibský kostel v proměnách času*, Nymburk 2018.

HEJL, Miroslav, *Jednotný hřbitov Českobratrské církve evangelické v Opolanech*, in: Vlastivědný zpravodaj Polabí, 3 a 4, 1970, s. 39–42.

- HELLICHOVÁ, Jarmila, *Poděbradské hřbitovy*, in: Vlastivědný zpravodaj Polabí 3–4, Poděbrady 1977, s. 64–70.
- HRABĚTOVÁ, Jana, *Kříže, boží muka, kapličky a zvoničky na Nymbursku. Příspěvek ke studiu drobných sakrálních památek*, in: Vlastivědný zpravodaj Polabí, vol. 37, 2003–2004, s. 188–228.
- HRABĚTOVÁ, Jana, *Poděbrady. Průvodce po přírodních a historických zajímavostech města a okolí. po muzeích a místech, vztahujících se k významným osobnostem*, Nové Město 1999.
- HRABĚTOVÁ, Jana, *Památky Nymburska. Soupis nemovitých památek na okrese Nymburk*, Nové Město nad Cidlinou 1998.
- HRABĚTOVÁ, Jana – LOMÁK, Jiří, *Soupis památek a památných míst protifašistického odboje, květnové revoluce a osvobození sovětskou armádou na okrese Nymburk 1939–1945*, in: Vlastivědný zpravodaj Polabí, 1 a 2, 1980, s. 118.
- HRNČÍŘ, František, *Královské město Nymburk nad Labem. Obraz minulosti a přítomnosti*, Nymburk 1894.
- JELÍNEK, Vojtěch, *Sadská. Popis dějepisný, místopisný a statistický*, Hradec Králové 1912.
- JESCHKE, J. B., *Toleranční sbory v našem Polabí*, in: Vlastivědný zpravodaj Polabí, 1 a 2, 1965, s. 14–19.
- KONYVKA, Josef, *Místopis politického okresu poděbradského*. Poděbrady 1941.
- KOPŘIVOVÁ, Berenika, *Mcely 1252–2002*, Mcely 2002.
- KOŘÍNEK, Václav, *Jak bývalo v Nymburce*, Nymburk 2012.
- KUBA, Bronislav, *O zaniklé vesnici Kří a další zajímavosti z historie Kerska*, Kersko 2016.
- KUDRNÁČ, Václav, *Úplný adresář a popis politického okresu Poděbradského*, Jičín 1902.
- LOUDILOVÁ, Miloslava, *Milovice 600 let. Pohled do jejich vývoje v průběhu dějin 1396–1996*, Lysá nad Labem 1996.
- MAREČEK, Zdeněk, *Loučeň a Thurn Taxisové. Pohledy do doby minulé i nedávné*, Nymburk 2006.
- MAREČEK, Zdeněk – VÁŇA, Miloš, *Protifašistický odboj na Loučeňsku 1939–1945*, Mladá Boleslav 1988.

- MARTÍNEK, Zdeněk – NOVÁK, Zdeněk – ŠMILAUEROVÁ, Eva, *Kostelní Lhota, 650 let obce 1354–2004*, Kostelní Lhota 2004.
- MIKOLÁŠEK, František J., *Jeseník*, Mladá Boleslav 1883.
- MRAČKOVÁ, Jana, *Historie obce Velké Zboží sestavená k příležitosti 50. výročí připojení Velkého Zboží k městu Poděbrady*, Poděbrady 2014.
- NEHYBA, Jiří, *Dva renesanční náhrobky v našem kraji*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 1 a 2, 1963, s. 32.
- NEJL, Leopold, *Křinecké památky. Poznej, co vykonali tví předkové, a jdi dál*, Nymburk 2006.
- ONDŘEJ, Jan, *Zámecký park v Lysé nad Labem – jeho historie a současnost*, in: *Zahradnické listy* 10/1973, s. 318.
- POUL, Josef, *Starý hřbitov u sv. Jiří v Nymburce*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 3 a 4, 1966, s. 56–58.
- ROBEK, Antonín – SVOBODOVÁ, Jiřina, *Kronika socialistické vesnice. Nymbursko a Poděbradsko*, Poděbrady 1979.
- ŘEHOUNEK, Jan, *Kovanice 750 let*, Praha 2016.
- ŘEHOUNEK, Jan, *Nymburk, královské město v červených hradbách*, Nymburk 2012.
- ŘEHOUNEK, Jan – VRÁNA, Josef, *Stratov se v dějinách neztratil*, Nymburk 2007.
- ŘEZNÍČEK, Michal, *Archivní střípky*, *Listy města Lysá nad Labem*, 1, 2010, s. 11.
- STIFTER, Antonín, *Křinec. Historicko-topografický náčrtek*, Tábor 1880.
- SVÁROVSKÝ, Josef, *Popis soudního okresu Novobenateckého*, Mladá Boleslav 1920.
- SVOBODA, Stanislav, *Svědectví kartografických pramenů k vývoji Přerova nad Labem*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí* 46, Krchleby 2016, s. 37–60.
- SVOBODOVÁ, Lenka, *Záhornice v běhu staletí*, Praha 2000.
- ŠANTRŮČEK, Milan – LUKEŠ, František – SÝKORA, František, *Činěves 700 let*, 1994.
- ŠEBEK, Svatopluk, *Památné stromy v našem kraji* in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 1 a 2, 1982, s. 35–37.
- ŠEBEK, Svatopluk, *K likvidaci starého svatojiřského hřbitova v Nymburce*, in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 1 a 2, 1970, s. 24–26.

ŠMILAUEROVÁ, Eva, *Poděbrady v proměnách staletí, II. díl (1850–1948)*, Příbram 2005.

ŠMILAUEROVÁ, Eva, *Poděbrady v proměnách staletí, I. díl (do roku 1850)*, Praha 2001.

ŠPAČEK, Jaroslav, *Prerov nad Labem*, Čelákovice 2017.

VÁCHA, Petr – STEGBAUER, Jiří, *Poděbrady město mého srdce*, Praha 2006.

VĚŘÍŠ, Otta, *Opočnice, historie obce v běhu staletí 1223–2000*, 2001, rukopis deponován v SOKA Nymburk.

VINDUŠKA, Jan, *Vývoj územní samosprávy na Poděbradsku a Nymbursku v letech 1848–1918* in: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, vol. 36, 2002, s. 158–169.

VOJÁČEK, Josef, *Kostel sv. Jana Křtitele v Lysé n. L.*, Lysá nad Labem, 1941.

ZILYNSKYJ, Bohdan, *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917–1945 (1994)*, Praha 1995.

??? *700 let Vrbice*, 2005.

??? *Dlouhopolsko 1395–1995*, Nymburk 1995.

??? *Z kronik obce Úmyslovice a okolí*, 1969.

??? *Ze sborů tolerančních seniorátu poděbradského, II. vydání*, Nymburk 1931.

tiskem nevydané kvalifikační práce:

BARTESKA, Petr, *Bezpečnostní studie rizik při zabezpečení fyzické ochrany městského hřbitova*, diplomová práce, Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Fakulta bezpečnostního inženýrství, Ostrava 2016.

ČERNÝ, Jiří, *Urbanisticko-architektonický vývoj a zhodnocení města Nymburka*, seminární práce pro NPÚ, Nymburk 1994.

DOBEŠOVÁ, Blanka, *„Až umřu, zasadte na mně jabloň“ Environmentální a společenské přínosy přírodního pohřbnictví*, diplomová práce, Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Brno 2012.

DVOŘÁKOVÁ, Markéta, *Vývoj právní úpravy pohřbnictví*, diplomová práce, Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Brno 2017.

KOTRLÝ, Tomáš, *Pohřeb a hřbitov v legislativě Kodexu kanonického práva s přihlédnutím k právu České republiky*, disertační práce, Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Praha 2009.

KYTKA, Martin, *Analýza dřevin na vybraných hřbitovech ve Zlínském kraji ve vazbě na půdní poměry a návrhy konkrétních opatření*, bakalářská práce Mendelova univerzita v Brně, Lesnická a dřevařská fakulta, Brno 2018.

RŮŽIČKA, Libor, *Výskyt hmyzu řádu Lepidoptera na hřbitovech Pelhřimovska*, diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zemědělská fakulta, České Budějovice, 2015.

TORRES, Rene, *Cemetery Landscapes of Philadelphia*, master thesis, Philadelphia 1997.

ZEMANOVÁ, Věnceslava, *Dějiny zámku a obce Mcely*, písemná práce pro školský úřad 1939.

Seznam použitých zkratek

1SV – první světová válka

2SV – druhá světová válka

ad. – a další

aj. – a jiné

AM – archiv města

AO – archiv obce

APW – Archiwum Państwowe we Wrocławiu (Státní archiv ve Vratislavi)

bal. – balík

BGBI. – Das Bundesgesetzblatt (Spolková sbírka zákonů)

bisk. – biskupský

bm – běžný metr

C. k. – císařsko-královský

č. – číslo

č. j. – číslo jednací

č. p. – číslo popisné

ČG – České gubernium

čl. – článek

ČSR – České socialistické republiky (1969–1990)

čtvrťl. – čtvrtletí

děk. – děkanský

DMSG – Denkmalschutzgesetz (zákon o ochraně památek)

DVM – druhé vojenské mapování

ed. – editor

EV – evangelické

f. – fond

filiál. – filiální

FÚ – farní úřad

ha – hektar (10 000 m²)
hl. – hlavní
inv. – inventární
K – Koruna česká (1940–1945)
K. k. – kaiserlich-königlich
k. ú. – katastrální území
kapl. – kaplové
kat. – katastrální
Kč – Koruna československá (1918–1939)/Koruna česká (od 1993)
Kčs – Koruna československá (1945–1992)
kol. – kolektiv
Kom. – komunální
KP – kulturní památka
kr. – krejcar
ks – kus
KV KSČ – krajský výbor Komunistické strany Československa
LGBL. – Landesgesetzblatt (Zemská sbírka zákonů)
MěNV – městský národní výbor
ml. – mladší
MNV – místní národní výbor
MP – místní podnik
MPZ – městská památková zóna
n. p. – národní podnik
NA – Národní archiv
nejd. – nejdůstojnější
NKP – národní kulturní památka
NO – náboženská obec
NPÚ – Národní památkový ústav
NR – národní rada
NTM – Národní technické muzeum

NZM – Národní zemědělské muzeum
obr. – obrázek
odst. – odstavec
okr. – okresní
OkÚ – okresní úřad
OL – okres Olešnice
ONV – okresní národní výbor
ord. – ordinariátní
OÚ – obecní úřad
ÖS – Österreichisches Staatsarchiv (Rakouský státní archiv)
P. – páter
p. č. – parcelní číslo
p. o. – příspěvková organizace
parc. – parcela
písm. – písmeno
PVM – první vojenské mapování
q – cent (100 kg)
r – recto (přední strana listu)
r. – rok
red. – redaktor
ŘK – římskokatolické
ř. z. – Říšský zákoník
s. – strana
Sb. – Sbírka zákonů
Sb. z. a n. – Sbírka zákonů a nařízení
sign. – signatura
SOkA – státní okresní archiv
sp. – species (druh – základní kategorie biologické nomenklatury)
SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

St. – sankt (svatý)
sv. – svatý
t. m. – tohoto měsíce
t. r. – tohoto roku
tj. – to je
Tab. – tabulka
tzv. – tak zvaný
ul. – ulice
v – verso (zadní strana listu)
VPR – vesnická památková rezervace
VPZ – vesnická památková zóna
VÚ – vikariátní úřad
VV – Vratislavské vojvodství
z. s. – zapsaný spolek
záduš. – zádušní
zl. – Zlatý

Seznam odborných termínů

Část obce – evidenční jednotka tvořená budovami s čísly popisnými a čísly evidenčními, přidělenými v jedné číselné řadě, která leží v jednom souvislém území. Názvy částí obce jsou zpravidla převzaty z názvu zaniklých obcí, osad nebo z názvů historicky vzniklých území, na nichž se tyto části obce nacházejí.¹³³⁴

Epitaf – není bezprostředně spojen s hrobem, ale má různé formy, od prosté nápisové desky či na stěně malovaného nápisu, po monumentální trojrozměrné artefakty. Často má téměř identickou podobu s náhrobníkem, včetně nápisu.¹³³⁵

Hrobka/krycí deska hrobky – stavebně upravené hrobové místo, určené k opakovanému pohřbívání (to však nevyklučuje jediný pohřeb). Krycí deska hrobky se někdy problematicky rozlišuje od náhrobníku. Krycí desku jednoznačně určují nápisy jako *Domus altera(tumulus) familiae...*¹³³⁶ Není zde výsadba rostlin do záhonu, s výjimkou osazeného truhlíku.

Hrobové místo – stavebně neupravené místo na pohřebišti, určené pro zřízení hrobu, hrobky, nebo místo v úložišti jednotlivých uren, nebo na vsypové louce.¹³³⁷

Katastr nemovitostí (dále jen „katastr“) – veřejný seznam, který obsahuje soubor údajů o nemovitých věcech zahrnující jejich soupis, popis, jejich geometrické a polohové určení a zápis práv k těmto nemovitostem.¹³³⁸

Katastr obce – obec má jedno nebo více katastrálních území.¹³³⁹

Katastrální mapa – polohopisná mapa velkého měřítka s popisem, která zobrazuje všechny pozemky, které jsou předmětem katastru, katastrální území a další prvky polohopisu; pozemky se v katastrální mapě zobrazují průmětem svých hranic do zobrazovací roviny, označují se parcelními čísly a značkami druhů pozemků.¹³⁴⁰

Katastrální operát – obsah katastru podle katastrálních území, který tvoří zejména:

- a) katastrální mapa a její číselné vyjádření,
- b) soubor popisných informací,

1334 § 27 odst. 2 zákona č. 128/2000 Sb. o obcích, v platném znění.

1335 J. ROHÁČEK, *Epigrafika ...*, s. 55.

1336 TÝŽ, s. 57.

1337 § 2 písm. g) zákona č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví a o změně některých zákonů, v platném znění.

1338 § 1 odst. 1 zákona č. 256/2013 Sb. o katastru nemovitostí, v platném znění.

1339 § 18 odst. 2 zákona č. 128/2000 Sb. o obcích, v platném znění.

1340 § 2 písm. i) zákona č. 256/2013 Sb. o katastru nemovitostí, v platném znění.

- c) dokumentace výsledků šetření a měření, včetně místního a pomístního názvosloví,
- d) sbírka listin (rozhodnutí orgánů veřejné moci, smlouvy a jiné listiny).¹³⁴¹

Katastrální území – technická jednotka, kterou tvoří místopisně uzavřený a v katastru společně evidovaný soubor nemovitostí.¹³⁴²

Kolumbárium – stěna s uzavíratelnými výklenky pro uložení urny. Samostatná část hřbitova i součást kostela.¹³⁴³

Krypta – podzemní či polopodzemní prostor, sloužící vesměs k opakovanému pohřbívání. Na rozdíl od hrobky je součástí architektury kostela.¹³⁴⁴

Lesní hřbitov – zvláštní typ hřbitova, jehož základním smyslem je maximální návrat k přírodě a snaha využít místní přírodní specifika (skály, potoky apod.). Musí se přitom využít domácí druhy rostlin a jejich formy. Obdobné platí pro terénní úpravy, cestní síť, mobiliář ...¹³⁴⁵

Lidské ostatky – lidské pozůstatky po pohřbení.¹³⁴⁶

Lidské pozůstatky – tělo zemřelého a jiné lidské pozůstatky.¹³⁴⁷

Náhrobek – při stěně či volně stojící trojrozměrný sepulkrální artefakt, nejčastěji nad hrobovým místem. Vyskytuje se především v exteriéru.¹³⁴⁸

Náhrobní deska – deska menších rozměrů opatřená nápisem. Většinou má funkci epitafu či označení rakve, méně často je v dlažbě nad hrobem jako náhrobník.¹³⁴⁹

Náhrobní kámen – prostá exteriérová novodobá forma náhrobku, spojená s hrobovým místem.¹³⁵⁰

Náhrobník – se používal v interiérech, kde plnil funkci fyzického krytu hrobového místa (obvykle má životní velikost) a uchovává individuální památku zemřelého.¹³⁵¹

1341 Blíže § 5 zákona č. 256/2013 Sb. o katastru nemovitostí, v platném znění.

1342 § 2 písm. h) zákona č. 256/2013 Sb. o katastru nemovitostí, v platném znění.

1343 M. JANDOVSKÁ, *Upravujeme hroby ...*, s. 10

1344 J. ROHÁČEK, *Epigrafika ...*, s. 57.

1345 František MAREČEK, heslo Hřbitov, *Zahradnický slovník naučný*, díl 2 Č–H, Praha 1996, s. 508.

1346 § 2 písm. d) zákona č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví a o změně některých zákonů, v platném znění.

1347 § 2 písm. c) zákona č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví a o změně některých zákonů, v platném znění.

1348 J. ROHÁČEK, *Epigrafika ...*, s. 56.

1349 Tamtéž.

1350 Tamtéž.

1351 J. ROHÁČEK, *Epigrafika ...*, s. 55.

Neveřejné pohřebiště – účelové zařízení určené výlučně pro uložení lidských pozůstatků nebo lidských ostatků členů řeholních řádů nebo kongregací a prostory pro uložení lidských pozůstatků nebo lidských ostatků členů uzavřených, zejména příbuzenských společenství. Za neveřejné pohřebiště se rovněž považuje účelové zařízení určené výlučně pro uložení lidských pozůstatků nebo lidských ostatků příslušníků registrovaných církví a náboženských společností, jejichž vnitřní předpisy a obřady neumožňují ukládání lidských pozůstatků nebo lidských ostatků na veřejném pohřebišti.¹³⁵²

Obec – je základním územním samosprávným společenstvím občanů; tvoří územní celek, který je vymezen hranicí území obce.¹³⁵³

Památník – větší objekt nebo areál vzpomínkového charakteru, který může zahrnovat i jednotlivé pomníky.

Pomník – jednotlivý objekt s funkcí vzpomínky na osobu či událost.

Pozemek – část zemského povrchu oddělená od sousedních částí hranicí územní jednotky nebo hranicí katastrálního území, hranicí vlastnickou, ... hranicí druhů pozemků, ...¹³⁵⁴

Rozptylová loučka – místo, kde se popel rozsypává na povrch vyhrazeného trávníku.

Sarkofág – artefakt ve tvaru truhly či rakve obsahující ostatky zemřelého. Tím se liší od tumb, která pouze kryje hrobové místo.¹³⁵⁵

Tumba – artefakt ve tvaru truhly či rakve s tím, že pozůstatky zemřelého se nacházejí v hrobovém místě pod ním.¹³⁵⁶

Urnový háj – prostorově oddělená část hřbitova určená pro uložení urny. Urnové háje je možné řešit i netradičním způsobem jako nepravidelně uspořádané kompozice stylizovaného krajinného celku, např. vřesoviště, jalovcové, travnaté či trvalkové stráně apod.¹³⁵⁷

1352 Blíže § 3 odst. 1 a 2 zákona č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví a o změně některých zákonů, v platném znění.

1353 § 1 odst. 1 zákona č. 128/2000 Sb. o obcích, v platném znění.

1354 § 2 písm. a) zákona č. 256/2013 Sb. o katastru nemovitostí, v platném znění.

1355 J. ROHÁČEK, *Epigrafika ...*, s. 56.

1356 Tamtéž.

1357 František MAREČEK, heslo Hřbitov, *Zahradnický slovník naučný*, díl 2 Č–H, Praha 1996, s. 507.

Urnový hrob – hrob pro uložení urny s pomníčkem 1,00 × 1,20 m; urnový hrob s deskou 1,00 × 1,00 m¹³⁵⁸ nebo 0,60 × 1 m.¹³⁵⁹ Urna může být v zemi i na povrchu jako součást náhrobku.

Válečný hrob – je místo, kde jsou pohřbeny ostatky osob, které zahynuly v důsledku aktivní účasti ve vojenské operaci nebo v důsledku válečného zajetí, anebo ostatky osob, které zahynuly v důsledku účasti v odboji nebo vojenské operaci v době války. Válečným hrobem je pro účely zákona i pietní místo, kterým se rozumí pamětní deska, pomník, památník nebo obdobný symbol připomínající válečné události a oběti, které zahynuly v důsledku aktivní účasti ve vojenské operaci nebo v důsledku válečného zajetí, anebo oběti osob, které zahynuly v důsledku účasti v odboji nebo vojenské operaci v době války.¹³⁶⁰

Velikost hrobů – hrob pro dospělého 2,70 × 1,25 m, dvojhrob 2,70 × 2,50 m, dětský hrob 1,40 × 1,00 m.¹³⁶¹

Veřejné pohřebiště – je prostor určený k pohřbení lidských pozůstatků nebo uložení lidských ostatků v podobě míst pro hroby a hrobky nebo úložiště jednotlivých uren nebo rozptylové či vsypové louky nebo jejich kombinace.¹³⁶²

Vsypová loučka – místo, kde se popel vpichuje/vsypuje pod travní drn nebo do kameninových nádob, které se překrývají deskou v úrovni trávníku. Místně se mohou vkládat malé desky nebo kameny se jménem.

Zelený pohřeb, resp. ekopohřeb – relativně nový fenoménem, který vznikl v Anglii v 90. letech 20. století. Pro ekologické pohřby je typické, že se na hrob místo náhrobního kamene vysazují stromy jako živé památníky. V zahraničí jsou zakládány také hřbitovy luční, kde se vysévají/sázejí pouze luční květiny, které se ručně kosí.¹³⁶³

1358 J. KOVÁŘ – M. PEŘINKOVÁ – N. ŠPATENKOVÁ a kol., *Hřbitov ...*, s. 72.

1359 M. JANDOVSÁ, *Upravujeme hroby ...*, s. 9

1360 <http://www.valecnehroby.army.cz/evidence-valecnych-hrobu#:~:text=%20Z%C3%A1kon%20definuje%20v%C3%A1le%C4%8Dn%C3%BD%20hrob%20jako%3A%20%201.deska%2C%20pomn%C3%ADk%2C%20pam%C3%A1tn%C3%ADk%20nebo%20obdobn%C3%BD%20symbol...%20More%20> (citováno 14. 4. 2021).

1361 J. KOVÁŘ – M. PEŘINKOVÁ – N. ŠPATENKOVÁ a kol., *Hřbitov ...*, s. 72.

1362 § 2 písm. f) zákona č. 256/2001 Sb. o pohřbnictví a o změně některých zákonů, v platném znění.

1363 J. KOVÁŘ – M. PEŘINKOVÁ – N. ŠPATENKOVÁ a kol., *Hřbitov ...*, s. 52.

Seznam příloh

- Příloha č. 1 – Seznam zkoumaných hřbitovů/lokalit v okrese Nymburk
- Příloha č. 2 – Evidenční karta hřbitova/lokality
- Příloha č. 3 – Vyhodnocení hřbitovů/lokalit v okrese Nymburk
- Příloha č. 4 – Kameníci, kamenosochaři, sochaři, výrobci cementového zboží
a umělého kamene, jejichž signatury byly nalezeny na hřbitovech
okresu Nymburk.
- Příloha č. 5 – Taxony introdukovaných dřevin a kultivarů domácích druhů dřevin
nalezených na hřbitovech okresu Nymburk
- Příloha č. 6 – Vyhodnocení hřbitovů/lokalit v okrese Olešnice (Dolní Slezsko)
- Příloha č. 7 – Hodnocení hřbitovů v roce 1974, jejich uzavírání a určení k jinému
využití
- Příloha č. 8 – Evidence hřbitovů v okrese Olešnice k 31. 12. 1970
- Příloha č. 9 – Vyhodnocení hřbitovů/lokalit v okrese Tulln (Dolní Rakousko)
- Příloha č. 10 – Okres Nymburk
- Příloha č. 11 – Hřbitovní kaple
- Příloha č. 12 – Kaplové hrobky a kostnice
- Příloha č. 13 – Kostnice
- Příloha č. 14 – Márnice
- Příloha č. 15 – Zvonice
- Příloha č. 16 – Hlavní kříže
- Příloha č. 17 – Ohradní zdi
- Příloha č. 18 – Brány
- Příloha č. 19 – Hřbitovní cesta a památkově chráněné náhrobky
- Příloha č. 20 – Plastická výzdoba náhrobků
- Příloha č. 21 – Různé formy náhrobků
- Příloha č. 22 – Historizující a litinové náhrobky
- Příloha č. 23 – Ukázka katalogové produkce náhrobků
- Příloha č. 24 – Příklady moderních architektonických slohů
- Příloha č. 25 – Kříčkovo kolumbárium v Libici nad Cidlinou
- Příloha č. 26 – Příklady kubismu
- Příloha č. 27 – Symbolika sepulkrální plastiky

- Příloha č. 28 – Symbolika ženy v sepulkrální plastice
- Příloha č. 29 – Mazánkova hrobka ve Velelibech
- Příloha č. 30 – Krematorium Nymburk
- Příloha č. 31 – Architektonické členění hřbitovů
- Příloha č. 32 – Skleník ve hřbitovním zahradnictví v Poděbradech-Kluku
- Příloha č. 33 – Vegetační prvky
- Příloha č. 34 – Projekty sadových úprav
- Příloha č. 35 – Osazovací plány
- Příloha č. 36 – Staré dřeviny
- Příloha č. 37 – Historickogeografická proměna hřbitovů v Bošíně
- Příloha č. 38 – Uplatnění bošínských hřbitovů v krajině
- Příloha č. 39 – Historickogeografická proměna hřbitovů – Dymokury
- Příloha č. 40 – Uplatnění dymokurských hřbitovů v krajině
- Příloha č. 41 – Historickogeografická proměna hřbitovů – Chleby
- Příloha č. 42 – Uplatnění chlebských hřbitovů v krajině
- Příloha č. 43 – Historickogeografická proměna hřbitovů – Libice nad Cidlinou
- Příloha č. 44 – Uplatnění libických hřbitovů v krajině
- Příloha č. 45 – Historickogeografická proměna hřbitova (*friedhofu*) – Loučeň
- Příloha č. 46 – Uplatnění loučeňského hřbitova v krajině
- Příloha č. 47 – Historickogeografická proměna hřbitova (*kirchhofu*) – Mladá
- Příloha č. 48 – Zaniklý hřbitov v Mladé
- Příloha č. 49 – Historickogeografická proměna – Nymburk, Svatojiřský hřbitov
- Příloha č. 50 – Zaniklý Svatojiřský hřbitov v Nymburce
- Příloha č. 51 – Historickogeografická proměna hřbitovů – Sány
- Příloha č. 52 – Uplatnění sánských hřbitovů v krajině
- Příloha č. 53 – Historickogeografická proměna hřbitova (*kirchhofu*) – Veleliby
- Příloha č. 54 – Uplatnění velelibského hřbitova v krajině
- Příloha č. 55 – Historickogeografická proměna hřbitovů – Vrbice
- Příloha č. 56 – Uplatnění vrbických hřbitovů v krajině
- Příloha č. 57 – Místa paměti – hřbitovy
- Příloha č. 58 – Místa paměti – vojáci
- Příloha č. 59 – Místa paměti

Příloha č. 60 – Místa paměti – osobnosti

Příloha č. 61 – Místa paměti – rodina

Příloha č. 62 – Místa paměti – okres Olešnice

Příloha č. 63 – Místa paměti – okres Tulln

Rejstřík hřbitovů okresu Nymburk

Běrunice, hřbitov – 80, 94, 114, 142, 155, 163, 180, 184, 188–190, 192, 194, 200–203, 215, 231, 232, **244**, 328, 395, 396, 398, 405, **obr. č. 37a–37g, 46**.

Běrunice, u kostela Narození Panny Marie – 67, 82, 123, 124, 142, 165, 172, 175, 230, **245**, 393, 394.

Bošín, u evangelického kostela – 65, 66, 113, 122, 124, 125, 153, 163, 181–184, 189, 190, 192, 216, 217, 226, 231–233, 236, **245**, 329–331, 333, 339, 341, 390, 392, 394, 395, 398, **obr. č. 39, 71–74, 76, 135**.

Bošín, u kostela Nanebevzetí Panny Marie – 67, 121, 122, 124, 142, 166, 167, 168, 171, 190, 201, 203, 226, 231, **246**, 339, 391, 393, **obr. č. 22, 23, 71–75**.

Bříství, u kostela Nalezení sv. Kříže – 67, 93, 120, 122–124, 142, 166, 167, 171, 201, 202, **247**, 308, 342, 390, 391, 393.

Budiměřice, starý kostel – 134, **248**, 392, 393, 394.

Budiměřice, hřbitov – 71, 91, 109, 124, 141, 154, 166, 172, 203, **248**, 389, 391, 393, 394, **obr. č. 47**.

Černíky – 61, 93, 196, 232, **249**, 335, 390, 397.

Čilec – 86–88, 94, 139, 150, 167, 172, 198, 214, 231, **249**, 264, 328, 388, 389, 391, 397.

Činěves, u kostela sv. Václava – 67, 78, 79, 81, 114, 116, 120, 122–125, 127, 136, 142, 167, 168, 171, 172, 188, 201–203, 233, **250**, 328, 336, 342, 391–393.

Dlouhopolsko – 90, 93, 116, 142, 153, 175, 192, 201, 234, **251**, 285, 328, 338, 390, 397.

Dobšice – 92, 116, 139, 150, 152, 155, 194, 213, 213, 216, 231, **251**, 326, 345, 397, 406, **obr. č. 63**.

Dvory (u Nymburka) – 86, 87, 88, 94, 150, 172, 218, 235, 236, **252**, 397.

Dymokury, pohřebiště Czerninů – 68, 168, **252**, 394, **obr. č. 77–81**.

Dymokury, u kostela Zvěstování Panny Marie – 60, 67, 114, 120, 122–124, 163, 164, 167, 170, 171, 188, 195, 200, 201, 217, 237, **253**, 328, 339, 390, 391, 393, 394, 403, **obr. č. 77–80, 82**.

Hořátev, bývalý evangelický hřbitov – 65, 66, 175, **254**, 341, 392, 394.

Hořátev, hřbitov – 71, 111, 114, 153, 163, 182, 184, 188, **255**, 331, 394.

Hradčany – 92, 104, 105, 143, 144, 161, 165, 168, 201, 202, **256**, 337, 388, 392, 397, 398.

Hradištko – 31, 93, 176, 197, 198, **257**, 328, 333, 334, 345, 346, 390, 397, 406, **obr. č. 24, 139.**

Hradištko-Kersko, bývalý hřbitov – 64, 93, 127, 135, 156, 165, 168, 215, **257**, 258, 323, 340, 341, 346, 388, 390–393, 407.

Hrubý Jeseník, u kostela sv. Václava – 67, 94, 111, 124, 135, 144, 145, 152, 155, 156, 164, 167, 171, 176, 180, 187, 188, 192, 196, 201, 203, 213, 216, 227, 230, 232, **258**, 327, 329, 391, 392, 393, **obr. č. 12.**

Chleby, u evangelického kostela – 65, 66, 78, 114, 122–125, 153, 167, 182, 183, 217, 226, 231, 232, 234, **259**, 326–328, 331, 333, 342–344, 392, 394–396, 406, **obr. č. 31, 32, 83–85, 87, 131.**

Chleby-Výkleky, bývalý hřbitov – 64, **260**, 338, 388, 391, 393, 394.

Chleby, u kostela sv. Vavřince – 79, 114, 122, 124, 164, 181, 184, 188, 189, 200, 201, 202, 227, **260**, 261, 327, 338, 389, 393, **obr. č. 83, 84, 86.**

Chotěšice, u kostela Rozeslání sv. apoštolů – 67, 95, 111, 120, 122, 124, 142, 152, 154, 164, 165, 167, 168, 181, 188, 200, 201, 203, **261**, 391–393.

Chotěšice, hřbitov – 94, 180, 189, 190, 192, 196, 200, 213, 232, **262**, 397, 406.

Chrást – 94, 114, 218, 337, 389, 397, 406.

Chroustov, u kostela Nanebevzetí Panny Marie – 67, 120, 124, 141, 159, 164, 165, 167, 168, 180, 188, 189, 190, 200, 201, 236, **263**, 389, 393.

Chroustov, hřbitov – 104, 139, 147, 221, 232, **264**, 392, 398, **obr. č. 67.**

Jíkev – 93, 139, 150, 167, 172, 187, 206, 214, 231, 235, **264**, 327, 335, 339, 389, 391, 397, **obr. č. 48.**

Jiřice – 21, 93, 94, 139, 150, 167, 171, 187, 213, 214, 218, **265**, 389, 391, 397, **obr. č. 13.**

Kněžice, u kostela sv. Patra a Pavla – 67, 80, 83, 122, 124, 164, 168, 187, **265**, 395.

Kněžice, hřbitov – 80, 150, 154, 155, 166, 167, 171, 188–190, 192, 201–203, 213, 215, 216, 217, 236, **266**, 328, 335, 393, 396, 406, **obr. č. 21.**

Kolaje – 104, 111, 114, 139, 143, 150, 213, 235, **266**, 267, 392, 398.

Kostelní Lhota, u kostela Nanebevzetí Panny Marie – 42, 65, 67, 116, 122, 124, 159, 163, 164, 167, 168, 178, 215, **267**, 323, 392, 393, 405, **obr. č. 25, 26**.

Kostelní Lhota, za školou – 71, 79, 92, 93, 95, **268**, 393, 405.

Kostelní Lhota, obecní hřbitov (jih) – 111, 150, 153, 187, **268**, 396.

Kostelní Lhota, katolický hřbitov (východ) – 141, 154, 171, 172, 188, 192, **269**, 294, 327, 329, 396.

Kostomlaty nad Labem, bývalý hřbitov – 175, **270**, 392.

Kostomlaty nad Labem, u kostela sv. Bartoloměje – 21, 67, 75, 76, 82, 89, 116, 120, 122, 124, 126, 136, 150, 154, 156, 160, 163, 167, 168, 176, 185, 189, 192, 200, 203, 215, 237, **270**, 271, 328, 334, 342, 344, 391–393, 398, **obr. č. 8, 140**.

Kounice, u kostela sv. Jakuba Většího – 60, 61, 67, 71, 120, 121, 124, **271**, 342, 392.

Kounice, hřbitov – 71, 114, 116, 139, 154, 185, 187, 188, 215, 217, 230–232, **272**, 391, 393, 395, 397, 405, **obr. č. 36**.

Kouty – 79, 80, 104, 114, 116, 139, 150, 155, 163, 190, 201, 213, 235, **273**, 288, 328, 391, 394, 405.

Kovanice, u kostela sv. Václava – 67, 79, 95, 118, 120, 122, 123, 124, 164, 167, 170, 180, 187, 188, 201, 227, 230, **273**, 392, 393.

Kovanice, hřbitov – 92, 111, 140, 153, 171, 190, 192, 213, 216, **274**, 327, 328, 335, 396, 402, **obr. č. 133**.

Krchleby – 88, 92, 111, 187, 189, 192, 213, 231, **275**, 396.

Křečkov – 79, 81, 154, 200, 201, 216, 232, **275**, 328, 335, 389, 394, 395, 398.

Křinec-Chotuc – 23, 63, 67, 81, 104, 122, 129, 132, 176, 182, 183, 188, 201–203, 207, 231, **276**, 341, 389–392, 403, **obr. č. 3, 5**.

Křinec – 96, 109–114, 116, 139, 144, 145, 147, 165, 166, 170, 171, 173, 187, 195, 211, 216–220, 232, **277**, 326, 328, 387, 388, 391, 397, 405, **obr. č. 66**.

Libice nad Cidlinou, u kostela sv. Vojtěcha – 67, 79, 83, 118, 120, 122, 123, 124, 163, 164, 167, 185, 200, 201, 202, 207, 215, 223, **277**, 392, 393.

Libice nad Cidlinou, evangelický hřbitov – 20, 65, 70, 78, 94, 122, 153, 166, 167, 172, 183, 185, 188, 193, 217, 218, 222, **278**, 328, 331, 388, 390, 393, 397, 403, **obr. č. 40, 41, 88–91**.

Libice nad Cidlinou, katolický hřbitov – 80, 91, 116, 139, 147, 154, 161, 171, 194, 200, **278**, 328, 394, 403, **obr. č. 89, 90, 92**.

Loučeň, bývalý hřbitov – 64, **279**, 280, 392, 393.

Loučeň, hřbitov – 35, 67, 73, 74, 77, 78, 81, 149, 155, 157, 172, 180, 182, 185, 187, 188, 189, 190, 193, 202, 213, 230, 231, **280**, 327, 328, 329, 334, 339, 393, 395, **obr. č. 27, 93–98, 141.**

Lysá nad Labem, bývalý hřbitov u kostela sv. Jana Křtitele (kaple sv. Barbory) – 21, 23, 64, 121, 122, 126, 136, 137, 165, 215, **280**, 323, 340, 341, 391, 392, 393, **obr. č. 9.**

Lysá nad Labem, bývalý katolický hřbitov – 64, 65, 66, 67, 82, 104, 147, 154, 157, 173, 229, **281**, 324, 339, 347, 389, 393, **obr. č. 69.**

Lysá nad Labem, bývalý evangelický hřbitov – 22, 65, 66, 113, 122, 153, 182, 183, 224, 229, 233, **282**, 323, 331, 334, 391, 393.

Lysá nad Labem, hřbitov – 30, 35, 80, 94, 113, 114, 139, 141, 145, 146, 147, 150, 153, 154, 155, 157, 162, 163, 166, 168, 170, 174, 176, 180, 181, 185, 186, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 198, 200, 201, 202, 207, 211, 213, 214, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, **282**, 325, 327, 328, 330, 333, 341, 344, 347, 388, 394, 397, 402, 403, 406, **obr. č. 16, 18, 42, 43, 68, 129.**

Mcery, u kostela sv. Václava – 67, 81, 120, 124, 125, 135, 151, 156, 160, 167, 176, 180, 188, 200, 201, 202, 231, **283**, 324, 338, 391, 392.

Městec Králové, bývalý hřbitov u kostela sv. Markéty – 64, 124, 137, 159, 178, 215, **284**, 323, 391, 392, **obr. č. 10.**

Městec Králové, bývalý hřbitov (sever) – 67, 71, 152, 170, **284**, 324, 393, **obr. č. 15.**

Městec Králové, bývalý hřbitov (jih) – 24, 71, 75, 81, 85, 90, 97, 98, 126, 128, 164, 224, 229, 237, **285**, 391, 393.

Městec Králové, hřbitov – 73, 74, 76, 81, 82, 84, 86, 94, 110, 111, 113, 116, 126, 137, 139, 140, 141, 153, 155, 162, 163, 166, 183, 187–190, 193, 200–202, 207, 211, 214, 216–218, 231, 232, 235, **285**, 325, 327, 328, 330, 390, 394, 395, 397, 404, **obr. č. 58, 130.**

Milčice – 93, 116, 150, 154, 166, 167, 172, 213, 216, 217, **286**, 388, 389, 390, 396, 401.

Milovice – 80, 105, 108, 112, 114, 116, 154, 163, 200, 203, 213, 216, 217, 225, **287**, 327, 335, 344, 391, 394, 398, 400, 402.

Mladá, bývalý hřbitov u kostela sv. Kateřiny – 67, 76, 80, 82, 93, 122, 124, 151, 157, 215, 229, **287**, 288, 327, 340, 389, 392, 393, 400, **obr. č. 99–104**.

Netřebice – 79, 81, 111, 139, 153, 155, 177, 213, 231, **288**, 341, 394, 395, 405.

Nouzov – 94, 139, 150, 196, 200, 213, 214, 216, 231, 233, **288**, 326, 388, 396, 397, **obr. č. 70**.

Nymburk, bývalý hřbitov u kostela sv. Jiljí – 64, 119, 135, 178, **289**, 324, 341, 391, 392.

Nymburk, bývalý Svatojiřský hřbitov – 18, 21, 24, 30, 63, 64, 67, 98–101, 104, 106, 121, 123, 124, 126, 132, 133, 169, 183, 184, 186, 188, 199–201, 203, 206, 207, 215, 227, 228, 233, **289**, **290**, 341, 342, 345, 390–392, 403, **obr. č. 44**, **105–110**.

Nymburk, hřbitov – 81, 84, 102, 103, 110–114, 116, 167, 182, 185, 186, 189, 190, 192, 193, 197, 201, 202, 208–210, 213, 214, 217–220, 229, 231, 232, **290**, 326–328, 330, 333–335, 341, 388, 390, 394, 397, 406, **obr. č. 29**, **54–56**, **65**, **136**, **142a–142c**.

Okřínek – 93, 139, 143, 147, 161, 165, 169, 187, 189, 192, 217, 236, **291**, 306, 328, 335, 396.

Opočnice – 78, 79, 80, 116, 139, 153, 155, 167, 168, 171, 172, 173, 185, 188, 189, 201, 202, 203, 217, 231, **292**, 325, 328, 336, 394, **obr. č. 35**, **143**.

Opolany – 80, 114, 153, 166, 182, 183, 187, 195, 215, **292**, 394.

Pátek, u kostela sv. Vavřince – 35, 42, 67, 82, 116, 123, 124, 141, 154, 167, 170, 200, 203, 206, 213, 216, 217, **293**, 327, 342, 390, 392, 398, 401, **obr. č. 17**, **49**, **64**.

Písková Lhota – 92, 93, 216, **294**, 396.

Poděbrady, bývalý hřbitov u kostela Povýšení sv. Kříže – 64, 119, 121, 135, 165, **294**, 324, 392.

Poděbrady, bývalý hřbitov (Purkyňovy sady) – 21, 64, 65, 67, 79, 81, 82, 155, 156, 160, 182, 203, **295**, 324, 343, 389, 391, 393, **obr. č. 19**, **28**.

Poděbrady, bývalý hřbitov u kostela Nanebevzetí Panny Marie (haviřský kostel) – 64, 66, 67, 123, 124, 128, 151, 160, 215, **295**, 338, 389, 390, 392.

Poděbrady-Kluk – 10, 23, 80, 81, 94, 106, 110, 111, 113, 114, 131, 133, 139, 143, 153, 154, 156, 158–163, 166, 167, 169, 171, 172, 181–183, 185–193, 195, 197, 200–203, 206, 207, 209, 211, 214–218, 225, 231–234, **296**, 297, 324, 325, 327, 328, 332–

335, 337, 341, 342, 345, 347, 388, 390, 391, 394, 395, 397, 402, **obr. č. 6, 20, 57, 59–61, 138.**

Podmoky, bývalý hřbitov u kostela sv. Bartoloměje – 67, 79, 95, 124, 202, 215, **298,** 392, 394.

Podmoky, hřbitov – 93, 139, 150, 187, **290,** 388, 396.

Přerov nad Labem, u kostela sv. Vojtěcha – 67, 81, 114, 119, 123, 124, 135, 154, 163, 167, 189, 202, 207, **299,** 328, 342, 391–393, 398, **obr. č. 38.**

Rožďalovice, bývalý hřbitov u kostela sv. Havla – 21, 67, 71, 120, 123, 124, 125, 164, 167, 168, 171, 181, 183, 184, 185, 199, 215, 217, **300,** 340, 389, 392, 395, **obr. č. 34.**

Rožďalovice, hřbitov – 71, 94, 111, 116, 130, 168, 180, 182, 188, 189, 200, 201, 202, 203, 207, 216, 236, **300,** 327, 328, 330, 333, 341, 394, **obr. č. 45, 137.**

Sadská, bývalý hřbitov u kostela sv. Apolináře – 23, 67, 123, 124, 125, 135, 143, 156, 159, 163, 164, 167, 178, 215, **301,** 342, 391, 392, 393, **obr. č. 7.**

Sadská, hřbitov – 35, 71, 79, 82, 116, 127, 133, 156, 163, 166, 167, 171, 180, 181, 183, 188, 200, 202, 217, 218, 231, 233, **301,** 327, 328, 337, 393, 397, 403.

Sány, bývalý hřbitov u kostela sv. Ondřeje – 65–67, 70, 119, 124, 165, 167, 215, **302,** 390, 392, **obr. č. 111–115.**

Sány, hřbitov – 94, 153, 159, 166, 167, 169, 181, 187, 188, 190, 193, 195, 203, 213, 236, **303,** 312, 327, 388, 391, 393, 403, **obr. č. 111–114, 116.**

Seletice – 93, 166, 187, 231, **304,** 327, 394, 395.

Semice, bývalý hřbitov u kostela sv. Maří Magdaleny – 67, 82, 215, 232, **304,** 392.

Semice, hřbitov – 81, 155, 169, 193, 200, **305,** 388, 394.

Senice – 80, 150, 153, 166, 215, 216, **305,** 394.

Sloveč, u kostela sv. Martina – 111, 120, 123, 124, 139, 165, 188, 201, 202, 203, 213, **306,** 309, 392, 405.

Sokoleč – 79, 80, 130, 154, 166, 167, 171, 187, 188, 190, 198, 201, 202, 236, **307,** 325, 329, 394, 395, 405.

Stará Lysá – 94, 114, 139, 150, 154, 166, 167, 176, 195, 213, 217, 232, **307,** 388, 396, 398, **obr. č. 134.**

Starý Vestec – 93, 166, 171, 213, 232, **308,** 388, 396.

Straky – 94, 150, 155, 166, 171, 187, 216, **308**, 396, 405.

Stratov – 73, 80, 111, 147, 150, 155, 171, 200, 203, **309**, 328, 394, 398.

Stříhov – 80, 126, 127, 153, 155, 183, 188, **309**, 394, 395, **obr. č. 33**.

Svídnice – 94, 150, 171, 195, 200, 213, 216, 231, **310**, 341, 388, 396.

Úmyslovice, bývalý hřbitov u kostela sv. Leonarda – 67, 83, 120, 123, 124, 167, 171, 203, 215, 310, 335, 392.

Úmyslovice, hřbitov – 79, 80, 139, 153, 156, 189, 200, 311, 388, 394, 395, 405.

Veleliby, u kostela sv. Václava – 64, 67, 77, 86–88, 90, 92, 94, 120, 124, 125, 135, 141, 154, 163, 167–169, 187–190, 193, 200–203, 206, 236, **311**, 312, 342, 388, 390–392, 394, 403, **obr. č. 50–53, 117–122**.

Velenice – 65, 71, 153, 164, 172, 182, 183, 188, 213, 217, **312**, 331, 391, 393, **obr. č. 30**.

Velenka, u kostela sv. Petra v okovech – 67, 111, 120, 124, 139, 142, 164, 166, 167, 188, 201, **313**, 342, 390, 391, 392, 393, **obr. č. 11**.

Velké Zboží – 79, 81, 130, 139, 166, 187, 201, **313**, 394, 395.

Vestec – 93, 114, 139, 150, 187, **314**, 327, 388, 396, 397, **obr. č. 132**.

Vinice – 73, 76, 94, 139, 167, 173, 195, **314**, 387, 388, 396.

Vlkov nad Lasy, u kostela Narození sv. Jana Křtitele – 67, 120, 124, 141, 154, 167, 201, **315**, 319, 391, 392.

Vrbice u Poděbrad, bývalý hřbitov u kostela sv. Havla – 67, 95, 120, 143, 151, 215, **316**, 389, **obr. č. 123–127**.

Vrbice u Poděbrad, katolický hřbitov – 79, 92, 95, 153, 154, 171, 188–190, 201–203, 216, 231, 233, 236, **317**, 396, **obr. č. 125, 126, 128**.

Vrbice u Poděbrad, evangelický hřbitov – 92, 95, 150, 153, 195, **317**, 328, 396.

Vrbová Lhota – 92, 111, 113, 114, 166, 203, **318**, 389, 396.

Vykáň, u kostela sv. Havla – 67, 111, 114, 120, 124, 143, 151, 164, 167, 171, 201, 203, **318**, 319, 328, 391, 392, 395.

Záhornice, bývalý hřbitov u kostela sv. Matouše – 67, 95, 119, 124, 150, 163, 164, 167, 188, 190, 201, 203, 215, **319**, 392, 393, **obr. č. 14**.

Záhornice, hřbitov – 93, 139, 150, 171, 180, 187, 202, 203, 216–218, 231, **319**, 396, 402, **obr. č. 62**.

Žitovlice, bývalý hřbitov u kostela sv. Václava – 67, 82, 120, 124, 164, 165, 167, 168, 182, 188, 215, **320**, 392, 393.

Žitovlice, hřbitov – 77, 80, 83, 111, 130, 139, 149, 150, 159, 163, 166–168, 201, 202, 214, 321, 327, 388, 390, 394, 395, **obr. č. 4**.